

Rəfiq Yusifov SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

XIX

Rəfiq Yusifov

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

XIX cild

Rafiq Yusifoglu

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

XIX cild

Bakı-2024

Redaktor:

Zahid Xəlil

Rafiq Yusifoğlu. Seçilmiş əsərləri, XIX cild. Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2024. – 512 səh.

Azərbaycan Respublikasının əməkdar mədəniyyət işçisi, görkəmli şair, ədəbiyyatşünas, Prezident mükafatçısı, “Qızıl kəlmə”, “Qızıl qələm”, “Vətən”, “Araz”, “İlin ən yaxşı kitabı” və s. mükafatların laureatı, filologiya elmləri doktoru, professor Rafiq Yusifoğlunun “Seçilmiş əsərləri”nin on doqquzuncu cildinə onun Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin 07.05.2002-ci il tarixli əmri ilə (qrif 433) dərslük kimi təsdiq edilmiş “Uşaq ədəbiyyatı” (Təhsil, 2002, Şirvanəşr, 2005) monoqrafiyası, eləcə də ayrı-ayrı vaxtlarda uşaq ədəbiyyatı ilə bağlı yazıb çap etdirdiyi məqalələr, tədqiqat əsərləri – dissertasiyalar haqqında rəsmi opponent rəyləri daxil edilmişdir.

© $\frac{194755697}{1957(H)2024}$ Qrifli nəşr

© **Rafiq Yusifoğlu**

UŞAQ ƏDƏBİYYATI (Monoqrafiya)

UŞAQ ƏDƏBİYYATININ MAHİYYƏTİ, XÜSUSİYYƏTLƏRİ, MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Həmişə uşaq ədəbiyyatı haqqında fikirləşəndə nədənsə yadıma görkəmli ispan şairi Federiko Qarsia Lorka düşür. Bir dəfə ondan soruşurlar ki, nə üçün sənin şeirlərin mənalı, qısa və aydındır? Lorka gülümsünərək belə cavab verir: “Ona görə ki, mən şeir yazanda həmişə gözlərim qarşısında balaca bir qız uşağı canlanır. O, özündən hündür gülü dərmək üçün boylanır, ancaq əli çatmır.”

Bəli, uşaq ədəbiyyatı nəinki özündən hündür gülə, günəşə, aya, gələcəyə boylan bəşər övladının ədəbiyyatıdır. Ancaq təəssüf ki, çox zaman uşaq ədəbiyyatına barmaqarası yanaşblar, onu uşaq-muşaq ədəbiyyatı hesab edənlər də tapılıb. Ancaq günəşi qara buludlarla örtmək mümkün olmadığı kimi, uşaq ədəbiyyatını da danmaq, inkar etmək, onu ikinci növ ədəbiyyat hesab etmək düzgün deyil.

Azərbaycan sovet ensiklopediyasında oxuyuruq: “Bədii ədəbiyyatın üzvi tərkib hissəsi olan uşaq ədəbiyyatında xalqların və uşaqların həyatına dair, onların yaş xüsusiyyətlərinə, qavrama qabiliyyətlərinə uyğun janr, forma və üslubda müxtəlif problemlər qaldırılır, gənc nəsildə yüksək əxlaqi keyfiyyətlər, vətənpərvərlik, sədaqət, dostluq, doğruluq, əməksevərlik, beynəlmilətçilik, insanpərvərlik və humanizm tərbiyə edilir. Uşaq ədəbiyyatı əsərləri xeyirxah, mərd və cəsur qəhrəmanları, maraqlı süjet və kompozisiyası, anlaşıqlı, sadə və aydın bədii ifadə vasitələri, səlis dili ilə seçilir. Uşaq ədəbiyyatı folklor qaynaqlarından bəhrələnir.”

Bu cümlələr uşaq ədəbiyyatı, onun mahiyyəti, mövzu dairəsi haqqında bizə az-çox təsəvvür verir. Öyrənirik ki, uşaq ədəbiyyatı ümumi ədəbiyyatın ayrılmaz tərkib hissəsidir. Həyatda elə bir problem yoxdur ki, uşaq ədəbiyyatında ona toxunmaq mümkün olmasın. Yerin altını da, üstünü də bilən müasir uşaq həyatın elə bir problemi yoxdur ki, onunla maraqlanmasın. Uşaqların maraq selini səngitmək, onu lazımı məcraya yönəltmək üçün uşaq ədəbiyyatının xidməti əvəzsizdir.

Hamıya məlumdur ki, insan dünya, kainat, təbiət, cəmiyyət və s. haqqında gərəkli informasiyaların əksəriyyətini körpə vaxtlarından hafizəsinə həkk eləyir. Elə buna görə də uşağın gələcək dünyagörüşünün formalaşmasında, onun layiqli vətəndaş kimi böyüməsində uşaq ədəbiyyatını əvəz edə biləcək ikinci bir vasitə yoxdur.

Uşaq ədəbiyyatı ilə böyük ədəbiyyatının hərəsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri olsa da, onların arasında Çin səddi çəkməyə də heç bir ehtiyac yoxdur. Yaxşı uşaq ədəbiyyatı nümunələrini böyükklər də maraqla oxuduqları kimi, uşaqlar da öz növbələrində tez böyüməyə can atır, “Özlərindən hündür gülü dərməyə” çalışır, ciddi ədəbiyyat nümunələri oxumaqdan belə çəkinmirlər.

Fikrimizə dayaq, söykək olmaq üçün Əziz Mirəhmədovun tərtib etdiyi “Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti”ndəki aşağıdakı cümlələri xatırlatmaq da yerinə düşərdi: “Bədii ədəbiyyatda ideya məzmunu qabaqcıl, surətləri qəhrəman və insanpərvər, süjeti maraqlı, bədii ifadə forması sadə və aydın olan elə klassik əsərlər var ki, onları uşaqlar da həvəslə oxuyur və bu əsərlər uşaq ədəbiyyatında görkəmli yer tutur. Puşkinin xalq nağılları və bılinaları, Qorkinin, Nekrasovun, Tolstoyun, Çexovun, Füzulinin, Sabirin, C.Məmmədquluzadənin, A. Şaiqin və başqa yazıçıların bir çox əsərləri buna misal ola bilər.”

Yaxşı, təqdirolunası cəhətdir ki, Azərbaycanda qismən də olsa uşaq ədəbiyyatına maraq var, ali və orta ixtisas məktəblərində uşaq ədəbiyyatı kursu üzrə mühazirələr oxunur. Qara Namazovun “Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı” və Zəhid Xəlilin Moskvada çap olunan “Detskaya literatura Azerbaydjana” adlı kitablarını uşaq ədəbiyyatımızın öyrənilməsi, sistemləşdirilməsi və tədqiqi sahəsində atılan ilk uğurlu addımlar kimi qiymətləndirmək olar. Lakin bu əsərlərin heç birində müasir uşaq ədəbiyyatımız, onun uğur və nöqsanları öz obyektiv təhlilini tapmamışdır. Təəssüf ki, səviyyəsiz əsərləri ilə ara-sıra mətbuatda çıxış edən, ədəbiyyata heç bir dəxli olmayan müəlliflərin adı istedadlı qələm sahibləri ilə bir sırada çəkilir, sosioloji təhlillər, uzun-uzadı məzmun danışmaq meyli bədii təhlilin, sənətkarlıq məsələlərinin üstündə qara bir buluda, “sosializmin alqışlanan tüstüsü”nə çevrilir.

Qara Namazov uşaq ədəbiyyatına belə tərif verir: “Uşaq ədəbiyyatı - ədəbiyyatın tərkib hissəsi olub, məqsəd və vəzifəsinə görə 17 yaşına qədər müxtəlif oxucu qruplarının təlim, təhsil və əxlaqi-estetik tərbiyəsinə yönəldilən bədii əsərlərə deyilir.”

Göründüyü kimi, hər üç mənbədən gətirdiyimiz fikirlərin arasında bir uyğunluq vardır.

Səməd Vurğun “Balalarımız üçün gözəl əsərlər yara-daq” adlı məqaləsində yazırdı ki, biz uşaqla danışdığımız zaman insanla danışdığımızı, uşaq üçün yazdığımız zaman insan üçün yazdığımızı unutmamalıyıq.

Doğrudan da, uşaqları sevmədən, onların psixologiyasına yaxından bələd olmadan gözəl sənət əsərləri yaratmaq mümkün deyil.

Vətənpərvərlik və əmək tərbiyəsində, uşağın xarakterinin formalaşmasında bədii ədəbiyyatın təsir gücü böyükdür. Lakin aktual mövzu arxasında gizlənməklə bu vəzifənin öhdəsindən gəlmək mümkün deyildir. Mövzu öz yüksək bədii

həllini tapanda əsər müvəffəqiyyətli və sirayətedici olur. Ancaq çox təəssüflə qeyd etməyi lazım bilir ki, dərsləklərə çox zaman əsər salanda əsas meyar bədiilik, yüksək sənətkarlıq yox, aktual mövzu olmuşdur.

Uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olan mütəxəssislərin fikrincə, uşaqlar üçün yazılmış əsərlərdə hər cür həyatı problem qaldırmaq olar və bu zəruridir. Həyatın, cəmiyyətin inkişafı ilə bərabər, müasir insanın, o cümlədən uşağın da xarakterində müəyyən dəyişikliklər əmələ gəlir. İndiki uşaqlar 30-40 il bundan əvvəlki uşaq səviyyəsində deyildir. Onun yaşayış tərzı də, dünyagörüşü də, mühakiməsi də əvvəlki illərin uşaqlarından seçilir. Tez-tez valideynlərdən bu sözləri eşitmək olur: indiki uşaqlar möcüzədir. Və acı da olsa etiraf etməliyik ki, vaxtilə uşaq ədəbiyyatı sahəsində qələm çalıb şöhrətlənən yazıçıların zamanın sınağından çıxmayan xeyli əsəri indiki uşaqlar üçün maraqsızdır. Çünki müasir uşağın maraq dairəsi çox genişdir. O, nəinki adi həyat hadisələri ilə, təbiətlə, habelə elm və texnikanın nailiyyətləri ilə, insani münasibətlərlə dərindən maraqlanır.

Təbiət gözəlliklərini uşaqlara sevdirmək, ağaclar, quşlar, heyvanlar haqqında poetik bir dillə söhbət açmaq həm balaca oxucuların dünyagörüşlərinin genişlənməsinə, həm də onların estetik zövqlərinin inkişafına mühüm köməkdir.

Son illərdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı yeni-yeni əsərlərlə zənginləşmişdir. Əlli cildlik uşaq ədəbiyyatı dəstinin hazırlanıb nəşr olunması mənəviyyat tariximizdə çox mühüm hadisə hesab edilməlidir. Gənc müəllimlər, tərbiyəçilər öz gələcək işlərini mütləq bu əsərlər üzərində qurmağa çalışmalıdırlar.

Qazaxıstanda uşaq ədəbiyyatı günləri keçirilərkən qələm dostumuz Zahid Xəlilin söylədiyi aşağıdakı fikirləri bütün respublikalardan, eləcə də xaricdən gələn yazıçıların, mətbuat işçilərinin razılıqla qarşıladıklarını yaxşı xatırlayı-

ram: “Yaxşı uşaq ədəbiyyatı uşağa ana südü qədər zəruridir.”

Uşaq ədəbiyyatının qarşısında intellektual səviyyəli, elmi, bilikli, dərəkəli, Vətəni, təbiəti, bəşəriyyəti, seçdiyi ixtisası dərindən sevən insan, vətəndaş tərbiyə etmək kimi mühüm bir vəzifə durur. Unutmaq lazım deyil ki, Vətənin, xalqın taleyi bu yeni insandan asılı olacaqdır. Elə buna görə də həm uşaq yazıçıları, həm tərbiyəçilər, müəllimlər, həm də valideynlər bu işin vacibliyini dərindən dərk etməlidirlər.

Fikrimizcə, uşaq ədəbiyyatının qarşısında aşağıdakı vəzifələr dayanmalıdır:

1. Uşaqların qəlbində nəcib insani hisslər oyatmaq.
2. Körpələri tarixi keçmişimizə, qəhrəman babalarımıza, nənələrimizə məhəbbət ruhunda tərbiyə etmək.
3. Xalqımızın keşməkeşli tarixini, onun uğurlarını, bəd-rəmələrini, başına gələn müsibətləri sadə, sənətin ecazkar dili ilə oxuculara çatdırmaq, ulu yurd yerlərimizi, qədim şəhrlərimizi, kəndlərimizi tanımaq və sevdirmək.
4. Doğulduğu torpağa məhəbbət oyatmaq, zəngin təbiətimizi, bərəkətli əkin sahələrimizi, başı qarlı dağlarımızı, qoyunda sellər-sular çağlayan dərələrimizi, durnagözlü bu-laqlarımızı, bol sulu çaylarımızı, göllərimizi sevdirmək, adi böcəkdən, otdan, çiçəkdən tutmuş bütün təbiət cisimlərini uşaq təfəkkürünə uyğun şəkildə onlara təqdim edib tanımaq.
5. Əməyə məhəbbət hissi oyatmaq.
6. Düzlüyü, doğruluğu, sadəlik və təvazökarlığı, mənəvi saflığı təqdir və təbliğ etmək.
7. Balalarımızı Vətənin düşmənlərinə qarşı amansız olmaq ruhunda tərbiyə etmək, eyni zamanda, humanizm, insanpərvərlik ideyalarının ən ali hiss olduğunu heç zaman unutmağa imkan verməmək.
8. Yoldaşlıq, dostluqda sədaqət, satqınlığa nifrət hissləri aşılamaq.

9. Dözümlülük, ən ağır dəqiqələrdə özünü itirməmək, mübarizlik ruhunu təbliğ etmək.

10. Uşağı müqəddəs dinimizə, adət-ənənələrimizə məhəbbət ruhunda tərbiyələndirməyə çalışmaq.

11. Doğma dilimizi, ədəbiyyatımızı, incəsənətimizi, musiqimizi sevdirmək.

12. Uşaqda ilkin poetik, bədii təfəkkür formalaşdırmağa çalışmaq.

13. Gözəlliyə məhəbbət ruhu aşılamaq.

14. Uşaqda yumor hissi oyatmaq və i. a.

Əlbəttə, bu deyilənlər uşaq ədəbiyyatının qarşısında duran bütün problemləri əhatə etmir. Ancaq onu da unutmamaq lazım deyil ki, bu bölgülərin özü də əhkam deyil, şərtidir.

Çalışmaq lazımdır ki, qaş düzəltdiyin yerdə gözü kor eləməyəsən. Zorla öyrətmək, əzbərlətmək, nəyisə təbliğ etmək heç zaman fayda verə bilməz, əksinə, nifrət, ikrah hissi oyadar.

Bernard Şou həmişə deyərmiş:

- Xahiş edirəm, mənim əsərlərimi dərsliklərə salmayın. Çünki belə etsəniz, uşaqlar məni sevməyəcəklər, mən Şekspiri sevmədiyim kimi.

Yazıcının bu sözlərində çox böyük bir həqiqət gizlənidir. Deməli, əsəri necə təqdim etməkdən də çox şey asılıdır. Bu işdə sinif müəllimlərinin, tərbiyəçilərin boynuna böyük məsuliyyət düşür.

Yazıcını şərti olaraq aşpaza bənzətmək olar, müəllim, tərbiyəçi isə xörəkpaylayan rolunda çıxış edir. Dili şirin, qarşısında əyləşənin psixologiyasına yaxından bələd olan, səliqə-səhmanla xörək gətirən ofisiyent xörəyi elə bil ki, dada, müştərinə isə iştaha gətirir. Əksinə, səriştəsiz, pinti xörəkpaylayan xörək nə qədər dadlı olsa belə, qarşısında oturan müştəridə ikrah hissi oyadır. Necə deyirlər, xörəyə əl vurmamış iştah küsür.

Deməli, uşaq yazıçıları ilə birlikdə müəllimlərin, tərbiyəçilərin də professional peşə hazırlığı vacibdir. Müəllim və tərbiyəçi, hər şeydən əvvəl, uşaq yazıçılarının həyatını, yaradıcılıq nümunələrini dərinlən öyrənməli, onları saf-çürük etməyi bacarmalıdır. Əgər müəllim yaxşı sənət əsəri ilə ortabab, boz ədəbiyyatı bir-birindən fərqləndirə bilmirsə, vay onun dərslər dediyi uşağın halına!

Karl Marksın gözəl bir kəlamı var: “Tərbiyə etmək üçün əvvəlcə tərbiyə olunmaq lazımdır.” Həmin fikrə nəzirə kimi gələcəyin tərbiyəçilərinə bunu xatırlatmağı vacib sayıram: “Öyrətmək üçün öyrənmək lazımdır. Özü də tək cə ədəbiyyat nümunələrini yox, elə uşaqların özünü də öyrənmək zəruridir.”

Uşaqlarda poetik duyum güclüdür. Onların təfəkkürü yazıçı təfəkkürünə uyğundur. Çünki bu təfəkkür böyükklərin dünyagörüşünə, həyata münasibətinə nisbətən daha poetikdir, obrazlıdır, romantikdir. Uşaq otun, çiçəyin, quşun, heyvanın danışığına, Ayın küsməsinə, ulduzların göz vurmalarına, şəh düşəndə çiçəklərin üşüməsinə, yarpaqların pıçıltısına, çayların mahnı oxumasına, buludların ağlamasına və s. bu kimi ifadələrin doğruluğuna qətiyyənlə şübhə etmir.

Uşaq dünyası çox zəngindir. Həssas müşahidəçi, müəllim tək cə uşağı öyrətməklə kifayətlənməməli, onun özündən çox şey öyrənməlidir.

Moskvada ölkənin uşaq mətbuatında işləyən yazıçı və jurnalistlərin aylıq kursu təşkil olunmuşdu. Bizə uşaq ədəbiyyatının müxtəlif problemlərindən mühazirələr oxuyurdular. Adını xatırlamadığım professorlardan birinin dediyi sözlü isə unutmamışam. Onun nəvəsi birinci sinfə gedirmiş. Dərsləndən qayıdandan sonra babasına deyir ki, mən daha məktəbə getməyəcəyəm. Səbəbini soruşanda uşaq belə cavab verir:

- Bizim müəllim heç nə bilmir, elə hər şeyi bizdən soruşur.

Bu söhbət xoşuma gəldiyinə görə elə mühazirədəcə aşağıdakı şeiri yazdım:

İlk dəfə dərsə getsəm də,
Bacarıram oxumağı.
Bu “A”, bu “B”, bu da “V”di,
Burda çətin nə var axı?

- Bu nə hərfidi? - Oğlandan,
Gah da ki, qızdan soruşur.
Bizim müəllim heç nə bilmir,
Hər şeyi bizdən soruşur.

Belə misalların sayını istədiyimiz qədər artırmaq mümkündür. Bunları deməklə onu nəzərə çatdırmaq istəyirəm ki, yaxşı tərbiyəçi, müəllim olmaq üçün həm ədəbiyyatı, həm də uşaq psixologiyasını dərinlən öyrənmək lazımdır. Bunları həyata keçirmək üçün isə bir şey vacibdir: balalarımıza və sevib seçdiyiniz peşəyə məhəbbət...

F O L K L O R**ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATI VƏ ONUN
XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Hər bir şeyin mahiyyəti ona qoyulan adlarda bu və ya digər dərəcədə gizləndiyi kimi, şifahi xalq ədəbiyyatı sözlünün arxasında da onun mahiyyətinin iki əsas xüsusiyyəti görünməkdədir. Bunlardan biri şifahilik, digəri isə xalqa məxsus olmaqdır. Şifahi xalq yaradıcılığına verilən, dünyanın əksər ölkəsində qəbul edilən bir ad var: folklor. Folklor ingilis sözü olub, hərfi mənası xalq müdrikliyi deməkdir. İndi bu söz daha geniş sahəni, ümumiyyətlə bütövlükdə xalq yaradıcılığı məfhumunu əvəz etsə də, hərfi mənada olan hikmət sözünü də özündə saxlayır. Xalq müdrik olduğu kimi, onun yaratdığı folklor nümunələri də hikmətlidir, atalarımızın, babalarımızın çoxəsrlik həyat təcrübəsinin bədii ifadəsidir. Deməli, xalq yaradıcılığına məxsus üçüncü komponent kimi yadımızda xalq müdrikliyi qalır.

Folklor daha geniş anlayışdır, o, təkcə şifahi xalq ədəbiyyatına yox, həm də musiqiyə, rəqsə, incəsənətin ayrı-ayrı sahələrinə də aiddir. Biz isə yalnız və yalnız şifahi xalq ədəbiyyatı materialları əsasında danışmağı qarşımıza məqsəd qoymuşuq.

Xalq yazmağı öyrənməkdən əvvəl danışmağı, bir-biri ilə insan dilində ünsiyyətdə olmağı öyrənmişdir. Zaman keçdikcə, insanlar heyvan mühitindən ayrıldıqca, hiss etmişlər ki, heyvan kimi yeyib içməklə gün-güzəran keçirmək mümkün deyil. Folklor, onun ən vacib sahələrindən biri olan şifahi ədəbiyyat nümunələri də xalqın mənəviyyatındakı boşluğu doldurmaq, onun əməyini ritmikləşdirmək, xalqın mənəviyyat tarixini yaratmaq ehtiyacından doğmuşdur. Primitiv əmək nəğmələri ilə həyata vəsiqə alan şifahi ədəbiyyat müd-

rik atalar sözləri, dərin məzmunlu bayatılar, nağıllar və dastanlarda kamala çatmışdır. Başqa sözlə desək, folklor xalqın mədəniyyət tarixinin, onun təkamülünün, inkişafının poetik salnaməsinə çevrilmişdir.

Folklor xalqın malıdır, onu xalq yaradır, xalq da yaşadır, inkişaf etdirir. Şifahi xalq ədəbiyyatında xalqın arzu və istəkləri, onun məişəti, yaşayış tərz, dünyagörüşü, müxtəlif həyat hadisələrinə, dostluğa, yoldaşlığa, mərdliyə, namərdliyə, nifrətə, sevincə, yaxşılığa, pisiyyə, məhəbbətə, nifrətə və onlarca bu kimi problemlərə münasibəti öz bədii əksini tapmışdır. Ümumiyyətlə desək, folklor xalq həyatının poetik aynasıdır. Ona görə xalq yaradıcılığını xalqın həyatından ayırı götürüb öyrənmək olmaz.

Maksim Qorkinin sözləri ilə desək, şifahi xalq yaradıcılığını öyrənmədən zəhmətkeş xalqın həyat tarixini bilmək mümkün deyildir. Karl Marksın “yunan incəsənətinin əsasını yunan mifologiyası təşkil edir” fikri də obyektiv reallıqdan doğmuşdur. Doğrudan da, xalq ədəbiyyatı, folklor yazılı ədəbiyyatı formalaşdır, ona zəmin olan mühit rolunu oynamışdır. Yalnız xalqa arxalanan, onun iradəsinə, adət-ənənələrinə hörmətlə yanaşan, xalq yaradıcılığından yaradıcı şəkildə bəhrələnən, xalqı özünə dayaq, müəllim hesab edən sənətkarlar yaradıcılıqda böyük uğurlar qazanmış, dünya şöhrətli yazıçılar səviyyəsinə yüksəlmişlər. Nizami, Füzuli, Puşkin, Lev Tolstoy və başqalarının yaradıcılığı dediyimizə ən gözəl sübutdur.

Şifahi xalq yaradıcılığından, onun xüsusiyyətlərindən, yazılı ədəbiyyatla fərqiindən danışarkən diqqəti aşağıdakı məsələlərə yönəltmək lazımdır.

Əvvələ, unutmaq lazım deyil ki, şifahi xalq ədəbiyyatı da yazılı ədəbiyyat kimi söz sənətidir. Obrazlılıq, poetik deyim tərz bu ədəbiyyatların hər ikisi üçün xas olan xüsusiyyətlərdir. Bu ədəbiyyatların hər ikisinin qida mənbəyi həyatdır. Bütün bu ümumiliklərə baxmayaraq, folklorla yazılı

ədəbiyyatı bir-birindən fərqləndirən mühüm cəhətlər vardır. Şifahi xalq ədəbiyyatı aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə yazılı ədəbiyyatdan fərqlənir:

1. Şifahi xalq ədəbiyyatı adından göründüyü kimi, şifahidir, ağızdan-ağıza, dildən-dilə keçərək, gündən-günə cıllanaraq yaşayır.

2. Şifahi xalq ədəbiyyatının yaranma tarixi yazılı ədəbiyyata nisbətən daha qədimdir.

3. Şifahi ədəbiyyat nümunələrini yaradan müəllif məlum deyil, o, kollektiv yaradıcılığın məhsuludur. Əlbəttə, bayatı, atalar sözü, lətifə, nəğil və s. yaratmaq üçün bütün xalq bir yerə toplaşmayıb. Hər hansı istedadlı adamın ilk dəfə dediyi atalar sözü, bayatı və s. ağızdan-ağıza, dildən-dilə keçərək cıllanıb, forma cəhətdən daha gözəl, məzmun cəhətdən daha dolğun olub. Deməli, hər hansı folklor nümunəsinin yaranması, yayılması və yaşaması üçün xalqın ayrı-ayrı nümayəndələrinin, ayrı-ayrı nəsillərin bu və ya digər dərəcədə əməyi var. Yazılı ədəbiyyat nümunələrini isə bir nəfər yaradır.

4. Şifahi ədəbiyyat nümunələrini hamı istədiyi kimi dəyişə bilər, yazılı ədəbiyyat nümunələrini isə dəyişməyə heç kəsin ixtiyarı yoxdur.

5. Şifahi ədəbiyyat çoxvariantlıdır. Bir folklor nümunəsi müxtəlif yerlərdə müxtəlif cür ifa oluna bilər. Yazılı ədəbiyyatdakı variantlılıq isə ancaq sənətkar laboratoriyasına aid olur. Məsələn, deyilənə görə “Yer kürəmiz sevinc üçün bu gün az yararlıdır” misrasının on bir variantı varmış. Nəhayət, axıncı misra Mayakovskinin xoşuna gəlib və həmin variantı oxucuların mühakiməsinə verib. Əvvəlki on variant isə sənətkarın öz əlləri ilə məhv edilib.

Folklor xalqa məxsus olduğu üçün ondakı kədər də, ümid də ümumbəşəridir. Xalq ədəbiyyatı ilə məşğul olan insan özünü xalqın bir parçası sanır, onunla birlikdə kədərlənir, onunla birlikdə sevinir.

Təcrübə göstərir ki, uşaqlar folkloru çox sevirlər. Bu da təsadüfi deyildir. Hələ körpəliyindən ana laylasını “ana südüylə” bərabər “içən” uşaq dil açarkən folklor nümunələrindən istifadə edir, nağılları dinləyə-dinləyə həyat haqqında, insan münasibətləri haqqında xeyli şey öyrənir.

Dil sadəliyi, təfəkkür aydınlığı, mənəviyyat təmizliyinin, insanpərvərliyin, Vətənə, el-obaya məhəbbətin, düşmə-nə nifrətin təbliği folklor nümunələrinin əksəriyyətinin uşaq ədəbiyyatı nümunəsi kimi tədrisinə, öyrədilməsinə, eləcə də əlavə oxusuna imkan verir. Yaxşı cəhətdir ki, dərslərimizdə müəlliflər folklor nümunələrinə xeyli yer vermişlər. Ona görə də müəllimlər, tərbiyəçilər folkloru dərinlən öyrənməli, xalq yaradıcılığı nümunələri vasitəsilə uşaqları tərbiyə etməyə çalışmalıdırlar.

Yeri gəlmişkən bir neçə kəlmə də Azərbaycan folklorşünasları haqqında deməliyəm. Müəllimlərimiz, tərbiyəçilərimiz Azərbaycan folklorşünaslığının cəfəkeşlərini - Rəşidbəy Əfəndiyevi, Abdulla Şaiqi, Firidun Köçərini, Hənifi Zeynallını, Yusif Vəzir Cəmənzəminlini, Vəli Xulufunu, Salman Mümtazı, Hümmət Əlizadəni, Məmmədhüseyn Təhməsi, Əhliman Axundovu, Əliyar Qarabağlı, Mirəli Seyidovu, Paşa Əfəndiyevi, Mürsəl Həkimovu, Məhərrəm Qasımlını, Bəhlul Abdullayevi və başqalarını tanımalı, onların əsərlərini, topladıqları folklor materiallarını oxumalı, öyrənməlidirlər. Bu, gələcək nəslin təlim-tərbiyəsində onlara çox kömək edə bilər.

LİRİK FOLKLOR VƏ ONUN NÖVLƏRİ

Lirik folklor nümunələri öz lakonizmi, yığcamlığı, az sözlə dərin məna ifadə etmək xüsusiyyəti ilə seçilir. Bu cür folklor nümunələrində, xüsusilə də bayatılarda dərin bir lirizm özünü göstərməkdədir.

Şifahi ədəbiyyatın janrları əlvan və rəngarəngdir. Fridrix Engels “Meymunun insana çevrilməsində əməyin rolu” əsərində yazırdı ki, insanın insan olması üçün əmək həlledici əhəmiyyətə malik olmuşdur. Bu baxımdan insan dilinin və ədəbiyyatın da yaranmasında əmək başlıca rol oynamışdır. Buna əsasən deyə bilərik ki, əmək nəğmələri, mövsüm və mərasim nəğmələri şifahi xalq ədəbiyyatının janrları içərisində tarixən ən qədimidir. Doğrudur, bu nəğmələrdə həzinlik, bədiilik, fəlsəfi məna folklorun digər janrlarında olduğu kimi deyildir, ancaq onlar əsl ədəbiyyatın yeni vüsətlə inkişafı üçün zəmin yaratmışdır. Folklorşünas Paşa Əfəndiyevin fikrincə, əmək nəğmələrinin məqsədi əməyi ritmikləşdirmək və yüngülləşdirməkdən ibarət olmuşdur.

Əmək nəğmələrinin ən geniş yayılmış növlərindən biri holavarlardır, yəni cütcü nəğmələridir:

Qara kəlim naz eylər,
Quyruq bular, toz eylər.
Ay qaranlıq gecədə,
Kotanı pərvaz eylər.

Folklorşünas Azad Nəbiyev çox doğru olaraq çoban nəğmələrini, sayaçı sözlərini, sağın nəğmələrini, ovçu nəğmələrini, hana nəğmələrini, ipəkçi və balıqçı nəğmələrini də əmək nəğmələrinə aid etmişdir. O, həm də bu nəğmələrin xeyli hissəsini toplayıb nəşr etdirmişdir.

Mövsüm nəğmələri ayrı-ayrı fəsillərin gəlməsi ilə əlaqədar yaranmışdır. Bu da təsadüfi deyil. Ona görə ki, Novruz

bayramı münasibətilə hər il keçirilən el şənliklərində baharı, səmənini, günəşi alqışlamaq artıq adət halını almışdır.

Novruz gəlir, yaz gəlir,
Nəğmə gəlir, saz gəlir.
Bağçalarda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun.

Yaxud:

Qodu, qodunu gördünmü,
Qodaya salam verdinmi?
Qodu burdan keçəndə,
Qırmızı günü gördünmü və i. a.

Folklorda məişətlə bağlı mərasim nəğmələri də mühüm yer tutur. Bu cür nəğmələrə vəsfi-halları, adaxlı oxşamalarını, şirni, xonça və nişantaxma nəğmələrini, xınayaxdı və gəlin aparma nəğmələrini, halay mahnılarını və s. misal gətirə bilərik. Bunların arasında vəsfi-hallar mühüm yer tutur:

Doğdu günəş qırmızı, can gülüm, can-can!
Səslədi oğlan qızı, can gülüm, can-can!
Hər birimiz bir çiçək, can gülüm, can-can!
Bir baxçanın ulduzu, can gülüm, can, can!

Bu vəsfi-hal uşaqlar üçün deyilməsə də, indi onu uşaqlar həvəslə öyrənirlər.

Mərasim nəğmələri içərisində ən geniş yer tutanlardan biri də ağılardır. Ağılarda əksəriyyəti forma etibarilə bayatılara bənzəyir, ancaq onlar məzmunca bir-birindən seçilir. Belə ki, ağılar ancaq yas mərasimləri ilə bağlı söylənilir:

Mən aşiq ulu dağlar,
Çəsməli, sulu dağlar.
Burda bir qərib ölüb,
Göy kişnər, bulud ağlar.

Lirik folklorumuzun içində ən çox yayılan və sevilən növ bayatıdır. Bayatı cəmi dörd misradan ibarət olur. Hər misrada yeddi heca var. Birinci, ikinci və dördüncü misralar bir-biri ilə həmqafiyə olur, üçüncü misra isə sərbəst buraxılır. Bayatıların daxili bölgüsü belədir: $4+3=7$; $3+4=7$.

Mən aşiq neylim sənə,
Düşübdü meylim sənə.
Mən dönsəm üzüm dönsün,
Sən dönsən neylim sənə?

Mən aşiq qəlbiləndi,
Ay doğdu qəlbiləndi.
Nəyə desən and içim,
Bu qəlb o qəlb iləndi!

Mən aşığam qanlı gül,
Qanlı danış, qanlı gül.
Yemiş bülbül bağrını,
Çıxmış ağzı qanlı gül.

Dağlara binə gəlləm,
Gedərəm, yenə gəlləm.
Bir dəfə üzün görsəm,
İmana, dinə gəlləm.

Kəklik daşda nə gəzər?
Qələm qaşda nə gəzər?
Sən tək yarı olanın
Ağlı başda nə gəzər?

Bayatılar dərin fəlsəfi məzmunu, yüksək bədii sənətkarlığı, dərin lirizmi, emosionallığı ilə digər ədəbi növlərdən seçilir. Onların mövzu dairəsi də çox genişdir. Sevgi, ailəməişət, narazılıq və şikayət, Vətən məhəbbəti, ayrılıq və intizar mövzusunda yüzlərlə gözəl bayatılarımız toplanıb nəşr edilmişdir. Sənətkarlarımızın əksəriyyəti öz qələmlərini bayatıda sınamış, yeni ruhlu gözəl əsərlər yaratmağa nail olmuşlar. Bayatı formasında yazılan şeirlərin bir qismi uşaqlara ünvanlanmışdır. Məmməd Namazın “Vətən bayatıları”nı buna misal göstərə bilərik.

Ən geniş yayılmış ədəbi növlərdən biri də laylалardır. Analar öz balalarının beşiyi başında həmişə məhəbbətlə layla çalmış, ana südündən az rol oynamayan bu laylalar körpə-

lərin milli ruhda tərbiyəsində böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir:

Laylay çaldım həmişə,
Karvan enər enişə.
Yastığında gül bitsin,
Döşəyində bənövşə.
Balam laylay, a laylay,
Gülüm laylay, a laylay!

Göründüyü kimi, laylaların əvvəlki dörd misrası forma etibarilə bayatılara oxşayır. Fərq yalnız dörd misradan sonra təkrarlanan “Balam laylay, a laylay, körpəm laylay, a laylay” misralarındadır.

Oxşamalar da uşaqlara ünvanlanmış lirik folklor nümunələridir. Burada analar öz balalarını oynada-oynada oxşayır, onlara bağlı arzularını ifadə edirlər.

Bir bölük atlar,
Çəməndə otlar.
Ərsiz arvadlar,
Bu balama qurban!

Mən çalım oyna,
Qurban boyuna.
El-oba gəlsin,
Sənin toyuna!

Arzulamalar da məzmun etibarilə oxşamalara yaxındır. Lakin arzulamalar dörd yox, iki misradan ibarət olur:

Balama qurban ilanlar,
Balam nə vaxt dil anlar?

Balama qurban alçalar,
Balam nə vaxt əl çalar?

Uşaq təfəkkürünün, eləcə də onun dilinin inkişafında “Düzgünlər” mühüm əhəmiyyət kəsb edir. “Üşüdüm ha, üşüdüm” belə düzgünlərə ən yaxşı misaldır.

Üşüdüm ha üşüdüm,
Dağdan alma daşdım.
Almacığımı aldılar,
Məni quyuya saldılar....

“Sanamalar” isə uşaqlara asan dillə say öyrətmək məqsədinə xidmət edir:

Baş barmaq,
Başala barmaq,
Uzun hacı,
Qıl turacı,
Xırdaca bacı.

Bu vurdu, bu tutdu,
Bu bişirdi,
Bu yedi,
Vay, bəbəyə qalmadı...

Uşaqların ən çox sevdikləri folklor nümunələrindən biri də "Acıtmalar"dır:

Həsənağa,
Doldu yarağa,
Mindi ulağa,
Sürdü uzağa.
Bir quş vurdu,
O da qurbağa.
Qoydu çanağa,

Verdi qonağa.
Qonaq yemədi,
Saldı yağa,
Başladı qovurmağa.
Qoydu qabağa,
Başladı yemağa,
Düşdü yatağa.

Uşaq təfəkkürünün, eləcə də nitqinin inkişafında tapmacaların və yanılmacların xüsusi əhəmiyyəti var. Tapmacalar uşağı düşünməyə, yanılmaclar isə diqqətli olmağa, sözü düzgün tələffüz etməyə sövq edir.

Gəlirdim kənddən,
Səs verdi bərkdən.
Ağzı sümükdən,
Saqqalı ətdən.

* * *

Ay qılquyruq qırqovul, gəl bu kola gir, qılquyruq qırqovul.

* * *

Nənəm qatığı sarımsaqlasa da yeyəcəyəm, sarımsaqlamasa da...

NAĞILLAR, ATALAR SÖZLƏRİ, MƏSƏLLƏR VƏ LƏTİFƏLƏR

Şifahi xalq ədəbiyyatının ən geniş yayılan, həm uşaqlar, həm də böyüklər tərəfindən sevilən növlərindən biri də nağıldır. Xalqın həyatını, onun məişətini, etnoqrafiyasını öyrənmək baxımından nağıllar tədqiqatçılara daha geniş material verir. Nağıllar qədim mədəniyyətimizin yaddaş salnaməsidir. Dünyada elə bir xalq yoxdur ki, o, nağıl yaratmamış olsun. İnsan öz həyatını, məişətini, arzu və düşüncələrini, xeyirin şəər üzərində qələbəsinə inamını nağıla çevirməkdən xüsusi zövq almışdır. Demək olar ki, dünya xalqlarının əksər nağıllarının mərkəzində xeyirlə şərin, haqla nahaqqın əbədi-əzəli mübarizəsi bu və ya digər formada öz bədii əksini tapmışdır.

Dünyada elə uşaq tapmaq olmaz ki, o, nağıl sevməsin. Ata-analarımız da nənələrimizin, babalarımızın danışdıqları gözəl, həyat eşqi ilə dolu nağılları dinləyə-dinləyə böyüyüblər.

Görkəmli sənətkarlar, şairlər, yazıçılar həmişə xalq yaradıcılığından ilham almış, nağıllar əsasında gözəl sənət əsərləri yaratmışlar. Xalq ruhu Nizami, Füzuli, A. Bakıxanov, S. Ə. Şirvani, A. Səhhət, M. Ə. Sabir, C. Məmmədquluzadə, S.S.Axundov, Rəşidbəy Əfəndiyev, Y.V. Çəmənzmənli, A.Şaiq kimi görkəmli Azərbaycan yazıçılarının əsərlərinə tərəvət gətirmişdir.

Nağıl mövzularına tez-tez müraciət edən, xalq yaradıcılığından qidalanan Apuley, Höte, Balzak, Jorj Sand, Anatol Frans, Andersen, Puşkin, Lev Tolstoy, Qrim qardaşları, Coni Rodari və onlarca başqa görkəmli sənətkarların əsərləri bütün dünyada məşhurdur.

M. Qorki xalq nağıllarını çox sevirmiş. O yazırdı ki, biz nağıllarda heyvanların əhliləşdirilməsi, şəfalı otların tapıl-

ması, əl alətlərinin ixtirası işlərinin əksini eşidirik. Uzaq keçmişdə insanlar havada uçmağın mümkün olması haqqında düşünmüşlər. Buna “uçan xalça” haqqında əfsanə bir misaldır. Çayda onun təbii axarından daha sürətlə üzmək arzusu avar və yelkən ixtirasına səbəb olmuşdur...

Qorkinin bu fikirləri ilə tanış olandan sonra adam istəməz fikirləşir: xalq nağılları təkcə əyləndirmək, baş qatmaq məqsədi daşımamış, o həm də səfərbəredici bir qüvvəyə malik olmuşdur.

Bütün bunları nəzərə alan folklorşünaslarımızdan Y.Vəzir, H. Zeynallı, Ə. Axundov, M. Təhmasib, N. Seyidov, Ə.Qarabağlı və başqaları nağıllarımızın toplanması, nəşri və tədqiqi sahəsində xeyli iş görmüşlər. Bu iş müasir folklorşünaslarımız tərəfindən indi də davam və inkişaf etdirilir.

Nağıllar mövzusunə və məzmununa görə çox rəngarəngdir. Onlar, əsasən, aşağıdakı kimi qruplaşdırılır: sehrli nağıllar, məişət nağılları, heyvanlar və quşlar haqqında nağıllar və tarixi nağıllar.

Sehrli nağıllarda sehrli qüvvələr, uçan xalça, sehrli üzük, çıraq, başmaq, sehrli süfrə, dil bilən at və s. həm nağıl qəhrəmanlarının yardımçısına, həm də əsərlərdəki bədii fikrin yüksək səviyyədə ifadəsinə kömək edir. Azərbaycan sehrli nağıllarına misal olaraq “Məlikməmməd”i, “Ağ atlı oğlan”ı, “Oxqayın nağılı”nı, “Pəslı qılınc”ı, “Uçan xalça”nı, “Qızıl şamdan”ı və s. misal göstərə bilərik.

“Yetim İbrahimın nağılı”, “Dərzi şagirdi Əhməd”, “Daşdəmirin nağılı”, “Saleh və Valeh”, “Yeddi qardaş bir bacı”, “Həsən Qara” və s. bu kimi nağıllarımız isə məişət nağıllarımıza aiddir.

Uşaqlar heyvan və quşlar haqqında olan nağılları da çox sevirlər. Bu nağıllarda isə heyvanların, quşların, bütün təbiət cisimlərinin sirrini öyrənməyin, dilini bilməyin nə qədər faydalı olması, ən ağır dəqiqələrdə bu cisimlərin, canlıların qəhrəmanlara “kömək əli” uzatması təsvir olunur. “Ovçu Pi-

rimin nağılı”, “Əliyarla dovşan”, “Müqəddəs balıq”, “Göy-çək Fatma”, “Şəngülüm, şüngülüm, məngülüm” alleqorik nağıllarımıza misal ola bilər.

Tarixi şəxsiyyətlər haqqında olan nağıllar da az maraqlıdır. Xalq görkəmli adamların həyatındakı ibrətamiz hadisələrə nağıl donu geydirib onu yaşatmağı, ağızdan-ağıza, dildən-dilə ötürərək gələcək nəsillərə ərməğan göndərməyi də unutmamışıdır. “İsgəndərin balıqlardan xərac alması”, “İsgəndərin zülmətə getməsi”, “İsgəndər və üzük tapan çoban”, “Daranın nağılı”, “Baftaçı şah Abbas” və s. belə nağıllara nümunədir.

Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri içərisində həcmcə ən kiçik, lakin mənacə ən dərin olan bir ədəbi növ var ki, buna atalar sözü deyirlər. Atalar sözü dünyanın bərkinə, boşuna düşən, həyatın hər üzünü görən babalarımızın dünya, həyat, insan, cəmiyyət haqqında gəldikləri hikmətli qənaətdir.

Atalar sözlərinin mövzusu da çox rəngarəngdir. Bu qiymətli folklor nümunələrinin toplanmasında və nəşrində Əbulqasım Hüseynzadənin xidmətləri əvəzsizdir. Onun topladığı atalar sözlərindən bəzi nümunələri nəzərinizə çatdırıram: “Yeməyin dadı duzdadır, dünyanın dadı gözdə”, “El gözündən düşən boy atmaz”, “Sükut fikrin bostanıdır”, “Elm bir xəzinədir, nə qədər sərf edərsən, o qədər artar”, “Ailə xoşbəxtliyin açarıdır”, “Adamı sözündən tutarlar, öküzü buynuzundan”, “Evin yaraşığı uşaqdır” və i. a.

Atalar sözlərinə müxtəlif adlar verilib. Kimi onu ibrətamiz, kimi hikmətli, kimi qanadlı söz adlandırır. “Sözlərin saltanı”, “İpə-sapa düzülməmiş incilər”, “Dilin gülzarı” və s. bu kimi ifadələr də atalar sözlərinə ünvanlanmışdır.

Atalar sözü ilə yanaşı çox vaxt məsəllərin də adı çəkilir. Görkəmli rus dilçisi V.İ. Dal yazır: “Məsəl xalq arasında gəzən, ancaq hələ tamam atalar sözü təşkil etməyən, səlis, qısa danışqdır. Xalq dilində, ifadələrdə qəbul olunmuş nəsihətlər, şərti danışiq tərz, adi ifadə üsuludur.”

Folklorşünas Paşa Əfəndiyevin fikrincə isə, atalar sözü fikri tam ifadə edir, onlarda ümumiləşdirmə, fikir dərinliyi mühüm yer tutur. Əksinə, məsəllər çox zaman bu və ya digər konkret hadisəyə aid olub, natamam fikir ifadə edir. Məsəllərdə hadisəyə işarə vurulur, adı çəkilir, tamamlanmağa ehtiyac vardır. Məsələn: “Sən çaldın”, “Heç hənənin yeri-dir” və s.

Xalq arasında ən geniş yayılan və sevilən folklor nümunələrindən biri də lətifədir. Lətifə öz yığcamlığı, lakonizmi, dərin yumor hissi ilə folklorun digər janrlarından seçilir. Lətifədən danışanda onun qəhrəmanları: Molla Nəsrəddin, Bəhlul Danəndə və başqaları yada düşür...

DASTANLAR, XALQ OYUNLARI, XALQ DRAMLARI

Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri içərisində həcmcə ən böyük, əhatə dairəsi geniş olanı dastandır. Bu geniş əhatəli janr tarix etibarilə də çox qədimdir. “Azərbaycan xalq dastanları şeirlə nəsrin növbələşməsi prinsipinə əsaslanır. Bu, dastanlarımızın qədimlərdən başlayaraq gələn və bu günədək davam edən əsas xüsusiyyətidir” – bu fikir görkəmli folklorşünas, dastanlarımızın ən gözəl tədqiqatçısı M. Təhməsinə məxsusdur. O, “Azərbaycan xalq dastanları” adlı fundamental tədqiqat əsərinin müəllifidir.

Dastanlarda əsas hadisələr nəsrə olur. Aşıqlar bu hissələri danışib qurtardıqdan sonra qəhrəmanların əhvali-ruhiyyəsini, onların hiss və həyəcanlarını ayrı-ayrı şeir parçaları ilə ifadə edirlər. Əsasən qoşma və gəraylı formasında olan bu şeirlər özü də bitkin, kamil sənət əsərləri səviyyəsindədir.

Azərbaycan dastanlarını mövzularına görə iki əsas yerə bölmək olar: qəhrəmanlıq dastanları, məhəbbət dastanları. Qəhrəmanlıq dastanlarımızda, əsasən, əfsanəvi xalq qəhrəmanlarının xarici işğalçılara, zalımlara, satqınlara, xalqı ça-

pıb talayanlara qarşı apardıqları mübarizə öz bədii əksini tapır. Belə dastanlarımıza misal olaraq “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu”, “Qaçaq Nəbi”, “Qaçaq Kərəm”, “Səttarxan” və s. əsərləri misal göstərə bilərik. “Dədə Qorqud” və “Koroğlu” dastanlarını siz artıq orta məktəbdə oxuyarkən keçmişiniz. Ən qədim dastanımız hesab edilən “Dədə Qorqud” dastanının boylarında oğuz qəhrəmanlarının, bizim ulu babalarımızın qəhrəmanlığı, onların vətənpərvərliyi, mərd və sədaqətli olmaları, duz-çörək qədri bilmələri və s. əxlaqi keyfiyyətləri haqqında çox şey öyrənmisiniz. Bu qəhrəmanlar içərisində sözsüz ki, Qazan xanı, Qaraca Çobanı, Beyrəyi, Uruzu, Burla Xatunu, Buğacı və başqalarını yaxşı xatırlayırsınız.

“Koroğlu” dastanı nəinki böyükklərin, həm də uşaqların ən çox sevdiyi, mütaliə etdiyi əsərdir. Koroğlunun, onun dəlilərinin – Dəmirçioğlunun, Dəli Həsənin, Eyvazın, Tanrıtanımazın, Kıpdağıtmazın, İsabalinin, Bəlli Əhmədin və başqalarının bədii obrazı son dərəcə yadda qalan ştrixlərlə işlənmişdir. Əsərdəki qadın surətləri də yadda qalandır. Onların hamısına Nigar xanım ağbirçəklik edir. Bu qadınlar öz qorxmazlıqları, sədaqəti ilə diqqəti cəlb edirlər.

Azərbaycan dastanları içərisində məhəbbət dastanları çoxluq təşkil edir. Belə dastanlar, əsasən, ustadnamə ilə başlayır, əsas hadisələrdən sonra isə duvaqqapma gəlir. Qəhrəmana buta verilir. O, öz sevgilisinin dalınca gedir, hər cür əzablara, əziyyətlərə qatlaşır və haqq aşığı olduğu üçün öz sevgilisinə qovuşa bilir.

Məhəbbət dastanlarımıza misal olaraq “Tahir - Zöhrə”, “Əsli - Kərəm”, “Aşıq Qərib”, “Abbas - Gülgəz”, “Leyli - Məcnun”, “Vəleh - Zərnigar”, “Alıxan - Pəri” və başqa əsərləri göstərə bilərik.

Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri içərisində xalq oyunları da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Uşağın xarakterinin for-

malaşmasında oyunlar mühüm yer tutduğu üçün bu janra tərbiyəçilərin müraciəti vacibdir.

Azərbaycan uşaq oyunları içərisində “Yoldaş, səni kim apardı?”, “Bənövşə, bəndə düşə”, “Gizlənpaç”, “Çilingağac”, “Dirədöymə”, “Siçan-pişik”, “Gözübağlıca”, “Beşdaş” və s. uşaqların sevdikləri oyunlar sırasındadır. Yeri gəldikcə digər xalqların oyunlarını da öyrənmək, ondan istifadə etmək olar. Xatırladıram ki, “Göyərçin” jurnalında “Əvvəl öyrən, sonra oyna” rubrikası altında xeyli oyunlar dərc edilmişdir.

Xalq dramları isə əsasən müxtəlif mərasimlərlə əlaqədar olmuşdur. Məsələn, novruz bayramı ilə əlaqədar “Kosa-kosa”, “Kosa-gəlin” oyunları geniş yayılmışdır. H. Sarabski öz xatirələrində yazırdı: “Kosa-kosa” oyunu qədim bir oyun idi. Bir nəfər zirək uşağa kürkü tərsinə geydirib, bir parça çitdən üzünə maska taxar və kəllə qənd kağızından başına şiş papaq qoyar, ayaqlarına uzun ağac və boynuna da zınqırov salıb məhlə uşaqları evbəev gəzdirib oynadardılar. Kosanı oynadarkən mahnılar da oxuyardılar.”

“Tənbəl qardaş”, “Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə orta qardaş” dramları da maraqlıdır. Bu əsərlərin əsas ideyası zəhmətə məhəbbət hissi oyatmaq, tənbəlliyi ifşa etməkdir.

Ailə-məişət mövzusunda xalq dramlarından “Aşna”, “Bic nökr”, “Tapdıq çoban” dramlarını göstərə bilərik. Kukllar vasitəsilə göstərilən tamaşalar da maraq doğurur. Belə tamaşalara misal olaraq “Kilimarası oyunu”nu göstərə bilərik.

Ümumiyyətlə göstərsək, folklorun elə bir növü yoxdur ki, uşaqlar üçün maraqlı olmasın. Elə buna görə də uşaqların tərbiyəsi ilə məşğul olan hər bir kəs xalq yaradıcılığı nümunələrini yorulmadan öyrənməli, təlim və tərbiyə işində folklor nümunələrindən geniş istifadə etməyə çalışmalıdır.

AZƏRBAYCAN KLASSİKLƏRİNİN YARADICILIĞINDA UŞAQ ƏDƏBİYYATI

XAQANI (1120 - 1199)

“Neməti behtər əz azadi nist” – “Azadlıqdan gözəl nemət yoxdur.” – Bu misra Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi xidmətləri olan Əfzələddin Xaqaninin özü, şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında az söz demir. Ziddiyyətli həyat və yaradıcılıq yolu keçən, heç zaman öz əqidəsindən dönməyən bu qüdrətli sənətkarı Nəsiminin mənəvi atası da hesab etmək olar.

Şairin əsl adı İbrahimdir. O, 1120-ci ildə Şamaxı şəhəri yaxınlığında olan Məlhəm kəndində anadan olmuşdur. Atası Əli ömrünü, həyatını zəhmətə həsr edən bir nəccar – dülgər, anası isə sonradan islam dinini qəbul etmiş bir xristian qızı olmuşdur.

Xaqaninin şəxsiyyətinin formalaşmasında, şübhəsiz, onun valideynlərinin xidməti az olmamışdır. Qüdrətli sənətkar atasının sərt xasiyyətindən şikayətlənsə də, həmişə onu və anasını məhəbbətlə yad etmiş, övlad-valideyn münasibətləri haqqında poetik söhbət açmaqdan yorulmamışdır.

Atam nəccar idi, dərs alıb ondan,
Oldum zəmanədə ustad sözyonan.
Təsdiq etməsə də neçə xam kişi,
Bitdi Xaqaniylə söz yonmaq işi.

Şeirlərindən hiss olunur ki, nəccar Əli səxavətli, “sə-nətdə Azər, söhbətdə İsa”, ailəsini dərin məhəbbətlə sevən, heç kəsə boyun əyməyən bir insan olmuşdur. Şair yazır ki, əgər övladı üçün lazım olsa, nəccar Əli bütün var-yoxunu satıb onun üçün dərman almağa qadir bir insan imiş:

O, can sərf edərdi hər istəyimə,
Əgər quş südü də istəsə, yenə,
Hansı yolla olsa tapardı, inan:
O mənə canını edərdi qurban.

Xaqaninin babası da sənətkar olmuşdur:

Sənətcə toxucu olmuşdur babam,
Mən də yavaş-yavaş söz toxuyuram.

Xaqaninin anasına həsr etdiyi şeirlər daha çox maraq doğurur. Bu əsərlər uşaqları anaya məhəbbət ruhunda tərbiyə etmək üçün tərbiyəçinin, müəllimin əlində qüdrətli silaha çevrilə bilər. Xaqani yazır:

Əgər olmasaydı ana zəhməti,
Qazana bilməzdim heç bu şöhrəti.
Onun ruzisilə xoş olar halım,
Onun duasilə gülər iqbalım.
Onun hər sözündən alıram qüvvət,
Qəlbini mum etdi, verdi nəsihət.
Düşmən tənəsilə kəsilsə qolum,
O zəif qarıdan güc alar qolum.
Onun duaları olmasaydı, ah,
Ömrüm puç olardı yəqin bir sabah.
Onunla fəxr edir şirvanlı olan,
Odur bu torpağa məni bağlayan.

Xaqani təkcə valideynlərini yox, qohumlarını da məhəbbətlə yad etmişdir. Belə adamlardan biri də şairin əmisi Ömər ibn-Osmandır.

Ömər ibn-Osman sayəsində mən,
Yetimlik divinin qaçdım əlindən.
Atam dözməyərək dərdə cahanda,

Sam Zalı atan tək məni atanda,
Əmim Simurğ kimi uçub gələrək,
Qanadı altına alaraq Zal tək
Qaldırdı biliyin Qafına həməni,
Bəsləndim onun öz yuvasında mən...

Daha sonra Xaqani əmisinin onun təlim-tərbiyəsi ilə necə məşğul olmasından, onu kitabxanaya aparmasından, müdrik adamların kəlamlarını təbliğ etməsindən söhbət açır.

Xaqani üsyankar şair olmuşdur. Məşhur saray şairi Əbül-ülə Xaqanini Şirvanşahlar sarayına aparmış, onu xaqana təqdim etmiş, Xaqani təxəllüsünü vermişdir:

Səni xaqana mən özüm göstərdim,
Xaqani adını sənə mən verdim...

Lakin Xaqaninin azadlıqsevən ürəyi saraylara sığmamışdır. Şair “İstəmirəm adımlı çağırılar Xaqani, mən yoxsullar şairi Xəlqaniyəm, Xəlqani” deyərək zalımlığa, zülmkarlığa üsyan etmiş, həbsxanalara düşməkdən belə çəkinməmişdir. Xaqaninin həyatındakı bu məqamlar uşaqları əqidəsi uğrunda mübarizə aparmaq ruhunda tərbiyə etməyə çox kömək edə bilər. Şairin həbsxanada yazdığı şeirlər “Həbsiyyə” adı ilə məşhurdur:

Hər səhər qalxar göyə ah ilə əfqanım mənim,
Qərq olar qanda şəfəq tək çeşmi-giryanım mənim.
Oxşayar kündə ayağımda dəyirman daşına,
Qanlı göz yaşım ilə işlər bu dəyirmanım mənim.

Mübarizlik, öz əqidəsindən dönməmək şairin xarakterinin ən ümdə cəhətlərindən biri hesab edilə bilər. Bir yerdə qapılıb qalmağa dözməyən şair daim səyahətə, dünyanı görməyə, insanlar arasında olmağa, onların sevincinə, kədərinə ortaq çıxmağa can atmışdır:

Sədəfçin qətrələr göylərdən enir,
Mirvari gəzməklə qiymətə minir.
Xüsusən səyahət, dünyanı gəzmək,
Böyük adamlara olmuşdur bəzək.

Şair 1199-cu ildə Təbriz şəhərində vəfat etmişdir. O, “Məqbərətüşşəra” qəbiristanlığında dəfn edilmişdir.

Şairin “Çörək” rədifli şeiri onun xarakterinin yeni bir cəhətini açmaq baxımından maraqlıdır:

Rüsvay etmərəm özümü bir daha, çörək,
Öz ruhuma odu edərəm mən qida, çörək.
Nakəsdən almaram çörək, öz qanımlı yeyib,
Batsam qana, sənə demərəm “aşına” çörək.
Həsrət qalım günəş üzünə, ay camalına,
Baxsam sənə dalınca gözüm kor ola, çörək...

* * *

Cənnətdən ayrı saldısa bir buğda Adəmi,
Əzmi iradədən məni qıldı cida çörək.
Adəm behiştə tərək elədi, mənə yurdu, mənə,
Buğda ona qənim, mənə də sən bəla, çörək.

* * *

Namərdlərə açınca ağız haqqa üz çevir,
Şahlardan istəmə, sənə versin xuda çörək!

Şair vətən torpağını behiştə müqayisə edir və onu məhəbbətlə tərənnüm etməkdən yorulmur. Bu baxımdan onun Şirvanın, Savalan dağının tərifinə həsr etdiyi şeirlər maraqlıdır:

Şamaxı, ey mənim sevimli yurdu,
Mən sənə qoynunda xanım qurdum,
İndisə acığın tutmuşdur mənə,
Sənə qucağından ayrılısam, ana,
Ümidim, pənahım Təbrizdir, Təbriz,

O şəhər də mənə əzizdir, əziz.
Siz mənə həyatı etdiniz əta,
Sən mənə anasan, Təbrizdir ata.
Anasından küsən körpə bir uşaq,
Ata ağuşunda yer tapar ancaq.

Xaqani uşaqları, gəncləri dərin məhəbbətlə sevmiş, onları həmişə ağilla, kamalla hərəkət etməyə səsləmişdir. “Gənclərə nəsihət” şeiri bu baxımdan diqqətimizi daha çox özünə çəkir:

Dost müttəhim edib, kimi etsə rədd,
Qardaşın olsa da, önünə çək sədd.
Qırsa bir budağı dost hirslənərək,
O, cənnət ağacı olsa da, əl çək!

Dostun əkdیی gül olsa da tikən,
Çıxarıb yerindən onu atma sən.
Özgənin əliylə adam olanlar,
Dost qədri bilməzlər, nankor olarlar.

Bir kiçik adama nəvaziş etsən,
Sənin böyüklüyün getməz əlindən.
İtə nə rəng vursan, itdir, aslandan,
Qalan sümükləri yeyər hər zaman.

Gördüyün hər kəsi zənn etmə insan,
İnsan var ki, əslən şeytandır, şeytan.
Dünyada ağıl tək bir ustad varmı?
O, bir qul yanında şagird olarmı?

Xaqaninin istər yaradıcılığında, istərsə də həyatında öyrənməli çox şey var. Gələcəyin müəllimi bunu həmişə yanında saxlamalıdır.

NİZAMİ GƏNCƏVİ
(1141 - 1209)

Dünya ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan İlyas Yusif oğlu Nizami Gəncə şəhərində anadan olmuşdur. O, dövrünün müxtəlif elmlərini: tarixi, fəlsəfəni, məntiqi, poetikanı, astronomiyanı, həndəsəni, coğrafiyanı və s. mükəmməl öyrənmiş, əsərlərini yazarkən bu elmlərin qabaqcıl nailiyyətlərindən yaradıcı şəkildə bəhrələnmişdir.

Burada mənim yadıma istər-istəməz şair Zeynal Cabbarzadənin bir xatirəsi düşür. O, “Pioner” jurnalında redaktor olanda yanına tez-tez gedirdim. Arabir şeir, sənət haqqında söhbət edirdik. Bir dəfə o, belə bir xatirə danışdı:

“Nizaminin yubileyini keçirməyə hazırlaşırıdım. Mən “Ədəbiyyat qəzeti”nin məsul katibi idim. Səməd Vurğun məni yanına çağırırdı və dedi ki, get qovluqlarda Nizami haqqında nə qədər material varsa, ver bu kişiye, qoy oxuyub tanış olsun! Qarşımda dağ cüssəli bir alim-həkim dayanmışdı. Bizim otağa getdik. Sənədləri çıxarıb stolun üstünə qoydum və soruşdum ki, sizə nə qədər vaxt lazımdır? Dedi bir saat kifayətdir. Çıxıb getdim. Başım necə qarışdısa, aradan 4-5 saat vaxt keçdi. Başı alovlu iş yerinə qayıtdım. Yavaşca qapını açdım. Gördüm ki, qonaq divardakı xalçanı açıb üstündə uzanıb. Kağız-kuğuz yerə səpələnib. Alim başını qaldırıb mənə baxdı və yenə öz işi ilə məşğul olmağında davam etdi. İstədim üzr istəyəm, imkan vermədi. Heyrətlə dedi:

- Təkcə Nizaminin təbabət haqqında fikirlərini öyrənmək üçün bir ömür lazım imiş. Mən isə axmaqcasına dedim ki, bir saat kifayətdir...

Doğrudan da, Nizaminin hansı əsərini oxuyuruqsa oxuyaq, orada müxtəlif elmlərdən xəbərdar müdrik bir insanın düşüncələri ilə rastlaşırıq.

Nizami lirik şeirin görkəmli ustadı olmuşdur. Hələ sağlığında onun qəzəlləri xanəndələr tərəfindən sevilə-sevilə

oxunmuşdur. Lakin Nizami ədəbiyyat tariximizdə poemalar müəllifi kimi məşhur olmuşdur. Onun qələmindən çıxan “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl” və “İsgəndərnamə” poemaları müəllifinə dünya şöhrəti qazandırmışdır. Əlbəttə, bu əsərləri sırf uşaq ədəbiyyatı nümunələri kimi təqdim etmək sadələşlülük olardı. Lakin Nizami elə ismətli, abırlı, böyük-kıçık yeri bilən sənətkar olmuşdur ki, onun əsərlərini çəkinmədən uşaqlara oxutmaq olar. Lakin Nizami elə dəryadır ki, təzə-təzə üzmək öyrənən körpələri bu dəryaya buraxmaq olmaz. Ancaq bütün bunlarla bərabər, Nizaminin əsərlərində elə ibrətamiz hekayələr var ki, onları uşaqlara oxutdurmaq və öyrətmək yalnız fayda verə bilər. Bu parçaları mükəmməl öyrənən, sevən uşağın qəlbində Nizamiyə məhəbbət oyansa, onun böyüdükcə, təfəkkür sahibi olduqca Nizamidən daha çox öyrənəcəyi şübhə doğurmur. Nizami yaradıcılığı ahənrüba kimi oxucuları özünə çəkmək qüdrətinə malikdir.

“Sirlər xəzinəsi”ndən xeyli hekayət orta məktəb dərslilərinə düşmüşdür. Belə əsərlərə misal olaraq “Kərpickəsən kişinin dastanı”, “Sultan Səncər və qarı”, “Zalım padşahla zahidin dastanı”nı misal göstərə bilərik. Poemada olan “Süleyman və əkinçi”, “Ovçu, it, tülkü dastanı”, “Meyvəsətanla tülkünün nağılı”, “Bir şahzadənin dastanı”, “Yaralı uşağın dastanı”, “Bülbül ilə qızılquşun dastanı” adlı məqalatlar da uşaq təfəkkürünə uyğundur. Uşaqların tərbiyəsində belə ibrətamiz hekayətlərin rolu əvəzsizdir.

Şairin ikinci poeması “Xosrov və Şirin” məhəbbət dastanı olsa da buradan da uşaqlar üçün maraqlı parçalar seçmək mümkündür. Çünki əsərdə doğruculuq, düzgünlük, seçilən peşəyə, əmək adamına məhəbbət motivləri güclüdür. Xüsusilə “Büzürgümidin “Kəlilə və Dimnə”dən qırx məzmun danışması” hissəsi öz yığcamlığı ilə diqqəti cəlb edir. Ayrı-ayrı beytlərin hər biri oxucunun gözləri qarşısında bir ibrətamiz səhnəni canlandırır:

Ehtiyatlı olan uduzmaz sözsüz,
Necə ki, qorundu aslandan ökü.

* * *

Boş arzuya uyma, bu çox mahaldır,
Meymun xarrat olmaz, əbəs xəyaldır.

* * *

Zəmanə torundan biliklə qurtar,
Necə ki qurtardı bəzəkli quşlar...

Uşaq ədəbiyyatının tələbləri baxımından yanaşdıqda “Yeddi gözəl” əsəri də çox diqqətəşayandır. Buradakı “Xeyir və Şər” dastanı orta məktəbdə uşaqların sevvə-sevvə oxuduqları, öyrəndikləri əsərlərdəndir. Dünyanın yeddi ölkəsindən gətirilən qızlardan hər birinin söylədiyi nağıl ibrətamiz və maraqlıdır. Bu əsərlərin məzmunu ilə də uşaqları tanış etmək faydasız olmazdı. Bundan başqa, Fitnə ilə bağlı səhnələr də dərin maraq doğurur.

Nizaminin əsərlərində son dərəcə gözəl peyzajlar yaradılmışdır. Bu lövhələri uşaqlara oxutmaq onlarda gözəlliyə məhəbbət ruhu aşılaya bilər. Nizami demək olar ki, fəsillərin hamısına gözəl şeirlər həsr etmiş, hər fəslə öz xarakterik cizgisi, rəngləri ilə verməyə nail olmuşdur.

“İsgəndərnamə” əsərində də uşaq oxucu üçün münasib olan xeyli maraqlı parçalar vardır. Bərdənin tərifinə həsr edilən misralar daha cazibədardır:

Bərdə nə gözəldir, necə qəşəngdir,
Yazı da, qışı da güldür, çiçəkdir.
İyulda dağlara lalələr səpər,
Qışını baharın nəsimi öpər.
O yaşıl meşəsi cənnətə bənzər,
Şən ətklərinə bağlamış kövsər.
Söyüdlük çöllərə vermişdir ziynət,
Ağ bağı elə bil həqiqi cənnət.
Qırqovul yuvası hər sərv ağacı,

Oxuyur kəkliyi, ötür turacı.
Səssizlik içində dincəlik gülşən,
Torpağı silinmiş qayğı-kədərdən.
Reyhanı yaşıldır illər uzununu,
Hər çeşid naz-nemət bürümüş onu.
Yem üçün gələr quş bu gözəl yurda,
İstəsən quş südü taparsan burda.
Torpağı yağrulmuş qızıl suyundan,
Elə bil hər yerdə bitmiş zəfəran...

Nizaminin hikmət və nəsihətlərindən də yeri gəldikcə istifadə etmək lazımdır. Ona görə ki, bu aforizmlərin mövzusu çox rəngarəngdir. Müəllim hansı mövzuda söhbət aparırsa-aparsın, Nizaminin müdrik kəlamları onun köməyinə gələcəkdir.

Məsələn, vətən və xalqa xidmət, xeyirxahlıq haqqında deyilmiş aşağıdakı kəlamlara fikir verək:

Çalış öz xalqının işinə yara,
Geysin əmələndən dünya zərxara.
(“Yeddi gözəl”)

Bacarsan hamının yükünü sən çək,
İnsana ən böyük şərəfdir əmək.
Sən də əldən düşüb yorulsan əgər,
Sənin də yükünü bütün el çəkər.
(“Leyli və Məcnun”)

Xidmət etmək sayılır kişilikdən nişana,
Xalqına xidmət etmək bir şərəfdir insana.
(“Sirlər xəzinəsi”)

Çalış ki, kirpiyin olsun almaz tək,
Ayıq ol, ölkənin keşiyini çək!
(“İsgəndərnamə”)

Nizaminin sülh, müharibə, ədalət, dostluq, düşmənçilik, hünər, cəsarət, mərdənəlik, çalışqanlıq, tənbəllik, idrak, cəhalət, söz, şeir, sənət, gənclik, qocalıq, övlad tərbiyəsi, səbr, qənaət, sirr saxlamaq və s. bu kimi problemlər haqqında söylədiyi müdrik fikirlər tərbiyə işində müəllimin əlində qüdrətli silaha çevrilə bilər...

Bir gün bar götürər ağac əkənlər,
Xəzinə aparar əmək çəkənlər.
Tənək ağlamasa vaxtında zar-zar,
Yetirməz axırda sevinclərlə bar.

* * *

Bu dərya yolunda vardır çox zəhər,
Əziyyət çəkənlər dürr əldə edər.

* * *

Sən çalış yaxşıca öyrən dünyanı,
Bəşəri, bitkini, daşı, heyvanı.
Qalacaq əbədi nə şey dünyada?
Öyrən günlərini vermədən bada.

* * *

Ucalmaq istəsən, bir kamala çat,
Kamala ehtiram göstərər həyat.

* * *

Bir elmi öyrənmək istədikdə sən,
Çalış ki, hər şeyi kamil biləsən.
Kamil bir palançı olsa da insan,
Yaxşıdır yarımçıq papaqçılıqdan.

* * *

Dünyada keçməsin boş cavan çağın,
Yol get ki, güclüdür hələ ayağın.

* * *

Oğul, sözlərimə yaxşı qulaq as,
Ata nəsihəti faydasız olmaz.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ
(1494 - 1556)

Məhəmməd Füzuli dünya poeziyasının ən tanınmış nümayəndələrindən biridir. O, 1494-cü ildə Bağdad şəhərinin 80 kilometrliyindəki Kərbəla şəhərində anadan olmuş, bütün ömrünü burada keçirmiş, 1556-cı ildə isə vəfat etmişdir. Füzulinin atası Süleymanın ailəsi ilə birlikdə Azərbaycandan İraqa köçməsi haqqında müxtəlif rəvayətlər vardır. Şamil Cəmsidovun topladığı rəvayətlərdən biri belədir: “Süleyman kişi Ağcəbədinin Bayat kəndindən imiş. Onun ata-babası buraya Örenqala şəhərindən gəlmiş. Hindistandan gələn bir mühəndis Qarqar çayının bir qolundan arx çəkib Bayatın cənubi-şərqindəki düzə çıxarmışdı. İndi həmin kənd Hindarx adlandırılır. O hindli mühəndis Süleyman kişinin qızı ilə evlənir. Bir az sonra ölkədə qarışıqlıq qopur və Süleyman kişi yeznəsinin köməyi ilə Kərbəlaya köçür. Guya o vaxt Füzuli təzəcə anadan olubmuş...”

Bu rəvayətin nə dərəcədə düzgün olub-olmadığını deyə bilmərik. Ancaq Qəzənfər Paşayevin topladığı Kərkük folklorundan nümunələr göstərir ki, onların dili ilə bizim dilimiz eynidir. Deməli, Füzuli sənəti də belə bir məkanda formalaşmışdır.

Füzulinin Xacə Rəhmətullah adlı bir alimdən ərəb dili dərsi alması, onun qızına aşiq olması, Həbibidən dərsləşməsi və onun qızını dərin məhəbbətlə sevməsi də rəvayətdir. Ancaq bu həqiqətdir ki, Füzuli sənətinin cövhəri eşqdır. Füzuliyə görə eşqsiz dünyanın heç bir dəyəri yoxdur. Eşq insan üçün ən zəruri həyat mənbəyidir. Onun poeziyasında əsl sevgi, dərin məhəbbətlə sevmək, sevgilisinin yolunda hər cür cəhdi-cəfaya dözmək qəhrəmanlıqdır. Eşq elə bir sabit zövq mənbəyidir ki, mey öz hərarətini, ney isə öz yanıqlı səsinə ondan almışdır:

Məndə Məcnundan füzun aşılıq istedadı var,
Aşiqi-sadiq mənəm, Məcnunun ancaq adı var....

* * *

Olsaydı məndəki eşq Məcnuni mübtələdə,
Quşmu qərar tutardı başındakı yuvadə?

* * *

Yarəb, bəlayı eşq ilə qıl aşına məni,
Bir dəm bəlayı-eşqdən etmə cüda məni.

Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında Füzulinin xidmətləri əvəzsizdir. Təsadüfi deyil ki, o, türk şairlərinin babası adlandırılır. Dünyanın ən görkəmli tədqiqatçıları Füzuli ədəbi irsini çox yüksək qiymətləndirirlər. O, Şərqi ən səmimi, ən həssas şairi adlandırılır.

Füzuli özündən sonra zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir. Onun türkcə, farsca və ərəbcə yazdığı əsərlər heç vaxt öz tərəvətini itirməmişdir. Bütün dünyada ürək, qəlb şairi kimi tanınan ustad sənətkar lirik şeirlərindən başqa bir sıra gözəl əsərlər də yazmışdır. “Leyli və Məcnun”, “Söhbətül-əsmar”, “Bəngü-Badə”, “Həft cam” şeirlə yazılmış gözəl epik əsərlərdir. “Şikayətnamə”, “Səhhət və Mərz”, “Rindü-Zahid” bədii nəsrimizin gözəl nümunələridir.

Füzulinin əsərlərində təlim-tərbiyə məsələlərinə də diqqət yetirilmişdir. “Anasının Leyliyə nəsihəti” indiki tərbiyə işimizdə də karımıza çatır:

Qızsan, ucuz olma, qədrini bil!

“Leyli və Məcnun”da da əsas ideya təmiz, saf məhəbbətdir. Elə buna görə də orta məktəbdə onun qəzəlləri ilə birlikdə “Leyli və Məcnun” əsəri də təbliğ olunur. Təcrübə göstərir ki, böyük yaşlı uşaqlar bu əsəri sevə-sevə oxuyurlar.

Nisbətən kiçik yaşlılar üçün daha çox maraq doğuran əsər isə “Söhbətül-əsmar”, yəni “Meyvələrin söhbəti” əsəri-

dir. Bu allegorik poema ideya cəhətdən Füzulinin dünyagörüşünə çox uyğundur.

Baharın gözəl bir çağında bağa gedən bir nəfər görür ki, meyvələr bir-biri ilə mübahisə edirlər. Əvvəlcə söhbətə alça başlayır. O deyir ki, mən çox faydalıyam, baş ağrısının dərmanıyam. Bunu eşidən Alu qəzəblənir:

Əklində sənin qamaşı dişlər,
Xoş təblərə rütubət işlər.

Gilas gavalını, ərik isə gilası tənqid edir:

Bir qətrə su, bir də üstüxansan,
Hər kim ki, yesə ona ziyansan.

Alma əriyin sözünü eşidən kimi qəzəblənir, onu tənqid atəşinə tutur, özünü isə tərəfləyir. Buna da armud dözmür:

Gər yaxşı olardın, al deyərdin,
Alma adını neçin qoyardın.

Bu minval ilə meyvələr bir-birini tənqid atəşinə tutur, özlərini öyürlər. Üzüm armudu, heyva üzümü, narınc heyvanı, turunc narıncı tənqid edir. Daha sonra bu mübahisəyə digər meyvələr: nar, badam, xurma, püstə, fırdıq, şabalıd, tut, albalı, əncir, zoğal, cəviz, limon, şəftəli, fıstıq, iydə qoşulur. Bostanda da xiyar, qarpız, qovun... mübahisə edirlər.

“Meyvələrin söhbəti” bir neçə baxımdan maraqlıdır. Əvvələ, uşaqlar meyvələr, onların faydalı və zərərli cəhəti ilə tanış olurlar. Digər tərəfdən lovğalığın insana yaraşmayan sifət olduğunu görürlər:

Bostañçıya əmr qıldı qovun,
Verdirdi cəzasını bularun.
Soydurdu dərisini xiyarın,
Aldırdı əlindən ixtiyarın...

Həm gərməyə vurdu neçə yarə,
Cismini elətdi parə-parə.
Qarpızı o dəmdə şaqqalatdı,
Şəmmaməni bir kənara atdı.
...Əlqissə ki, bustanda Qavun,
Vəsf etdi özünü həddən əfzun.
Qeyz ilə o dəm ayağa durdu,
Öz başını xişm ilə ayırdı.

Bütün bunları görən insan dərin xəyala dalır, dərk edir
ki, dünyanı sevənlər cəfa çəkməlidirlər:

Dünya işinin mədarı yoxdur,
Bir kimsəyə etibarı yoxdur.

Lirik şeirlər, qəzəl ustadı kimi tanınan Məhəmməd Füzlini
təlim-tərbiyə, elmi biliklərin gənc nəsə öyrədilməsi daim düşün-
dülmüşdür. Onun fikrincə elmdən xəbəri olmayanlar şeiri də
lazımı səviyyədə duya bilməzlər.

İki sinfə bölünmüş əhli-cahan,
Biri elm əhlidir, biri cahil.
Şeiri cahillər anlamaz, hərgiz,
Çün hünərdən olub olar qafil.
Alimin qarşısında şeir demək,
Səhvdir şərdə və həm batil.
Ah, bu qüssədən ki, aləmdə,
Əmrin olmuş çətin, işim müşgül.
Elə bir işdə ömrü sərf etdim,
Ki, ona kimsə olmayır mail.

XIX ƏSRDƏ UŞAQ ƏDƏBİYYATI

ABBASQULU AĞA BAKIXANOV (QÜDSİ)

(1794 - 1847)

Azərbaycan xalqının görkəmli oğlu Abbasqulu ağa Bakıxanov 1794-cü ildə Əmirhacıyan kəndində anadan olmuş, ömrünün böyük bir hissəsini atasının Qubanın Əmsar kəndindəki malikanəsində keçirmişdir. Abbasqulu ağa II Mirzə Məhəmməd xanın böyük oğludur. Fars və ərəb dillərini mükəmməl öyrənən Abbasqulu ağa klassiklərin əsərləri ilə yaxından tanış olmuş, özü də bədii yaradıcılığa başlamışdır.

1819-cu ilin dekabrında Tiflisdə Yermolovun dəftərxanasında mütərcim vəzifəsinə qəbul olunmuşdur. O, praporşik rütbəsindən polkovnik rütbəsinədək yüksəlmiş, o dövrün ən ali mükafatlarına layiq görülmüşdür. 1827-ci ildə Yermolov Paskeviçlə əvəz edildikdən sonra Bakıxanovun dövlət qulluğundakı uğurları daha da artır.

Bakıxanov Azərbaycanın ilk maarifçilərindəndir. O, dərinləndən dərk edirdi ki, xalqın gələcəyi elmi, bilikli insanlardan asılı olacaqdır. Elə buna görə də o, məktəb açdırmaq haqqında çox düşünür və təşəbbüs göstərir. Onun hökumətə təqdim etdiyi layihədə yazılırdı:

“Maarifə doğru ilk addım məktəb təsis etməkdir. Mən həmvətənlərimin faydası üçün var qüvvəmi bu işə həsr edirəm və nəzarətim altında məktəb təsis etmək haqqında fikir irəli sürməyə cəsarət edirəm.”

Abbasqulu ağa həyatını elmə həsr etmək qərarına gəlir. O, Rusiyanın bir çox şəhərlərini, o cümlədən Varşavanı gəzib dolaşır, görkəmli adamlarla tanış olur.

1835-ci ildən etibarən Bakıxanov Əmsar kəndində ciddi yaradıcılıqla məşğul olur. O, burada “Təhzi-bül-əxlaq”, “Kitabi-nəsihət”, “Kitabi-Əskəriyyə”, “Mişkatül-ənvar”

əsərlərini yazır. 1841-ci ildə “Gülüstani-İrəm” əsərini tamamlayır.

Bakıxanov 1845-ci ildə şərq ölkələrinə getmək üçün hökumətdən icazə istəyir. 1846-cı ildə səyahətə başlayır, Təbriz, Tehran, İstanbul, Qahirə kimi böyük şəhərləri gəzir, sonra Məkkəyə gedir, Mədinə ilə Məkkə arasındakı “Vadiyi-Fatimə” adlanan yerdə vəba xəstəliyindən ölür.

Bakıxanov hərtərəfli biliyə malik bir şəxsiyyət olmuşdur. Elə buna görə də onun yaradıcılığı çoxşaxəlidir. “Qanuni-Qüdsi” fars dilinin qrammatikasına, “Kəşfül-qəraib” və “Ümumi coğrafiya” coğrafiyaya, “Əsrarül-mələkut” astronomiyaya, “Təhziübül-əxlaq”, “Kitabi-nəsihət” pedaqogikaya, “Gülüstani-İrəm” tarixə aiddir.

A. Bakıxanov təlim-tərbiyə işinə xüsusi diqqət vermişdir. “Təhziübül-əxlaq” və “Kitabi-nəsihət” Abbasqulu ağanın bu sahədəki elmi axtarırlarının, pedaqoji düşüncələrinin yekunu kimi maraq doğurur. Bu əsərləri oxuduqda hiss olunur ki, Bakıxanov özündən əvvəl yaşamış pedaqoqlarının və alimlərin əsərləri ilə tanış olmuşdur.

“Təhziübül-əxlaq” müqəddimə, on iki fəsil və nəticədən ibarətdir.

“Kitabi-nəsihət”də isə 102 nəsihət vardır. F. Qasımzadə yazır: “Kitabi-nəsihət” əsərində əsas məqsəd insanın əxlaq və tərbiyəsini yaxşılaşdırmaqdır. Özündən böyüyə hörmət, ata-ananı sevmək, onların itaətindən çıxmamalıq, qohum-əqrəbaya mehribanlıq, dostluqda sədaqət, işdə və haqq-hesabda düzlük, doğru danışmağa adət etmək, pis və “hərzəku” adamlarla ünsiyyət etməmək, özünə rəva görməyən işi başqasına rəva görməmək, həyatdakı çətinliklərə və müsibətə dözmək, səbirli olmaq, mərdlik və qorxmazlıq, zəhməti sevmək, tənbəlliyə nifrət, elm və təhsilə həvəs və s. bu kimi əxlaqi nəsihətlər “Kitabi-nəsihətin” əsas məzmununu təşkil edir.”

A. Bakıxanov bədii yaradıcılıqla da ciddi məşğul olmuşdur. Onun klassik şərq şeiri üslubunda xeyli gözəl şeiri, “Kitabi-Əskəriyyə” hekayəsi, “Mişkatül-ənvər” poeması, “Təb-riz əhlinə xitab” satirası və s. məşhurdur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, A. Bakıxanov uşaqların təlim-təربiyəsinə xüsusi fikir vermişdir. Elmi-pedaqoji möv-zuda yazdığı əsərlərlə bərabər, uşaqlar üçün maraq doğuran bir neçə bədii əsər yazmış, Krılovun “Eşşək və bülbül” təm-silini dilimizə tərcümə etmişdir. “Hind nağılı”, “Harun-ər-Rəşid ilə qoca qadının əhvalatı”, “Üç sual”, “Kəndlinin şaha şikayəti” və s. bu kimi hekayətlər uşaqların oxusu üçün tam yararlıdır.

“Qurd və İlbiz” təmsilində almanın içindəki qurdun alma ilə bərabər yerə düşməsindən danışılır. Qurd əvvəlcə qorxur, sonra sağ qaldığını görüb lovğalanır, almanın içindən çıxıb “Gör mən nə qoçağam, – deyir. Bunu eşidən İlbiz heç nə deməyib öz e'tibarlı qınına çəkilir. Elə bu vaxt bu-daqdan başqa bir alma düz qurdun başına düşüb onu xəmirə-şinə döndərir. İlbiz qınından çıxıb deyir:

İlbiz ahəstə dedi: – Budur şöhrətin sonu,
Yersiz öyünmək, qürur məhv etdi axır onu.

Bundan sonra müəllif aşağıdakı qənaətə gəlir:

İnanın bu ilbizə, bir hikmət söyləyim mən,
Öz yurduna sığınmaq xoşdur sarsaq ölüməndən.

“Yersiz iftixar” şeirində isə çinara sarmaşib qalxan, özü-nü öyən kudu tənqid edilir. Kudu lovğalanıb özünü öyəndə çinar ona belə cavab verir:

Çinar gülüb dedi: – Öyünmə sən də,
Hünər məlum olar xəzan əsəndə...

Şairin “Tülkü və qoyun” təmsili də maraqlıdır. Qoyuna kələk gəlmək istəyən, qurdu yalançı şahid gətirən tülkünün arzusu gözündə qalır. İt qurdun boğazından yapışır, tülkü baş götürüb qaçır: Şair təmsili aşağıdakı ibrətamiz misralarla bitirir:

Qüdsi, sən işlədib də hiyləvü zür,
Olma heç öz nəvan ilə məğrur.
Gücsüzə rəhmsizcə zülm etsən,
İntiqamı alar bir it səndən.

A, Bakıxanovun “Uşaq və günəş”, “Qarı və Harun”, “Kor” və sair bu kimi şeirlərində cahillik pislənilir, aqillik təqdir olunur. Böyük mütəfəkkirin öyüd və nəsihətləri də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Bu da həmin nəsihətlərdən bəzi nümunələr:

Öz ata-ananı hamıdan artıq əziz tut və hər nə buyursalar əməl elə, onları heç vaxt incitmə... Sonra böyük qardaşına, bacı, əmi və dayına da itaət elə.

* * *

Xalqın xeyrinə olmayan bir iş eləmə və ya bir söz demə ki, sənə ondan zərər yetişər.

* * *

Yalan danışmaqdan çəkin, çünki səni yalançı tanısalər, doğru sözünə də inanmazlar.

* * *

Tənbəllikdən qorx ki, ən böyük eyib odur. Dünyada heç şey işsizlikdən pis ola bilməz.

* * *

Elm və kamal təhsilinə hər şeydən çox çalış, çünki hər şey onların köməyi ilə əldə edilir.

Yaxşılıq etməklə azad kişini özünə qul edərsən. Əziyyət ver-sən, tabeliyində olanlar səndən üz döndərərlər.

Bu gün görə biləcəyin işi sabaha qoyma, bəlkə sabah onu edə bilmədin.

QASIM BƏY ZAKİR
(1784 - 1857)

Zakir sözünün mənası qeyd edən, xatırladan, zikr edən mənasına gəlir. Görünür, XIX əsr ədəbiyyatımızın ən görkəmli nümayəndəsi özünə bu təxəllüsü seçərkən keşməkeşli zamanədə gördüklərini yazıya almaq, onu gələcək nəsəyə yadigar qoymaq məqsədini güdmüşdür. Doğrudan da, Qasım bəy romantik qəhrəmanlar axtarmamış, qoşmalarında, gəraylılarında müasirlərinin hiss və həyəcanlarını əks etdirmiş, satiralarında isə dövrünün eybəcərliklərini çəkinmədən qamçılamışdır.

Həyata real gözlərlə baxmağa çalışan şairin lirik şeirlərində də zamanədən şikayət motivləri üstünlük təşkil edir. Bu baxımdan onun “Durnalar”, “Ay mədəd” rədifli qoşmaları daha xarakterikdir:

Dost yolunda cəfa çəkdim, can üzdüüm,
Yetişmədim bir məkanə, ay mədəd.
Sərasər əndamım mum tək əridi,
Eşq atəşi düşüb cana, ay mədəd...

Qasım bəy Zakirin həyatı və yaradıcılığı haqqında ilk dolğun məlumat verən görkəmli müəllim, ədəbiyyatşünas Fəridun bəy Köçərli olmuşdur. O, “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabında yazır: “Qasım bəy Zakir həqiqi bir milli şair imiş. Öz əsrinin aynası olubdur və məişəti-milliyəsini necə ki, var imiş, - eyni ilə yazıb bizim üçün böyük yadigar qoyubdur. Öz əsrində şayani-diqqət olmuş olan bir şey qoymayıbdır ki, ona əl aparmamış olsun. O vaxtın adamlarının adabü əxlaqını və dolanacaqlarını övzavü əsasını mahir nəqqaş kimi özlərinə məxsus rənglərlə çəkib bizə göstərir.”

Görkəmli ədəbiyyatşünas Zakirin bütün əsərlərinə, onun xalq şeiri ruhunda yazdığı qoşma və gəraylılara, eləcə də klassik şeir ənənəsini davam etdirən qəzəllərinə, müstəzad-

larına, tərcibənd və tərkibbəndlərinə yüksək qiymət versə də, şairin zamanəni qamçılayan satirik şeirlərinə, müasirlərinə yazdığı mənzum məktublara daha çox üstünlük verir. Çünki bu şeirləri ilə şair zamanəsinin aynasına çevrilir, böyük bir dövrün poetik salnaməsini yaradır.

Yaşadığı dövrdə çox ədalətsizliklərlə rastlaşan, “gündə bir zakon görən”, “məmləkəti dana-doluğun çapmasının şahidi olan” şair acı-acı şikayətlənir, millətin qanını içən tüfeyliləri, dövlət adamlarını qamçılamaqdan çəkinmir. Elə buna görə də Zakir çox cəfalar görür, qoca yaşında ikən ailəsindən ayrılıb zorla Bakıya sürgün olunur.

Gərək bu aləmdən eyləmək həzər,
Öz yerində deyil çünki xeyrə şəər. –

M. F. Axundova yazdığı mənzum məktubdan götürdüyümüz bu iki misra onun zamanəsinə münasibətini göstərmək baxımından çox mənalıdır.

Əlbəttə, Zakir uşaq şairi deyil. Ancaq onun əsərlərinin bir qismi – “Tısbağa, qarğa, kəsəyən, ahu” təmsili, “Durnalar” qoşması, “Keçdi növbəti-zimistan” misrası ilə başlayan gəraylısı və M. F. Axundova yazdığı mənzum məktublardan biri – “Xəbər alsan bu vilanın əhvalın” misrası ilə başlayan şeiri orta məktəb dərsliklərinə salınmışdır. Təcrübə göstərir ki, yuxarı yaşlı uşaqlar bu əsərləri maraqla öyrənirlər.

Lakin fikrimizcə, Qasım bəy Zakirin təmsilləri uşaq oxusu üçün daha xarakterik ola bilər. Çünki bu təmsillərin hamısı ibrətamiz sonluqla bitir.

“Aslan, qurd və çaqqal” təmsilində təsvir olunur ki, Aslan, Qurd və Çaqqal bir qoyun, bir quzu, bir dənə də toyuq tuturlar. Aslan Qurda deyir ki, qəniməti bölsün. Biçarə Qurd əslində ədalətli bölgü aparır: qoyunu şirə, quzunu özünə, toyuğu isə çaqqala verməyi təklif edir. Bundan qəzəblənən Aslan pəncəsi ilə vurub Qurdun gözlərini çıxarır, indi də qəniməti bölməyi Çaqqala tapşırır. Biçarə Çaqqal deyir ki, qo-

yun Aslanın naharı, quzu şam yeməyi, toyuq isə səhər qəlyanaltısı olsun. Aslan bu bölgüdən çox razı qalır və soruşur:

Şir dedi: “Afərin sana, ey pürfən,
Bu bölgünü kimdən öyrənibsən sən?!”
Dedi ki, bilməzdim binadan, başdan,
Öyrəndim o gözü çıxan qardaşdan.”

“Dəvə və Eşşək” təmsilində isə böyüklərin nəsihətinə qulaq asmayanların aqibətinin pis olacağından söhbət açılır. Köçdən ayrı düşən Dəvə ilə Eşşəyin xoşbəxt günləri başlayır. Onlar yeyib, içib kef eləyirlər. Eşşək dəvəyə deyir ki, mənim oxumağım gəlir. Dəvə hirsələnir və deyir ki, gəl bizim başımıza oyun açma. Eşşək sözə qulaq asmır, anqırır. Bunu eşidən adamlar gəlib onları tapır və işlətməyə aparırlar.

“Xain yoldaşlar haqqında” adlı təmsildə isə təsvir olunur ki, Dəvə, İlan və Tısbağa bir girdə çörək tapırlar. İlan ilə Tısbağa Dəvəyə kələk gəlmək, çörəyi ondan qoparmaq istəyirlər. Onlar kimin əvvəl doğulmasını müzakirə edərkən, dəvə hər şeyi anlayır və çörəyi götürüb yeyir. Şair belə nəticəyə gəlir ki, yoldaş yoldaş ilə qiyamət gününədək dost olmalıdır:

Özündən böyüyə etsə xəyanət,
Ac qalır, etməsin, əlbət, səd əlbət.
Bir adam ki, qoya hiylə binası,
Aqibət özünə dəyər xətası.

“Tülkü və Şir” təmsili də ibrətamizdir. Heyvanlara zülm edən Şiri Tülkü hiylə ilə məhv edir. Onu su ilə dolu quyunun yanına gətirib deyir ki, sənə gətirdiyim ovu ayrı bir Şir əlimdən alıb bu quyuya girdi. Şir suda öz əksini görüb quyuya tullanır və məhv olub ölür.

Şairin ən ibrətamiz təmsillərindən biri də sədaqətli dostlar haqqındadır. Tısbağa, Kəsəyən, Ahu və Qarğa dostluq

edirlər. Təsadüfən bir gün Ahu gəlib çıxmır. Qarğa havaya qalxıb dostunu axtarır və görür ki, biçarə ovçunun toruna düşüb. O, tez qayıdıb əhvalatı dostlarına danışır. Siçanı qanadının üstünə alıb onu torun yanına gətirir. Kəsəyən toru təzəcə kəsib qurtaranda Tısbəğa gəlib çıxır. Dostların Tısbəğaya acığı tutanda o, çox ağıllı cavab verir:

Dedi: “Ey yarani-ba istiqamət,
Ayini-dostluqda deyil mürüvvət –
Aşınanın biri gəzə asudə,
Şol birisi qala dami-qayğudə.
Girəm ki, məsrəfim yoxdur bir karə,
Necə dura billəm sizdən kənərə.”

İndi isə ovçu Tısbəğanı götürüb torbasına salır. Yoldaşlar yeni tədbir tökürlər. Ahu özünü axsaqlığa vurur. Ovçu torbanı yerə qoyub onu tutmağa çalışdığı müddət ərzində kəsəyən torbanı kəsib dostunu azadlığa çıxarır.

Bu məsəlin vardır ona nisbəti:
Bir kəsin bir kəsə ola ülfəti,
Gərək zar olanda o da zar ola,
Həmişə dostundan xəbərdar ola.

Göründüyü kimi, təmsillərin hamısı ibrətamizdir. Ona görə də bu əsərləri uşaqlara öyrətmək yalnız fayda verə bilər.

SEYİD ƏZİM ŞİRVANİ
(1835 - 1888)

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri də Seyid Əzim Şirvanidir. O, Şamaxıda anadan olmuşdur. Atası Seyid Məhəmməd ölmüş, balaca Seyid Əzim ana babasının – Molla Hüseynin himayəsində yaşamışdır. Dağıstanın Yaqsay kəndində yaşayan Molla Hüseyn nəvəsinin təlim-tərbiyəsi ilə ciddi məşğul olur, ona fars və ərəb dillərini öyrədir. Seyid Əzim Şamaxıya qayıdandan sonra mədrəsədə dini təhsilini tamamlayır. 1856-cı ildə İraqa gedərkən əvvəl Nəcəfdə, Bağdadda, daha sonra isə Suriyanın Şam şəhərində təhsilini davam etdirir.

Seyid Əzim Şirvani mükəmməl dini təhsil aldıqdan sonra doğulduğu şəhərə qayıdır, ancaq ömrünü dinin təbliğinə yox, uşaqların təlim-tərbiyəsinə həsr edir.

S. Ə. Şirvani özündən sonra zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir. O, qəzəlləri, öyüd və təmsilləri, satiraları və mənzum hekayələri ilə şöhrət qazanmışdır. Füzulidən sonra qəzəlin ən görkəmli yaradıcısı da Seyid Əzimidir.

Seyid Əzim Şirvaninin ədəbi irsi içərisində onun maarifçi şeirləri xüsusi yer tutur. Təsadüfi deyil ki, şair Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının ilk görkəmli nümayəndələrindən biri hesab olunur.

Yeni tipli məktəbdə dərs deyən, şagirdlərinə dünyəvi elmləri öyrədən Seyid Əzim uşaqların yaş səviyyəsinə uyğun, tərbiyəvi əhəmiyyətə malik əsərlər yazmış, məktəblilər üçün ilk oxu kitabı hazırlamışdır. O, həyatını təlim-tərbiyə işinə həsr etmiş, ömrünün sonuna kimi xalqın maariflənməsi üçün əlindən gələni əsirgəməmiş, müasir elmlərin qızğın təbliğatçısı olmuşdur.

İnqilabi satiramızın banisi M.Ə.Sabir Şirvaninin dərs dediyi məktəbin yetirmələrindəndir.

“Qafqaz müsəlmanlarına xitab” şeirində başqa millətlərin tərəqqisindən söhbət açan Seyid Əzim avam müsəlmanları kəskin tənqid atəşinə tutur, din xadimlərinin onları soyumasından ürək ağrısı ilə danışır:

Hamının fikri xalqı soymaقدır,
Quru yerdə bu xalqı qoymaقدır.

Başqa əsərlərinə nisbətən şairin maarif, təlim-tərbiyə məsələlərinə həsr etdiyi şeirlərin dili sadə və aydındır. Çünki bu əsərləri yazarkən S.Ə.Şirvani birinci növbədə millətin gələcəyi olan uşaqları düşünmüşdür. Belə şeirlərdə o, xalq ifadələrindən, atalar sözü və məsəllərdən yeri gəldikcə istifadə etmiş, şeirlərinin bədii təsir gücünü qat-qat artırmağa nail olmuşdur.

“Oğluma nəsihət” şeirində S.Ə. Şirvani öz balaca oxucularını əməksevər olmağa, elm öyrənməyə, hər hansı bir peşəyə yiyələnməyə çağırır. Şairin fikrincə, cəhalət, nadanlıq xəstəliyinin yeganə əvəzolunmaz dərmanı elmdir:

Bunu bizdən deyibdilər əqdəm,
Sənəti olmayan deyil adəm.
Puç olub getsə dövlətin zayə,
Genə sənətdir əldə sərmayə.
Elmdir əhli-sənətin hünəri,
Elmsiz sənətin nədir dəyəri?

Şair şeirin ikinci hissəsində oğluna, onun şəxsində bütün gənclərə rus dilini öyrənməyi məsləhət bilir və yazır:

Ey oğul, hər lisanə ol rağib,
Xassə ol rus elminə talib.
Onlara ehtiyacımız çoxdur,
Bilməsək dil-ələcımız yoxdur.

Şair daha sonra dostluqdan, onun faydasından söhbət açır.

Rus klassik ədəbiyyatına dərin rəğbət bəsləyən S.Ə. Şirvani məşhur təmsilçilərdən İ.İ.Dmitriyevin və İ.A.Krilovun əsərlərindən bəzi nümunələri Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

Seyid Əzimin yaradıcılığında onun öyüd və təmsilləri mühüm yer tutur. Bu baxımdan “Xan və dehqan”, “Eşşək və arılar”, “Siçan balası”, “Dəvə balası” şeirləri daha çox maraq doğurur.

“Qaz və Durna” təmsilində lovğa, özündən razı, bir neçə sənəti alayarımcıq öyrənməkləri ilə fəxr edənlər kəskin tənqid atəşinə tutulur. Şair öz oxucularını hər hansı bir peşəni mükəmməl öyrənməyə, sənətinin ustası olmağa çağırır:

Kişi bir sənəti bilər xalis,
Çoxuna meyl edən qalar naqis.

Seyid Əzimin 28 təmsili elm aləminə məlumdur. Bunlardan yeddisi nəsrə, qalanı isə nəzmlə yazılmışdır. Onun maraqlı, tərbiyəvi əhəmiyyətə malik təmsillərinə misal olaraq “Aslan və iki Öküz”, “Qarışqa və Taxta”, “Misal”, “Dəvə və Eşşəyin yol getməsi”, “Eşşək və Arılar” və s. əsərlərini göstərə bilərik. “Aslan və iki Öküz”də təsvir olunur ki, Aslanın iki Öküzə gücü çatmır, yalnız onların arasına nifaq salandan sonra hər ikisini parçalayır.

“Misal” təmsilində Maralın öz əksini suda görməsi təsvir olunur. Buynuzları ilə fəxr edən Maral nazik ayaqlarından utanır. Ancaq bu eybəcər ayaqlar onu ölümdən xilas edirsə, iri buynuzlar ağaca ilişib onun başına fəlakət gətirir. “Eşşək və arılar” təmsilində eşşəyə bal verən arının yuvasının dağılmasından söhbət açılır. Təmsil aşağıdakı misralarla bitir:

Eşşəyə bəs dadızsa hər kəs bal,
Dağlar xanəsi onun bu misal.
Seyyida, elmi açma nadanə,
Ki düşərsən cahanda nöqsanə.

“Xoruz və Çaqqal” təmsilində ağıllı xoruz “qıllı, zorba” köpəyi yada salmaqla Çaqqalı qorxudur. “Dəvə və balası” təmsilində Dəvə heç nədən başı çıxmayan balasına deyir ki:

Gedirəm əldə bir məharım yox,
Öz əlimdə bir ixtiyarım yox.

Seyid Əzim Şirvani təmsil yazarkən “Kəlilə və Dimnə”dən, şərq, eləcə də rus klassiklərinin əsərlərindən yaradıcı şəkildə bəhrələnmişdir. Məktəbdə dərs deyən şair təcrübədə görmüşdür ki, uşağa müəyyən fikri quru nəsihətçiliklə verməkdənsə, maraqlı təmsillər yolu ilə məqsədə çatmaq daha asandır.

Seyid Əzimin istər nəzmlə, istərsə də nəsrə yazdığı hekayələr uşaq oxusu üçün çox yararlıdır. Uşaqlar üçün nəzərdə tutulan bu əsərlərin əksəriyyəti həcmcə çox kiçikdir. Hekayələrdən birində cavan oğlan ağsaqqaldan neçə yaşı olduğunu soruşduqda qoca yaşının dörd olduğunu söyləyir. Cavan təəccübləndikdə qoca ona çox ibrətamiz bir cavab verir: “Bəli, mənim əzizim, dörd ildir ki, özümü və həqiqi olan xalqımı tanıdım. Qalan əyyam ki, cəhalətdə keçibdir, ömür hesab olmaz.”

“Şair və tavangir” hekayəsində oxuyuruq:

“Bir hazırcavab olan şair bir tavangirin yanına gəldi. Elə yavuş oturdu ki, şair ilə tavangirin arasında bir qarış qaldı. Tavangir bu səbəbdən bərhəm oldu, qaşqabağını töküb, üzünü turşudub şairə dedi ki, səninlə eşşək arasında nə qədər yer var? Şair dedi ki, ey xacə, bir qarış! Tavangir şərminək oldu.”

Belə nümunələrin sayını istədiyimiz qədər artırma bilərik. Şairin “Məcnun gözü ilə bax”, “Qoca ana və oğlu”, “Bir də vursan, heç şey”, “Axır qəbristanına gələcək”, “İnkir və Minkir”, “Məkr-i-zənan” və s. əsərləri maraqlıdır.

S. Ə. Şirvaninin hekayələrində və təmsillərində incə bir yumor vardır. Onun Azərbaycan satirik şeirinin inkişafında da xidmətləri böyükdür. “Allaha rüşvət”, “Köpəyə ehsan”, “Dəli şeytan”, “Bəlx qazısı və xarrat”, “Qazı saqqalını yandırır”, “Elmsiz alim”, “Ruhanilik təhsili” və s. bu kimi şeirləri satirik poeziyamızın bənzərsiz inciləridir. Öz kəskinliyi, reallığı, yumoru ilə seçilən bu şeirlər bədii sənətkarlıq baxımından da diqqəti cəlb edir. Qədirbilən xalqımız ömrünü vətən övladlarının təlim-tərbiyəsinə həsr edən S. Ə. Şirvaninin xatirəsini həmişə əziz tutmalıdır.

S.Ə.Şirvaninin didaktik əhəmiyyətli yaradıcılıq nümunələri indi də öz aktuallığını itirməmişdir, bizə tərbiyə işimizdə kömək edə bilər. Şairin fikrincə elm bütün dərdlərin dərmanıdır:

Bu qədər dərd kim olur hadis,
Ona bielmlik olur bais.
Bir bələdir bu dərdi-nadani,
Ki onun elm olubdu dərmanı.

* * *

Elmsiz kimsənə hünərsizdir,
Elmi-bitərbiyə səmərsizdir.
Tərbiyə mayeyi səadətdir,
Tərbiyə şəxsə malü dövlətdir.
Elmdir bəisi-tərəqqiyi-tam,
Alimə tay deyil güruhi-əvam.

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATI

XX əsrin əvvəlində Azərbaycandakı iqtisadi-siyasi vəziyyət Azərbaycan ədəbiyyatının, incəsənətinin, eləcə də uşaq ədəbiyyatının inkişafı üçün yeni zəmin yaradırdı. Bu illərdə ayrı-ayrı mətbuat orqanları fəaliyyətə başlamışdı. Bu illərdə Nəriman Nərimanov, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Rəşid bəy Əfəndiyev, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Süleyman Sani Axundov, Firudin bəy Köçərli, Üzeyir Hacıbəyov, Abdulla Şaiq, Abbas Səhhət, Sultan Məcid Qənizadə və başqaları yaradıcılıqla ciddi məşğul olur, balalarımız üçün əsərlər yazırdılar. Yeni üsulla təlimin mahiyyətini dərinlən başa düşən yazıçılar uşaqların əqli inkişafına kömək edəcək əsərlər yazmağa, tərcümə etməyə çalışırdılar. Əsrin əvvəlində təlim-tərbiyə məsələləri qabaqcıl ziyalılarımızı dərinlən düşündürürdü.

1906-cı ildə Azərbaycan müəllimlərinin birinci qurultayının keçirilməsi uşaq ədəbiyyatına olan diqqəti daha da artırdı. Nəriman Nərimanov uşaqlara dil öyrətməyin vacibliyini dərinlən dərk etdiyindən “Türk-Azərbaycan dilinin müxtəsər sərf-nəhvi” kitabını yazdı.

Uşaqlar üçün yeni dərsliklər hazırlandı. Rəşid bəy Əfəndiyevin tərtib etdiyi “Uşaq bağçası”, “Bəsirətül-Ətfal” kitablarında uşaq yazıçıların əsərlərinə geniş yer verilmişdi. “Birinci il”, “İkinci il”, “Üçüncü il” dərsliklərində həm uşaq oxusu üçün maraq doğuran tərcümələr, həm də müasir yazıçıların əsərlərinə geniş yer verilmişdi.

Bu illərdə Abdulla Şaiq də uşaq ədəbiyyatı sahəsində çox ciddi yaradıcılıq axtarırları aparmaqda idi. Onun tərtib etdiyi “Uşaq gözlüyü” və “Gülzar” dərslikləri uşaqların və tərbiyəçilərin sevimli kitabına çevrildi.

XX əsr uşaq ədəbiyyatının inkişafında Rəşid bəy Əfəndiyevin xüsusi xidmətləri vardır. Lakin təəssüf ki, nə Qara

Namazovun, nə də Zəhid Xəlilin kitablarında bu maarifpərvər yazıçının həyat və yaradıcılığı haqqında bəhs olunmur.

Rəşid bəy Əfəndiyev 1863-cü ildə Şəkiddə anadan olmuş, 1942-ci ildə isə vəfat etmişdir. O, öz dərslərlərini böyük çətinliklə nəşr etdirmişdir. Bu maarifpərvər ziyalı bütün həyatını təlim-tərbiyə işinə həsr etmişdir. 1892-ci ildə Tiflisdə köçən R. Əfəndiyev on altı il Qori müəllimlər seminariyasında dərs demişdir. Sovet hakimiyyəti illərində Şəkiyə qayıdan R. Əfəndiyev ömrünün sonuna kimi pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur.

Rəşid bəy “Bəsirətül-Ətfal” kitabında yazırdı: “Hər bir şairimizin asari-qələmlərini təxsis və təmyiz edib elə bir halda gətirilməlidir ki, ondan ancaq ədəb və mərifət dərsi alın-sın!” Gorkəmli yazıçı bütün həyatı boyu məhz belə - “ədəb və mərifət dərsi” verə bilən əsərlərə üstünlük vermiş, öz yaradıcılığını da məhz bu istiqamətdə qurmuşdur. R. Əfəndiyevin uşaqlar üçün yazdığı əsərlərə misal olaraq aşağıdakıları göstərə bilərik: “Naxoş aslan və ehtiyatlı tülkü”, “Payız fəslində”, “Bahariyyat”, “Elmin şərəfəti”, “Qələm” və s. “Ay havada uçan durna” şeiri dərslərlərdə özünə uzun müddətdir ki, möhkəm yer tutmuşdur:

Ay havada uçan durna,
Bizi qoyub qaçan durna.
Get, xoş getdin, səfa getdin,
Gələcəksən haçan, durna?

R. Əfəndiyev tərcümə ilə də məşğul olmuşdur. O, Krilovun “Aynə və meymun”, “Kəndli və ilan”, “Qurd və pişik”, Puşkinin “Su pərisi”, “Bağçasaray çeşməsi”, “Torçu və balıq”, “Qafqaz”, Firdovsinin “Rüstəm və Söhrab” əsərlərini dilimizə çevirmişdir.

S.S. Axundovun “Qorxulu nağıllar”ı, Y.V. Cəmənzəminlinin “Məlik Məmməd”, “Əziz”, “Bir qəpik”, S. M. Qənizadənin “Tülkü və Çax-çax bəy”, İ.Musabəyovun “Cəha-

lət fədailəri”, ”Rzanın qutusu” əsərləri XX əsr uşaq ədəbiyyatının gözəl nümunələridir.

XX əsr uşaq ədəbiyyatının inkişafında görkəmli ədəbiyyatşünas, pedaqoq Fəridun bəy Köçərlinin xidmətləri də əvəzsizdir. Onun əsasən folklor nümunələri əsasında hazırladığı "Balalara hədiyyə" (1912) kitabı böyük şöhrət qazandı. Bu əsəri oxuyan Seyid Hüseynin aşağıdakı fikirləri maraq doğurur: "Hərçənd bu kitab zahirdə uşaqlar üçün yazılmışdırsa da, lakin bütün ənənəyi milliyəsi... nağıl və hekayələri... milli misal və nəğmələri, uşaqlara məxsus oyuncaqları tərtib etdiyindən bizi keçmişimizlə aşına edir. Keçmişimizə qarşı bizdə milli duyğu oyandırır. Möhtərəm Fəridun bəy Köçərli cənabları bizdən ötrü kəndi hədiyyəsi ilə böyük bir cıdır açdı."

F. Köçərli Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafı üçün əlindən gələni əsirgəmir, dilimizi ərəb, fars mənşəli sözlərlə doldurmağın əleyhinə çıxış edirdi. Onun ən böyük xidmətlərindən biri də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı tarixində ilk dəfə iki cildlik "Ədəbiyyat tarixi" kitabını yazmasıdır.

XX əsr romantik ədəbiyyatımızın ən görkəmli nümayəndələri hesab edilən Məhəmməd Hadi, H. Cavid, Əhməd Cavad və başqalarını uşaq yazıçısı adlandırmaq düzgün deyil. Ancaq bu görkəmli sənətkarlar həmişə yeni tipli məktəbi təbliğ etmişlər. Onların yaradıcılıq nümunələri içərisindən uşaq oxusu üçün xeyli əsər seçmək mümkündür. M. Hadinin "Məktəb şərqişi", "Qızlar bağçası", "Tərəqqiyi-sənaye", "Qələm nə söyləyir" şeirlərinin dili çətin olsa da, onları uşaqlara oxutmaq olar.

"Gülbərgi-pərişan" şeiri cəmi dörd misradan ibarətdir:

Həsəd o millətə kim aşıqi-həqiqətdir,
Xəyalı, fikri məsaisi kəsbi-qeyrətdir.
Bilib ki, elmdədir şəni-növi-insani,
Cəhalət isə bəşərçin böyük fəlakətdir.

Şairin ana, qadın haqqında yazdığı şeirləri də uşaq oxusu üçün ayırmaq olar.

H. Cavidin “Qız məktəbində” şeirini də uşaq ədəbiyyatının gözəl nümunələrindən biri hesab etmək olar. Qızın aşağıdakı sözləri mənalıdır:

Müəllimim hər gün söylər, onların yox qiyməti.
Bir qızın ancaq bilikdir, təmizlikdir ziynəti.

Divanbəyoğlunun “İlan”, “Fəhlə” hekayələri, Əhməd Cavadın “Müəllim”, “Quşlara”, “Beşik”, “Mən tuqayam, bir quşam”, “Uşaqların əylənməsi üçün”, “Çırpındın, Qara dəniz” və s. şeirləri uşaq ədəbiyyatının yaxşı nümunələri hesab oluna bilər.

UŞAQ MƏTBUATI

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yaranmasında uşaq mətbuatının rolu əvəzsizdir. XX əsrin əvvəlində ayrı-ayrı mətbuat orqanları fəaliyyətə başladı. “Molla Nəsrəddin”, “Zənbur”, “Kəlniyyət”, “Babayi-Əmir”, “Məzəli”, “Tuti”, “Bəhlul”, “Lək-lək” satirik jurnallarının ardınca uşaq mətbuatı da fəaliyyətə başladı.

1906 - 1908-ci illərdə “Dəbistan”, 1906-1907-ci illərdə “Rəhbər”, 1911-1920-ci illərdə isə “Məktəb” adlı uşaq jurnalları nəşr olunurdu. Bu jurnallarda çıxış eləyən M.Ə.Sabir, A.Səhhət, A.Şaiq, S.S.Axundov və başqaları uşaqlar üçün mənalı əsərlər yaratmağın məsuliyyətini dərindən dərk edirdilər. Pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olan bu yazıçılar uşaq ədəbiyyatına böyük ehtiyac olduğunu hiss etdiklərindən bu sahədə yorulmaq bilmədən fəaliyyət göstərirdilər.

“Dəbistan”ın ilk nömrəsi 1906-cı il aprelin 16-da, son nömrəsi isə 1908-ci il martın 10-da çıxmışdır. Cəmi 27 nömrəsi işıq üzü görən bu jurnalın səhifələrində pedaqoji məsələlər, uşaqların təlim-tərbiyəsinə dair bədii əsərlər, görkəmli şəxslərin həyatı, elm və texnika yenilikləri, coğrafiya,

fizika, heyvanat aləmi və s. haqqında yazılar dərc olunurdu. Jurnalın işində N.Nərimanov, H.Zərdabi, M.Ə.Sabir, M.Hadi, A.Şaiq, S.M.Qənizadə, R.Əfəndiyev və başqaları fəal iştirak edirdilər.

Jurnalın birinci nömrəsində yazılan bu sətirlər onun fəaliyyət dairəsi və məramı haqqında çox şey deyir: “Uşaqlarımız məktəbdən azad olandan sonra asudə vaxtlarını uşaqlara məxsus jurnallarda və kitablarda ana dilində yazılmış ibrətamiz hekayələr və mənzumələr qiraətinə sərf edələr, təki elm və tərbiyəyə dair məktəblərdə öyrənilməsi mümkün olmayan əhvalatları böylə jurnallar və kitablar vasitəsilə öyrənsinlər.”

Nəriman Nərimanov “İrşad” qəzetində yazırdı: “Bu vaxtadək kitabsızlıqdan uşaqlarımız zərərli, əqidəni pozan kitablar oxuyub nələc qalmışlar. “Dəbistan”ın isə bu tövr kitabların aradan götürülməyinə səbəb olub zəmanəmizə lazım olan məlumatlar verməyini gözləyirik.”

Maarif xadimləri Ə.Cəfərzadə və M.Əfəndizadə jurnalın redaktorları olmuşlar.

Təlim-tərbiyə işinə kömək məqsədiylə ayda bir dəfə “Valideynə məxsus vərəqə” adlı əlavə də nəşr olunurdu. Jurnalda müasir Azərbaycan yazıçılarının əsərləri ilə yanaşı Krılovdan, Puşkindən, Lermontovdan, Hötedən, Hüqodan, Qorkidən, Sədidən və başqalarından edilmiş tərcümələrə də geniş yer verilirdi.

Çap ömrü o qədər uzun olmasa da, görkəmli maarif xadimi Mahmudbəyovun nəşr etdirdiyi “Rəhbər” jurnalının da uşaq ədəbiyyatının inkişafında müəyyən xidmətləri olmuşdur. Bu jurnalın cəmi 5 nömrəsi çap olunmuşdur. Jurnalda təlim-tərbiyəyə, ictimai məsələlərə dair məqalələr, Azərbaycan, rus və dünya ədəbiyyatından nümunələr dərc olunmuşdur.

Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət, Firidun bəy Köçərli, Sultan Məcid Qənizadə, Abdulla Şaiq “Rəhbər”in əsas

müəllifləri idilər. Demokratik istiqamətli bu jurnal elmi və texniki bilikləri təbliğ etmişdir. Maddi çətinlik ucbatından tez bağlanan bu jurnalın Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafında, eləcə də uşaq ədəbiyyatının təşəkkülündə mühüm xidməti olmuşdur.

Uşaq mətbuatı sırasında “Məktəb”in də xüsusi rolu olmuşdur. “Məktəb” elmi-pedaqoji, ədəbi-bədii, demokratik istiqamətli bir jurnal olmuşdur. Bakıda, Azərbaycan dilində nəşr edilən bu jurnalın ilk nömrəsi 1911-ci il noyabrın 29-da, sonuncusu 1920-ci il martın 21-də çıxmışdır.

Jurnalın redaktorları Qafur Rəşad və Əfəndizadə idi. Jurnalın cəmi 95 nömrəsi çıxmışdır. Birinci nömrədə Nəriman Nərimanovun “Əziz balalar” başlığı ilə uşaqlara müraciəti verilmişdir: “Şükür olsun ki, bu axırıncı illərdə məktəblər artır, camaatda məktəbə az da olsa bir rəğbət, bir ehtiyac hissi oyanır. Məktəblər artdıqca başqa ehtiyaclarımız da meydana çıxır. O cümlədən bu gün möhtac olduğumuz şeylərdən biri də uşaqlara məxsus bir məcmuə olduğu şübhəsizdir. Doğrudan da, bu böyük ehtiyacımızı hər kəs bilib təsdiq etməkdədir. Bu, bir vəzifədir, böyük bir xidmətdir. Bu xidmət üçün çalışmaq lazımdır. Şübhəsiz ki, bunun üçün uşaq ataları və bilxassə möhtərəm müəllimlər və müəllimələr çalışmalıdır. Biz isə yalnız bir vasitə ola bilərik.”

Jurnalın “Məktəbə dəvət” adlı baş məqaləsində isə yazılırdı: “Məktəb ən böyük, ən qiymətli və ən sevimli bir bina-dır. Ən gözəl keçirilən ömür, ən ləzzətli vaxt məktəb günləridir. İnsan oraya gözləri qapalı, zehni örtülü girər...Gözləri işıq, zehni açıq çıxar. Məktəb həyatın nizamnaməsidir.”

“Məktəb” pedaqoji biliyin və dünyagörüşünün genişlənməsində, elmə, maarifə həvəsin artmasında, uşaqlarda müsbət əxlaqi keyfiyyətlərin tərbiyə edilməsində mühüm rol oynamışdır.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR
(1862 - 1911)

Firidun bəy Köçərli Sabir haqqında yazırdı: “Sabir əsrimizin ən müqtədir və xoşbəxt şairlərindən birisidir. Sabirin təbində bir o qədər zəriflik və dilində elə bir lətafət var ki, güldürə-güldürə ağladır və ağlada-ağlada güldürür.”

“Güldürə-güldürə ağladan, ağlada-ağlada güldürən” şairimiz 1862-ci il may ayının 30-da Şamaxıda anadan olmuşdur. Onun atası Məşədi Zeynalabdin dindar bir adam idi. Elə buna görə də oğlunu mollaxanaya qoyur. Sabir mollaxanada darıxsada, sıxılarsada, yaxşı oxuyurdu. Atasına bünə sevinir, oğlunun fərasətli molla olacağı ilə qürrelənirdi. Sabir isə başqa aləmdə idi. O, cızmaqara etmək, şəkil çəkməkdən zövq alardı. Bir dəfə bunu görən molla onu döyür. Atasına zorla ona oruc tutdurur. İlk etiraz səsi kimi aşağıdakı misralar yaranır:

Tutdum orucu irəmazanda,
Qaldı iki gözlərim qazanda,
Mollam da döyür yazı yazanda.

Gələcəyin böyük şairi elə bil əvvəlcədən hiss edirmiş ki, başına müsibətlər gələcək, nadanlar mühiti onun həyat sevgisiylə dolu ürəyini yaralamaqdan xüsusi zövq alacaq...

Ələkbər mollaxanada qala bilmədi. Onun ürəyi qaranlıqdan işığa – Seyid Əzim Şirvaninin məktəbinə can atırdı. Nəhayət, on iki yaşında bu xoşbəxtlik ona nəsib oldu. Seyid Əzim şagirdinin istedadını çox erkən hiss etdi. Hacı Zeynalabdin Sabirin şeir dəftərini cırandə gələcək şairin ürəyi yaralandı. Bundan xəbər tutan Seyid Əzim Sabirin atasını bərk danladı və Sabiri yenidən məktəbə qaytardı. Böyük maarifpərvər uşaqlara yeni üsulla dərş keçməklə kifayətlənmir, gələcəyinə inandığı şagirdinin istedadının cilalanması üçün əlindən gələni əsirgəmərdi. O, ara-sıra Mirzə Ələkbərə

tərcümələr elətdirər, onun qələminin cilalanmasına çalışardı. Bütün bunlar öz nəticəsini verdi. Sabir qüdrətli bir şair kimi yetişməyə başladı. Atası dərk elədi ki, Sabir adi müsəlman uşağı deyil, onunla yumruqla danışmaq xatalıdır. Seyid Əzim isə öz şagirdinin gələcəyinə inanaraq yazırdı:

Ey məh, bilirəm fitneyi-dövrən olacaqşan,
Ey qaşı hilalım, məhi-taban olacaqşan.

Müəlliminin bu şeirinə cavab yazan Sabir öz qələminin qüdrətiylə Ustadını kövrəldə bilmişdi. Seyid Əzim Nizami-nin “Xəmsə”-sini ona bağışlamış, şagirdinə yaradıcılıq uğurları diləmişdi. Böyük Sabir böyük Seyid Əzimin bütün ümidlərini doğrulda bildi.

Səmərqənd, Buxara, Xorasan, Səbzvar, Nişapur şəhərlərini gəzməsi, bir müddət Aşqabadda yaşaması Şərqi mühitini öyrənməkdə şairə çox kömək etmişdi. Atasının ölümündən sonra vətənə qayıtmağa məcbur olan Sabir evlənir, səkkiz qızı, bir oğlu olur. Böyük ailəni dolandırmaq üçün şair hər əzaba qatlaşır, sabun bişirib satmaqla vəziyyəti yüngülləşdirməyə çalışır. Uşaqlar böyüdükcə şairin dərdi də, ehtiyac-ları da böyüyür. Digər tərəfdən də irticaçı, dindar Şamaxı mühiti şairi əl-qol açmağa qoymur, onu daim təqib və təhqir edir. Sabir isə bütün bunlara mərdliklə dözür və öz əqidəsi, məsləki yolunda qələm çalmaqdan yorulmur.

Sabirin xarakterinin, dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm xidmətləri olan şəxsiyyətlərdən biri də Abbas Səh-hətdir. Onun məsləhəti ilə Sabir müəllim olmağa hazırlaşır. 1903-cü ildə “Şərqi-Rus” qəzetində ilk şeiri çap olunur. 1905-ci ildə çap olunan “Beynəlmiləl” şeiri isə onun həm dostlarını, həm də düşmənlərini artırır.

Lakin Sabiri Sabir edən, ona şöhrət gətirən “Molla Nəsrəddin” jurnalı olur. Onun ilk nömrəsini oxuyandan sonra Sabir şeir yazıb gizli yollarla “Molla-Nəsrəddin”ə göndərir.

Şeirlər imzasız olduğundan redaksiya bu şeirləri "Hophop" imzası ilə nəşr eləyir.

Cəlil Məmmədquluzadə yazır: “Molla Nəsrəddin”i nəşrə başlayanda biz Sabiri tanımazdıq və Sabir adlı şairin varlığını eşitməmişdik. Əgər bizim şivəmizə yaraşan belə bir ləzzətli şairin dünyada olduğunu zənn etsə idik, birinci nömrəmizi onun qələmi ilə bəzəməmiş meydana qədəm qoymazdıq.”

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Mirzə Cəlil “Millət necə tarac olur olsun, nə işim var” satirasının Sabir qələminin məhsulu olduğunu inkar edir.

Bu danılmaz həqiqətdir ki, Sabiri Sabir eləyən “Molla Nəsrəddin” jurnalı olmuşdur. Şair ömrünün sonuna qədər yorulmaq bilmədən bu jurnalla əməkdaşlıq etmiş, özündən sonra zəngin, bənzərsiz bir ədəbi irs qoyub getmişdir.

Əziz Şərif “Sabir və Molla Nəsrəddin” adlı məqaləsində yazırdı: “Molla Nəsrəddin”i “Molla Nəsrəddin” edən simalardan biri, bəlkə də birincisi Sabir idi. Sabiri “Molla Nəsrəddin” yetişdirmişsə, “Molla Nəsrəddin”i də Sabir yüksəklərə qaldırmış, onun tarixi əhəmiyyətini yüksəltmişdir.”

Mirzə Ələkbər Sabirin “Molla Nəsrəddin”də gizli imzalarla çıxış etməsi səbəbsiz deyildi. Mürtəcə qüvvələr onun hər addımına nəzarət edirdilər. Sabir nə qədər sayıq olsa da, düşmənləri hiss edirdilər ki, daş onların bostanına hansı tərəfdən atılır. Ona görə böyük şairi hədələyir, onu dinsiz, allahsız hesab edirdilər. İş o yerə çatmışdı ki, şairin öz doğma anası da bu deyilənlərə inanırdı.

Sabirin qızı Səriyyə Tahirzadə öz xatirələrində yazırdı: “Bir gün nənəm - atamın doğma anası - anamın yanına gəlib: “Niyə oturmuşsan, sən şərən azadsan, o babıdır, get boşan, mən də südümü ona halal etməyəcəyəm, - dedi.”

Görünür, Sabir elə buna görə şeirlərindən birində yazırdı:

Leyk bu qorxmazlıq ilə doğrusu,
Ay dadaş, vallahı, billahı, tallahı,

Harda müsəlman görürəm qorxuram.
Bisəbəb qorxmayıram, vəchi var:
Neyləyim axır, bu yox olmuşların
Fikrini qan-qan görürəm, qorxuram,
Qorxuram, qorxuram, qorxuram...

Lakin heç bir hədə-qorxu Sabiri öz yolundan döndərə bilmirdi. Sabirin aşağıdakı məktubu onun başına gələn müsibətləri başa düşmək üçün açar rolu oynaya bilər: “Keçən il öz həmvətənlərimə xidmət etməyə səy etdim. Lakin bu xidmətlərə qarşı onlardan mükafat əvəzinə aldığım cəzalara da çox ağladım. Daha təqətim, səbrim başa gəlir. Zindanda əsir olmuşam. Birisi sillə ilə üzümə vurur, məhəbbətlə o biri tərəfə yönəldikdə yumruğunu başıma zollayır. Ondan üz döndərərək başqasına yanaşdıqda döşümdən itələyir, ağzıma vurur, ona dal çevirəndə digəri dalımdan vurur, ağzı üstə yıxılıram. Halım fəna, güzəranım bir qəmli faciə mənziləsinə gəlir. Bir daha Şamaxıda qalmağa tab-təvənim qalmayıb. .”

Bu məktubu alan Sultan Məcid Qənizadə Sabiri dözümlü olmağa səslədi və onu imtahana dəvət etdi. Sabir asanlıqla imtahan verib Balaxanı məktəbinə müəllim təyin edildi. Lakin maddi və mənəvi üzüntülər Sabirin xəstələnməsinə səbəb oldu. 1910-cu ilin sentyabrında xəstələnən Sabir 1911-ci ilin fevral ayında Cəlil Məmmədquluzadənin dəvəti ilə Tiflisə getdi. Məlum oldu ki, onun ciyəri xəstədir. Şair cərrahiyyə əməliyyatına razı olmadı. Müalicənin isə heç bir əhəmiyyəti yox idi.

Şair ömrünün son günlərini Şamaxıda keçirdi. Onun xəstələnməsi bütün mollanəsrəddinçiləri, eləcə də Azərbaycanın tərəqqipərvər fikirli adamlarını dərindən narahat edirdi.

Sabir ömrünün son günlərində demişdir: “Qorxuram zalım ölüm məni əziz vətənimə xidmət etməkdən məhrum edə!”

H. İ. Qasımov öz xatirəsində yazır ki, Sabir xəstəliyinin şiddətli vaxtında mənə dedi: “Hər xəstə olan ölməz. Bunun üçün də qəm etməli deyiləm. Ətim ilə qanım getmiş isə də, ruhum ilə sümüklərim qalıb, buraya gəlmişəm:

Razıyam ölməyə mən, leyk qaçır məndən əcəl,
Gör nə bədbəxtəm, əcəldən də gərək naz çəkəm.”

Sabir 1911-ci ildə cismən vəfat edir. Onun ölümü Azərbaycan ədəbiyyatı üçün böyük itki hesab edilir. Abbas Səhət Sabirin ölümü münasibətilə yazırdı: “Sən yaddan çıx-mazsan, sən ölməmişsən. Bir milləti diriltməyə çalışan özü ölürmi? Yox, ölməz!”

Sabir də öz müəllimi S. Ə. Şirvani kimi uşaqların tərbiyəsinə xüsusi fikir verirdi. O, öz şeirlərində dünyəvi elmlərə xor baxan, “Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin, eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin”, – deyən valideynlərin nadanlığına, avamlığına acı-acı gülürdü. Şairin qızı Səriyyə xanım Tahirzadə xatirələrində yazırdı ki, anama da, mənə də savad öyrətmək istəyirdi. Qardaşımızın doğulması atamı daha da ruhlandırırmışdı. Qardaşımın qırxı çıxan kimi atam faytonda gedə-gedə “Cütcü” şeirini yazmışdı.

Çıxdı günəş, doldu cahan nur ilə,
Cütcü sürür tarlada cüt şur ilə.
Atlar, öküzlər kotana güc vurur,
Gah yeriyyir, gah yıxılır, gah durur...

O biri şeirləri kimi Sabirin uşaq şeirlərinin də dili sadə və aydındır. Müəllif təzə-təzə dil açan uşağa onların başa düşəcəyi dillə təbiət, həyat hadisələri haqqında ilkin məlumat verirdi.

Sabirin “Uşaq və buz” şe'rinə əzbər bilməyən Azərbaycan uşağı təsəvvür etmək mümkün deyildir. Əlində çantası məktəbə gedən, buz üstündə sürüşüb yerə yığılan, ancaq yo-

lundan dönməyən, buzla danışan uşağın bədii portreti son dərəcə cazibədardır.

Sən nə yamansan, a buz,
Adam yıxansan, a buz!
Az qalıb ömrün sənin,
Yaz gələr artar qəmin:
Əriyib suya dönərsən,
Axıb çaya gedərsən!

“Gəl, gəl a yaz günləri” şeiri isə elə bil “Uşaq və buz”un davamıdır. Bu şeirdə də şair uşaq təfəkkürünü, onun düşüncə tərzini, dünyagörüşünü nəzərə almışdır:

Gəl, gəl, a yaz günləri,
İlin əziz günləri.
Dağda ərit qarları,
Bağda ərit qarları.
Çaylar daşıb sel olsun,
Taxıllar tel-tel olsun.
Ağaclar açsın çiçək,
Yarpağı ləçək-ləçək.

Bu kiçik şeirdə şair yaz haqqında uşaqlara yığcam poetik məlumat verir.

Sabirin uşaq şeirləri içərisində məktəb, onun təbliği məsələləri mühüm yer tutur. Bu baxımdan onun “Məktəb şərqisi”, “Məktəb uşaqlarına töhfə”, “Məktəb şagirdlərinə töhfə”, “Məktəbə tərgib” şeirləri maraq doğurur.

“Məktəb şərqisi”ndə şair məktəbi cənnətə bənzədir. Uşaqların təlim-tərbiyəsində məktəbin əvəzsiz rolunu maraqlı epitetlərlə nəzərə çarpdırmağa çalışır. “Parlaq-parlaq gövhər”, “dəftər-dəftər xəbər”, “mişkin-mişkin qələm”, “ahu-ahu nəzər”, “gülşən-gülşən lətafət”, “rövşən-rövşən səadət”i olan məktəbi şair millətin ümid qapısı hesab edir. “Məktəb uşaqlarına töhfə” şeirində isə şair uşaqları ata-ana-

nın hörmətini saxlamağa səsləyir. O deyir ki, ata-anaya hörmət etməyən cocuq nə bu dünyada, nə də o dünyada bəxtiyar ola bilməz.

“Məktəb şagirdlərinə töhfə” şeirində şair uşaqları zəhmətkeş olmağa, tənbelliyə nifrət etməyə, elm öyrənməyə, millətin nicatı olmağa çağırır. “Məktəbə təğrib” şeirində də həmin ruh hakimdir:

Mənim bağım, baharım!
Fikri ziyalı oğlum!
Məktəb zamanı gəldi,
Dur, ey vəfalı oğlum!
Ey gözüüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Gün çıxdı, sübh açıldı,
Qaranlıqlar qaçıldı.
Pəncərədən gün düşdü,
Otaqlara saçıldı:
Ey gözüüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Oğul, oğul, amandır,
Çox yuxlamaq yamandır!..
Çox yuxlamaq - şeytandan,
Tez durmaq - Allahdandır.
Ey gözüüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Allah olsun sədiqin,
Məktəb sənin şəfiqin,
Dur məktəbə get, oğlum!
Dəftər sənin rəfiqin.
Ey gözüüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Sabir folklardan yaradıcı şəkildə bəhrələnən şairlərimizdəndir. “Molla Nəsrəddinin yorğanı”, “İsgəndər və fəqir”, “Yalançı çoban”, “Molla Nəsrəddin və oğru” şeirləri el arasında geniş yayılmış lətifələr əsasında yazılmışdır.

Sabirin uşaq şeirləri içərisində onun təmsilləri də mühüm yer tutur. “Qarğa və Tülkü” təmsilinin məzmunu yəqin ki, hamınızın yadındadır. “Hörümçək və İpəkqurdu” şeirində boş-boşuna işləməyin əleyhinə səmərəli fəaliyyət qoyulur. “Ağacların bəhsi”ndə lovgalıq tənqid atəşinə tutulur. “Uşaq və pul” şeirində halallıq ideyası ön plana gətirilir. Bu baxımdan şairin “Camış və sel” şeiri daha çox maraq doğurur.

Şeirin məzmunu belədir: Bir kişi camışın südünə həmişə su qatıb satır. Bir gün camışı sel aparır. Kişi ah-fəğan qoparanda oğlu ona çox ibrətamiz cavab verir:

Çünki su südlərə tüfeyl oldu,
Qatdığın su yığıldı seyl oldu.
İndi camuşunu apardı isə,
Söyləmə kim, fələk qəzasıdır ol,
Tutduğun işlərin cəzasıdır ol.

“Qarınca” və “Qoca bağban” şeirləri uşaqları zəhmətə məhəbbət ruhunda tərbiyə edir.

Qoca alma əkəndə cavanlar onu ələ salıb deyirlər ki, ömrünə az qalıb, bu meyvədən dada bilməyəcəksən. Qoca isə çox mənalı cavab verir. Deyir ki, əkilblər yemişik, rəhmət demişik. Əkirəm yesinlər, rəhmət desinlər.

Ümumiyyətlə götürsək, Sabirin uşaq şeirləri dərin ictimai məzmunu, sadə, aydın dili, bədii sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Bu şeirlər hələ neçə-neçə nəslin təlim-tərbiyəsində, onların nitqinin, təfəkkürünün inkişafında mühüm rol oynayacaqdır.

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ**(1866 - 1932)**

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli simalarından biri olan Cəlil Məmmədquluzadə 1866-cı ilin fevralında Naxçıvanda anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini molla-xanada almış, sonra üçsinifli şəhər məktəbində oxumuş, burada rus dilini öyrənmişdir. 1882-ci ildə Qori müəllimlər seminarıyasına daxil olmuş, 1887-ci ildə oranı bitirmişdir.

İbtidai sinif müəllimi attestatı alan Mirzə Cəlil əvvəlcə İrəvan yaxınlığındakı Uluxanlı kəndində, sonra Baş Noraşen – indiki Cəlilkənd, daha sonra isə Nehrəm kənd məktəbində müəllim işləyir. Bu zaman kənd adamları ilə, uşaqlarla yaxından ünsiyyətdə olan Cəlil Məmmədquluzadəni camaatın avamlığı, onların geridə qalması, nadanlığı bərk narahat edir. İstər-istəməz ürəyində nadanlıqla, cəhalətlə mübarizə aparmaq, yatmışları qəflət yuxusundan ayılmaq, millətin gələcəyi sayılan uşaqları yeni ruhda tərbiyə etmək arzusu baş qaldırır. Mirzə Cəlil hiss edir ki, siniflərində çox az sayda uşaq oxuyan məktəbdə dərs deməklə bu böyük və şərəfli işin öhdəsindən gəlmək mümkün deyildir. Elə buna görə də o, özünə daha geniş meydan axtarır, bədii yaradıcılıqla məşğul olur, nəhayət, tərbiyə işində ən böyük tribuna olan “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşrinə müvəffəq olur. Jurnal əvvəl Tiflisdə (1906 – 1917), sonra bir müddət Təbrizdə (1921 – 1922) və nəhayət, Bakıda (1922 – 1931) nəşr edilir.

Həyatımızın elə bir aktual problemi yoxdur ki, “Molla Nəsrəddin”də ona toxunulmamış olsun. Qüdrətli ədibimiz göz yaşları içərisində millətin nadanlığına, avamlığına gül-müşdür. Bizə düşmən millətin uşaqlarının kitab oxumasını, bizim öz uşaqlarımızın isə pişiyin quyruğuna konserv qutusu bağlayıb ora-bura qovmasını ürək ağrısı ilə təsvir edən Mirzə Cəlil bütün bələlərimizin kökünü nadanlıqda, cəhalətdə görür. Kinayə ilə, ürək yangısı ilə “O müsəlman ki, dərs-

dən qaçmayıb, müsəlman deyil,” – deyən Cəlil Məmmədquluzadə qəflət yuxusunda yatan milləti ayılmaq üçün əlindən gələni əsirgəmirdi.

Millətin tərəqqisində yazıçının üstünə böyük məsuliyyət düşdüyünü dərk edən Cəlil Məmmədquluzadə sözün doğruluğunu deməyi hüner hesab edirdi. O yazırdı: “Bizim bəzi boşboğaz yazıçılarımız da oxşayırılar həmin təbiblərə ki, azarlıının nəbzinə baxandan sonra, “xudahafiz” deyib papaqlarını axtarırlar.

Qərinələrcə millətimizin şirin canına milyonlarca ac mikroblar daraşib qanını sormaqladadır və məhz bu həşaratdır milləti xəstə edən və məhz bu mikroblardır onu bədnam edən. “Nicat”, “nicat” deməklə nicat yolu öz-özünə tapılmaz... Müftə-müftə “nicat”, “məktəb” deməklə “Fatıya tuman olmaz”! Lazımdır mikrobları millətin bədənindən kənar eləmək. Yoxsa nə göz yaşı tökməklə azarlı şəfa tapar, nə dua yazmaqla.”

Cəlil Məmmədquluzadə çoxşaxəli yaradıcılığa malik bir yazıçıdır. Yaradıcılığa “Çay dəstgahı” adlı mənzum, alleqorik əsərlə başlayan Cəlil Məmmədquluzadə sonralar dərin yumorla dolu hekayələr, səhnə əsərləri, felyetonlar yazmış, özündən sonra zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadəni kiçik hekayələr ustası adlandırılar heç də yanlış olmayıblar. Müəllifin qələmindən çıxan “Poçt qutusu”, “Qurbanəli bəy”, “Quzu”, “Usta Zeynal”, “Yan tütəyi”, “Xanın təsbehi”, “Zırrama”, “Rus qızı”, “Saqqallı uşaq”, “Buz”, “Oğru inək”, “İki alma” və s. bu kimi hekayələr öz dərin realizmi, lakonizmi, incə yumoru ilə diqqəti cəlb edən əsərlərdir. Bu hekayələrin əksəriyyətindən uşaq oxusu üçün istifadə etmək olar.

Ədibin ilk hekayələrini oxuyan Firidun bəy Köçərli yazırdı: “Sadəlik, təbiilik və real həyata yaxınlıq Məmmədquluzadə hekayələrinin əsas məziyyətləridir. Məmmədquluzadənin başqa bir məziyyəti də onun müşahidə etdiyi həyatı

canlı və anlaşıqlı dil ilə, şərq yumorunun aydın xüsusiyyətləri ilə verə bilməsidir ki, bu da oxucunun nəzərini hər şeydən çox cəlb edir.”

Cəlil Məmmədquluzadə həm də qüdrətli bir dramaturqdur. Onun qələminin məhsulu olan “Kişmiş oyunu”, “Ölülər”, “Anamın kitabı”, “Kamança”, “Danabaş kəndinin məktəbi”, “Dəli yığıncağı” əsərləri heç zaman öz aktuallığını itirməyən sənət inciləridir. Zaman keçdikcə Cəlil Məmmədquluzadə ruhən bizə daha da yaxınlaşır, onun əsərlərinin ideyasını, sənətkarlıq məziyyətlərini daha dərinləndirən anlayırıq.

Son illərdə Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığına maraq daha da artıb. Onun əsərləri yenə də qayğı ilə toplanır. Ədəbiyyatşünas İsa Həbibbəylinin toplayıb nəşr etdirdiyi “Ər”, “Lənət”, “Oyunbazlar” əsərləri ədibin külliyyatına daxil edilməmiş əsərlərdir.

C. Məmmədquluzadənin həyatı və yaradıcılığı orta məktəbdə geniş tədris olunur. Siz yəqin ki, onun “Ölülər”, “Anamın kitabı” pyeslərini, “Danabaş kəndinin əhvalatları” əsərlərini oxumusunuz. Elə buna görə də həmin əsərlərin geniş təhlilini verməyə lüzum görmürük.

Bütün böyük yazıçıların əsərləri kimi C. Məmmədquluzadənin əsərlərini də sırf mənada uşaq ədəbiyyatı nümunələri hesab edə bilmərik. Onun bütün əsərləri həm uşaqlar, həm də böyüklər üçündür. Uşaqların təlim-təربiyəsinə xüsusi əhəmiyyət verən Cəlil Məmmədquluzadə uşaq ədəbiyyatına çox böyük qiymət vermişdir.

Mərhum ədəbiyyatşünasımız, professor Kamran Məmmədovun “Azərbaycan yazıçılarının həyatından dəqiqələr” kitabında oxuyuruq: “Bir gün özünü yazıçı hesab edən, əli təzə qələm tutan cavanlardan biri Cəlil Məmmədquluzadəyə yan alır:

– Molla əmi, mən istəyirəm uşaqlar üçün bir kitab çap edəm, – deyə təşəxxüslə bildirir. Cavanın lovğa-lovğa danışması Cəlilin xoşuna gəlmir:

– Bala, mən başa düşə bilmirəm, bəyəm uşaqlara kitabı uşaqlar yazır?

Cəlilin cavabındakı incə kinayəni gənc sezə bilmədikdə yazıçı dediklərini bir də təkrar edir.”

Özünü ziyalı hesab edən hər bir şəxs Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərini dönə-dönə mütləq etməlidir.

ABBAS SƏHHƏT (1874 - 1918)

XX əsrdə şeirimizin yüksəlməsində böyük əmək sərf edən görkəmli Azərbaycan şairi Abbas Səhhət – Abbasqulu Əliabbas oğlu Mehdizadə əli qələm tutan gündən ömrünün sonuna qədər vətənin, millətin səadəti naminə çalışsan şeir fədaisi olmuşdur. O, 1874-cü ildə Şamaxıda yoxsul ruhani ailəsində anadan olmuşdur. Şairin atası da ədəbiyyat həvəskarı olmuşdur. O, Ətşan (susuz) təxəllüsü ilə şeirlər yazmışdır.

Abbas Səhhət ilk təhsilini atasının açdığı mollaxanada almış, fars, ərəb dillərini öyrənmişdir. Bundan sonra o, müstəqil şəkildə Firdovsinin, Sədinin, Nizaminin, Füzulinin əsərlərini oxumaq imkanı əldə etmiş, şərq klassiklərinin əsərləri bir növ onun üçün ədəbi məktəbə çevrilmişdir.

1894-cü ildə Abbas Səhhət Məşhədə gedib bir ilə yaxın Mirzə Cəfər mədrəsəsində oxuyur. Daha sonra o, yaxın dostlarının köməyi ilə Tehrana gedib İran darülfünununun tibb fakültəsinə daxil olur. İranın və Fransa'nın görkəmli alimlərindən dərs alan Abbas Səhhətin dünyagörüşü getdikcə genişlənir, fransız dilini öyrənən ədib Avropa ədəbiyyatının da bəzi nümunələri ilə tanış olmaq imkanı əldə edir. Səhhət 1900-cü ildə universiteti bitirib həkimlik diplomu

alır. Bir İran xanının evində həkimlik fəaliyyətinə başlayan Abbas Səhhət nökrərlə birlikdə ayaqlarının falaqqaya salınıb döyülməsinə dözə bilmir və 1901-ci ildə doğma vətəni Şamaxıya qayıdır. Lakin İrandan aldığı həkimlik diplomu burada onun karına gəlmir, onu heç kəs işə götürmür. Səhhət Nəseh və Tərrah kimi şairlərlə tanış olur, ədəbi məclis düzəldir, Sabirlə dostluq eləyir. Bu gəncləri yeni ədəbiyyat, onun qarşısında duran yeni vəzifələr dərinəndən düşündürür. Səhhət yaşadığı mühitin diqtəsi ilə ictimai mövzuda əsərlər yazmağın vacibliyini dərinəndən dərk edir. “Həyat” qəzetində çap olunmuş “Təzə şeir necə olmalıdır?” adlı məqaləsində öz həmkarlarını əfsanə və xəyaldan uzaqlaşdırıb həyat həqiqətlərindən yazmağa səsləmişdir. A.Səhhətin fikrincə, şair tək-cə canlı həyat lövhələrini təsvir etməklə kifayətlənməməli, öz şeirləri ilə vətən övladlarını tərbiyə etməyə çalışmalıdır. Həqiqi şair öz əsərləri ilə vətənə, millətə xidmət etməlidir.

Fikrimiz tərbiyəyi-millətdir,
Qəsdimiz millətə bir xidmətdir. –

deyən A. Səhhət qeyd edir ki, şair vətənin səadəti yolunda çarpışmalı, qarşısına çıxan heç bir çətinlikdən qorxmamalıdır. O, “Vətən” şeirində yazır ki, vətəni sevməyən insana rast gəlmək mümkün deyildir. Vətəni sevməyən insanda vicdan da yoxdur. Çünki vətən əcdadlarımızın dəfn olunduğu müqəddəs torpaq, övladlarımızın yaşayacağı, işləyəcəyi məkandır.

Vətəni sevməyən insan olmaz,
Olsa o şəxsə vicdan olmaz.

A. Səhhət yaşadığı şəhərin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak edir. 1906-cı ildə Şamaxıda realni məktəbdə dərs deməyə başlayır, uşaqları yeni ruhda tərbiyə etmək üçün əlindən gələni əsirgəmir. Yeni dərsliyə böyük ehtiyac olduğunu hiss edən A. Səhhət M. Mahmudbəyovla birlikdə 1909-cu il-

da “Yeni məktəb” dərsliliyini tərtib edir. 1907-ci ildə Şamaxıda yeni qiraətxananın açılışının əsas təşəbbüskarlarından biri də A. Səhhət olur. Çünki Səhhət inanırdı ki, yalnız elm öyrənməklə milləti qəflət yuxusundan oyatmaq mümkündür. Qəflət yuxusunda islam evinin viran olduğunu dərinədən dərk edən şair “Dəvət” şeirində yazırdı: “Elm ilən hasil olur izzət, tapar millət nicat!”

Şairin bu illərdə yazdığı bütün şeirlərində çağırış ruhu hakimdir. Doğrudur, bu şeirlər bədii sənətkarlıq cəhətcə o qədər də diqqəti cəlb etməirlər. Ancaq bu əsərlərdəki yeni ruh diqqətəşayandır. Seyid Əzim Şirvani kimi Abbas Səhhət də dərk edir ki, islam dünyası xəstədir, onu müalicə etmək lazımdır. Bu dərddin dərmanını Səhhət də S. Əzim kimi elmdə görürdü. “Fəryadi-intibah” şeirindəki aşağıdakı misralar qənaətimizin doğruluğunu təsdiq edə bilər:

İndi, millət, mədəniyyət dəmidir,
Rahi-ümmətdə həmiyyət dəmidir.
Oxuyaq, elm oxumaqlıq dəmidir,
İndi aləm dəxi elm aləmidir.

“Yad et” şeirindəki “Elm ilə ziyalanar bu millət” misrası da şairin yuxarıdakı fikirləri ilə səsləşməkdədir.

Sabirin ölümü Səhhətə çox dərinədən təsir edir. O, bu qüdrətli qələm sahibinə şeirlər yazmaqla kifayətlənmir, onun əsərlərinin nəşri üçün əlindən gələni əsirgəmir. Çox çətinlikdən sonra o, “Hophopnamə”ni 1912-ci ildə çap etdirə bilir.

1913-cü ildə Volqaboyundakı Stavropola gedən şair buranın adamları ilə yaxından ünsiyyətdə olur. Geri qayıdanda “Volqa səyahəti” adlı ilk romanını yazır. Təəssüf ki, bu əsər itib-batmışdır. Müəllif bundan sonra “Əli və Ayışə”, “Bədbəxt ailə”, “Qaragünlü Həlimə” kimi nəsr əsərlərini yazır.

1918-ci ildə şair Şamaxıdan köçmək məcburiyyətində qalır, Petropavlovskiyə – indiki Sabirabada köçür. Onlar üç

aya yaxın burada yaşayırlar. Sonra tamam dilənçi vəziyyətində Gəncəyə gedirlər. Şair burada bərk xəstələnir və 1918-ci ildə vəfat edir.

Göründüyü kimi, millətini dərin məhəbbətlə sevən, cəhalətlə mübarizə aparan bütün yaradıcı ziyalılarımız kimi Səhhətin də həyatı faciə ilə nəticələnir. Lakin digər qələm yoldaşları kimi Səhhət də öz əsərləri ilə bir mənəvi dirilik qazanmışdır.

Abbas Səhhət yaradıcılığının təqdirəlayiq cəhətlərindən biri də onun işıqlı gələcəyə olan tükənməz inamı idi. Yaradıcılığının ilk illərində bir qədər bədbinliyə qapılan, özünü qanadı sınımış bir quşa bənzədən şair sonralar mübarizləşir, mübarizə nəticəsində gözəl bir həyatın əldə ediləcəyinə inanır:

Ayıl, ey ümməti məhrumə, ayıl!
Ayıl, ey milləti-məzlumə, ayıl!
Ayıl, ey bülbuli-gülzari-vətən,
Nəğmənlə ilə ola bidadar vətən!
Ayıl, ey xabi-qəm əludə,
Bu qədər yatma dəxi asudə!

Romantik bir şair olan Abbas Səhhət Puşkinin, Qoqolun, Saltıkov-Şedrinin, Nekrasovun, Çexovun, Ostrovskinin, Qorkinin, habelə realist Azərbaycan yazıçılarının əsərlərini mütaliə etdikcə onda realizmə qüvvətli meyl oyanmağa başlayır. “Əhmədin qeyrəti”, “Cəhalət səmərəsi”, “Müsəlman ürəkləri”, “Özlərini sevnələr”, “Yay səhəri”, “Əkinçi nəğməsi” əsərləri, habelə burjua-mülkədar əxlaqını tənqid edən “Məst və ya sərxoş”, “Alimnümələr” və s. bu kimi şeirlər realist üslubda yazılmışdır. Şeirlərinin birində “Şişə çəksən də diriylən ətimi, atmaram mən vətəni-millətimi”, – deyən şair heç zaman vətənin taleyinə biganə olmamışdır. Yaşadığı dövrdə millətin vəziyyətinin necə ağır olduğunu görən Səhhət, onun gələcək xoş gününü öz xəyalında canlandırır.

Mir Cəlalın sözləri ilə desək, bu xəyal ictimai vətəndaşlıq məfkurəsindən qidalanan sağlam, tərəqqipərvər bir xəyaldır.

Abbas Səhhət “Şair, şeir pərisi və şəhərli” poemasında şəhərli şairi fəlakətdə qalan millətə imdad etməyə çağırır:

Qalx, oyan, cürət elə, rəd kimi fəryad et,
Bu fəlakətdə qalan millətinə imdad et!
Vətən uğrunda gərək şəxs fədakar olsun,
Böylə mövsümdə yatan kimsələrə ar olsun!

Biz Abbas Səhhəti istedadlı uşaq şairi və gözəl bir tərcüman kimi tanıyırıq. Onun tərəvətli şeirləri həm uşaqların, həm də böyüklərin dilinin əzbəridir.

İbtidai sinifdə öyrəndiyimiz aşağıdakı şeir indi də yadı-mızdadır:

O gün ki, fəsli-yaz olur,
Gecə-gündüz taraz olur.
Havanın artar istisi,
Daha soyuqluq az olur.
Ərir dağın, çölün qarı,
Axır dərələrə sarı.
Gurultu ilə sel gələr,
Salar sədaya çayları.
Qaranquş o zaman gələr,
Yenə tikər yuvasını.
Qonar yaşıl ağaclara,
Oxur gözəl havasını.

Yaxud, “Quşlar” şeirini xatırlayaq. Uşaq üzünü uçub gedən quşlara tutub xahiş edir ki, getməsinlər. Quşlar isə ona cavab verirlər ki, sizin yerlər soyuq olduğu üçün biz isti ölkələrə köçməyə məcburuq. Darıxma, yaz gələndə yenə gözəl mahnıları sizə sovqat gətirəcəyik.

Uşağın quşla danışması, quşun ona cavabı uşaq təxəyyülünə çox uyğundur. Müəllif balaca bir şeirlə həm uşaqlara

xoş ovqat bəxş edər, onları düşündürər, həm də təbiət hadisəsi, köçəri quşlar haqqında məlumat verə bilər.

Şairin uşaq şeirləri içərisində onun təbiət təsvirlərinə, xüsusən fəsilələrə həsr etdiyi şeirlər uğurludur. Bu şeirləri oxuyan uşağın gözləri qarşısında sözlə yaradılmış gözəl təbiət lövhələri canlanır. Bu baxımdan şairin “Yay səhəri” şeiri daha çox diqqəti cəlb edir:

Od tutub qırmızı atəşlə yenə yandı üfük,
Şəfəqin qırmızı rəngiylə işıqlandı üfük.
Bir qədər çaydan uzaq od qalamış dağda çoban,
Oyadır öz sürüsün otlaya yaylaqda çoban.
Yumuşaq, göy çəməninin üstə düşüb şəh gecədən,
İsti yoxdur, hələ var bir balaca meh gecədən.
Ağ dumanlar ucalır göy üzünə dağlardan,
Çox sərin dir havası, keçmə bu yaylaqlardan.

Abbas Səhhətin “Oğlum üçün” adlanan şeiri aşağıdakı misralarla bitir:

Mən səninlə sevərəm ömrü, həyatı, canı,
Mən səninlə görürəm indi geniş dünyanı.

Şair uşaq şeirlərində dünyaya məhz “uşaq gözü” ilə baxmağa çalışmış, körpələrin sevincinə səbəb olan “Cücələr”, “Qaranquş balaları”, “Qarı və qulluqçuları” kimi şeirlər yazmışdır.

Səhhət bütün maarifçi yazıçılar kimi balalarımızı elmə, məktəbə məhəbbət ruhunda tərbiyələməyə çalışırdı. “Məktəb uşağı” şeirində əynində məktəb libası dərəcə gedən uşağın bədii portretini yaratmağa nail olan Səhhət balaca məktəbli-ni millətin əzizi, onun pənahı, ümidgahı adlandırır. Uşaqlara məsləhət görür ki, tənbelliyin daşını atsınlar, zəhmətkeş olsunlar.

Səhhət bu qəbildən olan şeirlərində məktəbliləri küçə uşaqlarına qarşı qoyur, üstünlüyü birincilərə verir. “Ata və oğul” şeirində hələ məktəbə getməyən, ancaq yaşıdlarının məktəbdə oxumasına həsrətlə baxan, sinfə gedən, müəllimin söhbətinə qulaq asan uşaq atasından xahiş edir ki, onu da məktəbə qoysun.

“İki uşaq” şeirində isə uşaqlardan biri dostunu oynamağa çağırır. Zəhmətkeş oğlan dərslərini öyrənməmiş oynamağa getmək istəmir:

Sübhə bugünkü işi,
Qoymaz ağıllı kişi.
Dərsimi hazırlaram,
Sonra gedib oynaram.

Abbas Səhhətin uşaq şeirləri içərisində təmsilləri də xüsusi yer tutur. Məktəblilər “Əlbir olub bir ayı bir şir ilə, ovladılar dovşanı tədbir ilə” şeirini həvəslə öyrənirlər. Ərurun oynaq ritmi şeirə bir ahəngdarlıq gətirmişdir.

Şeirin ideyası da uşaqlar üçün maraqlıdır. Halalca ovlarını insafla bölə bilməyib dalaşan Ayı ilə Şir taqətdən düşüb yerə yığılanda, bir Tülkü gəlib onların ovladığı dovşanı götürüb qaçır.

Şairin “İt və kölgəsi”, “Ayı və arılar”, “Tülkü və qurd”, “Tülkü və meymun”, “Oğru və anası”, “Gün və külək”, “Sərçə və qırğı”, “Ulaq və aslan”, “İki dana” və “Aşbaz və pişik” təmsilləri də dərin ictimai məzmun daşıyan ibrətamiz əsərlərdir.

Abbas Səhhətin uşaq şeirləri öz dilinin aydınlığı, yığcamlığı və dərin ictimai mənası ilə diqqəti cəlb edir. Bu əsərlərin əksəriyyəti tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. İbtidai sinif müəllimləri, uşaq bağçasının tərbiyəçiləri şairin əsərlərini diqqətlə öyrənməli, onları uşaqlara məhəbbətlə öyrətməlidirlər.

SÜLEYMAN SANİ AXUNDOV**(1875 - 1939)**

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Süleyman Sani Axundovun həyatı və şəxsiyyəti haqqında ən yaxşı məlumatı onun əsərlərindən alırıq. Belə ki, onun hekayələrinin bəzisiində avtobioqrafik ünsürlər çoxdur. Ədibin 1935-ci ildə yazdığı tərcümeyi-halından bilirik ki, o, 1875-ci ildə Şuşada anadan olmuşdur. Atası Rzaqulu bəy tez vəfat etmiş, Süleyman, onun qardaşları, bacısı yetim qalmışdır.

Ədibin uşaqlıq illəri haqqında ən yaxşı, dolğun məlumatı isə onun 1938-ci ildə yazdığı “Uşaqlıq həyatımdan xatirələr” əsərindən alırıq. Rzaqulu bəyin “üç oğlum, bir qızım olacaq” deməsi, onların adını da əvvəlcədən qoyması, arzusuna çatması, ancaq tez vəfat etməsi, Süleymanın uşaqlığının Ağdamın Seyidli kəndində keçməsi haqqında məlumatı da bu əsərdən alırıq. Bu xatirələri oxuduqca görkəmli ədibin uşaqlıq illəri, onun xarakterini formalaşdıran mühit gözlərimizin önündə canlanır. Kənd həyatı, təbiətin gözəlliyi, qayğısız uşaqlıq günləri, Tağı kişi ilə ova getmək, cələ qurub quş tutmaq, balıq ovlamaq və s. bu kimi əyləncələr elə maraqlı təsvir edilmişdir ki, onları həyəcənsiz oxumaq mümkün deyil. Bu xatirələr avtobioqrafik xarakter daşısa da, uşaqlar üçün çox maraqlıdır. S. S. Axundov yazır: “Mən qaraquş, çalağan, qızılquş, qırğı, yapalaq, bayquş, sar kimiət yeyən vəhşi quşları, alacəhrə, şeyda bülbül, sarıköynək, bal-tadimdik kimi oxuyan bağ quşlarını, ya da turac, qırqovul, kəklik, çil, bildirçin kimi ov quşlarını məktəbdə şəkildən yox, hələ uşaq ikən təbiətin özündə, Tağı əminin vasitəsi ilə gördüm, öyrəndim.”

Təbiəti, kənd həyatını yaxından öyrənməsi Süleyman Saninin yaradıcılığına çox təsir etmişdir. Onun bütün əsərlərində gözəl təbiət lövhələri yaradılmışdır.

Süleyman Saninin dayısı Səfərli bəy Vəlibəyov Qori müəllimlər seminariyasında müəllim işləyirdi. Bacısının etirazına baxmayaraq o, Süleymanı öz yanına aparmış, uşağın təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmuşdur. 1885-1894-cü ilədək Qoridə təhsil alan Süleyman Sani Axundov seminariyanı bitirdikdən sonra müəllimlik fəaliyyətinə başlamışdır. O, 1911-ci ilədək müəllimlik etmiş, 1911-ci ildən 1921-ci ilədək rus-tatar məktəbinin müdiri vəzifəsində çalışmışdır. S. Sani ömrünün sonunadək xalqın maariflənməsi üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. Dərslərin yazılmasında, qiraətxanaların, məktəblərin açılmasında fəal iştirak edən Süleyman Sani Axundov paralel şəkildə bədii yaradıcılıqla da ciddi məşğul olmuş, uşaqların yeni tipli ədəbiyyata olan mənəvi ehtiyacını ödəmək üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. Ədib 1939-cu ildə vəfat etmiş, Bakıda fəxri xiyabanda dəfn edilmişdir.

Süleyman Sani Axundovun adı ədəbiyyat tariximizə dramaturq və nasir kimi daxil olmuşdur. Onun “Tamahkar”, “Dibdat bəy”, “Laçın yuvası”, “Eşq və intiqam”, “Şahsənəm və Gülpəri”, “Çərxi-fələk” və s. dram əsərləri məşhurdur. “Tamahkar” və “Laçın yuvası” əsərləri teatrımızın repertuarından düşməyən səhnə əsərlərindəndir.

Müəllimlik fəaliyyəti ilə bağlı olaraq Süleyman Sani Axundov uşaq ədəbiyyatına xüsusi diqqət yetirirdi. Həyata yeni atılan, hər şeyi öyrənmək istəyən uşağın mənəvi tələbatını ödəməyi ədib çox vacib sayırdı. Onun “Uşaqlıq həyatımdan xatirələr” əsərində oxuyuruq: “Uşaq bir qədər özünü anladıqda hər şeyin sirrini bilmək istəyir. O zaman ananın təlim və tərbiyə rolu artır. Çünki birinci növbədə uşaq sualı ona verir. Doğrudur, uşağın hər sualına cavab vermək müşküldür. Lakin mümkün olan dərəcədə cavab verib onu sakit etmək lazımdır.”

Görkəmli ədibimiz öz əsərlərində maraqlı sujet daxilində uşaqları düşündürən suallara cavab verməyə çalışmışdır.

Onun hekayələri, nağılları öz mövzusunı real həyat hadisələrindən götürmüşdür. Hətta onun geniş şöhrət qazanmış "Qorxulu nağıllar"ında belə qondarma, əfsanəvi obrazlara, cinə, şeytana, divə rast gəlmirik. Ancaq bu nağıllar o qədər həyatı, o qədər cazibədardır ki, uşaqlar onu həvəslə dinləyirlər.

"Qorxulu nağıllar"a aşağıdakı əsərlər daxildir: "Əhməd və Məleykə", "Abbas və Zeynəb", "Nurəddin", "Qaraca qız", "Əşrəf". Bu nağılların hamısı "Məktəb" jurnalında çap olunmuşdur. Oxucular intizarla jurnalın növbəti nömrələrini gözləmişlər.

Bu nağıllar safürəkli, rəhmdil, uşaqlarını yeni ruhda tərbiyə etməyə çalışan əlli yaşlı Hacı Səmədin dilindən nəql edilir. O, bu nağılları oğlu Məmmədə və qızı Fatmaya danışır. Bu nağılların hamısında xeyirxahlıq, insanpərvərlik, mənəvi saflıq təbliğ olunur. Quldurluq, qan ədavəti, cəhalət isə nifrətlə yad edilir. Hacı Səməd "Abbas və Zeynəb" nağılını danışmamışdan əvvəl uşaqlarına deyir: "Onu bilin ki, quldurlar elmsiz, tərbiyəsiz tayfadan çıxırlar. Heyvanın vəhşisi qurd, pələng və şir olan kimi, insanın da vəhşisi bunlardır. Ancaq təfəvütləri odur ki, quldurlar onlardan neçə qat rəhmsiz, insafsız və zalımdırlar."

"Qorxulu nağıllar"ı oxuyan uşaqlar Quldur Səfərə, Əmiraslana və başqa bu kimi cahillərə dərinlən nifrət bəsləyirlər. Onların Səyyah Cəmaləddin, Hacı Nəsir, Rəhim, Rəhimə, Piri baba və s. bu kimi xeyirxah, humanist adamlara rəğbəti də təsadüfi deyildir. S.S.Axundovun bütün əsərlərində xeyirlə şərlə üz-üzə dayanır. Uşaqlar həmişə xeyirxah qüvvələri təmsil edirlər. Müəllif öz nağıllarında belə uşaqların müvəffəqiyyətli bədii obrazlarını yaratmışdır. Nağılları oxuyub qurtaran adamın gözlərinin qarşısında Əhmədin, Məleykənin, Nurəddinin, Tutunun, Ağca xanımın, Əşrəfin bədii obrazı canlanır. Onların başına gətirilən müsibətlər oxucu-

nun gözlərini yaşardır, onların qəlbində zülmə, ədalətsizliyə, nadanlığa nifrət hissi baş qaldırır.

Süleyman Sani Axundov təkcə “Qorxulu nağıllar”da deyil, o biri hekayələrində də nadanlığa, cəhalətə öz sonsuz nifrətini bildirir. “Qan bulağı” hekayəsində lüzumsuz qan düşmənciliyi, onun gətirdiyi fəlakət təbii boyalarla öz əksini tapmışdır. “Qatil uşaq” hekayəsində uşağın öz anasının namusunu qorumaq üçün azğın seyidi öldürməsi rəğbət doğurur. “Ümid çırağı” hekayəsində elmlə məşğul olan gəncin öldürülməsi, “Cəhalət qurbanı” hekayəsində gözəl qəlbə malik olan, sinəsi nağılla, bayatıyla dolu bir qızın – Təməmin zorla dəliyə əvə verilməsi, onun başına gələn müsibətlər ürək yanğısı ilə təsvir edilmişdir.

Süleyman Sani Axundovun əsərlərinin dili son dərəcə sadə və aydındır. Onun bütün hekayələrində gözəl təbiət lövhələrinə rast gəlirik. Əsərlərinin süjeti o qədər canlı, həyatidir ki, adam bir cümlə oxuyandan sonra ondan ayrılı bilmir, həyəcanla qəhrəmanların taleyini izləməyə başlayır.

XX ƏSRİN BİRİNCİ YARISINDA UŞAQ ƏDƏBİYYATI

ABDULLA ŞAIQ (1881 - 1959)

Talıbzadə Abdulla Mustafa oğlu 1881-ci il fevral ayının 24-də Tiflis şəhərində anadan olmuşdur. Şaiq onun ədəbi təxəllüsüdür. Şaiq ərəb sözü olub şövqlü, bir işə böyük şövqü və həvəsi olan deməkdir. Doğrudan da, Abdulla Şaiq əli qələm tutan gündən ömrünün sonunadək yorulmaq bilmədən yazıb yaratmış, yaradıcılıqdan xüsusi zövq almışdır.

Abdulla Şaiqın atası Axund Molla Mustafa əvvəl Tiflis qazısının müavini işləmiş, sonra şeyxülislamın müavini təyin edilmişdir. Şaiq öz xatirələrində yazırdı ki, atam ruhani olmasına baxmayaraq, öz təbiəti etibarilə daha çox müəllimə bənzəyirdi.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Abdulla Şaiqın uşaqlıq illərini, onun həyatını öyrənmək üçün onun “Xatirələrım” adlı əsəri zəngin məlumat verir. Bu əsəri oxuduqda ədibin tərcümeyi-halındakı quru rəqəmlər ətə-qana gəlir, onun xarakterini formalaşdıran mühit haqqında dolğun təsəvvür yaranır.

1888-ci ilin sentyabrında Abdulla Şaiq Tiflisdə altı sinifli məktəbə gedir və Qori müəllimlər seminariyasının yetişdirmələrindən olan Baxşəli bəy və Paşa bəydən dərslər alır. Bu illərdə onun ürəyində şeirə məhəbbət hissi baş qaldırır. Lakin Abdulla təhsilini başa vura bilmir. Çünki “Şərq həyatının elə qaranlıq guşələri vardır ki, oraya günəşlə bərabər ensən, yenə də onun dərinliklərinə nüfuz edə bilməzsən!” Ailədəki dediqözü öz işini görür. Xasiyyətcə çox tərs olan Mehri xanım ərindən icazə alıb uşaqları ilə birlikdə Xorasanə gedir. Beləliklə, Abdulla və onun qardaşı Yusif təhsilləri-

ni İranda davam etdirirlər. Atası nə qədər məktub yazsa da, Mehri xanım öz tərsliyindən dönüb geri qayıtmır, əksinə ərinə yazır ki, özünə təzə arvad alsın.

Abdulla Şaiq Xorasanda fars dilini mükəmməl öyrənir və farsca ilk qəzəlini yazır. Müəllimi Mirzə Yusif ona məsləhət görür ki, yeni ruhda şeirlər yazsın. Abdulla Şaiq Krilovun “Sazəndələr” təmsilini fars dilinə tərcümə edib müəlliminə oxuyur. Mirzə Yusif heyrətlənir, indi də məsləhət görür ki, Abdulla bu şəri türkcəyə çevirsin. Ancaq ilk vaxtlar Abdulla bu işin öhdəsindən gələ bilmir.

Anası Mehri xanım öz oğlu Yusiflə 1899-cu ildə Tiflisə qayıdır. Abdulla isə təhsilini tamamlamaq məqsədiylə Xorasanda qalır. Nəhayət, o da anasının təkidilə 1900-cü ildə Tiflisə gəlir.

Qardaşı Yusif Bakıda işə girir və anası ilə qardaşını oraya dəvət edir. Abdulla Şaiq Bakıda ailəsi ilə birlikdə Nəriman Nərimanovgilə gedir, imtahan verib müəllim olmaq arzusunu Nərimanov bundan çox sevinir və Abdullaya dəyərli məsləhətlər verir. Beləliklə, Abdulla imtahan verib 1901-ci ildə müəllimlik hüququ qazanır. Bakıda ayrı-ayrı məktəblərdə müəllimlik etməklə yanaşı, o, dərslilər, eləcə də bədii əsərlər yazmaqla məşğul olur. Onun tərtib etdiyi dərslilər aşağıdakılardır: “Uşaq çeşməyi” (1907), “Uşaq gözlüyü” (1910), “İkinci il” (1912), “Gülzar” (1912), “Milli qiraət kitabı” (1919), “Türk dili” (1924), “Türk ədəbiyyatı” (1924) və s.

Sovet hakimiyyəti illərində Abdulla Şaiq pedaqoji institutda və texnikumda dərs deyir, ali və orta məktəb dərslilərinin hazırlanmasında, proqram tərtibində yaxından iştirak edir. 1933-34-cü illərdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı şöbəsində baş redaktor işləyən A. Şaiq 1938-1946-cı illərdə gənc tamaşaçılar teatrında pedaqoji şöbənin müdürü işləmişdir. Görkəmli ədib 1959-cu il iyul ayının 24-də vəfat etmiş, Bakıda, Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

Abdulla Şaiqin zəngin ədəbi irsi vardır. Onun əsərləri istər sağlığında, istərsə də ölümündən sonra dəfələrlə kütləvi tirajlarla nəşr olunmuş, əsərləri dərsliklərdə özünə möhkəm yer tutmuşdur.

Abdulla Şaiq “Əsrimizin qəhrəmanları” povestinin qəhrəmanlarından birinin – Məhərrəm əminin dili ilə deyir: “Hər bir ziyalı hansı millətə mənsub olursa olsun öz dilini, ədəbiyyatını, tarixini, daha doğrusu, özünü də gözəl öyrənməlidir. Özünü bilməyən, özünü təqdir etməyi bacarmayan başqalarını da təqdir edə bilməz.”

Qələmini ədəbiyyatın müxtəlif janrlarında sınayan görkəmli ədibimizin zəngin ədəbi irsini küll halında nəzərdən keçirəndə görürük ki, o, bütün varlığı ilə xalqına, onun adət-ənənələrinə bağlı bir sənətkar olmuşdur. Klassiklərimizin yaradıcılıq nümunələrini, xalqımızın qəhrəmanlıqlarla dolu zəngin tarixini dərinlən öyrənən Abdulla Şaiq oxucuların mənəvi tərəqqisinə kömək edən, heç zaman öz bədii dəyəri- ni itirməyən dərin ictimai mündəricəli əsərlər yarada bilmişdir. Onun həyatı vətənə, xalqa sədaqətlə xidmət nümunəsidir.

Abdulla Şaiq ədəbiyyat tariximizdə şair, nasir, drama-turq və tərcüməçi kimi tanınmışdır.

* * *

Məlumdur ki, Abdulla Şaiq yaradıcılığa şeirlə başlamışdır. Klassik şeir ənənələrini və folkloru dərinlən öyrənən A. Şaiq həm əruz, həm də heca vəznində əsərlər yaratmışdır. 1906-cı ildə “Dəbistan” jurnalının ikinci nömrəsində çap olunan “Ananın oğluna laylay deməsi” müəllifin ilk mətbu şeiridir.

Abdulla Şaiqin böyükklər üçün də xeyli şeiri, poeması vardır. Ancaq onun yaradıcılığında uşaq şeirləri mühüm yer tutur. Bu da təsadüfi deyildir. Özündən əvvəl uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olan ədiblərin çoxu kimi onun da uşaq ədəbiyyatı

yatına üstünlük verməsi müəllimlik fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. Bu sahədə ciddi məşğul olan A.Şaiq uşaq ədəbiyyatında olan boşluğu doldurmağa dərin mənəvi ehtiyac hiss etmişdir.

Elə bir azərbaycanlı tapmaq olmaz ki, A.Şaiqın şeirlərindən bir neçəsini əzbər bilməmiş olsun. Belə ki, onun uşaq şeirləri uzun illərdir ki, dərsliklərimizdə özünə möhkəm yer tutmuşdur. Həssas sənətkar müşahidələrinin poetik yekunu kimi meydana gələn “Keçi”, “Dovşan”, “Xoruz”, “Bənövşə”, “Qərənfil”, “Təmizlik”, “Ana yurdum”, “Top oyunu”, “Dəmirçi nəğməsi”, “Kür çayı”, “Tülkü həccə gedir”, “Tıqtıq xanım” və s. bu kimi əsərlər uşaq ədəbiyyatımızın qızıl fonduna daxil olmuşdur. Bu əsərlərin dili o qədər sadə, aydındır ki, uşaq bir dəfə oxuyan kimi onları yadında saxlayır. Uşaq psixologiyasına yaxından bələd olan şair həm uşaqlara bitkilər, heyvanlar haqqında ilk məlumat verir, həm də onların nitqini inkişaf etdirməyə çalışır.

Yadımdadır, ibtidai sinifdə “Uşaq və dovşan” şeirini keçəndə birimiz uşağın, o birimiz isə dovşanın sözünü deyirdik. Dovşanın dil açıb uşaqla danışmasına qətiyyənlə şəkkiniz, şübhəmiz yox idi:

- Dovşan, dovşan, ay dovşan,
Qaçma, dayan, ay dovşan.
Qaçma, səni sevərəm,
Can kimi bəsləyəyəm.
- Dayanmaram, ay qardaş,
Yanında var alabaş.
Xəbərdaram işindən,
Qurtarmaram dişindən.

“Xoruz” şeirini öyrənəndə “pipiyi qan, gözləri mərcan” xoruzun lovğa görkəmi gözümüzün qarşısında canlanırdı. Uşağın onu ərklə danlaması da ürəyimizcə idi:

Sən nə tezdən durursan,
Qışqırıb banlayırsan.
Qoymayırsan yatmağa,
Ay canı məstan xoruz.

Yaxud, uşaqların dilinin əzbəri olan “Keçi” şeirini yadı-
mıza salaq. Burada da uşaq “ala-bula, boz, qoşabuynuz ke-
çi” ilə danışır, onu yalnız gözəmməyə, dostlarından ayrıl-
mamağa səsləyir. Şeirin ruhu uşaqları dostluğa, yoldaşlığa
çağırır. Yoxsa onları da qurda rast gələn, iki buynuzu qalan
keçinin taleyi gözləyə bilər.

A. Şaiqin uşaq şeirləri uşaqların özü kimi bapbalacadı.
Uşaq psixologiyasına bələd olan şair otu, çiçəyi, gülü, hey-
vanı danışdırır. “Bənövşə” şeirinə fikir verək:

Bənövşəyəm, bənövşə,
Düşmüşəm dilə, dişə.
Qızlar, oğlanlar məni
Dərib taxarlar döşə.
Bahar oldu, açaram,
Qar, borandan qaçaram.
Başqa güllər açanda,
Mən quş olub uçaram.

A. Şaiq uşaq şeirlərində balacaların ürəyinə ilk poetik
qılgıncımlar səpməyə, təbiət gözəlliklərini onlara sevdirməyə
çalışır. Onun təbiət təsvirlərinə, qışın, baharın təsvirinə həsr
etdiyi şeirlər maraq doğurur. Şair balacaları vətənə məhəb-
bət ruhunda tərbiyə etməyə çalışır:

Çöllərindir şən,
Hər yerin gülşən.
Sən nə gözəlsən,
Ay ana Vətən .

Bağdır, əkindir,
Hər bir bucağın.
Qızıl təkindir,
Sarı torpağın.

Böyütdün bizi,
Verdin qol-qanad.
Yoxdur qəm izi,
Şəndir bu həyat.

Qəlbim, canımsan,
Ey ana yurdum.
İsti qoynunda,
Şən yuva qurdum.

Çöllərindir şən,
Hər yerin gülşən.
Sən nə gözəlsən,
Ay ana Vətən!..

Yazıcının uşaq psixologiyasına yaxından bələdliyi, canlı danışiq dilindən bacarıqla istifadə etməsi bu əsərlərin uzunömürlüliyünü təmin etmişdir. Abdulla Şaiqin uşaqlar üçün yazdığı hekayələr, nağıllar, poemalar, pyeslər öz orijinallığı, həyatiliyi ilə diqqəti cəlb edir. Tərbiyəvi əhəmiyyəti olduqca böyük olan bu əsərləri uşaqlar sevə-sevə mütləq edirlər.

Şairin mənzum nağılları və poemaları da onun yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Bu əsərlərin içərisində “Tülkü həccə gedir” və “Tıq-tıq xanım” mənzum nağılları daha geniş şöhrət qazanmışdır. Təsədüfi deyil ki, bu əsərlərin motivləri əsasında eyniadlı cizgi filmləri çəkilmişdir.

Hər iki əsərdə uşaq təfəkkürünə uyğun nağıl süjeti vardır. Tülkünün hiyləgərlik edərək əlinə təsbeh alması, guya elədiyi günah işlərdən peşiman olması, “Həccə getməsi”, özünü əməli-saleh bəndə kimi göstərərək toyuq-cücəyə kələk

qurması, onları parçalayıb yeməsi maraqlı bir dillə nəql edilir. Əsərdə tülkü xislətli adamlara inanmamaq təbliğ olunur.

Qocalmışam, düşmüşəm.
Sizi çox incitmişəm.
Daha tövbə edirəm,
İndi həccə gedirəm.

“Yaxşı arxa” mənzum hekayəsində də tülkünün hiyləgərliyindən söhbət açılır. Bu dəfə tülkünün hiyləgərliklə qurduğu tora sadəlövh Leylək düşür.

Abdulla Şaiqin “Tapdıq dədə”, “Ovçu Məstan” poemaları da balaca uşaqların anlaq səviyyəsinə uyğundur. Bu əsərlərində şair folklor ənənələrindən yaradıcı şəkildə bəhrələnmə bilmişdir.

“Nüşabə”, “Sehrli üzük”, “Zalım padşah və əkinçi”, “Sultan Səncər və qarı” poemaları isə Nizami əsərlərinin motivləri əsasında yazılmışdır. Bu əsərlərdə şair Nizami əsərlərindəki mütərəqqi ideyaları sadə, aydın dillə uşaqlara çatdırmağa çalışmış və əsasən, məqsədinə nail ola bilmişdir.

A.Şaiq folklorə daha çox müraciət edən yazıçılarımızdandır. Ədibin xatirələrini oxuyanda öyrənirik ki, o, yorulmadan folklor nümunələri toplamış, bunların bir qismini folklorşünas Hümmət Əlizadəyə vermişdir. Ədib yazırdı: “Xalq folklorunu öyrənmək mənə xalq dilini, xalq zövqünü, xalq adət və ənənələrini öyrətdi. Hər şeydən çox xalqı və vətənimə daha dərinlən sevdirdi.”

Ədibin folklor materialına yaradıcı yanaşması, hadisələri müasir dövrlə əlaqələndirməyə çalışması, mövzuya uyğun forma tapması onun əsərlərinin müvəffəqiyyətini təmin edən ən ümdə cəhətlərdir.

Vaxtilə Kırılovun “Sazəndələr”, “İki öküz”, “Meymun və gözlük”, “Qarğa və pendir” təmsillərini farscaya tərcümə edən şair bu janrın uşaq təfəkkürünə uyğunluğunu nəzərə alaraq özü də orijinal təmsillər yaratmışdır. Onun qələmin-

dən çıxan “Tülkü və xoruz”, “Hacıleylək və sərçə”, “Tülkü və dəvə”, “Dəvə, tülkü və qurd”, “Dəvə və siçan”, “Arı və eşşək”, “Arı və kəpənək”, “Tülkü və dovşan” təmsilləri ideya-məzmunu etibarilə öz tərəvətini indi də itirməmişdir.

* * *

Biz Abdulla Şaiqi həm də gözəl nasir kimi tanıyırıq. Nəsr əsərlərində Abdulla Şaiq həyatın daha geniş, təzadlı lövhələrini yaradır. Elə buna görə də onun nəsr əsərləri kiçikyaşlı uşaqlardan daha çox yeniyetmələrin və gənclərin anlaq səviyyəsinə uyğundur. Onun “Məktub yetişmədi”, “Köç”, “Pirin kəraməti”, “Anabacı”, “Özü bilsin, mənə nə” və s. hekayələri dərin ictimai məzmunu, dilinin rəvanlığı ilə diqqəti cəlb edir.

“Əsrimizin adamları” povestinin qəhrəmanları müxtəlif əqidəli insanlardır. Əşrəf atası Ağə Mürsəl kimi həyatın mənasını yeyib-içməkdə, nəşəli günlər keçirməkdə görür. Zəki Əşrəfə deyir: “Əyyaşlığın sonu yorğunluq və səfalət, səfalətin sonu heçlik və fəlakətdir.”

Müəllif əxlaqsızlığın qurbanı olan bu gəncin həyatı ilə xalq işi uğrunda mübarizə aparan Zəkinin taleyini müqayisə edib aşağıdakı nəticəyə gəlir: “Namuslu ölüm də namuslu həyat qədər şərəflidir.” “İnsana həyatı sevdiren, onu şənləndirən mübarizədir.”

“Araz” romanı A. Şaiqin yaradıcılığında xüsusi yer tutan bir əsərdir, 1905-ci ildə Bakıda gedən mübarizənin canlı, maraqlı mənzərələrini əks etdirməyə müvəffəq olan yazıçı romanda bir neçə parlaq insan obrazı yaratmışdır.

Bakı fəhlələrinin ümumiləşmiş obrazı kimi verilən Araz öz zəhmətsevərliyi, mübarizliyi ilə diqqəti cəlb edir. On beş yaşından mədəndə işləməyə məcbur olan bu gənc kapitalistlərin iyrənc simasını görür və şüurlu surətdə mübarizəyə qoşulur.

Arazın həyat yoldaşı Günəş, oğlu Polad mənəviyyatca saf, vüqarlı insan kimi yadımızda qalır.

Başqa əsərlərində olduğu kimi “Araz” romanında da tərbiyə məsələlərinə xüsusi diqqət yetirən müəllif Arazın səmimi, xoşbəxt ailəsi ilə Aslan bəyin mənəviyyatca yoxsul ailəsini qarşılaşdırır və əsl xoşbəxtliyi namuslu həyatda görür.

A. Şaiqin nəsr yaradıcılığında hekayə xüsusi yer tutur. “Məktub yetişmədi”, “Köç” hekayələri uzun illərdə ki, orta məktəb dərslərlərində özünə möhkəm yer tutmuşdur. Birinci hekayənin mərkəzində ailəsini dolandırmaq üçün Bakıya gəlib neft mədəninə çalışan Qurbanın faciəli həyatı dayanır. Qurban böyük arzularla yaşayır. Ancaq onun arzuları gözündə qalır. Quyuda neft fontan vurur və Qurban ölür, uşaqlarına yazdığı məktub cibində qalır.

“Köç” hekayəsi ayrı-ayrı kiçik hekayələrdən ibarətdir. “Oba”, “Alaçığıımız”, “Məşğələlərim”, “Səhərlərim, axşamlarım”, “Kərim babanın atası”, “Qızıl it”, “Sümsü”, “Can qorxusu”, “Biçin”, “Yoldaşım Rza”, “Yağış”, “İgid uşaq” adlı kiçik hekayələr uşaqlar üçün maraqlıdır. Bu hekayələrin hamısında gözəl təbiət lövhələri vardır. Oxucu yaylaqda yaşayan insanların işi-gücü, yaşayış tərzini haqqında çox şey öyrənir. Qocalar başlarına gələn hadisələri nağıl şirinliyi ilə uşaqlara danışirlar.

A. Şaiqin uşaqlar üçün yazdığı hekayələr çoxdur. Bu əsərlərə misal olaraq “Şələquyruq”, “Cümənin qəzəbi”, “Oyunçu bağalar”, “Kələkbaz Albert”, “Kiçik qəhrəman”, “İki yoldaş”, “Lovğa ovçu”, “Timsah ovu”, “Bostançı”, “Üç it”, “Meşə gözətçisi” və s. göstərə bilərik. Həmin əsərlər mövzuca müxtəlif olsalar da, hamısı uşaqların anlaq səviyyəsinə uyğundur.

Abdulla Şaiqin yaradıcılığı üçün ən aparıcı janrlardan biri də dramaturgiyadır. İnsan şəxsiyyətinin formalaşmasında, tərbiyə işində teatrın əvəzsiz rolunu qiymətləndirən Abdulla Şaiq bu sahədə də qələmini sınamış, yazdığı mən-

zum pyeslər gənc tamaşaçılar teatrında müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuşdur.

Nizami yaradıcılığını orijinaldan oxumaq xoşbəxtliyinə nail olan Şaiq bu qüdrətli qələm sahibinin əsərlərindən çox şey öyrənmiş, onun əsərlərinin motivləri əsasında səhnə əsərləri yazmağa dərin bir ehtiyac hiss etmişdir. Beləliklə, “Nüşabə” və “Fitnə” pyesləri yaranmışdır. Hər iki əsər müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuş, tamaşaçıların rəğbətini qazanmışdır. “Fitnə” əsəri uşaqlar üçün daha münasibdir. Əsərin dili də sadə və aydındır. Ağıllı, tədbirli qızın – Fitnənin mənən Bəhram şaha qalib gəlməsi, onu tərbiyələndirməsi əsərdə təbii boyalarla əks olunmuşdur. Fitnənin ağılına, zəkasına heyran qalan Bəhram deyir:

Ey bülbül nəfəsli diş pəhləvan,
Sənin hər işinə olmuşam heyran.
Sən isbat elədin, hər sənət, hünər,
Daima vərdişlə inkişaf edər.
O incə səsinlə açıldı könül...

Abdulla Şaiqin “Xasay”, “El oğlu”, “Vətən”, “Qaraca qız”, “Ana” əsərləri də hələ ədibin sağlığında gənc tamaşaçılar teatrında uğurla tamaşaya qoyulmuşdur.

Abdulla Şaiq uşaqlar üçün yazdığı səhnə əsərlərində nağıl süjetlərindən bacarıqla istifadə etmişdir. Bu baxımdan onun “Gözəl bahar”, “Danışan kukla”, “Bir saatlıq xəlifə”, “İntiqamçı xoruz” pyesləri maraq doğurur. Mövzuları, məzmunları ayrı-ayrı olsa da bu əsərlərin hamısının bədii konfliktli xeyirlə şərin arasında gedən münəqişənin bədii inikasıdır.

ƏLİ VƏLİYEV
(1901 - 1983)

Azərbaycanın xalq yazıçısı, gözəl uşaq hekayə və nağıllarının müəllifi Əli Qara oğlu Vəliyev Zəngəzur mahalının Ağdü kəndində doğulmuşdur. Gözəl təbiət mənzərələri, qəlbləri oxşayan, axar-baxarlı bu kənd ədibin yaradıcılığında mühüm rol oynamışdır. “Ömrüm boyu bu yerləri yaddan çıxarmayacağam. Bu yerlərlə bağlılığım olmasaydı, bəlkə də yazıçılığa qurşanmazdım. Hər nə cızma-qaram, yazım-pozum vardır, hamısı Bulaqlı kəndinin məhsuludur”, – deyə yazıçı doğulduğu kəndə həmişə poetik adlar seçmişdir: Vüqarlı, Bulaqlı, Baharlı.

Gənc Əli kəndlərində açılmış rus məktəbində yenica təhsilə başlamışdı ki, ermənilərin türk millətinə qarşı görünməmiş qırğını başladı. Andronikin quldur dəstəsi 1918-ci ildə Zəngəzurda kütləvi talanlar və qırğınlar törətdi. Əli Vəliyev minlərlə həmyerlisi kimi doğma el-obasından qovuldu.

Əli Vəliyev qaçqınlıq illərində doğma adamlarının hamısını itirir: atası, anası və üç bacısı gözləri qarşısında acıdan ölür.

Ac-yalavac, evsiz-eşiksiz özgə qapılarına atılan 18 yaşlı gənc tamamilə tənha qalır. O, beş il özgə qapılarında məşəq-qətli həyat sürür.

Beş il həyatla ölüm arasında vuruşan Əli Vəliyev dönməz iradəsi, sağlam bədəni, iti zəkası, saf əqidəsi və zəhmətsevərliyi sayəsində zəfər çaldı. O, 1923-cü ildən başlayaraq Şuşa fırqə məktəbində təhsilini davam etdirir. İstedadlı gəncin jurnalistlik fəaliyyəti də bu vaxtdan başlayır. O, “Qarabağ füqarası”, “Kommunist”, “Gənc işçi”, “Yeni fikir” qəzetlərində, “Molla Nəsrəddin” jurnalında tez-tez məqalələr çap etdirir.

İllər keçdikcə onun uğurları da artır. Əli Vəliyev ədəbi yaradıcılığını davam etdirməklə yanaşı müxtəlif vaxtlarda

“Kolxoz sədası”, “Şərq qapısı”, “Şura Kürdüstanı”, “Komunist” qəzetləri və “Azərbaycan” jurnalının redaktoru, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının katibi vəzifələrində işləmişdir.

Əli Vəliyevin folklor ənənələrindən qidalanan, xalq ruhunu özündə canlandıran rəvan, səlis dilə malik olan əsərləri sevilə-sevilə oxunur.

Əli Vəliyev bədii nəsrə 1927-ci ildə “Gülərə” hekayəsi ilə başlamış və 1930-cu ildə “Nənəmin cəhrəsi” adlı ilk hekayələr kitabını nəşr etdirmişdir. Yazıcının “Qəhrəman”, “Çiçəkli”, “Turachiya gedən yol”, “Ürək dostları”, “Budağın xatirələri”, “Qarabağda qalan izlər”, “Bir cüt tərən”, “Samovar tüstülənir”, “Madarın dastanı”, “Atlı qadın”, “El gücü”, “Ata”, “Ərköyün” və s. roman, povest və hekayələri xalqının əxlaqına və adət-ənənələrinə bələd olan, habelə öz estetik idealına sadıq bir sənətkardan xəbər verir.

Yazıcı heç zaman uşaqları unutmamış, ardıcıl olaraq maraqlı hekayə və nağıllar yazmışdır.

Əli Vəliyev uşaq ədəbiyyatının gözəl nümunələrini yaratmışdır. O, uşaqlar üçün yazdığı əsərlərin mövzusunı əsasən Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatından alırdı. Dastan epizodları, nağıl süjetləri, atalar sözləri və məsəlləri, bayatı və oxşamalar, qaravəlli və yanıltmacalar, əmək və mərasim nəğmələri, xalq teatrı və oyunları uşaqlar üçün yazdığı əsərlərin mayasını təşkil edir. Onun hekayələri uşaqlara heyvanlar, bitkilər, əmək alətləri haqqında geniş bilik verir, Azərbaycan dilinin zənginliyini öyrədir.

“Madarın dastanı” hekayəsi lakonikliyi və yığcamlığı ilə yadda qalır. Hekayə ənənəvi nağıl süjeti əsasında qələmə alınmışdır. Adi naxırçı oğlu Madarın padşah qızı Laləyə aşiq olması dramatik konfliktə kəskinləşdirir. Padşah şərt kəsir: “Qızılquşlar oymağından solmaz çiçəyi kim gətirsə, qızımı ona verəcəyəm, gətirməyənənin boynu vurulacaq.”

Beləliklə, əsərin başlıca ideyası solmaz çiçək ətrafında cəmləşir. Solmayan çiçək uğrunda mübarizə əslində həyat uğrunda mübarizəyə çevrilir. Azad həyat, xoşbəxt yaşayış asanlıqla əldə edilmir, qəhrəmanlıq və fədakarlıq tələb edir.

Madarın solmaz çiçəyi gətirməsi şər qüvvələrə ölüm, xeyir qüvvələrə yeni həyat gətirir. Madarla Laləyə, Tapdıqla Ceyrana səadət bəxş edir. Bundan sonra arzular nakam qalmır, könuülləri qəm buludu bürümür.

Böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olan “Bizimki tutmaz”, “Adət”, “Ağlın gücü”, “Aşbaz və şah”, “Qisas”, “Xərratın cavabı” və s. hekayələrdə yaxşılıq, xeyirxahlıq təqdir olunur, namərdlik, rəzillik kimi xüsusiyyətlər pislənir.

Görkəmli xalq yazıçısının ibrətamiz həyat yolu və zəngin yaradıcılığı gənclərimiz üçün misilsiz nümunədir. Əli Vəliyevin şəxsiyyəti yaradıcılığını, yaradıcılığı isə şəxsiyyətini tamamlayır. Onlar bir-birindən ayrılmazdır.

MİR MEHDİ SEYİDZADƏ **(1907 - 1976)**

Həyatını uşaq ədəbiyyatına həsr edən yazıçılarımızdan biri də Mir Mehdi Seyidzadədir. O, 1907-ci ildə Aşqabad şəhərində dənizçi ailəsində anadan olmuşdur. Atasısı Xəzər dəniz gəmiçiliyi idarəsində fəhlə işləmişdir.

Mir Mehdi Seyidzadə ibtidai təhsilini İranda, Məşhəd şəhərində almışdır. Hələ kiçik ikən atasını itirmiş, anasının himayəsində yaşamışdır. Onların ailəsi 1920-ci ildə Bakıya köçmüş, gələcək ədibin təhsili üçün yeni imkanlar açılmışdır. O, 1921-ci ildə Bakı Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuş, 1925-ci ildə oranı bitirmişdir. Qubadlı və Şəmkir rayonlarında komsomol komitəsində işləmiş, bir ildən sonra yenidən Bakıya qayıtmışdır. 1926-cı ildən 1930-cu ilədək Bakıda Caparidze adına kitabxanada müdir işləməsi onun

ədəbiyyat aləminə yaxınlaşmasına kömək etmişdir. Həmişə kitablar arasında olan Mir Mehдинin də ürəyindən kitab yazmaq arzusu keçmişdir.

Onun ilk mətbu şeiri “Kənd qızı”dır. Şeir 1925-ci ildə “Şərq qadını” jurnalında çap edildikdən sonra Mir Mehдинin imzası respublikada nəşr edilən digər mətbuat orqanlarında tez-tez görünməyə başlamışdır. Ədib gənclik ehtirası ilə yazıb yaratmış, müsabiqələrdə həvəslə iştirak etmiş, “Şanlı gün” əsərinə görə mükafat almışdır.

1930 - 1932-ci illər arasında maarif işçiləri kitabxanasında müdir işləmiş, Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda iki il qiyabi təhsil almış, 1932-ci ildən 1939-cu ilədək əvvəlcə Azərnəşrdə, sonra Uşaqgəncnəşrdə redaktor, şöbə müdiri işləmişdir. Şübhəsiz, nəşriyyat mühiti də onun yaradıcılığının formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Uşaq ədəbiyyatına böyük ehtiyac olduğunu hiss edən ədib bu sahədə yaradıcılıq axtarışlarını davam etdirmiş, ondan çox kitab çap etdirmişdir. Bu kitablara misal olaraq “Qoçaq Səməd” (1929), “Şanlı gün” (1932), “Kiçik təyyarəçilər” (1932), “Neftə doğru” (1933), “Pinti Həsən” (1934), “Nərgiz” (1935), “Kim güclüdür” (1935), “Cocuq şeirləri” (1936), “Qızıl quş” (1939), “Kiçik pyeslər” (1939), “Qara şəhər” (1939), “Ceyran” (1940) kitablarını göstərə bilərik.

Müharibə başlayanda Mir Mehdi Seyidzadə sovet ordusunun tərkibində İrana gedir və “Qızıl əsgər” qəzetində əməkdaşlıq edir. Ordudan tərxis olunduqdan sonra Azərbaycan Radio verilişləri komitəsində məsul redaktor işləyir. 1944-cü ildə yenə də nəşriyyatda işə qayıdır. Əvvəlcə Azərnəşrdə şöbə müdiri işləyir, sonra Uşaqgəncnəşrin baş redaktoru vəzifəsində çalışır.

Müharibə illərində də M. Seyidzadə yaradıcılıqla ciddi məşğul olur. Bu illərdə o, “And”, “İsgəndər və çoban”, “Bizim ellər”, “Maral”, “Qorxmaz” adlı kitablarını yazıb nəşr elətdirir. 1946-cı ilədək baş redaktor işləyən şair sonra bütün

həyatını yaradıcılığa həsr edir. Əlli və altmışıncı illər onun yaradıcılığının səmərəli illəridir. “Çiçəklənən düzlər”, “Bağçamız”, “Yeni il hədiyyəsi”, “Ürək sözləri”, “Sirli çeşmə”, “Qezəllər”, “Ulduzlar səpələnir”, “Şeyrlər və poemalar”, “Həyat eşqi” və s. kitablar məhz bu illərdə yaranmışdır. Müəllifin iki cilddən ibarət seçilmiş əsərlərinin çap olunması onun yaradıcılıq şöhrətinin artmasından xəbər verir.

M. M. Seyidzadənin yaradıcılığı hələ onun sağlığında yüksək qiymətləndirilmiş, əsərləri dönə-dönə nəşr edilmiş, 1967-ci ildə ona Əməkdar incəsənət xadimi fəxri adı verilmişdir.

Mir Mehdi Seyidzadə 1976-cı ildə vəfat etmişdir.

M. Seyidzadə çox məhsuldar şair idi. Sağlığında onun 40-dan artıq kitabı çap olunmuş, əsərləri dərsliklərə düşmüş, şeirlərinə mahnılar bəstələnmiş, pyesləri tamaşaya qoyulmuşdur.

Mir Mehdi Seyidzadə bir şair kimi daha çox məşhur olmuşdur. Onun şeirlərində Azərbaycan təbiətinin gözəllikləri məhəbbətlə tərənnüm olunmuşdur. Şair yurdumuzun baharını, payızını, qışını, yayını poetik lövhələrlə balaca oxucuların gözləri qarşısında canlandırmağa nail olmuşdur.

Keçdi dəniz, aşdı dağ,
Gəldi bizə bir qonaq,
Saçları qardan dümağ,
Söylədik alqış, baba!
Şaxta baba, qış baba!...

Bu şeiri Azərbaycanda bilməyən, sevməyən uşaq yoxdur. Şairin təbiət təsvirinə həsr etdiyi “Bahar nəğməsi”, “Yay”, “Payız”, “Qış gecəsində”, “Gün çıx” və s. bu kimi şeirləri uşaq şeirinin gözəl nümunələridir. Uşaq psixologiyasına yaxından bələd olan şairin şeirlərinin dili sadə və aydındır. Elə buna görə də uşaqlar M.M. Seyidzadənin şeirlərini asanlıqla yadda saxlayırlar.

Quzum, gəl, ay quzum, gəl,
Ay mənim yalqızım, gəl.
Sənin zərif boynuna,
Zıncırovlar düzüm, gəl.
Mən gəzirəm çəməndə,
Yoldaş ol mənə sən də.
Duyaq yazın ətrini
Nərgizdə, yasəməndə.

Şairin meşələr, bulaqlar, ayrı-ayrı çiçəklər, güllər haqqında yazdığı şeirlər uşaqların estetik zövqünün formalaşmasına kömək edə bilər. Bu şeirlərdə şair ümumi sözdən daha çox konkret lövhələr yaratmağa çalışır. Elə buna görə də onun şeirləri “görümlü”dür, balacalar bu yazıları oxuyanda onların gözünün qarşısında təbiət lövhələri canlanır.

Günəş güldü, əridi qar,
Yerdən göyə qalxdı buxar.
Coşan sellər, daşan çaylar,
Dedi: – Gözəl bahar gəlir!

Çiçəkləndi hər dağ, meşə,
Qızıl lalə qondu düşə.
Pıçıldayıb göy bənövşə
Dedi: – Gözəl bahar gəlir!

Çoban qalxdı bir yaylağa,
Sürüsünü yaydı dağa,
Baxdı sola, baxdı sağa,
Dedi: – Gözəl bahar gəlir!

Tütəklərin incə səsi,
Kəkliklərin şən nəğməsi,
Bulaqların zümzüməsi,
Dedi: - Gözəl bahar gəlir!

M.M, Seyidzadənin şeirlərində qoçaqlıq, zəhmətsevərlik təbliğ olunursa, tənbellik, pntilik, qorxaqlıq tənqid olunur. Şair öz balaca oxucularına öyüd-nəsihət verir, onları ağıllı, qoçaq, zəhmətsevər, mehriban olmağa səsləyir.

Dilin acı olarsa,
Başın çəkəcək bəla.
Mehribanlıq yaxşıdır,
Kobudluq etmə əsla!
Çiçək kimi təmiz ol,
Gül kimi ətrin olsun!
Hörmət elə böyüyə,
Hər yerdə xətrin olsun!

“Yoldaşlıq köməyi”, “Ağacların şikayəti”, “Yaxşı yol-daş”, “Qaranquşlar”, “Balaca dülgər”, “Balıqçılar”, “Qoca bənnə”, “Dostum” və s. bu qəbildən olan şeirlərin tərbiyəvi əhəmiyyəti böyükdür. Bu şeirlərin dili də sadə və rəvandır. Şair yeri gəldikcə cinaslı qafiyələrdən də istifadə edir. “Dostum” şeirindəki aşağıdakı misralar dediyimizə misal ola bilər:

Onun böyük hünəri
Dağlar qədər qəlbidir,
Hər alimin, ədibin
Qəlbi onun qəlbidir.

M. M. Seyidzadə folklordan yaradıcı şəkildə bəhrələnən yazıçılarımızdandır. Bu baxımdan onun mənzum nağılları və poemaları daha çox maraq doğurur. Bu əsərlərin əksəriyyətinin bədii konflikti xeyirlə şəər arasındakı münaqişəni əks etdirir. “Qoçaq Yaşar”da bədii konflikt Yaşarla Baltadı, “Çəkməçi”də çəkməçi Fərhadla zalım, xəbis şah, “Yel yerləşli dayça”da zəhmətkeş Piri ilə evlər yıxan Orxan, “Su pəri-si”ndə balıqçı İlqarla ölkənin şahı arasındakı ziddiyyətlərin bədii inikasıdır. Nağıllarımızda olduğu kimi, bu mübarizədə

də xeyirxahlığı təmsil edən qüvvələr şər qüvvələrə qalib gəlirlər.

Yaşar, Fərhad, Piri və İlqar öz ağılları, dərrakələri, zəhmətsevərlikləri, mənəvi saflıqları ilə oxucuların rəğbətini qazanırlar. Maraqlı nağıl süjeti bu əsərləri daha da oxunaqlı etmişdir.

Haqqında danışdığımız nağıl-poemaların süjetləri ayrı olsa da, qəhrəmanların taleyi arasında bir uyğunluq vardır. Çünki müsbət obrazların hamısı müəllif qayəsinin ifadəçiləridir.

M.M. Seyidzadənin “Qartal və qaranquş”, “Sehrli nar”, “Ovçu və göyərçinlər”, “Üç alma” mənzum nağılları da uşaqların dünyagörüşünün inkişafında, onların xeyirxah insan kimi yetişməsində mühüm rol oynayır.

Müəllifin bütün əsərlərində xəbis, paxıl, nankor, başqalarına zülm edən, lovğa, tənbel insanlar tənqid hədəfinə çevrilir. Bu baxımdan “Lovğalar”, “Tərs kişi” nağılları maraq doğurur.

M.M. Seyidzadənin mənzum nağıllarının bir qismi öz mövzusunı xalq ədəbiyyatından götürmüşdür. Belə əsərlərə misal olaraq “İsgəndər və çoban”, “Meyvələrin bəhsi”, “Nərgiz” nağıllarını göstərə bilərik. Sonuncu əsər məşhur “Üç bacı” nağılının mövzusu əsasında yazılmış, uşaqların sevimli əsərinə çevrilmişdir. Bu poemada ehtiyac içində bir qarnı ac, bir qarnı tox yaşayan, lakin mənəviyyatca zəngin olan bacılar və onların havadarı Eldar son dərəcə varlı, ancaq xəsis, zülmkar Tərxan şahla üz-üzə qoyulur. Əsərin bədii konfliktini haqqın, ədalətin qələbəsi ilə başa çatır. Şairin “Ceyran” mənzum nağılında da əsas münaqişə xeyirlə şər arasındakı ziddiyyətin bədii əksidir.

Şairin maraqlı mənzum nağıllarından biri də “Səbayel gözəli” əsəridir. Qaraqabaq Səbayel şahzadəsi Nəsrin heç kəslə danışmır. Bu, onun valideynlərinə dərd olur. Ağıllı bir cavan – Savalan söz verir ki, qızı danışdıracaq. O, maraqlı

bir nağıl danışır. Deyir ki, bir qızı üç oğlan sevirmiş. Birinci oğlanın sehrli xalçası, ikinci oğlanın sehrli güzgüsü, üçüncünün isə sehrli alması olur. Güzgüyə baxırlar ki, qız xəstədir. Uçan xalçaya minib onun yanına gəlirlər. Qız almanı yeyib sağalır. İndi belə bir sual doğur: indi qız bu oğlanlardan hansına qismət olmalıdır?

Hamı susur. Nəsrin isə Savalanın sualına belə cavab verir ki, qız alma sahibinin olmalıdır. O birilər gördükləri işə görə haqq ala bilərlər. Çünki onların sehrli əşyaları özlərində qalıb. Üçüncü oğlanın alması isə artıq yoxdur.

Nağıl bu misralarla bitir:

Sağalır Nəsrin Sultan,
Çox sevinir hökmran.
Padşah qırx gecə-gündüz,
Toy edir Nəsrinçin düz.
Qızı alır Savalan: –
Nağıl olsa da yalan
Oxunur çox maraqlı.
Elin qüvvətli ağı
Kəskin olub almazdan,
Yaradıb min-bir dastan.

M. M. Seyidzadənin tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan təmsilləri də vardır. Onun belə əsərlərinə misal olaraq “Canavar və Tülkü”, “Tamahkar qarğa”, “Dağ və Duman”, “Söyüd və Limon”, “Bülbül və Çalağan”, “Tülkü və Cücə” təmsillərini göstərə bilərik.

M. Seyidzadənin uşaq dramaturgiyası sahəsində fəaliyyəti də təqdirəlayiqdir. Abdulla Şaiq onun əlli illik yubileyi münasibəti ilə yazdığı məqalədə M. Seyidzadəni Azərbaycan uşaq dramaturgiyasının pioneri adlandırmışdı. Yazıcının qələmindən çıxan “Nərgiz”, “Ayaz”, “Qızılquş”, “Ata məhəbbəti”, “Büllur qəsr”, “Sehrli saz”, “Qorxmaz”, “Cırtan” pyeslərində də folklor motivləri güclüdür.

Ədibin “Unudulmaz xatirələr” adlı kitabını oxuyanda onun uşaq ikən xalq yaradıcılığına dərin məhəbbət bəsləməsinin, xarakterinin bu istiqamətdə formalaşmasının şahidi oluruq: “Axşamlar yatağa uzananda da nənəm mənə nağıl danışardı. Nağılı o qədər sevirdim ki, bir gecə də olsun nağılsız yatmazdım.”

Şair xalq yaradıcılığından öyrənməklə kifayətlənməmiş, özünün dediyi kimi Füzulinin, Vaqifin, Sabirin, Cavidin, Puşkinin, Lermantovun, Tolstoyun, Qorkinin, Sədinin, Hafizin, Namiq Kamalın, Tofiq Fikrətin, Şekspirin, Hüqonun əsərlərini sevə-sevə oxuyub onlardan zövq almışdır. Görkəmli ədiblərimizdən H.Cavidlə, A.Şaiqlə, S.Vurğunla, Y.Çəmənəminli ilə, M.Hüseynlə, M.Müşfiqlə, Ə.Vahidlə və başqaları ilə oturub-durması, onlarla şeir-sənət haqqında söhbəti M. Seyidzadənin yaradıcılığına yaxşı mənada təsir etmişdir.

Onun “Neftə doğru” kitabını oxuyan S. Vurğunun söylədiyi fikirlər uşaq ədəbiyyatının mahiyyətini başa düşmək baxımından maraq doğurur. Ədibin xatirələrində oxuyuruq:

“Səməd Vurğunun bir qeydi indiyə kimi yadımdadır. O dedi:

– Mir Mehdi Seyidzadə uşaqları avtobusla neft mədənlərinə səyahətə aparır. Mədəndə usta uşaqlara neftin faydası haqqında məlumat verir. Yaxşı olardı ki, səyahətdən qayıdanda şofer avtobusu saxlayaydı, uşaqlar ondan soruşaydılar ki, avtobus niyə dayandı. Sürücü deyəydi ki, benzin qurtarıb, ona görə gedə bilmir. Belə olsaydı, əyani surətdə uşaqlar neftin qüvvətini görərdilər. Əsərin də təsir qüvvəsi artardı.”

M.M. Seyidzadə tərcümə ilə də ciddi məşğul olmuş, Krilovun, Puşkinin, Nekrasovun, A.Bartonun və başqalarının uşaq şeirlərini dilimizə tərcümə etmişdir.

SƏMƏD VURĞUN
(1906 - 1956)

Sənətkarın böyüklüyünü təmin edən əsas cəhətlərdən biri də onun xalqa bağlılığındadır. Xalqın əsrlərdən bəri yaratdığı qiymətli sənət incilərindən istifadə etməyən, xalq yaradıcılığından qidalanmayan sənətkarın heç bir əsəri uzun ömürlü ola bilməz. Sevimli şairimiz Səməd Vurğunu insanlara sevdiren əsas cəhətlərdən biri də məhz onun xalq həyatını dərinləndirən öyrənməsi, onun arzu və istəklərini öz əsərlərində əks etdirməsidir.

Şeirimizin ağsaçlı qartalının – Səməd Vurğunun poeziyasının beşiyi Azərbaycan torpağıdır. Vətənin göylərə baş çəkən uca dağları, dərin dərələri, bərəkətli torpaqları, gül-çiçəkli yaylaqları, durnagözlü bulaqları, bol sulu çayları, gölləri Vurğun poeziyasının təsvir obyektidir.

Şairin əsərlərini oxuduqca Azərbaycanımızı qiyabi səyahətə çıxırıq. Yolumuz gah Xəzər sahillərinə, gah Muğan düzünə, gah Dəlidağa, gah Kəpəzə, gah Astaraya, gah Lənkərana, gah da Qarabağa düşür. Onun bütün əsərlərində Azərbaycan torpağını dərin məhəbbətlə sevən bir sənətkar ürəyinin çırpıntılarını eşidirik. Elə buna görə də uşaqların ürəyində vətənpərvərlik duyğusu oyatmaq baxımından Vurğun poeziyasının tayı-bərabəri yoxdur. Şair Kür çayını görən necə məhəbbətlə tərənnüm edir:

Kiçik bir sudur yer üzündə Kür,
Baxanda dünyanın xəritəsinə.
Bəs niyə qəlbimdə ümman döyünür,
Mən qulaq asdıqca Kürün səsinə?!

Vurğun poeziyasında peyzajlar o qədər canlı, poetikdir ki, həssas, təbiətə vurğun oxucu mütaliə zamanı çox həyəcanlanır. Məsələn, “Muğan” poemadakı “Ceyran” rədifli qoşmanı yadımıza salaq. Misralar bir-birini əvəz etdikcə xə-

yalımızda ucsuz-bucaqsız Muğan düzü canlanır. “Yerdən ayağını quş kimi üzən, yay kimi dartılıb ox kimi süzən” ceyranları elə bil gözümüzlə görürük.

Sükuta qərq olmuş ürəyimlə mən,
Keçirəm yenə də Muğan çölündən.
Yanında balası, yağış gölündən,
Əyilib su içir bir ana ceyran.

Necə də gözəl mənzərədir. Şairin sözlə yaratdığı əsrarəngiz təbiət lövhəsi bizə xoş əhvali-ruhiyyə bəxş edir. Xəyalımızda çovğuna, borana düşəndə bir-birinə sıxlaşıb baş-başa duran ceyranlar canlanır. Sürüyə keşik çəkən təkənin məsuliyyət hissi, onun narahatçılığı şeirdə öz gözəl bədii əksini tapıb:

On addım kənarda yatmayır təkə,
Gəzinir oylağa baş çəkə-çəkə.
Gələn qaraltıdır, yoxsa təhlükə? –
Bir özünə baxır, bir ona ceyran.

Səməd Vurğun öz əsərlərində fəsillərin bir-birinə bənzəməyən, incə sənətkar zövqüylə işlənmiş poetik lövhələrini yaratmışdır. Şair heç zaman ümumi sözlərlə peyzaj yaratmağa meyl etməmişdir. Onun bütün təsvirləri metafora, təşbeh, metonimiya, epitet və s. bu kimi bədii təsvir və ifadə vasitələri ilə zəngindir.

Səməd Vurğun demək olar ki, bütün yaradıcılığı boyu oxucularını təbiəti, vətəni sevməyə, onu qorumağa, daha da gözəlləşdirməyə səsləyir. Şairin özü kimi onun qəhrəmanları da təbiət vurğunudurlar.

Təcrübə göstərir ki, uşaqlar S. Vurğunun dərsliklərə salınmış bütün əsərlərini: “Vaqif” dramını da, “Muğan” poemasını da, “Azərbaycan” şeirini də sevə-sevə öyrənirlər. Bu əsərlərin dilinin axıcılığı, rəvanlığı oxucunu maqnit kimi

özünə çəkir. Elə buna görə də uşaqlar bu böyük şairin yaradıcılıq nümunələrini asanlıqla əzbərləyirlər.

Səməd Vurğun insandakı milli xüsusiyyətləri düzgün və bütün rəngarəngliyi ilə təsvir etməyi böyük və parlaq xarakterlər yaratmaq üçün zəruri şərt hesab edirdi. Elə buna görə də onun qəhrəmanları zəngin insan xarakterləri səviyyəsinə yüksəlmişlər. “Komsomol poeması”ndakı Gəray bəy, Humay, Cəlal, Bəxtiyar, Qızıyetər qarı, “Muğan” poemasında Sarvan, Manya, Muğan qızı, “Aygün”də Aygün, Elyar, Əmirxan, “Vəqif”də Vəqif, Qacar, Xuraman, Vədadi və s. bu kimi obrazlar dediyimizə gözəl misaldır.

Səməd Vurğun xalqın bağrından qopan sənətkardır. O, öz yaradıcılığında xalq əfsanələrindən istifadə edərək “Aydın əfsanəsi”, “Hörmüz və Əhrimən”, “Aslan qayası”, “Bulaq əfsanəsi”, “Qız qayası” kimi poemalar yaratmışdır. Bu əsərlərin hamısı uşaq oxusu üçün münasibdir. Ona görə ki, şair xalq arasında yayılmış rəvayət və əfsanələri sadəcə nəzmə çəkməklə kifayətlənməmiş, həyat və ölüm, insan və onun hünəri haqqında qiymətli mülahizələr söyləmişdir. Onun bu əsərlərində bədii konflikt xeyirlə şərlə, əzənlərlə əzilənlər, gecə ilə gündüz, köhnə adət-ənənələrlə azadlıq arzuları arasında gedir. Həyatda xoş güzəran görməyən xalq öz arzuladığını əfsanələrdə axtarmağa məcburdur.

“Bulaq əfsanəsi”ndə oxuyuruq:

Bəşər xəyallara qapanıb hərdən,
Təsəlli bulmuşdur əfsanələrdən.

Şair əfsanələri qələmə alanda da həyatdan uzaq düşmür, əfsanələrdəki həyat qığılcımları onun poetik nəfəsi ilə alova çevrilirdi. “Şair həyatsız şair deyildir” – qənaətinə gələn Səməd Vurğunun qələmə aldığı bu poemalardakı surətlər əfsanə qəhrəmanlarından çox real həyat adamlarıdır. Bu əsərlərdə xalqın həyat tərzi, dərdləri, arzu və istəkləri öz əksini tapmışdır.

Vuruş öz haqqın uğrunda hünər bir ehtiyac olsun,
Keçib getsən də dünyadan adın başlarda tac olsun!

“Hörmüz və Əhrimən” poemasından misal gətirdiyimiz bu parça insanları indi də hünərli olmağa, qurub-yaratmağa səsləyir. Poemanın qəhrəmanlarından olan Dağlar Sultanı, Tale pərisi, Sirdaş əmi istəyirlər ki, yerdə səfalətdən bir əsər qalmasın, hər kəs öz arzusuna, diləyinə qovuşsun. Dağlar Sultanı deyir ki, insan insana dost olmaq üçün yaranmışdır. O, xeyir Allahı Hörmüzün ruhu ilə suvarılmış vətən torpağını bütün varlığı ilə sevir.

“Ayın əfsanəsi”ndə göylər qızı Ay öz başına gələnləri yer oğluna - şairə danışır. Ayın yerə gəlməsi, zəhmətkeş cütçü ilə görüşməsi, cütçünün ona çörək verməsi, “dünyada ac qalar tər tökməyənlər” deməsi, onu bir ovuc toxumla yola salması əsərin ən maraqlı səhnələrindəndir. İnsanla görüşəndən sonra Ay “bəşərsiz kainat bir viranədir” nəticəsinə gəlir. Öz doğma anasının xəmirli əllə vurduğu şillədən sonra üzü ləkəli qalan Ayın taleyi şairi düşündürür. “Bəzən ehtiyatsız kiçik bir xəta böyük faciələr törədir” deyən Səməd Vurğun insanları səbrlə, təmkinlə iş görməyə səsləyir.

“Aslan qayası” poeması xalq əfsanəsi əsasında yazılmış ən gözəl poemalardandır. Əsərdə tarixi hadisələr əfsanə ilə qovuşuq şəkildə verilmişdir. Əsərin qəhrəmanı Aslan və onun sevgilisi Mahniyar vətən üçün hər şey etməyə hazırdırlar. Şəhərin açarını aparan Aslan qəddar Sisyanovu öldürür. Mahniyarla Aslan müqəddəs Xəzər sularında qərq olmağı düşmən əlinə keçməkdən üstün tuturlar.

Səməd Vurğun çox zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir. Onun əsərləri həm sağlığında, həm də ölümündən sonra dəfələrlə nəşr olunmuşdur. Şairin qələmindən çıxmış şeirlər, poemalar, dram əsərləri, elmi-publisistik məqalələr müəllifinə böyük şöhrət qazandırmışdır.

Səməd Vurğun uşaq ədəbiyyatına da xüsusi diqqət yetirmiş, “Balalarımız üçün gözəl əsərlər yaradaq” adlı məqaləsində uşaq ədəbiyyatının məqsəd və vəzifələrindən, onun tərbiyə işindəki əhəmiyyətindən geniş söhbət açmışdır, Məqalədə oxuyuruq: “Uşaq insandır! Onun sadə görünən oynaq, daima xoşbəxt və azad təbiətində böyük insanların bütün xassələri mövcuddur.

Düşünmək, duymaq, sevmək, küsüb-incimək, ağlamaq, gülmək, qəzəblənmək, xatırlamaq, xəyala dalmaq, ümid və arzularla bağlanmaq, yaxşılıq, hörmət – bütün insan xassələri uşaq aləmində mövcuddur. Demək istəyirəm ki, biz uşaqla danışdığımız zaman insanla danışdığımızı, uşaq üçün yazdığımız zaman insan üçün yazdığımızı unutmamalıyıq.”

MİKAYIL MÜŞFİQ **(1908 - 1939)**

Bu vəfasız ömür, bu coşqun dərə,
Gərək boş-boşuna axıb keçməsin.
Bu gözəl cahanı sanıb pəncərə,
Hər gələn sadəcə baxıb keçməsin.

Bu misraların müəllifi qısa, ancaq son dərəcə mənalı, ömür yolu sürmüşdür. Dünyaya gözünü Bakı şəhərində açan Mikayıl Müşfiq 1927-ci ildə indiki Bakı Dövlət Universitetinə daxil olmuş, 1931-ci ildə dil və ədəbiyyat fakültəsini bitirmiş, yeddi il Bakıda müəllim işləmişdir.

Ədəbi yaradıcılığa “Gənc işçi” qəzetində çap etdirdiyi “Bir gün” şeiriylə başlayan M. Müşfiq tükənməz bir ilhamla yazıb yaratmış, sağlığında on kitab çap etdirmişdir. O, dərin məzmunlu, yüksək sənətkarlıqla qələmə alınmış şeirləri və poemaları ilə Azərbaycan ədəbiyyatını zənginləşdirmişdir. Məktəbdə müəllim işləyən, şagirdlərlə ünsiyyətdə olan M. Müşfiqin uşaqlar üçün yazıb yaratması da təbii ehtiyacdən doğmuşdur.

Şairin “Pioner”, “Xəzənə içində bahar”, “Coğrafiya”, “Pambıq”, “Bir may”, “Məktəbli şərqisi”, “Vuruşmalar”, “Qaya” əsərləri uşaq ədəbiyyatımızın maraqlı nümunələridir. Sadə, aydın dillə yazılan bu əsərlərdə şair sözlə maraqlı lövhələr çəkmiş, dövrün vacib ictimai-siyasi hadisələri haqqında uşaqlara məlumat vermiş, bir-birindən fərqlənən bitkin obrazlar yaratmışdır.

“Vuruşmalar” poeması həcmcə o qədər də böyük deyildir, lakin əhatəli əsərdir. Burada əsas konflikt varlılarla yoxsullar arasındakı real həyatı ziddiyyətlərin bədii inikasıdır. Poemada dünya müharibəsinin insanlara gətirdiyi fəlakətdən söhbət açılır. Şair göstərir ki, müharibədə sinəsini güllə qabağına verən yoxsullar, ondan fayda götürən isə varlılardır.

Cəbhədə vuruşan ərindən Ayparaya bağlama və məktub gəlir. Əsgər yazır ki, göndərdiyim şineli kəsib oğlum Muxtar üçün paltar tikdirərsən. Məktubun bu hissəsində öz ailəsindən, övladından nigaran qalan atanın narahatçılığı inandırıcı boyalarla əks olunmuşdur.

“Qaya” poemasında isə səfil həyat keçirən yoxsul uşaqların faciəsindən söhbət açılır. Qaya səfalətin pəncəsində inləyən yüzlərlə uşağın ümumiləşmiş obrazıdır.

M. Müşfiq əsərlərində xalq yaradıcılığından da yaradıcı şəkildə bəhrələnmə bilmişdir. O, folklor mövzuları əsasında “Şəngül, Şüngül, Məngül”, “Kəndli və İlan” kimi mənzum nağıllar yazmışdır. Şair əfsanəvi mövzuda yazdığı əsərlərdə də iki aləmin çarpışmasını əks etdirmişdir. Bu baxımdan onun “Çoban” poeması maraqlıdır. Əsərdə təsvir olunur ki, Quş xan yoxsullara zülm edir, onları insan yerinə qoymur. Öz oxunu sınamaq üçün onun yoxsul bir çobanı – Qorxmazı öldürməsi oxucunu hiddətləndirir.

Mikayıl Müşfiqin poemalarında obrazlar tutduqları yol və əqidə etibarını ilə iki cəbhəyə ayrılırlar. Bu iki cəbhənin nümayəndələri bir-biri ilə toqquşur, amansız mübarizə aparırlar.

“Coğrafiya” şeirinin qəhrəmanları əvvəlcə müəllimin suallarına doğru cavab verə bilmirlər. Ancaq sonra Azərbaycanı qarış-qarış gəzən uşaqlar çox şey öyrənirlər. Onlar Kürü, Xəzəri, Göyçə gölünü, Naxçıvanı tanıyır, coğrafiya dərindən əla qiymət alırlar. Şeirin ümumi ruhu uşaqları vətən torpağını qarış-qarış gəzməyə səsləyir.

Şairin görkəmli tədqiqatçısı Gülhüseyn Hüseynoğlu yazır: “Böyük fitri istedad, coşqun ilham, böyük səmimiyyət, poeziyaya bütün varlığı ilə vurğun bir şəxsiyyət... Bəli, Müşfiq haqqında düşünməyə, yaxud yazmağa başlar-başlamaz, öncə xəyalda bu keyfiyyətlər, bu sifətlər canlanır.”

Müşfiqin zəngin ədəbi irsi, onun şeirləri, poemaları, tərcümələri heç vaxt öz bədii dəyərini itirməyən sənət inciləridir.

MİKAYIL RZAQULUZADƏ **(1905 - 1984)**

Mikayıl Rzaquluzadə qələmini bir neçə janrdə sınayan sənətkardır. O, ədəbiyyat tariximizdə həm şair, həm nasir, həm də tərcüməçi kimi tanınır. 1905-ci il martın 17-də Bakı şəhərində anadan olan yazıçı ibtidai təhsilini mollaxanada və yeni üsullu “Mədrəseyi-nur” məktəbində almışdır. Daha sonra təhsilini “Rus-müsəlman” ticarət məktəbində davam etdirmişdir. Elmə, savada böyük marağı olan Mikayıl orta təhsillə kifayətlənməmiş, müvəffəqiyyətlə imtahan verib pedaqoji instituta qəbul olunmuş, tarix-ədəbiyyat fakültəsini bitirmişdir.

M. Rzaquluzadə əmək fəaliyyətinə çox erkən başlamış, təhsilini davam etdirə-etdirə bir-birinə bənzəməyən müəssisələrdə işləmiş, gələcək yaradıcılığı üçün zəngin material toplamışdır. Əmək fəaliyyətinə hərbi komissarlıqda rəhbər kimi başlayan Mikayıl sonra jurnalist, kitabxanaçı, kitabxana müdiri və s. bu kimi vəzifələrdə işləmişdir. 1927 - 1931-

ci illərdə M. Rzaquluzadə Gəncə pedaqoji texnikumunda, eləcə də fəhlə fakültəsində müəllimlik etmişdir. 1931 - 1934-cü illərdə Moskvada İkinci Dövlət Universiteti yanında pedaqoji psixologiya elmi tədqiqat institutunun aspirantı olmuşdur. Bu illərdə də o, əmək fəaliyyətindən qalmamış, tərcüməçi və stenoqrafiya kurslarında ədəbiyyatdan dərs demişdir.

Moskvadan qayıtdıqdan sonra M. Rzaquluzadə Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutunda uşaq ədəbiyyatı sahəsində elmi işçi, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında tərcüməçi, redaktor, “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında məsul katib, “Azərbaycanfilm”də, Xarici Ölkələrlə Mədəni Əlaqə Cəmiyyətində baş redaktor, “Azərbaycan” jurnalında baş redaktor müavini vəzifələrində işləmişdir. 1984-cü ildə vəfat edən M. Rzaquluzadə ömrü boyu Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin inkişafı üçün əlindən gələni əsirgəməmiş, işlədiyi kollektivlərin, eləcə də ədəbi ictimaiyyətin dərin rəğbətini qazanmışdır.

Mikayıl Rzaquluzadə ədəbi yaradıcılığa otuzuncu illərdə başlamış, əvvəl “Mim-Re”, “M. R.”, “R. Mikayıl”, sonra isə ömrünün axırınadək Mikayıl Rzaquluzadə imzası ilə çıxış etmişdir. Ədəbi fəaliyyətə “Müəllim” şeiriylə başlayan, özü də uzun müddət müəllim işləyən M. Rzaquluzadə həyatda da müəllim gözü ilə baxmış, balalarımızın təlim-tərbiyəsi üçün öz istedad və bacarığını əsirgəməmişdir. Onun ilk məqaləsi də uşaq ədəbiyyatına həsr olunmuşdur. 1926-cı ildə “Maarif işçisi” jurnalında çap olunan bu məqalə “Cocuq ədəbiyyatında üsul məsələsi” adlanırdı. Uşaq ədəbiyyatının nəzəri məsələləri ilə məşğul olan Mikayıl Rzaquluzadə daha sonra qələmini bədii əsərlər yazmaqda da sınaqda.

Mikayıl Rzaquluzadənin “Qaranquş yuvası” adlanan ilk kitabı da uşaqlar üçündür. 1945-ci ildə nəşr edilən bu kitabdan sonra M. Rzaquluzadə daha da ruhlanmış, ömrünün so-

nunadək uşaq ədəbiyyatı sahəsində axtarışlarını davam etdirmiş, özündən sonra zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir.

Mikayıl Rzaquluzadənin çap olunan kitabları bunlardır: “Ağ dana”, “El gücü”, “İstək”, “Dan söküləndə”, “Sirli saz”, “Qu gölü”, “Ovçu Elişlə qoçaq Aytəkinin nağılları”, “Ölkənin çiçəkləri”, “Nəsillərdən nəsillərə”, “Salam Adil”, “Hekayələr”, “Dəniz nağılı”, “Baharın elçiləri”, “Ürəkdə izlər”, “Quş dili bilən Orxan”, “Cücə getdi su içə”, “Yaz günəşi”, “İlin yazı-elin sazı” və s.

M. Rzaquluzadə “Oxucu dostlarıma” adlı şeirində yazır:

Dinləyin siz, ey mənim
Ölkəmin çiçəkləri,
Ey qızlar, ey oğullar!
Sizə ürək sözüm var:
Sizə vermişəm, sizə
Ömrümün baharını,
Duyğumun, düşüncəmin
Ən dadlı nübarını...
Sizə vermişəm, sizə
Sevginizlə çırpınan
ürəyimin varını,
Gecə-gündüz bilməyən
Əməyimin barını...

Doğrudan da, görkəmli uşaq yazıçımız əli qələm tutan gündən ömrünün sonunadək yorulmaq bilmədən qələm çalmış, uşaqların ürəyində xeyirə rəğbət, məhəbbət, şərə qəzəb, nifrət oyatmağa çalışmışdır.

“Ən dadlı meyvə” şeiri zəhmətə məhəbbət oyatmaq baxımından maraqlıdır. Bir gün qoca bağban uşaqlardan soruşur ki, ən dadlı meyvə hansıdır? Aytək çiyələyi, Eliş yemişi, Almaz gilası, Gülnar gilənarı, Maral portağalı, Alı şaftalını, Nərmin mandarinini, Naznaz ananası tərifləyir. Ancaq bağban bunların heç biri ilə razılaşmır. Uşaq vaxtı meyvə əkib be-

cərdiklərindən danışır, onun ləzzətindən söhbət açır. Şeir aşağıdakı sonluqla bitir:

Ən dadlı meyvə ancaq –
Sənin öz zəhmətinlə
Yetirdiyin meyvədir.

Uşaqları zəhmətə məhəbbət ruhunda tərbiyə etmək baxımından şairin “Düymə”, “Evimizdə məşinlər”, “Saat”, “Patəfon, radio, televizor”, “Ağ dana”, “Aytac və yoldaşları”, “Ulduz” və s. şeirləri maraqlıdır. “Ən qiymətli almaz” şeirində söylənilir ki, ən qiymətli əşya almazdır. Ancaq onu nə çar xəzinəsində, nə fironların qəbrində, nə çayların, göllərin kənarında, nə dağların başında, nə də dərələrin dibində tapmaq mümkün deyil. Bəs almazı harada axtarmaq lazımdır? Müəllif bu suala belə cavab verir:

Torpaq alın tərindən
Güc alır, qüvvət alır.
Artır onun qüdrəti
Ən yüksək qiymət alır.
Bir damcı alın təri
Düşsə torpağa ancaq,
Ən qiymətli almaza
Çevrilər qara torpaq.

M. Rzaquluzadə həyata pedaqoq gözü ilə baxdığından, onun uşaq şeirlərinin, hekayələrinin hamısının tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır. Başqa sözlə desək, müəllif hansı mövzuda əsər yazırsa yazsın, hansı süjetdən istifadə edirsə etsin, onun yaradıcılıq nümunələri uşaqları zəhmətsevər, təmizkar, doğrucul olmağa, vətəni dərin məhəbbətlə sevməyə, böyüklərə ehtiram göstərməyə, nəzakətli davranmağa, vaxtın qədrini bilməyə, dostluqda sədaqətə səs-ləyir.

Uşaqların folkloru sevdiyini nəzərə alan M. Rzaquluzadə onlar üçün əsər yazarkən xalq yaradıcılığı motivlərindən yaradıcı şəkildə bəhrələnməyə çalışmışdır. O, təkcə nağıl intonasiasını saxlamaqla kifayətlənməmiş, xalqdan alınmış süjetlərə əlavələr etməkdən çəkinməmişdir. Şairin “Dəcəl çəpiş”, “Şirinbulaq” mənzum nağılları diqqəti cəlb edir. Birinci nağılda A. Şaiqin “Keçi” şeirinin təsiri duyulmaqdadır. Dəcəl çəpiş sözə baxmır, elə buna görə də başı bəlalər çəkir. Lakin anasının, qarı nənənin, nəvənin və alabaşın köməyi ilə canavarın iti dişlərindən qurtara bilir.

“Şirinbulaq” nağılında isə tufandan sonra gözü tutulan bulağın yenidən axıb-çağlaması üçün heyvanların, quşların, onlara kömək edən uşaqların birgə əməyindən söhbət açılır. Şirinbulaq yenə çağlayır:

Quşlarla bir cəhcəh vurur,
Nəğmə deyir çiçəklərə,
Rəng-rəng əlvən böcəklərə.
Nəğmə deyir pıçıldaşan
Yarpaqlara, budaqlara,
Ana təbiəti sevən
Qəlbi kövrək, qoçaq-zirək
Uşaqlara.

M. Rzaquluzadənin rəvayətlərdən istifadə edərək yazdığı əsərlər öz yığcamlığı, ideya-məzmunu etibarilə diqqəti cəlb edir. Onun belə əsərlərinə “Torağay”, “Gözəllik”, “Dozanqurdu”, “Aslan ürəyi”, “Rəssam və hökmrən”, “Uzun və böyük”, “Yuxu dərmanı”, “Adam-alim”, “Qoruqçu”, “Uşaq və at”, “Körpələr”, “Qurbağacıq”, “Dirilik suyu” və s. rəvayətləri misal göstərə bilərik. Bu əsərlərin hamısı öz məzmunu etibarilə ibrətamizdir. Şair öz balaca oxucularını heç kəsi yamsılamamağa, məddahlıq, yaltaqlıq etməməyə, öz yerini bilməyə, təmizliyə, saflığa, böyüklərə hörmət eləməyə, təbiəti sevməyə səsləyir. Bu rəvayətlərdə nacinslik, lovğalıq,

sözünün, özünün yerini bilməmək, natəmizlik, nadürüstlük, qorxaqlıq, nadanlıq tənqid hədəfinə çevrilmişdir.

M. Rzaquluzadənin poemaları da az deyil. Onun “Qaranquş yuvası”, “Zər yazılı mərmər kitab”, “Məktəbə gedir Tokay”, “Bakının axşamları”, “Yaz yuxusu”, “Sirli saz”, “Ovçu Elişlə qoçaq Aytəkinin nağılları” və s. poemaları öz ideya-bədii dəyərini itirməyən uşaq əsərləridir.

M. Rzaquluzadənin nəsr əsərləri də maraqla oxunur. Onun hekayələrində hadisələrin şairanə təsviri oxucunu maqnit kimi özünə çəkir. “Dədə Qorqud” dastanının motivləri əsasında yazılmış “Ana ürəyi, dağ çiçəyi” hekayəsi orta məktəbdə uşaqların ən çox sevdiyi əsərlərdəndir. Onu da qeyd edək ki, M. Rzaquluzadə “Dəli ozan”, “El gücü” hekayələrinin mövzusu da “Dədə Qorqud” dastanından götürmüşdür. Müəllifin digər mövzuda yazdığı “Qu gölü”, “Təzə tütəngin sifəsi”, “Yaralı göyərçin”, “Boş qorxular”, “İşıqlar yandı” və s. bu kimi hekayələri də uşaq oxusu üçün yararlı əsərlərdir.

M. Rzaquluzadənin yaradıcılığında onun tərcüməçilik fəaliyyəti mühüm yer tutur. O, zövqünə uyğun ən yaxşı əsərləri yüksək bədii keyfiyyətlə Azərbaycan dilinə tərcümə etməyə həmişə dərin ehtiyac hiss etmiş, öz işindən xüsusi zövq almışdır:

Altmış ildir yazıram
Hekayələr, şeirlər.
Ödəyirəm borcumu
Gücüm yetdiyi qədər.
Öz gücüm çatmayanda
Homerin, Nizaminin,
Puşkinin, ya Fikrətin
Köməyiylə deyirəm
Ürəyimin sözünü,
Sözlərin gözəlini,
Sözlərin ən düzünü.

Azərbaycan oxucusu məhz Mikayıl Rzaquluzadənin gərgin əməyi nəticəsində Nizaminin “İsgəndərnamə” əsərinin “İqbalnamə”sini, Homerin “İliada”sını, T.Oldricin “Amerika məktəblisinin xatirələri”ni, İ.S.Turgenevin “Atalar və oğullar”, “Ovçunun xatirələri”, “Rudin”, “Ərəfə”, A.Dümanın “Üç müşkətyor”, V.Skottun “Kventin Dorvard”, F. Şillerin “Vilhelm Tell”, R.N.Güntəkinin “Çalı quşu”, Cek Londonun “Həyat eşqi”, H.Andersenin “Nağıllar və rəvayətlər”, “Qar kraliça”, “Düyməcik”, L.Tolstoyun “Dirilmə”, A.S.Puşkinin “Baxçasaray fontanı”, V.Q.Belinskinin “Seçilmiş əsərləri”, M.Qorkinin “Uşaqlar”, A.İ.Gertsenin “Kimdir müqəssir”, M.Şoloxovun “Nifrət fənni”, A.Korneyçukun “Eskadranın məhvi”, V. Latsinin “Balıqçı oğlu”, P.Svirkanın “Ana torpaq”, A.Tolstoyun “Mühəndis Qarinin hiperboloidi”, L.Laginın “Qoca Xottabıç”, Y.Sotnikin “Kuprum Esin iksiri”, H.Heynenin “Seçilmiş şeir və poemalar”, C.Rodarinin “Çippolino”, V.Biankinin “Biz çoxuq”, İ. Stanyukoviçin “Dəniz hekayələri”, S.Tompsonun “Heyvanlar haqqında hekayələr”, R.Kiplinqin “Mauqli”, V.Mayakovskinin “Seçilmiş şeirlər və poemalar”, A.Bartonun “Ağlağan qız”, A.Aleksinin “Danışır yeddinci mərtəbə” və s. əsərləri öz dilində oxumaq imkanı qazanmışdır. Özü də onu qeyd etmək ki, bu əsərlər cəfakəş tərcüməçinin yaradıcılığını bütünlükdə əhatə etmir. Təkcə onu xatırlatmaq yerinə düşərdi ki, Mikayıl Rzaquluzadə 60-dan çox tərcümə kitabının müəllifidir. Mikayıl müəllim bircə sətir orijinal əsər yazmasaydı belə, onun adı Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı tarixinə etdiyi tərcümələrə görə qızıl hərflərlə yazılmağa layiq olardı.

M. Rzaquluzadənin xeyli ədəbi-tənqidi məqalələri də vardır. Özü də maraqlıdır ki, bu məqalələrin də əksəriyyətinə uşaq ədəbiyyatı, onun yaradıcılıq problemləri ön plana gətirilmişdir.

MÜASİR UŞAQ MƏTBUATI

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yaranmasında, onun oxuculara çatdırılmasında “Azərbaycan pioneri” qəzetinin, “Pioner” və “Göyərçin” jurnallarının böyük rolu olmuşdur.

“Azərbaycan pioneri” qəzeti 1938-ci il avqustun 1-dən çıxmağa başlamış, uşaqların sevimli qəzetinə çevrilmişdir. Qəzetdə uşaqların həyatı geniş şəkildə işıqlandırılmış, onun səhifələrində xeyli şeir, poema, mənzum nəğil, hekayə, po-vest çap olunmuşdur.

Görkəmli uşaq yazıçısı Eynulla Ağayevin redaktor olduğu illərdə qəzet çox maraqlı çıxmışdır. Eynulla müəllim gözəl əsərlər çap etməklə yanaşı özü də uşaqlar üçün əsərlər yazmaqdan xüsusi zövq almışdır. Yazıcının qələmindən çıxan “Alagöz”, “Sirli qala”, “Dəcəllər”, “Tək qayıq”, “Şişpa-paq”, “Yağış mahnısı”, “Baba nəğili” və s. əsərlər oxucuların rəğbətini qazanmışdır.

Hazırda qəzet “Savalan” adı ilə çıxmağa başlamışdır.

“Pioner” jurnalı isə 1927-ci ilin fevralından nəşr edilir. O, şərəfli bir yol keçmiş, uşaq ədəbiyyatımızın müntəzəm çap olunduğu jurnal kimi şöhrət qazanmışdır. 1991-ci ildən jurnal “Günəş” adı ilə öz fəaliyyətini davam etdirir.

1958-ci ildən nəşrə başlayan “Göyərçin” jurnalı isə kiçik yaşlı uşaqlar üçündür. Y.Əzimzadə, H.Abbasızadə, X.Hasilova, T.Mahmud jurnalın baş redaktorları işləmişlər. Jurnalın ilk nömrəsində uşaq ədəbiyyatımızın klassiki A.Şaiqin təbriki, Ə. Cəmilin “Göyərçin” şeiri çap olunmuşdur. Jurnalın səhifələrində Azərbaycan yazıçılarının əsərləri müntəzəm nəşr edilmişdir. Jurnalda başqa xalqların uşaq ədəbiyyatı nümunələrinə, folkloruna da geniş yer verilib.

“Göyərçin” jurnalı ikinci bir “Əlifba” kimi əvəzolunmaz oxu mənbəyidir. Bunu görkəmli alimlər, pedaqoqlar dönə-dönə qeyd etmişlər. İndi daha gözəl, maraqlı çıxan “Göyərçin” uşaqları islami, milli və bəşəri dəyərlər ruhunda tərbiyə edən sehrli bir məktəbdir.

**XX ƏSRİN ORTALARINDA
UŞAQ ƏDƏBİYYATI**

**RƏSUL RZA
(1910 - 1981)**

Rzayev Rəsul İbrahim oğlu 1910-cu il may ayının 19-da Göyçayda anadan olmuş, ibtidai və orta təhsilini Göyçayda almışdır. 1926 - 1927-ci illərdə Tbilisidə Kommunist Universitetinin kooperasiya şöbəsində, 1931-1933-cü illərdə Azərbaycan Elmi Tədqiqat İnstitutunun aspiranturasında, 1934-1937-ci illərdə isə Moskva Kinematoqrafiya İnstitutunda təhsilini davam etdirmişdir. Bakı kinostudiyasında ssenari şöbəsinin rəisi, filarmoniyanın müdürü, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının sədri, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının baş redaktoru və s. vəzifələrdə çalışmışdır. 1981-ci ilin aprel ayının 1-də Bakıda vəfat etmiş, Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

Şərəfli yaradıcılıq yolu keçən görkəmli Azərbaycan şairi Rəsul Rzanın hansı bir şeirini oxuyuruqsa oxuyaq, dərin düşüncələrə dalmağa məcbur oluruq. Təsadüfi deyil ki, çox zaman onun poeziyasını fikir poeziyası adlandırırlar. Görkəmli ədəbiyyatşünas Məmməd Arifin sözləri ilə desək, fikir – Rəsul Rza şeirinin hərəkətverici qüvvəsini, onun mayasını təşkil edir.

Sevimli şairimizin əsərlərinin mövzu dairəsi çox genişdir. Bəşəriyyəti narahat edən elə bir ciddi problem yoxdur ki, bu görkəmli sənətkarın yaradıcılıq obyektinə çevrilməsin. Elə buna görə də tərcüməçilər onun əsərlərinə dönə-dönə müraciət etmiş, şairin şeirləri bir çox dünya xalqlarının dillərinə tərcümə olunmuşdur.

“Çapey”, “Çinar”, “Qanadlar”, “Vətən”, “Günəşin sorasında”, “Könül səsləri”, “Dözüm”, “Duyğular, düşüncələr”,

“Pəncərəmə düşən işıq”, “Vaxt varikən”, “Calasan günü günə”, “Dünən, bu gün, sabah”, “Həyat duyumları”, “Hava haqqında”, “Güneylər, quzeylər” və s. şeir kitablarında istedadlı şair qələminin məhsulu olan qiymətli sənət inciləri toplanmışdır.

Rəsul Rzanın poemaları haqqında danışmaq istəyərkən adamın yadına görkəmli tənqidçi Yaşar Qarayevin bu sözləri düşür: “Poeziya öz iri addımlarını poema ilə atır.” Rəsul Rzanın “Bir gün də insan ömrüdür”, “Xalq həkimi”, “Qızıl-gül olmayaydı”, “Etiraf”, “Ana”, “Hilal”, “Füzuli”, “Leyli və Məcnun”, “Tənhalıqın sonu”, “Anamın qız gəlini”, “Xalq şairi”, “Alabama qurbanları”, “Zənci balası Villi haqqında ballada”, “Bayıl dastanı”, “Xatirələr düzümü”, “Bir min dörd yüz on səkkiz” və s. bu kimi qiymətli sənət əsərləri nəinki onun, eləcə də Azərbaycan poeziyasının iri addımlarıdır.

Bu poemalarda şair gah xalqımızın tarixi keçmişinə müraciət edir, gah müasirlərimizin bədii obrazını yaradır, onların arzu və düşüncələrini poetik dillə əks etdirir, gah odlulu-alovlu döyüş səhnələrini gözlərimizin qarşısında canlandırır, gah da dünya xalqlarının həyatı, onların imperializm əleyhinə apardıqları mübarizənin bədii təsvirini verir.

Rəsul Rza poemalarındakı lirik qəhrəman dövrü ilə möhkəm təmasda olan intellektual səviyyəli insandır. Dünyagörüşü, həyata, insana münasibəti, vətənpərvərliyi, milli təfəkkür tərzilə seçilən bu qəhrəmanı insan və onun taleyi daha çox maraqlandırır. “Vətən, vətən” deyib döşünə döyməsə də, onun sinəsində əsl bir vətənpərvərin ürəyi döyünür. Bu qəhrəman həyatımızdakı neqativ cəhətləri ört-basdır etmək, müvəffəqiyyətimizi şişirtmək yolu ilə getmir. Əksinə, cəsarətli çıxışları ilə insanları düşünməyə, boşboğazlıq etməkdənsə iş görməyə səsləyir. Bu əsərlər uşaqlar üçün də, böyükələr üçün də maraqlıdır.

Rəsul Rza yaradıcılığı boyu uşaqları unutmamış, onlar üçün də maraqlı şeirlər, poemalar yazmışdır. Onun əsərlərində vətəni, ananı, insanları, təbiəti, əməyi sevmək təbliğ olunur. “Nənəm uç” şeirini şair çox maraqlı bir sonluqla bitirərək deyir ki, səadət başqasının qanadında deyil, insanın öz əlindədir.

“Nəvəli Rəsulun sevinci” şeirinin lirik qəhrəmanı bəxtiyar bir babadır. Ona elə gəlir ki, öz nəvəsi olmayan Günəş də qucağında körpə apararıq babaya həsrətlə baxır. Şairin ürəyindən qərribə bir hiss keçir. O istəyir ki, bütün dünyanın babalarını, nənələrini təbrik etsin, nəvələri isə dəstə-dəstə çiçək kimi qolları üstünə alsın. Şeiri oxuduqca insanları, dünyamızın gələcəyi olan körpələri dərin məhəbbətlə sevən şairin ürək çırpıntılarını eşidirik.

“Yeddi çinar”, “Gül səsləri”, “Kəklik”, “Novruzgülü”, “Nərgiz”, “Göyər, çinarım, göyər”, “Kövrək budaq”, “Bahar”, “Yaz gəlir”, “Bal arıları” və s. bu kimi şeirlərdə vətən təbiəti vurğunluqla tərənnüm edilir. Ancaq R. Rza təkcə tərənnümlə kifayətlənmir, ilk nəzərdə adi lövhə təsiri bağışlayan şeirləri dərin ictimai məzmun daşıyan fikirlərlə yekunlaşdırır. Məsələn, “Nərgiz” şeirində zərif bir çiçəyin asfaltı deşməsinə şair belə mənalandırır:

Soyuq asfalt
Məğlub olub həyat gücünə.
Zərif nərgiz qalxıb
düyməçə-düyməçə.
Qalxıb günəş eşqinə,
Bahar eşqinə.

Rəsul Rzanın “Balacaların təbiət ensiklopediyası” seriyasından çap etdirdiyi şəkilli kitablar onun uşaq ədəbiyyatı sahəsində uğurlu axtarışlarının yekunudur. “Güllər, çiçəklər”, “Ev quşları”, “Çöl quşları”, “Bostan və tərəvəz bitkiləri”, “Cücələr”, “Ağaclar”, “Ev heyvanları” adlı bu kitabçalarda

toplanan şeirlər yığcam, konkret poetik parçalardır. Bu şeirlərdə şair uşaqlara ayrı-ayrı bitkilər, ağaclar, quşlar, heyvanlar haqqında məlumat verir.

Bu xırda quş bildirçin,
Başlayan zaman biçin
Dolanır tarlaları,
Görsün harda var darı.
Pırhıpır qanadlanır
Bu kiçik tarla quşu,
Çox itidir uçuşu.

R. Rzanın uşaqlar üçün çap olunan aşağıdakı kitabları vardır: “Si-Au”, “Səkil və Çəkil”, “Heyvanların yuxusu”, “Təranənin oyuncaqları”, “İlkin məktəbə getdi”, “Vəhşi heyvanlar”, “Tarla və çöl bitkiləri”, “Meyvələr” və s.

Şairin “Yaşıl deryalar qızının cehizi” poeması uşaq təfəkkürünə uyğundur. Əsərin mərkəzində müəllif təxəyyülünün məhsulu olan bir əfsanə dayanır. Poemanın əsas qəhrəmanları – Yaşıl Deryalar qızı, Quraq və Bulaq simvolik obrazlardır. Əsərin bədii konfliktini Quraqla Bulağın arasında gedən simvolik münaqişənin bədii inikasıdır. Bu həyatı ziddiyyət folklorunda olduğu kimi haqqın və ədalətin qələbəsi ilə başa çatır. “Məni sevən hər oğlan qırx ağac əkib becərməlidir” – deyən Deryalar qızı arzulayır ki, bu ağaclar onun cehizi olsun. Burada təsvir edilən “qırx” rəqəminin özü də folklor ənənələrinə söykənir.

Orijinal deyim tərz, obrazlılıq Rəsul Rza poeziyasının məziyyətləri kimi yadda qalır. Çox geniş biliyə malik olan sənətkarımız klassik Azərbaycan, eləcə də dünya ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələrindən bəhrələnmiş, ancaq heç kəsi təkrar etməmiş, heç kəsə bənzəməyə çalışmamışdır. Nəticədə o, son dərəcə orijinal, qüdrətli bir sənətkar kimi şöhrət qazanmışdır.

MİRVARİD DİLBAZI**(1912 - 2001)**

Mirvarid Dilbazinin “Romantika” adlı şeirində bir misra var: “O mənəm, daima gənc, daim uşaq!” Doğrudan da, ədəbiyyatımızın ağbırçəklərindən olan Mirvarid xanım həmişə gənclik həvəsiylə yazıb-yaratmış, uşaq dünyasına yaxından bələdliyi, xarakterindəki uşaq təmizliyi onun poeziyasına bir saflıq, məsumluq gətirmişdir.

Mirvarid Paşa qızı Dilbazi 1912-ci ildə Qazax rayonunun Musaköy kəndində anadan olmuş, ibtidai təhsilini kənddə almışdır. Sonra o, Bakıya gəlmiş, qızlar seminariyasında təhsilini davam etdirmişdir. 1929-cu ildə indiki Pedaqoji Universitetin dil-ədəbiyyat fakültəsinə daxil olmuş, 1932-ci ildə oranı bitirib əmək fəaliyyətinə başlamışdır. Bakıda və Qubada müəllimlik etməsi onun uşaq dünyası ilə yaxından tanışlığı, uşaq psixologiyasına bələdliyi üçün zəmin yaratmışdır. 1934-cü ildən 1938-ci ilədək Azərbaycan Elmlər Akademiyasının əlyazmalar fondunda şöbə müdiri işləmişdir. Daha sonra Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında iki il tərcüməçi vəzifəsində çalışmışdır.

1928-ci ildə “Maarif və mədəniyyət” jurnalında ilk şeiriylə çıxış edən Mirvarid Dilbazi həyatını bədii yaradıcılığa həsr etmiş, qırxdan çox kitab yazıb çap etdirmişdir. Özü də bu kitabların əksəriyyəti uşaqlar üçündür. Böyüklər üçün çap olunan kitablarında da uşaqlar üçün şeirlərinin verilməsi Mirvarid xanımın uşaq ədəbiyyatına ciddi münasibətini ifadə edir.

Şairin 1934-cü ildə nəşr edilən “Bizim səsimiz” adlı şeirlər kitabı Mikayıl Müşfiqin redaktəsi ilə çap olunduqdan sonra M. Dilbazi daha da həvəslənmiş, yorulmaq bilmədən yazıb yaratmışdır. Bir-birinin ardınca onun “İlk bahar”, “Bahar”, “Bahardan məktub”, “Mahnılar”, “Döyüş mahnıları”, “Vətən eşqi”, “Qazan və kartof”, “Neft”, “Mənim hədiyy-

yəm”, “Reyhan”, “Balaca nümayəndə”, “Qardaşlar”, “Muğanın səhəri”, “Balaca dostlarım” və s. kitabları çap olunmuşdur.

M. Dilbazi 2001-ci ilin iyul ayının 12-də vəfat etmişdir.

Mirvarid Dilbazinin mövzu dairəsi çox genişdir. Müasirlərimizi maraqlandıran elə bir problem yoxdur ki, M. Dilbazi bu sahədə öz qələmini sınaşamış olsun. Şairin tədqiqatçılarından biri, uşaq yazıçısı Əzizə Əhmədova çox doğru qeyd edir ki, M. Dilbazinin şair simasını müəyyənləşdirən duyğu seli, hisslər bulağı, fikirlər yağıdır.

Mirvarid Dilbazinin şeirlərində uşaq kövrəkliyi, çiçək təmizliyi var. Onun şeirlərini oxuyan uşaqların ürəyinə ilk poetik qıvcıqlar səpilir. Şair uşaq gözü ilə bənövşələrin üşüməsini “görür”, onları isitməyə çalışır:

Bir qanadlı ürəyim var,
Yuvasında tutmur qərar,
Düzənlərə nazlı bahar
Yaşıl xalı döşəyində.

Neçə dağdan düşür yolum,
Çiçək olur sağım, solum,
İstəyirəm günəş olum,
Bənövşələr üşüyəndə.

M. Dilbazi əlvan təbiət lövhələri yaratmağı bacaran şairlərimizdəndir. Onun yurdumuzun baharını, yayını, payızını, qışını tərənnüm edən şeirləri uşaqların qəlbində gözəlliyə məhəbbət duyğuları oyadır. Balaca oxucu elə bil budaqlara qönçə düzən baharı, bağların üstünə çökən yaz dumanını, çiçəkdən-çiçəyə qonan arı və kəpənəkləri, çiçəkli dağları, ətirli meşələri, ağ köpüklü şəlaləni öz gözləri ilə görür, sünbülün kövrək mahnısını eşidir:

Tarla yaşıl, göy, ala,
Külək, getmə xəyala!

Xırdacayam mən hələ,
Beşiyimi yırğala!

M. Dilbazinin uşaq şeirləri çox vaxt ota, çiçəyə, gülə, küləyə, günəşə, çəmənə, buluda, yağışa, göbələyə, əzgilə, təzə-tər yasəmənə... müraciətlə yazılır. Ayrı-ayrı təbiət cisimləri şəxslənərək canlanır, uşağın həmsöhbətinə çevrilir:

– Ay təzə-tər yasəmən,
İlin bu fəslində sən
Niyə gəlmisən bağa?
– Mən günəşi sevirəm,
Gəlmişəm nazlanmağa.

M. Dilbazinin şeirləri uşaqlara ayrı-ayrı təbiət hadisələri haqqında ilk məlumat – informasiya verir. Onun yaradıcılıq nümunələri yığcamlığı, dilinin aydınlığı, obrazlılığı ilə diqqəti cəlb edir.

Yuva gördüm budaqda,
Mənim balam uzaqda.
Qəlbim yuvaya döndü,
İntizarla döyündü.
Quşlar fərəhlə yatdı,
Məni həsrət oyatdı...

Mirvarid Dilbazinin uşaqlar üçün yazdığı poemalar və mənzum nağıllar da maraq doğurur. Bu əsərlərin mərkəzindəki maraqlı folklor süjetləri vasitəsilə şair uşaqları düzlüyə, doğruculuğa, həqiqətpərəstliyə, vətəni dərin məhəbbətlə sevməyə, xeyirxahlığa səsləyir. Onun belə əsərlərinə misal olaraq “Reyhan”, “Xeyir və Şər”, “Balaca dostlarım”, “Sevincin dünyası”, “Babaların su həsrəti”, “Qardaşlar”, “Günəş eşqi” poema-nağıllarını göstərə bilərik.

“Qaranquş və qara ilan” xalq nağılı əsasında yaranmışdır. İlan ağcaqanada deyir ki, öyrən gör hansı canlının qanı

şirindir. Ağcaqanad işə başlayır, bir gözəl oğlan uşağının qanının çox şirin olduğunu görüb ilana xəbər aparmaq istəyəndə, qaranquş ağcaqanadın dilini parçalayır. Ağcaqanad bir təhər məsələni ilana başa salır. İlan qaranquşdan intiqam almaq üçün onun üstünə atılır və quyuğundan tük qoparır. Elə buna görə də qaranquşun quyuğu haçadır. İnsanlara hörmət elədiyinə görə adamlar qaranquşu sevir, onun xətrini əziz tuturlar.

“Muy-muy, haf-haf, cik-cik, qah-qah və Tellinin nağılı” əsəri uşaqlar üçün maraqlıdır. Şairin “Payız yeli, göy çəmən və meşənin nağılı”, “Meşə və bənövşə”, “Günəş, külək, su və ilan nağılı”, “Qarı nənənin keçisi”, “Qurd və uşaqlar”, “Bal arısı ilə eşşək arısının nağılı” əsərləri də öz yığcamlığı, obrazlı dili ilə diqqəti cəlb edir.

M. Dilbazinin balaca qəhrəmanları öz həssaslıqları, diri-başlıqları, mənəvi təmizlikləri ilə seçilir. Şair ömrünün ixtiyar çağlarında da qələmi əlindən yerə qoymur, balalarımız üçün yazıb-yaratmaqdan yorulmur. Onun şeirləri, poemaları, kiçik hekayələri, nağılları, pyesləri vardır. Son illərdə çap olunan iki cildlik və bir cildlik seçilmiş əsərləri, “Bənövşələr üşüyəndə”, “Ana qanadı”, “Yasəmən fəsləri”, “Abşeron bağlarında”, “Qar çiçəkləri” və s. kitabları müəllifin məhsuldar yaradıcılığından xəbər verir.

QILMAN İLKİN **(1914 - 2009)**

M.F.Axundov adına Dövlət mükafatı laureatı, tanınmış nasir Qılman İlkin – Musayev Qılman İsabala oğlu 1914-cü ilin aprel ayında Mərdəkanda anadan olmuşdur. İbtidai məktəbi Mərdəkanda alan Qılman 1926-cı ildən 1929-cu ilədək Bakı şəhərindəki 18 nömrəli pedaqoji texnikumda təhsil almış, əmək fəaliyyətinə Xaçmazın Əhmədoba kəndində müəllim kimi başlamışdır. 1931-ci ildə Bakıya qayıdan

Q.Musayev bir il “Gənc işçi” qəzetində ədəbi işçi işləmiş, sonra indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinə daxil olmuşdur. 1936-cı ildə ali məktəbin dil-ədəbiyyat fakültəsini bitirən Q. İlkin müharibə başlanana qədər Uşaqgənc-nəşrdə məsləhətçi, baş redaktor, müvəqqəti direktor vəzifələrində işləmişdir. Müharibə vaxtı İranda hərbi müxbir kimi fəaliyyətini davam etdirmiş, Təbrizdə çıxan “Vətən yolunda” qəzetində əməkdaşlıq etmişdir. 1953-cü ildən 1963-cü ilədək müddətdə Nizami yubiley komitəsində elmi katib, Bakı Dövlət Universitetində müəllim, Azərnəşrdə baş redaktor olmuşdur. Sonra “Azərbaycan” jurnalında baş redaktor, Azərnəşrdə direktor işləmişdir. 2009-cu ildə dünyasını dəyişmişdir. Özündən sonra zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir.

Ədəbi yaradıcılığa “Yaralı şahin” adlı hekayəsi ilə başlayan Q. İlkin 1947-ci ildə “Həyat yollarında” adlı ilk kitabını nəşr etdirmişdir. Eyni adlı povestdə müəllif görkəmli dramaturqumuz Nəcəf bəy Vəzirovun uşaqlıq illərinin maraqlı, yadda qalan lövhələrini yarada bilmişdir. 1949-cu ildə hekayələrdən ibarət ikinci kitabı nəşr edilmiş, sonra Q. İlkin daha məhsuldar çalışaraq “Üçtəpə uşaqları”, “Sahil küçəsində”, “Yazılı daş”, “Qalada üsyan” kitablarını yazmışdır. Axırcı əsər daha çox şöhrət qazanmış, onun motivləri əsasında uşaqların və böyüklərin çox sevdiyi “Yenilməz batalyon” filmi çəkilmişdir.

Qılman İlkin məhsuldar yazıçıdır. Onun qələmindən çıxan “Şah və qarışqa”, “Şimal küləyi”, “Tapşırıq”, “Sərvina-zım mənim”, “Ömrün oğlan çağları”, “Dağlı məhəlləsi”, “Madam Qədr”, “Tayqa nağılı”, “Dəniz qapısı” və s. kitabları oxucular maraqla qarşılamışlar.

Qara Namazov yazır: “Q. İlkinin əsərlərinin mövzu dairəsi genişdir. Onun əsərlərində təkcə inqilabi keçmişimiz və Vətəndaş müharibəsi deyil, dinc quruculuq illərində uşaqların təhsili, işi və fəaliyyəti, vətənimizin zəngin sərvətlərinin

axtarılması, kəndlərimizin keçmişinin və bugününün öyrəniləsi və s. geniş və ətraflı təsvir və tərənnüm olunmuşdur.”

Mövzusu və ideyası bugünkü baxımdan məqbul görünməsə də, Qılman İlkinin ən sənətkarlıqla qələmə alınmış əsəri “Şimal küləyi”dir. Burada xalqımızın keşməkeşli tarixinin müəyyən, hələ düzgün şərhə verilməyən illərinin bədii mənzərəsi vardır. Müəllif Yetim, Heydər, Nərgiz kimi yaddaqalan, hərtərəfli işlənmiş obrazlar yarada bilmişdir.

Romanda tarixi şəxsiyyətlərdən Çingiz İldırım, Nəriman Nərimanov, M. Əzizbəyov və başqalarının da bədii obrazı yaradılmışdır. Əlbəttə, bu şəxsiyyətlərin fəaliyyətləri heç zaman birmənalı qarşılanmamış, müxtəlif istiqamətlərdən, müxtəlif mövqelərdən onların işi gah təqdir, gah da tənqid olunmuşdur. Ancaq bizim istəyimizdən asılı olsa da, olmasa da, bu insanlar tarixi şəxsiyyət kimi həmişə xatırlanacaqlar. O ki qaldı “Şimal küləyi”nə, bu da bir bədii əsər kimi ədəbiyyat tariximizdə öz adını və müəllifinin adını yaşadacaqdır.

Q. İlkinin “Üçtəpə uşaqları”, “Ömrün oğlan çağı” povestlərində də gənclərin, yeniyetmələrin arzu və düşüncələri, onların mübarizələrdə bərkiyən həyatı ön plana gətirilmişdir.

Qılman İlkinin yaradıcılığında hekayə janrı mühüm yer tutur. O, yığcam bir süjetlə öz qəhrəmanlarının daxili aləmini açmağa nail olur. Məsələn, “Yalquzaq” hekayəsinə nəzər salaq. Əsərin süjeti çox sadədir. Qarlı, çovğunlu bir gündə kənd müəllimlərindən birinin körpəsi bərk xəstələnir. Müəllim həkim dalınca qonşu kəndə gedir. Ancaq həkimi evdə tapa bilmir. Balaca bir məktub yazıb həkimin anasına verir və cəld geri qayıdır. Gülyaz həkim iclasdan evə gələndə məktubu oxuyur: “Doktor, xəstənin həyatı Sizin əlinizdədir. Özünüzü yetirsəniz, onu xilas edə bilərsiniz.”

Gənc həkim tərəddüd etmədən atı minib qonşu kəndə yollanır. Yolda yalquzaq ona hücum edir. Qız çox çətinliklə

kəndə gedib çıxı bilir və xəstəni müalicə edir. Hekayə aşağıdakı cümlələrlə bitir:

“Xəstə uşaq gözlərini döyüb doktora baxdı və heç bir söz demədi. Ancaq onun qaysaqlanmış, kiçik, nazik dodaqları gülümsədi. Bunu gördükdə ana özünü saxlaya bilmədi, gözləri yaşardı. Gülyazın çiynlərini qucaqlayıb dedi:

– Doktor, biz Sizin xəcalətinizdən necə çıxacağıq? Yox, heç bir mükafatla... – Onun boğazı qəhərləndi və başı Gülyazın çiyninə endi. Gülyaz gənc ananın saçlarını tumarladı:

– Heç bir mükafat lazım deyil. – Sonra o, uşağın dodaqlarından hələ də çəkilməmiş təbəssümü göstərərək dedi:

– Bizim mükafatımız budur. Bundan böyük mükafat nə ola bilər?”

Göründüyü kimi, hekayənin süjeti çox sadədir. Ancaq müəllif bu sadə süjetlə həm Gülyazın anasının, həm Gülyazın, həm müəllimin, həm də uşağı xəstələyəndə dərin həyəcan keçirən ananın daxili dünyasına işıq sala bilmişdir.

Hekayədəki hadisələr dinamikdir. Xüsusilə, qarın, çovğunun təsviri, eləcə də yalquzağın ata hücumunu əks etdirən səhnələri uşaqlar maraqla, həyəcanla oxuyurlar.

Q. İlkinin maraqlı hekayələri çoxdur. Onun belə hekayələrinə misal olaraq “Sahil küçəsində”, “Ləpə döyəndə”, “Yazılı daş”, “Oğullar”, “Qiymətli tapıntı”, “Sel suyu” və s. əsərlərini göstərə bilərik.

Q. İlkinin “Cərrahlar”, “Tayqa nağılı”, “Əsgər müharibədən qayıdırdı”, “Geriye yol yoxdur”, “Baba və nəvə” televiziya pyeslərinin tamaşası maraqla qarşılanmışdır. Yazıçı “Təzə şagird” pyesinin, “Kölgələr sürünür” filminin ssenarisinin müəllifidir.

Q. İlkin həm də bir tərcüməçi kimi fəaliyyət göstərmişdir. Onun öz əsərləri də bir çox dillərə tərcümə olunmuşdur.

YUSİF ƏZİMZADƏ
(1917 - 1984)

“Göyərçin” jurnalının ilk redaktoru, görkəmli yazıçı, dramaturq, gözəl jurnalist, xeyirxah insan kimi tanıdığımız Yusif Əzimzadə jurnalın iyirmi beş illik yubileyini təbrik edərkən yazmışdı: “Ürəkdən sevinirəm və fəxr eləyirəm ki, “Göyərçin”in qanadlanıb uçmasında redaksiya əməkdaşları ilə birlikdə mənim də zəhmətim olub və deyə bilərəm ki, “Göyərçin”də çalışdığım illər mətbuat sahəsində uzunmüddətli işimin ən unudulmaz, ən şirin dövrü kimi yadımda qalıb.”

Doğrudan da, Yusif Əzimzadənin uşaq mətbuatımızın öncüllərindən olan “Göyərçin”in yaradılmasında, səmərəli fəaliyyətində misilsiz xidmətləri olub. Bu görkəmli yazıçının qısa tərcümeyi-halı ilə tanış olanda görürük ki, o, şərəfli bir ömür yolu keçib.

Yusif Əzimzadə Bakıda anadan olub. Nəriman Nərimanov adına sənaye texnikumunun elektrik mexanika şöbəsində təhsil ala-ala elektrik yarımstansiyalarında işləyib. Bakı hərbi məktəbini bitirib, bir müddət hərbi xidmətdə olub. Təxris edildikdən sonra jurnalistlik fəaliyyətinə başlayıb. “Abşeron kolxozçusu” qəzetində ədəbi işçi, məsul katib işləyib. Sonra “Ədəbiyyat qəzeti”ndə, “İnqilab və mədəniyyət” jurnallarında ədəbi işçi, nəsr şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışıb. Yazıçı jurnalistika sahəsində çox səmərəli fəaliyyət göstərüb. “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında tənqid şöbəsinin müdiri, Azərnəşr və Uşaqgəncnəşrdə redaktor, “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında məsul redaktor, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində baş redaktor və s. bu kimi vəzifələrdə çalışıb.

Yusif Əzimzadə də ədəbi yaradıcılığa şeirlə başlamış, ilk əsərlərini hələ tələbə ikən “Ədəbiyyat qəzeti”ndə, “Gənc

işçi”də, “Yeni yol”da və “Azərbaycan gəncləri” qəzetlərində çap etdirmişdir.

Yazıcının “Partizan oğlu” adlı ilk kitabı 1942-ci ildə nəşr olunmuşdur. 40-cı illərdə daha iki kitabı işıq üzü görən ədibin qələmi getdikcə püxtələşməyə başlayır. “İlk görüş”, “Onun həyatı”, “Görüşdən sonra”, “Üç bayram”, “Bakının işıqları” kitablarından sonra yazıçı 1960-cı ildə “Yenə görüşəcəyik” adlı romanını nəşr etdirir. Müəllifin “O, qərib deyildi” romanı da oxucuların rəğbətini qazanır.

Yazıcının ayrı-ayrı vaxtlarda nəşr edilmiş “Murad dayının xatirələri”, “Anacan”, “Mənim mahnılarım”, “Mən gənc qvardiyaçıyam”, “Həmişə borcluyuq” və s. kitabları onun zəhmətsevər, məhsuldar bir qələm sahibi olduğunu göstərir.

Yusif Əzimzadə dramaturgiya sahəsində də böyük uğurlar qazanmışdır. Onun əsərləri Gənc Tamaşaçılar Teatrının səhnəsində müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuşdur. Bu pyeslər içərisində “Anacan” həm onun müəllifinə, həm də teatra şöhrət qazandırmışdır. Həmin əsər 1957-ci ildə musiqili teatrların ümumittifaq festivalının laureatı olmuşdur.

Əsərin mərkəzində yoxsul, kimsəsiz uşaqların tərbiyəsi keşiyində duran Bahar müəllimənin mükəmməl bədii obrazı dayanır. Əsərdə o, təkcə tərbiyəçi kimi deyil, həm də qayğıkeş bir ana kimi tamaşaçıların diqqətini cəlb edir. Təsədüfi deyil ki, pyesin adı da ana ilə əlaqədardır. Əsərdə hadisələr olduqca maraqlıdır. Hadisələr inkişaf etdikcə biz Baharı qorxmaz, cəsarətli, fədakar bir insan kimi görürük.

Yusif Əzimzadə uşaq və yeniyetmələr üçün maraqlı əsərlər yaradan bir yazıçı idi. Uşaqların tərbiyəsində onun hekayələrinin, povestlərinin, səhnə əsərlərinin mühüm rolu olmuşdur. “Unutmayın” pyesinin tərbiyəvi əhəmiyyəti isə daha böyükdür.

Yusif Əzimzadə həm də zəhmətkeş bir tərcüməçi idi. O, İ. Osipovun “Yeddi gəmi adası”, V. Popovanın “Aydın sahil”, O. Qonçarın “Qızıl Praqa”, E. Qrinin “Cənub küləyi”,

L. Tolstoyun “Saxta kulon”, F. M. Dostoyevskinin “Bəyaz gecələr”, İ. S. Turgenevin “Yakov Pasinkov”, C. Londonun “Dəmir daban”, A. N. Ostrovskinin “Öz adamımızdır, düzəlişərik”, Mir Möhsünün “Ağ mərmər”, M. Xeyrullayevin “Tanbur nəğmələri”, M. Burxardtın “Yazılmamış məktublar” əsərlərini dilimizə çevirib nəşr etdirən Yusif Əzimzadə ömrünün sonuna kimi mütərcimlik fəaliyyətini davam etdirmişdir. Onun son tərcüməsi Konstantin Simonovun “Dirilər və ölürlər” romanıdır.

Yazıcının ölümündən sonra onun uşaqlar üçün “Qardaşlar” adlı kitabı çıxmışdır. Yusif müəllim indi aramızda olmasa da, onun adı ehtiramla xatırlanır. Çünki o, özündən sonra zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir.

HƏBİBƏ (1919-1984)

Həyatının nə az, nə azacıq, 26 ilini balalarımızın sevimli jurnalı “Göyərçin”in redaksiyasında əməkdaşlıq edən, ədəbi işçi, nəsr şöbəsinin müdiri işləyən Həbibə Zeynalova 1919-cu ilin oktyabr ayında Bakıda anadan olmuşdur. Orta məktəbin yeddinci sinfini bitirdikdən sonra Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında oxucu işləyən Həbibə yazıçıların əsərlərini oxuya-oxuya çox şey öyrənmiş, özünün də ürəyində yazıçı olmaq arzusu baş qaldırmışdır. Sonra o, əczaçılıq texnikumunu bitirsə də, ixtisası üzrə işləməmiş, 1936-cı ildən 1940-cı ilədək kitabxanada işləmiş, ədəbi fəaliyyətə də elə bu illərdə başlamışdır.

“Təsadüf” adlı ilk hekayəsini 1938-ci ildə “Ədəbiyyat qəzeti”ndə çap etdirən Həbibə sübut etdi ki, o, ədəbiyyatda təsadüfi adam deyil. Bundan sonra o, öz bədii yazıları ilə “Gənc işçi”, “Azərbaycan müəllimi”, “Ədəbiyyat qəzeti”, “İnqilab və mədəniyyət”, “Kommunist”, “Azərbaycan qadı-

nı” və s. mətbuat orqanlarında müntəzəm çıxış etməyə başladı.

Həbibə 1940-cı ildə Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olmuş, 1945-ci ildə oranı bitirmişdir. O, müxtəlif mətbuat orqanlarında, “Azərbaycan qadını” jurnalında, “Kommunist” qəzeti redaksiyasında, uşaqları bədii tərbiyə evində, Nizami adına Ədəbiyyat muzeyində işləmişdir. 1958-ci ildən ömrünün sonunadək – 1984-cü ilədək “Göyərçin” jurnalında işləmiş, balalarımızın zövqünü oxşayan bədii yazıları ilə müntəzəm çıxış etmişdir.

Həbibənin “Kiçik hekayələr” adlı ilk kitabı 1953-cü ildə nəşr edilmişdir. “Dilərə bağa gedir”, “Xoruzun neçə rəngi var”, “Sünbül kukla”, “Ağaclar çiçəkləndə”, “Ayrıla bilmədim”, “Xəzri həmişə əsmir”, “Günəş məndən göyçəkdir”, “Ulduzlu dam”, “Mən də oynamaq istəyirəm”, “Bahar çiçəkləri”, “Yol verin, yol verin”, “Qızıl alma”, “Onu hamı sevirdi” və s. kitablarda toplanan hekayələr, povestlər Həbibənin istedadlı bir uşaq yazıçısı olduğunu sübut edir.

Həbibə uşaq jurnalında işlədiyindən, tez-tez uşaqların görüşünə gedər, onlarla ünsiyyətdə olardı. Yazıçının müşahidələri sonradan maraqlı hekayələrin mövzusunə çevrilərdi. “Dilərə məktəbə gedir” kitabında toplanan əsərlərin hamısı həyatı hekayələrdir.

“Sünbül kukla” kitabı yazıçını daha çox məşhurlaşdırmışdır. Povestin qəhrəmanı Sünbül kukla balacaların sevdiyi ədəbi obrazlardandır.

İradə adlı balaca bir qız vaxtlı-vaxtında çörək yemir və buna görə də arıqlayır. Bundan xəbər tutan qardaşı Qəhrəman bacısına qəribə bir kukla göndərir. Sünbül kukla İradənin sevimli dostuna, sirdaşına çevrilir.

Müəllif öz təxəyyülünün məhsulu olan Sünbül kuklanı ayrı-ayrı yerlərdə gəzdirməklə əkin, biçin, əmək adamları haqqında uşaqlara ətraflı məlumat verir. Sünbül kukla zəmiyə, mətbəxə, dəyirmanə, çörək zavoduna, qənnadı fabrikinə,

makaron sexinə və s. bu kimi yerlərə gedir. Bundan bir bədii vasitə kimi istifadə edən müəllif uşaqların çörək haqqında olan məlumatını genişləndirir.

Həbibənin hekayələri öz yığcamlığı, aydınlığı ilə diqqəti cəlb edir. Bu baxımdan onun “Xoruzun neçə rəngi var”, “Xəbərci tutuquşu”, “Fotoaparat”, “Balaca artist”, “Qarpız”, “Velosiped” və s. hekayələri maraq doğurur. Uşaqların həyatını həssas yazıçı gözü ilə müşahidə edən yazıçı öz balaca qəhrəmanlarını oxucuların sevimlisinə çevirə bilir.

“Krançı və mən” hekayəsinin balaca qəhrəmanı kranın çalovuna minib yuxarı qalxmaq istəyir. Krançı bunu görəndə acıqlanır. Ancaq o, tezliklə balaca oğlanla dostlaşır. Onun əlindən tutub kranın kabinəsinə qaldırır. Hündürdən şəhəri seyr edən oğlanın ürəyində krançı olmaq, qurub yaratmaq arzusu baş qaldırır.

Gəlinciyi yatıra-yatıra özü də yuxuya gedən balaca Reyhanın obrazı da maraqlıdır. “Ad günü”, “Yeddinci qardaş”, “Göyçək”, “Duzlu qız” hekayələrinin balaca qəhrəmanları öz məsumluqları, təmizlikləri ilə yadda qalırlar.

ZEYNAL CABBARZADƏ **(1920 - 1977)**

Quşlar, quşlar
Nə gözəl oxuyur,
Bəh, bəh, bəh,bəh
Nə gözəl qoxuyur
Yaşıl, əlvən, sarı, ağ
gül-çiçəklər.
Dağların qarlıdır,
Bağların barlıdır,
Sevirəm mən səni,
gözəl kəndimiz!

Bu sözlər yəqin ki, sizə tanış gəlir, onları hardasa eşitmisiniz! Ancaq harda? “Ögey ana” filminə “İsmayılın mahnısı” bu sözlərlə başlamırmı? Bəs həmin filmdəki digər mahnılar necə, yadınıza düşürmü? “Onu bağışlamaq olarmı?” filminəki lirik mahnılar necə? Bəs “Magistral” filminəki məzəli mahnılar?

Qara gözün badam,
O dedi: - Yox, yox, yox, yox!
Mənə gəlsin qadan.
O dedi: - Yox, yox, yox, yox!
Dedim insaf elə,
Dedi gülə-gülə:
Səndən yar olmaz mənə...

Yəqin hər şey aydın oldu. Dillər əzbəri olan bu mahnıların müəllifi Zeynal Cabbarzadədir. Hə, özü də bunlar harasıdır, inamla demək olar ki, sözlərinə ən çox musiqi bəstələnen şair də Zeynal Cabbarzadədir. Dünyanı dolaşan “Sürəyya” mahnısını xatırlayın. “Badamlı”, “Harda qalmısan?”, “Sən mənim, mən sənin”, “Nə olar?” və s. bu kimi dillər əzbəri olan mahnıların müəllifi də Zeynal Cabbarzadədir.

Bəs kimdir Zeynal Cabbarzadə? Zeynal Əliabbas oğlu Cabbarzadə 1920-ci ilin dekabr ayında Bakıda dənizçi ailəsində anadan olub. İbtidai və orta təhsilini Bakıda alıb. 1937-ci ildə indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dil-ədəbiyyat fakültəsinə daxil olub, 1941-ci ildə ali məktəbi bitirib. Hələ təhsil aldığı illərdə jurnalistika ilə marqlanıb, “Balıq cəbhəsi” və “Qırmızı Kürçaylı” qəzetləri ilə əməkdaşlıq edib. Bir müddət Şamaxı rayonunun Mədrəsə kənd məktəbində müəllimlik edib. Mühəribə başlananda ordu sıralarına çağrılıb, bir il kursant olduqdan sonra döyüşə yollanıb. Mühəribədə ağır yaralanıb. 1943-cü ildə ordu sıralarından azad edilib. 1943-cü ilin aprelindən 1948-ci ilin

oktyabr ayınadək Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının “Nətvən” adına klubunda müdir, sonra “Ədəbiyyat qəzeti”ndə ədəbi işçi, məsul katib vəzifələrində işləyib. 1950-ci ildən ömrünün sonunadək, yəni 1977-ci ilədək “Pioner” jurnalının baş redaktoru vəzifəsində çalışıb.

“Puşkin” adlı ilk mətbu şeiri 1937-ci ildə işıq üzü gö-rəndən sonra Z. Cabbarzadə ədəbi yaradıcılıqla məşğul olub. “Pioner” jurnalında iyirmi yeddi il redaktor işləməsi onun yaradıcılığına yeni istiqamət verib. Görkəmli uşaq yazıçı-larının əsərlərini redaktə edə-edə onun özünün də ürəyində uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olmaq arzusu baş qaldırıb. Zey-nal Cabbarzadənin ədəbi irsi onun “Xanıman”, “Əfzələddin və şah”, “Çinar”, “Bahar gəlir”, “Dnepr sahillərində”, “Ar-zular”, “Yaylaqda”, “Sizin səsiniz”, “Məni bağışlayın”, “Dostum, gəl sözə bax”, “Bizim metro”, “Güllər”, “Uca dağ başında”, “Bizim dünya” və s. kitablarında toplanıb.

Fikrimizcə, Zeynal Cabbarzadə yaradıcılığına xalq şairi Rəsul Rza çox düzgün, obyektiv qiymət vermişdir. O, şairin “Dostum, gəl sözə bax” kitabına geniş bir ön söz yazmış, şairin şeirlərinin uğur və nöqsanlarını göstərmişdir. R. Rza yazır: “Zeynalın dilə düşmüş nəğmələri, marşları, gənc oxu-cular tərəfindən sevilə-sevilə oxunan, uşaqlara ünvanlanmış şeirləri, lirik miniatürləri, yaxşı poemaları vardır. Bu yolda şairin büdrəmələri, müvəffəqiyyətsizliyə uğradığı da olmuş-dur. Burada təəccüblü bir şey yoxdur. Yüyürən yıxılar. İndi belə onlarla kitabın müəllifi olan Zeynalın hələ də bəzi şeirlərində köhnə obrazlara, çox işlənmiş təşbəhlərə, bədii təsir gücünü itirmiş sözlərə rast gəlmək olur. Lakin yaxşıdır ki, bunlar olsa-olsa qalıqlardır. Bunlar ipi qırılmış köhnə muncuqlara bənzəyir. Yumrulanıb, küncə-bucağa qısılib son günlərini keçirirlər.”

Zeynal Cabbarzadə nəğməkar şair olduğundan onun uşaqlar üçün yazdığı şeirlər də ritmikdir, ahəngdardır. Şair məktəblilərin arzu və düşüncələrindən yazmağı daha çox

xoşlayır, onları vətənin adına layiq oğullar, qızlar olmağa səsləyir:

Gedin, gedin məktəblərə, gedin durmadan,
Elm, hünər dövranıdır bizim bu dövrən!
Yurdumuzda seyr etdikcə sizi hər insan,
Deyir: xoşbəxt məktəblilər necə gözəldir,
Dərs ilində bu ilk səhər necə gözəldir.

Zeynal Cabbarzadə uşaqları düşündürmək üçün tapmacalar yazmağa da meyl etmişdir. Bu tapmacalar öz yığcamlığı, düşündürücülüüyü ilə xalq tapmacalarını xatırladır. Həm də uşaqlar yuxarıdakı qafiyələr vasitəsi ilə tapmacanın cavabını tapırlar. Məsələn:

Məni sevən hər kəsin
İşi çox asan olur.
O, hər işi bacaran,
Yaxşı bir insan olur.
Uşaqların çoxusu
Adımı bilir əlbət,
Tanımayan var isə
Tapsın adımlı...(zəhmət)

Zeynal Cabbarzadənin uşaqlar üçün yazdığı şeirlər, poemalar, mənzum nağıllar indi də öz aktuallığını itirməyib.

XANIMANA ƏLİBƏYLİ
(1920 - 2007)

Yəqin ki, bu uşaq mahnısını hamınız xatırlayırsınız:

Qışda, şaxtada, buzda,
Günəş çimir hovuzda.
Qoy gətirim ləyəni,
Su tök, yuyundur məni!
Ay ana, böyüyəndə,
Günəş olaram mən də.

Bu şeirin müəllifi, görkəmli uşaq yazıçısı Xanımana Əlibəyli məhz tez böyüməyə can atan, günəş olmağa ümidli körpələrin şairidir. Uşaqların sehrli dünyası Xanımana Əlibəyli üçün hər şeydir. O, ömrünü-gününü balalarımızın arzu və düşüncələrini əks etdirən şeirlər yazmağa həsr edib.

Əlibəyli Xanımana Sabir qızı 1920-ci ildə Bakı şəhərində anadan olub. Orta məktəbi də Bakıda bitirib. Hələ uşaq vaxtlarından ürəyində həkim olmaq arzusu baş qaldırıb. Bu arzu onu N. Nərimanov adına Tibb Universitetinin müalicə-profilaktika fakültəsinə gətirib. 1936-cı ildə ali məktəbə daxil olan X. Əlibəyli 1942-ci ildə oranı bitirib və həkim işləməyə başlayıb. Lakin 1938-ci ildə “Azərbaycan qadını” jurnalında çap olunan “Ana” şeiri Xanımana Əlibəyliyə yazıb yaratmağa həvəsləndirib. Bu həvəs o qədər güclü olub ki, onu indiki Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə aparıb. Lakin bu, ixtisası dəyişmək yox, ədəbiyyatı, onun nəzəri əsaslarını öyrənmək ehtiyacından doğub. Çünki filologiya fakültəsinə bitirəndən sonra da Xanımana Əlibəyli öz iş yerini dəyişməyib. 1945-ci ildən poliklinikada həkim-pediatr işləyən X. Əlibəyli uşaqlarla daim ünsiyyətdə olub. Bu ünsiyyət onun uşaq ədəbiyyatı sahəsində səmərəli fəaliyyətinə təkan verib. Xanımana xanımı uşaqların təkcə fiziki sağlamlığı yox, həm də onların mənəvi dünyası, mənəvi sağ-

lamlığı maraqlandırır. Onun şeirləri uşaqlara dərmandan az kömək etməyib. Bu şeirləri oxuyanda körpələrin dodağına təbəssüm qonub:

İşıq düşəndə evə,
Gözünü açdı nəvə.
Soruşdu ondan nəvə:
- Yuxunda nə gördün, nə?
- Qaranlıq idi, nəvə,
Heç nə görmədim, heç nə!

Bax, əsl uşaq şeiri belə olar: yığcam, aydın, sadə...

Xanımana Əlibəyli uşaqlar üçün xeyli kitab yazıb nəşr elətdirib. “Balaca həkim”, “Dovşanın ad günü”, “Meşə həkim-i”, “Novruz və Murtuz”, “Yaz konserti”, “İşləməyən dişləməz”, “Uşaq mahnıları”, “Ağ çəmən”, “Sənubərin gözləri”, “Karnaval”, “Məni günəşə at”, “Noğul”, “Ləpələrin nağılı”, “Bir gölün sahilində”, “Ulduzların nəğməsi”, “Əziz komissar”, “Balaca Səlim” kitablarında toplanan şeirlər, mənzum nağıllar, pyeslər müəllifin uşaq ədəbiyyatı sahəsində yorulmaq bilmədən göstərdiyi səmərəli fəaliyyətin nəticəsidir.

Xanımana Əlibəylinin uşaq psixologiyasına yaxından bələdliyi, predmeti uşaq gözü ilə görmək bacarığı onun uşaq şeirlərinin tərəvətini, həyatiliyini artıran başlıca amillərdəndir. Bu baxımdan “Qonaq gəlin” şeiri maraq doğurur:

Dünən rast gəldik ilbizə,
Qonaq gəlin dedi bizə.
Gəlib gördük özü yoxdur,
Bir məktub qoyub dəhlizə:
“Sizə çox hörmətim vardır,
Bağışlayın, yerim dardır.”
Ona belə cavab yazdıq:
“Yalançılıq bir azardır,
Təki geniş olsun ürək,
Çıx bayıra, səni görək!”

Bu şeirdə hər şey yerli-yerindədir. Şairin ilbizi uşaqlara tanıtmək məharəti oxucunu tam qane edir. Çünki burada bəzi şairlərin şeirlərində olduğu kimi predmeti ümumi sözlərlə təqdim etmək cəhdi belə yoxdur.

Xanımana Əlibəylinin uşaq şeirləri uşaqları zəhmətsevər olmağa, çalışqanlığa, vətənpərvərliyə, təbiəti sevməyə səsləyir. Onun “Aman ovçu” nağılını oxumamışdan əvvəl adam hadisələri ayrı cür təsəvvür edir. Nalbənd oğlunun atasından ayrılıb ovçuluğa getməsi ilə süjetin hərəkət mərhələsi başlayır. Meşələri, dağı, daşı gəzən ovçu maral ilə rastlaşır. Onu vurmaq istəyəndə maral dilə gəlir:

- Aman, ovçu, vurma məni,
Mən sevirəm bu çəmənini.
Yaşıl atlas budaqları,
Zümrüd rəngli bulaqları.
Bax o dağa, bax o daşa,
Mənə deyir: - Ölmə, yaşa!
Dəymə mənə, qalın burda,
Həsrət qoyma doğma yurda!

Ovçu maralı vurmur, onu da özü ilə aparır. O, zürafə, şir və ayı ilə də söhbət edir. Onlar dostlaşırlar. Söhbətlər zamanı məlum olur ki, bu heyvanların hamısı yaşamağı, həyatı, vətəni sevir. Onlar yaxşılığa yaxşıqla cavab verir, xəndəyə düşən ovçunu xilas edirlər.

Xanımana Əlibəyli dramaturgiya ilə də məşğul olmuşdur. Onun “Dovşanın ad günü”, “Aycan” pyesləri Gənc Tamaşaçılar Teatrında, “Cunquş” pyesi isə Abdulla Şaiq adına Kukla Teatrında oynanmışdır.

XALİDƏ HASİLOVA**(1920-1996)**

Bir dəfə jurnalımızın redaksiyasında balaca yığıncaq keçirirdik. Yazıçı Xalidə Hasilova da vaxt tapıb bu tədbirdə iştirak etməyə gəlmişdi. Onun səmimiyyətlə dediyi aşağıdakı sözləri heç vaxt unutmamam:

- “Göyərçin” mənim ata evimdir!

Doğrudan da, “Göyərçin” Xalidə Hasilovanın sevimli jurnalıdır. O jurnal ki, uşaq ədəbiyyatımızın ən gözəl nümunələri ilk dəfə onun səhifələrində işıq üzü görüb. “Göyərçin” qanad çala-çala maraqlı şeirləri, hekayələri, nağılları Azərbaycanın müxtəlif guşələrində yaşayan uşaqlara ərməğan aparıb. Bu hekayələrin, nağılların, şeirlərin, eləcə də digər yazıların hazırlanmasında Xalidə Hasilovanın da xidmətləri az olmayıb. Ona görə ki, Xalidə xanım ömrünün yeddi ilini həmin jurnala həsr etmişdir. Yeddi il o qədər də çox vaxt deyil. Ancaq görkəmli yazıçı bu yeddi ildə baş redaktor kimi böyük işlər görmüş, səmərəli fəaliyyət göstərmişdir.

Hasilova Xalidə Məmməd qızı 1920-ci ilin aprel ayında Azərbaycanın gözəl guşələrindən birində – Zaqatala şəhərində anadan olmuşdur. Tale elə gətirmişdir ki, bu şəhərdə pedaqoji texnikum açılmış və Xalidə Hasilova həmin texnikumu bitirib Qımır kənd orta məktəbində müəllim kimi əmək fəaliyyətinə başlamışdır. Uşaqların arasında olması, onların psixologiyasını öyrənməsi yazıçıya gələcək əsərləri üçün mövzu toplamaq imkanı vermişdir.

1939-cu ildə Xalidə Hasilova müvəffəqiyyətlə imtahan verib, o zamankı Leninqrad universitetinin filologiya fakültəsinə qəbul olunmuşdur. Şübhəsiz, bu yeni mühit də Xalidə xanımın dünyagörüşünün formalaşmasında təsirsiz qalmamışdır.

Xalidə Hasilova müharibə başlayandan sonra Bakıya gəlmiş, təhsilini Bakı Dövlət Universitetində başa vurmuş-

dur. 1943 - 1944-cü illərdə Xalidə Həslova Zaqatala şəhər orta məktəbində müəllim işləmiş, uşaqları öyrədə-öyrədə onlardan da xeyli öyrənmişdir.

1944 - 1945-ci illərdə Xalidə Həslova Moskvada xarici dillər kursunda türk şöbəsinin dinləyicisi olmuşdur.

1948-ci ildən Uşaqgəncnəşrdə redaktor işləyən Xalidə Həslova uşaqlar üçün yazılan xeyli kitabı redaktə etmiş və özü də ilk əsərlərini yazmışdır. 1950-ci ildə onun “Kiçik hekayələr” adı altında çap olunan ilk kitabı gənc yazıçının yaradıcılıq pasportuna çevrilmişdir.

Yazıçının sonra çap olunan “İlk məktub”, “Lalənin kitabı”, “İki yoldaş”, “Sular durulur”, “Ulduzlu papaq”, “Rəna evlərini axtarır” kitablarında toplanan əsərlər müəllifin uşaq ədəbiyyatına yeni töhfələri idi. Mövzuları, süjetləri müxtəlif olsa da bu əsərlərin hamısında tərbiyə məsələləri ön planda dayanır. Elə bil ki, X. Həslova müəllimlik fəaliyyətindəki boşluğu bir növ bədii əsərləri vasitəsi ilə doldurmaq istəyir. Onun əsərlərində xalqın adət-ənənələrinə, böyüklərə hörmət, dostluq və yoldaşlıqda sədaqət, uşaqları elmə, biliyə həvəsləndirmək motivləri ön plandadır.

Uşaqgəncnəşrdən sonra X. Həslova bir müddət “Azərbaycan qadını” jurnalında ədəbi işçi işləmiş, sonra “Göyərçin” jurnalının baş redaktoru olmuşdur. 1972-ci ildən ömrünün sonunadək Xalidə Həslova “Azərbaycan qadını” jurnalının baş redaktoru kimi səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Qadın jurnalında işlədiyi müddətdə də Xalidə Həslova uşaq ədəbiyyatından ayrı düşməmişdir. Bu da təsadüfi deyildir. Çünki qadının, ananın ən başlıca problemlərindən biri də uşaqların tərbiyəsidir.

Bütün bunları nəzərə alan X. Həslova yaradıcılıqla daha səmərəli məşğul olmuşdur. Yazıçının “Onun taleyi”, “Ləpələr”, “Dəniz çıraqları”, “Atlas yarpaqlar”, “Zəhra”, “Unutmamam” kitabları məhz bu illərdə yaranıb.

“Yaşıl ayna”, “Nəğməli könül”, “Xatirə”, “Məhəbbət olanda”, “Ləpəli sahilin xatirələri”, “Xatirənin sorağı ilə”, “Çilçıraq” və s. kitablarda toplanan əsərlər yazıçının yaradıcılığa məsuliyyətlə yanaşdığını, adi həyat həqiqətini bədii həqiqət səviyyəsinə qaldırmağa çalışdığını, onun zəhmətsevərliyini aydın şəkildə göstərir. Yazıçının əsərlərinin ən xarakterik cəhətlərindən biri də onların hamısının yığcamlığıdır. Hiss olunur ki, yazıçı uzunçuluğu, milçəkdən fil düzəltməyi xoşlamır.

Xalidə Hasilova tərcümə ilə də ciddi məşğul olmuşdur. N.Nosovun “Şən ailə”, N. Tixonovun “İgid partizan”, İ.P. Sotonun “Zənci balası Atalo”, Əziz Nesinin “İndiki uşaqlar möcüzədir” əsərləri onun tərcüməsində maraqla qarşılanmışdır.

Xalidə Hasilova həm də fəal ictimaiyyətçi olmuşdur. O, Azərbaycan Qadınlar Şurası rəyasət heyətinin üzvü, Bakı Şəhər Sovetinin deputatı, qadınların əməyi və analığı mühafizə komissiyasının sədri seçilmişdir.

ƏLƏVİYYƏ BABAYEVA **(1921 - 2014)**

Ələviyyə Babayeva Bakıda anadan olub. Orta məktəbi də, Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini də doğma şəhərdə bitirən Ə. Babayevanın ilk hekayəsi “Ədəbiyyat qəzeti”ndə çap olunandan sonra gənc yazıçı yaradıcılıq axtarışları aparmış, tanınmış bir nasir olmuşdur.

Ələviyyə Babayeva müxtəlif mətbuat orqanlarında işləmiş, bu da onun yaradıcılığına təsirsiz qalmamışdır. O, 1951-ci ildən 1973-cü ilədək “Azərbaycan qadını” jurnalında məsul katib işləmiş, bədii yazıları ilə mətbuat səhifələrində müntəzəm çıxış etmiş, tərcümə ilə də ciddi məşğul olmuşdur. Bu illərdə yazıçının on beşdən çox kitabı çap edilmiş, müəllifinə şöhrət qazandırmışdır.

Müəllifin “Mənim müəlliməm” adlı ilk kitabı 1950-ci ildə işıq üzü görmüşdür. Sonra onun “Hekayələr”, “Kənd yolları”, “Payızda”, “Mən tək deyiləm”, “Kənd yollarına səyahət”, “Yenə bahardır”, “Kölgə”, “Tut ağacı”, “Süsən-sünbül”, “Hörüklər”, “Adamlar və talelər”, “Böyütkən mürəbbəsi” və s. nəsr kitabları nəşr olunmuşdur. Bu kitablarda toplanan hekayələr, povestlər Ələviyyə Babayevanın yaradıcılıq imkanlarının genişləndiyini, onun həyat hadisələrini maraqlı süjet daxilində əks etdirmək, insan xarakterləri yaratmaq bacarığını üzə çıxardı.

1973-cü ildən 1985-ci ilədək Ələviyyə Babayeva “Gənclik” nəşriyyatında yorulmaq bilmədən fəaliyyət göstərmiş, balalarımızın sevincinə səbəb olan kitabların önündə həmişə yaşıl işıq yandıranlardan biri olmuşdur. O, bir müddət müasir ədəbiyyat şöbəsinin müdiri işləmiş, sonra isə baş redaktor kimi fəaliyyətini davam etdirmişdir. Həmin illərdə də yazıçı qələmini yerə qoymamış, “Sehrli pillələr”, “Hardasan, dost, harda”, “Səni axtarıram”, “Küləyin tərkində” və s. kitablarını yazıb çap etdirmişdir.

Ə. Babayeva uşaq ədəbiyyatına böyük ehtiyac olduğunu hiss etdiyindən yaradıcılığını bu istiqamətə yönəlmiş, həm orijinal hekayələri, povestləri, nağılları ilə, həm də tərcümələri ilə bu sahədəki boşluğu doldurmağa çalışmışdır. Arkadi Qaydarın “Uzaq ölkələr”, V.Biankinin “İz ilə”, “Ayı balası”, “Qırmızı təpə”, K.Paustovskinin “Oğru pişik”, V.Q. Koro-lenkonun “Satın alınmış uşaqlar”, Y.Sotnikin “Əcaib quş”, V.Astafyevin “Ulduz xəzanı”, Y.Çaruşinin “Nikitanın oyuncaqları” kitabları Ə. Babayevanın tərcümə sahəsindəki xeyirxah fəaliyyətinin bəhrələridir. Azərbaycan oxucusu məhz onun tərcümələri vasitəsi ilə bu əsərlərlə tanış olmaq imkanı əldə etmişdir.

Ələviyyə Babayevanın nəsrində tərbiyə məsələləri ön planda dayanır. O, balaca oxucularının maraqlı bədii obrazlarını yaratmağa nail olur. Məsələn, “Dalaşdılar, barışdılar”

hekayəsində heç nəyin üstündə dalaşan, sonra peşmançılıq hissi keçirən, özləri də bilmədən barışan Fuadla Elxanın daxili dünyasına nüfuz edilir. Yaxşı cəhətdir ki, müəllif nəsihətçilik yolunu tutmur, hadisələrin ümumi axarı isə uşağın özünü düşünməyə, yersiz hərəkətlərdən çəkəndirməyə səsləyir.

“Alapars” hekayəsində isə ilanların qənimti alapars haqqında məlumat verilir. Alaparsla ilanın döyüş səhnəsinin təsviri canlıdır. Yaz və yay aylarında günlərini kənddə babasının yanında keçirən uşağın ayrı-ayrı təbiət hadisələrinin sirini öyrənməyə, bitkiləri tanımağa çalışması da inandırıcı lövhələrlə əks olunub. Hekayə aşağıdakı sözlərlə bitir: “Bu dünyada gərəksiz bitki, gərəksiz heyvan yoxdur. Hər şeyin həm xeyirli, həm də zərərli cəhətləri var.”

Ələviyyə Babayevanın yaxşı, tərbiyəvi xarakter daşıyan hekayələri çoxdur. Bu əsərlərin balaca qəhrəmanlarının hərəkətləri, davranışlarının təsviri göstərir ki, Ə.Babayeva uşaq dünyasına yaxından bələddir, onların psixologiyasından xəbərdardır. Bu baxımdan yazıcının “Sehrli pillələr”, “Çörəkli yer”, “Süsən-sünbül”, “Sən Laləyə oxşama”, “Böyürtkən mürəbbəsi”, “Çörək əhvalatı” hekayələri uğurlu hesab oluna bilər.

Yazıcının yaradıcılığında nağıl da xüsusi yer tutur. Onun nağılları öz yığcamlığı, dərin ictimai mənası, tərbiyəvi əhəmiyyəti ilə diqqəti cəlb edir.

HÜSEYN ABBASZADƏ
(1922 - 2007)

Uşaq vaxtı “General” romanını oxumuşdum. Əsər çox xoşuma gəlmişdi. Xalqımızın qeyrətli oğullarından biri olan Həzi Aslanovun əfsanəvi qəhrəmanlıqları məni heyran etmişdi. Ürəyimdə vətənə, xalqa Həzi kimi xidmət etmək arzusu baş qaldırmışdı. Doğrusu, o zaman romanın müəllifinin

kim olduğu ilə o qədər də maraqlanmamışdım. Sonradan əsəri bir də oxuyanda bildim ki, həmin roman görkəmli yazıçı Hüseyn Abbaszadənin qələmindən çıxıb.

Tale elə gətirdi ki, Sumqayıtdakı 1 saylı tikinti trestində Hüseyn müəllimlə görüş zamanı onun yaradıcılığı haqqında danışmalı oldum. Dedim ki, “General” romanında Həzinin matəm günləri təsvir edilən maraqlı bir səhnə var. Qəhrəmanın cəbhə yoldaşları Bakını nə qədər ələk-vələk edirlərsə, onun məzarının üstünə aparmağa bir dəstə gül tapa bilmirlər. Müəllif məhz bu bədii detal vasitəsi ilə Həzi Aslanova olan ümumxalq məhəbbətini çox gözəl əks etdirə bilmişdir. Burada ümumi sözlə Həziyə xalqın ehtiramından danışmağa heç lüzum da qalmamışdır...

Elə həmin gündən Hüseyn müəllimin həyatı və yaradıcılığı ilə maraqlanmağa başladım. Öyrəndim ki, Hüseyn Abbas oğlu Abbaszadə 1922-ci ilin noyabr ayında Bakı şəhərində fəhlə ailəsində anadan olub. Orta məktəbi Bakıda bitirdikdən sonra könüllü surətdə orduya gedib. Zaqafqaziya cəbhəsində kursant, Şimali Qafqaz cəbhəsində kəşfiyyatçı-radist, Bakı hərbi məktəbində kursant, I Leninqrad, IV Ukrayna cəbhələrində topçu zabiti kimi iştirak edib. Başqa sözlə desək, Hüseyn Abbaszadə öz qəhrəmanı Həzi kimi müharibənin dəhşətlərini öz gözləri ilə görüb. Elə buna görə də yazıçının əsərlərində döyüş səhnələri çox canlı, insanların arzu və düşüncələrinin təsviri inandırıcı çıxmışdır.

Onun müharibədən sonra yazıb çap etdirdiyi “Sınaq illəri”, “Yaşıl küçə” və “Silah yoldaşları” kitablarında da müharibənin insan taleyinə təsiri məsələsi ön plandadır.

Müharibədə zəngin həyat məktəbi keçən Hüseyn Abbaszadə müharibədən sonra ali təhsil almaq, biliyini artırmaq arzusunu həyata keçirib. O, M.A. Əliyev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun teatrşünaslıq fakültəsinə qəbul olub və 1950-ci ildə oranı bitirib. “Pioner” jurnalı redaksiyasında şöbə müdiri, məsul katib, “Göyərçin” jurnalı redaksi-

yasında məsul katib, baş redaktor vəzifəsində işləməsi Hüseyn Abbaszadənin uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olmasına zəmin yaradıb. O, öz hekayələri, oçekrləri və şeirləri ilə uşaq mətbuatında müntəzəm çıxış edib. “İlqar”, “Yasəmən” kitablarını nəşr etdirəndən sonra H. Abbaszadə bir müddət şeirlər yazıb. Onun uşaq şeirləri “Ağarır yelkənimiz”, “Bacı və qardaş”, “Şəlalə”, “Sən nə yaxşı nənəsən” kitablarında toplanıb. Bu şeirlər öz təbiiliyi, rəvanlığı, uşaq təfəkkürünə uyğunluğu ilə seçilsə də, onların bəzilərinə mahnılar bəstələnsə də, Hüseyn müəllimin ürəyində həyatın daha geniş lövhələrini əks etdirmək meyli baş qaldırıb. Elə buna görə də H. Abbaszadə hekayələr, povestlər, romanlar yazmağa daha çox üstünlük verir.

Hüseyn Abbaszadə 1966-cı ildən 1971-ci ilədək “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin baş redaktoru işləyib. 1972-ci ildən 1975-ci ilədək yenidən “Göyərçin” jurnalında baş redaktor olub. 1975-ci ildə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının katibi seçilib. Uzun müddət bu vəzifədə çalışan Hüseyn Abbaszadə təqaüdə çıxandan sonra daha ciddi şəkildə yaradıcılıqla məşğul olub. Gənclik eşqi ilə yazıb yaradan, ömrün ötən illərinə xəyalən qayıdan Hüseyn müəllimin görkəmli sənətkarımız haqqında yazdığı xatirələrdən nəsillər çox şey öyrənə biləcəklər...

Hüseyn Abbaszadə “General”, “Burulğanlar”, “Əlibalanın ağır səfəri” romanlarının müəllifidir. Müəllifin “Onu tanımadılar”, “Haradansınız müsyö Abel?”, “Şokolad paylayan qız”, “Uzaqdan gələn qonaq” və s. povestləri oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmışdır.

H. Abbaszadənin yaradıcılığında aparıcı yer tutan janrlardan biri də hekayədir. Onun nəsr kitablarını hekayəsiz təsəvvür etmək mümkün deyildir. Yazıcının maraqlı hekayələrinə misal olaraq “Köhnə məhəllədə”, “Xeybər əminin gülləri”, “Hündür hasar arxasında”, “Rəfiqə”, “Naxışlar”, “Toy, od, teleqram”, “Qısa məzuniyyət”, “Axşam şobəsinin

tələbəsi”, “Siz kimsiniz?”, “Signal” və s. əsərləri göstərə bilər.

Hüseyn Abbaszadənin uşaqlar üçün də maraqlı hekayələri vardır. “Yun corab”, “Nərgizlə Nigarın nağılları” kitablarında toplanan əsərlər uşaqlar üçün nəzərdə tutulub. İkinci kitabın əsas qəhrəmanları yazıçının öz nəvələridir. Nərgizlə Nigar ekiz bacıdırlar. Bu uşaqları uzun müddət müşahidə edən H. Abbaszadə onların heç bir hərəkətini, başlarına gələn maraqlı hadisəni nəzərdən qaçırmayıb, yazıçı təxəyyülü ilə onları ətə-qana gətirib, uşaqlar üçün iyirmidən çox maraqlı hekayə yazıb.

Bu hekayələrin qəhrəmanları eyni uşaqlar olsa da, onlardakı hadisələr bir-birindən seçilir, fərqlənir. Özü də bu müxtəlif hadisələr hər dəfə uşaqların xarakterindəki yeni-yeni cəhətlərin üzə çıxmasına zəmin yaradır. Nərgiz adında gül olduğunu bilən Nigarın xiffət eləməsi, bantlı bir qızın da adının Nigar olduğunu eşidəndə Nigarın ağlamsınıb “bu qız mənim adımla götürüb” deməsi, Olimpiya yarışlarına baxan uşaqların oyuncaq ayının üstünə dairəciklər tikmələri, nəvələri xəstələndə qızların “sənin dərmanın bizik” demələri, babalarına öz şəkillərini hədiyyə vermələri və s. bu kimi ştrixlər balacaların xarakterini açmaq vasitəsinə çevrilir.

Kitabdakı “Suiti balası”, “Yeriyən yarpaqlar”, “Qara döşlü qağayı”, “Gülməli şəkil”, “Ağaclar yanır”, “Bir parça çörək” və s. hekayələr də maraqla oxunur.

ƏMRAH ƏMRAHOV (1923 - 1992)

Əmrah Əmrahov şüurlu həyatının böyük bir hissəsini uşaq mətbuatına, onun inkişafına həsr edən qələm sahiblərindən biri olmuşdur. O, 1923-cü ildə Bakının Kürdəxanı kəndində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini də elə burada almışdır. Uşaq ikən göz xəstəliyinə tutulmuş, həkimlər bir

müddət ona oxumağı qadağan etmişlər. Uzun müddətli müalicə təsirsiz qalmamış, müəyyən fasilədən sonra o, doqquzuncu sinfi bitirib indiki Bakı Dövlət Universitetinin hazırlıq kursuna qəbul edilmişdir. Buranı müvəffəqiyyətlə bitirən Əmrah 1945-ci ildə filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsinin tələbəsi olmuşdur. Təcrübəli müəllimlərindən jurnalistikanın sirlərini öyrənən Əmrah Əmrahov hələ universiteti bitirməmişdən “Azərbaycan pioneri” qəzeti ilə əməkdaşlıq edir, ilk yazıları bu qəzetin səhifələrində çap olunur. 1950-ci ildə ali təhsilini başa vurduqdan sonra o, jurnalistlik fəaliyyətini həmin qəzetdə davam etdirir. Ömrünün sonuna kimi bu qəzetin redaksiyasında çalışır, balalarımızın həyatını işıqlandıran məqalələri, oçekləri, hekayələri, povestləri ilə çıxış edir.

“Azərbaycan pioneri” qəzetində ədəbi işçi vəzifəsindən baş redaktor vəzifəsinədək yüksəlir. Ancaq həmişə onun bir əvəzsiz vəzifəsi olub: uşaqlar üçün yazıb-yaratmaq. Əmrah müəllim bu vəzifəni ləyaqətlə yerinə yetirməkdən ötrü əlindən gələni əsirgəməyib, özündən sonra xeyli hekayələr, povestlər, oçeklər yadigar qoyub gedib.

Əmrah Əmrahov uzun müddət qəzetçi işlədiyindən, oçerk onun yaradıcılığının əsas janrlarından birinə çevrilib. Onun 1958-ci ildə çap olunan “Ürək vətən üçün döyünəndə” adlı ilk kitabı da oçerkdən ibarət idi. Müəllifin sonradan çap olunan “Əbədi şöhrət”, “O illər unudulmur”, “Sənin həyatının qanunu”, “Ulduzlar gecə parlar”, “Ölməzlər” kitablarında da onun oçekləri toplanmışdır.

Əmrah Əmrahov bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur. “Zastavaya gedən yol”, “Tapılmış kitab”, “Dağ bənövşəsi”, “Tarixə dönmüş illər”, “Nailənin sevinci”, “Lalələr apreldə açır”, “Yaxınların dünyası” və s. nəsr kitabları Əmrah müəllimdən bizə yadigar qalmışdır. Bir jurnalist kimi daim uşaqlarla ünsiyyətdə olan, onların həyatını, qaygılarını, problemlərini qəzetdə işıqlandıran Ə. Əmrahov həm də bə-

dii əsərləri üçün zəngin material toplamışdır. Elə buna görə də onun hekayə və povestlərinin qəhrəmanları uydurma deyil, real həyat adamlarıdır.

“Atlar nə vaxt yatır”, “Qırmızı giləli budaqlar”, “Tütək çalan quş” və s. bu qəbildən olan hekayələrində Ə. Əmrahov uşaqlara təbiət, heyvanlar, quşlar, bitkilər haqqında məlumat verir.

Adını çəkdiyimiz birinci hekayənin mərkəzində kəndə öz babasına qonaq gedən Samirin taleyi dayanır. Şəhər uşağının kəndi diqqətlə öyrənməsi, hər şeylə maraqlanması, təsərrüfat işlərində böyüklərə kömək etməsi təsvir olunmuşdur. Samiri hər şeydən çox babasının səmənd atı maraqlandırır. Atın xasiyyəti, onun az qala adam kimi dil bilməsi, etibarlılığı, sahibinin sözünə baxması uşağı təəccübləndirir. Samir atı diqqətlə müşahidə edir. Hətta gecələr də durub ona baş çəkir. Oğlanı ən çox təəccübləndirən isə həmişə atın oyaq olmasıdır. Bunu soruşanda babası onu başa salır ki, atlar elə ayaq üstəcə yatırlar. Ancaq xəstələndə, yaxud qocalıb əldən düşəndə yerə uzanırlar.

“Tütək çalan quş” hekayəsinin qəhrəmanı Natiq də şəhərdən kəndə qonaq gedir. O da eyni maraqla kənd həyatına, əsrarəngiz təbiətimizə, zəngin heyvanat, quşlar aləminə üz tutur, babası ilə birlikdə ata minib meşəyə gedir. Müəllif meşəni balaca qəhrəmanın gözü ilə oxucularına göstərməyə çalışır. Natiq meşə gözəli sarıköynəyi öz gözləri ilə görür, onun haqqında məlumat toplayır.

Ə. Əmrahovun hekayələri uşaqların yaş səviyyəsinə uyğundur. Müəllif maraqlı süjetlər vasitəsi ilə öz qayəsini uşaqlara çatdırmağı çox xoşlayan yazıçılarımızdandır.

Əmrah Əmrahovun işıqlı xatirəsi onu tanıyanların, bir də əsərlərini oxuyanların yaddaşında yaşayacaqdır.

MÜASİR UŞAQ ƏDƏBİYYATI**TEYMUR ELÇİN**
(1924 - 1992)

Müasir Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafında böyük xidməti olan görkəmli sənətkarlarımızdan biri də Teymur Elçindir. Teymur Süleyman oğlu Əliyev 1924-cü ildə Şuşada anadan olub. 1931-ci ildə ailələri Bakıya köçüb. Görkəmli uşaq yazıcımız orta təhsilini Bakıdakı 132 saylı məktəbdə başa vurub. 1941-ci ildə indiki Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə qəbul olunub, 1948-ci ildə isə müvəffəqiyyətlə ali məktəbi bitirib. Universitetdə təhsil aldığı müddətdə “Gənc işçi” qəzetində əməkdaşlıq eləyib. Teymur müəllim ömrü boyu müxtəlif rəhbər vəzifələrdə çalışıb. O, Azərbaycan Radio və Televiziya Komitəsinin sədri, mədəniyyət nazirinin müavini və s. bu kimi vəzifələrdə çalışsa da, ürəyi heç zaman uşaq dünyasından ayrı düşməyib.

Teymur Elçin yaradıcılığa çox erkən başlayıb. 1955-ci ildə uşaqlar üçün ilk şeirlər kitabını çap etdirib. Bu kitab “Qar qız” adlanırdı. Bundan sonra Teymur müəllim ömrü boyu uşaqları unutmayıb, bir-birinin ardınca onlar üçün maraqlı kitablar yazıb nəşr elətdirib. Bu kitablar aşağıdakılardır: “Bip-bip”, “Qulaq asın, danışım”, “Qızulduz, Yaşar və Nur nənə”, “Din-dan”, “Bahar, adlar, uşaqlar”, “Sözlər, nəğmələr, nağıllar, laylalar”, “Laylalar”, “Şəkərim, duzum”, “Xoruzbanı gedirəm”, “Torağayın nəğməsi”, “Toğrul babanın nağıl ağacı”, “Balaca Aytən”, “Balaca ulduzlar” və s.

Teymur Elçin uşaq psixologiyasına dərinlən bələd olan, daim onları müşayiət etməkdən yorulmayan, balacaların sehrli dünyasını şeirə köçürən qüdrətli söz ustalarımızdandır. Onun hər şeirində maraqlı bir lövhə vardır. Teymur müəllimin balaca qəhrəmanları: Günay, Toğrul, Aytən, Nez-

rin, Turan, Fərhad, Sunay, Humay və başqaları oxucuların sevimlisinə çevrilir. Onlar öz qəribə hərəkətləri, məzəli danışmaları, hazır cavablıqları, şeytanlıqları ilə yadda qalırlar.

“Deşik corab” şeiri öz yumoru ilə diqqətimizi cəlb edir:

Deşilib Nezrinin corabı,
Çıxıbdır barmağı deşikdən.
Elə bil körpəcə uşaqdır,
Dayanıb, boylanır beşikdən.
Corabı dəyişmək istəyir,
Çıxarmaq istəyir nənəsi.
Tutubdur Nezrinin acığı
Yaxına qoymayır heç kəsi:
- Qoy baxsın! - deyir o, - dəyməyin,
Pəncərə açıbdır özünə.
Mən ona baxıram, o mənə.
- Nə deyək Nezrinin sözünə!

Teymur Elçinin uşaq şeirlərində folklor motivləri olduqca güclüdür. Bu da təsadüfi deyildir. Çünki Teymur Elçin nəinki Azərbaycan, eləcə də dünya xalqlarının folklorunu yaxşı bilirdi. Onun ingilis, çex, fransız, yapon, yunan, rus, belorus, gürcü, latış, moldav və başqa xalqların folklorundan etdiyi tərcümələr dilimizdə çox gözəl səslənir. Bu əsərləri oxuyan uşaqlar dünya xalqlarının yaradıcılıq nümunələri ilə, onların yumoru, təfəkkür tərzilə ilk dəfə tanış olurlar.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, T. Elçinin N.Zabiladan, A.Bartodan, K.Çukovskidən, İ.Turgenevdən, S.Marşakdan, A.Tudoraşdan, P.Voronkodan, T.Hofmandan, N.Zəkəriyyədən və başqa tanınmış dünya yazıçılarından etdiyi tərcümələr Azərbaycan uşaq ədəbiyyatını əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşdirmişdir.

T. Elçinin uşaqlar üçün xeyli poeması, mənzum nağılı vardır. Bu əsərlərin mövzusu olduqca rəngarəngdir. “Küsdü, barışdı Mərcan” poemasının balaca qəhrəmanları – İlqar,

Vüqar, Elşən qayğıkeş, zəhmətsevər uşaqlardır. Onlar əl-ələ verib yağışın altında qalmış pişiyə – Mərcana gözəl bir ev tikirlər. Poemada uşaqların iş prosesinin təsviri çox təbii və canlı çıxmışdır.

Müasir uşağın maraq dairəsi olduqca genişdir. O, nəinki adi həyat hadisələri ilə, heyvanlarla, quşlarla, bitkilərlə, habelə elm və texnikanın nailiyyətləri ilə, kosmosla maraqlanır. T. Elçinin “Qızılduz, Yaşar və Nur nənə” əsərinin qəhrəmanı da belə uşaqlardır. Yaşarın yuxuda Qızılduzun əlinə tutub Aya getməsi, Günəşin “uşaqlarına” Yerdən, insanların hünərindən danışması səhnələri maraqlıdır, uşaq fantaziyasına uyğundur. Yaşar Ay nənəyə deyir ki, bir gün uşaqlar sənə qonaq gəlib qoynunda yerdə olduğu kimi cərgə-cərgə ağac əkəcəklər.

“Tuk-tuk, tak-tak” poemasının qəhrəmanı Turac yuxuda ikən onun dostları – pişik, it, quzu, xoruz, inək qapını döyüb öz dostlarını yuxudan oyatmaq, onunla oynamaq istəyirlər. Qapını həmişə baba açır. Turacın dostlarının istər zahiri əlamətləri, istərsə də xasiyyətləri elə aydın təsvir olunub ki, babanın “Bu nədir?” sualına təzə dil açan uşaqlar asanlıqla cavab verə bilirlər. Bu isə balacaların hadisələrə daha diqqətlə qulaq asmalarını təmin edir.

“Toğrul babanın nağıl ağacı” poeması ayrı-ayrı ibrətamiz nağılların birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Əsərə verilmiş bu obrazlı ad poemanın ideya-məzmununu dərinləndirməyə kömək edir. Uşaqlar öz kökləri ilə torpağa, xalqın adət-ənənələrinə möhkəm bağlanan bir ağacın – Toğrul babanın başına toplanıb onun nağıllarını maraqla dinləyirlər.

Əgər “Kilimçi” nağılında məşhur xalq oyunundan danışılırsa, “Ağ göyərçin” nağılında yoxsul bir ana, onun balalarına sonsuz məhəbbəti tərənnüm olunur. “Elçi gəldi Təpəgöz” nağılında xalq müdrikliyinin şahidi oluruq. “Nar bağı”nda isə əsrlər boyu xeyirlə şərl arasında gedən mübarizə yeni şəkildə öz poetik əksini tapıb.

Nağıl formasında yazılmış əsərləri uşaqlar daha maraqla oxuyurlar. Ancaq babalar, nənələr heç vaxt gəlişi gözəl nağıl söyləməyiblər. Nağıllarda həmişə dərin ictimai məzmun olmuş, xalqın arzu və istəkləri bu və ya digər şəkildə onlarda öz bədii əksini tapmışdır. Teymur müəllimin “Səyahət” poeması bütünlükdə şair təxəyyülünün məhsuludur. Əsərin mövzusu keçmişdən deyil, müasir həyatımızdan götürülmüşdür.

Balaca Elşən dünya səyahətinə hazırlaşır. O, sehrli qayıq ilə Afrikaya səyahət edir. Elşən zəhmətkeş və xeyirxah olduğu üçün özü ilə toxum aparır ki, Afrikada dostları üçün bağ salsın. Onun dəvəquşunun xahişi ilə heyvanların köməyinə gəlib lovğa timsahı cəzalandırması, afrikalı uşaqlara Azərbaycan üzümü paylaması balaca oxucuların xoşuna gəlir. Onlar da Elşən kimi mərd, qorxmaz, xeyirxah olmaq arzusuyla yaşayırlar.

1992-ci ildə dünyasını dəyişən Teymur Elçinin ədəbi irsi çox zəngindir. İstər mövzusu və məzmunu, istərsə də bədii sənətkarlığı ilə seçilən bu əsərlər müəllifinə şöhrət qazandırmışdır. Neçə-neçə nəsil Teymur müəllimin əsərləri ilə tərbiyə olunub və olunacaqdır.

EMİN MAHMUDOV
(1925 -2013)

“Fantastik yazıçı üçün onun arzularının həyata keçməsi ən böyük xoşbəxtlikdir. Bu baxımdan mən çox xoşbəxt adamam. 1957-ci ildə çap etdirdiyim “Kainat gəmisini” romanının qəhrəmanları Ayda vulkanla üz-üzə gəlirlər. Kitab çap ediləndən bir il sonra rus alimi Kozıryev elmi şəkildə sübut etdi ki, Ayda vulkanlar var. Həmin kitabımın ön sözündə yazmışdım ki, on-on iki ildən sonra düzəldilən kosmik aparatlar vasitəsi ilə Aya və Marsa uçmaq mümkün olacaq. Bu arzum da dəqiq vaxtında həyata keçdi, 1969-cu ildə insan

ayağı ilk dəfə Aya deydi.” – Bu sətirələr görkəmli fantastik yazıçımız Emin Mahmudova məxsusdur “Detskaya literatura” jurnalının 1972-ci ildə çap olunmuş 6-cı nömrəsindən götürülmüşdür.

Emin Qasıməli oğlu Mahmudov Göyçay şəhərində anadan olmuş, orta məktəbi də doğulduğu şəhərdə bitirmişdir. Əmək fəaliyyətinə uşaq evində tərbiyəçi kimi başlayan Emin hərbi xidmətə çağırılmışdır. 1943-cü ildən 1945-ci ilədək əsgərlik eləyən E. Mahmudov indiki Bakı Dövlət Universitetinə qəbul olunmuş, 1950-ci ildə jurnalistika fakültəsini bitirmişdir. O, təhsilini davam etdirə-etdirə əmək fəaliyyətindən də qalmamış, baş mətbuat idarəsində sensor işləmişdir. Daha sonra Emin Mahmudov əmək fəaliyyətini “Azərbaycan qadını” jurnalında, “Azərbaycan pioneri”, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti redaksiyasında və Azərbaycan Dövlət Radio və Televiziya Komitəsində davam etdirmiş, ədəbi işçi, məsul katib, böyük redaktor vəzifələrində çalışmışdır. O, jurnalistlik fəaliyyəti ilə kifayətlənməmiş, müntəzəm surətdə bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur.

Hələ kiçik yaşlarından Emin Mahmudovun qəlbində elmi fantastikaya böyük maraq oyanmış, bu sahədə əlinə keçən ədəbiyyatları acgözlüklə mütaliə etmişdir. Yaradıcılığa şeirlə başlasa da, fantastikaya meyl ona güc gəlmiş, “RT-1” adlı ilk elmi-fantastik hekayəsini 1952-ci ildə “Pioner” jurnalında çap etdirmişdir. Bundan sonra o, bir-birinin ardınca fantastik hekayələr yazıb dərc etdirmiş, 1953-cü ildə həmin hekayələrdən ibarət ilk kitabı – “Günəş şəhəri”ni oxucuların mühakiməsinə vermişdir.

Emin Mahmudovun bu kitabı yenilik idi. O, öz qələm dostu Namiq Abdullayevlə birlikdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına ilk dəfə olaraq elmi-fantastika janrını gətirmişdi.

Bu sahədə axtarıqlarını davam etdirən yazıçı “Muğanda qütb parıltısı”, “Kainat gəmisini”, “Veneranın göyləri od içindədir”, “Qeyb olmuş səslər”, “Dəmir necə ayaq açdı”, “Zül-

mət dənizi”, “Ulduzlar yolumuzu gözləyir”, “Qüdrətli pillə” və s. kitabları yazıb nəşr etdirmiş, fantastik bir yazıçı kimi şöhrətlənmişdir.

Emin Mahmudovun uşaq ədəbiyyatı sahəsində xidmətləri təkcə bununla bitmir. O, uzun illər “Pioner”, “Göyərçin” jurnallarında ətraf mühiti, müxtəlif təbiət hadisələrini, bitkiləri, heyvanlar aləmini uşaqlara tanıtmaq üçün yığcam məqalələrlə, müxtəlif mövzulu hekayələrlə çıxış etmişdir.

“Göyərçin” jurnalında “Ovçu Pirimin yeni sərgüzəştləri” adı ilə çap etdirdiyi hekayələr göstərir ki, Emin Mahmudov həm folklorumuzu, həm təbiətimizi, həm də uşaqların psixologiyasını yaxşı bilir.

Yumor, satira Emin Mahmudov yaradıcılığının yeni bir qoludur. Təbiətən yumora meyilli yazıçımız öz yığcam hekayələri ilə oxucunu dərhal ələ ala bilir, onu güldürür, düşünməyə məcbur edir.

E. Mahmudov uzun müddət “Göyərçin” jurnalının səhi-fələrində özüinə möhkəm yer tutan “Elm və sənət ulduzları” rubrikası altında dərc edilən yığcam oçerklərin, eləcə də şahmat haqqında söhbətlərin də müəllifidir.

Emin Mahmudov 2013-cü ildə Amerikanın Santa Monika şəhərində vəfat etmişdir.

NAMİQ ABDULLAYEV
(1928 - 1992)

Ədəbiyyatımızda fantastika janrının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınan Namiq Abdullayev 1928-ci il mart ayının 3-də Xızı rayonunun Darzarat kəndində anadan olmuşdur. 1947-ci ildə orta məktəbi bitirən Namiq 1948-ci ildə Azərbaycan Dövlət Xarici Dillər İnstitutunun ingilis dili fakültəsinə daxil olmuş, 1952-ci ildə ali təhsilini başa vurmuşdur. Əmək fəaliyyətinə Siyəzəndəki Cəfər Cabbarlı adına məktəbdə müəllim kimi başlamış, 1960-cı ilədək pedaqoji fəaliyyətini davam etdirmişdir. Sonra bir il Bakıda Uşaq və Gənclər nəşriyyatında redaktor vəzifəsində çalışmış, elə bu vaxt uşaqlar üçün əsərlərin çox gərəkli olduğunu dərindən dərk etmişdir.

1961-ci ildən 1988-ci ilədək Azərbaycan Dövlət Radio və Televiziya Verilişləri Şirkətində buraxıcı, redaktor, böyük redaktor, baş redaktor vəzifələrində çalışmışdır.

Uşaqlar üçün yazdığı əsərlər respublika mətbuatında – “Göyərçin”, “Pioner” jurnalında, “Ədəbiyyat və incəsənət”, “Azərbaycan gəncləri” qəzetində müntəzəm nəşr edilmişdir.

Namiq Abdullayev “Sehrli oğlan” (1960), “İtirilmiş dünya” (1962), “Balaca Kiberin macəraları” (1966), “Gecələr uzanaydı” (1980), “Piyada vəzirə çevrilir” (1987) kitablarının müəllifidir.

HİKMƏT ZİYA **(1929 - 1995)**

Azərbaycanın görkəmli təmsil ustası Hikmət Ziya 1929-cu ildə Şəki şəhərində anadan olmuşdur. Atası Ziya Əfəndiyev tanınmış müəllimlərdən biri imiş. Hikmət Əfəndiyev də həyatını insanların təlim-tərbiyəsinə həsr edən atasının adını özünə təxəllüs seçmişdir.

Hikmət Ziya universitetin jurnalistika fakültəsində təhsil almış, hələ tələbə ikən bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Onun imzası görkəmli uşaq yazıçısı, “Azərbaycan pioneri” qəzetinin redaktoru Eynulla Ağayevin diqqətini cəlb etmiş, tələbə şairi yanına çağıraraq ona dəyərli məsləhətlər vermiş, uşaq ədəbiyyatına böyük ehtiyac olduğunu söyləmişdir.

Elə o vaxtdan Hikmət Ziya “Azərbaycan pioneri” qəzeti ilə müntəzəm əməkdaşlıq edir. 1952-ci ildə universiteti bitirib həmin qəzetdə fəaliyyətə başlayır. Çox çəkmir ki, istedadına görə ədəbiyyat və incəsənət şöbəsinin müdiri vəzifəsinə irəli çəkilir. Müntəzəm surətdə oçerkləri, felyetonları, bədii yazıları ilə mətbuat orqanlarında çıxış edən H. Ziya əməkdaşlığı olduğu qəzetin daha məzmunlu çıxması üçün əlindən gələni əsirgəmir.

Redaksiyada işlədiyi müddətdə Hikmət Ziya uşaqlar üçün bədii əsərlər yazmağın vacibliyini dərk edir. Onun bu illərdə gənc müəlliflərlə işini xüsusi qeyd etmək lazımdır. İndi görkəmli şair və yazıçılar kimi tanınan Məstan Günər, İlyas Tapdıq, Cahangir Məmmədov, Namiq Abdullayev, Rüşət Əhmədzadə, Rəfiq Zəka, Yusif Həsənbəy və başqaları H. Ziyanın xahişi ilə uşaqlar üçün əsərlər yazıb “Azərbaycan pioneri” qəzetində çap etdirirdilər. Hikmət müəllim özü də bu sahədə qələmini sınaıyır və Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən birinə çevrilir.

Qəzetdə işlədiyi müddətdə H. Ziya S. Vurğun, S. Rəhimov, M. Hüseyn, M. İbrahimov, Ə. Vəliyev və başqaları ilə

daim əlaqə saxlayır, uşaqlar üçün əsərlər yazmağı onlardan xahiş edir, çox vaxt öz istəyinə nail olur.

H.Ziya S. Vurğunla görüşünü həyəcanla xatırlayırdı:

- 1954-cü ildə redaksiyanın tapşırığı ilə S. Vurğunla görüşməli, onun haqqında məqalə hazırlamalıydım. Düzü, bərk həyəcan keçirirdim. O vaxt S. Vurğun Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti idi, iş başından aşırıdı. Xoşbəxtlikdən sevimli şairimizlə görüşə bildim, ancaq hiss etdim ki, vaxtı çox azdır. Ona görə şairi qabaqladım: “Səməd müəllim, mən Sizdən müsahibə ala bilməsəm, onda məni əfəl müxbir kimi tanıyaqlar.” Söz Səməd Vurğunun xoşuna gəldi. O, mənimlə xeyli söhbət etdi, suallarına həvəslə cavab verdi.

Hikmət Ziya 1969-cu ildən ömrünün sonuna – 1995-ci ilədək balalarımızın sevimli jurnalı “Göyərçin” jurnalında işləmiş, istər ideya-məzmun, istərsə də bədii sənətkarlıq baxımından diqqəti cəlb edən ən yaxşı əsərlərin jurnalda dərc olunması üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. Onun gənc müəlliflərlə işini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Hikmət Ziyanın əmək fəaliyyəti bütünlükdə uşaq mətbuatı ilə bağlıdır. “Göyərçin”in balalarımızın sevimli jurnalına çevrilməsində onun əməyi böyükdür.

H. Ziya uşaqlar üçün xeyli kitab yazıb çap etdirmişdir. Onun “Atamın hədiyyəsi”, “Bahar gözəldir”, “Milçək ürəyi”, “Ulduzların söhbəti”, “Qısa təmsillər”, “Xatirə”, “Tülkü arayışda”, “Buludlar”, “Mənim dovşanım”, “Qısqanc qarışqa”, “Günəş və ləkələr”, “Leylək yuvası”, “Qardaşlar ovda” və s. kitablarında balalarımızın sevincinə səbəb olan şeirlər toplanmışdır.

Müasir mərhələdə təmsil janrının inkişafında Hikmət Ziyanın xidmətləri olduqca böyükdür. Görkəmli rus şairi Sergey Mixalkov onu “Həyatını uşaq ədəbiyyatına həsr etmiş fədakar şair, əla təmsilçi” adlandırır. Təsadüfi deyil ki, Hikmət müəllimin adı qarşısında tez-tez “Azərbaycanın Krilovu” epitetini görürük. Doğrudan da, H. Ziya öz dərin icti-

mai məzmunlu, lakonik təmsilləri ilə ümumxalq məhəbbəti qazanmış sənətkardır.

Mişar -
dişiyə yaşar.

Şüşə çilikləndi dönsün almaza,
Süpürüb yığdılar bir xəkəndaza.

Hikmət Ziyanın uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki xidmətləri xüsusilə qeyd olunmalıdır. Hikmət müəllimin indiyədək çap olunmuş iyirmidən artıq kitabının tən yarısı uşaqlar üçündür. O, “Qərib cinlər diyarında” bədii filminin ssenari müəllifidir. Lənkəran teatrında tamaşaya qoyulan “Sınaq”, Abdulla Şaiq adına kukla teatrının repertuarında özünə möhkəm yer tutan “Əkiz qardaşlar” əsərləri, eləcə də efirdə səslənən “Mehir məsələsi”, “Meşədə qala” radio-pyesləri H. Ziyanın dramaturgiya sahəsində səriştəsi olduğunu göstərir. Hikmət Ziyanın əsərləri dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunmuşdur. Hikmət müəllim özü də tərcümə ilə ciddi məşğul olmuşdur. Onun görkəmli rus təmsilçisi İ.A. Krılovdan etdiyi tərcümələr daha uğurludur.

Hikmət Ziya duzlu, məzəli, incə yumorla dolu şeirlərin müəllifidir. Elə buna görə də onun əsərləri sevilə-sevilə oxunur. Onun görüşlərdə çıxışları əsl toy-bayrama çevrilir, dinləyicilərin üzünə xoş təbəssüm qonur, alqış səsləri kəsilmək bilmirdi. Bütün bunlar şairin şerlərinin həyatiliyi, səmimiliyi ilə əlaqədar idi.

Şair-jurnalist. Bu adların ikisini də Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimi Hikmət Ziya öz gərgin əməyi ilə qazanıb. Özünün dediyinə görə şairlikdə qazandığı bütün uğurlarda jurnalistik fəaliyyətinin böyük təsiri, köməyi olmuşdur. Jurnalist kimi insanlarla daha çox ünsiyyətdə olan Hikmət Ziya bədii əsərləri üçün də zəruri xammal toplaya bilmişdir. Şairlik isə öz növbəsində onun məqalələrinə kövrəklik, bədiilik, lakonizm bəxş etmişdir.

TOFIQ MÜTƏLLİBOV
(1929 - 1992)

Azərbaycan LKGİ, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı və Bakı şəhər pionerlər sarayı şeir müsabiqəsi elan etmişdi. Səkkizinci sinifdə oxuyan bir oğlan uşağı da öz ilk qələm təcrübəsini müsabiqəyə göndərmişdi. Onun heç ağlına da gəlməzdi ki, “Zəfər” adlı ilk şeiri ikinci mükafata layiq görülcək, az sonra “Azərbaycan pioneri” qəzetində çap olunacaq...

Həmin uşaq gələcəyin tanınmış şairlərindən biri olacaq Tofiq Mütəllibov idi.

Mütəllibov Tofiq Mütəllib oğlu 1929-cu ilin aprelində Naxçıvanda anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirdikdən sonra o, indiki Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə qəbul olmuş, 1963-cü ildə ali təhsilini başa vurmuşdur. Əmək fəaliyyətinə jurnalist kimi başlamış, bir sıra mətbuat orqanlarında çalışmış, həm bədii yaradıcılıqla, həm də jurnalistlik fəaliyyəti ilə ciddi məşğul olmuşdur. Tofiq Mütəllibov “Pioner” jurnalında məsul katib, Azərbaycan Radio və Televiziya Verilişləri Komitəsində redaktor, böyük redaktor, baş redaktor, “Azərbaycan gəncləri” qəzetində şöbə müdiri işləmişdir.

Tofiq Mütəllibov ömrü boyu mətbuatda çalışıb, publisistik məqalələr yazmaqla bərabər, bədii yaradıcılıqla, xüsusən, uşaq ədəbiyyatı ilə ciddi məşğul olub. O, balalarımızın sevimli şairinə çevrilib, gözəl nəğmələr müəllifi kimi şöhrətlənib. “Bəxtəvər uşaqlar”, “Bağçada yolka”, “Görüş”, “Mehriban baxışlar”, “Kəkliklər oxuyanda”, “Sevənlərçin”, “Gözəllikdən doymur ürək”, “Danışan çiçəklər”, “Görüş yerimiz”, “Vüqarın nəğmələri” və s. şeir kitabları çap olunub. Onun uşaq şeirləri öz dilinin aydınlığı, dərin ictimai mündəricəsi ilə diqqəti cəlb edib. Tofiq Mütəllibov nəğməkar şair olduğundan, onun uşaq şeirlərində də bir nəğmə həzinliyi, nəğmə kövrəkliyi var:

Qonaq gələr ilk bahar,
Meşəyə səs yayılar,
Yatan quşlar ayılar,
Kəkliklər oxuyanda.

Öpər yarpağı yarpaq,
Üzə gülər bağça, bağ,
Çinarəm dil açacaq
Kəkliklər oxuyanda.

T. Mütəllibovun uşaq şeirlərinin tərbiyəvi əhəmiyyətini, dilinin rəvanlığını, mövzusunun rəngarəngliyini nəzərə alan pedaqoqlar onun əsərlərinə tez-tez müraciət etmişlər. “Bəxtəvər uşaqlar”, “Şən yolka” şeirlərini uşaqlar həvəslə əzbərləyirlər. Dərsliklərə Tofiq Mütəllibov qələmindən çıxan otuza yaxın şeir salınıb ki, bu da onun müəllifinin uşaq ədəbiyyatı sahəsində uğurlarının göstəricisidir.

Elə uşaq təsəvvür etmirəm ki, Tofiq Mütəllibovun sözlərinə bəstələnmiş “Cücələrım” mahnısını bilməsin. Bu mahnının mətni dünyanın bir çox xalqlarının dillərinə tərcümə olunub. Qənbər Hüseynlinin sehrkar musiqisi və Tofiq Mütəllibovun ahəngdar şeiri indi bütün dünya uşaqlarının dilinin əzbəridir. “Cücələrım” mahnısının dünya şöhrəti qazanmasında onun müəllifinin çox böyük əməyi vardır.

Bəstəkarlar Tofiq Mütəllibovun yaradıcılığına tez-tez müraciət edirlər. Çünki onun şeirləri kövrəkdir, həzindir, ahəngdardır.

Qövs-qüzeh göydə çələng toxudu,
Sən gəlməmiş bu gözəllik yox idi,
Torağaylar nəğməsinə oxudu,
Sənin xətrinə.

Tofiq Mütəllibov iki yüzdən artıq nəğmənin müəllifidir. Hər dəfə onun sözlərinə yazılmış mahnıları dinlədikdə adam təskinlik tapır ki, onun nəğməkar ürəyinin döyüntüləri cis-

mani ömründən sonra da eşidilir, dost və tanışlarını, qədirbirlən oxucularını kövrəldir, düşüncələrə qərq edir.

Tofiq Mütəllibov Azərbaycan təbiətini, onun qışını, baharını, payızını, yayını məhəbbətlə tərənnüm etmişdir. Onun təsvirlərində adi ot da, çiçək də, ağac da, daş da, torpaq da canlıdır. “Nə gözəlsən” şeiri bu baxımdan maraq doğurur. Şair meşənin qış vaxtını belə təsvir edir:

Əzəmətli çinarlar
Geyib ağ paltarını,
Səpir yerə qarını.
Gəlir qərribə səslər...
Elə bil ki, vələslər
Çıxacaqdır yarışa,
Salam deyəcək qışa.
Baxın, baxın küknara,
Necə bürünüb qara.
Qəşəng budaqları var,
Geyinib yaşıl paltar.
Meşə, vüqarlı meşə,
Sinəsi qarlı meşə.
Cığırın buz olub,
Hər ağac qar qız olub...

T. Mütəllibov uşaqlar üçün bir neçə maraqlı səhnə əsəri də yazmışdır. “Meşə nağılı”, “Danışan qayalar” pyesləri Abdulla Şaiq adına Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrında, “Cücələrim” adlı alleqorik əsər isə Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçıları Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur.

Tofiq Mütəllibovun şeirləri həmişə uşaqların dilinin əzbəri olacaq, onun müəllifinin xatirəsi doğmalarının, əzizlərinin, qələm dostlarının ürəyində daim yaşayacaqdır.

NƏRİMAN SÜLEYMANOV
(1930 - 1995)

Yazıçı Nəriman Süleymanov 1988-ci ildə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin uşaq ədəbiyyatının problemlərinə həsr etdiyi dəyirmi stol söhbətində deyirdi: “Dünyamızın, adamlarımızın, həyatımızın elə bir işi yoxdur ki, o, uşaqla, uşaq həyatı ilə, onun bu günü ilə, gələcəyi ilə bağlı olmasın. İnsan həyatının əsl mənası, məzmunu, dadı-duzu uşağa necə xidmət etməkdədir, uşağı necə böyütməkdədir. Uşaq mətbuatı, uşaq ədəbiyyatı bu sahədə böyük rol oynayır.”

Nəriman müəllimin özü də həyatını uşaq ədəbiyyatının, uşaq mətbuatının inkişafına həsr edən, işindən xüsusi zövq alan cəfəkeş yazıçılarımızdandır. O, Ermənistanın Körpülü kəndində anadan olmuş, orada orta məktəbi bitirmişdir. 1947-ci ildə N. Süleymanov indiki Bakı Dövlət Universitetinə qəbul olunmuş, 1952-ci ildə isə ali məktəbi bitirib jurnalist diplomu almışdır. Elə o vaxtdan Nəriman müəllim taleyini uşaq mətbuatına bağlamışdır. “Pioner” jurnalında ədəbi işçi kimi fəaliyyətə başlayan N. Süleymanov şöbə müdiri, məsul katib vəzifələrində çalışmış, 1977-ci ildən “Pioner” jurnalının, sonra isə “Günəş”in baş redaktoru işləmişdir. 1995-ci il aprel ayının 16-da Bakıda vəfat etmişdir.

Jurnalistik fəaliyyəti ilə yanaşı, Nəriman Süleymanov ürəyindəki bədii yaradıcılıqla məşğul olmaq arzusunu da reallaşdırmışdır. 1952-ci ildə “Azərbaycan pioneri” qəzetində çıxış edən yazıçı yaradıcılıq axtarışlarını davam etdirmiş, uşaqların həyatını dərinlən müşahidə əsasında yeni-yeni hekayələr yazıb nəşr etdirmişdir. 1956-cı ildə onun “Balaca atlı” adlı ilk hekayələr kitabı çap olunmuş, uşaq ədəbiyyatına istedadlı bir yazıçının gəldiyini xəbər vermişdir.

Bundan sonra yazıçı “Qaraçı qızı”, “Tanışlıq”, “Sovqat”, “Novruzgülü”, “Qocalar və uşaqlar” kitablarını nəşr etdirmiş, istedadlı bir yazıçı kimi həm oxucuların, həm də

ədəbi ictimaiyyətin rəğbətini qazanmışdır. Bu kitablarda toplanan hekayələrin hamısı bir məqsədə – uşaqları vətənə, əməyə, doğma təbiətimizə, tarixi keçmişimizə məhəbbət ruhunda tərbiyə etməyə yönəldilmişdir. Qəhrəmanlarının xarakterini həyatı süjetlər vasitəsi ilə açan müəllif onları oxucuların sevimlisinə çevirə bilmişdir. Təbiəti, otları, çiçəkləri uşaqlara tanımaq məqsədiylə müəllifin qələmə aldığı alleqorik nağıllar Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının maraqlı nümunələri hesab edilə bilər.

Nəriman Süleymanov məhsuldar yazıçı idi. O, daim qələm çalmış, yazıb yaratmaqdan yorulmamışdır. “Yetər nə-nə”, “Babamın bağı”, “Göy qurşağı”, “Tək çiçək”, “Əsas ürəkdir”, “Ömrün iki payızı” və s. kitablar yazıcının gərgin yaradıcılıq axtarışlarının bəhrəsidir.

Zahid Xəlil çox doğru göstərir ki, Nəriman Süleymanovun hekayələrində hadisə, təsadüf yox, hər hansı bir həyatı fakt bədii detala çevrilib qəhrəmanların xarakterini açmağa xidmət edir. Tədqiqatçı bu baxımdan “Tək çiçək”, “Yarpaq”, “Lalə” hekayələrini nümunə gətirir.

Nəriman Süleymanov təbiəti, bitkiləri, heyvanlar aləmini yaxşı bilən yazıçılarıмыздandır. Uşaqlığını kənddə keçirən bütün yazıçılar kimi o, təbiətdən danışanda çətinlik çəkmir, hər otu, çiçəyi, yarpağı, quşu, böcəyi, heyvanı xarakterik cizgilərlə təqdim etməyi, onları oxuculara sevdirməyi bacırır. Bu baxımdan onun “Dağ keçisi və onun balası”, “Ana quşun yuxusu”, “Atlar qərribə olurmuş”, “Hansı qoyun örüşdən daha tez qayıdır” və s. bu qəbildən olan hekayələri səciyyəvidir. Qara Namazovun sözləri ilə desək, yazıçı hadisələri təsvir edərkən təbiət mənzərələrindən istifadə edib canlılar aləmi ilə təbiət arasında əlaqəni təbii verə bilər.

“Nigarançılıq”, “Dərs”, “Özündən danışma”, “Əsgərlər analarını çox istəyirlər”, “Qardaşımın Qıratı”, “Çay daşanda”, “Cüyür səsi”, “Kartof yandı” və s. bu kimi həyatı hekayələr yazıcının uşaq dünyasına, uşaq psixologiyasına ya-

xından bələdliyini, adi həqiqətləri bədii həqiqət səviyyəsinə qaldırmaq bacarığını göstərir.

Nəriman Süleymanovun ssenarisi əsasında “Alma” və “Sehrli ağac” cizgi filmləri çəkilməmişdir.

N. Süleymanov heç zaman uşaq ədəbiyyatına, uşaq mətbuatına, onun problemlərinə biganə qalmamış, müşavirələrdə, simpoziumlarda, konfranslarda, mətbuat səhifələrində uşaq ədəbiyyatının təəssübkeşi kimi çıxış etmişdir. Onun mənalı əsərləri dünyanın bir çox xalqlarının dillərinə tərcümə olunub, maraqla qarşılanıb.

ƏLİ SƏMƏDLİ **(1930 - 2006)**

Uşaq yazıçısı Əli Səmədli Göyçay rayonunun Mallışxılı kəndində anadan olub. Orta məktəbi Göyçayda bitirib. Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun teatrşünaslıq fakültəsində təhsil alıb. Əmək fəaliyyətinə fəhlə yataqxanasında tərbiyəçi kimi başlayıb. Sonra mədəniyyət nazirliyində inspektor, kinoprokat idarəsində rəis müavini, incəsənətin təbliği bürosunun direktoru, İncəsənət İnstitutunun müəllimi, “Azərbaycan pioneri” qəzetinin şöbə müdiri, Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində redaktor vəzifələrində işləmişdir.

“Unuda bilmirəm” adlı ilk hekayəsi 1959-cu ildə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində çap olunmuşdur. “Aqıl babanın nağılları” adlı ilk kitabı isə 1961-ci ildə işıq üzü görmüşdür. “Qarlı gündə”, “Çinar ömrü uzun olur”, “Tərgül və Zərgül”, “Hər kəsin öz nəğməsi var”, “Tapmacalar”, “Sehrli xalça”, “Hərənin bir ulduzu”, “İnnab ağacı” və s. kitabların müəllifidir.

Əli Səmədlinin nağıl povestləri daha çox diqqəti cəlb edir və uşaqlar üçün maraqlıdır. “Kibrit çöplərinin macərəsi” əsəri istər ideya-məzmunu, istərsə də bədii dəyəri etibarilə yazıcının digər əsərlərindən fərqlənir. Yazıçı balacaların marağına səbəb olan süjet ətrafında məişətdə geniş işlədilən kibrit çöplərinin yaradılmasında insanların çəkdiyi ağır zəhmətdən nağıl dili ilə söhbət açır. Hopbala və Topbalanın başına gələn hadisələrin hamısı yazıçı təxəyyülünün məhsuludur.

Kibrit dənələrini boş-boşuna yandıran dəcəl bir oğlanın – İlqarın əlindən canını qurtaran Hopbala ilə Topbalanın insan kimi danışması, öz əsillərini, köklərini tapmaq üçün onların birinin Şimala – şam meşələrinə, digərinin Cənuba – kükürd mədəninə getməsi, nəhayət, kibrit zavodunda görüşüb öz analarının – kibrit qutusunun yanına qayıtmaları əsərin mərkəzində qoyulan başlıca hadisədir. Müəllif bu hadisədən bədii vasitə kimi istifadə etmiş, balaca oxucularına tək-cə kibritin necə yaranması haqqında söhbət açmaqla kifayətlənməmiş, habelə Şimalın və Cənubun özünəməxsus təbiəti haqqında balaca oxucularına söhbət açmışdır.

“Sehrli xalça” nağıl-povestində müəllif folklorə üz tutmuş, nağıllar dünyasının qəhrəmanı Əhmədin başına gələn hadisələrdən söhbət açmışdır. “Artıq tamah”, “Siçanların toyu” əsərləri də oxunaqlıdır.

“Siçanların toyu”nun maraqlı süjeti vardır. Bu simvolik nağılda tənbellik, oğurluq, mal-dövlət hərisliyi, köhnə adət-ənənələr tənqid olunur. Turuş-xuruş xanım, Tos-tolaq bəy öz övladlarını ərköyün, tənbel böyüdən valideynlərin, Yanıqqulaq isə ata-ana himayəsində dolanan tənbel, avara, tüfeyli gənclərin simvolik obrazıdır.

“Kiçik bal arısı və xallı kəpənək” Ə. Səmədlinin uğurlu əsərlərindəndir. İlk dəfə pətəkdən çıxıb xallı kəpənəyə qoşulan balaca arı geri qayıdarkən keşikçi arılar onu içəri buraxmırlar. Beçənin geriye qayıdıb şirə yığmaqdan başqa çarəsi qalmır.

“İki buğda” hekayəsində anbarda altmış il əvvəl qalmış bir buğda dənəsi ilə yeni buğdanı qarşılaşdıran müəllif bu vasitə ilə oxuculara keçmişdə əkinçilərin həyatı, onların iş şəraiti haqqında məlumat verir. Təzə buğda xışın, vəlin nə olduğunu bilmədiyi kimi, köhnə buğda da traktorun, kombaynın, gübrənin adını ilk dəfə eşidir. Təzə buğdaya qoşulub anbardan çıxan köhnə buğda palçıqlı daxmaların yerində yaraşlıq, aynabəndli evlər, asfalt küçələr gürür.

Ə. Səmədlinin “Lovğa yarpaq”, “Lovğa şitillər”, “Dəcəl alma ağacı”, “Pələngin quyruğu”, “Fil və qarışqa”, “Söyüdlər başlarını niyə aşağı dikirlər” nağıllarında lovğalıq, özündən müşdəbehlik tənqid olunur. Əlbəttə, bu hekayələrin hamısı eyni dərəcədə müvəffəqiyyətli deyildir. Hekayələri bir-birinin ardınca oxuduqda adama elə gəlir ki, bu nağıllar mərkəzində eyni mənəvi-əxlaqi problem qoyulmuş bir hekayənin müxtəlif variantlarıdır. Yarpaq da, şitillər də, pişik də, fil balası da, söyüdlər də öz lovğalıqlarının peşmançılığını çəkirlər.

Nə zaman ki, mənəvi-əxlaqi nəticələr hadisələrin özündən doğur, o zaman hekayələr, nağıllar müvəffəqiyyətli çıxır. Ancaq elə ki, nəsihətçilik başlayır, vəziyyət dəyişir, bədiiilik arxa plana keçir. Məsələn, “Dəcəl alma ağacı” lovğalığı üzündən bağdan çıxıb kolluğa gedir və qoz boyda, kimsəyə lazım olmayan almalar gətirir. Bu hadisənin təsvirindən sonra müəllif haqlı olaraq nöqtə qoyur. “Lovğa yarpaq” he-

kayəsinin qəhrəmanı isə müəllifin iradəsinə tabe olaraq nəsihətə keçir: “Amandır, lovğalıq etməyin! Siz hamınız bir ağacın övladlarısınız. Mehriban olun, baş-başa yaşayın!”

“Meşə həkimi” nağılında cərrah bıçağını xatırladan dimdiyi ilə ağacların cücülərini təmizləyən Ala qarğaya, Saxsağana qoşulub nağara çalmaqla məşğul olur. Nağıl aşağıdakı cümlələrlə bitir: “Həmin gündən meşə həkimsiz qaldı. Çünki Ağacdələnin başı nağara çalmağa qarışmışdı.”

Əli Səmədli dramaturgiya sahəsində də qələmini sınamışdır. Onun “Artıq tamah baş yarar”, “Hərənin bir ulduzu”, “Kibrit çöplərinin macərası”, “Sehrli xalça” nağıl-pyesləri, “Sarıtel xanım” komediyası, “Əzəbli günlərin sonu” pyesi ayrı-ayrı vaxtlarda tamaşaya qoyulmuşdur.

Xalq yazıçısı Əli Vəliyev Əli Səmədlinin nağıllarına yüksək qiymət verərək yazırdı: “Şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim növü olan nağıllar yazılı ədəbiyyatın, xüsusi ilə uşaq ədəbiyyatının inkişafı üçün həmişə tükənməz mənbə olmuşdur. Bu bitməz-tükənməz xəzinədən səmərəli bəhrələnən Əli Səmədov uşaqlarımız üçün onlarla maraqlı nağıllar və nağıl povestlər yazmışdır. Bu nağıllarda valideyn məhəbbəti, tərənnüm yığcam və təbii süjet üzərində qurulmuşdur. Burada təsvir olunan hadisələr ideyanın, fikrin cövhəridir.”

FİKRƏT SADIQ
(1930 –2016)

Fikrət Sadiq 1930-cu ildə Şamaxı şəhərində anadan olub. İbtidai təhsilini Şamaxıda alıb, sonra Bakıda sənət məktəbini bitirib. Gəncədə və Kürdəmirdə elektrik montyoru işləyib. Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirdikdən sonra bir müddət Şamaxıda müəllim, qəzetdə ədəbi işçi, universitetdə laborant, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında redaktor, “Gənclik” nəşriyyatında şöbə müdiri, “Azərbaycanfilm”in elmi-kütləvi və sənədli filmlər birliyi idarəsinin baş redaktoru, ədəbiyyat təbliği bürosunun direktoru vəzifələrində çalışıb. Sonra ömrünün sonuna kimi Azərbaycan yazıçılar birliyində işləyib.

“Ömrünün ən odlu, gənclik çağını işığa çevirib yandıran” Fikrət Sadiqın üzündən də nur yağır, şerlərindən də. O, vaxtı ilə işıqçı olub. İnsanlara ev-ev, küçə-küçə işıq paylayıb. Fikrət müəllim universitetdə, ensiklopediyada, kinostudiyada, bədii ədəbiyyatın təbliği bürosunda, yazıçılar birliyində işləyəndə də işıq onun yol yoldaşı olub. Sevimli şairimizin şeirləri də, həyatı da işıqla yoğrulub. Onun incə, həzin, kövrək şeirlərində dalğa hay-harayından çox ləpə pıçılıtsı var. Özü də bu şeirlərin əhatə dairəsi, coğrafi ərazisi çox genişdir. Ancaq Fikrət Sadiq poeziyasının kökü Azərbaycan torpağına, onun qədim adət-ənənələrinə, folkloruna bağlıdır.

Şair öz şeirlərində vətən torpağını məhəbbətlə, özünəməxsus poetik lövhələrlə canlandırır. Onun yazılarını oxuduqca Lahıc yolları ilə addımlayır, Namazgəl körpüsündən keçir, Nizaminin şeirlərini süd yerinə içən Gəncə çınarlarının düzülüşünə, Göygölün əsrarəngiz mənzərələrinə heyranlıqla tamaşa edirik.

Fikrət Sadiq “Cığır”, “Ömrün bir günü”, “Dəniz küçəmizə gəlir”, “Sevgi yağışı”, “İşığın yaşı”, “Yerdən göyə ümid” və s. kitabların müəllifidir. Şairin “Cırtndan hara get-

mişdir”, “Bala kirpi”, “Göydə nə var”, “Göydən alma düşmədi” kitabları isə uşaqlar üçündür. Bu kitabları oxuyanda sevimli şairimizin uşaq dünyasına dərinlən bələdliyinin şahidi oluruq. Şeirlərin hamısı sadə, aydın, lakonik və obrazlıdır. Şairin “Çanaqlı bağa və qurbağa” şeirinə fikir verək:

Bir çanaqlı çağa bağa,
Girdi bağa, oynamağa.
Bir qurbağa gördü onu,
Qoydu lağa,
Dedi: – Buna bax ha!
Əynindəki qına bax ha!
Donub qaldı çağa bağa,
Elə qaldı baxa-baxa.
Sonra dedi:
– Sən də bağa, mən də bağa,
Təkcə "qur"un artıqdı ha!

“Cırtanın yeni sərgüzəştləri” multiplikasiya filminin ssenarisi, “Yumaq top” pyesi də Fikrət Sadiqın uşaq ədəbiyyatı sahəsində uğurlu əsərlərindəndir.

Azərbaycan ədəbiyyatında xalq əfsanələrinə daha çox müraciət edən şairlərimizdən biri də Fikrət Sadiqdır. Onun “Bacı-qardaş nağılı”, “Balıqçı və su pərisi”, “Arzu bulağı”, “Vətənin əl boyda daşı”, “Ana əli” poemaları öz qidasını xalq arasında yayılan əfsanələrdən, rəvayətlərdən götürmüşdür. “Ana əli” poemasında əfsanəvi hadisə ana məhəbbətinin böyüklüyünü açmaq vasitəsinə çevrilmişdir.

Folklorşünas alim Mirəli Seyidova həsr edilmiş “Vətənin əl boyda daşı” poeması istər məzmunu, istərsə də ideyabədii keyfiyyətləri ilə öz aktuallığını heç vaxt itirməyən əsərdir. Fikrət Sadiq özünəməxsus poetik təhkiyyə üslubuna yenə də sadıq qalır. Düşmən elçisinin əvvəlcə Metedən poladüz göy qılıncı, sonra Göydəmir atı, daha sonra “Ölü çöl”ü istəməsi fonunda əfsanəvi qəhrəmanın xarakteri mər-

hələ-mərhələ açılır. Qəzəblənsə də, araya nifaq düşməsin deyə öz qılıncını, atını verən qoca Mete düşmənin “Ölü çöl”ü istəməsinə dözə bilmir. Şair bu ibrətamiz fakt vasitəsi ilə vətən torpağının müqəddəsliyi məsələsini ön plana gətirir:

Göy qılıncı istədi xaqan,
Verdim ona yaraq olsun.
Göydəmir atı istədi xaqan,
Verdim ona ayaq olsun.
“Ölü çöl”ü verə bilmərəm...

Fikrət Sadıq 1980-ci ildə qələmə aldığı həmin əsərin üstünə yenidən qayıtmağa mənəvi ehtiyac hiss etmiş, əsəri təzə fəsillərlə zənginləşdirmişdir. İstər poemaya nəsrə yazılan giriş, istər proloq, istər uşaqların mərə-mərə oyununun təsviri və s. ulu babalarımızın həyatı, məişəti, vətənə sevgisi haqqında poetik salnamə yaratmaq arzusuna xidmət etmişdir. Poemada qədim türk xalqlarının tarixi keçmişinə şair nağıl, əfsanə, rəvayət prizmasından baxmışdır. Dibələk qarı bütün nağıllarımızda təsvir edilən küpəgirən qarıların ümumiləşmiş obrazı səviyyəsinə yüksəlmişdir. Şairin fikrincə, eyni tayfadan, eyni nəsilədən olan xalqların arasında nifaq toxumu səpən məhz bu cür şər qüvvələrdir.

Fikrət Sadığın bütün yaradıcılığında, eləcə də poemalarında folklor ab-havası vardır. Onun poeziyasından istədiyimiz qədər xalq ifadəsi, atalar sözü nümunə gətirə bilərik. Lakin Fikrət Sadığı xalqa bağlayan nə folklor mövzusu, nə də ayrı-ayrı ifadələrdir. Onun poeziyasında xalq ruhu, xalqın təfəkkür tərzı ön plandadır. Şairin bütün əsərlərinin xəmiri folklorla yoğrulub.

ƏLİ KƏRİM
(1931 - 1969)

Elə yazıçı var ki, əsərlərini oxuyandan sonra yadda heç nə qalmır. Elə yazıçı da var ki, oxucu dönə-dönə onun yaradıcılıq nümunələrinə müraciət etmək ehtiyacı duyur. Belə sənətkarlardan biri də mərhum şairimiz Əli Kərimdir.

Kərimov Əli Paşa oğlu – Əli Kərim 1931-ci ilin martında Göyçay şəhərində anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirdikdən sonra 1949-cu ildə Azərbaycan Dövlət İncəsənət Universitetinə daxil olmuşdur. Üç il teatrşünaslıq fakültəsində oxuduqdan sonra Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının göndərişi ilə M. Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutuna oxumağa göndərilmişdir. 1955-ci ildə Ədəbiyyat institutunu fərqlənmə diplomu ilə bitirən Əli Kərim “Azərbaycan” jurnalı redaksiyasında işə qəbul edilmişdir. O, ömrünün sonuna qədər bu jurnalda poeziya şöbəsinin müdiri işləmişdir. 1969-cu ildə vəfat etmişdir.

Budur şairin qısa tərcümeyi-halının konturları. Onun qısa, lakin şərəfli ömrünün ritmini isə biz onun şeirlərini, poemalarını oxuyanda aydınca hiss edirik.

Əli Kərim ədəbi yaradıcılığa “Azərbaycan pioneri” qəzetində çap etdirdiyi “Təzə müəllim” şeiriylə başlamışdır. “İki sevgi”, “Həmişə səfərdə”, “Qızıl qanad” kitabları çap olunandan sonra ədəbi ictimaiyyət onu heç kəsə bənzəməyən orijinal şair kimi qarşılamışdır.

Lakin Əli Kərim sağlığında yalnız bu üç kitabını görə bildi. Ölümündən sonra isə onun “Qaytar ana borcunu”, “Uşaqlar və ulduzlar”, “Səfərdən sonra”, “Tənbel ayı balası”, “Pillələr”, “Qız və kəpənək”, “Qayıt” kitabları, iki cildlik seçilmiş əsərləri çap olundu.

Əli Kərimin poetik üslubunun özünəməxsusluğu, şeirlərindəki məzmun və forma vəhdəti, ifadə rəngarəngliyi, daxi-

li dinamika, hərərət, yangı oxucunu maqnit kimi özünə çəkir.

“Qaytar ana borcunu” şeirini xatırlayın! Əsərin mərkəzində qoyulan valideyn-övlad münasibəti ecazkar şeir dili ilə oxucuların ürəyinə həkk edilmişdir. Şeir ana borcundan çıxmağın qeyri-mümkünlüyünün təntənəsi kimi səslənir, insanın ürəyində nəcib insani keyfiyyətlər oyadır. Bu şeir anasını unudanlara vurulan yağlı şapalaqdır:

Oğul! Nədir etdiyin bəs bu haqq-say üçün?

Qaytar onun ömrünə, neçə gecə, neçə gün!

Qaytar onun saçının qaralığını geri,

Qaytar o dilindəki şirin-şirin sözləri!

O sözü, o söhbəti, gülüşü anan verib,

Ana dodaqlarından bala dodaqlarına.

İndi ondan gen gəzən oğul ayaqlarına

Yerişi anan verib.

Qaytarsan o sözləri, sözsüz bir lal olarsan,

Qaytarsan o yerişi yerindəcə qalarsan.

Qaytarsan o gülüşü, hırıldamazsan daha,

Qaytar, qaytar onları, qaytar, qoyma sabaha!

“O borc sənin özünsən, özünü qaytar geri” mısrası ilə bitən bu şeir, bizcə, uşaq ədəbiyyatının ən gözəl nümunəsi hesab edilə bilər. Çünki şeirin tərbiyəvi əhəmiyyəti çox böyükdür.

Əli Kərimin böyüklüyü ondadır ki, öz şəxsi kədərini, sevincini bəşəri kədər, bəşəri sevinc səviyyəsinə qaldıra bilir. Onun bütün əsərlərində zamanəsi ilə möhkəm bağlı olan narahat, həmişə axtarışda olan şairin ürək döyüntülərini eşidirik.

Adi məişət qayğılarından tutmuş bəşəriyyəti narahat edən elə bir problem yoxdur ki, Əli Kərimi düşündürməsin. Lakin onun yaradıcılığını oxucuya sevdiren təkə mövzu rəngarəngliyi deyildir. Məsələn, ata haqqında o qədər şeir

yazılıb ki, lakin Ə. Kərimin “Atamın xatirəsi” şeiri bunların heç birinə bənzəmir.

Sevgisi də soyuq idi, təzə əkini,
Hər bələdan hifz eləyən qalın qar kimi.

Ə. Kərim əməkdən, vətəndən, müharibədən, məhəbbət-dən, valideyn-övlad münasibətlərindən yazanda da orijinaldır, heç kəsə bənzəmir. Onun poeziyasını sevdiren əsas cəhətlərdən biri də bu bənzərsizlikdir.

Əli Kərimin “İlk simfoniya”, “Üçüncü atlı”, “O mənə danışdı ki”, “Bir santimetr haqqında ballada”, “Heykəl və heykəlin qardaşı” poemaları epik poeziyamızın ən gözəl nümunələridir. Həyatın nisbətən daha geniş lövhələrini orijinal vasitələrlə canlandırmaq, zəngin insan xarakterləri yaratmaq bacarığı, lirizmlə epizmin sıx vəhdəti onun bu əsərlərində özünü qabarıq şəkildə göstərir. Bu əsərlərdə hadisələrin özündən çox onun qəhrəmanların taleyinə buraxdığı təsir öz bədii inikasını tapmışdır. Genişlikdən çox dərinliyə meyl edən Ə. Kərim insanların mənəvi aləmindəki ən incə, adi gözə görünməyən cəhətləri əks etdirməyə nail olur.

“Bir santimetr haqqında ballada” poemasında şairin zər-rədə ümman göstərmək bacarığı oxucunu heyran qoyur. Fəth olunmuş kilometrlərin içərisində bir santimetr nədir ki? Lakin bu kilometrlərin hər birində neçə-neçə “santimetr ömrü” əriyib. Bir santimetr həssas oxucuya ümumi qələbəmizdə az-çox əməyi olan sadə, təvazökar, sırayı insanın taleyini xatırladır. Qələbədə belələrinin əməyi görünməsə də, bir santimetrin çatışmazlığı acı məğlubiyyətə gətirib çıxarır. Poemada bunu əyani şəkildə görən, qəhrəmanla birgə həyəcan keçirən oxucu şairin “Bir santimetr, əzizim, böyükdür, sonsuzdur bir məmləkət kimi, bir diyar kimi” qənaətinə tamamilə şərik olur.

Əli Kərimin kiçikyaşlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş xeyli şeiri, “Uşaqların loğmanı”, “Paşa, ulduzlar və uşaq-

lar”, “Dənizdə şəhər” adlı üç poeması vardır. Bu əsərlər də Əlinin digər əsərləri kimi öz orijinallığı, bənzərsizliyi ilə diqqəti cəlb edir. Məsələn, “Adam” şeirinə fikir verək:

Fuad yazdı divarı,
Skamyanın üstünü.
Pəncərəyə söykədi
Xəritənin üzünü.
Görmür heç kim, kef elə,
Adam yoxdu, – deyirdi.
Bəs görəsən Fuadın
Özü adam deyildi?

Bax, quru nəsihətçilikdən uzaq tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edən uşaq şeiri belə olar! Şairin digər şeirləri də öz yığcamlığı, dilinin aydınlığı və obrazlılığı ilə diqqəti cəlb edir. Çinarın boy atıb üçüncülər oxuyan mərtəbəyə çatması, gilənarın isə ikincidə qalması uşaq psixologiyasına bələd həssas şairin müşahidəsinin nəticəsi kimi maraq doğurur:

Keçən ilki bir çinar
Gör necə boy atıbdır.
Üçüncülər oxuyan
Mərtəbəyə çatıbdır.

Hamı gülüb deyir ki,
Üçə keçibdir çinar.
İkincidə qalıbdır
Ancaq hələ gilənar.

Bu misraları da yalnız şair Əli Kərim yarada bilərdi. Öz ömründən kəsib misraların ömrünə calayan, ölümsüz poeziya yaradan Əli Kərim. Onun nəinki başqa şairlərin əsərlərinə, hətta bir-birinə bənzəməyən sənət əsərləri hələ neçə-neçə oxucu nəslinin qəlbini riqqətə gətirəcəkdir.

TOFIQ MAHMUD
(1931 - 1997)

Təbiət hadisələrinə şair gözü ilə baxıb, onu poetik lövhələr vasitəsi ilə balaca oxuculara çatdırmağa bilmək üçün yazıçı həm təsvir obyektini hərtərəfli öyrənməli, həm mövzuya uyğun bədii forma tapmağa çalışmalı, həm də uşaqların yaş xüsusiyyətini mütləq nəzərə almalıdır. Həyatını uşaq ədəbiyyatına həsr edən Tofiq Mahmudun yaradıcılığına nəzər salarkən görürük ki, o, məhz bu istiqamətdə yaradıcılıq axtarışları aparmış, xeyli uğurlar qazanmışdır.

Mehdiyev Tofiq Mahmud oğlu Şahbuz rayonunda anadan olmuşdur. Orta təhsilini Bakıda başa vuran Tofiq Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə qəbul olunmuşdur, 1954-cü ildə oranı bitirmişdir. Əmək fəaliyyətinə məarif nazirliyində metodist kimi başlayan Tofiq Mahmud 1958-ci ildən 1961-ci ilədək “Azərbaycan müəllimi” qəzeti redaksiyasında xüsusi müxbir işləmiş, 1961-ci ildə tale onu “Göyərçin” jurnalına aparıb çıxarmışdır. O vaxtdan T. Mahmud vəzifə etibarilə pillə-pillə yüksəlmiş, ədəbi işçi vəzifəsindən baş redaktor vəzifəsinə qədər müxtəlif işlərdə çalışmışdır. 1997-ci il aprel ayının 4-də Bakıda vəfat etmişdir.

Tofiq Mahmudun əsərlərinin mövzusu rəngarəngdir. Onun balaca qəhrəmanları daha çox gəzməyə, görməyə, şahidi olduqları hadisələrin mahiyyətini öyrənməyə həvəs göstərirlər. Hiss olunur ki, şair görüb-duyduğu, müşahidə etdiyi hadisələri qələmə alır. Elə buna görə də onun şeirləri təbiiliyi, həyatiliyi ilə diqqəti cəlb edir.

T. Mahmudun uşaq psixologiyasına yaxından bələdliyi onun əsərlərinin müvəffəqiyyətini təmin edən başlıca cəhətlərdən biri kimi yadda qalır. Bu baxımdan “Apar məni”, “Ehey, durnalar”, “Çiçək gətirdi”, “Evdə təkdir”, “Hırslanan oğlan”, “Şeir sevən qız”, “Dəfçalan”, “Uzunburun” və s. bu qəbildən olan şeirlər maraq doğurur. Ona görə ki, bu əsər-

lərdə şair hadisələri təsvir etməklə yanaşı öz balaca qəhrəmanlarının bədii portretlərini də yaratmağa çalışır və əsasən məqsədinə nail olur. Digər tərəfdən təbii, hadisələrin özündən doğan yumor bu şeirlərin bədii dəyərini xeyli artırır, onları oxunaqlı edir.

Susan kimi dəf,
Alqışla doldu
Hər yan, hər tərəf...
Çıxdı bu zaman
Dəfin dalından
Elə dəf boyda
Cıqqılı oğlan...

Yaxud, “Şeir və şar” şeirinə nəzər salaq. Burada səhnəyə çıxan uşağın əlindəki şarın gözlənilmədən partlaması, salondakı gülüş, uşağın çaşıb özünü itirməsi, özünü ələ alıb şeiri əzbər söyləməsi, daha sonra cərgələr arasında bir neçə şarın partladılması çox təbii, inandırıcı boyalarla əks olunmuşdur.

Tofiq Mahmudun bəzi əsərlərində uşağın özünün bədii obrazı yoxdur, lakin həmin şeirlərdə təsvir olunan hadisələr balaca oxucunun diqqətini cəlb edir. “Xoruzlar”, “Yüklü arı”, “Küsən bulud”, “Bir torba qoz”, “Ayı balası”, “Çəpişin hay-küyü”, “Dovşanın beşi” və s. bu kimi şeirlərin simvolik qəhrəmanları öz məzəli hərəkətləri, danışığı, qərribə mühakimələri ilə uşaqların özlərini xatırladırlar.

Doğma diyarı sevdirmək, onun keçmişi, bu günü və gələcəyi haqqında maraqlı məlumat vermək uşaq ədəbiyyatının qarşısında duran başlıca vəzifələrdəndir. Bu həqiqəti dərinlən dərk edən şair Azərbaycanın şəhərlərinin, kəndlərinin poetik xəritəsini yaratmağa çalışır. O, balaca qəhrəmanlarını Kəlbəcərə, İsmayılıya, Girdmançay sahillərinə, Lahıca, Basqala, Qara nohura, İçərişəhərə, Nabrana, Gəncəyə, Göygölə... qiyabi səyahətə aparır. Şair təsvir etdiyi bu yerlə-

rin xarakterik cizgilərini ön plana çəkmək yolu ilə getməyə çalışdığından onun həmin mövzuda yazdığı əsərlər maraqlıdır.

Tofiq Mahmudun yaradıcılıq nümunələri içərisində təbiətə həsr olunmuş şeirlər çoxluq təşkil edir. Bu yazıların lirik qəhrəmanları təbiətlə sıx təmasda təsvir olunurlar. Şair öz oxucularını meşə yolu ilə, cığırqlarla səyahətə aparır, bu “yaşıl xəzinə”nin hər ağacı, hər kolu, otu, yarpağı, çiçəyi, meyvəsi, mamırı, torpağı haqqında məlumat verir.

Bu, işıqlı meşədir,
Yaraşıqlı meşədir.
Hər ağacda hər yarpaq,
Bir çıraqdır, bir çıraqlıq.
Neçə işıqlı rəng var,
İşıqlardan çələng var.
İşığı vardır, bilin,
Nərgizin, qərənfilin!

“Göyqurşağının rəngləri” nağılında qövsi-qüzehin necə yaranması poetik lövhələrlə canlandırılır. “Su zanbağının nəğməsi” nağılında isə su zanbağı, çinar və buludun simvolik obrazı yaradılmış, insanlar arasında saf, təmiz məhəbbəti, sədaqəti təbliğ etmək məqsədi qarşıya qoyulmuşdur. Nağıldakı lövhələr canlıdır, cazibədardır. Su zanbağının gözəlliyini heyranlıqla tərənnüm edən şair onu su üstünə səpələnmiş bir ovuc qara, ağ yelkənə bənzədir.

Tofiq Mahmud təbiəti duyan, onu vurğunluqla tərənnüm edən, hər otu, hər çiçəyi, yarpağı, ağacı, meyvəni, quşu, böcəyi xarakterik cizgilər vasitəsi ilə balaca oxucularına təqdim edən şairlərimizdənədir. Bu baxımdan, onun “Meşənin rəngləri” adlı poeması daha çox diqqəti cəlb edir. Bədii sözün qüdrətinə arxalanan şair meşənin müxtəlif, bir-birinə bənzəməyən lövhələrini yaradır. Bu lövhələr tez-tez dəyişdiyindən təsvirlər yorucu təsir bağışlamır. Şair gah yağışlı,

gah dumanlı-çisginli, gah günəşli havalarda, gah səhər, gah günorta, gah axşam, gah da gecə vaxtı oxucunu meşəyə qiyabi səyahətə aparır. Ayrı-ayrı, bir-birinə bənzəməyən lövhələr hamısı birlikdə meşəni tam təsəvvür etmək imkanı yaradır.

“Abşeronun sahilləri” poemasında Orxan və Süsənin yaddaqalan bədii obrazı yaradılmışdır. Şair Abşeronun özünəməxsus gözəlliklərinə bu balaca qəhrəmanlarının gözü ilə baxmağa çalışmış, hadisələrə maraqlı, uşaq xarakterinə uyğun bədii forma tapa bilmişdir.

Tofiq Mahmudun istər Azərbaycan, istərsə də digər dillərdə xeyli əsərləri çap olunmuşdur. Biz onu həm şair, həm nasir, həm dramaturq, həm publisist, həm də tərcüməçi kimi tanıyıırıq.

ƏZİZƏ ƏHMƏDOVA **(1932-2003)**

Əzizə Əhmədova müasir Azərbaycan uşaq nəsrinin tanınmış nümayəndələrindən biridir. O, 1932-ci il yanvar ayının 26-da Bakıda anadan olmuş, 1951-ci ildə Bakı Pedaqoji Texnikumunu bitirmiş, sonra təhsilini indiki Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində davam etdirmişdir. Təhsilini başa vurduqdan sonra 1956-cı ildən 1966-cı ilədək Uşaqgəncnəşrdə redaktor işləmiş, sonra bir il Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında böyük redaktor vəzifəsində çalışmışdır. 1967-ci ildə “Gənclik” nəşriyyatına direktor təyin olunmuş, 1987-ci ilədək bu vəzifədə çalışmış, balalarımızın zövqünü oxşayan kitabların çap olunması üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir.

1957-ci ildə “Pioner” jurnalında “Qorxmazın səhvi” adlı ilk hekayəsi çap olunduqdan sonra yaradıcılıqla ciddi məşğul olmuş, “Xınalı qayalar”, “Yaz qarı”, “Onu çiçəklər sevdi”, “Bu ellərə vurulmuşam”, “Bir ürək sındırmışam”, “O

günlərə baxıram”, “Mavi gözlərin işığı”, “Damda yaşayan Karlsonla bacada yaşayan Damdabacanın macəraları” adlı nəsr kitablarını çap etdirmişdir.

Onun mənalı, ibrətamiz hekayələrini, müxtəlif mövzulu povestlərini balalarımız həmişə sevə-sevə mütaliə edirlər. Bu əsərləri oxuyanda hiss olunur ki, Əzizə xanım uşaq psixologiyasına yaxından bələddir, bütün varlığı ilə məhz bu aləmə bağlıdır.

Bədii əsərin mərkəzində uşaqları düşündürən maraqlı problemlər qoymaq, hadisələrə uşaq gözü ilə baxmağı və onları mənalandıрмаğı bacarmaq, sadəlik, aydınlıq, təbiilik Əzizə Əhmədovanın hekayə və povestlərinin əsas məziyyətləri kimi yadda qalır. Hiss olunur ki, Əzizə Əhmədovanı bizim gələcəyimiz olan uşaqların taleyi, onların təlim-tərbiyəsi kimi mühüm məsələlər həmişə düşündürür. Elə buna görə də o, dünya, eləcə də qardaş xalqlar ədəbiyyatının layiqli nümunələrini yüksək tərcüməçi səriştəsi ilə dilimizə çevirmişdir. Tərcüməçilik fəaliyyəti nəinki Əzizə xanımın yaradıcılığına mane olmuş, əksinə, onun özünə tələbkarlığını daha da artırmışdır. Bu tələbkarlığın, görkəmli uşaq yazıçılarının əsərlərindən yaradıcılıqla bəhrələnməyin nəticəsidir ki, Ə. Əhmədova “Damda yaşayan Karlsonla bacada yaşayan Damdabacanın macəraları” kimi maraqlı bir nəsr əsəri yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

Uşaqlar üçün yazılmış bu roman kompozisiya bitkinliyi, forma əlvanlığı, bədii sənətkarlıq məziyyətləri, dilinin aydınlığı, rəvanlığı və obrazlılığı baxımından diqqəti cəlb edir.

Müəllif uşaqların yaxşı tanıdığı və sevdiyi Karlsonun Azərbaycana səyahəti fonunda respublikamız, onun keçmişi, tarixi abidələri və bugünkü nailiyyətləri haqqında ürək dolu su söhbət açır. Bu söhbətlər canlı, obrazlıdır. Hiss olunur ki, yazıçı təsvir obyektini dərinlən öyrənmiş, hadisələri sənətkarlıq süzgəcindən keçirərək oxuculara təqdim etmişdir.

Məşhur İsveç yazıçısı Astrid Lindqrenin “Balaca və damda yaşayan Karlson” əsərinin qəhrəmanı Karlson eyni zamanda Əzizə Əhmədovanın “Damda yaşayan Karlsonla bacada yaşayan Damdabacanın macəraları” əsərinin tam hüquqlu qəhrəmanıdır. Yazıçı Karlsonu əsərə bir növ hazır obraz kimi gətirsə də, yeni şəraitdə, yeni mühitdə onun xarakterinin bizə məlum olmayan başqa cəhətlərini də üzə çıxarmağa müvəffəq olur.

Əzizə Əhmədova Azərbaycanın təbii mənzərələrinə, dağlarına, dərələrinə, bərəkətli tarlalarına, mədənlərinə, şəhərlərinə, burada gedən böyük quruculuq işlərinə kənardan gəlmə, bu yerlər haqqında təsəvvürü olmayan Karlsonun gözləri ilə baxmağı bacarır. Bu isə özlüyündə əsərin təsir gücünü, onun təbiiliyini xeyli dərəcədə artırır.

Uşaq yazıçısının qarşısında duran başlıca vəzifələrdən biri də balaca oxucunun məlumatını, biliyini genişləndirmək, onun həyatı, təbiəti yaxından öyrənməsinə kömək etməkdir. Əzizə Əhmədovanın haqqında söhbət açdığımız əsəri bu baxımdan da diqqəti cəlb edir. Oxucu maraqlı hadisələr fonunda çox şey öyrənir, xeyli informasiya əldə edir. İnformatik məlumatlar əsərin süjeti ilə, hadisələrlə sıx bağlı olduğundan, qəhrəmanların xarakterini daha dərinləndirməyə və daha dərinləndirməyə imkan verir. El ədəbiyyatından, folklordan yaradıcı şəkildə bəhrələnmə romandakı milli koloriti xeyli dərəcədə artırmışdır.

Əsərin əsas qəhrəmanı Damdabacadır. Öz vətəninə dərin məhəbbətlə sevən Damdabaca zəngin müəllif təxəyyülünün məhsuludur. O, öz hazırcavablığı, məzəli söhbətləri ilə diqqəti cəlb edir. Damdabaca bir növ öz ölkəsinin keçmişi, indisi və gələcəyi haqqında iftixar duyğusu ilə danışan, onu xarici qonağa təqdim edən gid-ekskursavod rolunu oynayır. Maraqlıdır ki, Damdabacanın sinəsi gözəl nağıllar, əfsanələr, yanıltmacalar, tapmacalarla doludur. Qobustan, Qız qalası, Çıraqqala, Şərq bazarı, Neft daşları və s. bu kimi maddi

abidələrlə yanaşı Azərbaycan xalqının mənəvi abidələri – dərin hikmətlə dolu folklor nümunələri, adət-ənənələri Karlsonu heyrləndirir, odlar diyarı haqqında onun təsəvvürlərini tamamlayır.

Romandakı Çubuq arvad, Qırçı, Dalandar surətləri də maraqlıdır. Müəllif mənalı ştrixlər, bədii detallar vasitəsilə onların da yadda qalan bədii obrazlarını yarada bilmişdir.

Əsərin süjeti canlıdır, dinamikdir. Bir-birini tamamlayan maraqlı macəralar, hadisələr müəllif qayəsinin ifadəçisinə çevrilir. Bu roman nəinki Əzizə Əhmədovanın, eləcə də Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının son illərdə qazandığı nailiyyətlərdən biri hesab oluna bilər.

FUAD TANRILI **(1932)**

Son illərdə uşaq nəşri sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərən Fuad Tarverdiyev 1932-ci ildə Yerevan şəhərində anadan olmuşdur. Orta məktəbin yeddinci sinfini bitirən Fuad 1946-cı ildə Əzim Əzimzadə adına Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Məktəbinə daxil olmuş, 1951-ci ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. Sonra o, öz təhsilini Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində davam etdirmişdir. 1956-cı ildə ali təhsilini başa vuran Fuad Tarverdiyev Cəfər Cabbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasının xronika şöbəsində işə düzəlir. 1957-ci ildə isə tale onu Azərbaycan Dövlət Radio və Televiziya Komitəsinə aparır. Öz bacarığı, qabiliyyəti ilə diqqəti cəlb edən Fuad burada bacarıqlı bir işçi kimi tanınır və məsul vəzifələrdə çalışır. O, proqram redaksiyasının baş redaktoru, komitə sədrinin müavini vəzifələrində səmərəli fəaliyyət göstərir, milli televiziyaımızın inkişafında əlindən gələni əsirgəmir.

Ədəbi yaradıcılığa 1965-ci ildə “Göyərçin” jurnalında çap etdirdiyi “Alma” hekayəsi ilə başlayan Fuad Tarverdi-

Yev bu jurnalın daimi müəlliflərindən birinə çevrilir. O, müntəzəm surətdə öz hekayələrini balalarımızın sevimli jurnalının səhifələrində çap etdirir. “Göyərçin” jurnalının ab-havası Fuad Tarverdiyevin görkəmli bir uşaq yazıçısı kimi formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Fuad Tarverdiyev (Tanrılı) bir neçə uşaq kitabının müəllifidir. “Uçub səni taparam”, “Mənim günəşim”, “Gilavar-2 əməliyyatı”, “Elçinurun üç səyahəti” və s. kitablarında toplanan hekayələr Fuadın uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki gərgin əməyinin məhsullarıdır. Yazıçının hekayələri öz yığcamlığı, dilinin rəvanlığı ilə diqqəti cəlb edir. Bu əsərlərin qəhrəmanları dünyanın altını da, üstünü də bilən, hər şeylə maraqlanan, öz hərəkətləri, davranışları ilə oxucuya təbəsüm bəxş edən müasir uşaqlardır.

“Qəribə gün” adlı hekayəsinin qəhrəmanı Elnuru müəllif təbiətlə sıx təmasda təsvir edir. Uşağın otların, çiçəklərin arasında gəzməsi, cücələrə evcik düzəltməsi, kəpənəklərin dalınca ora-bura qaçması, şəhli lalələri dərib anasına hədiyyə aparmaq istəməsi maraqlı cizgilərlə işlənmişdir.

“Niyə gec gəlir” hekayəsi də həyatidir. Evdə tək qalan uşaq darıxır, ağlına gələn bir nömrəni yığb anasını istəyir. Yazıçı uşağın tək qaldığını, qorxduğunu, darıxdığını bildiyindən onu söhbətə çəkir, uşağa nağıl danışmaq istəyir. Müəllif hekayəni maraqlı sonluqla bitirir. O, anasını çox, lap çox istəyən oğlan haqqında nağıl danışmaq istəyərkən Fərid yazıçının sözünü kəsir:

“- Əmi... Əmi...”

Sevincdən oğlanın səsi cingildəyirdi.

- Əmi, anam gəldi! Eşitdi ki, mən də onu hamıdan çox istəyirəm, gəldi. Sonra sizə zəng edəmə. Yaxşı?! Nağılı danışarsınız, yaxşı?!

Fərid cavabımı gözləmədi. Yəqin qaçıb anasının qucağına atıldı.”

Fuad Tarverdiyevin bütün hekayələri məhz bu cür həyatidir. Müəllif maraqlı, təbii süjetlərlə öz balaca qəhrəmanlarının daxili dünyasına nüfuz etməyi, onlarla həmsöhbət olmağı bacarır.

Uşaq psixologiyasına yaxşı bələd olan yazıçı cansız əşyalara da insan nəfəsi verib onları danışdırır. Bu baxımdan onun “Məni də özünüzlə aparın”, “Çınqılparça” hekayələri maraq doğurur. Birinci hekayədə Pəncərə dil açıb açıldığı həyat, onun baş-başa verən ağacları, ən başlıcası isə burada yaşayan Nihad və Timurçindən söhbət açır. Pəncərənin danışmağından bədii vasitə kimi istifadə edən yazıçı öz balaca qəhrəmanlarının arzu və düşüncələrindən söhbət açır.

“Çınqılparça”da isə müəllif yol çəkən insanların əməyini, onun yaxşı və pis cəhətini, ekoloji gərginliyin yaranmasını ön plana gətirmişdir. Toz-torpağın, uçqunun, daş-kəsəyin altında qalan zərif otlar, çiçəklər elə bil haray qoparır, kömək diləyir. Çınqılparçanın da daş qəlbi buna dözmür, özünü həmişəlik gölün yaşıl qoynuna atır.

TOFIQ AĞAYEV (1933)

“Qarışqa şəhə düşdü. - Batıram, batıram!” – deyər bağırdı. Qarışqalar yığışdılar, məsləhətləşdilər və saman çöpü tapmaq üçün qaçdılar. Onu tapanacan şəh qurudu.” – Gözəl uşaq yazıçısı Tofiq Ağayevin “Şəh” nağılı cəmi bu iki-üç cümlədən ibarətdir. Təəccüblənməyin, onun uşaqlar üçün yazdığı nağılların hamısı belədir: yığcam, lakin mənalı!

Tofiq Hüseynbala oğlu Ağayevin tərcümeyi-halı da elə onun yazdığı nağıllar kimi qısadır. 1933-cü il aprelin 15-də Salyan şəhərində anadan olub. Bakıda orta məktəbi bitirdikdən sonra bir il matros işləyib. 1952-ci ildə indiki Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olub. 1957-ci

ildə universiteti bitirdikdən sonra əvvəlcə “Kommunist Sumqaita”, sonra “Molodyoj Azerbaydjana” qəzetlərində ədəbi işçi işləyib.

1958-ci ildə Tofiq Komi Muxtar Respublikasındakı Sıktıqvar şəhərinə köçüb. O, burada da jurnalistik fəaliyyətini davam etdirib. “Krasnoye znamya” qəzeti redaksiyasında xüsusi müxbir, xəbərlər şöbəsinin müdiri, məsul katib müavini işləyib. Elə bu illərdə yaradıcılıqla məşğul olmağa başlayıb. 1963-cü ildə “Krasnoye znamya”da ilk hekayəsi çap olunan Tofiq Ağayev sonra öz şeirləri, hekayələri, nağılları ilə “Murzilka”, “Kolobok”, “Kostyor”, “Göyərçin” və s. jurnallarda müntəzəm çıxış etməyə başlayıb.

Tofiq Ağayevin yaradıcılıq nümunələri ilə ilk dəfə “Göyərçin” jurnalında tanış olmuşam. Jurnalın baş redaktoru, şair Tofiq Mahmud rusdilli yazıçımız Tofiq Ağayevin yaradıcılıq nümunələrini təriflədi və bir dəstə şeirini mənə verib dedi ki, xoşuna gəlsə tərcümə edərsən. Mən Tofiq Ağayevin şeirlərini maraqla oxudum. Hiss etdim ki, o, bütün varlığıyla uşaq ədəbiyyatına bağlı, həssas müşahidələri olan incə ruhlu bir şairdir. “Quşcuğaz”, “Şir balası”, “Yağış” və “Böcək kinoda” şeirlərini həvəslə tərcümə etdim. O şeirlər “Göyərçin”də çap olundu. Şeirlərin hamısı, “Quşcuğaz” isə daha çox xoşuma gəlmişdi:

Ana quş balasını
Bir gün danladı bərk-bərk:
- Sözə baxmırsan bu gün
Küncdə durasan gərək!
Dimdiyini sallayıb
Dolandı incik-incik,
Xeyli gəzdi bala quş,
Tapa bilmədi küncü:
- Anam mənə danlayır,
Yox-yox, çox yaxşıyam mən!
Qanadlanıb quşcuğaz

Havaya qalxdı birdən.
Sıgırmırdı yerə, göyə,
Bala quşun sevinci:
- Anam deyir küncdə dur,
Yuvanın varmı küncü?!

Tofiq Ağayev Rusiyada yaşayarkən orada üç uşaq kitabı nəşr etdirmişdir: “Rozoviy olenü”, “Volşebniy xorey” və “Sosna do samoqo neba.”

Yazıçı 1972-ci ildə doğma Bakıya qayıtmışdır. O, həmin ildən “Vışka” qəzetində məsul katib müavini vəzifəsində çalışır. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin rus dilinə tərcüməsində və nəşrində o, yorulmaq bilmədən fəaliyyət göstərir.

Bakıya gələndən sonra Tofiq Ağayev öz yığcam, dərin mənalı uşaq nağılları ilə, şeirləri və hekayələri ilə mətbuatda tez-tez çıxış edir. 1983-cü ildən Yazıçılar İttifaqının üzvüdür.

Tofiq Ağayev bütün predmetləri uşaq gözü ilə görməyi bacarır. Onun “Qayıq” adlı kiçik nağılına fikir verək:

“Dəniz kimi görünən mavi göydə bir qayıq üzürdü. Bu qayıq ağappaq buluddan idi. Qayıq üzdü, üzdü, günəşə yaxınlaşdı. Günəş qayığa əyləşdi, daha şəfəq saçmadı.

Günəş dincəldi, qayıqdan düşüb yenidən işıq saçdı. Ağ qayıq isə üzməyində davam etdi.”

Göründüyü kimi, günəşin buluda girib çıxması həssas bir gözlə müşahidə edilmiş, maraqlı bir nağıl yaranmışdır.

Tofiq Ağayevin Bakıda da bir neçə kitabı çap olunmuşdur. Bu kitablardan “Kiçik nağıllar” və “İşıldaböcək” daha çox marağa səbəb olmuşdur.

Tofiq Ağayev dramaturgiya ilə də məşğuldur, Onun “Cırıtdan Ayı və Canavardan necə uzaqlaşdı”, “Cırıtdanın yeni sərgüzəştləri” pyesləri Abdulla Şaiq adına Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrında müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuşdur.

İLYAS TAPDIQ **(1934 - 2016)**

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri də İlyas Tapdıqdır. O, 1934-cü ilin noyabr ayının 30-da Gədəbəy rayonunun Əli İsmayılı kəndində anadan olmuşdur. Orta məktəbi Kiçik Qaramurad kəndində bitirmişdir. Hələ uşaq ikən ürəyində ədəbiyyata dərin maraq olan İlyas sənədlərini indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dil və ədəbiyyat fakültəsinə vermiş, 1952-ci ildə ali məktəbə qəbul olunmuşdur. Filologiya fakültəsində təhsil alması onun poeziyaya marağını daha da artırmış, müəllif ilk qələm təcrübələrini də tələbə ikən yazmışdır. İlk mətbu şeiri 1953-cü ildə “Azərbaycan” jurnalında çap olunmuşdur. “Bakının gecələri” adlı bu şeirdən sonra gənc şair daha da həvəslənmiş, hələ tələbə ikən, yəni 1955-ci ildə “Kəndimizin çobanı” adlı ilk kitabını nəşr etdirməyə müvəffəq olmuşdur. 1956-cı ildə ali məktəbi bitirən İlyas Tapdıq Uşaqgənc-nəşrdə redaktor, “Azərnəşr”də redaktor, böyük redaktor, “Gənclik” nəşriyyatında böyük redaktor, redaksiya müdiri, baş redaktor, Azərbaycan Baş Mətbuat Müvəkkilliyində qrup rəhbəri, Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio verilişləri komitəsində baş redaktor işləmişdir. Sonra o ömrünün sonuna kimi yaradıcılıqla məşğul olmuşdur.

Göründüyü kimi, İlyas Tapdıq həyatının xeyli hissəsini mətbuatda işləməklə başa vurmuşdur. Bu, onun yaradıcılığına çox müsbət təsir göstərmişdir. İlyas müəllim yaradıcılıqla ciddi məşğul olmuş, xeyli kitab yazıb çap etdirmişdir. Onun kitabları aşağıdakılardır: “Bulaq başında”, “Gözlər”, “Xumar”, “Arxalı dağlar”, “Bir eşqin şimşəyi”, “Çimnaz oynayır”, “Əksim və qəlbim”, “Təpələr”, “Bir gülün qönçəsi”, “Bir evim var”, “Meşənin mahnısı”, “Xoruz və siçan”, “Qız-

lar və qağayılar”, “Çiçəklərim, güllərim”, “Qoçaq dovşan”, “Nağıllı ağaclar” və s.

İlyas Tapdıq sözü asta deməyi daha üstün tutan, hay-küyü sevməyən şairlərimizdənədir. Biz onun şeirlərində vətənimizin gözəlliklərini, zəhmət adamlarını, onların arzu və düşüncələrini görürük. Dağ çapanın dağ üstündə ağır əllərini sıxan şairə elə gəlir ki, Fərhadın heykəlini canlı görür. İkicə misra ilə Daşkəsənin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən bitkin bir şeir yaradır:

Daşkəsən – dağ şəhəri,
Dağların ağ şəhəri.

Çiçəklər haqqında, bahar haqqında çox şeirlər yazılıb. Lakin biz şairin eyni mövzuya həsr olunan şeirlərini maraqla oxuyuruq. Çünki İlyas özündən əvvəl deyilənləri təkrarlamığı xoşlamır:

Çiçəklər gümüşü,
Çiçəklər –
baharın gülüşü.

Yaxud:

Bənövşə xatirinə kol dibinə yol düşdü.

İlyas Tapdıqın uşaq ədəbiyyatı sahəsində xidmətləri daha böyükdür. Bizi bu qənaətə gəlməyə onun kitablarının coğluğu yox, şeirlərinin bədii məziyyətləri vadar etmişdir. İlyas müəllimin “Bildirçin” şeirinə fikir verək:

Bildir uçub bağçanı
Meşə bildi bildirçin.
Arzu baxıb çıxırdı:
– Çildir, çildir bildirçin.
Dedi: – hanı quyuğun?
Mənə bildir, bildirçin.

Bəlkə pişik qoparıb,
Nəçə ildir, bildirçin?
Ötdü kolun dibində
Bildir-bildir bildirçin.
Qurbağalar ağladı
Gildir-gildir, bildirçin.
Qarışqalar qaçdılar –
Udar bizi, ay aman,
Udar bir-bir bildirçin.

Göründüyü kimi, burada hər şey yerli-yerindədir. Söz oyunundan məharətlə istifadə edən şair bildirçin haqqında orijinal bir uşaq şeiri yaratmağa nail olmuşdur. Bu şeir uşaqların nitqini inkişaf etdirmək baxımından da çox gözəl bədii nümunədir.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, uşaq psixologiyasını nəzərə alan, onların nitqini inkişaf etdirmək baxımından yanılmacaların əvəzsiz vasitə olduğunu bilən İlyas Tapdıq xeyli yanılmac yazmışdır. “Sünbül”, “Tənbəl”, “Zəminin zoğalı”, “Keçim” şeirləri dediyimizə misal ola bilər.

Yığcamlıq, aydınlıq, uşaq psixologiyasına uyğunluq İlyas Tapdıqın əksər uşaq şeirləri üçün xas olan xüsusiyyətdir.

Atam deyir: Sevincəm.
Anam deyir: Nadincəm.
Nənəm deyir: Qoçağam,
Bacım deyir: Uşağam.
Xalam deyir: Quzuyam,
Mən xalamın qızıyam!

İlyas Tapdıq xalq dilini, kənd həyatını, folkloru yaxşı bilən, ondan yaradıcı şəkildə bəhrələnməyi bacaran şairlərimizdəndir. Şair özü çox doğru qənaətə gəlir ki, “sənət dünyasına yol eldən gəlir.” Elə buna görə də o, həmişə üzünü sinəsində xəzinələr yatan nənələrimizə, babalarımıza tutur,

elin ətəyindən əl çəkmədiyi üçün şeirlərinin, poemalarının tərəvəti, həyatiliyi artır.

İlyas Tapdığı yaxşı uşaq poemaları da vardır. Belə əsərlərə misal olaraq “Cığal Bilal”, “Ovçu nağılı”, “Qoçaq dovşan”, “Səni gözləyir”, “Zoğal ağacı”, “Balasını qurd aparmış camış” mənzum nağıllarını, “Meşənin mahnısı” poemasını göstərə bilərik.

İlyas Tapdıq tərcümə vasitəsilə də uşaq ədəbiyyatımızı zənginləşdirməyə çalışan yazıçılarımızdandır. Onun M. Zoşşenkodan, V. Berestovdan, İ. Pivovarovadan, E. Mejelaytisdən, V. Suteyevdən, K. Tanrıkuliyevdən etdiyi tərcümələr buna misal ola bilər.

MƏSTAN GÜNƏR **(1935 - 2010)**

1935-ci ildə Tovuz rayonunun Əsrək-Cırdaxan kəndində dünyaya göz açan Əliyev Məstan Rəsul oğlu 1953 - 1957-ci illərdə indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dil-ədəbiyyat fakültəsində oxumuş, təhsilini başa vurduqdan sonra əmək fəaliyyətinə jurnalist kimi başlamışdır. O, Azərbaycan Dövlət Radio və Televiziya Komitəsində ədəbi işçi, redaktor, şöbə müdiri, baş redaktor, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti redaksiyasında şöbə müdiri, “Gənclik” nəşriyyatında baş redaktor müavini vəzifələrində çalışmışdır. Respublika mətbuatında imzası 1955-ci ildən görünməyə başlamışdır. Məstan Əliyev Dəmirçioğlu, Əsrəkli, Məsum, Məstan imzaları ilə çıxış etmiş, son kitablarını isə Məstan Günər imzası ilə nəşr etdirmişdir.

Məstan Günər ədəbiyyata həyatdan gələn, şeirləri ilə poeziyamıza torpaq ətri, çiçək kövrəkliyi, dağ havası gətirən

şairlərimizdəndir. O, həmişə özünə doğru mövzulara müraciət edir, həyat hadisələrini özününküləşdirəndən sonra onu qələmə alır. Elə buna görə də şeirlərindəki səmimiyyət oxucu ilə şair arasında etibarlı mənəvi körpüyə dönür. Məstan nədən yazırsa yazsın, hansı mövzuya müraciət edərsə etsin, öz yaradıcılıq üslubuna sadıq qalır. Səmimiyyət, aydınlıq, lakonizm, obrazlı deyim tərzinin şeirlərinin, poemalarının məziyyəti kimi yadda qalır.

Məstan Günər xalq yaradıcılığı qaynaqlarından, klassik ənənələrimizdən yaradıcı şəkildə bəhrələnir, şeirlərinin məzmun və forma əlvanlığına diqqət yetirir, daim yaradıcılıq axtarışları aparır, öz ilhamından maksimum istifadə etməyə çalışır.

“Bağlıyam ilhamın titrək səsinə” deyən şair heç vaxt özünü zorla şeir yazmağa məcbur etməmiş, zahiri təsvirlərdən, seyrçilikdən uzaq qaçmağa, məsələnin mahiyyətini açıb göstərməyə çalışmışdır ki, bu da onun şeirlərinin həyatiliyini, təbiiliyini artırmışdır.

Şair müəyyən mənada arıya bənzəyir. Arı çiçəklərin, güllərin ətrini bala çevirdiyi kimi, şair də həyatın gözəlliklərini, insanların sevinc və kədərini, məhəbbət və nifrətini, görüb-duyduğu bütün hadisələri şeirə çevirib yenidən həyata qaytarır. Məstan otu, çiçəyi, yarpağı, hər hansı həyat hadisələrini, həsrəti, sevgini, sevinci, ata-ana qayğılarını qəlbinin odu ilə qızdırmağı, onlara poetik mənə verməyi, hər şeyi şair gözü ilə görüb oxucuya göstərməyi bacaran şairlərimizdəndir.

Yaxşı cəhətdir ki, Məstan Günər şeirlərinin əksəriyyətinə mənalı cizgilərlə öz qəhrəmanlarının bədii portretini yaratmağa, bu vasitə ilə onların daxili aləmini də göstərmə-

yə çalışır və öz məqsədinə nail olur. Onun şeirlərinin lirik qəhrəmanı xalqımızın gözəl adət-ənənələri ilə bağlı, hay-küyçülüüyü xoşlamayan, vətənin çiçəklənməsi üçün əlindən gələni əsirgəməyən, “bir arzulu neçə diyarın nəbzini nizama salan”, həyatını xalqının səadətinə, xoşbəxtliyinə həsr edən narahat insandır.

Adi həyat həqiqətləri Məstanın yaradıcılıq süzgəcindən keçərək poetik həqiqət səviyyəsinə yüksəlir. Həssas oxucu onun bütün şeirlərində şair ürəyinin döyüntülərini eşidir.

Məstan Günərin poemaları sayca çox deyildir. Onun həcmcə də böyük olmayan poemaları öz orijinal bədii üslubu ilə diqqəti cəlb edir. Elə götürək “İlyana haqqında nəğmə”ni. Əsərin qəhrəmanı İlyananın övlad həsrəti, kənd adamlarının bu qərib gəlinə məhəbbəti, hörməti elə təbii, inandırıcı boyalarla əks olunub ki, əsəri həyəcansız oxumaq olmur.

Məstan həyata bağlı şairdir. Respublikamızın əsrarəngiz guşələrini qarış-qarış gəzib dolaşan, zəhmət adamları ilə tez-tez görüşən şair həyatımızın müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş maraqlı publisist yazıları ilə də mətbuatda müntəzəm çıxış edir. Onun publisistikasında da şeirlərindəki hərarət, yangı, vətəndaş narahatçılığı başlıca yer tutur.

Məstan Günərin uşaq şeirləri diqqəti daha çox cəlb edir. Təsadüfi deyil ki, uşaq ədəbiyyatı sahəsində ilk və hələlik son dövlət mükafatı laureatı da Məstandır.

Balacaların psixologiyasına yaxından bələdlilik, hadisələrə uşaq gözü ilə baxa bilmək, əşya və predmetləri məhz bu nöqteyi-nəzərdən mənalandırmaq bacarığı, canlı danışığı dilindən məharətlə istifadə Məstan Günərin uşaq şeirlərinin

müvəffəqiyyətini təmin edən başlıca amillər kimi yadda qalır.

Məstan Günər “Qartal”, “İlk görüş”, “Çəmən qızı”, “Nərgizim”, “Addımlar, addımlar”, “Nəğməli qovaq”, “Obalardan əsən yellər”, “Çalğıcı quşlar”, “Bir könüldən min könülə”, “Mən bir durna qatarında”, “Gülə bəndəm”, “Günərli şeirlər” və s. kitabların müəllifidir.

Məstanın şeir və poemalarının dili sadə, aydın, ifadəlidir. Şair xalq danışığı dilindən, atalar sözləri və məsəllərdən yeri gəldikcə məharətlə istifadə edir, bu vasitə ilə öz əsərlərinin bədii dəyərini daha da artırmaq qayğısına qalır.

“Qaranquşlar səfərdə” adlı şeirdə boş qalan yuva həssas uşağı kövrəldir. O, nigarançılıqla quşların yolunu gözləyir.

Ayrılığı kim istər,
Ayrılığa kim dözər?
Divardakı yuvalar
Boşca ovuca bənzər.

Öz yeri var hər günün,
Vaxtı var hər işin də.
İsinərdi balalar
Ata-ana döşündə...

Məstanın əsərlərində ritorik misralara, üslubi cəhətdən nöqsanlı cümlələrə rast gəlmirik. Onun şeir dilində bulaq duruluğu, layla həzinliyi, bayatı kövrəkliyi var.

CAHANGİR MƏMMƏDOV
(1935)

Ay uzun saç, qaragöz
Ağıllı kuklam mənim!
Gəl əlifba oxuyaq,
Sən şagird ol, mən müəllim.
Bir de görüm “A”,
İncimə, kukla!
Yoxsa sənidlə
Danışmam, a!..

Azərbaycanda bu mahnını bilməyən, onu maraqla dinləməyən uşaq yoxdur. Mahnının sözlərinin müəllifi Cahangir Məmmədov Bakı şəhərində anadan olmuşdur. İlk şeiri hələ dördüncü sinifdə oxuyarkən “Pioner” jurnalında dərc olunmuşdur. 1962-ci ildə M. Qorki adına Ədəbiyyat institutunun dramaturgiya fakültəsini bitirmişdir. R. Mustafayev adına İncəsənət Muzeyində siyasi-maarif işləri müdiri, pionerlər sarayında dram kollektivinin rəhbəri, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində incəsənət şöbəsinin, “Göyərçin” jurnalında poeziya şöbəsinin müdiri, AHIŞ bədii özfəaliyyət evinin müdiri, Ş.Qurbanov adına Musiqili Komediya Teatrında ədəbi hissə müdiri, “Azərbaycan qadını” jurnalında müxbir, Nəsimi folklor teatrının direktoru, “Səhnə” qəzetinin baş redaktoru vəzifələrində çalışmışdır.

C. Məmmədovun “Kukla”, “Ay mişar, tələs mişar”, “Əbədi heykəl”, “Heç belə də dost olar”, “Mənim özbək qardaşım”, “Təkərli məktəb”, “Günəşin nağılı” və s. kitabları nəşr olunub. Bu kitablarda gedən əsərlər göstərir ki, Cahangir uşaq dünyasına heç vaxt biganə olmamış, balalarını-

zın təlim-tərbiyəsi həmişə onu düşündürmüşdür. Şairin uşaq şeirlərinə bəstələnən mahnılar indi də efirdə səslənməkdədir.

Cahangir Məmmədovun həyatı teatrı, səhnə ilə bağlıdır. Bu da təsadüfi deyildir. Onun özü də bir dramaturq kimi tanınır, əsərləri dönə-dönə tamaşaya qoyulmuşdur.

Sevil Qazıyevaya həsr olunmuş “Dan ulduzu” pyesi Cahangirin ilk səhnə əsəridir. Dramaturqun qələmindən çıxmış “Günəş” və “Müqəssirlər” pyesləri 1955-ci ildə ən yaxşı səhnə əsərləri müsabiqəsində mükafata layiq görülmüşdür.

Cahangir Məmmədovun “Dan ulduzu”, “Həyatın astanasında”, “Qaçırılmış qız”, “Həyatım mənim-həyatım mənim”, “Zəncirlənmiş Promotey”, “Ceyran bulağı”, “Ay qız, kimin qızısan” pyesləri respublikamızın teatr səhnələrində tamaşaya qoyulmuşdur.

Cahangir Məmmədov uşaq dramaturgiyası sahəsində də səmərəli fəaliyyət göstərmiş, uşaqların həyatını, onların arzu və düşüncələrini, problemlərini əks etdirən xeyli səhnəcik yazmışdır.

MİR SABİR **(1935)**

Mir Sabir həyatını balalarımızın təlim-tərbiyəsi kimi xeyirxah bir işə həsr etmişdir. Uzun illərdir ki, o, Sumqayıtda dərs deyir. Daim məktəblilərlə ünsiyyətdə olan Mir Sabir müəllim hələ cavan yaşlarından bədii sözün qüdrətinə dərin inam bəsləmiş, uşaqların həyatını əks etdirən şeirlər yazmağa mənəvi ehtiyac hiss etmişdir. Həmişə öz qəhrəmanları arasında olduğundan onun şeirlərində həyatın nəfəsi aydın şəkildə duyulmaqdadır.

Mir Sabir uşaqlar üçün yazılmış “Təzə mənzildə”, “Qara fərə”, “Meşənin qış nağılı”, “Səfurənin gülləri”, “Anama bənzəyirəm”, “Sevimli oyuncaqlar” və s. şeir kitablarının

müəllifidir. Onun şeirlərində uşaqların həyatı, onların arzu və düşüncələri bu və ya digər dərəcədə öz bədii əksini tapmışdır. O, istəkli, əziz, nəfəsi südlü, şirindil balaları heç zaman unutmamış, onlara müraciətlə şeirlər yazmaqdan xüsusi zövq almışdır.

“Kələm” şeirində oxuyuruq:

Nəyə görə, kələm, sən,
Bu qədər geyinmisən?
Donun ondan da çoxdur ,
Bəlkə sənə soyuqdur?
Eləsə, gəl yubanma,
Tez qazana gir, isin!
Anam səndən axşama
Dadlı dolma bişirsin.

Göründüyü kimi, müəllif kələmə uşaq gözü ilə baxa bilmiş, bu isə şeirin təbiiliyini artırmışdır. Balaca qəhrəmanın kələmə “üşüyürsənsə qazana girib isin” deməsi yumor doğurur.

“Barışdılar” şeirində isə iki qızın bir-birindən küsməsi təsvir edilmişdir. Qızlardan biri “Kukla” mahnısını oxuyan da mahnının sözlərini unudur. Elə bu zaman o biri qız rəfiqəsinin səsinə səs verir. Üzlərə təbəssüm qonur. Mahnı küsənləri barışdırır.

Yaxud,”Şam” şeirinə fikir verək:

Şam şəkli çəkib,
Kiçik Yasəmən,
Qoyub qarşıma
Dedi: - Görürsən?
Söylədim şamın
Qəşəngdir, qəşəng,
Ancaq sən onu
Yana-yana çək.
Düşünüb bir az

Dedi Yasəmən:
- Qorxuram vərəq
Alışa birdən.

Bu və buna oxşar digər şeirlərdə müəllif lakonik cizgilərlə, bədii detallarla öz balaca qəhrəmanlarının xarakterini açmağa nail olur. “Gizlənqaç oynayır ay”, “Külək”, “Bəs necə oxuyursan?”, “Töhfə”, “Ceyhun”, “İtib evimiz” və s. bu qəbildən olan şeirlər həssas, uşaq psixologiyasına yaxşı bilən şair müşahidələrinin məhsuludur.

Mir Sabirin şeirlərində sadəlik, təvazökarlıq, mehribançılıq kimi müsbət insani keyfiyyətlər təbliğ olunursa, lovğalıq, ikiüzlülük, yaltaqlıq tənqid atəsinə tutulur. Bu baxımdan onun “Qonşular”, “Kim çox sevir nənəni”, “Əvəz”, “Lovğa uşaq” şeirləri, “Dovşan balası və çaqqal”, “Qızılbalıq”, “Nadir” poemaları diqqəti cəlb edir.

Mir Sabirin şeirlərində vətən torpağı məhəbbətlə tərənnüm edilir. Bu baxımdan onun “Abşeron” şeirini müvəffəqiyyətli hesab etmək olar. Şeirin dili təbii və rəvandır:

Bilgəh ana tək
Açar qoynunu.
Çimərliyində
Qucar boynunu.
Hələ Mərdəkan,
Qala, Buzovna...
Cənnətə bənzər
Bizim bu zona.

Mir Sabirin şeirləri uşaqların yaş, onların anlaq səviyyəsinə uyğun konkret parçalardır. Bu şeirlərin əksəriyyəti heca vəznində yazılıb. “Geyinməyib neyləsin”, “Balaca heyvan təlimçisi”, “Meyvələrin bəhsi” və s. göstərir ki, Mir Sabir əruzda da öz fikirlərini yaxşı ifadə etməyi bacarır.

MOBİL QULUZADƏ
(1936)

Mobil Quluzadə “Qızılı qayalar”, “Neyin səsi”, “Durna lələyi”, “Karvan gedir”, “Ulduzların yaşı”, “Sarmaşıq” və s. şeir kitablarının müəllifidir. Onun uşaq şeirlərini oxuduqda hiss olunur ki, şair yaxından görüb duyduğu körpələrin həyatından yazır. Bu da təsadüfi deyil. Mobil indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin ibtidai təhsil, pedaqogika və metodika fakültəsini bitirib. Uşaqların həyatını, onların psixologiyasını nəzəri cəhətdən öyrənən Mobil Quluzadə bir müddət Bakıdakı 241 nömrəli məktəbdə müəllimlik edib, öz balaca qəhrəmanlarının həyatını, onların maraq dairələrini, psixologiyasını yaxından öyrənib. Bütün bunlar Mobilin uşaq şeirlərinə tərbiyəvi, öyrədici pafos gətirib.

Mobil Quluzadənin şeirlərinin mövzusu rəngarəngdir. O, vətən təbiətinin gözəlliklərinə, əməyə, əmək adamlarına, müxtəlif peşə sahiblərinə, ata-ana qayğılarına həsr edilmiş xeyli şeirin müəllifidir. Şairin uşaqların həyatından, onların arzu və düşüncələrindən bəhs edən şeirləri çoxluq təşkil edir.

Mobil Quluzadənin təbiət şeirləri daha uğurludur. Bu mövzuda yazdığı əsərlərində o, təsvir etdiyi predmeti – otu, yarpağı, çiçəyi, ağacı, quşu, böcəyi səciyyəvi cəhətləri ilə təqdim etməyə çalışır. Bu baxımdan onun “Heyva”, “Tozağacı”, “Damlalar”, “Dağ şimşəyi”, “Sarmaşıq”, “İtburnu”, “Qamış”, “Lələ”, “Göydən dolu düşəndə”, “Dilbəngi”, “Maldili”, “Zəncirotu” və s. bu kimi şeirləri maraqlıdır. “Heyva” şeiri aşağıdakı misralarla bitir:

Meyvələr yetişəndə
Heyvanı fikir aldı.
Ha gözlədi dəymədi,
Ona görə saraldı.

Yaxud, “İtburnu” şeirindəki:

Elə bil bir qız
Çıxanda yola
Qızıl muncuğu
Dağılıb kola -

misraları uğurludur, oxucunun xəyalında müəyyən lövhə yarada bilir.

Obrazlılıq, sadəlik, aydınlıq, yığcamlıq M. Quluzadənin yaxşı şeirlərinin məziyyəti kimi yadda qalır. Mobilin "Qurbağa və ilan" şeirindəki aşağıdakı misralarda yumor vardır:

Axşam çıxıb sahilə,
Quruldayır yalandan.
Özünü elə çəkir,
Guya qorxmur ilandan.

Yaxud, başqa bir misal:

Tünzalə qoğal verib
Elşada, saxla, - dedi.
Tünzalə qayıdınca
Elşad qoğalı yedi.

Mobil Quluzadənin uğurlu yazılarına misal olaraq aşağıdakı şeirlərin adını çəkə bilərik: “Kirpinin kürkü”, “Hamını apar”, “Noğul payı”, “Maral”, “Neftin rəngi”, “Tutu və qutu”, “Yəhərli at”, “Çılpaq ağac” və s.

M. Quluzadənin şeirlərində maraqlı təşbehlərdən, yeni qafiyələrdən də istifadə olunmuşdur.

MƏMMƏD ASLAN

(1939 -2015)

Elə uşaq şairi var ki, onun haqqında söhbət açanda, əsərlərini oxuyanda Allaha yalvarırsan ki, kaş bircə bənd abırlı şeir tapıb nümunə gətirim. Elə şair də var ki, istəyirsən heç bir söz danışmadan bütün şeirlərini nümunə gətirəsən. Çünki bu şeirlər özü özü haqqında çox şey deyir:

Bir ağac çiçəklədi,
Babam dedi:
- Almadı.
Üzə güldü budaqlar,
Vaxtsız çiçək salmadı.
Əzizlədik, gözlədik,
Heç kəs onu yolmadı.
Yetişdi meyvələri,
Payladı bir-bir bizə,
Bıy, özünə qalmadı!

Məmməd Aslanın uşaq şeirlərinin hamısı məhz beləcə yığcam, sadə, aydındır. Çünki bu şeirlər sinəsi folklor nümunələri ilə dolu istedadlı bir şairin ürəyindən süzülüb gəlir. Məmməd Aslanın tərcümeyi-halı haqqında yazmaq istəyəndə də adam istər-istəməz sözü onun özünə vermək istəyir: “1939-cu ildə dünyanın gözəllik səltənəti Kəlbəcərin Laçın kəndində işıqlıya göz açmışam. Həyatın qərribə dolanbacları, ömrün girinti-çıxıntıları elə ilk gündən məni sınaqlara çəkib. Doqquz qardaşdan qalan mənəm...”

Məni dünyaya bağlamaq üçün əvvəlcədən valideynlərim xalq inanclarını köməyə çağırmışlar. Bərdədəki tarixi binanın içində ipək saplarla şərti yürüyümü qurmuşlar: – Ay bu səltənətin sahibi, balamızı sənə tapşırıq!...

Yüyrük “bağından” sonra ikinci bir bağ ayırıblar. Sərt metaldan kəsilmiş bir nalı götürüb düşüblər dağın əl-ətəyinə.

Hansı qaya qarşılmasına çıxdısa nalı çalıblar, yoxlayıblar, axır ki, bir qayaya pərçimlənib: – Balamızın ömrünü ömrünə caladıq, ay dağ! Xata-bala üstündən uzaq olsun!...

Mənim dünyaya gəlişim ailəmizdə bir matəmlə qarşılanıb. Ömrümün sonundakı ömür acısını bəri başa çəkiblər. Tərəzinin bir gözünə məni qoyublar, bir gözünə də təzəcə doğulmuş quzunu. Mənə ömrünü ödənc verən bu quzuya bir ölüyə göstəriləcək heç bir ehtiramı əsirgəməyiblər. Böyük dəbdəbəylə, göz yaşlarıyla dəfn ediblər: – Ay torpaq, payını verdik, payımıza dəymə!...”

Həyəcənsiz oxumaq mümkün olmayan bu sətirlər həm şair taleyi, şair tərcümeyi-halı haqqında bizə çox şey deyir, həm də müqəddəsliyə tapınan dədə-babalarımızın adət-ənənələrini yadımıza salır.

Təpədən dırnağa şair olan Məmməd Aslanın ömür yolu Kəlbəcər dağlarından, Bərdə düzlərindən keçib gəlib Bakıya. 1957-ci ildə o, indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olub. 1962-ci ildə ali təhsilini başa vuran Məmməd doğulduğu torpağa qayıdıb. Yanşaqda, İstisuda, Kəlbəcərdə müəllimlik edə-edə xalqdan çox şey öyrənib. Jurnalistik fəaliyyətinə Kəlbəcərdə çıxan “Yenilik” qəzetində məsul katib kimi başlayan Məmməd Aslan sonra Bakıya köçüb, “Ulduz”, “Azərbaycan təbiəti” jurnallarında, “Azərbaycan gəncləri”, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetlərində, “Yazıçı” nəşriyyatında, “Günəş” jurnalında işləyib. Sonra “Ekran-efir” qəzetinin baş redaktoru vəzifəsində çalışıb.

Budur M. Aslanın qısa ömür tarixçəsinin konturları. Bu ömrü tam şəkildə öyrənmək istəyənlər isə gərək Məmməd Aslanın əsərlərinə: şeir və poemalarına, hekayələrinə və publisistikasına üz tutalar.

Məmməd Aslan qələmindən çıxan kitablar bunlardır: “Dağ ürəyi”, “Böyürtkən böyrü tikan”, “Səhəri kim açır”, “Səsimə səs ver”, “Bizdən sonra nə qalır”, “Ürək möhlət və-

rəydi”, “Durnalar lələk salır”, “Dəvələr niyə gövşəyir”, “Ərzurumun gədiyinə varanda”, “Ömrün yarı yaşında” və s.

“Vətən gözdü, biz kirpik, gözümüzün keşiyini çəkirik” deyən Məmməd Aslan poeziyası abırlı, ismətli poeziya olduğundan əslində onun uşaq şeirləri ilə böyükələr üçün nəzərdə tutulan şeirləri arasında sərhəd çəkmək, onları bir-birindən ayırmaq mümkün deyil. Məsələn, “Kəlbəcər” şeirinə nəzər salaq:

Bu, körpəlik beşiyim,
Mənim dağım, dərəmdi.
Zirvəsinə baş əyim,
Uludu, möhtərəmdi.

Bir tifildim, aləmdim,
Çiçəyinə bələndim,
Bulağından bal əmdim –
Mənim şəhdim, şirəmdi...

Məmməd Aslan şeirlərində qəhrəman xalqımızın ruhu, xalq yaradıcılığının şəhdi, şirəsi vardır. Bu da təsadüfi deyildir. Şairin atası Muxtar kişi folklorun mahir bilicisi, xiridarı olmuşdur. Folklor duyumu M. Aslana müəyyən mənada irsən keçmişdir. Görkəmli şair ömrü boyu folklorumuzun təmənnasız təbliğçisi olmuşdur. Onun hazırladığı “Dərədən, təpədən” verilişini böyükələr də, uşaqlar da maraqla izləyirlər.

Məmməd Aslan uşaqlar üçün yazılmış gözəl şeirlərin, hekayələrin, mənzum nağılların, poemaların müəllifidir. Onun “Tənha ev”, “Sağalmaz yara”, “Qoca müəllim”, “Dəvələr niyə gövşəyir”, “Yalqız qurbağa”, “Alma ağacı” və s. əsərləri uşaq ədəbiyyatımızın inciləridir. “Sağalmaz yara” əsərində şair həm mənəvi saflığın xəbislik üzərində qələbəsinə, həm də anaların balalara sonsuz məhəbbətini əks etdirməyə müvəffəq olmuşdur.

“Qoca müəllim” poemasında isə ağsaqqala, böyüyə hörmət motivləri ön plana çəkilməmişdir. Döyüşdən qəhrəman kimi qayıdan bir gənc kəndlərində öz heykəli ilə qarşılaşır. O, qoca müəllimini gecə ikən yanına çağırtdırır deyir: – Bir vaxt mənə demişdin ki, dünya dağılsa, səndən adam olmaz. İndi görürsən ki, mən qəhrəmanam.

Qoca müəllimin cavabı çox mənalıdır. O deyir ki, qəhrəmanlığına sözüüm yoxdur. Ancaq gecənin bu vaxtında ayaq üstə durmağa təqəti qalmayan şikəst müəllimini öz ayağına gətirməyin insanlıq deyil. Görünür, bir vaxt acıqlanıb sənə dediyim sözdə həqiqət var imiş.

Belə bir atalar sözü var: “Böyük sözünə baxmayan böyürə-böyürə qalar.” M. Aslanın digər bir əsərində – “Dəvələr niyə gövşəyir” poemasında köşəyin simasında anasının sözünə baxmayanların aqibəti ümumiləşdirilmişdir.

“Tənha ev” mənzum nağılında eldən, obadan ayrı düşüb insan kimi yaşamağın qeyri-mümkünlüyü maraqlı bir süjet ətrafında təbii boyalarla əks olunub. Cavanlıqlarında meşənin gözəl bir guşəsində ev tikib yaşayan Abbas baba və Gülgöz nənə ömürlərinin son çağlarında dərk edirlər ki, eldən ayrı yaşamaq nəinki mümkün deyil, həm də insanın faciəsidir. Əsər aşağıdakı misralarla bitir:

Ellə aşar
Ən çətin iş,
Kimsəsizlik
Yaman dərmiş!

Məmməd Aslanın “Umsuq ayı”, “Səhəri kim açır” poemalarının da tərbiyəvi əhəmiyyəti böyükdür.

SƏMƏD BEHRƏNGİ
(1939 - 1968)

1939-cu ilin yayında Təbrizin Cərəndab məhəlləsində İzzət kişinin evində bir uşaq dünyaya gəldi. Onun adını Səməd qoydular. Səməd də bütün uşaqlar kimi günlə, ayla böyüdü, məktəbə getdi, təhsil aldı, öz xalqını tanıdı, onun dilini sevdi. Səməd Behrəngi məktəbdə Azərbaycan balalarına dərs verirdi. O, çalışırdı ki, İranda yaşayan Azərbaycan uşaqları öz dillərində təhsil alsınlar. Lakin onun ömrü uzun sürmədi. 1968-ci ildə Arazın sularına qərq oldu.

Səməd Behrəngi uşaqlar üçün gözəl-gözəl nağıllar yazırdı. Şagirdləri öz müəllimlərinin nağıllarını həvəslə oxuyur, onunla fəxr edirdilər. Səmədin işləri fars şovinistlərinin bərk narahat edirdi. Elə buna görə də Səməd Behrəngini Arazın sularında boğdular. Lakin vətən övladlarını elmə, biliyə səsləyən Səməd Behrəngi xalqımızın yaddaşından silinməyəcək.

Səməd Behrəngi yazırdı: “Uşaqlar, gələcək sizin əlinizdədir. Siz istəsəniz də, istəməsəniz də böyüyəcək, zamanla ayaq-ayağa irəliləyəcəksiniz. Atalarınızın, özünüzdən böyükələrin arxasınca gedəcək, onların yerini tutacaqsınız. Siz nağılları, dastanları, böyük həvəslə oxuyursunuz. Nağıl oxumaq təkcə baş qarışdırmaq üçün deyil. Ona görə mən istəmirəm ki, ağıllı uşaqlar, nağıllarımı yalnız baş qarışdırmaq üçün oxusunlar.”

Doğrudan da, S. Behrənginin bütün nağılları mənalıdır, ibrətamizdir. “Balaca qara balıq” adlı nağıl həm müəllifinə şöhrət qazandırmış, həm də onun düşmənlərini artırmışdır.

AĞƏDDİN MANSURZADƏ
(1940-2008)

Ağəddin Mansurzadənin 1976-cı ildə işıq üzü görən ilk kitabı “Mən hamının balasıyam” adlanır. Ağəddin həmişə böyük-böyük, əli çatmayan arzularla yaşasa da, Allah-Təala ona ən böyük sevinci – övlad və nəvə payını öz evinin içində verib. Mən Ağəddinin həyatında bu sevincə bərabər ikinci sevinc təsəvvür edə bilmirəm...

Ağəddin Mansurzadə Masallı rayonunun Qodman kəndində dünyaya göz açıb. Orta təhsilini başa vurduqdan sonra gənclik şəhəri Sumqayıta üz tutub. Burada ev-əşik, oğul-uşaq, xətir-hörmət sahibi olub.

Əmək fəaliyyətinə aparatçı köməkçisi kimi başlayan Ağəddinin ürəyində ali təhsil almaq arzusu baş qaldırıb. Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsini bitirdikdən sonra komsomol işində çalışıb. Sumqayıtdakı 35 nömrəli texniki peşə məktəbində tərbiyəçi, əmək təlimi ustası, 7 nömrəli texniki peşə məktəbində direktor müavini işləyib. 1970-ci ildən 1981-ci ilədək “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində böyük müxbir, xüsusi müxbir işləyib. Sonra “Bakı” qəzetində ədəbiyyat və incəsənət şöbəsinin müdiri, “168 saat” qəzetinin baş redaktoru işləyib.

Ağəddin Mansurzadə “Dağ suyu”, “Şüvəlan gülçülük sovxozu”, “Halay qızlar ansamblı”, “Növbə mənimdir”, “Təzə paltar” və s. kitabların müəllifidir.

A. Mansurzadə uşaqlar üçün də hekayələr, povestlər yazmışdır. Hiss olunur ki, müəllif eşitdiklərini, gördüklərini qələmə almaqdan xüsusi zövq alır. Onun hekayələrinin əksər qəhrəmanları Sumqayıtın ab-havasını udmuş adamlardır.

“Dostluq məktubları” hekayəsinin kiçik qəhrəmanı Yaşar müxtəlif şəhərlərdə yaşayan həmyaşıdları ilə məktublaşır, onlara Sumqayıtdan iftixarla danışır.

“Fuad Bakıya gedir” hekayəsinin qəhrəmanı Sumqayıtda doğulub böyüdüüyü üçün fəxr edir.

“Ana qucağı”, “İnəyin saqqızı”, “Biliş belə oğlandır”, “Dəniz”, “Tülkünün payı”, “Qardaşımın kələyi”, “Yayda üşüyən Sevinc”, “Xoşbəxtlik” və s. bu kimi hekayələr göstərir ki, Ağəddin bu əsərlərin mərkəzində olan hadisələri uydurmamış, gözləriylə gördüklərini, eşitdiklərini qələmə almışdır. Ağəddinin uşaq hekayələrinə həyatilik verən də məhz budur.

“Kişi gərək ağlamasın”, “Nağıl deyər nənələr” hekayələrində hər şeyə qarşı diqqətli olan, böyükələrin hərəkətlərini maraqla müşahidə edən uşaqların həyatından söhbət açılır. “Bir dəstə çiçək” hekayəsində vətən uğrunda canından keçən Aslanın anası Qönçə xalanın iztirablarından, onun gül bağı salmasından, uşaqların həmin bağa həvəslə qulluq etmələrindən söhbət açılır. “İki çanta” hekayəsi də məzmunu etibarilə yuxarıdakı hekayəyə yaxındır.

Ağəddinin “Sərraf”, “Təkə bəy” nağılları da tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Bu nağıllarda zalımlıq, lovğalıq, təkbürlülük tənqid olunur.

MƏMMƏD NAMAZ
(1942 - 2021)

Məmməd Namaz son illərdə uşaq ədəbiyyatı sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərən istedadlı şairlərdəndir. O, 1942-ci ildə Tovuz rayonunun Əsrik Cırdaxan kəndində anadan olub. İndiki Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya fakültəsini bitirmişdir. Əmək fəaliyyətinə Sumqayıtda başlamışdır. Uzun müddət “Gənclik” nəşriyyatında redaktor işləmişdir.

Məmməd Namaz “Yaz yağışı”, “Kəpənək özünə gül əkir”, “Muğanlı kosmonavt”, “Payızda güllər kövrək olurmuş”, “Analar kövrək olur”, “Qarabağ nəğmələri”, “Qırmızı buludlar” kitablarının müəllifidir. Onun bütün kitabları uşaqlar üçündür.

Uşaqları sevmədən, uşaq psixologiyasını bilmədən onların sevincinə səbəb olan əsərlər yaratmaq da mümkün deyildir. “Bu dünya beş günlük yox, beş övladmış sən demə” qənaətinə gələn Məmməd Namazın bütün poetik uğurlarının mərkəzində məhz bu məhəbbət dayanır. Lakin həmin məhəbbət öz mənbəyini konkret ünvanlardan götürsə də, getdikcə dolğunlaşıb ümumbəşəri xarakter daşıyır:

Oxuyarsan, deyərəm
Bağımda bülbül ötər.
Gözlərindən öpərəm,
Dodağımda gül bitər.
Qucaqlarsan boynumu,
Sinəmdə könül bitər.

Məmməd Namaz vətən təbiətinin gözəlliklərini sevə-sevə qələmə alır, təbii, yadda qalan lövhələr yaratmaqla əsrarəngiz Azərbaycan təbiətini uşaqlara sevdirməyi qarşısına məqsəd qoyur. Şair vətənin başı qarlı dağlarından, zümrüd meşələrindən, nəğməli çaylarından, səfalı yaylaqlarından, bərəkətli çöllərindən məhəbbətlə söhbət açır. Onun əsərlərini oxuduqca Kəpəzə, Qoşqara, Göy göl, Qubaya, Qusara, Tovuz – Azərbaycanın müxtəlif guşələrinə səyahət edir, şairin kiçik qəhrəmanları ilə birlikdə şəhli çəmənlərdə gəzir, çiçək dərir, cığırqlarla uca dağların başına qalxıb oradan vətən torpağının gözəl mənzərələrini seyr edirik. Elə bil ki, Kürün, Arazın, Tərtərin, Xaçınçayın, Gəncəçayın şirin nəğməsini dinləyirik. Şairin yaradıcılığında təbiətə vurğunluq ona minnətdarlıq duyğuları ilə birləşdiyindən, bu mövzuda yazılmış şeirlərin təsir gücü daha da artır:

Sizi andıqca
Ürəyim göynər.
Sizi var olun,
A doğma çöllər.
A Kəmər qaya,
Sən a Əsrək çay,
Məni bir parça
Qara daşın say.

“Vətənin qalası oğullardı, qızlardı” qənaətinə gələn şair ibrətamiz tarixi keçmişimizə tez-tez müraciət edir, balaca oxucularını Babək, Koroğlu, Qaçaq Nəbi kimi qəhrəmanların həyatı ilə tanış edir, onları da qəhrəman olmağa səsləyir. Yaxşı cəhətdir ki, şair təsvir etdiyi qəhrəmanların igidlikləri

ni göstərməklə bərabər, onların həssaslıqlarını, nəcib insani keyfiyyətlərini ön plana çəkir.

Məmməd Namaz yaradıcılığının ən yaxşı cəhətlərindən biri onun folklordan yaradıcı şəkildə bəhrələnməyi bacarmasıdır. Şairin bayatıları, oxşama və laylaları, sevməcələri buna aydın misaldır. Sadəlik, aydınlıq, yığcamlıq, uşaq təfəkkürünə uyğunluq bu şeirlərin başlıca məziyyəti kimi yadda qalır.

Predmeti, hadisəni uşaq gözüylə görmək bacarığı şairin şeirlərinin həyatiliyini artırır. Məsələn, cığırdan söhbət açılan şeir aşağıdakı misralarla bitir:

Keçir sıx meşələrdən,
Dağın başına qalxır.
Gəlib çaya çatanda
Suya qarışib axır.

Burada hər şey yerindədir. Uşağın “cığır çaya çatanda suya qarışib axır” sözlərində sadələşmə ilə bərabər incə bir yumor da vardır.

Məmməd Namaz otdan, çiçəkdən, daşdan, kəsəkdən, çaydan, bulaqdan yazanda belə onlara insan nəfəsi verir. Ot, çiçək, yarpaq, böcək, bulaq və s. simvolik obrazlar kimi oxucu marağına səbəb olur. “Darıxan çiçək” adlı balaca bir şeir dediklərimizə canlı sübutdur:

Tənhalıqdan yamacda
Darıxırdı bir çiçək.
Uzaqlara baxırdı
Durub qərrib qonaq tək.

Ürəyindən keçirdi
Küləklərə qovuşmaq.
Arazın o tayında
Çiçəklərə qovuşmaq.

M. Namaz uşaqlar üçün xeyli iri həcmli mənzum nağıllar, poemalar da yazmışdır. Onun belə əsərlərinə misal olaraq “Qoşqar, Könül, dəniz”, “Analar kövrək olur”, “Uruz da bir Uruzdu”, “Dörd ürək, dörd vətən”, “Sarıköynəklər şəhərdə”, “Yuxuda gül görən qız”, “A balıqlar, ayıq olun” nağıl-poemalarını göstərə bilərik.

“Qoşqar, Könül, dəniz” poeması göstərir ki, şair uşaqların həyatını diqqətlə müşahidə etmişdir. Oxucuya elə gəlir ki, o, əsər oxumur, dənizin sahilində öz aləmlərinə qapılıb oynayan, söhbət edən uşaqlara tamaşa edir. “Dədə Qorqud” dastanının motivləri əsasında yazılan “Uruz da bir Uruzdu” nağıl poemasında Uruzun qəhrəmanlığa səsləyən laylalar altında böyüməsi, düşmən tərəfindən əsir alınmış atası Qazan xanın köməyinə getməsi səhnələri təbii boyalarla əks olunub. Poemada qəhrəmanlığa, vətənpərvərliyə, çağırış motivləri ön plandadır.

ZAHİD XƏLİL

(1942)

Bizim bağçamıza bir çəmən düşüb,
Sürüşüb, baharın çiynindən düşüb.
Gündüzlər o qədər quzu var orda,
Xırpaxırp otlayır quzular orda.
Səhər otlar üstə şəhdən inci var,
Şəhlər quzuların gözü tək parlar.
Düzü başdan-başa tərifdir çəmən,
Quzu tükü kimi zərifdir çəmən...

Həmişə bahar gələndə istər-istəməz bu misraları xatırlayıram. Gözlərim önündə gözəl bir mənzərə canlanır. Elə bil ki, çəməninin baharın çiynindən allı-güllü bir yapıncı kimi sürüşüb yerə düşdüyünü də öz gözümlə görürəm. Bir də gözlərim qarşısında həmin şeirin müəllifinin – ömrünü uşaq ədəbiyyatına həsr edən Zəhid Xəlilin nurani çöhrəsi canlanır.

Zəhid Abdulla oğlu Xəlilov 1942-ci ilin martında Yevlax şəhərində anadan olub. Sabir adına 2 nömrəli Yevlax şəhər məktəbini bitirdikdən sonra bütün cavanlar kimi üz tutub respublikamızın baş şəhərinə. İndiki Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsinə daxil olub. 1965-ci ildə ali məktəbi bitirib. “Qələbə” qəzetində ədəbi işçi, “Təşəbbüs” qəzetində məsul katib, “Gənc müəllim” qəzetində redaktor işləyib. Ali məktəb həyatı onun yaradıcılığına yeni istiqamət verib. 1974-cü ildə “Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı və folklor” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edib. Elə o vaxtdan uşaq ədəbiyyatının nəzəri problemləri ilə məşğul olmağa başlayıb. Mətbuat səhifələrində məqalələri ilə çıxış edib, “Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı” adlı monoqrafiya yazıb nəşr elətdirib. Həmin mövzuda doktorluq dissertasiyası müdafiə edib. Uzun müddət Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Uni-

versitetinin professoru vəzifəsində çalışıb.. Burada gələcəyin müəllimlərinə uşaq ədəbiyyatından dərs deyir.

Zahid Xəlil ədəbi yaradıcılığa şeirlə başlayıb. “Vətənim” adlı ilk şeiri rayon qəzetində çap ediləndən sonra imzası ara-sıra respublika mətbuatında görünməyə başlayıb. Lakin Zahid Xəlilin yaradıcılığında 1969-cu ildə çap etdirdiyi “Uçan çıraqlar” kitabı dönüş nöqtəsinə çevrilib. Şair o vaxtdan uşaqlar üçün yazıb-yaratmağa başlayıb. Bir-birinin ardınca “Qarışqalar”, “Mən rəngləri tanıyıram”, “Göydən üç alma düşdü”, “Quşlar, quşlar”, “Torağaylar oxuyur” kitablarını nəşr etdirən Zahid Xəlil uşaq ədəbiyyatı sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərən bir şair kimi şöhrətlənib.

Zahid Xəlilin “Sərçələr”, “Qaraqulaq ağ küçük” poemalarında zalımlığa, oğruluğa ümumxalq nifrəti simvolik şəkildə ümumiləşdirilmişdir. Hər iki əsərin konfliktə haqqın, ədalətin qələbəsi ilə başa çatır.

Şairin “Ovçu Paşabalanın macəraları” və “Sıfırın nağılı” poemaları tamamilə başqa səpgidə yazılmış əsərlərdir. Bu poemaları oxuyanda Zahidin uşaq psixologiyasına bələdliyi, maraqlı süjet qurmaq bacarığı diqqəti cəlb edir. “Dəcəl çəpiş və qumral quzu” poemasında isə lovğalıq və təkəbbür təvazökarlığa qarşı qoyulmuş, ikincinin mənəvi qələbəsi inandırıcı şəkildə əks olunmuşdur.

Zahid Xəlilin “Siçanların kələyi”, “Çinarların yuxusu” poemaları da balacaların anlaq səviyyəsinə uyğundur. Mövzusu xalq yaradıcılığından götürülmüş “Siçanların kələyi” poeması “ən qorxulu düşməndən ağılla yaxa qurtarmaq olar” kimi mənalı bir sonluqla qurtarır. “Çinarların yuxusu” poemasında çinarların leyləkləri qarşılamağa getməsi, ayların narahatçılığı, leyləklərin sevinci rəvan, sadə dillə qələmə alındığından əsər maraqla oxunur.

Süjetli əsərlərə meyl, poemalar yazmaq Zahid Xəlili şeirdən nəsrə yaxınlaşdırdı və 1981-ci ildə “Balıca” kitabı

çap olunandan sonra o, bütünlükdə nəsrə keçməyi qərara aldı.

1982-ci ildə “Literaturnaya qazeta”da dərc olunan “Köl-gələr”, “Limonad içməyin” hekayələrinə görə redaksiyanın “Zolotoy telyonok” mükafatına layiq görülən Zəhid Xəlil tez bir zamanda məşhurlaşdı. Moskvada, Bakıda onun yeni-yeni nəsr kitabları çap olunmağa başladı.

Görkəmli tədqiqatçı İqor Motyaşov Zəhid Xəlilin yaradıcılığına çox yüksək qiymət verərək həyatiliyi onun hekayələrinin ən xarakterik cəhəti hesab edir və yazır: “Zəhid Xəlilin bütün hekayələri özünün rəngarəngliyi, kolliziyası ilə güclü bir yazıçı təxəyyülünün, fantaziyasının məhsulu olub, xeyir qüvvələri şərə qarşı qoyur.”

“Balıca”dan sonra nəslə daha ciddi məşğul olan Zəhid Xəlil “Çıraq nənin nağılları”, “Cırdanla Azmanın yeni sərgüzəştləri” adlı sanballı kitablarını nəşr etdirmişdir. Bu kitablarda toplanan hekayələr, nağıllar, povestlər müasir uşaq ədəbiyyatımızı xeyli dərəcədə zənginləşdirmiş, müəllifinə isə şöhrət qazandırmışdır.

Zəhid Xəlilin uşaq ədəbiyyatının təbliğində də böyük xidmətləri vardır. O, təkcə ali məktəb auditoriyalarında müəhazirələr oxumaqla kifayətlənmir, uzun illərdir ki, Azərbaycan televiziyasında “Çıraq” verilişini aparır, uşaqları nəinki Azərbaycan, eləcə də bütün dünya xalqlarının məşhur uşaq yazıçıları ilə tanış edirdi.

“Çıraq nənin nağılları” kitabında oxuyuruq: “Azərbaycan haqqında yazdığım hekayələrin kiçik olduğuna baxmayın, deyirlər kiçik açarla böyük qapılar açmaq olar.”

Bəli, hətta balaca uşaq gözüylə də bütün dünyanı görmək mümkündür. Zəhid Xəlil bütün yaradıcılığı boyu kiçik açarla böyük qapılar açmağa üstünlük vermiş, dünyaya uşaq gözüylə baxmış, bu yolda böyük uğurlar qazanmışdır.

ELÇİN (1943)

Elçin altmışıncı illərdə ədəbiyyata gələn tanınmış Azərbaycan yazıçısıdır. O, təkcə Azərbaycanda deyil, onun hüdudlarından çox-çox uzaqlarda tanınan, sevilən yazıçılardandır.

Əfəndiyev Elçin İlyas oğlu Bakı şəhərində anadan olmuş, burada orta məktəbi bitirmişdir. Həmişə ziyalılar mühitində olan, ömrü-günü kitablar arasında keçən Elçin daim oxumuş, öyrənmiş, dünyanın ən böyük yazıçılarının əsərləri onun üçün ədəbi meyara çevrilmişdir.

1965-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirən Elçin Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspirantı olmuş, “Azərbaycan bədii nəsrinə ədəbi tənqiddə” mövzusunda dissertasiya müdafiə etmiş, filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. Azərbaycan nəsrini müasir ədəbi tənqid zirvəsindən araşdıran Elçin öz yaradıcılığına da çox ciddi yanaşmış, dərinlən öyrəndiyi, müşahidə etdiyi personajların həyatını yüksək sənətkarlıqla əks etdirməyi bacarmışdır. Elə buna görə də onun hekayələri, povestləri, romanları həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu əsərlər ümumittifaq miqyasında da şöhrət qazanmışdır. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, Elçinin hekayələri SSRİ Yazıçılar İttifaqının, “Nedelya” həftəliyinin, “Literaturnaya gazeta”nın, “Smena” jurnalının mükafatlarına layiq görülmüşdür...

Elçin Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda elmi işçi, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı idarə heyətinin katibi vəzifələ-

rində işləmişdir. “Vətən” cəmiyyətinin sədri kimi Elçin daha böyük işlər görmüş, ilk dəfə dünyanın bir sıra ölkələrinə səpələnmiş azərbaycanlıların dayağına, pənahına çevrilmişdir. Elçin indi də yorulmaq bilmədən mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın, incəsənətimizin inkişafı üçün əlindən gələni əsirgəmir.

Elçinin ilk kitabları bunlardır: “Min gecədən biri”, “Açıq pəncərə”, “Sos”, “Gümüşü, narıncı”, “Bu dünyadan qatarlar gedər”, “Bir görüşün tarixçəsi”... Bu kitablar göstərdi ki, Elçin adi, sadə adamların həyatını diqqətlə öyrənmiş, sənətin ecazkar dili ilə onların ürəyindəki işıqlı cəhətləri üzə çıxarmağı bacarmışdır.

Elçinin yaradıcılığında hekayə və povest mühüm yer tutur. Yazıcının “Mahmud və Məryəm”, “Ağ dəvə” romanları isə onu bizə istedadlı bir romançı kimi tanıtdı.

Yazıcının povest və hekayələrdən ibarət kitabları, seçilmiş əsərləri, ədəbi tənqidi məqalələri həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu da təsadüfi deyil. Elçin nədən yazırsa yazsın, ona oxucularının arzu və düşüncələri prizmasından baxmağı bacarmışdır. Elçinin əsərləri ingilis, fransız, ispan, ərəb, fars, macar, alman, çex, slovak, bolqar və digər dillərə tərcümə olunmuş, başqa ölkələrdə də maraqla qarşılanmışdır.

Elçini bir yazıçı, dövlət xadimi, ziyalı, ata kimi həmişə uşaqların həyatı, onların təlim-tərbiyə məsələləri, uşaq ədəbiyyatı və onun problemləri maraqlandırmışdır. 1980-ci ildə “Günay, Yalçın, Nigar, bir də bir Səlim” kitabında çap olunan hekayələr göstərdi ki, Elçin uşaq ədəbiyyatına barmaqarası baxmır, öz balaca qəhrəmanlarının daxili dünyasına nüfuz etməyi bacarır. Yazıcının uşaq mətbuatında ara-sıra

çap olunan hekayələrini balaca oxucular həmişə maraqla qarşılamışlar.

Yazıcının “Günay, Humay, bir dənə Günəbaxan və qırt toyuğun cücələri”, “Hamı niyə güldü” və s. bu kimi hekayələri uşaq nəsrimizin gözəl nümunələridir.

“Humayın yuxusu” kitabında Aysunun, Humayın, Günayın, Yalçının və Nigarın hekayələri olduqca maraqlı və mənalıdır. Bu hekayələrdə uşaqların başına gələn əhvalatlardan söhbət açılır. Səlimin hekayələri də maraqlıdır.

Miniatürlər silsiləsində isə Abşerondan, bu bərəkətli torpağın dadlı meyvələrindən bəhs olunur. Burada üzüm, gül, dana, dam kimi sözlərin mənalı verilib.

Elçinin uşaq hekayələrinin hamısı maraqla oxunur, adamı düşündürür.

ASLAN KƏMƏRLİ **(1942 - 1993)**

Aslan Kəmərlı ilə uzun müddət ünsiyyətdə olmuşam. İkimiz də uşaq mətbuatında işləmişik. Ömrüm boyu Aslan mənə adıdən də adi bir adam təsiri bağışlayıb. Ancaq Aslanda mənə xoş gələn ən gözəl cəhət yumor duyumu olub. Aslan həmişə öz qayğılarından, dərdlərindən, mənzil almağın dəhşətlərindən danışdığı üçün gözümdə adi görünüb. Aslan doğulduğu torpaqda – Kəmərlidə ev tikdirəndə də inanmamışdım ki, bu xarakterdə insan orada rahatlıq tapa! Görünür, Aslan kimi insanın rahatlığı onun torpağa qovuşmağında imiş...

Aslan su üstündə yeganə şəhər olan Neft Daşlarında yaşayanda, orada qəzet redaktoru olanda da ürəyi torpaq həsrə-

ti ilə göynəyirmiş. Sonra o, “Azərbaycan gəncləri” qəzetində xüsusi müxbir, “Pioner” jurnalında məsul katib işlədi... Ancaq nə qədər növbə gözlədisə də, özünə mənzil ala bilmədi... Mənzil almaq ümidi ilə də “Azərbaycan” qəzetinə üz tutdu. Ömrümüzün ağırılı-acılı günlərində avtomobil qəzasından əbədiyyətə qovuşdu... Özünə rahat, əbədi bir ev qazandı...

Bəzən fikirləşirəm: Aslan Kəmərlidən bizə nə yadigar qalıb?... Ömrümüz boyu yanaşı işləmişik, ancaq qədrini bilməmişik. Aslanın yuxusuna da girməzdi ki, onu mənə doğmalaşdıran “Gün-Ay” qəzeti olacaq. Bu qəzetdə onun şəklini görməmişdən, şeirlərini oxumamışdan qabaq Aslan mənim yuxuma girmişdi... Yuxu təəssüratı yadımda qalmayıb, ancaq Aslanın “Gün-Ay”da çıxan şeirləri mənə rahatlıq vermir:

Daha mənə bel bağlama,
Bağlama, anam, bağlama!
Göz yaşını sil, ağlama,
Ağlama, anam, ağlama!

Bu dünyaya baxım, gedim,
Xan Arazda axım, gedim.
Gedəsiyəm, çıxım gedim,
Saxlama, ana, saxlama!

Yatan yaman yatıb daha,
Yurd yerini satıb daha.
Qeyrət vaxtı çatıb daha -
Ay Toğrulum, ay Turalım!

Arxa olun bizim dağa,
Bu torpağı qorumağa.
Oğul dözər hər sınağa,
Ay Toğrulum, ay Turalım!..

Şair bu vəsiyyətini təkcə öz Toğruluna, öz Turalına et-
mirdi, üzünü bütün Azərbaycan balalarına tuturdu...

Aslan vətəni dərin məhəbbətlə sevir, onu tərənnüm
etməkdən yorulmurdu.

Dağ döşündə bitən çiçək,
Çiçək üstə düşən çisək,
Çisəkləri qovan külək -
Vətəndi.

Palıd kökü damar-damar,
Damarından damcı damar,
Qaya üstə bitən mamır -
Vətəndi.

“Kəndimizin baharı”, “Obamıza yönüm düşüb”, “Yadi-
gar şəkil”, “Ömrümə düşən işıq” və s. kitablar Aslandan bi-
zə yadigar qalıb.

AĞASƏFA
(1942)

Ağasəfa, əsasən, böyüklər üçün yazıb-yaradan şairlərimizdəndir. Ancaq onun yaradıcılığında da uşaq şeirləri mühüm yer tutur. Ağasəfa “Yolçu yolda gərək”, “Yaşat məni”, “Ürəyimdir oxuyan”, “Ürəyimə yatanlar”, “Fikir dünyası”, “Günəşin dalınca gedən oğullar” və s. şeir kitablarının müəlifidir. Şairin “Bağçada birinci gün”, “Gonbuluca və Donbuluca” adlı kitabları isə uşaqlar üçündür.

Ağasəfa Yəhyayev Xızının Qarabulac kəndində dünyaya göz açıb. Bakıda orta məktəbi bitirib. Ali təhsilini M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda alıb. Əmək fəaliyyətinə fəhlə kimi başlayıb. Sonra jurnalist kimi fəaliyyət göstərüb. “Kirpi”, “Azərbaycan qadını” jurnallarında, “Yazıcı” nəşriyyatında, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində işləyib.

Ağasəfa ədəbi fəaliyyətə “Sosialist Sumqayıt” qəzetində çap etdirdiyi “Sazım” adlı şeiri ilə başlamışdır. O vaxtdan qələmini yerə qoymamış, şeirləri, tərcümələri, məqalələri ilə respublika mətbuatında müntəzəm çıxış etmişdir.

Ağasəfanın uşaq şeirlərində bağça həyatı, uşaqların dostluğu, əməksevərliyi, vətənpərvərliyi tərənnüm olunur. “Nigaranam bərk” şeirində oxuyuruq:

Çıxdım bağcadan,
Yollandım evə.
Qaldı bağçada
Fil, dovşan, dəvə.
Onlar ordadır,
Mən evdəyəm tək.
Fil xəstə idi,
Nigaranam bərk.

Bu və ya buna bənzər şeirlər uşağın qəlbindəki xeyir-xahlıqdan, qayğıkeşlikdən xəbər verir.

“Yuxu” şeirində məktəbə getməyə tələsən uşağın bədii obrazı yaradılıb:

Yuxumda gördüm
Əlində çantam,
Məni məktəbə
Aparır atam.
Durduq yuxudan
Mən, Elşən, Yaşar.
Bildim ki, hələ
Altı yaşım var.

Ağasəfanın şeirləri öz yığcamlığı, yumoristik ovqatı ilə diqqəti cəlb edir. Şair incə yumorla tənbəlliyi, qorxaqlığı məsxərəyə qoyur, uşağı mərd, qoçaq, qorxmaz olmağa səsləyir.

Ağasəfanın şeirlərində yurdumuzun ürəkaçan mənzərələri maraqlı cizgilərlə əks etdirilir. Şairin “Navalçalar” şeiri gözümüzün qarşısında yağışlı bir havanı canlandırır:

Yağış yağar,
Navalçalar,
Şirin-şirin
Qaval çalar.

Ağasəfanın “Gonbuluca və Dombuluca” kitabının balaca qəhrəmanları hər şeylə maraqlanan, suallar verməkdən yorulmayan, dostluq etməyi, zarafatı, deyib-gülməyi sevən, mehriban, suyuşirin uşaqlardır. Şeirləri oxuduqca gözlərimizin qarşısında zarafatçı Yaşar, ağırlıq qaldıran Əvəz, nəvəsini sağaldan nənə, təzə diş çıxardan Bəşir, yuxuda dəvə görən Nübar, ağıllı Aynur, gülməli şəkillər çəkən Pəri və Rəsim, futbolçu qız Nigar və başqaları canlanır. Müəllif balaca qəhrəmanlarının xarakterini yığcam, lakonik cizgilərlə açmağı bacarır.

VAQIF İBRAHİM
(1945 - 1983)

Elə insan var ki, yaşasa da, ona diri deməyə adamın dili gəlmir. Eləsi var ki, həyatdan gedən kimi unudulur. Eləsi də var ki, cismani ölümündən sonra onun ikinci ömrü başlayır. Vaqif İbrahim məhz həyatda özünə məxsus iz qoyub gedən insanlardandır.

Vaqif Əliyar oğlu İbrahimov 1945-ci ilin sentyabr ayında Şəkidə doğulub. Orta təhsilini Şəkidə aldıqdan sonra Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunu bitirib. Əmək fəaliyyətinə jurnalist kimi başlayıb. Sumqayıt şəhər radio verilişləri redaksiyasında redaktor, Əli Kərim adına gənclik poeziya klubunun sədri, “Ulduz” jurnalında ədəbi işçi, “Göyərçin” jurnalında məsul katib işləyib. 1983-cü ildə avtomobil qəzası nəticəsində vəfat edib.

Vaqif istedadlı, son dərəcə zəhmətkeş bir şair idi. Həmişə söhbət düşəndə deyərdi ki, ömür müvəqqətidir, bizdən yadigar qalan yazdıqlarımız olacaq.

Vaqif İbrahimin ilk şeirlərini oxuyan, ona uğurlu yol arzulayan Əli Kərim yazırdı: “Nə qədər ki, mən Vaqifi tanıyıram, inamla demək istəyirəm ki, şeirin çox çətin, gecəsi ilə gündüzü bilinməyən keşməkeşli aləmində inamla addımlayacaqdır.”

Doğrudan da, 1962-ci ildə “Sosialist Sumqayıtı” qəzetində ilk şeirini çap etdirən Vaqif İbrahim ömrünün iyirmi ildən çoxunu şeirə, sənətə, bədii yaradıcılığa, ədəbiyyatın təbliğinə həsr etdi. Respublika ədəbi birliyinin sədri kimi məsul bir vəzifəni öhdəsinə götürən V. İbrahim gənclərin yaradıcılığına qayğı və diqqətlə yanaşır, onları tez-tez gör-

kəmli yazıçılar, alimlər və incəsənət xadimləri ilə görüşdürürdü. O, gənclərin əsərlərindən ibarət üç almanaxı tərtib və nəşr etdirmişdi.

“Ömür balladası”, “Dünyanın keşiyində”, “Fəsillər”, “Bu torpaqda doğulanlar”, “Mehribanlıq işığı”, “Vaxtla üz-üzə” – bu kitablar Vaqifdən bizə qalan yadigarlardır. Vəfatından sonra “Molodaya qvardiya” nəşriyyatında, eləcə də “Gənclik” nəşriyyatında yeni kitabları çapdan çıxdı. Azərbaycan televiziyasında onun “Yerə məhəbbət” poeması əsasında maraqlı bir veriliş hazırlandı...

Vaqif aramızdan getsə də, oxucuların məsləhətçisi, dostu olaraq qalır.

Dedin, bu dünyada bir iş görməmiş,
Vəsiyyət etmək də axı çətinidir?
Həyatda gördüyün ən müqəddəs iş,
Bil ki, insanlara vəsiyyətindir.

Vaqifin əsərlərini oxuyanda iyirmi illik zəhmətin, yaradıcılıq axtarışlarının, sevincin, kədərin – insan həyatının poetik salnaməsi canlanır gözlərimiz önündə. Həssas oxucu iyirmi ildə şairin söz-söz, misra-misra necə böyüdüyünü, onun naşı qələminin necə püxtələşdiyini görməyə bilməz. Vaqifin şeirlərində vətənpərvərlik motivləri olduqca güclüdür. O, vətəni, xalqımızın igid oğullarını, qızlarını, onların hiss və həyəcanlarını, füsunkar təbiətimizi ümumi sözlərlə tərənnüm etmir. Vaqif hər şeirin məzmununa uyğun forma seçir, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən məharətlə istifadə etməyi bacarır. Vətəni dərin məhəbbətlə sevən, “Bizim kimliyimiz pasportdan deyil, bu xalqa, vətənə istəyimizdən bilinməlidir” – deyən, ömrünü mənalı keçirməyə çalışan, “Və-

tənə göz dəyməsin deyə onun başının üstündə üzərlik kimi
yanmağa hazır olan” müasirlərimiz Vaqif İbrahimin əksər
şeyrlərinin lirik qəhrəmanı kimi yadda qalır.

Biz də bu vətənə köməyə yetdik,
Göz açdıq, yaraşdıq şah vüqarına.
Biz onun ehtiyat saf qanı idik,
Doğulduq, vurulduq damarlarına.

V. İbrahimin şeyrlərində Nizaminin, Nəsiminin, Füzulinin, Babəkin adları tez-tez çəkilir. Şair öz oxucularını məsləki, əqidəsi yolunda canından keçən, öz əməlləri ilə Vətənin başını ucaldan insanlardan nümunə götürməyə çağırır. Vaqif oxucu ilə söhbətdə həmişə sözün gücünə arxalanır.

Obrazlı deyim tərzı Vaqifin bütün şeyrləri üçün xarakterikdir. Bədii detallar, təşbəhlər, metaforlar onun əsərlərinin məzmunundan, ruhundan doğur. Bu baxımdan Vaqifin “Qoca balıqçı”, “Ömrün qürub çağında”, “Yaşamaq eşqi” şeyrləri diqqəti cəlb edir. “Doğum evinin astanasında düşüncələr” şeyrində həsrətlə, intizarla öz ilk övladının yolunu gözləyən atanın bədii portretini lakonik cizgilərlə yaratmağa müvəffəq olan müəllif şeyri aşağıdakı misralarla bitirir:

Balamı gətirən vaxt təyyarəsi,
Bu doğum evinə çatmayıb hələ.
İndicə gələcək balamın səsi,
Bu gözəl dünyaya, ilk beşiyinə
Düşəcək ağ bələk paraşütüylə...

Vaqif İbrahimin 1976-cı ildən ömrünün sonunadək “Göyərçin” jurnalında işləməsi onun yaradıcılığına yeni bir yön, istiqamət vermişdir. Bu illərdə o, xeyli uşaq şeyri yazıb

çap etdirmiş, dünya xalqlarının nağıllarından bəzi nümunələri dilimizə çevirmişdir.

Vaqif İbrahimin uşaq şeirləri öz konkretliyi, aydınlığı, obrazlılığı ilə diqqəti cəlb edir. “Kələm” şeirinə fikir verək:

Şən, alaca dovşanın
Kitabı var – kələmdən .
Bu kitabı oxuyur
Bostanıma gələndən.

Hər yarpaq vərəqinə
Baxır, gözəldir, – deyir.
Hansı vərəqi sevir,
Dovşan onu da yeyir.

Şairin “Uçan bantlar” şeiri də maraqlıdır, uşaq təfəkkürünə uyğundur.

Gülə kəpənək qonub,
Qoxlar, o, gülü qoxlar.
Elə bil qızılgülün
Kəpənəkdən bantı var.

Bir kəpənək də qondu,
Gülümü qucdu, qucdu.
İstədim gedib tutam,
Gülün “bantları”uçdu...

Vaqif İbrahimin uşaq şeirləri içərisində “Qaynaqçı”, “Qarpız”, “Sarmaşıq”, “Əkinçi Günəş”, “Qat-qat donlu gözəl”, “Külək dəcəl uşaqdır”, “Göbələk”, “Bir cüt beşik, bir cüt uşaq” şeirləri uşaq poeziyasının tələblərinə cavab verən maraqlı poetik nümunələrdir.

KAMAL İSGƏNDƏR
(1945-1996)

Uşaqlar üçün mənalı, yığcam, yadda qalan, tərbiyəvi əhəmiyyətə malik şeirlər yazan şairlərimizdən biri də Kamal İsgəndərdir. Kamal İsgəndər uşaqlar üçün beş kitab yazıb çap etdirib. Bu kitablarda toplanan şeirlər Kamalın istedadlı bir uşaq şairi olduğunu göstərir.

- Tutaq, ağaca
Gedib çıxmasın.
Özünə çoxlu
Armud yığmasın.
Əlində armud,
Cibində armud.
Ağacdən necə
Düşərsən, Mahmud?
- Vacibdi elə
Yerə düşürəm?
Ağacda yeyib
Sonra düşərəm.

Kamalın əksər şeirlərinin qəhrəmanları belə hazırca-vabdırlar. Onun şeirlərinin mayasını incə yumor təşkil edir. Müəllif bu yumor vasitəsi ilə balaca qəhrəmanlarının xarakterini açmağa nail olur. “Mən küsmüşəm” adlı şeirin qəhrəmanı Süsən Həsəndən küsür. Ancaq o, dostuna zəng etməkdən özünü saxlaya bilmir:

- Sən ki, küsüb getmisən,
Bəs niyə zəng etmisən?
- Zəng elədim biləsən:
Mən küsmüşəm, ay Həsən!

“Küknar və sərçə” şeiri də qısa, aydın, mənalıdır:

- Yamyaşlam qışda, yayda
Bir mənə də gəlin qonaq!
- İynəlidir budaqların,
İynə üstə necə qonaq?!

Kamal İsgəndər təbiəti duyan, onun əlvan lövhələrini xarakterik cizgilərlə çəkməyi bacaran şair idi. Onun “Meşə-də”, “İsti su”, “Baba dağ”, “İnciçiçəyi”, “Dəmiraparan çay” və s. bu kimi şeirlərində Azərbaycan təbiətinin konkret lövhələri canlandırılmışdır.

Şair uşaqları əməyə məhəbbət ruhunda tərbiyə etməyin vacibliyini dərk etdiyindən bu mövzuda da xeyli şeir yazmışdır. Yaxşı cəhətdir ki, şair sözçülükdən, nəsihətçilikdən qaçmış, zəhmətin poetik tərəfini görüb göstərməyə çalışmışdır.

Hey baxıram bayaqdan
Suvaq çəkən xalaya.
Xoş səsiylə nəğməmi
Xala qatır malaya?!
Gör divara suvağı
Xala nə iti çəkir! -
Elə bil ki, mala yox,
Divara ütü çəkir...

K. İsgəndər uşaq xarakterini bildiyindən, balacaların nağıl xoşladığını nəzərə aldığından onlar üçün xeyli mənzum nağıl da yazmışdır. Həmin nağıllar folklor çeşməsindən su içsə də, Kamal öz yaradıcı təxəyyülünə daha üstünlük vermiş, “Ayı necə gəzdi ayı”, “Fil yollandı talaya, zəng eləyə xalaya”, “Çoxluca nəğmə vardı, quşlar alıb apardı”, “Dostu yoxdur dovşanın, dərdi çoxdur dovşanın”, “Bilsən yol qaydasını, görərsən faydasını” və s. bu kimi yığcam, düşündürücü mənzum nağıllar yazmışdır.

ELDAR BAXIŞ**(1947 - 1996)**

Öz dəsti-xətti ilə seçilən, oxucuların sevimlisinə çevrilən müasir şairlərimizdən biri də Eldar Baxışdır. O, 1947-ci ilin iyun ayında Qubadlı rayonunun Diləli Müskanlı kəndində anadan olub. Orta məktəbi Qubadlıda bitirib. 1965 - 1969-cu illər arasında indiki Bakı Dövlət Universitetinin tarix fakültəsində təhsil alıb. Əmək fəaliyyətinə Güzdəkdə müəllim kimi başlayıb. Bir il hərbi xidmətdə olub. Sonra Azərbaycan Radio və Televiziya Komitəsində işə düzəlib. Radionun uşaq verilişləri redaksiyasında, sonra televiziyanın ədəbi dram verilişləri redaksiyasında redaktor işləyib. Bir müddət “Səs” qəzetinin redaktoru olub, ömrünün sonunadək radionun uşaq verilişləri baş redaksiyasının baş redaktoru vəzifəsində çalışıb.

Eldar yaradıcılığa hələ orta məktəbdə olarkən başlamış, rayon qəzetində ilk şeirlərini çap etdirmişdir. “Azərbaycan gəncləri” qəzetində çap olunan “Köynək” şeirindən sonra imzası respublika mətbuatında görünməyə başlamışdır. Onun “Azərbaycan”, “Ulduz” jurnallarında çap olunan silsilə şeirləri Eldarın yaradıcılıq imkanlarının genişliyini göstərmiş, onu ədəbi ictimaiyyətə tanıtmışdır.

1977-ci ildə Eldar Baxışın “İydə çiçəyi” adlı ilk şeirlər kitabı çap olunmuşdur. Bundan sonra yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olan Eldar “Üçtəpə bayatıları”, “Allı qız, ballı qız, xallı qız”, “Ağ saçların işığı”, “Qara və qaracanın nağılı”, “Atlı oğlanlar” və s. kitablarını nəşr etdirmişdir.

Eldar Baxışın “Allı qız, ballı qız, xallı qız” və “Qara ilə qaracanın nağılı” kitablarına onun uşaqlar üçün yazdığı şeirlər və poemalar daxil edilmişdir.

Eldar Baxışın uşaq şeirləri tərbiyəvi əhəmiyyətə malik bədii parçalardır. Onun bu əsərlərində uşaqların arzu və düşüncələri öz bədii əksini tapmışdır. Eldarın əsərlərinin qəh-

rəmanları görməyə, öyrənməyə çalışan, hər şeylə maraqlanan hazır cavab uşaqlardır. Bu baxımdan “Qara ilə Qaracanın nağılı”, “İş”, “Nişanə yaxşı qızıdır”, “Dəniz də evdi”, “Turalın sarı topu” və s. bu qəbildən olan şeirlər diqqəti cəlb edir. Adlarını çəkdiyimiz əsərlərin ən yaxşı cəhəti odur ki, E. Baxış ümumi sözlərlə yox, konkret lövhələr, bədii detallar vasitəsi ilə öz balaca qəhrəmanlarının xarakterini açmağa çalışır.

“Yol” şeirinin qəhrəmanı, inadkar Tural səfərə çıxır, bu bağdan o bağa, bu meşədən o meşəyə, bu kənddən o kəndə, bu şəhərdən o şəhərə... yol gedir. Ancaq yolun sonu görünür ki, görünmür. Müəllif şeiri aşağıdakı misralarla bitirir:

Tural hardan biləydi,
Ulduzun sanı yoxdu.
Hər yana gedib-gələn
Yolların sonu yoxdu.

Eldarın uşaq şeirlərinin əksəriyyəti elə yolların özünü xatırladır. O, öz oxucusunu bu yollarla xalqımızın qəhrəmanlıqlarla dolu tarixi keçmişinə, təbiətin qoynuna, qurub yaradan, əkib-becərən əmək adamlarının yanına aparır. Şeirləri oxuduqca hiss olunur ki, müəllif daşın, torpağın, otun, çiçəyin dilini, uşaq psixologiyasını yaxşı bilir. Bütün bunlar isə onun şeirlərinin həyatiliyini, təbiiliyini daha da artırır.

Eldar Baxışın yaratdığı mənzərələr canlıdır, cazibədarıdır. Bu nöqteyi-nəzərdən onun “Qarlı şeirlər” adlı silsilə yazıları diqqəti cəlb edir:

Soldurdu gülü, çiçəyi,
Dağı, daşı bir elədi.
Ay-ay, gün-gün, saat-saat
Gerilədi, gerilədi
Söykəndi xəzələ payız.

Eldarın “Nəbinin nağılı” poemasının mərkəzində əfsanəvi xalq qəhrəmanı Qaçaq Nəbinin taleyi dayanır. Sadə, oynaq dildə yazılmış bu əsərin ən yaxşı cəhəti odur ki, şair uşaqlığı kənddə keçən Nəbinin xarakterinin xalq təfəkküründən süzülüb gələn nağıllar, əfsanələr, qəhrəmanlıq dastanları zəminində formalaşmasını göstərməyə nail olub.

“Qarovun dərənin uşaqları” dramatik poemadır. Əsərin qəhrəmanlarını – Bəyaz nənəni, Turalı, Selcanı, Tuncəli müharibədə qəhrəmanlıqlar göstərən, döyüşdən sonra başını aşağı salıb quruculuq işləri ilə məşğul olan insanların taleyi maraqlandırır. Onların axtarış aparıb davadan ən gec qayıdan qəhrəmanlardan birini tapmaları, onun şərəfinə abidə ucaltmaları poemada öz maraqlı bədii əksini tapmışdır. Əsərin mərkəzində sadə, təvazökar insana qayğı problemi dayanır.

“Ördək şəhərə gedir” əsl uşaq poemasıdır. Əsərin çox sadə süjeti var. Müəllif ördəyi qatara mindirib şəhərə aparır və yenidən kəndə qaytarır. Yolda, eləcə də şəhərdə ördəyin başına qərribə əhvalatlar gəlir.

Eldar Baxışın şeirlərinin və poemalarının dili aydındır, poetikdir. Xalq ruhu, xalq danışığı tərzə elə bil ki, onun poeziyasının qanına hopmuşdur.

Uzun müddət radionun uşaq verilişləri redaksiyasında işləyən, maraqlı verilişlər hazırlayan Eldar Baxış “Məlik Məhəmməd” adlı pyes yazmışdır. Xalq nağılının motivləri əsasında yazılan bu əsər Abdulla Şaiq adına Kukla Teatrında müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuşdur.

Eldar Baxış nəsrə də məşğul olmuşdur. “Qarovun dərənin dükançısı” onun ilk nəsr əsəridir. Ara-sıra mətbuatda öz hekayələri, nağılları ilə çıxış edən müəllif sonradan bu əsərləri toplayıb “Gənclik” nəşriyyatında “Atlı oğlanlar” adı altında nəşr etdirmişdir.

TOFIQ MİRZƏ**(1948)**

İstedadlı uşaq şairi Tofiq Mirzə az çap olunan, az təbliğ edilən şairlərdən olsa da, şeirlərini oxuyan kimi həssas oxucunun dodaqlarını qaçırdır. Ona görə ki, folkloru dərinədən bilən şair yumoristik süjetlərdən bacarıqla istifadə edir.

Bir dəfə Özbəkistandan qonaqlarımız gəlmişdi. Onlar Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyasını hazırlamaq istəyirdilər. Söhbət zamanı özbək şairi Osman Koçqar Tofiq Mirzəni soruşdu. Əvvəlcə elə bildim ki, şəxsən tanışdırlar. Sonra öyrəndim ki, Osman Tofiqi onun xalq ruhunda yazılmış şeirlərindən tanıyır.

“Ağılsız dəmirçi” şeirində öküzü bıçaqla yükləyib satmağa aparan dəmirçinin başına gələn məzəli əhvalatdan söhbət açılır. Öküz yıxılır, dəmirçi heyvanı murdar olmasın deyə kəsməlidir. O nə qədər bıçaq axtarır, tapmır. Bıçaq üçün kəndə yüyürən dəmirçi unudur ki, öküzün yükü elə bıçaqlardan ibarətdir.

Tofiq Mirzə İsmayılıda dünyaya göz açıb, orada orta məktəbi bitirib. Sonra Bakıya üz tutub. İndiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin filologiya fakültəsini bitirdikdən sonra uzun müddət doğulduğu torpaqda işləyib. Hazırda Bakıda yaşayır.

Tofiq Mirzə əlinə qələm alandan uşaq şeiri yazır. O zaman biz uşaq ədəbiyyatına barmaqarası baxırdıq, uşaqlar üçün yazmağı heç ağılımıza da gətirmirdik, Tofiq Mirzə isə bu sahədə axtarışlarını davam etdirirdi. Tələbə vaxtı onun Moskvada çap olunan uşaq kitablarını acgözlüklə oxuması indi də yadımdadır.

Tofiqin ilk kitabı “Məşə yolu” adlanırdı. Bu kitab göstərdi ki, uşaq ədəbiyyatımıza yeni nəfəsli, istedadlı bir şair gəlir. Onun “Məşə yolu”, “Yarpaqlar”, “Pəlids” şeirləri kənd lövhələrinə həsr edilmiş maraqlı bədii parçalardır.

“Əlcəklər” şeirində təsvir olunur ki, qışda əllər üşüməsin deyə adamlar əlcək geyirlər. İşıqçı məftil bağlayanda rezindən, usta isə divar hörəndə kətandan əlcək geyir. Şair şeiri belə bitirir:

Vacib deyil ki, əlcək
Bərli, bəzəkli olsun.
Yaxşı əlcək odur ki,
İşdə gərəkli olsun.

“Balaca atlı”, “Nərgiz şəkil çəkir” şeirlərində cəsarətli, əməksevər uşaqlardan söhbət gedir. “Bunlar kimindir”, “Tısbəgə lovğalıqı” şeirlərində isə tənbellər, özündən razılar tənqid edilir.

Tofiq Mirzənin “Oğlanlar, oğlaqlar” adlı ikinci kitabı da uşaqlara ünvanlanıb. Burada toplanan şeirlər mövzu rəngarəngliyi və bədii dəyəri etibarilə əvvəlkilərdən seçilir. Onun şeirlərinin əksəriyyəti uşaqları düşündürür. Tofiq uzun müddət Azərbaycanın ən səfalı rayonlarından birində yaşadığından onun uşaq şeirlərində meşə havasının təmizliyi, çəmənlər çiçəklərinin ətri duyulur. Şair “Gəlinbarmağı” adlı bitkini uşaqlara belə təqdim edir:

A rəngi qan-qırmızı,
Baharın cırıtdan qızı.
Yerə düşmüş bəzəksən,
Xırdaca göbələksən.
Kol dibində bitirsən,
Ot içində itirsən
Çıxdın mənim qarşıma,
Gəldin mənim xoşuma,
Dərib səni keçirdim,
Barmağımın başına.

Tofiq Mirzə “Göyərçin” jurnalının daimi müəlliflərindəndir. O, tez-tez öz duzlu, məzəli şeirləri ilə çıxış edir, bələlərimizə şeir sovgatı göndərir.

QƏŞƏM İSABƏYLİ**(1948)**

Gözünü dünyaya Xəlsə adlı bapbalaca bir kənddə açan, “Balaca, bapbalaca” adlı ilk kitabını nəşr etdirən Qəşəm İsabəylinin xoşbəxtliyi onda olub ki, lovğalanmayıb, ərşi-kürşü bir-birinə qarışdırmayıb. Hələ uşaqlıq çağından dərk eləyib ki, böyük-böyük qapıları açmaq üçün kiçik, lap kiçik bir açar düzəltmək mümkündür. Qəşəm də bütün uşaqlar kimi böyük-böyük arzularla yaşayıb. Ancaq tale ona dünyanın ən böyük işlərini balacalar, bapbalacalar arasında axtarıb. Qəşəm böyüyüb, orta məktəb bitirib, universitetin coğrafiya fakültəsinin məzununu olub, müəllim işləyib, mətbuat işçisi olub, uzun-uzun yollar keçəndən sonra balalarımız üçün Azərbaycanın ilk müstəqil uşaq qəzeti “Cik-Cik”i çıxartmağa nail olub.

Ancaq bu “Cik-cik”ə gələndə qədər Qəşəmin başı daşlardan daşlara dəyib. Kürdəmirdə orta məktəb bitirib. Bakıda metro tikintisində, sonra doğulduğu kənddə fəhlə işləyib. Zəhmətin, onunla ucalmağın, ondan zövq almağın ləzzətini dadıb. Ancaq gərgin zəhmətdən sonra hiss eləyib ki, bu əllər təkcə fiziki iş görmək üçün yaranmayıb. Bu əllər qələm tutmaq üçün doğulub. Ancaq Qəşəm çox tez hiss edib ki, ilk nəzərdə yüngül, çox yüngül görünən qələm kətməndən də, baltadan da, dəmirçi gürzündən də ağırdır. Bəlkə də elə buna görə tale onu uşaq yazıçısı eləyib...

Qəşəmin müəllimlikdən jurnalistikaya üz tutması, 1975 - 1976-cı illərdə Dövlət Radio və Televiziya komitəsində ştatdankənar müxbir vəzifəsində çalışması onun taleyini başqa istiqamətdə – daha doğrusu, əsl məcrasına yönəlmişdir. İlk vaxtlar mətbuatda lirik şeirləri ilə çıxış edən “gözü ayağının altını görməyən” Qəşəmə tale “Balaca, bapbalaca” şeirini yazdırdı:

Balaca bir toxumdum,
Balaca, bapbalaca.
Nəm torpağa toxundum,
Balaca, bapbalaca...
Gün çıxdı, yer isindi,
Balaca, bapbalaca.
Bir az da yerə sindim,
Balaca, bapbalaca.
Yerdən, günəşdən yedim,
Balaca, bapbalaca.
Bir səhər də göyərdim,
Balaca, bapbalaca.
Torpağa kök salmışam,
Balaca, bapbalaca.
Lap göyə ucalmışam,
Balaca, bapbalaca.

Kim nə deyir desin, bu şeir Qəşəm İsabəylinin öz tərcümeyi-halıdır. Balaca-balaca, addım-addım, qədəm-qədəm bu günümüzə gəlib çıxan, addım-addım, qədəm-qədəm üzü gələcəyə gedən Qəşəm İsabəylinin...

Qəşəm İsabəyli “Balaca, bapbalaca”, “Heç nə istəmir ana”, “Şam nağılı”, “Əkil-bəkil” adlı şeir kitablarının müəllifidir. 1989-cu ildə onun “Əkil-bəkil” kitabı Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının, Azərbaycan Dövlət Mətbuat Komitəsinin və Azərbaycan Gənclər İttifaqı Mərkəzi Komitəsinin ikinci mükafatına layiq görülüb.

Qəşəm İsabəyli uşaq psixologiyasını, eləcə də kənd həyatını yaxından bilən, ürəyində yumor duyğusu olan yazıçılarımızdandır. Mənə elə gəlir ki, uşaq yazıçısı üçün ən vacib cəhətlərdən biri də məhz yumordur. Nə vaxtsa Qəşəmin “Toplan və Sərçə” şeirini oxumuşam. İndi də yadımda qalıb:

- A sərçə cik-cik,
Buyur, qonaq ol!
- Yox, yox, istəməz,

Doymuşam,
Sağ ol!
- Əldən qapardı
Dışım dəyəni;
Tut çıxıb deyə
Bəyənmir məni!...

Burada mənim xoşuma gələn cəhət nədir? – Yumor, yığcamlıq. Bu iki sözü nahaqdan yanaşı işlətmirəm. Elələri var ki, yumoru elə qəliz ifadələr, süjetlər arasından keçirirlər ki, adamın onu duymağa halı da qalmır. Nə yaxşı ki, Qəşəm sözün qədrini bilən, yığcamlığa fikir verən şairlərimizdən-dir...

Bəlkə də Qəşəmin yaradıcılığını mənə sevdiren əsas cəhətlərdən biri bu yığcamlıqdır. Onun “Heç nə istəmir ana” kitabından bitkin şer olan beytləri xatırlayıram:

İki sözlə bir lövhə çək,
Bənövşədə beşdi ləçək.

* * *

Kəndimizə yollanardım quş qanadında,
Vardı çəkən həsrətimi ana adında.

* * *

Açılan səhər bar-bəhərindi,
Tale əllərin, bəxt - hünərindi...

Qəşəm İsabəyli nəsr sahəsində də öz qələmini sınamışdır. Onun “Üüü” kitabında toplanan povestlər Qəşəmi həm də istedadlı bir uşaq nasiri kimi tanıdır...

ALƏMZƏR ƏLİZADƏ**(1950)**

Aləməzər Əlizadə həyatını uşaq ədəbiyyatına həsr edən şairlərdəndir. O, 1950-ci il sentyabr ayının 4-də Gəncə şəhərində anadan olmuşdur. İbtidai və orta təhsilini Gəncədəki Səməd Vurğun adına orta məktəbdə almışdır. 1969-cu ildə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutuna daxil olmuş, 1974-cü ildə ipəkçilik ixtisası üzrə ali təhsil almışdır. 1975-ci ildə əmək fəaliyyətinə başlayan A. Əlizadə Gəncə pambıqtəmizləmə zavodu nəzdindəki toxum laboratoriyasında aqronom, sonra isə müdir işləmişdir. 1984 - 1985-ci illərdə Gəncə şəhər mədəniyyət evində dram dərnəyinin rəhbəri olmuşdur.

A. Əlizadə bir müddət şəhər mətbəəsində korrektor vəzifəsində işləmişdir. Hazırda isə o, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Gəncə filialında əmək fəaliyyətini davam etdirir.

Aləməzər Əlizadə bədii yaradıcılığa hələ orta məktəbdə oxuyarkən başlamış, şeirləri ilə müxtəlif mətbuat orqanlarında çıxış etmişdir. 1973-cü ildə “Sarı əynək” adlı ilk kitabını nəşr etdirən A. Əlizadə özünü istedadlı bir uşaq yazıçısı kimi tanıtmışdır. Bundan sonra onun “Küsən güllər”, “Şəfəqin sırğaları”, “Ətirli kəpənək”, “Ülviyyənin kitabı” adlı əsərləri nəşr olunmuşdur.

A. Əlizadə orijinal, duzlu-məzəli şeirləri ilə balacaların rəğbətini qazanmışdır. Uşaqları dərin məhəbbətlə sevməsi, xarakterində uşaqlara məxsus kövrək cizgilərin olması, balacaların həyatını diqqətlə müşahidə etməsi, yumor duyğusu A. Əlizadənin uşaq şeirlərinin uğurlarını təmin edən cəhətlərdir. Şairin “Fışqırıq”, “Təriş göbələk yığır”, “Axan beş”, “Meyvə çıxdı”, “Şadlıq”, “Üzən top”, “Nəğmə yadımdan çıxdı”, “Acığa düşən çəkmə”, “Laləli divar” və s. şeirləri uşaq təfəkkürünə uyğundur. Bu və ya buna bənzər digər yazıları oxuyanda adamın üzünə istər-istəməz təbəssüm qonur.

Təbii, uşaq sadələvhlüyündən doğan yumor şeirlərin bədii dəyərini artırır, onları oxunaqlı edir.

“Fısqırığ” şeirinin balaca qəhrəmanı Ramil öz fısqırığını itirir və hiss eləyir ki, onu bacısı Xanım götürüb. Xanım isə bunu boynuna almır. Ramil hirsələnib deyir:

Yox, mənim fısqırığım
Gizlənib, itə bilməz.
Ya bu gün, ya da sabah
Səsi çıxmayacaq bəs?

Aldığı “5”lə öyünən İlhamın hərəkətləri də, uşaqların gündəliyi ora-bura dartarkən onun suya düşməsinin, “5”in pozulmasının, “arxa düşüb axmasının” təsviri də maraqlıdır. Qız ağlayarkən uşaqların ona dedikləri sözlər təbiidir, inan-dırıcıdır:

Əzbərlədiyin şeir
Yadından çıxmayıb ki?
O da “5” kimi suda
Pozulub axmayıb ki?!

Aləməzər Əlizadənin balaca qəhrəmanları öz məzəli hərəkətləri, danışiq tərzləri, uşaq sadələvhlükləri, təmizlikləri, saflıqları ilə oxucunun sevimlisinə çevrilirlər. Şalvar geyməmiş kəmərlə bağlayan Ramilin, sürüşüb yıxılarkən gülə-gülə ayağa qalxan Fərmanın, nənəsinə “yemlik, gicikdən yemişəm, ancaq dilotu yeməmişəm”, – deyən Nərgizin, anasının “gedək yoxlayaq, bəlkə evimiz qaçıb” sözünə inanıb evlərinə sarı can atan Fərhadın, uşaqların qarşısında məzəli mah-nırlarla çıxış edən Tərişin, çəkməsinin bir tayı çaya düşən Übüşün, “nəğməm yadımdan çıxıb bağçada qaldı”, – deyən Qaçayın, “xoruldama, uzan yat, bacım oyanar, pişik”, – deyən qızın və başqa bu kimi balaca qəhrəmanların bədii portreti xarakterik cizgilərlə çəkilmişdir. “Tikanların yuvası”

adlı şeiri oxuyanda gözlərimizin qarşısında dəcəl, ancaq sevimli bir oğlan uşağı canlanır:

Bağ-bağçada qardaşım
Baxmır tikana, daşa,
Soyunub ayağını
Qaçır o baş-bu başa.
Saymaq olmur neçədir? -
Üçdür, beşdir, altıdır.
Elə bil tikanların
Yuvası qardaşımın
Ayağının altıdır.

Yaxşı cəhətdir ki, Aləməzər Əlizadənin şeirlərində quru nəsihətçilik yoxdur. Hadisələrin özü balaca oxucuları düşündürməyə, nəticə çıxarmağa məcbur edir. Məsələn, bir var ki, uşağa ümumi sözlərlə deyəsən: adam pinti olmaz, səliqə-səhmana fikir ver, üst-başını batırma, bir də var ki, uşağı səliqəli, təmizkar olmağa səsləyən aşağıdakı şeiri oxuyasan:

Palçığın içində
Dalaşır Rəhim.
Gör necə palçığa
Bulaşır Rəhim.
Üzünü, gözünü
Batırır Rəhim,
Nənənin işini
Artırır Rəhim.

Aləməzər Əlizadə uşaqlar üçün xeyli mənzum nağıl da yazmışdır. Onun “Kırpılar”, “Dəcəl cücə”, “Zürafə”, “Dələ və Şeşəqulaq”, “Toya gecikən tülkü”, “Nəğmə qapısı”, “Yelpazəli” və s. bu kimi nağılları da uşaqlar üçün maraqlıdır.

SON SÖZ ƏVƏZİ

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının zəngin bir tarixi vardır. Bu ədəbiyyatın problemləri həmişə ədəbiyyatşünasların, yazıçıların, tərbiyəçilərin, müəllimlərin, valideynlərin diqqət mərkəzində olmalıdır. Ədəbiyyatşünaslarımızdan, yazıçılarımızdan Məmməd Cəfərin, Bəkir Nəbiyevin, Camal Əhmədovun, Yəhya Kərimovun, Elçinin, Qara Namazovun, Tofiq Mahmudun, Zahid Xəlilin və başqalarının Azərbaycan yazıçılarının qurultaylarında, plenumlarındakı məruzələrində, çıxışlarında, eləcə də dövrü mətbuatda dərc edilən məqalələrində uşaq ədəbiyyatının ayrı-ayrı problemləri, onun qarşısında duran vəzifələr ön plana gətirilmişdir. Tənqidçilərimizdən Şirindil Alışanov, Məhərrəm Qasımlı, Nizaməddin Şəmsizadə və başqaları da uşaq ədəbiyyatına həsr olunmuş məqalələri ilə çıxış etmiş, onun uğur və nöqsanlarını araşdırmışlar.

Bəkir Nəbiyev çox doğru qeyd edir ki, balacaların, yeni-yetmələrin, gənclərin dünyagörüşünün inkişafında, maraq dairəsinin genişlənməsində əxlaq və mənaəviyyatının tərbiyəsində və nəhayət, bədii zövqünün cıllanmasında uşaq ədəbiyyatının oynadığı rol çox böyükdür.

Uşaqlığı ömrünün ən sevimli çağı adlandıran Bəxtiyar Vahabzadə tez-tez ötən günləri xatırlayır, xizəklə sürüşdüüyü, çilingağac oynadığı, ilk dəfə məktəbə qədəm basdığı günlərin canlı, poetik lövhələrini yaradır. “Yazı taxtası”, “İlk dərs”, “Məktəb yolları”, “Xala”, “Sinif-həyat”, “Çanta” şeirlərində məktəb həyatının maraqlı lövhələrini yaradan şair balaca dostlarını çalışqan, əməksevər, vətənpərvər ol-

mağa səsləyir. Bəxtiyar müəllimin uşaq şeirləri aydınlığı, yığcamlığı, dilinin sadəliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Saat çıqhaçıq
Gündüz işləyir,
Gecə işləyir.
Ancaq bilmirəm
O qaranlıqda
Necə işləyir?

Nəbi Xəzrinin uşaq şeirlərində də onun yaradıcılığına məxsus lirizm, kövrəklik, həznlilik ön plandadır. Şair lakonik lövhələrlə uşaqların sirli, sehrli dünyasına daxil olmağı bacırır.

- Nə oldu, itdi günəş,
De, hara getdi günəş?
- Günəş getdi ki, sənə
Bahar gətirsin yenə!

Görkəmli yazıçılarımız uşaq ədəbiyyatına həmişə böyük qiymət vermişlər. Süleyman Rəhimov, Mehdi Hüseyn, Məmməd Rahim, Süleyman Rüstəm, Əli Vəliyev, Mirzə İbrahimov, İlyas Əfəndiyev, Bayram Bayramov, İsmayıl Şıxlı, Əhməd Cəmil, Gülhüseyn Hüseynoğlu, Balaş Azəroğlu, Mədinə Gülgün, Nigar Rəfibəyli, Qasım Qasımlı, Süleyman Vəliyev, Novruz Gəncəli, Nəriman Həsənzadə, Anar, Əkrəm Əylisli, Cabir Novruz, Rüstəm İbrahimbəyov, Rəfiq Zəka, Yusif Həsənbəy, İsa İsmayılzadə, Ələkbər Salahzadə, Çingiz Əlioğlu, Camal Yusifzadə, Səyəvüş Sərxanlı, Cavad Cavadlı, Hafiz Əli, Musa Ələkbərli, Zülfüqar Şahsevənli, Adil Cəmil, Mahirə Abdullayeva və başqaları yaradıcılıqlarını uşaq ədəbiyyatına həsr etməsələr

də, heç vaxt balacaları unutmamış, ara-sıra onlar üçün əsərlər yazıb nəşr etdirmişlər.

Mərhum yazıçılarımız Əyyub Abbasovun, Eynulla Ağayevin, Sabir Məmməd zadənin uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki xidmətlərini də mütləq xatırlatmaq lazımdır. Onların nəşr edilmiş kitablarının əksəriyyəti uşaqlara ünvanlanmışdır. S.Məmməd zadənin “Cəfər və balıq” şeirini oxuyanda istər-istəməz adamın üzünə təbəssüm qonur:

Cəfər gölə qarmaq atdı,
Cəfər dartdı, balıq dartdı.
Sap qırıldı birdən-birə,
Cəfər tirtap gəldi yerə.
Durub qaçdı qorxa-qorxa,
Arxasına baxa-baxa.
Ürəyində o, “düşməni”
Yol uzunlu pisləyirdi.
- Bir işə bax! Balıq məni
Çəkib tutmaq istəyirdi!..

Adları çox vaxt unudulan, ancaq uşaq psixologiyasını yaxşı bilən, onlar üçün maraqlı əsərlər yazıb çap etdirən Simax Şeyda, Lətif Vəlizadə, Elman Həbib, Zəhra Vəlizadə, Tahirə İsgəndərova və başqalarının qələmindən çıxan əsərlər uşaq oxusu üçün maraqlıdır. Yığcamlıq onların əsərlərinin əsas məziyyəti kimi yadda qalır.

Nisbətən cavan nəsli təmsil edən istedadlı yazıçılarımız da az deyil. Doğrudur, onların əksəriyyəti böyüklər üçün yazıb yaradırlar. Ancaq Allahverdi Məmmədlinin, Məzahir Hüseynzadənin, İsmayıl İmanzadənin, Əlisəmidin, Tofiq Qaraqayanın, Şahin Xəlillinin, Ələmdar Quluzadənin, Valeh Mirzənin, Qəşəm Nəcəfovun, Sərvaz Əsgərovun, Bahar

Bərdəlinin, Tofiq Məmmədin, Ramiz Mövsümün, Vaqif İsaqoğlunun, Nazim Hüseynovun, Əli Cəfəroğlunun, Çiçək Veysəlovanın, Qiyas Həmidin, Şükür Zəngilanlının, Aygün Bünyadzadənin, Sevinc Nuruqızının və başqalarının mətbuatda çap olunan əsərləri göstərir ki, onlar uşaq ədəbiyyatı sahəsində qabiliyyəti və səriştəsi olan qələm sahibləridir.

Uşaq ədəbiyyatına, uşaq yazıçılarımıza həsr etdiyim bu toplunun son cümlələrini yazıram və öz-özümə düşünürəm: görəsən bir iş görə bildimmi? Kitabxanalara düşüb uşaq yazıçılarının kəpənəyi xatırladan kitablarının dalınca qaçan pedaqoji universitetin, institutun, müəllimlər seminariyalarının, kolleclərinin tələbələrinin minnətdarlığını qazana biləcəyəmmi? Məni qınayanlar, məndən gileylənənlər olmayacaq ki? Yaddan çıxan, unudulan olmadı ki?...

Ancaq bircə onunla toxtaqlıq tapıram ki, oxucu kitabın qüsurlarını onun içindəki maraqlı uşaq şeirlərinə, hekayələrinə bağışlayar. Bir də ki, həyat davam edir. Uşaq ədəbiyyatımızın daha gözəl əsərlərlə zənginləşəcəyinə, yeni-yeni istedadlı qələm sahiblərinin üzə çıxacağına, bu sahədə sanbalı dərslərlərin yaranacağına dərin bir ümidlə son nöqtələr qoyuram. Arzu eləyirəm ki, bu nöqtələr nağıllarımızın sonunda düşən üç almanın simvolik rəmzinə çevrilsin...

1993 - 1994

RUS VƏ DÜNYA UŞAQ ƏDƏBİYYATI**A. S. PUŞKİNİN HƏYATI VƏ YARADICILIĞI
(1799 - 1837)**

Dünya poeziyasının görkəmli nümayəndəsi A. S. Puşkin sənəti çox dərin, geniş və rəngarəngdir. Puşkin az yaşamasına baxmayaraq özündən sonra zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir. Bir-birindən gözəl, mənalı lirik şeirlər, “Qafqaz əsiri”, “Bağçasaray fontanı”, “Qaraçılar”, “Qraf Nulin”, “Poltava”, “Tunc atlı”, “Ruslan və Lyudmila” kimi dərin məzmunlu poemalar, “Yevgeni Onegin” kimi əzəmətli mənzum roman, “Boris Qodunov”, “Motsart və Salyeri” kimi dram əsərləri, “Dubrovski”, “Kapitan qızı” kimi qiymətli nəsr nümunələri yazan Puşkinin adı dünya ədəbiyyatı tarixinə qızıl hərflərlə daxil olmuşdur.

Puşkinin poeziyası ümumbəşəri bir poeziyadır. Müxtəlif xalqlar onun əsərlərini sevə-sevə oxuyurlar. Puşkin poeziyası sərhəd, məhdudiyyət bilmir.

Puşkinin hələ dörd yaşı olanda xalası qarpız alıb gətirir. Üzünü uşaqlara tutub deyir ki, kim qarpız haqqında şeir deyə bilsə, qarpızın ortasını ona verəcəm. Uşaqlar fikirləşir, Aleksandr isə bədahətən deyir.

Saşına puza,
Xoçət arbuza...

Puşkinin poeziyası həm uşaqlar, həm də böyükler üçün maraqlıdır. Lakin onun elə əsərləri var ki, birbaşa uşaqlara ünvanlanmışdır. Belə əsərlərə misal olaraq “Adaxlı”, “Ayı haqqında nağıl”, “Çar Saltan haqqında nağıl”, “Balıqçı və balıq haqqında nağıl”, “Ölmüş çarıca və yeddi qəhrəman haqqında nağıl”, “Qızıl xoruz haqqında nağıl” və s. mənzum nağılları göstərə bilərik.

Yəqin ki, “Balıqçı və balıq” haqqında nağılın məzmunu hamınızın yadındadır. Dəniz sahilində bir qoca öz qarısı ilə yaşayır. Qoca hər gün balıq tutmağa gedir. Bir dəfə onun qarmağına qızıl balıq düşür. Balıq qocadan xahiş edir ki, onu dənizə buraxsın. Qoca balığın arzusuna əməl edir. Evə qayıdıb əhvalatı qarıya danışır. Qarı ərini danlayır və onu balığın yanına göndərir. Balıqçı balıqdan xahiş edir ki, ona bir təknə versin. Arzusu yerinə yetir. Ancaq acgöz arvad ərindən əl çəkmir. Onu tez-tez balığın yanına göndərib gah saray istəyir, gah dvoryan qadın, gah da çarıça olmaq istədiyini bildirir. Onun bu arzuları həyata keçir. Lakin qarı bununla da kifayətlənmir. İstəyir ki, qızıl balıq onun xidmətində dayansın. Bunu eşidən balıq əsəbiləşir və verdiklərinin hamısını geri alır.

“Çar Saltan haqqında nağıl”da və “Qızıl xoruz haqqında nağıl”da xeyirxahlıqla bədxahlıq üz-üzə qoyulur və hər iki əsər xeyirin şər üzərində qələbəsi ilə başa çatır. Qəhrəman oğul paxıl xalalarını cəzalandırır, var-dövlət, xoşbəxtlik sahibi olur. Onun çar atası gəlib oğlunu və arvadını tapır, oğluna gözəllər gözəli ilə toy edir.

“Qızıl xoruz haqqında nağıl”da təsvir edilir ki, Dadon adlı bir zalım şah var imiş. Qocalanda, taqətdən düşəndə vaxtilə əzab verdiyi adamlar onu dinc qoymurlar. Çar tədbir tökmək üçün ağıllı bir adamı yanına çağırır. Müdrik kişi çara qızıl xoruz bağışlayıb deyir ki, nə vaxt ki, xoruz sakitdir, dincdir, sənə zaval yoxdur. Ancaq elə ki, o banladı, üzünü tutduğu tərəfdən səni bəla gözləyir. Xoruz banlayanda çar birinci dəfə böyük, sonra kiçik oğlunu göndərir. Üçüncü dəfə özü gedir. Bir çarıçaya rast gəlir. Yolda həmin müdrik adam çarın qarşısına çıxıb həmin gözəli istəyir. Çar əhdinə xilaf çıxdığı üçün o, məhv olur.

Puşkinin o biri əsərləri də uşaq oxusu üçün münasibdir.

LEV NİKOLAYEVIÇ TOLSTOY
(1828 - 1910)

Dünya ədəbiyyatının ən qüdrətli simalarından biri olan Lev Nikolayeviç Tolstoy 1828-ci ilin 28 avqustunda Tula şəhəri yaxınlığındakı Yasnaya Polyanada anadan olmuş, ömrünün böyük hissəsini burada keçirmişdir. Qatarda gəndəndə də həmişə üçüncü dərəcəli ümumi vəqonda gedən, qraf olsa da, özünü kəndlilərlə bərabər tutan, daim onlarla ünsiyyətdə olan Lev Nikolayeviç insanların həyatını mükəmməl öyrəndiyindən onun yaratdığı insan xarakterləri öz mükəmməlliyi, koloriti ilə diqqəti cəlb edir.

Tolstoy on yeddi yaşında ikən Kazan universitetinə daxil olur. Lakin müəllimlərinin mühazirələrinin həyatdan uzaq olduğunu hiss edən yazıçı 1847-ci ildə universiteti yarımçıq buraxıb həyat məktəbinə – Yasnaya Polyanadakı sadə adamların arasına qayıdır. Burada o, təsərrüfatla məşğul olur. Onun qarşısına qoyduğu ən vacib məsələlərdən biri kəndli balalarının təlim-tərbiyəsi idi.

Tolstoy müxtəlif vaxtlarda Moskvada, Peterburqda, Tulada yaşayır. 1851-ci ildə böyük qardaşı ilə Qafqaza gəlməsi, könüllü surətdə ordu sıralarında hərbi qulluğu onun yaradıcılığına yeni-yeni mövzular gətirir. Böyük ədib həm əsgərlərin, həm də qafqazlıların xarakterini yaxından öyrənir. O, “Kazaklar”, “Basqın”, “Qafqaz əsiri”, “Hacı Murad” (1896 - 1904) əsərlərini yazır.

Tolstoy 1854-cü ildə Krım müharibəsində iştirak edir, 1855-ci ildə Sevastopol təslim olandan sonra Peterburqa gəlir. Həmin hadisələrin təsiri ilə məşhur “Sevastopol hekayələri”ni yazır. Peterburqda Çernişevski, Nekrasov, Turgenyev və başqa görkəmli rus yazıçıları ilə tanış olur. 23 sentyabr 1862-ci ildə Tolstoy 18 yaşlı şəhərli qız Sonya Berslə evlənir. Ailə həyatının ilk illəri fərəhli keçsə də, sonra ömürlərinin sonunadək bir-birlərini dərin məhəbbətlə sevsələr

də, bir-birlərini başa düşməyən ər-arvad məşəqqətli günlər keçirirlər. Tolstoy qadın xarakteri yaratmaq üçün öz həyat yoldaşından çox şey öyrənir.

Onu başa düşmək səviyyəsindən uzaq həyat yoldaşından canını qurtarmaq üçün Tolstoy 28 oktyabr 1910-cu ildə evdən həmişəlik çıxır, yolda soyuqlayıb ölür. “Anna Karenina” əsərinin aşağıdakı cümlə ilə başlaması da bizcə, təsadüfi deyil: “Bütün xoşbəxt ailələr bir-birinə bənzəyir, bədbəxtlərin hərəsi isə bir cürə bədbəxtidir.” Yazıçının ölüm ayağında oğluna dediyi son sözlər də onun şəxsiyyətini başa düşmək üçün çox maraqlıdır: “Seryoja, mən həqiqəti sevirəm. Çox sevirəm həqiqəti.”

Tolstoyun həyatı da, yaradıcılığı da məhz bu həqiqətə xidmət etmişdir.

Yazıçının qızı öz xatirələrində yazır ki, atamla anamın evləndikləri ilk illərdə yazıçı Solloqub onlara qonaq gəlir. O, görür ki, Tolstoy öz həyatından razıdır. Ona görə deyir:

- Siz çox xoşbəxt adamsınız, sevdiyiniz şeylərin hamısına maliksiniz.

-Yox, - atam cavab verir, - mən bütün sevdiklərimə malik deyiləm, ancaq nəyim varsa, onları sevirəm.

Doğrudan da, yazıçı öz uşaqlarını da, həyat yoldaşını da, kəndlilərini də, dostlarını da, əsərlərini də dərin məhəbbətlə sevmişdir. Ancaq onun ən çox sevdiyi həqiqət olmuşdur.

“Yaxşı, - o öz-özünə dedi, - sən min desyatin torpağın, yüzlərlə atın olacaq. Nə üçün? Nədən ötrü? Bunlar sənə nə verəcək?” – Yazıçının qızının xatirələrindən götürdüyümüz bu cümlələr də ədibin xarakteri haqqında bizə çox şey deyir. Ümumiyyətlə, Tolstoyun şəxsiyyətini öyrənmək üçün ən yaxşı mənbə onun əsərləri, gündəlikləri, bir də qızı Tatyana-nın “Xatirələri”dir.

Tolstoy zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir. O, “Hərb və sülh”, “Anna Karenina”, “Dirilmə”, “Hacı Murad”, “Canlı

meyit” və sair bu kimi qiymətli sənət incilərinin müəllifidir. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, Tolstoy dünyanın ən əxlaqlı yazıçılarındanıdır. L. N. Tolstoy dünya uşaq ədəbiyyatının da korifeylərindəndir. 1872-ci ildə onun dörd kitabdan ibarət “Əlifba” kitabı çap olunur. 1874-cü ildə ədib bu əsərin üstündə yenidən işləyir. 1875-ci ildə əsəri tamamlayır.

Yazıcının qızı öz xatirələrində yazır ki, bu kitabın maraqlı çıxması üçün atam gah astronomiyanı, gah fizikanı, gah atalar sözlərini, gah Ezopun təmsillərini, gah ingilis, gah da amerikan uşaq ədəbiyyatı nümunələrini oxuyurdu.

Yazıçı öz qohumu və dostu qrafinya Aleksandra Andreyevnaya öz “Əlifba”sı haqqında yazırdı ki, bu əsərin üstündə uzun müddət işləmişəm. Bu kitabı çar uşağından tutmuş kəndli uşağınadək hamı oxuyacaq.

Yazıcının dörd kitabdan ibarət oxu kitabına toplanan əsərlərin hamısı gözəlliyi, qısalığı, sadəliyi və aydınlığı ilə diqqəti cəlb edir.

Tolstoyun qızı öz xatirələrində yazır ki, atam aşağıdakı ifadəni tez-tez təkrar edərdi: “Uzunçuluğuma görə məni bağışlayın, qısa yazmaq üçün vaxtım olmadı...”

Tolstoyun uşaqlar üçün yazdığı əsərlər bizim dərslərlərimizdə də özünə möhkəm yer tutmuşdur. Belə əsərlərə misal olaraq “Üç ayı”, “Qarışqa və göyərçin”, “Şir və siçan”, “Yanğın itləri”, “İt, xoruz və tülkü”, “Fil”, “Cırcırama və qarışqa”, “İt və onun kölgəsi”, “Qartal”, “İki yoldaş” və sair əsərləri misal göstərə bilərik. Onu da qeyd edək ki, yeni tipli məktəb açan, dərsləy yazan Azərbaycan maarifçiləri Tolstoyun yığcam, hikmətli əsərlərindən gen-bol istifadə etmişlər.

Tolstoyun elə əsərləri də var ki, öz mövzusunı digər xalqların əsərlərindən götürmüşdür. Məsələn, “Meymun” təmsili “Kəlilə və Dimnə”dəndir.

Tolstoyun oxu kitabında olan əsərləri dörd qismə bölmək olar: nağıllar, təmsillər, olmuş hadisələr, düşüncələr. Bu əsərlərin hamısı tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Onların

hamısının mərkəzində insanpərvərlik, dostluq, yoldaşlıq, əməksevərlik, təbiətə məhəbbət kimi mühüm problemlər dayanır.

Qorki demişdir: “Tolstoyu bilmədən heç kəs özünü öz ölkəsinə bələd, mədəni adam saya bilməz...”

KORNEY İVANOVIÇ ÇUKOVSKI **(1882 - 1969)**

Rus uşaq ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Korney Çukovski Peterburqda anadan olmuş, uşaq-lığı isə Odessada keçirmişdir. İbtidai təhsilini Odessa gimnaziyasında almış, 5-ci sinifdə gimnaziyadan çıxarılmışdır. 1901-ci ilədək müxtəlif işlərdə çalışmış, zəngin həyat məktəbi keçmişdir. 1901-ci ildən bədii yaradıcılığa başlamış, əsasən rus yazıçılarının yaradıcılığı haqqında yazmışdır. 1903-cü ildə Londona getmiş, orada “Odessa xəbərləri” qəzetinin müxbiri kimi çalışmışdır. Rusiyaya qayıdandan sonra “Çexovdan bizim günlərdək” (1908), “Üzlər və maskalar” (1914) kitablarını çap etdirmişdir.

1916-cı ildə “Parus” nəşriyyatına rəhbərlik edən Maksim Qorki burada uşaq şöbəsi açmağı nəzərdə tutmuş, bu məqsədlə K.Çukovskini işə dəvət etmişdir. Çukovski Qorki-nin rəhbərliyi ilə “Yolka” adlı almanax tərtib etmiş və ilk dəfə uşaqlar üçün “Timsah” nəşrini yazmışdır. Ədəbi ictimaiyyət və balaca oxucular tərəfindən maraqla qarşılanan bu əsər yazıcının bu sahədə daha ciddi fəaliyyətinə təkan vermişdir. Onun uşaqlar üçün yazdığı əsərlər geniş şöhrət qazanmışdır. Şairin qələminin məhsulu olan “Milçək-vizil-cək”, “Moydadır”, “Barmaley”, “Möcüzələr ağacı”, “Aybolit” və s. əsərlər uşaq ədəbiyyatının qiymətli inciləri hesab edilə bilər.

Xalq ədəbiyyatını, eləcə də uşaqların özünü öyrənməyi çox vacib sayan K. Çukovski şeirdən-şeyrə inkişaf edir,

uşaqların sevincinə səbəb olan əsərlər yaradırdı. Gərgin yaradıcılıq axtarışları aparan müəllif təkcə uşaqlar üçün əsərlər yaratmır, həm də uşaq ədəbiyyatının nəzəri problemləri üzərində işləyirdi. O, yazıçıdan uşaq ədəbiyyatının görümlü, obrazlı, lirik, musiqili olmasını tələb edirdi. Şair uşaq şeirində oyun motivlərinin olmasını da vacib sayırdı. O yazırdı ki, kim uşaqlarla oynamağı bacarmırsa, qoy uşaqlar üçün yazmağın məsuliyyətini öz üzərinə götürməsin. Korney Çukovski xatırladırdı ki, uşaqlar üçün poeziya həm də böyüklər üçün poeziya olmalıdır.

K. Çukovskinin yaradıcılığı ilə Azərbaycan uşaqları da yaxından tanışdılar. Onun əsərlərinin böyük bir qismini görkəmli uşaq şairimiz Teymur Elçin məharətlə dilimizə tərcümə edib:

Milçək, Milçək Vizilçək,
Qarnı qızılı dibçək,
Pul tapdı bir düzəndə,
Başaşağı gəzəndə.
Yolu bazara saldı,
Yekə samovar aldı...

Milçəyin ad gününün təsviri uşaqlar üçün çox maraqlıdır. Əsərdə Milçək xeyirxahlığı, onu tora salıb yemək istəyən hörümçək isə bədxahlığı təmsil edir.

“Qorxunc tarakan” əsərinin qəhrəmanları da böcəklər və heyvanlardır. Tarakan bütün heyvanları lərzəyə salır. Sərçə isə qorxmadan onu udur. “Moydadır” əsərində təmizkarlıq təbliğ olunur. “Aybolit” əsərinin qəhrəmanı heyvanları, quşları sağaltmaq üçün əlindən gələni əsirgəmir. Yazıçının “Barmaley”, “Qəribə ağac”, “Oğurlanmış günəş”, “Ayı və tülkü”, “Bibiqonun sərgüzəştləri” və s. əsərləri də Azərbaycan dilində çox gözəl səslənir. “Kirpilər gülür” şeirinə fikir verək:

Arx qırağında,
Səhər çağında,
Kirpilərə iki cücü
İynə-sancaq satırdı,
İynələrin iti ucu
Əllərinə batırdı.
Kirpilər gülürdülər,
Gülməkdən öldürdülər.
Ay axmaqlar, deyin bir,
Nəyimizə gərəkdir
Sizin bu iynə-sancaq.
Deyin biz hara sancaq
Üstümüzdəkiləri?!

Yazıçının "İkidən beş" adlı kitabı uşaq ədəbiyyatının sənətkarlıq problemlərinə həsr edilmiş ən maraqlı əsərlərdəndir.

O, ədəbiyyatın nəzəri problemlərinə həsr edilmiş xeyli əsərin müəllifidir. Təsadüfi deyil ki, Korney Çukovski Oksford Universitetinin fəxri doktoru seçilmişdir.

SAMUİL YAKOVLEVİÇ MARŞAK **(1887 - 1964)**

Maksim Qorki S.Y.Marşakı uşaq ədəbiyyatının banisi hesab edirdi. Korney Çukovski yazıçının yubileyində demişdir: "Mənim fikrimcə, bizim ədəbiyyatımızın bir yox, beş Marşakı var: uşaqlar üçün yazan Marşakdan başqa, dərin məzmunlu lirik şeirlər yazan Marşak, kinayəli epigramlar, kəskin satirik şeirlər müəllifi Marşak, dramaturq Marşak, bizi sehrli nağıllar aləminə aparan Marşak da var. Cəsarətlə deməliyik ki, ədəbiyyatımızın Marşaklarının sayını artırmaq da olar: ağıllı tənqidi fikirlərin, məqalələrin müəllifi, tənqidçi Marşak, özünün uzaq uşaqlıq illərindən yazan şair Marşak." (Sitat Uşaq ensiklopediyasından götürülüb).

Marşak Voronej şəhərində anadan olmuş, uşaq yaşlarından şeir yazmış, əsərləri isə 1907-ci ildə mətbuat səhifələrində görünməyə başlamışdır. 1912 - 1914-cü illərdə London universitetində mühazirələr dinləyən Marşakın dünya görüşü, elmi biliyi artmış, bundan sonra o, daha ciddi şəkildə yaradıcılıqla məşğul olmuşdur.

Uşaq psixologiyasını dərindən bilən Marşak onların sevincinə səbəb olan əsərlər yaratmışdır. Onun şeirləri, poemaları, nağılları, povestləri, dram əsərləri, tapmacaları öz dilinin aydınlığı, dərin ictimai məzmunu ilə diqqəti cəlb edir. Uşaq təfəkkürünü inkişaf etdirməkdə Marşak yaradıcılığının əvəzsiz xidməti vardır.

Marşakın “Axmaq siçan balasının nağılı”, “Bıqlı, zolaqlı”, “Usta tikər, usta sökər”, “Böyük cib”, “Saylar”, “Sirk”, “Huşsuza bax huşsuza”, “Mister Tvister”, “Dəyirmançı uşaq və eşşək”, “Dondurma”, “Durğu işarələri”, “Qəfəsə salınmış balalar” və s. bu kimi əsərləri uşaq ədəbiyyatının maraqlı nümunələri hesab oluna bilər.

“Axmaq siçan balasının nağılı” əsərində göstərilir ki, siçan balası heç kimin – nə anasının, nə ördəyin, nə qurbağanın, nə donuzun, nə atın, nə də durna balığının laylasını bəyənmir. O, tək-cə pişiyin laylasını bəyənir. Şeir yumoristik sonluqla bitir:

Axmaq siçancığaz dedi:
- Nə gec gəldin, pişik xala,
Nə həzinmiş sənin səsin,
Nə gözəlmiş sənin laylan.
Birdən-birə səs kəsildi...
Ana siçan qaçıb gəldi.
Gördü balası qeyb olub,
Oba köçüb, yurdu qalıb.

İncə yumor Marşakın əksər şeirləri üçün xarakterikdir. “Usta tikər, usta sökər” şeirində qurmaq, yaratmaq istəyən,

ancaq iş bacarmayan uşağın maraqlı bədii obrazı yaradılıb. “Böyük cib” şeirində əlinə keçəni cibinə dolduran uşağın bədii portreti də yumor doğurur. “Dondurma”, “Huşsuza bax, huşsuza”, “Bıqlı, zolaqlı” şeirlərini oxuyanda da adamın üzünə təbəssüm qonur.

Marşakın əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunub. Onun Bakıda çap olunan kitabları aşağıdakılardır: “Yarış lövhəsi” (Bakı, 1933), “Dünən və bu gün” (Bakı, 1940), “İngilis nəğmələri” (Bakı, 1946), “Yekə cib” (Bakı, 1964), “Mister Tvister” (Bakı, 1971), “Birdən ona qədər” (Bakı, 1973).

Marşakın şeirləri əlli cildlik dünya uşaq ədəbiyyatı kitabında da verilmişdir.

Marşak həm də gözəl tərcüməçi idi. O, dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərini məharətlə rus dilinə tərcümə etmişdir.

Marşak 1964-cü ildə Moskvada vəfat etmişdir.

SERGEY VLADİMİROVİÇ MİXALKOV **(1913-2009)**

XX əsr rus uşaq ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Sergey Mixalkov Moskva şəhərində anadan olub. O, həyatını və yaradıcılığını uşaqların təlim-tərbiyəsi kimi mühüm bir məsələyə həsr edib. Onun elmi-pedaqoji məqalələri, uşaqlar üçün yazdığı şeirlər və poemalar geniş şöhrət qazanıb. Təsədüfi deyil ki, Mixalkov dövrünün ən görkəmli ədəbiyyat və incəsənət xadimlərindən biri kimi ən yüksək mükafatlara layiq görülüb. Mixalkov o vaxtkı SSRİ Pedaqoji elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü idi.

Sergey Mixalkovun uşaq şeirləri öz incə yumoru, dilinin şirinliyi ilə diqqəti cəlb edir. Onun poeziyasının qəhrəmanı Styopa dayı uşaqların ən sevimli ədəbi qəhrəmanlarından. O, adi adamlara bənzəmir; boyu upucadır. Elə uca ki, çaya

girəndə ancaq onun dizindən olur, dəvəyə minəndə ayaqları yerə dəyir... Ancaq Styopa dayını uşaqlara sevdirən təkə bu deyil. O, həddindən artıq xeyirxah, ürəyi təmiz bir insandır.

Mixalkov poeziyasında oyun elementi çoxdur. O, öz fikrini oyun vasitəsi ilə uşaqlara çatdırır. Onun şeirlərinin birində uşaqların hərəsi öz anasının peşəsini tərifləyir. Onlardan birinin anası milisoner, o birinin anası pilot, digərinin anası həkimdir... Şair bu nəticəyə gəlir ki, bütün sənət sahibi olan analar lazımdır:

Mamı raznie nujnı,
Mamı vsykie vajnı.
Delo bilo veçerom,
Sporit bilo neçeço.

Şair “Gəzinti” şeirində təbiəti zibilləyənləri tənqid atəşinə tutur. “Billur vaza” şeirində təsvir edilir ki, üç uşaq müəllimin ad gününü təbrik etmək üçün billur vaz alır. Yolda vaz düşüb sınır. Uşaqlar diltor olurlar. Sınıf uşaqlarının yıgdığı pula alınan vaz düşüb sınıb, təzəsini almağa isə pul yoxdur. Bunu görən vətəndaşlar uşaqlara kömək edir, onlara yeni vaz alırlar. Hədiyyə öz ünvanına çatdırılır.

Sergey Mixalkovun təmsillərinə misal olaraq “İki pişik”, “Bəlaya düşən dovşan”, “Pişiklər və siçanlar”, “Lələ və qızılgül”, “Dovşan və tısbağa”, “Günahsız cəzalananlar”, “Polkan və Şavka”, “Rəssam fil”, “İki balta”, “Ot yeyən qurd”, “Ehtiyatlı quşlar” və s. göstərə bilərik.

Mixalkov həm də maraqlı pyeslər müəllifidir. Onun “Qiyətli oğlan”, “Xərçənglər” adlı əsərləri Azərbaycanda da tamaşaya qoyulmuşdur.

Şairin şeirləri dilimizə tərcümə olunmuşdur. Onun Azərbaycan dilində aşağıdakı kitabları çıxmışdır: “Bəs sizdə nə var”, “Foma”, “Lenin muzeyində” və s. Əsərləri 50 cildlik uşaq ədəbiyyatı kitabxanasına daxil edilmişdir.

“Hər şey uşaqlıqdan başlayır” və “Zamanın əlamətləri” kitabları təlim-tərbiyə məsələlərinə həsr edilmişdir.

Mixalkov satirik komediyalar müəllifi kimi də məşhurdur. “İlya Qolovin”, “Ovçu”, “Vəhşilər”, “Özünə abidə”, “Xərçənglər”, “Köpük”, “Şillə” əsərləri göstərir ki, onun müəllifi həm də istedadlı bir dramaturqdur.

AQNİYA LVOVNA BARTO **(1906 - 1982)**

Dövlət və Lenin mükafatı laureatı Aqniya Barto Moskvada yaşayıb yaratmışdır. “Qardaşlar” (1928), “Oyuncaqlar” (1936), “Qarquşu” (1939), “Uşaqlar üçün şeirlər” (1949), “Boy atıram” (1968), “İnsan sorağında” (1969) və s. kitabların müəllifidir. Onun 3 cilddən ibarət seçilmiş əsərləri kütləvi tirajla çap olunmuşdur.

Azərbaycan dilində aşağıdakı kitabları nəşr edilib: “Şeirlər” (1951), “Pinti qız” (1957), “Kobud ayı balası” (1967), “İpatdı” (1970). Əsərləri 50 cildlik uşaq ədəbiyyatı kitabxanasına daxil edilib.

A. Barto uşaq psixologiyasını yaxından bilən, yaradıcılığını bütövlükdə uşaq ədəbiyyatına həsr edən yazıçıdır. Onun yaradıcılığında müasir uşağı düşündürən bütün problemlərə toxunulmuşdur.

A. Bartonun “Hamilər”, “Katya”, “Babasının nəvəsi”, “Nailiyyətin sirri”, “Babam” və s. bu kimi şeirlərində əməyə məhəbbət hissi təbliğ olunur.

Balaca məktəblilər, onların arzu və düşüncələri Barto poeziyasında öz bədii əksini tapmışdır. Bartonun şən şeirləri daha çox maraq doğurur. Bu baxımdan onun “Çoxdanışan” şeiri maraqlıdır.

Vova qəlbimə dəyir,
Mənə boşboğaz deyir.
Çoxdanışan qızam mən?
Yəni boşboğazam mən?

Göründüyü kimi, bu şeirdə uşağın xarakteri çox canlı və yaddaqalandır.

MÜASİR RUS UŞAQ ƏDƏBİYYATININ GÖRKƏMLİ NÜMAYƏNDƏLƏRİ

Rus uşaq ədəbiyyatı dünya uşaq ədəbiyyatının ən zəngin qollarından biridir. Rusiyanın qabaqcıl fikirli ziyalıları – alimləri, pedaqoqları, yazıçıları uşaqların təlim-tərbiyəsi məsələsinə həmişə xüsusi diqqət yetirmişlər. Sovet dövründə bu ədəbiyyat daha da inkişaf edib. Uşaqlar üçün kütləvi tirajlarla kitablar yazılıb nəşr edilib. “Murzilka”, “Vesolaya kartinka”, “Kolobok” jurnalları, “Pionerskaya pravda” qəzeti öz səhifələrində ən gözəl uşaq əsərlərini nəşr eləyib. “Detskaya literatura” jurnalı uşaq ədəbiyyatının nəzəri problemlərinin öyrənilməsində, onun tədqiqində və təbliğində xüsusi xidməti olan bir mətbuat orqanı kimi şöhrət qazanıb.

Müasir rus uşaq poeziyasının Yelena Balaqinina (1903), Zinaida Aleksandrova (1907-1983), Georgi Ladonşikov (1916), Boris Zaxoder (1918), Yakov Akim (1923), Yuri Korinets (1923), Valentin Berestov (1928), İrina Tokmakova (1929), Eduard Uspenski, Yuri Kuşak, Roman Sef, Volt Suslov, Henrix Sapgir, Viktor Viktorov, Sergey Maxotin, Marina Boroditskaya və s. bu kimi tanınmış nümayəndələri vardır. Bu şairlərin kitabları həmişə kütləvi tirajlarla nəşr olunmuşdur. Rus şairlərinin əsərlərində doğma təbiətə məhəbbət, xeyirxahlıq, insanpərvərlik, dostluq, kollektivçilik və s. bu kimi əxlaqi sifətlər təbliğ olunur.

Yelena Balaqininin “Alma ağacı” şeirinə fikir verək:

Bağda alma ağacı
Açıb nə qədər çiçək.
Elə gözəldi, ondan
Hünərin varsa göz çək!
Günəş onu qızdırır,
Əsir, əsir küləklər.
Quruyub yerə düşür
İncə-incə ləçəklər.
Necə yoxsul görünür

Ləçəyi düşən budaq.
Çiçəklərin yerində
Meyvələr qalıb ancaq.
Yaxşı qulluq eləsək
Ağac baxacaq sözə.
İri, ətirli alma
Bağışlayacaq bizə.

Şairənin “Bu çılpaq-bu şıltaq”, “Qoyun mən də bir iş görüm”, “Qızıl günəş”, “Səssiz oturaq”, “Nə üçün, nəyə görə”, “Dünyaya sülh”, “Şinel” şeirləri də maraqlıdır.

Henrix Sapgir “Sağ ol” şeirində maraqlı bir dillə zəhmət adamlarından söhbət açır. Təyyarədən düşən uşaqlar pilota sağ ol deyirlər. Pilot deyir ki, “sağ ol” mənə yox, bu təyyarəni düzəldən konstruktora düşür. Konstruktor uşaqları fəhlələrin, fəhlələr poladəridənlərin, poladəridənlər filiz çıxaranların, filiz çıxaranlar geoloqların, geoloq isə yenidən pilotun yanına göndərir. Məlum olur ki, bir təyyarənin düzəlməsində nə qədər adamın zəhməti var.

“Mən və biz” şeirində isə çox vacib əxlaqi problemlərdən söhbət açılır:

“Biz”ə rast gəlcək “Mən” etdi giley,
Qışqırdı bərkdən: - Mənimdi hər şey.
Mənimdir bu top, o stul, bıçaq.
Mənimdir, mənim hər bir oyuncaq.
Kitab mənimdir, verən deyiləm,
Mənim üçündür bu ev, ailə.
Mənimdir, mənim biləsən gərək,
Bax bu kostyum, bu çəkmə, köynək.
Mənim olmayan heç bir şey yoxdu.
“Biz” dönüb “Mən”ə acıqla baxdı:
- “Mən”dən güclüdür, - dedi “Biz” sözü.
Bu ev, bu həyat bizimdir, bizim.
Bu məktəbimiz, bu da sinfimiz.
Dostluğumuzla fəxr edirik biz.
Bu bizim ölkə, bu bizim vətən.
Bizim Ay, Günəş nur saçır göydən.

“Biz” susdu, “Mən”ə qulaq as indi
Deyir ki, hər şey, hər şey mənimdi.
Bu mübahisə hədərdir, hədər.
Mən öyünəcək nə vaxta qədər?

Sergey Mixotinin şeirləri də öz orijinallığı, yığcamlığı və yumoru ilə diqqəti cəlb edir. “Mən kimə oxşamışam” şeirinə fikir verək:

Yenə məndən danışır qohumlar nahar vaxtı,
Seryojaya baxın bir, nə ağıllı uşaqdı!
Atası tək üzünü xoş təbəssüm bəzəyib,
Yox-yox, o ciddilikdə babasına bənzəyib.
Qohumlar danışdıqca mən sevinir, coşurdum,
Birdən necə oldusa kompotumu aşırıdım.
Qışqırdılar: - Lap bizim zəhləmizi tökmüsən,
Bilmirik köntöylükdə sən heç kimə çəkmisən?

Nəsr sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərən rus uşaq yazıçıları da çoxdur. Belə yazıçılara misal olaraq Mixail Prişvini, Boris Jitkovu, Konstantin Paustovskini, Vitali Bilankini, Yevgeni Çaruşini, Valentina Oseyevanı, Yevgeni Peremyakı, Arkadi Qaydarı, Lev Kassili, Lyubov Voronkovanı, Nikolay Nosovu, Sergey Alekseyevi, Anatoli Mityayevi, Svyatoslav Saxarnovu, Anatoli Aleksini, Vladimir Jeleznikovu, Sergey Baruzdini, Eduard Şimi, Sergey İvanovu, Vitali Korjikovu, Genadi Sinegiryevi, Yuri Kovalı, Leonid Yaxnini və başqalarını misal göstərə bilərik. Bu yazıçıların - hərəsinin özünəməxsus mövzuları vardır. Məsələn, Prişvin, Paustovski və Bianki əsasən təbiətdən yazırlar. Bəziləri kiçik, bəziləri böyük yaşlı məktəblilərin, bəziləri isə yeniyetmələrin həyatından yazmağı xoşlayırlar. Onların qələmindən çıxan əsərlərin əksəriyyəti bütün dünyada məşhurdur. Məsələn, Nikolay Nosovun Neznaykası, Jeleznikovun Çuçelası uşaq ədəbiyyatının müvəffəqiyyətli obrazlarındandır.

ŞARL PERRO
(1628 - 1703)

Dünya uşaq ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Şarl Perro “Qırmızı papaq”, “Çəkməli pişik”, “Yatmış gözəl”, “Büllur başmaq” (“Zoluşka”) və s. bu kimi nağılları ilə geniş şöhrət qazanmışdır. O, bir şair, tənqidçi, nasir kimi fəaliyyət göstərmiş, fransa akademiyasının üzvü olmuşdur. Perro yenilik tərəfdarı kimi həmişə ədəbi mübarizənin ön cəbhəsində olmuş, xalq həyatını, folkloru dərindən öyrənmiş, dünya uşaq ədəbiyyatının yeni istiqamətdə inkişafına təkan vermişdir. Perro milli nağıl üslubuna sadıq qalmış, onu antik süjetlərə qarşı qoymuş, uşaqların marağına, onların dünyagörüşünün inkişafına kömək edən əsərlər yazmışdır.

“Eşşək dərisi” əsərində təsvir olunur ki, sonsuz bir kral gözəl bir qızı övladlığa götürür. Kraliça öləndən sonra adamların təsiri ilə o, öz qızlığını almaq istəyir. Şahzadə qız sehrbaz qadın Yasəmənin məsləhəti ilə kralı bu yoldan cəkindirməyə çalışır. Göy kimi mavi, ay kimi, günəş kimi gözəl paltarlar istəyir. Kral onun bütün arzularını həyata keçirir. Yasəmə qızı öyrədir ki, kraldan sevimli eşşəyinin dərisini istəsin. Kral bu arzunu da yerinə yetirir. Qızın eşşək dərisinə bürünüb qaçmaqdan başqa çarəsi qalmır. Nəhayət, o, gözəl bir kral oğlu ilə evlənir. Əsərdə xeyirxahlıq bədxahlığa qalib gəlir.

“Sehrbaz qadın” əsərində də xeyirxahlıq təbliğ olunur. Sehrbaz qadın xeyirxah qıza yaxşılıq, onun kobud bacısına isə pislik edir. Xeyirxah bacı danışanda ağzından brilyant, o biri bacı danışanda isə ilan-qurbağa tökülür.

“Kəkilli Rikke” əsərində mənəvi gözəllik zahiri gözəlliyə qarşı qoyulur və üstünlük birinciyyə verilir. Kəkilli Rikke zahirən eybəcər olsa da, çox ağılıdır. O, zahirən gözəl, ancaq səfeh qızı öz məhəbbəti ilə dəyişə bilir. “Yatmış gözəl”

əsərində də yuxuya gedən qız sevimli bir şahzadənin məhəbbəti ilə həyata qaydır.

“Çəkməli pişik” uşaqların ən çox sevdiyi nağıllardandır. Pişik öz ağılı ilə ağasını yoxsulluğun pəncəsindən qurtarır, onu səadətə qovuşdurur.

Perronun bütün əsərlərində xeyirxahlığa çağırış motivləri güclüdür.

DANİEL DEFO **(1660 - 1731)**

“Ruhdan düşüb ümitsizliyə qapılmaq ağıllı və müdrik adamlara yaraşmır, insan gərək özünün bugünkü halını yüngülləşdirmək və daha yaxşı gələcəyini təmin etmək üçün həmişə ağıla müraciət etsin.”

“Robinzon Kruzonun macəraları” əsərinin ikinci hissəsindən götürdüyümüz bu fikirlər həm də onun müəllifinin – görkəmli ingilis yazıçısı Daniel Defonun həyatı boyu gəldiyi qənaətlərdən biridir. Defo saysız hesabsız pamfletlərin, satiraların müəllifidir. Onun qələmindən çıxan “Kapitan Sinqlton”, “Polkovnik Cekin tarixçəsi”, “Moll Flenders” və s. bu kimi əsərlər müəllifinə geniş şöhrət qazandırmışdır. Ancaq bütün dünya onu “Robinzon Kruzo” müəllifi kimi tanıyır və sevir.

Defo Bristol şəhərində alverçi Ceyms Fonun evində anadan olmuş, ruhani təhsili almış, ancaq onu ruhanilikdən çox həyatın dolanbac, keşməkeşli yolları maraqlandırmış, Portuqaliyaya, İtaliyaya, Fransa və Hollandiyaya səyahət etmiş, ayrı-ayrı xalqların həyatını, onların adət və ənənələrini yaxından öyrənmişdir. Bütün bunlar onun əsərlərinə bir həyatilik, kolorit gətirmişdir. Məşğul olduğu ticarət çox vaxt Defonu müflisləşdirsə də insanların həyatı ilə yaxından ünsiyyətdə olan yazıçı mənən zənginləşirdi. Həyatı dərinədən öyrənən Defonun jurnalist qələmi çox iti və kəskin idi. Jur-

nalistlik fəaliyyəti nəticəsində cilalanan bu qələm bəşər ədəbiyyatı tarixinə “Robinson Kruzonun macəraları” kimi qiymətli, heç zaman öz ideya-bədii dəyərini itirməyən bir əsər verdi. Bu roman bütün dünya uşaqlarının, gənclərinin, qocalarının sevimli kitabıdır. Bu da təsadüfi deyildir. Əsəri mütaliə edən oxucu təkcə kimsəsiz bir adada iyirmi səkkiz il, iki ay, doqquz gün yaşayan Robinsonun həyatını həyəcanla izləyir, həm də ən çətin vəziyyətdən çıxmaq, mübarizə aparmaq yollarını öyrənir. Roman oxucunun qəlbinə əməyə məhəbbət toxumları səpir. Robinsonun əkdiyi toxumlar kimsəsiz adada göyərdiyi kimi, oxucunun qəlbində dahi sənətkarın səpdiyi, düşüncələri, təsvirləri ilə suvardığı o toxumlar cücərir, boy atır, göyərir, məhsul verir.

Robinsonun atası oğluna nəsihət verir, onun gələcək taleyi haqqında düşünür. Robinson isə atasının dediyi aşağıdakı sözləri yalnız dəhşətli sınaq anlarında başa düşür:

“Cəmiyyətdə orta vəziyyət – hər növ xeyirxahlığın çiçəklənməsi və həyatın bütün sevinc və nəşəsi üçün ən əlverişli bir şərait yaradır. Bolluq və sülh bu orta vəziyyətin nömrələridir...”

Ancaq xaraktercə öz yaradıcısı ilə, D. Defo ilə müəyyən məqamda oxşarlıq, hətta mən deyərdim ki, eyniyyət təşkil edən Robinson Kruzonun sakit həyat sürməsi qeyri-mümkündür. Başına müsibətlər gələndən sonra, 28 il insanlardan ayrı yaşadıqdan sonra arzusuna çatan, taleyin, Allahın göndərdiyi bir ingilis gəmisiylə vətənə dönmək, evlənmək, oğul-uşaq, var dövlət sahibi olan 61 yaşlı Robinson Kruzonun macərə axtaran ürəyi bu həyata uyuşa bilmir. O, yenə də səyahətə, taleyin ümidinə buraxıb gəldiyi adamların yanına can atır. Bu yolda yenə onun başına bəlalar, müsibətlər gəlir. Gah ac canavarlarla, gah dəniz quldurları ilə, gah adam-yeyən vəhşi tayfalarla üz-üzə gəlir, ancaq öz yolundan dönmür ki, dönmür. Ömrünün ixtiyar çağında yenidən öz adasına qayıdır, burada yaşayanların gələcək həyatının xoş-

bəxt və firavan keçməsi üçün var-dövlətini, hətta öz həyatını risqə qoymaqdan belə çəkinmir. Elə buna görə də Robinzon Kruzo gözümlərin qarşısında heç bir çətinlikdən qorxmayan, səadətə zəhmətdə axtaran, addım-addım, qədəm-qədəm öz məqsədinə doğru irəliləyən, ən ağır şəraitdə belə ruhdan düşməyən, adamların ürəyində xeyirxahlıq toxumları cücərtməyə çalışan bir insan kimi canlanır.

Əsərdə Cümə, qoca kapitan və s. bu kimi maraqlı obrazlar da vardır.

Oxucunu təkcə Robinzonun başına gələn macəralar düşündürmür. O, həm də bu qəhrəmanın həyat təcrübəsi nəticəsində gəlmiş qənaətləri də maraqla götür-qoy edir:

“Əlində olan maddi nemətlərdən ağılla istifadə etməyib, onu havaya sovurmaq insanı ən böyük müsibətlərə aparır.”

“Məlun! Nə etdiyini hələ bir soruşursan da? Bir dön arxana, keçib gəlmiş bütün həyat yoluna bax və öz-özündən soruş ki, indiyə qədər nəyi etməmişən! Bir soruş gör necə olub ki, sən indiyə qədər ölməmişən?!”

“Əvvəlcədən lazım olan vaxtı və zəhməti, işi başa çatdırmaq üçün qüvvənin artıb artmayacağını nəzərə alıb hesablamadan hər hansı bir işə girişmək nə qədər böyük bir axmaqlıqdır.”

“Bu dünyanın nemətləri bizə yalnız onlar bizim tələblərimizi ödəyə bildikləri qədər qiymətlidir. Biz dünyada nə qədər var-dövlət yığsaq da, fərqi yoxdur, biz həmin var-dövlətdən yalnız istifadə edə bildiyimiz qədər ləzzət ala bilərik, bundan artıq mümkün deyildir.”

“İnsanın təbiəti belədir: nə qədər ki, öz vəziyyətimizdən daha ağır bir vəziyyətə düşməmişik, biz heç bir zaman öz vəziyyətimizi həqiqətən aydın bir şəkildə görə bilmərik və əlimizdəki nemətlərdən məhrum olmayınca, biz o nemətlərə qiymət qoymuruq...”

“Dünyada hər şeyi becərən yetişdirən təbiət onun nemətlərindən necə istifadə etməyi də özü bizə öyrədir.”

“Qorxu hissi ağlın bizə köməyə göndərdiyi vasitələrdən istifadə etmək bacarığını əlimizdən alır.”

“Xəstəlik insanın bədənini zəiflətdiyi kimi, qorxu da insanın ruhunu zəiflədib əldən salan bir xəstəlikdir.”

“Təhlükəni gözləmək, təhlükənin özündən qorxulu olur, şəri gözləmək isə şərin özündən on min dəfə pisdır.”

“Bir adam üçün xilaskar olan bir şey başqası üçün fəlakətli olur.”

“İnsanın vəziyyəti nə qədər ağır və çıxılmaz olur olsun, fərqi yoxdur, əgər bu vəziyyəti başqa və daha ağır bir vəziyyətlə müqayisə etsək, taleyə təşəkkür etmək üçün öz halımızda az və ya çox müəyyən əsaslar tapa bilərik.”

“Gərək insan heç bir zaman öz hisslərinin əksinə iş görməsin.”

“Gələcək həyatın və gözə görünməyən dünyanın varlığını sübut edən ən inandırıcı dəlil odur ki, elə bizim yaşadığımız bu dünyanın özündə bəzən zahiri səbəblər bir-birinə çox tuş gəlir və bizə təlqin edir ki, qəlbimizdə tamam müstəqil yaratdığımız və heç kəsə bildirmədiyimiz fikirlər bizdən necə tələb edirsə, o cür də hərəkət edək...”

“Robinson Kruzo”nun ikinci hissəsi səyahətnamədir. Çünki burada Robinsonun müxtəlif yerlərə – Sibirə, Tobolsk və Arxangelskə səfərindən söhbət açılır.

QRİMM QARDAŞLARININ HƏYATI VƏ YARADICILIĞI

Təlim-tərbiyəyə, eləcə də uşaq ədəbiyyatına xüsusi diqqət yetirən alman xalqı bütün görkəmli ziyalıları, alimləri, iqtisadçıları, filoloqları ilə bərabər, dünya uşaq ədəbiyyatına da görkəmli sənətkarlar bəxş etmişdir. Bu sənətkarların sırasında Qrimm qardaşlarının xidməti əvəzsizdir. Böyük qardaş – Yakov Qrimm 1785-ci ildə Xanauda anadan olub, 1863-cü ildə Berlində vəfat edib. Kiçik qardaş Vilhelm

Qrimm isə öz qardaşından cəmi bir yaş kiçikdir. O, 1786-cı ildə Xanauda anadan olub, ancaq qardaşından bir qədər tez, 1859-cu ildə Berlində vəfat edib. Ancaq həyatlarını filologiya-nın müxtəlif məsələlərinə, folklorun toplanıb nəşr edilməsinə həsr edən bu qardaşlar mənən əbədi bir ömür qazanıblar. Bu qardaşlar ömürləri boyu saysız-hesabsız alman, eləcə də skandinav, ispan, fransız, serb nağıllarını toplayıb işləmiş, onlara yeni bir həyat bəxş etmişlər. Onlar bu işi görə-görə elmi araşdırmalar aparmış, folklorun gözəl tədqiqatçıları kimi məşhurlaşmış, alman tarixi qrammatikasının əsasını qoymuşlar.

Onların zəhməti hələ sağlıqlarında yüksək qiymətləndirilmişdir. Qardaşların hər ikisi 1837-ci ilədək Höttingen, 1841-ci ildən isə Berlin universitetlərinin professorları vəzifəsində çalışmış, eyni zamanda 1841-ci ildən Prussiya Elmlər Akademiyasının üzvü seçilmişlər. “Zavallı Henrix”, “Gülüstan” kitablarının, “Alman qəhrəmanlıq eposu” tədqiqat əsərinin müəllifi olan bu qardaşlar dünya mədəniyyət tarixində toplayıb işlədikləri nağıllara, əfsanələrə görə daha çox şöhrət qazanmışlar.

Qrimm qardaşları gərgin ictimai siyasi mühitdə yaşayıb işləmişlər. Lakin heç nə onları öz yollarından döndərə bilməmişdir. Siyasi hadisələrə qoşulmadıqlarına görə bu qardaşları ittiham edənlər, liberal adlandıranlar, hətta tutdurmaq istəyənlər də az deyildi. Ancaq tarix göstərdi ki, bu “liberal” qardaşların alman xalqı, eləcə də bəşəriyyət qarşısında xidmətləri o dövrün bütün siyasətbazlarının xidmətlərindən qat-qat çoxdur.

İlk nəzərdə siyasətdən kənar görünən bu qardaşlar toplayıb işlədikləri nağıllar, əfsanələr vasitəsi ilə dövrün ictimai-siyasi, mənəvi-əxlaqi tələblərinə cavab verməyə çalışırdılar. Onların nağıllarında həmişə xeyirxahlıq, insanpərvərlik, ağıllılıq, ürəyiaçılıq şəx qüvvələrə, bədxahlığa, zalımlığa qarşı qoyulurdu. Təsadüfi deyildi ki, F. Engels Qrimm qar-

daşlarının topladıqları nağıllara yüksək qiymət verir və yazırdı ki, bunlardan böyük əksəriyyəti həqiqi xalq təfəkkürünün, xalq fantaziyasının məhsuludur.

Doğrudan da, Qrimm qardaşlarının nağılları nəinki xalq nağıllarına oxşayır, hətta onlar əsl mənada xalq nağıllarıdır. Bu nağılları əsasən üç qismə bölmək olar: sehrli nağıllar, məişət nağılları, heyvanlar haqqında nağıllar.

Qrimm qardaşlarının sehrli nağılları xalq nağıllarına çox oxşayır. Hətta bunların əksəriyyətində süjet, kompozisiya eyniyyətini də görmək mümkündür. Məsələn, onların “Dirilik suyu” nağılını oxuyanda istər-istəməz “Məlikməmməd” nağılını xatırlayırıq. “Məlikməmməd”də oğlanlar sehrli almanı oğurlayan divin dalınca gedirlərsə, “Dirilik suyu”nda qoca Kralın üç oğlu dirilik suyunun dalınca gedir. Hər iki nağılda böyük qardaşlar xəbis, riyakar, kiçik qardaşlar isə xeyirxahdır. “Dirilik suyu”nun qəhrəmanı da Məlikməmməd kimi qardaşlarının xəyanətinin əziyyətini çəkir, tilsimə düşmüş Kral qızını azad edir, onunla evlənir. Burada da nağıl xeyirxah qüvvələrin qələbəsi ilə başa çatır.

“Quldur və oğlanları”, “Qorxunu öyrənmək istəyənin nağılı”, “Ala qarğa”, “Butulkada ruh”, “Ayı oynadan”, “Yoxsul dəyirman fəhləsi və balaca pişik” və s. onlarca bu qəbildən olan nağıllarda əfsanəvi xalq nağıllarının ruhu vardır. Burada sehrli qüvvələr xeyirxah insanların köməyinə gəlir, onların şər qüvvələr üzərində qələbəsini asanlaşdırırlar.

Məişət nağıllarında da, əsasən, sadə, zəhmətkeş adamların taleyi ön planda dayanır. “Ağıllı kəndli qızı” nağılında təsvir edilir ki, yoxsul kəndli kraldan xahiş edir ki, ona bir parça torpaq sahəsi versin. O, arzusuna çatır. Ata ilə qız yeri şumlayarkən yerdən bir qızıl həvəngdəstə tapırlar. Kəndli onu Krala aparmaq istəyəndə qız etiraz edir. Deyir ki, həvəngdəstəni görən həvəngi də istəyəcək. Onu isə heç hardan tapa bilməyəcəksən.

Qızın dediyi kimi də olur. Qocanı həbsxanaya salırlar. O, qızının hazırcavablığı sayəsində nəinki həbsdən qurtarır, həm də Kralın qaynatası olur. Ağillı qız həmişə xeyirxahlığın tərəfində durur. Bu, Kralı qəzəbləndirir. Qıza deyir ki, evdə ən qiymətli nə varsa götür apar, ancaq saraydan rədd ol! Qız razı olur. Vida məqamında sevimli əri ilə şərab içmək arzusunu bildirir. Şərabın içinə bihuşdarı töküüb Krala verir.

Kral gözünü açanda özünü yoxsul bir daxmada görür. Onun hay-harayına qız gəlir və deyir ki, evdə ən qiymətli şey sən idin, ona görə də səni gətirmişəm.

Qrimm qardaşlarının məişət nağıllarının əksəriyyəti bu qəbildəndir.

Heyvanlar haqqında nağıllar isə bir qədər təmsilvaridir. Belə nağıllara misal olaraq “Bremen musiqiçiləri”, “Çalıquşu və ayı”, “Tülkü və at”, “Canavar və yeddi çəpiş” “İt və sərçə” və s. göstərə bilərik. Bu nağıllarda da xeyirxahlıq təbliğ olunur.

Qrimm qardaşlarının elə nağılları da var ki, burada ayrı-ayrı nağıllara məxsus bütün xüsusiyyətlər qovuşuq halındadır. Bu nağıllarda insan həyatı, ölüm haqqında müəlliflərin fikirləri də oxucunu düşündürür. Məsələn, “Ömrün müddəti” adlı balaca bir nağılı oxuyanda istər-istəməz sərt həyat həqiqəti ilə üzləşirsən. Allah uzunqulağa 30 il ömür təklif edir, ancaq o, yalnız 18 illə kifayətlənir. İt də otuz ilin yalnız 12-sinə yiyə durur. İlk nəzərdə qayğısız, şən görünən meymun da otuz yaşa yiyə durmur, deyir ki, mənim gülüşümün arxasında göz yaşlarım gizlənir. İnsan isə nəinki otuz yaşla kifayətlənmir, hətta eşşəyin, itin, meymunun ömrünü də tələb edir. Beləliklə o, 70 il ömür qazanır:

“Birinci otuz il rahatca insan ömrüdür, heyf, tez keçir. İnsan bu dövrdə sağlam və şən olur. Həvəslə işləyir, həyatdan zövq alır. Sonra on səkkiz illik eşşək ömrü başlayır. Bu vaxt insanın çiyinlərinə bir-birinin ardınca ağır həyat yükləri

düşür. Başqalarını doydurmaq üçün taxıl daşıyır, əvəzində isə tənə, təhqir qazanır. Növbə on iki illik it ömrünə çatır. Bu vaxt insan künclərdə sıxılıb yatır, deyindir, evi, qapını qoruyur, yeməyi həzmə vermək üçün dişləri də olmur. Bu dövr də qurtarandan sonra, nəhayət, on illik meymunluq dövrü başlayır. İnsanın ağı azalır, gülünc hərəkətləri ilə uşaqları güldürür...”

Qrimm qardaşlarının nağılları bütün dünyada məşhurdur. Onun nağılları dəfələrlə Azərbaycan dilinə də tərcümə olunub nəşr edilmişdir. Onların 1955-ci ildə “Ağ gül və qızıl gül”, 1957-ci ildə “Üç qardaş”, 1962-ci ildə “Bremen musiqiçiləri”, 1967-ci ildə “Nağıllar”, 1988-ci ildə “Nağıllar” kitabları kütləvi tirajlarla nəşr olunub Azərbaycan oxucusunun ixtiyarına verilmişdir. Qrimm qardaşlarının nağılları əlli cildlik uşaq ədəbiyyatı kitabxanasına daxil edilmişdir.

Yeri gəlmişkən qüdrətli alman uşaq yazıçılarından Ernest Teodor Amadey Hofman (1776-1822), Vilhelm Haufun (1802-1827) adlarını da çəkmək istəyirəm. Bu yazıçıların əsərləri də dilimizə tərcümə edilib və maraqla qarşılıb. XX əsrdə alman xalqı uşaq ədəbiyyatına Bert Lask, Avqust Lazar, Aleks Veddinqa, Hans Fallada və b. bu kimi görkəmli yazıçıları bəxş etmişdir. Təəssüf ki, onların əsərləri dilimizə tərcümə edilməmişdir.

HANS XRİSTİAN ANDERSEN **(1805 - 1875)**

Kürt yatan ördək həsrətlə balalarının yumurtadan çıxacağı günü gözləyir. Yumurtalar bir-birdeşilir və onların içindən sevimli ördəkciklər çıxır. Lakin bir yumurtadeşilmir. Bir neçə gündən sonra onun da növbəsi çatır. Vay, bu yumurtadan çıxan ördəkcik nə eybəcərdir. Bu eybəcərlik anaya bir dərd olur. Yazıq quşcuğaz hara gedirsə, onu ələ

salırlar, təhqir edirlər. Günlər, aylar ötür. Çirkin ördək balası öz görkəmindən xəcalət çəkir. Lakin bir gün xoşbəxtlik onun üzünə gülür. Ağappaq qu quşlarına qoşulub göylərə uçar, sulara baş vurur.

Andersenin hekayələrindən birinin məzmunu belədir. Tədqiqatçıların çoxu bu nağılda avtobiografik ünsürlərin olduğunu qeyd edirlər. Doğrudan da, 1805-ci il aprel ayının 2-də Danimarkanın Odense şəhərində dünyaya yoxsul bir çəkməçi ailəsində göz açan Andersen məşhurlaşanacan məşəqqətli bir yol keçmişdir. Yoxsulluq və səfəlat içində yaşayan Andersen bir qarın çörək qazanmaq üçün evdən çıxıb, Kopenhagen şəhərinə gedir. İnsanların həyatını dərinlən öyrəndikdən sonra onun ürəyində haqsızlığa, qoluzorluluğa qarşı nifrət, insanpərvərliyə, xeyirxahlığa qarşı mərhəmət hissi oyanır.

Andersen ilk əsərlərini yazıb 1827-ci ildən nəşr etdirməyə başlayır. “Holmen kanalından Amager adasının şərq burnuna qədər piyada səyahət”, “İmprovizator”, “Yalnız skripka çalan” romanlarını, “Mulat” pyesini yazıb nəşr etdirir. Ancaq Andersen dünya ədəbiyyatında bu əsərlərinə görə yox, uşaqlar üçün yazdığı nağıllara görə şöhrət qazanır. Təsadüfi deyil ki, Dikens onu “dünyanın ən gözəl nağılçısı” hesab edir. Onun nağıl, əfsanə libasına bürünmüş maraqlı nağıllarında həyatın nəbzi döyünməkdədir.

1967-ci ildən başlayaraq dünyanın ən məşhur uşaq yazıçısına Andersen mükafatı verilir.

Andersen 1875-ci ildə vəfat edib. Onun adı, əsərləri isə bütün dünya xalqlarının sevimlisi olaraq yaşayır və yaşayacaq.

Andersenin əsərləri dünyanın əksər xalqlarının dillərinə tərcümə olunub. Onun əsərlərinin motivləri əsasında xeyli bədii və multiplikasiya filmləri çəkilib. Yəqin ki, “Noxud üstündə yatan şahzadə”, “Vəhşi qu quşları”, “Qar kraliça”, “Çirkin ördək balası”, “Düyməcik” əsərlərini yaxşı xatırla-

yırsınız. Bu əsərlərin qəhrəmanları – şahzadə qız, on bir prins, Eliza, Kay və Gerda, qu quşu, Düyməcik yaddaqalan obrazlardır. Bu xeyirxah surətlər əsər boyu bədxahlığı təmsil edən qüvvələrə qarşı mübarizə aparır və qalib gəlirlər.

“Bülbül” əsərində həqiqi sənət saxta, qondarma sənətə qarşı qoyulur. “Padşahın təzə libası”nda nadanlıq tənqid atəşinə tutulur. “Çobanyastığı” uşağın qəlbində zərif hisslər oyadır.

Andersenin əsərlərində adi predmetlər belə canlandırılır, bədii surət səviyyəsinə qaldırılır. Bu baxımdan onun “Çoban qızı ilə bacatəmizləyən”, “Köhnə küçə fənəri”, “İlin əhvalatı”, “Əsl həqiqət”, “Bir qından çıxmış beş noxud”, “İki xoruz – həyət xoruzu və qüllə xoruzu”, “Qalay əsgərcik”, “Leyləklər”, “Küknar ağacı”, “Yamaq iynəsi”, “Düyməcik” və s. əsərləri maraq doğurur. Zəngin sənətkar təxəyyülünün məhsulu olan bu nağılların hamısında xeyirxahlıq, qədərbilənlik, sadəlik, təvazökarlıq və s. bu kimi əxlaqi keyfiyyətlər təbliğ olunur.

Andersenin nağıllarında folklor motivləri çox güclüdür. Onun “Donuzotaran”, “Gic Hans”, “Balaca Klaus və Böyük Klaus”, “Uçan sandıq”, “Yol yoldaşı” və s. bu qəbildən olan əsərləri hikmətli xalq nağıllarını xatırladır. Şahzadə kimi imperator qızının könlünü ələ ala bilməyən oğlan donuzotaran vəzifəsində işləyə-işləyə həmin qızı özünə ram edir. Həmin gic hesab elədiyi Hans prinsessanın ər seçmək yarışının qalibi olur. Balaca Klaus öz xeyirxahlığı, hiyləgərliyi ilə tamahkar Böyük Klausu məhv edir. “Yol yoldaşı” əsərində xeyirxah İohannes öz xeyirxahlığının mükafatını alır, tilsimlənmiş gözəllər gözəlinin sahibinə çevrilir və s.

Əsərlərin hamısında dinə inam, Allaha məhəbbət motivləri çox güclüdür.

JÜL VERN
(1828 - 1905)

Dünyanın ən istedadlı, ən zəhmətkeş, ən məhsuldar, ən məşhur, ən çox çap olunan, ən çox sevilən, ən xəyalpərvər, ən fantast, ən elmlı, ən cazibədar... yazıçılarından biri də, şübhəsiz ki, Jül Verndir. Dünyanın elə bir yeri yoxdur ki, Jül Vernin əsərləri oxunmasın, onun zəngin yaradıcılıq nümunələri ədəbi ictimaiyyətin diqqətindən kənarda qalsın.

Bəs kimdir Jül Vern? Bəs onun sənətinin sehri nədədir?

Jül Vern 1828-ci ildə Fransanın Nant şəhərində anadan olmuş, 1905-ci ildə Nantda vəfat etmişdir. Ədəbi yaradıcılığa 1849-cu ildən başlayan Jül Vernə ilk şöhrət qazandıran roman 1863-cü ildə nəşr etdirdiyi “Beş həftə hava şarında” əsəridir. Bundan sonra o, bir-birinin ardınca “Kapitan Qrantın uşaqları”, “Səksən min kilometr su altı ilə”, “Səksən günlük dünya səyahəti”, “Gizli ada”, “On beş yaşlı kapitan”, “Üzən ada” və s. bu kimi məşhur romanlarını yazıb çap etdirmişdir.

Jül Vernin əsərlərində qaldırdığı problemlər, onun əsərlərindəki bədii sənətkarlıq məsələləri uşaqdan tutmuş böyüyə qədər, adi oxucudan tutmuş alimə qədər bütün peşə və sənət sahiblərinin marağına səbəb olmuşdur. Ədibin dostlarından biri, P. Qrusse yazır: “Jül Vernə qədər heç kim yerin və kainatın öyrənilməsinə həsr olunmuş, insan kamalının çatdığı və gələcəkdə çatacağı olan sənaye inkişafına, yüksək nəticələrə elmi əsaslar üzərində qurulmuş monumental əsərlər yaratmamışdır.”

Uşaqlığını dəniz sahilində keçirən, Nant şəhərinə üzüb gələn gəmilərə maraqla baxan Jül Verni Paris Universitetində oxuyub vəkil olmaqdan çox macəralı dəniz səyahətləri, elmi və bədii axtarışlar özünə cəlb edirdi. Elə buna görə də dəniz səyahətlərindən xüsusi zövq alan yazıçıya Aralıq dənizində, Şimal və Baltik dənizlərində, Atlantik okeanında üz-

mək, dünyanın müxtəlif ölkələrinin təbiətini, əhalisini öyrənmək xoşbəxtliyi nəsb olmuşdu. Bütün bunlar, eləcə də onun böyük acgözlüklə oxuduğu, konspektləşdirdiyi yüzlərlə elmi kitablar Jül Vernin coşqun xəyalı ilə yoğrularaq gözəl sənət əsərlərinin yaranmasına səbəb olmuşdu. Elə buna görə də onun yaradıcılığında macəra, fantastika, elmilik və bədiiilik qovuşuq şəkindədir.

Jül Vernin bədii əsərlərində müxtəlif elm sahələrinə aid verdiyi hipotezlər sonralar elm tərəfindən təsdiq olunmuşdur. Vaxtilə onun əsərlərində söhbət açılan aviasiya, aya uçuş, sualtı qayıqlar, səsli kino, uzaqvuran toplar, radio, televiziya, elektrik mühərrikləri, kosmik uçuşlar, okeanın sirlərinin öyrənilməsi indi günümüzün reallığına çevrilmişdir. Sialkovski etiraf edirdi ki, onun ürəyinə kosmik uçuşlar haqqında ilk inam toxumlarını J. Vern səpmişdir. Dünyanın görkəmli alimləri onun adını minnətdarlıqla çəkmişlər. Belələrinə misal olaraq Mendeleyevi, Jukovskini göstərə bilərik.

Jül Vernin əsərləri o qədər maraq doğururdu ki, adamlar yazıçının öz şəxsiyyəti haqqında da əfsanələr yaradırdılar. Bəziləri hesab edirdilər ki, bu qədər işi bir adam görə bilməz. Yəqin ki, Jül Vern adı ilə böyük bir alimlər qrupu fəaliyyət göstərir.

Doğrudan da, dünyanın elə bir guşəsi, coğrafi iqlimi yoxdur ki, Jül Vernin əsərlərində bu haqda danışılmamış olsun. Onun “Klodius Bombarnak” əsərində Rusiya, Orta Asiya, Zaqafqaziya, o cümlədən Azərbaycan haqqında maraqlı lövhələr vardır.

Jül Vernin həm uşaqlar, həm də böyüklər tərəfindən maraqla qarşılanan əsərlərindən biri “Kapitan Qrantın uşaqları” əsəridir. Romanın çox maraqlı bir süjeti vardır. “Dunkan” gəmisinin sahibi Eduard Qlenarvan həyat yoldaşı Elenlə dəniz səyahətindədir. Ekipaj yekə bir balığa rast gəlir. Elen üçün maraqlı olar deyə bu dəniz nəhəngini ovlayır, onun qarnını yarırlar. Burada bir butulka, içində isə məktub oldu-

ğ u aydınlaşır. Üç dildə yazılmış bu məktub pozulduğundan hər şeyi oxumaq mümkün deyil. Lakin məlum olan budur ki, “Britaniya” gəmisi qəzaya uğramış, onun kapitanı Qarri Qrant iki dənizçi ilə hansı bir adayasa düşüb kömək gözləyir.

“Dunkan”ın kapitanı bu haqda qəzetə məlumat verir. Kapitan Qrantın uşaqları – Meri və Robert atasını tapmaq ümidi ilə Qlenarvanın yanına gəlirlər. Onlar “Dunkan” gəmisində çətin bir səfərə çıxır, Kapitanın arxasınca Amerikaya, Avstraliyaya, Yeni Zelandiyaya səfər edirlər. Bu səfərdən bir vasitə kimi istifadə edən Jül Vern qəhrəmanlarını səyahətə apardığı yerlərin təbiəti, iqlimi, əhalisi haqqında zəngin məlumat verir. Oxucu da bu qəhrəmanlara qoşulub dünyanın maraqlı yerlərini səyahətə çıxır.

Əsərin ən maraqlı obrazlarından biri Paqaneldir. O, məşhur bir coğrafiya alimidir. Bütün böyük adamlar kimi, məişətdə o huşsuzdur. Bu huşsuzluq onu “Dunkan”a gətirib çıxarır. O, çətin məqamlarda həmişə öz səfər yoldaşlarının köməyinə gəlir. Səyyahlar gah zəlzələ, gah tufan, gah daşqın nəticəsində dəfələrlə çətin vəziyyətə düşürlər. Qırmızı canavarlarla döyüş, ağacın başında quşsayağı həyat, aşağıda tim-sahlar, yuxarıda yanğın, Ayrtonla tanışlıq, onun xəyanəti, “Dunkan”ı ələ keçirmək cəhdi, özünün tələyə düşməsi, Kapitan Qrantın Tabor adasından tapılması, Ayrtonun adaya atılması və s. səhnələr olduqca canlı və cazibədardır. Öz qəhrəmanlarını pampaslarda, Çilidə, Argentinada, Atlantik okeanında, Tristanda-Kunya adalarında, Hind okeanında, Amsterdam adalarında, Avstraliyada, Yeni Zelandiyada, Tabor adasında, Sakit okeanda gəzdirən Jül Vern bu yerlərin şairanə təbiətini öz qələminin ecazkar gücü ilə oxuculara təqdim edir. Heç bir tələfat vermədən arzusuna çatan, Kapitan Qrantı da götürüb doğma vətənə üzən gəmini Jül Vern belə təsvir edir: “Az-az səyahətlər belə asan və sakit davam

edər. Adama elə gəlirdi ki, gəminin yeganə yükü onun sərnəşinlərinin ürəyini dolduran sonsuz sevincdən ibarət idi.”

Əsərdə təsvir edilən Mak-Nabs, Con Manqls, Meri, Robert, Eduard və Elen Qlenarvanlar, Ayrton, Olbinet, Talkav, yam-yamların başçısı Kui-Kumu və s. obrazlar müvəffəqiyyətli yətlidir.

MARK TVEN **(1835 - 1910)**

Mark Tven görkəmli Amerika yazıçısının adı yox, onun ədəbi təxəllüsüdür. Yazıçının əsl adı Semüel Lenqxori Klemensdir. Mark Tven “suyun iki sajen, yəni dörd metr dərinliyi var” deməkdir. Çayın dayazlığından ehtiyat edən gəmi bələdçisi suyun dərinliyini çubuqla ölçəndən sonra bu sözləri deyirmiş: Mark Tven. Bu söz dolayısı ilə yol açıqdır deməkdir. Mark Tven özü də uzun müddət, 1861-ci ilədək gəmi bələdçisi işləmiş, ədəbi təxəllüsünü də həmin günlərin əziz xatirəsi kimi ömrü boyu daşımışdır.

Yazıçı dünyaya Missisipi çayının sahilindəki bir kənddə göz açmış, doğulduğu yerin zəngin təbiəti onun yaradıcılıq təxəyyülünə qanad vermişdir. Bundan sonra M. Tven Yeni Orleanda, Nyu Yorkda, San Fransiskoda, nəinki təkcə Amerikada, Avropada, Asiyada, eləcə də Afrika və Avstraliyada olmuş, insanların həyatı ilə yaxından tanışlıq onun yaradıcılıq karxanasına bitib-tükənməyən mövzular vermişdir.

Mark Tvenin ədəbi irsi çox zəngindir. O, “Sadələvhlər xaricdə”, “Mətinlər”, “Köhnə və yeni oçerklər”, “Qızıl suyuna çəkilmiş əsr”, “Tom Soyerin macəraları”, “Heklberri Finnin macəraları”, “Şahzadə və dilənçi”, “Konnektikutlu yankilər Arturun sarayında”, “Gedliberqi pozan adam”, “Sirli naməlum şəxs” və s. bu kimi əsərlərin müəllifidir.

Mark Tven yaradıcılıq yoluna bir yumor ustası kimi daxil olmuşdur. Onun qələmindən çıxan parodiyalar, qrotesklər, felyetonlar, hekayələr öz dərin yumoru ilə diqqəti cəlb

edirdi. Yazıçı elə bil ki, komik situasiyalar yaratmaq ustası idi. Xalq yumorundan yaradıcı şəkildə bəhrələnən Mark Tvenin bütün əsərlərində sadə, zəhmətkeş adamlara məhəbbət motivləri çox güclüdür.

Mark Tveni uşaq ədəbiyyatı sahəsində məşhurlaşdıran ilk əsəri 1876-cı ildə çap etdirdiyi “Tom Soyerin macəraları” povestidir. Əsərin kiçik qəhrəmanı Tom öz gülməli hərəkətləri, təmiz arzuları ilə oxucunun sevimlisinə çevrilir. Bu əsəri də yumorsuz təsəvvür etmək mümkün deyildir. Polli xalanın sərt nəzarəti altında qalan Tom öz qəribə hərəkətləri ilə onu təngə gətirir. Oxumağa o qədər həvəsi olmasa da, Tom çox diribaş uşaqdır. O, uşaqlarla tez dil tapa bilir, onları öz iradəsinə tabe etdirməyi bacarır. Uşaqlardan hədiyyə alıb hasarı rənglətməsi incə bir yumor doğurur. Tomun Bekki Tetçərə olan məhəbbəti, onların arasında olan yeniyetməlik məhəbbəti, iki uşağın mağarada azması və s. bu kimi səhnələr əsərin ən maraqlı yerləridir.

Tom həm də ədalətlidir. O, qəbristandakı qətlin üstünü açmaqda çox böyük rol oynayır. Lakin caninin mağarada qalıb ölməsi onu kövrəldir.

Yazıçı özü bu əsəri uşaqlar üçün hesab etmir, öz dostuna yazırdı: *“Bu kitab heç də uşaqlardan ötrü yazılmayıb. Bu, ancaq yaşlı adamı maraqlandıra bilər. Bu elə böyükələr üçün də yazılmışdır.”*

Lakin bütün bunlara baxmayaraq “Tom Soyerin macəraları”-nı uşaqlar daha çox sevirilər.

Mark Tvenin ən maraqlı əsərlərindən biri də “Şahzadə və dilənçi”dir. Yazıçı bir-birinə oxşayan iki uşağı onlara yad olan ayrı-ayrı mühitə salmış, şahzadə gözü ilə sadə adamların, dilənçi gözü ilə isə saray mühitinin təsvirini vermişdir.

Əsərin maraqlı süjeti var. Dilənçilik edən, həyatda nəinki özgələrindən, hətta öz doğma atasından belə pislilər görən, səfalət içərisində yaşayan Tom Kral sarayına gedir və öz həmyaşdı şahzadə Eduardla tanış olur. Məlum olur ki,

dilənçilik həyatı Tomu bezdirdiyi kimi, dəbdəbəli həyat da şahzadə Eduardı yorub əldən salmışdır. Elə buna görə də o, tərəddüd etmədən öz şahənə paltarını dilənçi Tomun paltarı ilə dəyişir. Tom sarayda qalır, şahzadə isə dilənçilər mühitinə düşür.

Şahzadənin “xəstələnməsi” hamını narahat edir. Kral ölür. Hakimiyyət Toma keçir. Az bir müddət içərisində Tom sübut edir ki, ölkəni Kraldan daha yaxşı idarə etmək bacarığına malikdir.

Dilənçilər mühitinə düşən şahzadə sadə adamların başına gələn müsibətləri öz gözləri ilə görür. İndi həqiqi Şahzadə saray mühitinə düşə bilmir. Hamı onu lağa qoyur. Lakin yaxşı adamların, o cümlədən Tomun köməyi ilə şahzadə hakimiyyətə gəlir və ölkəni ədalətlə idarə etməyə başlayır. Çünki o, atasından fərqli olaraq sadə adamların həyatına daha yaxından bələddir.

Tomun hakimiyyətə gəlməsi ilə Yusif Sərracın hakimiyyətə gəlməsi, islahatlar aparması arasında qərribə bir uyğunluq vardır. Tom da Yusif Sərrac kimi ədalətsiz cəza tədbirlərini ləğv etməkdən çəkinmir.

Əsərdə yazıçının maraqlı fikirləri vardır: Onlardan birini diqqətinizə cəlb etmək istəyirəm: *“Bilik ürəyi yumşaldır, mərhəmət və incəlik hisslərini tərbiyə edir.”*

“Şahzadə və dilənçi” əsərindəki hadisələr də yumorla yüklənmişdir. Məsələn, krallığın böyük möhürü itir. Məlum olur ki, kral onu şahzadəyə verib. Həqiqi şahzadə saraydan uzaq düşüb. Tom isə möhürün nə olduğunu bilmir. Şahzadənin möhürü tapmasında onun köməyi olur. Ancaq Tom şahzadəyə etiraf edir ki, bu möhürdən bir neçə dəfə istifadə edib. Hamı maraqla qulaq asır. Tom isə gözlənilənin əksinə olaraq deyir: – Bu möhürlə bir neçə dəfə qoz sındırmışam.

Mark Tvenin əsərləri əksər dünya xalqlarının, o cümlədən bizim dilimizə də tərcümə olunub.

CANNİ RODARİ
(1920 - 1980)

İtalya uşaq ədəbiyyatının Raffaello Djovanyoli, Koollo-di, Edmondo De Amiçis, Djovanni Verqa, Luidji Kapuana, Marçello Ardjilli, Qabrielli Parka, Djovanni Pirielli kimi müxtəlif nəsiləri təmsil edən görkəmli uşaq yazıçıları sırasındakı adı xüsusi yer tutan, əsərləri əksər dünya xalqlarının dilinə tərcümə edilib böyük şöhrət qazanan ən populyar sənətkarlarından biri də Canni Rodaridir. Canni Rodari ixtisasca müəllim olmuş, uzun müddət məktəbdə dərs demiş, uşaqların həyatını, onların arzu və düşüncələrini yaxından öyrənmişdir. Lakin o, uşaq ədəbiyyatı ilə yalnız uşaqlardan ayrılıb “Unita” qəzetində jurnalistlik fəaliyyəti dövründə məşğul olmağa başlamışdır. Rodari qəzetdə “Uşaqlar üçün guşə” açdırmış, bu guşənin materiallarının əksəriyyətini özü yazmışdır. Beləliklə, o, ölkədə məşhur bir uşaq yazıçısı kimi tanınmışdır.

Jurnalistlik fəaliyyətinə başlayan Rodari yazırdı ki, mən məktəbdən ayrıldıqdan bir neçə il sonra gözlərimin qarşısında sevimli şagirdlərim canlandı və mənə elə gəldi ki, onlar məndən nağıllar, şən həyat tarixçələri istəyirlər. Beləliklə, mən uşaqlar üçün yazmağa başladım.

Canni ilk əsərlərindən başlayaraq italyan folklorundan yaradıcı şəkildə bəhrələnmiş, folklor motivləri əsasında xeyli əsərlər yazıb çap etdirmişdir.

Rodarinin ilk şeirlər kitabı 1950-ci ildə işıq üzü görmüşdür. Sonra onun “Şeirlər qatırı”, “Yerlər və göylər haqqında şeirlər” və s. poetik kitabları çap olunmuşdur. Bu kitablara toplanan şeirlər öz dərin lirizmi, musiqililiyi, incə yumoru ilə diqqəti cəlb edirdi. Rodari şeirinin qəhrəmanları uşaqlar idi. Zirzəmidə yaşayan Çiçço, balaca xidmətçi, balıqçı oğlu, ayağıyalın balaca poçtalyon... Ancaq Rodari şeirlərinin qəh-

rəmanları uşaq olsalar da, onun əsərlərinin mövzusu sosial problemlərdən bəhs edirdi. Faşizm əleyhinə mübarizə, xalqlar dostluğu, sosial ədalət və s. bu kimi mənəvi-əxlaqi problemlər Rodari şeirlərində öz yüksək bədii həllini tapırdı. Yazıcının əsərlərinin dili sadə və aydın olduğundan, onu uşaqlar da, böyüklər də çox asanlıqla başa düşürdülər.

Rodarinin özünün həyata baxışı çox poetik olduğundan, o, adi predmetlərə belə poetik nəfəs verməyi bacarırdı.

1964-cü ildə çap olunan “Səhvlər kitabı” adlı əsərində uşaqların yazılarında tez-tez təkrar olunan orfoqrafik, üslub, durğu işarələri səhvləri ön plana gətirilirdi. Müəllif əyani şəkildə uşaqlara başa salmağa çalışırdı ki, adi bir durğu işarəsinin yerində qoyulmaması cümlənin mənasını kobud şəkildə dəyişə bilər. Uzun illər məktəbdə müəllimlik edən, şagirdlərinin səhvlərini yorulmadan təshih edən şair məktəbdən ayrı düşəndə də bu işi başqa bir yolla davam etdirməkdən xüsusi zövq alırdı.

Rodarinin şeirləri öz yığcamlığı ilə diqqəti cəlb edirdi. Məsələn, “İtiləyici” adlı şeirinin məzmunu belədir: “Balaca itiləyici pedalı basıb, təkəri hərəkətə gətirir. Ancaq təkər onu aparmır. O, təkəri çiyninə alıb piyada gedir.”

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, Canni Rodarinin şeirləri dilimizə tərcümə olunmamışdır. Onun ən məşhur əsərlərindən biri “Çippolinonun sərgüzəştləri” adlı nağılı isə Azərbaycan uşaqlarının da sevimli əsəridir. Nağıl-povest alleqorik xarakter daşıyır. Bir növ dahi şairimiz Məhəmməd Füzulinin “Meyvələrin söhbəti” əsərini xatırladır. Çünki bu əsərin qəhrəmanları da meyvə və tərəvəzlərdir. M. Füzuli kimi Canni Rodari də əslində meyvə və tərəvəzlərin yox, onların simasında yaşadığı dövrün adamlarının bədii obrazlarını yaratmağa çalışmışdır.

Əsərin əsas qəhrəmanları aşağıdakılardır: Çippolino – bala soğan, onun atası, anası, Şahzadə Lumu, Lumucuqlar, Kavalər Pomidor, Qabaq Lələ, Usta Gilə, Professor Armud,

Kəvər, Baron Portoğal, Hersoq Naringi, Senyor Cəfəri, Al-balıçıq, Doktor Şabalıd, Senyor Noxud, Mister Kök və s.

Əsərdəki bədii konflikt yoxsullarla varlılar arasında gədən zidd münasibətlərin bədii əksidir. Bala soğanın atası Şahzadə Lumunun ayağını ayaqladığı üçün həbsxanaya qatılır. Çippolino öz atasının görüşünə gedir:

“- Yazıq atam! Səni oğrularla, quldurlarla bir yerdə cinayətkar kimi dustaqxanaya salıblar.

Atası mehribanlıqla onun sözünü kəsib dedi:

- Yox, yox, nə danışırısan, oğlum? Dustaqxanada düz adamlar daha çoxdur.

- Bəs onlar niyə dustaqdırlar? Nə pis iş görüblər ki?

- Heç bir pis iş görməyiblər, oğul. Elə buna görə də dustaq ediliblər. Şahzadə Lumunun düz adamlardan xoşu gəlmir.”

Göründüyü kimi, bu kiçik parçanı oxuyanda müəllifin mövqeyi aydın şəkildə özünü büruzə verir.

“Çippolinonun mahnısı” şeirindəki aşağıdakı misralar da müəllif mövqeyi haqqında az söz demir:

Yaman yoxsuluq, yaman,
Ləkdə böyümüşük biz.
Yamaq-yırtıqdır tamam
Bax, tuman-köynəyimiz.
Hasarlı bağda nazla
Yetişir portağallar.
Hasar bilmərəm əsla,
Deyiləm mən mülkədar...

Alleqorik şəkildə olan bütün əsərlər kimi yazıçı təxəyyülünün məhsulu olan “Çippolinonun başına gələnlər” əsəri də maraqla oxunur. Əsərin sonunda Çippolino və onun dostları üsyan edib Lumunu taxtdan salır, Azad bir Respublika qururlar.

Bu əsərindən sonra Rodari “Mavi oxun səyahəti”, “Cel-semino yalançılar ölkəsində”, “Telefonla nağıl”, “Səmadakı Tort” və s. əsərlərini yazmışdır.

1973-cü ildə Rodarinin maraqlı bir əsəri çapdan çıxdı. Əsər belə adlanırdı: “Fantaziyanın qrammatikası. Nağıl qondarmaq, yaxud tarix-incəsənətinə giriş.” Burada Rodari uşaq ədəbiyyatının sənətkarlıq məsələlərindən söhbət açır. Bu əsər italyan pedaqoqlarının, psixoloqlarının, tələbələrinin stolüstü kitabına çevrilmişdir.

C. Rodari Andersen mükafatı laureatıdır.

FEDERİKO QARSİA LORKA **(1898-1936)**

“Mən təpədən dırnağadək ispanam və İspaniyadan başqa dünyanın heç bir yerində yaşaya bilmərəm. Lakin mən bütün insanların qardaşıyam və kor-koranə öz vətənlərini sevmə, boş milli ideal uğrunda özünü qurban verənlərdən zəhləm gedir.” – Bu sözlər böyük ispan şairi və dramaturqu Federiko Qarsia Lorkanın həyata, öz doğma xalqına, bəşəriyyətə məhəbbətini öyrənmək baxımından maraq doğurur. Cəmi 38 il yaşayan Lorkanın poeziyası öz hərarəti, təbiiliyi, milliliyi və bəşəriyyəti ilə bütün dünyada şöhrət qazanmışdır.

Qarsia Lorka xalqın bağrından qopan sənətkardır. O, həmişə sadə insanlar arasında olmuş, onların arzu və düşüncələrini yüksək bədii sənətkarlıqla öz əsərlərində əks etdirmişdir. Elə buna görə də Lorkanın şeirlərində həyatın nəbzi döyünür. Torpağa, xalqa, onun adət-ənənələrinə bağlılıq Lorka poeziyasının başlıca məziyyətləri kimi yadda qalır. Onun poeziyası xalq taleyinin bədii aynasıdır. Bu şeirlərin lirik qəhrəmanları adi insanlar olsalar da, onların sevincləri də, dərdləri də bəşəri mahiyyət daşıyır.

Lorka yaradıcılığa nəsr ilə başlamış, dramaturgiya sahəsində qələmini sınamış, nəhayət, şeir yazmağa özündə

mənəvi ehtiyac duymuşdur. Şeir yaradıcılığı onu bənzərsiz istedad, təkrarsız yaradıcılıq üslubuna malik bir sənətkar kimi şöhrətləndirmişdir.

Qarsia Lorka xalq ədəbiyyatına dərin məhəbbət bəsləmiş, folklor nümunələri toplamış, onlardan yaradıcı şəkildə bəhrələnmişdir. Onu çap edilməkdən çox insanlarla ünsiyyətə olmaq maraqlandırmışdır. Bütün varlığı ilə musiqiyə və poeziyaya bağlı Lorka öz şeirlərini gitaranın müşayiəti ilə ifa etməkdən böyük zövq almış, ən kədərli anlarında belə özünü nikbin göstərməyə çalışmışdır. Musiqini dərindən duyması onun poeziyasına da bir ahəngdarlıq, zəriflik, incəlik gətirmişdir.

Qarsia Lorka poeziyası məhəbbət və ölüm, sevinc və iztirab nəğmələridir. Təsadüfi deyil ki, onun dramlarının birində belə bir cümlə var: *“Məhəbbət maskasının arxasında həmişə ölüm gizlənir.”*

Özü də Lorka poeziyasında ölüm ömrün sonu yox, azadlıq simvolu kimi təqdim edilir. Maraqlıdır ki, onun qəhrəmanlarının hamısının taleyi bu və ya digər dərəcədə bir-birinə bənzəyir. Zorla öldürülən, qətlə yetirilən bu qəhrəmanlarla Lorkanın öz şəxsi taleyi arasında da bir yaxınlıq vardır.

Qarsia Lorkanın şeirlərində ilkinliyə, uşaqlıq çağlarına, əslə, kökə qayıdış motivləri güclüdür. “Qayıdış suitası” başlığı altında toplanmış şeirlər bu baxımdan daha çox maraq doğurur.

Qayıdım uşaqlığa,
Yenə gözlərim dolsun.
Qayıdım o illərə,
Sonra nə olur olsun.

Bağışla məni, bülbül,
Hələlik, vaxtdır daha!
Çiçəklərin ovcunda
Qərq olum qaranlığa!...

Qarsia Lorkanın qəhrəmanları həyəcanlı, kövrəkdirlər. Onlar həmişə uzağa, lakin özləri üçün mənən yaxın olan yerə can atırlar. “Atlının mahnısı” şeirində atlı Kardovaya tələssə də, yaxşı bilir ki, ora çatmamış onu ölüm gözləyir. “Ox atanlar” şeirinin qəhrəmanları “Uzaq qəmlər diyarından Sevilyaya doğru” gəlirlər...

At, Ay, Bıçaq və Külək Lorka şeirlərində ən çox işlənən simvolik obrazlardır. Bu predmetlər qəhrəmanların hiss və həyəcanlarını, onların xarakterini açmağa xidmət edən maraqlı bədii detallar kimi yadda qalır.

“İspaniyadan başqa dünyanın heç bir yerində yaşaya bilmərəm” deyən bu görkəmli şairin ağına da gəlməzdi ki, illər keçəcək, onun əsərləri dünyanın müxtəlif dillərində səslənəcək, əksər ölkələrdə vətəndaşlıq hüququ qazanacaqdır.

DÜNYA UŞAQ ƏDƏBİYYATININ DİGƏR GÖRKƏMLİ NÜMAYƏNDƏLƏRİ HAQQINDA QISA MƏLUMAT

Əlbəttə, dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin hamısının həyat və yaradıcılığından söhbət açmaq, onların əsərlərini geniş təhlil etmək imkanımız yoxdur. Elə buna görə də onların bəziləri haqqında yığcam məlumat verməklə kifayətlənirik.

LUIS KEROLL (1832 - 1898). Görkəmli ingilis yazıçısıdır. Oksford Universitetinin professoru olmuşdur. Ən məşhur əsəri “Alisa möcüzələr aləmində” kitabıdır. Əsərin məzmununu dəniz sahilində yuxuya gedən balaca Alisanın gördüyü yuxular təşkil edir. Bundan başqa o, “Deyingənin ovu”, “Alisa güzgü arxasında”, “Silviya və Buruno” əsərlərinin müəllifidir.

CEYMS BARRİ (1860 - 1937). Bu görkəmli ingilis yazıçısı “insan yalqız olanda”, “Sentimental Tommi”, “Tommi və Qredşeld”, “Marqaret Oqilvi” romanlarının müəllifidir. Uşaqlar üçün yazdığı “Piter Pen” adlı mənzum nağılı daha çox məşhurdur.

REDYARD KIPLİŇQ (1865 - 1936). Görkəmli ingilis yazıçısıdır. Hindistanın Bombay şəhərində anadan olub, Londonda vəfat edib. “İşıq söndü”, “Cəsür dənizçilər”, “Kim” romanlarının müəllifidir. Uşaqlar üçün aşağıdakı əsərləri yazmışdır: “Balının boğazı nə üçün dardır”, “Dəvənin belindəki donqar - hürgüc necə əmələ gəlib”, “Kərgədanın dərisi niyə kələ-kötürdür”, “Özbaşına gəzən pişik” və s. “Mauqli” nağıl povesti ona dünya şöhrəti qazandırmışdır.

ALAN MİLN (1882 - 1956). Görkəmli ingilis yazıçısıdır. Müxtəlif janrlarda qələmini sınıamış, şair, nasir və dramaturq kimi məşhurlaşmışdır. “Vinni-Pux və hamı, hamı, hamı” adlı əsəri bütün dünyada məşhurdur.

Bundan başqa görkəmli ingilis yazıçılarından **Conatan Svift, Valter Skott, Çarlz Dikkins, Mayn Rid, Robert Stivinson, Edvard Lir, Voyniç** və başqalarının adını çəkməyə bilərik. Onların qələmindən çıxan “Qulliverin sərgüzəştləri”, “Kventin Dorvard”, “Oliver Tvist”, “Başsız atlı”, “Xəzinələr adası” əsərləri bütün dünyada məşhurdur.

MƏQALƏLƏR

MÜASİR AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATININ ÜMUMİ MƏNZƏRƏSİ

Zəngin ənənəsi, klassik nümunələri olan Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı keşməkeşli bir inkişaf yolu keçmişdir. Dövr, zaman, metodologiya dəyişdiyi üçün indi müasir uşağın tələbatını ödəyən, onları vətənə, millətə məhəbbət ruhunda tərbiyə eləməyi bacaran bədii əsərlərə çox böyük ehtiyac vardır. Bəs görəsən müasir uşaq ədəbiyyatımız bu ağır və məsuliyyətli işin öhdəsindən gəlməyi bacaracaqmı? Çünki təhsil islahatları ilə əlaqədar yeni məzmunlu, dünya standartlarına uyğun dərsliklər hazırlamaq günün tələbidir. Yeni tipli dərslik isə yeni məzmunlu, yüksək bədii səviyyəli əsərlərsiz təsəvvürə gəlmir.

Böyüklər üçün yazan, ədəbiyyat tariximizdə özləri-nəməxsus iz qoyan tanınmış qələm sahiblərindən Süleyman Rəhimovun, Mehdi Hüseynin, Mirzə İbrahimovun, Əli Vəliyevin, Mikayıl Müşfiqin, Rəsul Rzanın, Mirvarid Dilbazinin, Əhməd Cəmilin, Nigar Rəfibəylinin, Mədinə Gülgünün, Balaş Azəroğlunun, Bayram Bayramovun, İsmayıl Şıxlının, Hüseyn Abbaszadənin, Bəxtiyar Vahabzadənin, Qasım Qayımazadənin, Nəbi Xəzrinin, Hüseyn Arifin, Anarın, Elçinin, Fikrət Qocanın, Fikrət Sadığın, Xəlil Rzanın, Tofiq Bayramın, Məmməd Arazın, Əli Kərimin, Nəriman Həsənzadənin və başqalarının ara-sıra uşaqlar üçün də əsərlər yazıb çap etdirmələri onların uşaq ədəbiyyatına münasibətini göstərən əhəmiyyətli faktlardır. Doğrudur, bu yazıçıların hamısı uşaq ədəbiyyatı ilə sistemli şəkildə məşğul olmamışlar. Ancaq uşaq ədəbiyyatımızın inkişafında, onun formalaşmasında adları çəkilən qələm sahib-

lərinin bu və ya digər dərəcədə xidmətlərinin olması şübhə doğurmur.

Sovetlər birliyi dövründə yaradıcılıqlarını uşaq ədəbiyyatına həsr edən, bu sahədə uğurlar qazanan Mikayıl Rzaquluzadə, Mir Mehdi Seyidzadə, Xanımana Əlibəyli, Teymur Elçin, Eynulla Ağayev, Əmrah Əmrahov, Nəriman Süleymanov, Əli Səmədli, Tofiq Mahmud, Hikmət Ziya, Tofiq Mütəllibov, Əzizə Əhmədova, Həbibə, Bayram Həsənov, Sabir Məmmədzadə kimi qələm sahibləri artıq haqq dünyasında dirlər. Vaxtilə uşaq ədəbiyyatımızın formalaşmasında xidmətləri olan İlyas Tapdıq, Məstan Günər kimi tanınmış şairlər isə xeyli vaxtdır ki, uşaqlar üçün yazdıqları əsərlərlə mətbuatda çıxış etmirlər... Bütün bunlar Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının istər kəmiyyət, istərsə də keyfiyyət baxımından zəifləməsinə səbəb olan amillər sırasındadır.

Adları çəkilən müəlliflərin əsərləri içərisindən bu gün də öz aktuallığını itirməyən ədəbi nümunələri seçib nəfis şəkildə çap etdirmək, yeni nəslə çatdırmaq çox faydalı ola bilərdi. Lakin təəssüf ki, bu sahədə indi dərin bir boşluq yaranmışdır. Müasir uşağın tələbatını ödəyən uşaq kitabları bu gün yox dərəcəsindədir. Müəlliflərin öz hesabına nəşr olunan, ən yaxşı halda tirajı 500 olan kitabla statistik məlumata görə sayı üç milyondan artıq olan müasir Azərbaycan uşaqlarının tələbatını ödəmək qeyri mümkündür. Digər tərəfdən, mühit pis-yaxşı çap olunan uşaq kitablarına marağı da tamamilə azaldıb. Bir gündə qızırğalanmadan hər hansı bir müğənnin isə birinci eləmək istəyi ilə qızırğalanmadan saysız-hesabız SMS-lər göndərənlərin kitaba pul verməyə əlləri gəlmir...

Rusların yeni nəşr olunan müxtəlif mövzulu kitablarını görəndə adam qibtə hissi keçirir. Görkəmli rus uşaq şairlərinin, yazıçılarının uşaqlar üçün yazdıqları, zamanın sınağından çıxan əsərləri tez-tez yeni nəsillər üçün nəşr olunur. Hətta bir şeirdən, bir nağıldan, bir hekayədən ibarət kitablar

var ki, onun bədii-estetik təsir gücü olduqca böyükdür. Belə kitabların nəşri böyük vəsait hesabına başa gəlir və rus yazıçıları, rəssamları əhəmiyyətli dərəcədə böyük qonorar alırlar.

Bizdə isə vəziyyət tamam başqadır. İndi Sovetlər Birliyi dövründə olduğu kimi dövlət hesabına kitablar nəşr olunmur, müəlliflərə qonorar verilmir. Pis-yaxşı çap olunan kitablara tələbkarlıqla yanaşmaqdan heç söhbət belə gedə bilməz. Bax, uşaq ədəbiyyatının zəif inkişafının səbəbini də məhz burada axtarmaq lazımdır.

Yaxşı əsərlər yaratmaq üçün stimül, maddi maraq, bir az dərindən yanaşsan, heç mənəvi maraq da yoxdur. Ona görə ki, televiziya kanallarında şoular baş alıb gedir. Yeni nəsil də istər-istəməz məhz bu mühitdə tərbiyə olunur. Onları kitab oxumaqdan çox meyxanaçıların səviyyəsi, şit meyxnaları, səsdən, ifaçılıq mədəniyyətindən başqa hər şeyi – bahalı maşınları, villaları, bir evə sığışmayan bahalı-bahalı paltarları olan müğənnilərin qalmaqalları, sevgi macəraları daha çox düşündürür, daha çox özünə çəkir. Televiziyanın “əvəzsiz xidməti” sayəsində Şirin Zərdablı Həsən bəy Zərdabidən daha məşhur, daha popluyadırsa, bunun günahını uşaq ədəbiyyatının yoxluğundamı axtarmalıyıq?

Yaxşı əsərləri lazımi səviyyədə təbliğ eləyə bilmədiyimizə görə, pislər meydan sulayır. İstedadsız, lakin pullu, sponsorlu adamların cızma-qaraları istedadlıların əsərindən daha çox çap olunub yayılır, dərsliklərə salınır, sözlərinə mahnılar bəstələnir... Ədəbi meyarların itməsi adi, sırası adamları, hələ dünyanın bərkinə-boşuna düşməyən, xarakteri, ədəbi zövqü formalaşmayan uşaqları və yeniyetmələri çaşqınlıq içində qoyur...

Təəssüf doğuran haldır ki, müasir Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında müstəqillik illərinin ab-havası lazımi səviyyədə duyulmur. Əlbəttə, günümüzün ağırılı-acılı problemlərini uşaq ədəbiyyatına gətirmək cəhdi təqdir

olunmalıdır. Lakin bu zaman bədii səviyyə, həm də uşaqların yaş xüsusiyyətləri, psixologiyası unudulmamalıdır.

Müstəqilliyimizin ilk illərində Qarabağ müharibəsi, 20 yanvar faciəsi ilə bağlı mətbuatda çap olunan yazılar – şeirlər, hekayələr uşaqların qəlbində vətənpərvərlik hissləri aşılamaq məqsədilə qələmə alınıb. Hikmət Ziyanın “Qarabağım”, “Torpaqdan pay olmaz”, Məmməd Aslanın “Ağla, qərənfil, ağla” şeirləri həmin mövzuda yazılan əsərlərə maraqlı nümunədir.

Hikmət Ziyanın “Qarabağım” şeiri bu misralarla başlayır və həmin ahənglə də sona çatır:

Azərbaycan torpağında,
Cavanşirlər ocağında,
Aranında, yaylağında,
Dağa çıxıb hara baxım,
Sən olmasan, Qarabağım?

“Qarabağsız Azərbaycan yoxdur” ideyası həmin mövzuda yazılan bütün şeirlərin, hekayələrin leytmotivi hesab oluna bilər. Lakin bu ideya, bu leytmotiv bəzən müəllifləri hadisələrin təbii axarından doğmayan qondarma fikirlər söyləməyə də vadar edirdi. “Nargilənin arzusu” şeirində uşağın dili ilə “Mən Qarabağa qayıdan zaman gəlinciyimi, Güllü paltarda aparacağam bir gəlin kimi” sözləri dediyimizə nümunə ola bilər. “Qarabağı vermərəm”, “Üçrəngli bayrağımı Laçına taxacağam” tipli ritorik misraların oxucuda acı bir təbəssüm doğurması bu mövzuda yazılan şeirlərin əksəriyyətinin bədii səviyyəsinin çox aşağı olması ilə əlaqədardır. Məram nə qədər yaxşı olsa da, bədilik olmayanda o tipli sözlər oxucuya müsbət mənada təsir etmir, əksinə, onu daha da qıcıqlandırır və narahat edir.

Əlbəttə, hadisələrin qızğın izi ilə yaranan bu tipli şeirlər yeni nəslə vətənin düşmənlərinə nifrət ruhunda tərbiyə etmək zərurətindən yaranmışdır. Ancaq təəssüf ki, həmin problem-

lər həyatda öz həllini tapmasa da, aktuallığını saxlasa da, bu mövzuda sistemli şəkildə, uşaqların qəlbində vətənpərvərlik duyğusu oyada biləcək səviyyədə bədii əsərlər yaranmır. Həmin mövzuda yazılıb çap olunan bir-iki ortabab şeirlə, hekayə ilə uşaqların qəlbində vətənpərvərlik duyğularını oyatmaq çox çətin məsələdir.

İndi Dövlət rəsmilərimizlə bağlı şeirlərə, hekayələrə, nağıllara böyük ehtiyac vardır. Ancaq bu mövzuda tələm-tələsik şeirlər, hekayələr yazmaqla iş bitmir. İstedadlı qələm sahiblərindən biri kimi tanıdığım İsmayıl İmanzadənin “Gerbim, himnim, bayrağım” şeirində oxuyuruq:

...Kəpəzdi, Savalandı,
Ürəyimdəki qandı.
Anam Azərbaycandı
Gerbim, himnim, bayrağım...

Şairin “Azərbaycan bayrağı” şeiri də elə yuxarıda misal gətirdiyimiz misraların ruhu, ahəngi, üslubu ilə səsleşməkdədir:

Savalandı, Kəpəzdi,
Şöhrəti eldə gəzdi.
Dağ kimi yenilməzdi
Azərbaycan bayrağı...

İstiqlal şairimiz Xəlil Rza Ulutürkün qardaşı Məhəmməd Xəlilbəylinin “Dirçəliş günü” şeirində də həmin ruh hakimdir:

Dəyişdilər bu səhər
Küçəmizin adını.
28 May oldu,
Alım sənin qadını!
Azdır himni, bayrağı,
Gerbimizi dəyişmək.

Gərəkdir yurd uğrunda
Kişi kimi döyüşmək...

Yaxud, başqa bir misal:

Oddan-alovdan keçib,
Möcüzə yaratmışıq.
Köləlik zəncirini
Birdəfəlik atmışıq.
(A.Ağbaba)

Əlbəttə, bu tipli çağırış ruhlu şeirlər bədii səviyyə etibarilə diqqəti o qədər cəlb etməsə də, o dövrün uşaq poeziyası üçün xarakterik idi və elə indi də öz aktuallığını saxlayan bu mövzu “intizarla” öz yüksək bədii həllini gözləməkdədir.

Vətən mövzusu uşaq ədəbiyyatının ən aparıcı mövzularındandır. Lakin gəlin görək bu mövzu müasir uşaq ədəbiyyatımızda öz bədii əksini lazımi səviyyədə tapa bilirmi və ya əvvəlki illərin poeziyasından nə ilə fərqlənir?

Vətən işıq,
Vətən çörək.
Gözümüzün
Nuru kimi
Əzizləyək
Onu gərək. –

İsmayıl İmanzadənin bu şeirini oxuyanda istər-istəməz ondan çox-çox əvvəl yazılan bu misraları xatırlamalı oluruq:

Vətən gözdü, biz kirpik,
Gözümüzün keşiyini çəkirik...
(Məmməd Aslan)

Yurd həsrəti, yurd nisgili taleyinə qaçqınlıq, köçkünlük payı düşən qələm sahiblərindən İsmayıl İmanzadə, Məcnun

Göyçəli, Ələmdar Quluzadə, Avtandil Ağbaba, Eyvaz Zeynalov kimi qələm sahiblərinin əsərlərində özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. Müəlliflər bu ağrını, göynərtini daim öz ürəklərində yaşatdıqlarından, onların həmin mövzuda yazdıqları əsərlərin təsir gücü böyükdür, sirayətedicidir.

A.Ağbabanın “Ağbaba gülləri” şeirinə fikir verək:

Oyanar dağ şəhinə,
Quşların cəh-cəhinə.
Yuyunar sübh şəhinə
İncə-incə bu güllər.
Qoyub gəldik biçində,
Didərginlər köçəndə.
Tər çiçəklər içində
Öncə, öncə bu güllər...

Bu misralar isə Məcnun Göyçəlinin “Qaçqın balama layla” şeirindən götürülüb:

Gəzəndə göy çəməndə,
Gülərdi göy çəmən də.
Mən Göyçədə ölmədim,
Ölübdü Göyçə məndə...

Həmin müəlliflərin balaca qəhrəmanları da Qarabağ müharibəsinin zillətini, məşəqqətini öz gözləri ilə görən atalarını, analarını, qardaş-bacılarını itirən uşaqlardır.

Mənim atam
Bir qeyrətli igid olub.
Mənim atam
El yolunda şəhid olub.
Vətən üçün
Həyatından keçibdir o.
Ölməyibdir, nəğmə kimi
Ürəklərə köçübdür o.
(İ.İmanzadə)

A. Ağbabanın “Didərgin uşaqlar” silsiləsindən yazdığı “Gedək Ağbabaya”, “Necə çıxıb”, “Vətən qalıb”, “Yaddaş” şeirlərində vətəninə ayrı düşən uşaqların ürəyindəki yurd həsrəti öz bədii əksini tapıb.

Taleyinə qaçqınlıq payı düşən Eyvaz Zeynalovun “Göyərçin” jurnalında çap elətdirdiyi, eləcə də onun 2007-ci ildə nəşr olunan “Qırmızı almalar” kitabında toplanan hekayələr göstərir ki, Eyvaz uşaq psixologiyasını yaxşı bilir. Onun öz mənbəyini, mövzunu həyatdan götürən hekayələrində uşaq dünyasının rəngarəng lövhələri öz əksini tapıb. Ancaq yaxşı olardı ki, Eyvaz qaçqınlıq dövrünün məşəqqətlərini öz gözləri ilə görən, doğulduğu torpağa qayıtmaq arzusu ilə yaşayan soydaşlarımızın bədii obrazını yaratmağa daha çox meyl edəydi. Çünki o həyatı Eyvaz digərlərindən daha yaxşı bilir.

Ələviyyə Babayevanın, Zəhid Xəlilin, Məmməd Namazın, Fuad Tanrılinin, Tofiq Ağayevin, Qaçay Köçərlinin, Qəşəm İsabəylinin, Mir Sabirin, Ələmdar Quluzadənin, Şahin Xəlillinin, Qəşəm Nəcəfzadənin, Zakir Bağırın və başqalarının çap olunan hekayələri, şeirləri, eləcə də nəşr olunan kitabları göstərir ki, onlar uşaq ədəbiyyatı sahəsində öz axtarışlarını davam etdirməkdədirlər.

Müstəqillik illərində “Göyərçin” jurnalında ən çox çap olunan müəlliflərdən biri Ələviyyə Babayevadır. Onun jurnalda çap olunan “Hər deyilənə inanma”, “Rəşidlə Bəşir”, “Ağca və Qaraca”, “Vaxt qızıl deyil”, “Xəzər, kaş dilin olaydı”, “Qara bax, qara”, “Qoçaq Hüseynin nağılı”, “Nənəcan, birini də danış” və s. hekayələri, nağılları, eləcə də “Cırtan şəhərdən qaçıb” kitabı göstərir ki, Ələviyyə xanım uşaq ədəbiyyatına xüsusi önəm verən, uşaq ədəbiyyatının əhəmiyyətini dərinədən dərk edən, bu sahədəki boşluğu doldurmağa çalışan, müasir uşağın mükəmməl, rəngarəng bədii obrazlarını maraqlı detallar, ştrixlərlə ya-

ratmağa qadir olan, ağbirçək yaşında da qələmdən ayrılmayan, gənclik eşqi ilə yazıb yaradan qələm sahiblərindəndir.

Zahid Xəlilin “Dünyanın ən balaca nağılları” kitabında toplanan, eləcə də mətbuatda çap olunan yığcam, lakonik nağılları öz bədii səviyyəsi, mövzularının aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir. Bu kiçik nağıllar, hekayələr uşaq ədəbiyyatının yaradılması, tədqiqi və təbliğində yetərinəcə səriştəsi və təcrübəsi olan ağsaqqal qələm sahibinin müasir uşaqlara hədiyyəsidir. Ən önəmli cəhət ondan ibarətdir ki, Zahid Xəlilin balaca nağılları maraqla oxunduğu kimi, həm də uşaqları düşündürür, onların dünyagörüşünü genişləndirir. Bu əsərlərdə həm folklor ənənələri, həm də dünya uşaq ədəbiyyatının təsiri aydınca duyulmaqdadır.

Fuad Tanrılı uşaq ədəbiyyatı sahəsində daha ardıcıl fəallıyyət göstərən, daha çox yazan, daha çox çap olunan qələm sahiblərindəndir. Onun hekayələri öz üslub fərdiyyəti ilə seçilir, diqqəti cəlb edir. Maraqlı təhkiyə üslubu, hadisələri uşaq dilindən nəql etmə onun hekayələrinə bir şirinlik gətirir. Fuad Tanrılın istər “Göyərçin”də çap olunan hekayələri, istərsə də “Günççək” adlı 332 səhifəlik kitabına toplanan əsərləri onun son illərdə məhsuldar işlədiyindən xəbər verir.

Hekayələrində maraqlı, bir-birindən seçilən uşaq obrazları yarada bilməsi Fuad Tanrılının əsərlərinin başlıca məziyyətlərindən biri kimi yadda qalır.

Uşaq ədəbiyyatı sahəsində səmərəli fəallıyyət göstərən Məmməd Namaz müstəqillik illərində kitab çap etdirməyə də, onun mətbuatda xeyli şeirləri, hekayələri, nağılları çap olunub. Xüsusilə Məmməd Namazın ümummillə liderimiz Heydər Əliyevə həsr etdiyi hekayələr maraqlı doğurur. Bu hekayələrdə maraqlı bədii detallarla rəhbərin uşaqlara, uşaqların rəhbərə olan sevgisi öz əksini tapıb.

Uşaq ədəbiyyatı sahəsində saç-saqqal ağardan Mir Sabir yaşının bu çağında da yazıb-yaradır, müntəzəm olaraq uşaq

mətbuatında çıxış edir. Onun şeirləri səmimiliyi, uşaq təfəkkürünə uyğunluğu ilə seçilir.

Qapını açan kimi
Külək evə soxuldu.
Salıb yerə güldən
Birdən-birə yox oldu.
Baxıb balaca Süsən
Dedi: -Nənə, görürsən? –
Sınan güldən görəcək,
Qorxudan qaçdı külək...

Vaxtilə uşaq ədəbiyyatı sahəsində uğurlar qazanan, “Əkil-Bəkil” kitabına görə mükafat alan Qəşəm İsabəylinin nəşirlik fəaliyyəti onun bu sahədə axtarışlar aparmasına yardımçı olub. “Nənəm təkdi”, “Şamaxı, şam nağılı” və digər nəsr və şeir kitabları göstərir ki, xalq yaradıcılığından yaradıcı şəkildə bəhrələnməyi bacaran Qəşəm uşaq ədəbiyyatı sahəsindəki axtarışlarını davam etdirməkdədir. Onun şeirləri yığcamlığı, dilinin aydınlığı ilə seçilir. Məsələn, Qəşəmin “Ağaclar” şeiri cəmi iki misradan ibarətdir. Bu şeir kiçik olsa da, uşağı düşündürür:

Susdu külək, yağıdı qar,
Üşüyəcək ağaclar.

Uşaq mətbuatında ən müntəzəm çıxış edən Şahin Xəlillinin özünəməxsus poetik üslubu vardır. O, söz oyunundan istifadə etməyi, öz oxucusu ilə sadə, aydın, oynaq bir dillə danışmağı daha çox xoşlayır.

Ələmdar Quluzadənin uşaq şeirləri də səmimiliyi, dilinin rəvanlığı ilə diqqəti cəlb edir. Şairin folkloru, kənd həyatını, təbiət hadisələrini yaxşı bilməsi, həssas müşahidələri, predmetə uşaq gözü ilə baxmaq bacarığı onun şeirlərinin uğurunu təmin edən başlıca cəhətlər kimi yadda qalır. Ələmdarın balaca qəhrəmanları hazırcavab, məzəli

uşaqlardır. Onların sözləri, hərəkətləri oxucunun üzünə xəfif bir təbəssüm bəxş edir. Məsələn, “Məktəb başlanan kimi bağda giləs yetişir” deyən şair bir neçə misra ilə öz balaca qəhrəmanlarının portretini yaratmağa nail olur.

Bağda budaqlar ilə
Olurlar əlbəyaxa.
Ağaclar qoymur onu
Adam üçün çıxax.

“Uşaqlığın daşını atmaq” istəyən uşağın daş atıb pəncərəni sındırması (“Uşaqlıq daşı”), balaca oğlanın bacısından nənəsinin sandığını qoruması (“Nənəmin sandığı”), “Gözümə niyə baxmırsan?” deyən anaya uşağın “Gözünə necə baxım, yalan danışacağam” deməsi, digər balaca qəhrəmanın “İkicə yaş böyükdür vur-tut qardaşım məndən, amma çıxax bilmirəm mən onun pəncəyindən” (“Köhnə köynəklər”) deyərək deyinməsi yumor doğurur.

Müstəqilliyimizin ilk illərində indi haqq dünyasında olan qələm sahiblərimizdən Hüseyn Abbaszadə, Xanımana Əlibəyli, Teymur Elçin, Tofiq Mütəllibov, Tofiq Mahmud, Hikmət Ziya, Nəriman Süleymanov, Əli Səmədli, Əzizə Əhmədova, Kamal İsgəndər kimi qələm sahibləri yeni tipli uşaq əsərlərinin yaranmasında fəal iştirak etmişlər.

Vaxtilə “Göyərçin” jurnalında baş redaktor vəzifəsində çalışsan, öz şeirləri, hekayələri, nağılları ilə bu jurnalda muntəzəm çıxış edən Hüseyn Abbaszadə ömrünün qürub çağında da uşaqları unutmamış, onlar üçün əsərlər yazmışdır. Həmin hekayələr, nağıllar “Nərgizlə Nigarın nağılları”, “Balaca Mehribanın nağılları” kitablarında toplanmışdır. Bu nağılların hamısının balaca qəhrəmanları Hüseyn müəllimin öz nəvələridir. Müəllif onları bir yazıçı gözü ilə müşahidə etmiş, nəvələri ilə bağlı duyğu və düşüncələrini, keçirdiyi xoşbəxt babalıq duyğularını qələmə almışdır.

Öz yiğcam, lakonik, uşaqları düşündürən, onların məzəli hərəkətlərini əks etdirən uşaq şeirləri ilə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus iz qoyub gedən Xanımana Əlibəylinin müstəqillik illərində yaranan şeirlərində haqqa, ədalətə çağırış, ulu yaradana, müqəddəs dinimizə, milli-mənəvi dəyərlərimizə, xalqımızın adət-ənənələrinə, folkloruna məhəbbət motivləri ön planda idi.

Əzizə Əhmədovanın “Göyərçin”də çap olunan “Qar dənəsi niyə getdi”, “Şanlı məktub”, “Əmanətin hədiyyəsi”, “Nənəyə məktub”, “Qələmlər necə oldu”, “Fuad necə danışdı”, “Fuad yaman darıxır”, “Olmaz”, “Əmanətin arzusu”, “Nənənin hədiyyəsi”, “Çətin sual”, “Mənimdi” hekayələrinin balaca qəhrəmanları öz sadələvhlikləri, qərribə hərəkətləri, davranışları ilə diqqəti cəlb edirlər.

Əli Səmədlinin nağıl və hekayələrində folklor motivləri daha güclüdür. Onun “Düşməndən kim necə qorunur”, “Duz”, “Tuti Tutini uzaqdan uzağa necə xilas elədi”, “Taxta atın nağılı”, “Cik-cik xanımın eynəyi”, “Rənglərin nağılı” və s. bu kimi hekayə və nağıllarında əsasən rəvayətləri yazıya almaq yolundan istifadə özünü qabarıq şəkildə göstərir. Süjetləri folklordan götürüldüyündən bu tipli yazıları uşaqlar maraqla oxuyurlar.

Təssüf ki, öz qələmlərini uşaq ədəbiyyatı sahəsində sınayan, bu yolda az-çox uğur qazanan Aləmzər Əlizadə, Ələsgər Əlioğlu, Tofiq Mirzə kimi istedadlı, səriştəli qələm sahiblərinin imzası indi mətbuatda görünmür. Doğrudur, Ələsgər Əlioğlunun müstəqillik illərində “Kapitan kəpənək” (2002) adlı maraqlı bir kitabı nəşr olunub. Lakin bu kitabda verilən şeirlərin demək olar ki, hamısı 70-80-ci illərin ədəbi məhsullarıdır.

Son illərdə uşaq ədəbiyyatı sahəsində ardıcıl fəaliyyət göstərən Sevinc Nuruqızı və Aygün Bünyadzadənin yaradıcılıq nümunələri diqqəti cəlb edir. Onların mətbuatda çap olunan şeir və hekayələri, nağılları, dünya uşaq ədəbiy-

yatından elədikləri tərcümələr, eləcə də uşaq ədəbiyyatının təbliği ilə bağlı gördükləri işlər təqdirəlayiqdir, onların xoş məramından xəbər verir. Sevinc Nuruqızının nəşr olunan “Çərpələng”, “Qisas” kitablarında çap olunan şeirlər, poemalar, hekayələr, nağıllar onun uşaq ədəbiyyatı sahəsində səriştəli bir qələm sahibi kimi formalaşdığından xəbər verir. Sevincin “Tək nübar”, “Dolu”, “Kəpənək”, “Ot tayası”, “Parabizən” və s. bu kimi şeirlərində predmeti uşaq anlamına uyğun detallarla verə bilmək bacarığı özünü göstərir.

Həyətdəki balaca
Ağac gətirib nübar.
Üstündə bircə dənə
Qıpqırmızı giləs var.
Hamı sevib boyunu,
Hamı çəkib nazını.
Ancaq bir kimsə dərmir
Onun tək gilasını.
...Bir gün səhər ertədən
Gördülər ki, yoxdu bar.
Quşlar yığışıb bağa
Birgə ediblər nübar...

Ədəbiyyatşünas alimlərimizdən Qulu Xəlilovun “Tən-bəl”, “Torpaq”, Aqşın Babayevin “Göyərçinlər”, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında fantastika janrının banilərindən biri kimi tanınan Emin Mahmudovun “Ovçu Pirimin nağılları” silsiləsindən “Qışda meşə”, “Daşların şikayəti”, “İki ayı balası”, “Canavar və gicitkən”, Əmir Mustafayevin “Ayxan bir möcüzədir ki” hekayəsi də müstəqillik illərində Azərbaycan uşaq mətbuatında çap olunan əsərlər sırasındadır.

Əlbəttə, adlarını çəkdiyimiz əsərlərin hamısının özünəməxsus məziyyət və nöqsanları vardır ki, bu məqalədə biz onları bədii təhlil süzgəcindən keçirməyi qarşımıza məqsəd qoymamışıq. Məqsəd müstəqillik illərində yaranan uşaq ədə-

biyyatı nümunələrinin ümumi mənzərəsini vermək, “bizdə uşaq ədəbiyyatı yoxdur” deyənlərin diqqətini ora yönəltməkdir. Pis olsa da, yaxşı olsa da bizdə müasir uşaq ədəbiyyatının ümumi mənzərəsi belədir.

Göründüyü kimi, kəmiyyətdən o qədər də gileylənməyə dəyməz. Ancaq yüksək bədii keyfiyyətdən, həmin əsərlərin müasir uşağa təsir gücündən danışmaq fikrindən də çox uzağıq. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, bu əsərlərdən müasir Azərbaycan uşaqlarının çox cüzi bir hissəsinin xəbəri var. Ona görə ki, şoular dövründə, uşaq ədəbiyyatının təbliğinin arxa plana keçdiyi bir zamanda başqa cür də ola bilməz. Ancaq unutmamaq lazım deyil ki, uşaq ədəbiyyatı çox vacib, strateji əhəmiyyətə malik bir sahədir. Ona görə ki, onun başlıca məqsədi yeni nəslin təlim-tərbiyəsi, onun dünyagörüşünün formalaşması ilə sıx surətdə bağlıdır.

Bizə elə gəlir ki, uşaq ədəbiyyatının yaranmasına, nəşrinə və təbliğinə dövlət səviyyəsində qayğı, eləcə də dövlət səviyyəsində nəzarət və tələbkarlıq lazımdır. Yoxsa az-çox uğurlu ədəbiyyat nümunələrini də çayırın örtüb məhv elədiyi zərif bitkilərin taleyi gözləyir. Mən mədəniyyətimizi, incəsənətimizi, ədəbiyyatımızı lazımi səviyyədə inkişaf eləməyə imkan verməyən çayır deyəndə baş alıb gedən, efiri, ekranı dolduran meyxanaları, repləri, ritmi, melodiyası olmayan, mətnləri primitiv söz yığımından ibarət olan mahnıları, milləti düşünməkdən uzaqlaşdırıb əyləncəyə yönəldən şouları nəzərdə tuturam... Və xatırladıram ki, dünyanın ən inkişaf etmiş ölkəsi sayılan Amerikada uşağın tərbiyəsinə zərər qədər təsir eləyən verilişlərin, filmlərin, şouların efirə çıxması qəti qadağandır. Hər şeydə Amerikaya bənzəməyə çalışdığımız halda, bəs görəsən bu məsələləri niyə unuduruq? Unutmayaq ki, bizim ölkəmizin gələcək taleyi tərbiyə elədiyimiz uşaqların taleyi ilə qırılmaz surətdə bağlı olacaqdır...

“Ulduz” jurnalı, 2010, №9.

ƏDƏBİYYATIMIZIN SABAHİ NAMİNƏ (Uşaq ədəbiyyatımıza bir nəzər)

Ümumi ədəbiyyatımızın ayrılmaz tərkib hissəsi, onun spesifik bir qolu olan uşaq ədəbiyyatı söz sənətinin strateji əhəmiyyət kəsb edən bir sahəsidir. Ona görə ki, uşaq ədəbiyyatı birbaşa məktəblə, təlim-tərbiyə ilə, yeni nəslin ədəbi zövqünün formalaşması ilə əlaqədardır. Uşaq vaxtı gözəl şeirlər, hekayələr, nağıllar oxuya-oxuya ədəbi zövqü formalaşmayan, ürəyində mütaliyə həvəs, ehtiyac oyanmayan insanın böyüyəndə ciddi sənət nümunələrini anlaması bir qədər inandırıcı təsir bağışlamır. Öyrəndiyi ilkin ədəbi nümunələr uşağın ədəbiyyata, mütaliyə həvəsini artırdığı kimi, heç bir məzmun və forma gözəlliyi, didaktik və tərbiyəvi əhəmiyyəti olmayan ümumi söz yığımından ibarət nəzm parçaları, hekayələr, nağıllar isə uşağın şeirə, sənətə, müstəqil oxuya marağını birdəfəlik öldürə bilər. Elə buna görə də ədəbiyyatımızın sabahı naminə onun çox həssas və vacib bir sahəsi olan uşaq ədəbiyyatına ümumxalq səviyyəsində xüsusi qayğı, diqqət, eyni zamanda tələbkərlilik lazımdır. Uşaq ədəbiyyatını təlim-tərbiyə işindən başı çıxmayan, uşaq psixologiyasını bilməyən, poetik zövqü son dərəcə aşağı səviyyədə olan naşı yazarların ümidinə buraxmaq olmaz.

Burada istər-istəməz görkəmli maarifpərvər Cəlil Məmmədquluzadə ilə bağlı maraqlı bir fakt yada düşür. Bir gün cavan bir qələm sahibi özündən razı halda Mirzə Cəlilə deyir ki, Mirzə, necə məsləhət görürsən, istəyirəm ki, mən uşaqlar haqqında bir kitab yazam?

Gənc qələm sahibinin təkəbbürü Cəlil Məmmədquluzadənin xoşuna gəlmir. O, incə bir yumorla soruşur ki, bala, mən başa düşə bilmirəm, məgər uşaqlardan uşaqlar yazırlar?

Rus uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri, pedaqoji elmlər akademiyasının həqiqi üzvü Sergey

Mixalkov çox doğru olaraq qeyd edirdi ki, o adam ki, uşaqla oynamağı bacarmır, ondan uşaq yazıçısı ola bilməz.

Rus uşaq ədəbiyyatının digər görkəmli nümayəndəsi K.Çukovski görkəmli pedaqoq, psixoloq idi. O, uşaqların heç bir hərəkətinə, heç bir sözünə biganə qalmır, onları öyrənməyə, başa düşməyə çalışırdı. Elə buna görə də onun yazdığı əsərləri uşaqlar böyük maraqla oxuyurdular.

Dünya uşaq ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan italyalı C.Rodari də ixtisasca müəllim idi, özünün etirafına görə əsər yazanda öz şagirdlərindən öyrəndikləri onun çox köməyinə gəlmişdi...

Doğrudan da, uşağın diqqətini cəlb eləyən, onu maraqlandıran əsərlər yazmaq üçün ilk növbədə körpələri yaxından tanımaq, onların arzu və düşüncələrini, yaş səviyyələrini bilmək və nəzərə almaq zəruridir. Bir faktı xatırlatmaq yerinə düşərdi ki, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının ilk nümunələrini yaradan, bu ədəbiyyatın formalaşmasında xidməti olan yazıçıların əksəriyyəti ixtisasca müəllim, pedaqoq, tərbiyəçi, maarifpərvər ziyalılar olmuşlar. A.Bakıxanov, S.Ə.Şirvani, H.Zərdabi, A.Səhhət, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, R.Əfəndiyev, F.Köçərli, A.Şaiq, S.S.Axundov və başqa bu kimi qələm sahiblərimiz uşaqlar üçün əsər yazarkən, başqa xalqların dilindən mətnlər tərcümə edərkən, dərsliklər hazırlayarkən ilk növbədə uşaqların yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almış, uşaq oxusu üçün tədris ədəbiyyatı yaratmağa cəhd göstərmişlər.

Uşaq ədəbiyyatına maraq Azərbaycan müəllimlərinin 1906-cı ildə keçirilən birinci qurultayından sonra daha da artmışdır. Məktəblərin açılması ideyası uşaqlar üçün dərsliklərin yaranması, uşaqlar üçün əsərlər yazılıb nəşr edilməsi zərurətini ortaya qoymuşdur. Beləliklə ilk uşaq mətbuatı meydana gəlmişdir.

Nəşr illəri o qədər uzun olmasa belə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının sistemli şəkildə formalaşmasında “Dəbistan”,

“Rəhbər”, “Məktəb” dərgilərinin çox böyük rolu olmuşdur. Bu jurnallarda H.Zərdabi, N.Nərimanov, S.M.Qənizadə, M.Hadi, M.Ə.Sabir, A.Səhhət, S.S.Axundov, F.Köçərli, A.Şaiq kimi müasir Azərbaycan yazıçılarının əsərləri ilə bəhəm onların Krılovdan, Puşkindən, Lermontovdan, Hötedən, Hüqodan, Qorkidən, Sədidən elədikləri tərcümə əsərlərinin nəşri uşaq ədəbiyyatımızın coğrafi ərazisini genişləndirmək sahəsində atılan ilk addımlar olmuşdur. Bundan başqa maarifpərvər ziyalılarımızın tərtib etdikləri ilk dərsliklərdə, oxu kitablarında dünya folklorundan, dünya yazıçılarının əsərlərindən nümunələrin verilməsi uşaq ədəbiyyatımızın inkişaf istiqamətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir.

“Hərb və sülh”, “Anna Karenina”, “Dirilmə” kimi çoxşaxəli romanlar müəllifi, xarakter yaratmaq ustası kimi tanınan Lev Tolstoyun uşaq oxusu üçün əsərlər toplanması, başqa dillərdən xarakterik nümunələri yaradıcı şəkildə tərcümə eləyib, işləyib öz oxu kitabına daxil eləməsi, uşaq ədəbiyyatına çox böyük önəm verməsi təsadüfi deyildi. Dahi yazıçı dərindən dərk eləyirdi ki, xalqı qəflət yuxusundan ayılmaq, kütləni savadsızlığın pəncəsindən xilas etmək üçün uşaq ədəbiyyatına böyük ehtiyac vardır. Elə buna görə də o həm özü uşaqlar üçün əsərlər yazır, xarakterik sandığı olmuş hadisələri qələmə alır, həm də digər xalqların nağıllarından, təmsillərindən yaradıcı şəkildə bəhrələnirdi. Məsələn, uzun illər dərsliklərimizdə özünə möhkəm yer tutan, Lev Tolstoyun əsəri kimi təqdim olunan “İki yoldaş” rəvayəti əslində Qrimm qardaşlarının topladığı nağılların birindən iqtibas edilmişdir.

Bu üsuldən bizim uşaq yazıçılarımız, dərslik tərtib edən pedaqoqlarımız da bəhrələnmişlər. Abdulla Şaiqin “Xoruz”, “Keçi”, “Uşaq və dovşan” və s. bu tipli şeirləri indi bütün Azərbaycan uşaqlarının dilinin əzbəridir. Ədəbiyyat tarixindən az-çox xəbəri olanlar bilir ki, Abdulla Şaiq də bu və

ya buna bənzər əsərləri qələmə alıb dərsliklərə salarkən Lev Tolstoyun istifadə etdiyi metoddan bəhrələnmişdir.

Ay pipiyi qan xoruz,
Gözləri mərcan xoruz.
Sən nə tezdən durursan,
Qışqırıb banlayırsan.
Qoymayırsan yatmağa,
Ay canı məstan xoruz.

Bu misralarla rus variantında təqdim etdiyimiz aşağıdakı şeir parçasını müqayisə etsək, izahata heç o qədər də böyük ehtiyac qalmır və bunu deməklə bizim fikrimiz dahi uşaq yazıcımızı gözdən salmaq deyildir, əksinə onun “əlimyandıda” dərslik yaradarkən nə qədər həssaslıq və uzaqgörənliklə digər xalqların ədəbiyyatından bəhrələnməsini təqdir etməkdir. İndi özümüz müstəqillik dövrünün dərsliyini yaratmaq cəhdi göstərərkən günün, müasir dövrün tələblərinə, müstəqil Azərbaycan Respublikasının təlim-tərbiyə siyasətinə uyğun bədii parçalar tapmayanda Abdulla Şaiqi çox yaxşı başa düşürük.

Petuşok, petuşok,
Zolotoy qribişok.
Zaçem rano vstayoş,
Zaçem qromko poyoş,
Zaçem spat ne dayoş?

Sovet hakimiyyəti illərində uşaq ədəbiyyatının yaranması və inkişafına çox böyük əhəmiyyət verilmişdir. Hökumət öz ideologiyasına uyğun əsərlərin yazılmasına, nəşrinə xüsusi diqqət yetirmiş, müəllifləri həvəsləndirmək üçün onları mükafatlandırmış, təltif etmişdir. Bu iş Azərbaycanda da davam etdirilmişdir. O dövrdə yaranan uşaq ədəbiyyatı nümunələri ümumilikdə vahid sosializm ideyalarının təbliğinə xidmət eləsə belə, həmin əsərlərin əksəriyyəti hətta bu

gün belə ümumbəşəri əhəmiyyət kəsb edir. Böyüklər üçün yaradılan ədəbiyyatla müqayisədə uşaq ədəbiyyatına ideologiyanın təsiri o qədər də böyük olmamışdır. Xüsusən, təbiətə, anaya, uşaqların arzu və düşüncələrinə, onların qəribə hərəkətlərinə həsr olunan əsərlər bu gün də öz təsir gücünü itirməmişdir.

Abdulla Şaiqin davamçıları olan Mikayıl Rzaquluzadə, Mirmehdi Seyidzadə, Xanımana Əlibəyli, Teymur Elçin kimi qələm sahiblərinin yaratdıqları əsərlərin əksəriyyəti indi də öz aktuallığını, bədii və estetik dəyərini itirməmişdir. Əsasən böyüklər üçün yazıb-yaradan, bu sahədə əhəmiyyətli uğurlar qazanan S.Vurğun, M.Müşfiq, M.Rahim, S.Rəhimov, Ə.Vəliyev, M.İbrahimov, M.Hüseyn, R. Rza, N.Rəfibəyli, M.Dilbazi, Ə.Cəmil, Ə.Cəfərzadə, İ.Şıxlı, B.Bayramov, H.Abbasadə, Ə.Abbasov, B.Azəroğlu, M.Gülgün, N.Xəzri, B.Vahabzadə, Q.Qasımzadə, H.Arif, X.Hasilova, Ə.Babayeva, Y.Əzimzadə, M.Araz, Ə.Kərim, T.Bayram, Anar, Elçin, F.Qoca, F.Sadiq, N.Həsənzadə, X.R.Ulutürk, Y.Həsənbəy, H.Kürdoğlu, M.Aslan, İ.İsmayılzadə, Ə.Salahzadə, Ç.Əlioğlu, S.Sərxanlı, V.İbrahim, M.Ələkbərli, A.Cəmil, M.Abdulla kimi qələm sahiblərimizin də uşaqlar üçün əsərlər yazıb çap etdirmələri əhəmiyyətli ədəbi faktlardır. Emin Mahmudov, Namiq Abdullayev uşaqlar üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edən fantastik əsərlər yazmağa üstünlük vermişlər. Ancaq təəssüf ki, bu gün onların da yolunu davam etdirən cavan uşaq yazıçılarımız yoxdur.

Elə yazıçılarımız da olmuşdur ki, onlar daha çox uşaqlar üçün yazmışlar. Belələrinə misal olaraq E.Ağayevin, Ə.Əmrəhovun, Z.Cabbarzadənin, Həbibənin, H.Ziyanın, T.Mahmudun, T.Mütəllibovun, N.Süleymanovun, Ə.Səmədlinin, C.Məmmədovun, İ.Tapdığın, M.Günərin, S.Məmmədzaadənin, F.Tanrılıının, Z.Xəlilin, T.Ağayevin, K.İsgəndərin, M.Quluzadənin, M.Sabirin, M.Namazın, Q.İsabəylinin, T.Mirzənin, Ş.Xəlillinin, Ə.Quluzadənin, S.Nuruqızının,

G.Almazın və b. adlarını çəkmə bilərik. Regionlarda da çox istedadlı uşaq yazıçılarımız vardır. Onlardan A.Əlizadənin, S.İbrahimlinin (Gəncə), Ə.Əlioğlunun (Goranboy), M.Hüseynzadənin (Şəmkir) çap olunan əsərləri göstərir ki, bu istedadlı qələm sahiblərinin yeni tipli uşaq ədəbiyyatı yaratmaq baxımından poetensial imkanları böyükdür.

Bir məsələni də xüsusi vurğulamaq yerinə düşərdi ki, hər yaş dövrünün öz ədəbiyyatı olmalıdır. Bağca yaşlı uşaqlarla ibtidai sinif şagirdlərini, ibtidai sinif şagirdləri ilə 5-8-ci sinifdə oxuyan uşaqları, orta yaş dövrünü keçirən balalarımızla yeniyetməlik dövrünü yaşayanları eyni tutmaq olmaz. Hər yaş dövrünə uyğun ədəbiyyat nümunələri yaranmalıdır. Çünki müxtəlif yaş dövrlü uşaqların anlam və maraq dairələri, psixoloji durumu bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Lakin təəssüf ki, bizdə uşaq ədəbiyyatı deyəndə elə yalnız ibtidai məktəb yaşlı uşaqlar üçün yazılmış əsərlər nəzərdə tutulur.

Azərbaycan dövlətinin qayğısı və dəstəyi sahəsində uşaq ədəbiyyatının yaranmasında, formalaşmasında, uşaq və yeniyetmələrin dünyagörüşünün artmasında, oxu vərdişlərinin inkişafında, bilik dairələrinin genişlənməsində xüsusi xidməti olan “Göyərçin”, “Günəş” (keçmiş “Pioner”) jurnalları, “Savalan” (keçmiş “Azərbaycan pioneri”) qəzeti indi də fəaliyyətini davam etdirir. “Göyərçin” məktəbəqədər yaşlı və ibtidai sinif şagirdləri üçün, “Günəş” və “Savalan” isə orta yaşlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulub. Yeniyetmələr və gənclər üçün nəşr edilən, vaxtilə ən böyük tirajlı və nüfuzlu qəzetlərimizdən biri olan “Azərbaycan gəncləri” qəzeti təəssüf ki, indi fəaliyyət göstərmir və indiki mətbuat bolluğu içərisində onun missiyasını davam etdirən bir dənə də olsun nüfuzlu qəzetimiz yoxdur.

Hər bir mətbuat orqanı öz oxucularının yaş səviyyəsinə uyğun əsərlər çap etməlidir. Balacalar üçün kiçik şeirlər, yığcam hekayə və nağıllar lazımdırsa, orta yaşlı uşaqların

məlumat dairəsi geniş olduğu üçün şeir və hekayə ilə yanaşı povest və romanlara da ehtiyac vardır. Vaxtlə E.Ağayevin “Şişpapaq”, “Dəcəllər”, Q.İlkinin “Üçtəpə uşaqları”, “Ömrün oğlan çağı”, “Qalada üsyan” povestlərini, Ə.Əhmədovanın “Damda yaşayan Karlsonla bacada yaşayan Damdabacanın macəraları” romanını, N.Abdullayev və E.Mahmudovun fantastik hekayə və povestlərini orta yaşlı uşaqlar və yeniyetmələr böyük maraqla oxuyurdular. İndi təəssüf ki, bu tipli əsərlər yaranmır. Hamı öz qələmini kiçikyaşlı uşaqlar üçün şeirlər, nağıllar yazmaqla sınamaq istəyir. Halbuki indi orta yaşlı uşaqlar və yeniyetmələr üçün ədəbiyyata da çox böyük ehtiyac vardır.

Əlifbanı yenicə öyrənən uşaqların müstəqil oxusu üçün yığcam, sadə, didaktik və tərbiyəvi əhəmiyyətə malik uşaq ədəbiyyatı nümunələrinə böyük ehtiyac vardır. Uşaq ədəbiyyatının dili sadə, aydın, obrazlı olmalıdır ki, uşaq elə ilk oxuduğu nağıldan, hekayədən, şeirdən sonra yavaş-yavaş dilimizin incəliklərini öyrənməyə başlasın, bu dilin şirinliyini, ahəngdarlığını, musiqililiyini duysun, hiss eləsin və bundan sonra onun müstəqil şəkildə oxumağa, öyrənməyə həvəsi güclənsin.

Nə qədər istedadlı adamın qələmindən çıxsı belə, balacalar üçün yazılan şeirlər, hekayələr, nağıllar orta yaşlı uşaqlar və yeniyetmələr üçün maraqlı deyildir. Onları düşündürən problemlər daha ciddi, əhatəli, düşündürücü, problematik hekayələrin, romanların, povestlərin, fantastik əsərlərin ortaya qoyulması zərurətini gündəmə gətirir. Elmi texniki tərəqqi, internet əsrinin uşaqlarının marağını təmin etmək üçün yazıçı çox ciddi oxumalı, öyrənməli, gərgin yaradıcılıq axtarışları aparmalıdır. Bunun üçün isə o, maddi cəhətdən tam təmin olunmalıdır ki, digər yardımçı işlərlə məşğul olmağa ehtiyac qalmasın.

Bizə elə gəlir ki, Azərbaycan dilində müasir səviyyəli, həm məzmun, həm də tərtibat cəhətindən gözəl uşaq kitabla-

rının yaranmamasının, meydana gəlməməsinin günahını təkcə yaradıcı insanlarda axtarmaq düzgün deyildir. Uşaq yazıçısının birinci vəzifəsi balalarımız üçün gözəl əsərlər yazmaqdan ibarətdir. Bunun üçün isə onun maddi təminatla bərabər mənəvi təminatı da olmalıdır. İndi ən istedadlı, imkanlı yazıçı belə öz hesabına nəfis tərtibatla, kütləvi tirajla uşaqların zövqünü oxşayan kitablar çap etdirib yaymaq imkanına malik deyildir. Onu da nəzərə alsaq ki, müasir uşaq kitabı rəngli, gözəl kağızda çap olunmalıdır, onun maliyyə xərclərinin digər kitablarla müqayisədə nə qədər baha başa gəlməsi danılmazdır. Uşaq yazıçısına həm qayğı, diqqət, həm də tələbkərlilik lazımdır.

Ən əsas problemlərdən biri də oxucu problemidir. Təsüflə də olsa qeyd etməliyik ki, indi bizdə mütaliyəyə maraq çox azalıb. Kitab mağazalarının əksəriyyəti öz profilini dəyişib. Kitab ticarəti, kitab yayımı şəbəkəsi günün tələblərinə cavab vermir. Müəlliflərin öz hesabına çap olunan kitablarının tirajının ən çoxu 500 nüsxə olması bir yana, heç o 500 nüsxəni yaymaq ehtimalı da çox azdır. Nəinki uşaqların, yeniyetmələrin, hətta valideynlərin də kitaba, qiraətə münasibəti acınacaqlıdır. Televiziyalarda gedən şoularda kimisə dəstəkləmək üçün qızırqalanmadan sms-lər göndərənlərin kitaba, jurnala pul xərcləməyə əli gəlmir. Uşaqlarına bahalı hədiyyələr, mobil telefonlar alan, ona ən azı ayda on manatlıq kontur yükləyən valideynlər görəsən ildə 12 manat verib “Göyərçin” jurnalına, digər uşaq mətbuatlarına abunə yazılısalar nə itirirlər? Əvəzində balaları onların tərbiyəsinə mənfi təsir göstərən şouların tüğyan etdiyi ekranlardan gözlərini çəkib, uşaq təfəkkürünə uyğun əsərlər oxusalar çox şey qazanarlar.

Bir məsələni də xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Uşaq mətbuatı dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir, ancaq onun yayımı böyük bir problemə çevrilib. İndi təxminən ölkəmizdə 4500-dən yuxarı məktəb var. Görəsən hər məktəb üçün çox

yox, cəmi-cümlətanı bircə nüsxə “Göyərçin”, “Günəş” jurnallarına, “Savalan” qəzetinə abunə yazdırmaq mümkün-süzürmü? Ümumi işimizin xətrinə biz əlaqədar təşkilatlardan dəstək, kömək gözləyirik.

Filosoflar çox doğru qeyd eləyirlər ki, tarix davam eləyir. Hələ ötən əsrin əvvəllərində də kitab nəşri, onun yayımı çox böyük çətinliklərlə üzləşirdi. O zaman fəaliyyət göstərən Nicat xeyriyyə cəmiyyətinin kitab nəşr eləyib yaymaq siyasətini Üzeyir Hacıbəyli, Cəlil Məmmədquluzadə kimi ziyalılarımız dəstəkləyirdilər. Görəsən indi imkanlı xeyriyyəçilərimiz onsuz da toylarda qazanan ala-babat müğənnilərimizə sponsorluq etmək əvəzinə uşaq kitabları nəşr etdirib yaymaq kimi çox faydalı bir işdən niyə uzaq qaçırlar? Niyə onlar unudurlar ki, bütün millət üçün bu işin faydası böyükdür?

Fəxarətlə demək olar ki, dünya uşaq ədəbiyyatının bir sıra gözəl nümunələri vaxtilə dilimizə tərcümə edilib nəşr olunmuşdur. İndi vəsait olsa həmin əsərləri də nəfis tərtibatlı kitablar şəklində uşaqlarımıza təqdim etmək böyük fayda verə bilərdi.

Ölkəmiz gündən günə güclənir, inkişaf edir. Balalarını-
mızın təlim-tərbiyəsinə dövlət səviyyəsində qayğı göstərilir. İndi yüksək səviyyədə uşaqlar üçün əsərləri kütləvi tirajla, nəfis şəkildə nəşr eləyib yayan, müəllifləri həvəsləndirən, onlara gördükləri işin dəyəri müqabilində qonorar verən təşkilata - nəşriyyata böyük ehtiyac duyulur. Yoxsa yazıçının öz vəsaiti hesabına ala-babat çap olunan, yayılması böyük problemə çevrilən üç yüz, beş yüz tirajlı kitablarla inkişaf etməkdə olan ölkənin tələbatını ödəmək mümkün deyildir. Sovet dövründə yazıb yaradan uşaq yazıçılarımızın, şairlərimizin əsərləri içərisindən də günün tələblərinə cavab verən uşaq hekayələrini, nağıllarını, povestlərini, şeir və poemalarını seçib yenidən dövlət səviyyəsində çap etməyə böyük ehtiyac duyulur.

Möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyevin sərəncamı ilə kiril əlifbasında olan kitabların dövlət hesabına nəşr edilib kitabxanalara hədiyyə edilməsini bu yolda atılan ilk uğurlu addım hesab etmək olar. Ümid eləyirik ki, balalarımızın təlim-tərbiyəsinə xüsusi diqqət yetirən ölkə rəhbərliyi bütün sahələrdə olduğu kimi bu sahədə də ardıcıl siyasətini davam etdirəcəkdir.

Gələcəyin ləyaqətli vətəndaşını yetişdirmək və tərbiyə etmək üçün ən dəyərli vasitələrdən biri də günün tələblərinə cavab verən, həm müstəqil Azərbaycan Respublikasının ideologiyasına, həm də müasir dövrün tələblərinə uyğun əsərlər yazıb nəşr etdirməyə böyük ehtiyac vardır. Lakin bu o demək deyildir ki, bizdən əvvəl yaranmış əsərlərdən imtina edək. Onların da arasından günümüzlə səsleşən ədəbi nümunələri seçib yenidən nəşr etməyə böyük ehtiyac duyulur.

Biz öz ədəbiyyatımızla, musiqimizlə, incəsənətimizlə uşaqlarımızı öz tərəfimizə çəkməyə çalışmalıyıq, çox şey itirə bilərik. Onlar informasiya bolluğu və seçim azadlığı şəraitində bizim yox, başqa xalqın nümayəndələri kimi böyüyər, formalaşar bilərlər. Bunun üçün Mirzə Cəlil demişkən, hamımız “papağımızı qabağıma qoyub düşünməli”, balalarımızın tərbiyəsi, estetik zövqünün formalaşması üçün əlimizdən gələni əsirgəməməliyik. Bir də xatırlatmağı vacib sanırıq ki, bu gün öz yaş səviyyələrinə uyğun poetik nümunələri oxumayanlar, sabah böyüklər üçün yaradılmış ən ciddi, ən gözəl əsərlərimizə belə biganə qalacaqlar.

Uşaq ədəbiyyatı, onun yaranması, nəşri, yayımı çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də ilkin mərhələdə bu məsələnin müzakirəsinə, yollar axtarır tapılmasına böyük ehtiyac duyulur. Ümid edirəm ki, maarifpərvər ziyalılarımız, alimlərimiz, pedaqoqlarımız, yazıçı və nəşirlərimiz səs verəcək, öz fikir və mülahizələrini söyləyəcək, problem-dən çıxış yolunu tapmaqda bizə yardımçı olacaqlar.

USTAD QƏLƏMİNDƏ UŞAQ DÜNYASI

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı özünəməxsus bir inkişaf yolu keçmişdir. Klassiklərimizin – Xaqaninin, Nizaminin, Füzulinin əsərlərində özülü qoyulan, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində yaşayan görkəmli qələm sahiblərinin – A.Bakıxanovun, S.Ə.Şirvaninin, A.Səhhətin, S.M.Qənizadənin, M.Ə.Sabirin, F.Köçərlinin, H.Zərdabinin, Ə.Haqverdiyevin, C.Məmmədquluzadənin, S.S.Axundovun, R.Əfəndiyevin, A.Şaiqin və b. əsərlərində ədəbiyyatın spesifik, son dərəcə mühüm bir qolu kimi formalaşan uşaq ədəbiyyatı Azərbaycanda məktəblərin açılması ilə əlaqədar yeni bir mərhələyə qədəm qoymuşdur. Təhsil ocaqları fəaliyyətə başlayanda aydınca hiss olunmuşdur ki, uşaqların təlim-tərbiyəsinə xüsusi kömək göstərən didaktik əhəmiyyətli, yüksək bədii səviyyəli əsərlərə böyük ehtiyac vardır. Elə buna görə də Azərbaycan müəllimlərinin birinci qurultayından sonra maarifpərvər ziyalıların təşəbbüsü ilə uşaq ədəbiyyatını inkişaf etdirmək məqsədilə “Dəbistan”, “Rəhbər”, “Məktəb” jurnalları fəaliyyətə başlamış, daha çox tərbiyə işi ilə məşğul olan yazıçılar bu jurnallar üçün əsərlər yazmış, uşaq oxusuna yardım məqsədilə ilk dərsliklər tərtib etmişlər. Necə deyərlər, dövrün, zamanın tələbi uşaq ədəbiyyatının peşəkar səviyyədə formalaşmasına zəmin yaratmışdır.

XX əsrin ikinci yarısından sonra uşaq ədəbiyyatı dövrün, zamanın tələbi ilə yeni bir istiqamətdə öz axtarışlarını davam etdirmiş, uşağın özünün daxili dünyasını açmaq, işıqlandırmaq meyli ön plana keçmişdir ki, bu işdə görkəmli dövlət xadimi, gözəl ziyalı, uşaq ədəbiyyatı sahəsində xüsusi istedadla malik Teymur Elçinin yaradıcılıq fəaliyyətini xüsusi qiymətləndirmək lazımdır. Özündən əvvəl yaşayıb yaratmış görkəmli uşaq yazıçılarının yolunu ləyaqətlə davam etdirən, onların əsərlərindən yaradıcı şəkildə

bəhrələnən Teymur Elçin heç kəsi təkrarlamamış, uşaq ədəbiyyatımıza yeni üslub, yeni obrazlar gətirmişdir. 1955-ci ildə uşaqlar üçün çap olunan “Qar qız” kitabından sonra onun bir-birinin ardınca nəşr olunan “Bip-bip”, “Qulaq asın, danışım”, “Qızılduz, Yaşar və Nur nənə”, “Din-dan”, “Bahar, adlar, uşaqlar”, “Sözlər, nəğmələr, nağıllar, laylalar”, “Laylalar”, “Şəkərim, duzum”, “Xoruzbanı gedirəm”, “Torağayın nəğməsi”, “Toğrul babanın nağıl ağacı”, “Balaca Aytən”, “Balaca ulduzlar” və s. kitabları göstərdi ki, Teymur Elçin bu sahəyə təsadüfən gəlməyən, bütün yaradıcılığını uşaq ədəbiyyatının inkişafına sərf edən bir qələm sahibidir.

Uşaqları sevmədən, onların psixologiyasına, arzu və istəklərinə, maraq və tələbatlarına dərinlən bələd olmadan gözəl uşaq şeirləri yazmaq mümkün deyildir. Teymur müəllimin əsərlərinin hamısında uşaqlara dərin bir məhəbbət, sevgi hiss olunur ki, bu da onun yaradıcılığının başlıca leytmotivi kimi yadda qalır. Teymur Elçin poeziyasının məziyyətlərini şərtləndirən ən başlıca amil də onun uşaqlara olan məhəbbətidir. Uşaqların səviyyəsinə, maraq dairəsinə uyğun əsərlər yazan Teymur müəllim uşağı uşaq yerinə qoymur, adi bir hadisənin, süjetin arxasında son dərəcə mühüm əxlaqi problemlər qoyur və onun bədii həllini verməyə nail olurdu.

Ana-bala məhəbbətinin ülviliyi, müqəddəsliyi Teymur Elçin poeziyasında özünü xüsusi çalarda göstərir. Uşaq ədəbiyyatımızın gözəl nümunəsi olan “Analar və laylalar” əsərində turacın, qurbağanın, delfinin, kirpinin, canavarın balalarına çaldıqları laylalar məzmunca bir-birindən fərqlənsə də, hər bir ana öz yaşayış tərzinə uyğun şəkildə övladlarını böyütməyə çalışsa da, bu əsərlərin hamısında körpəyə, övlada məhəbbət motivləri güclüdür. Laylalar ana məhəbbətinin ülviliyinin, müqəddəsliyinin, sonsuzluğunun ifadəçisinə çevrilir. Uşaqları bu laylalar vasitəsi ilə

heyvanların və quşların yaşayış tərzini ilə tanış etdikdən sonra balaca qəhrəmanın – insan övladının anasının laylasını səsləndirir:

İşıq gəldi elə bil
Ananın gözlərinə.
Bir az da yuxu qatdı
Yuxulu sözlərinə.
- Layla dedim balama,
İl keçə, ay dolana.
Balam gedə yuxuya,
Başına Ay dolana.
Yat, ulduz balam,
Qorxusuz balam.
Ceyran körpə ahuya
Laylasını oxuya.
Canavarın balası
Çoxdan gedib yuxuya.
Yat, qoçaq balam,
Yat, oyaq balam.
Sayıram gecələri,
Təkləri, bircələri.
Sən də yat, çoxdan yatıb
Turacın cücələri.
Yat, göyçək balam,
Mənim tək balam.
Qurdlar, quşlar yatıblar,
Yuxuya bal qatıblar.
Qurbağanın gölünə
Elə bil daş atıblar.
Sən də yat, balam,
Şokolad balam...

Bu əsərdə heyvanların, quşların dilindən, nəhayət, öz dilindən layla çalan ananın da, onu böyük maraqla dinləyən uşağın da mükəmməl bədii obrazı yaradılmışdır. Özü də maraqlı cəhət ondadır ki, bu təsvirlərdə oxucu analarla balaların zahiri görünüşlərini yox, onların daxili dünyalarını

ön plana gətirir və bu vasitə ilə analıq adının müqəddəsliyini bədii şəkildə ifadə etməyə nail olur. Müxtəlif xislətli anaların hamısını analıq adı, övlada məhəbbət birləşdirir ki, əsərin ideyasını da elə burada axtarmaq lazımdır.

Teymur Elçinin poeziyasında ümumi şəkildə yox, xarakterik bədii detallarla, cizgilərlə hər şeylə maraqlanan, öyrənməyə, gəzməyə böyük maraq göstərən uşaqların bir-birinə bənzəməyən maraqlı bədii obrazları yaradılmışdır. Onun şeirlərini oxuyanda adam saf, təmiz uşaq dünyasına qədəm qoyur, son dərəcə maraqlı, qəribə mühakiməli, duzlu-məzəli, şirin-şəkər qəhrəmanların arasında özünü çox rahat, xoşbəxt hiss edir. Günay, Toğrul, Aytən, Nezrin, Turan, Fərhad, Sunay, Humay – Teymur müəllimin əsərlərinin bu balaca qəhrəmanları öz qəribə hərəkətləri, davranışları, bənzərsiz mühakimələri ilə oxucuların sevimlisinə çevrilirlər. Uşaqları həssas bir şair, tərbiyəçi gözü ilə müşahidə edə bilmək bacarığı Teymur Elçinin yaradıcılığını bənzərsiz uşaq xarakterləri ilə, onların qəribə, yumor doğuran hərəkət və davranışları ilə zənginləşdirmişdir.

Soruşdu nənəsi Günaydan:

- Bazardan nənə

Nə alsın sənə?

- Hər şey! Hər şey!

Soruşdu atası Günaydan:

- Mənsiz burda sən

Nə eləmişən?

- Hər şey! Hər şey!

Soruşdu anası Günaydan

Nə deyim sənə

Günəşdən, aydan?

- Hər şey! Hər şey!

Soruşdu babası Günaydan:

Ay dəcəl qızım,

Sənə nə yazım?

- Hər şey! Hər şey!

Yeri gəlmişkən onu da deyək ki, maraqlı dialoqlar vasitəsi ilə balaca qəhrəmanların daxili dünyasını əks etdirmək Teymur Elçinin əksər şeirləri üçün xarakterikdir və onun ədəbi üslubunu müəyyənləşdirən cəhətlərdən biridir. Müəllif bu vasitə ilə həm şeirə oxucu, dinləyici marağını artırmağa, həm də lakonik söhbətlərlə balaca qəhrəmanlarının arzu və düşüncələrini təsvir etməyə nail olur.

Şairin təbiət təsvirlərinə həsr etdiyi şeirlər dilinin sadəliyi, aydınlığı, obrazlılığı ilə diqqəti cəlb edir. Hər fəslin özünə məxsus xarakterik detallardan, cizgilərdən istifadə edən şair yazın, yayın, payızın, qışın uşaq təfəkkürünə uyğun lövhələrini yaratmışdır. Ən yaxşı cəhət odur ki, müəllif bəzən ayrı-ayrı fəsilləri bədii obraz səviyyəsinə qaldırmağa çalışmışdır:

Gözəl bahar,
Tez gəl, bahar.
Bağçamızda
Dincəl, bahar!

Uşağın bahara “bağçamızda dincəl” deməsi maraqlıdır, düşündürücüdür.

Teymur Elçinin şeirləri ritmik, ahəngdar olduğu üçün onun sözlərinə xeyli mahnılar bəstələnmişdir. Görkəmli şairin “Bip-bipin nəğməsi”, “Qaranquş”, “Sərçə”, “Can nənəm”, “Bizim həyət”, “Bilirsiniz mən kiməm” əsərləri ən yaxşı uşaq mahnıları sırasındadır. Neçə-neçə nəslin nümayəndəsi olan uşaqların bu mahnıları sevə-sevə dinləmələri və oxumaları təsadüfi deyildir.

T.Elçin sözlərə, onun məna çalarına həssaslıqla yanaşan şair olmuşdur. Bu baxımdan onun “Sözlər” silsiləsindən yazdığı şeirlər diqqəti cəlb edir. Şair yığcam, maraqlı şeirlər vasitəsi ilə sözlərin məna çalarını uşaqlara öyrətməyə təşəbbüs göstərir. Bu baxımdan onun “Kök”, “Yazıq-yazıq”, “Buladı”, “Tut”, “Əldən düşdü”, “Ləçək”, “Əl – əlcək”,

“Göz – gözlük”, “Qulaq – qulaqlıq”, “Diz – dizlik”, “Saç – saçaq” şeirləri diqqəti cəlb edir.

Qıvrım saçını
Daradı Nərgiz.
Öz saçı kimi
Qaradı Nərgiz.
Soruşdum ondan
Saçaq sözünü,
Balaca Nərgiz
Döydü gözünü.
Nənə şalını
Verdi Nərgizə:
- Saçağı burda
Gəl göstər bizə.
Saça oxşadı
Şalın saçağı.
Belə öyrətdi
Nənə uşağı.

Uşağı daim düşündürməyə çalışan Teymur müəllimin tapmacaları da, “Hesabla, tap” adı altında çap edilmiş “riyazi şeirləri” də uşaq ədəbiyyatımıza yeni ab-hava gətirən ilk əsərlər sırasındadır.

Teymur Elçinin şeirlərində folklor motivləri olduqca güclüdür. Onun yaradıcılığının xalq ədəbiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqə zəminində öyrənilməsi ayrıca bir tədqiqatın mövzusu ola bilər. Xalq dilinin, deyim tərzinin incəliklərindən məharətlə istifadə edən şairin əsərləri maraqla oxunur və tez yadda qalır. Uşaqların T. Elçinin yaradıcılıq nümunələrini sevə-sevə oxuyub əzbərləmələri də təsadüfi deyildir. Çünki onun əsərlərində xalq deyim tərzinin şirinliyi diqqəti cəlb etməkdədir.

İncə yumoru ilə diqqəti cəlb edən, tərbiyəvi əhəmiyyətli “Tənbəlistan” şeirində oxuyuruq:

Qəribədir bu şəhərin iş qanunu,
Əzbər bilir hamı onu:
“Ver yeyim,
ört yatım,
gözlə canım çıxmasın!”
Yer üzünün tənbəlləri,
Tanıyırlar bu şəhəri.
Kim istəsə ora getmək,
Tısbağaya minsin gərək.

Teymur Elçinin elə əsərləri var ki, orada folklor süjetlərindən məharətlə istifadə olunmuşdur. Elə əsərləri də var ki, bunların süjeti şair təxəyyülünün məhsuludur. Ancaq bu tipli mənzum nağıllarda belə xalq ruhu, onun təfəkkür tərz, əxlaqi baxışları bu və ya digər dərəcədə öz bədii əksini tapmışdır. “Pişik və sərçə”, “Dovşan, tülkü, canavar”, “Üç qardaş, bir bacı”, “Qarğanın məktəbində”, “Qarğa niyə qarr eləyir”, “Qonaqlıq”, “Kilimçi”, “Elçi gəldi Təpəgöz”, “Billurənin nağılı”, “Bip-bip”, “Qızılduz, Yaşar və nur nənə”, “Muratino”, “Küsdü, barışdı Mərcan”, “Tuk-tuk, tak-tak”, “Toğrul babanın nağıl ağacı”, “Səyahət” və s. bu kimi əsərlər uşaq ədəbiyyatımızın maraqlı, idraki və tərbiyəvi əhəmiyyətə malik nümunələridir. Bu nağıl poemalarda əfsanəvi, simvolik obrazlarla bərabər, uşaqların da konkret bədii surətinə rast gəlirik. Demək olar ki, adını çəkdiyimiz bu mənzum nağılların hamısının maraqlı, yadda qalan, uşaqları həyəcanlandıran və düşündürən süjetləri vardır.

Daim uşaqların taleyini düşünən, onların xoşbəxt, bəxtəvər həyatını tərənnüm edən Teymur Elçini dünyamızın qlobal, taleyüklü problemləri də daim qayğılandırmışdır. Onun böyüklərə ünvanlanmış publisistik pafoslu, dünyanın taleyindən narahat bir ictimai xadimin düşüncələrini özündə əks elətdirən şeirləri, sosial motivli “Pekin zəngi”, “Fəryad”, “Osvensim” poemaları zamanəsi, xalqın həyat tərz, əxlaqi baxışları ilə möhkəm bağlı, dünya hadisələrini narahatlıqla

izləyən bir vətəndaşın, insanpərvər yazıçının duyğu və düşüncələrini, həyəcan və iztirablarını özündə əks etdirən yaradıcılıq nümunələri kimi maraq doğurur, oxucunun diqqətini dünya hadisələrinə yönəldir. Müəllif yaxşı bilir ki, dünya uşaqlarının taleyi, onların xoşbəxtliyi birinci növbədə sülh və əmin-amanlıqdan, yer kürəmizdə ədalətin, xeyirxahlığın bərqərar olmasından asılıdır.

Müxtəlif mövzulu, müxtəlif strukturlu, bədii siqlətli bu əsərləri oxuyanda dünyanın taleyindən, haqqın, ədalətin tapdanmasından narahat bir şairin, vətəndaşın, atanın, babanın ürək döyüntülərini eşidirik. Şən, bəxtəvər uşaq dünyasının üstünə düşən haqsızlığın, ədalətsizliyin müdhiş kölgəsi müəllifi daim narahat edir, öz işıqlı, həyat eşqi ilə dolu şeirləri ilə bu kölgəni əritməyə çalışır. Elə bil ki, haqsızlığa qarşı öz şair etirazını qaldıran baba bütün dünyanın xeyirxah insanlarını süd qoxulu, məsum körpələri şərin qartımış caynağından qurtarmağa səsləyir.

Görkəmli ispan şairi Federiko Qarsia Lorkanın həyatının son dəqiqələrini “Fəryad” poemasının təsvir obyektinə çevirən şair “Yatıb Qranada, Qranada yatıb” sözlərini tez-tez təkrar etməklə qüvvətli bir təkrir yaradır, insanları ayıq olmağa, şərə qarşı mübarizə aparmağa səsləyir. “Aydın buludlardan zinhara gəlməsi”, “Bürküdən qazamatın boğulması”, “İspaniyanın yumruğunun düyünlənməsi”, “Qaranlığın öz qulağını səssizliyə söykəməsi”, “Kənarda kolun tərپəşməsi”, “Göyün üzünün bozarması” kimi ştrixlər, detallar o müdhiş gecədə baş verəcək faciənin böyüklüyünü açmaq vasitəsinə çevrilir. Poema aşağıdakı misralarla bitir:

Qarşımda Lorkanın kitabı,
Həsəti, kədəri, harayı.
Şeir olub qəlblərə calanıb,
Ömrünün hər günü, hər ayı.
Qarşımda Lorkanın gözləri –

Danışan, düşünən baxışlar.
Baharlı, günəşli sözləri
İnsana min aləm bağışlar.
Qarşımda Lorkanın ürəyi,
Alışıb sönməyən bir ocaq.
Nifrəti, sevgisi, istəyi
Yanacaq, yanacaq, yanacaq...

“Osvensim” poemasını dərin ürək ağrısı ilə yazanda, faşizmin törətdiyi faciələrdən dəhşətə gələndə heç Teymur müəllimin ağlına da gəlməzdi ki, onun doğulub boya-başa çatdığı Şuşa düşmən tapdağı altına düşəcək, nəinki bu şəhərin adamları, hətta onun heykəlləri də güllələnəcək, vətəndən didərgin salınacaq. Teymur müəllimin ağlına da gəlməzdi ki, dünyanın ən böyük faciələrindən biri Xocalı şəhərində olacaq, yağlı düşmən qocalara, körpələrə də aman verməyəcək, onları xüsusi qəddarlıqla məhv eləyəcək...

Dünyada baş verən hadisələri diqqətlə, narahatlıqla izləyən Teymur Elçin dünya ədəbiyyatına, incəsənətinə, mədəniyyətinə də biganə qalmayan bir insan olmuşdur. Ayrı ayrı xalqların yaratdığı ən gözəl uşaq ədəbiyyatı incilərini dilimizə bacarıqla tərcümə edən şair zəngin bir xəzinənin qapısını Azərbaycan uşaqlarının üzünə açmaqla çox faydalı bir iş görmüşdür. Onun N.Zabiladan, A.Bartodan, K.Çukovskidən, İ.Turgenevdən, S.Marşakdan, A.Tudoraşdan, P.Voronkodan, T.Hofmandan, N.Zəkəriyyədən və başqa tanınmış uşaq yazıçılarının əsərlərindən etdiyi tərcümələr dilimizdə çox gözəl səslənir. Teymur müəllimin rus, belorus, gürcü, latış, moldav, ingilis, çex, fransız, yapon və digər dünya xalqlarının folklorundan tərcümə etdiyi poeziya nümunələri öz həyatiliyi, lakonizmi, obrazlılığı, deyim tərzinin gözəlliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Keçi, keçi, keçicik,
Ayaqları kiçicik.

Ay əlcələr, əlcələr,
Balaca gözəlçələr.

Canavarlar ovdadır,
Yaman qovhaqovdadır.

Məzəliydi qazlar,
Uzunca boğazlar.

Milçək, milçək, vizilçək,
Qarnı qızılı dibçək...

Bu tipli misraları oxuyanda adama elə gəlir ki, heç tərcümə deyil, Azərbaycan dilində şairin yaratdığı orijinal poetik parçalardır.

T.Elçinin həm öz şeirlərində, həm də etdiyi tərcümələrdə istər şeirin ölçüləri, istər qafiyələr, istərsə də yumorlu deyim tərzli uşaq təfəkkürünə, onun anlaq səviyyəsinə uyğundur.

Uşaq ədəbiyyatımızın qırx ilə yaxın inkişaf tarixini, onun uğurlarını Teymur Elçinsiz təsəvvür etmək qeyri mümkündür. 1955-ci ildə çap etdirdiyi ilk kitabından ta ömrünün son gününədək Teymur müəllim uşaqlarla nəfəs almış, onların qəribə hərəkətlərini, arzu və düşüncələrini əks etdirən çoxsaylı şeirlər, poemalar, mənzum nağıllar, səhnə əsərləri yazıb yadigar qoymuşdur.

Teymur Elçin dünyasını dəyişsə də, onun dərsliklərə, oxu kitablarına düşən şeirləri, mahnıları öz mənalı ömrünü davam etdirməkdədir. Təskinliyimiz isə budur ki, şairin ömrü onun əsərlərinin ömrü ilə ölçülür. Hələ neçə-neçə nəsillər Teymur müəllimin rəngarəng şeirlərini oxuya-oxuya boy atacaq, vətənimizin adına layiq oğullar, qızlar kimi böyüyəcəklər.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 26 mart 2004-cü il.

AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATININ YARANMASINDA VARİSLİK PRİNSİPI

Uşaq ədəbiyyatının ümumi ədəbiyyatın ayrılmaz tərkib hissəsi, onun aparıcı, özü də spesifik qollarından biri olması danılmaz faktdır. Bunu şərtləndirən ən böyük amil isə onun uşaqlara ünvanlanması, dünyanın, həyat hadisələrinin, insanların qarşılıqlı münasibətlərinin bədii dərk, eləcə də tərbiyə işi ilə birbaşa bağlı olması ilə əlaqədardır. Elə buna görə də yeni nəslin dünyagörüşünün, həyat bilgisinin, bədii zövqünün, təxəyyülünün formalaşmasında uşaq ədəbiyyatı müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Uşaq ədəbiyyatı uşaqla həyat arasında mənəvi körpüdür, ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin strateji əhəmiyyətə malik bir sahəsidir. Uşaq ədəbiyyatının dili sadə, aydın, obrazlı olmalıdır.

Uşaq ədəbiyyatı ilə böyük ədəbiyyatı arasında elə bir keçilməz sərhəd, Çin səddi yoxdur. Bu ədəbiyyatların hər ikisinin qida mənbəyi həyat və rəngarəng, ibrətamiz həyat hadisələridir. Təcrübə göstərir ki, hansı bədii əsərin mərkəzində yazıçı məramının ifadəsinə xidmət eləyən xarakterik süjet varsa, həmin əsərlərə uşaqlar daha çox maraq göstərirlər.

Uşaq ədəbiyyatının zəngin bir ənənəsi var və o, uşaqların dünyagörüşünün formalaşması, ətraf mühitlə tanışlığı, dilimizin incəliklərinə sahib olması, xalqımızın mənəvi-əxlaqi dəyərlərini əxz eləməsi kimi problem yüklü məsələlərin kompleks həllində ən zəruri, əvəzolunmaz, böyük təsir gücünə malik vasitələrdən biridir.

Folklor nümunələrimizdə, klassik ədəbiyyatımızda uşağa məhəbbət motivləri güclü olsa da, uşaq ədəbiyyatının bir spesifik sahə kimi formalaşması maarifçilik hərəkatının başlanması və inkişafı ilə əlaqədardır.

Hələ XIX əsrdə Mirzə Şəfi Vazeh, İsmayıl bəy Qutqaşınlı, Abbasqulu ağa Bakıxanov və başqaları xalqın maariflənməsi üçün məktəblərin açılmasına böyük ehtiyac olduğunu dərk etmişlər. Mirzə Fətəli Axundov isə maarifçi realizmin yaradıcılarından biri kimi ədəbiyyatımızın inkişaf yolunu yeni istiqamətə – təlim-tərbiyə, mənəvi-əxlaqi tərəqqi istiqamətinə yönəltməyə cəhd göstərmişdir. Onun Füzuli poeziyasını bəyənmeməsi də məhz bu arzudan, istəkdən qaynaqlanmışdır. Böyük mütəfəkkir dərk etmişdir ki, gül-bülbül, aşiq-məşuq poeziyası ilə yeni nəslə tərbibə etmək imkan xaricindədir. Yeni əlifbanın yaradılması, xalqın savadlanması onun yaradıcılığının başlıca istiqamətini təşkil etmişdir.

Azərbaycanın digər maarifpərvər ziyalılarını, alimlərini, yazıçıları da bu məsələlər daim düşündürmüş və qayğılandırmışdır. Sistemli uşaq ədəbiyyatı yaratmaq cəhdi də məhz bu zərurətdən qaynaqlanmışdır.

Çox maraqlı faktlardan biri ondan ibarətdir ki, uşaq ədəbiyyatı yaratmağa cəhd göstərən tərəqqipərvər ziyalıların, şair və yazıçıların əksəriyyəti bu və ya digər şəkildə tərbibə məsələləri ilə, elm və təhsillə, məktəblə, mətbuatla, kitabxana ilə bağlı insanlar olmuşlar. Həsən bəy Zərdabi, Seyid Əzim Şirvani, Nəcəf bəy Vəzirov, Əsgər ağa Gorani, Səfərəli bəy Vəlibəyov, Əhməd bəy Cavanşir, Mahmud bəy Mahmudbəyov, Abbas Səhhət, Mirzə Ələkbər Sabir, Firudin bəy Köçərli, Rəşid bəy Əfəndiyev, Soltan Məcid Qənizadə, Süleyman Sani Axundov, Abdulla Şaiq və başqaları Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının ilkin mərhələdə sistemli şəkildə gətirilməsində əvəzsiz xidməti olan insanlar kimi yadda qalmışlar.

Bu insanlar uşaqlar üçün şeirlər, nağıllar yazanda Azərbaycan və dünya folklor nümunələrindən, klassik ədəbiyyatımızdan, eləcə də dünya ədəbiyyatından bəhrələnmişlər. Uşaq oxusu üçün, onu tərbibləndirmək üçün yararlı əfsanə-

lər, nağıllar, rəvayətlər, təmsillər yığcam şəkildə qələmə alınmış, tərcümə edilib, işlənib, bir yerə toplanmışdır.

Bir konkret nümunə gətirməklə, tezislərimizin göydən düşmə olmadığını sübut etmək o qədər də çətin deyildir. Məsələn, uzun illərdir ki, dərslərimizdə özünə möhkəm yer tutan, balalarımızın dilinin əzbəri olan bir şeir var: Abdulla Şaiqin “Xoruz” şeiri. Bu şeir əslində orijinal deyil, rus folklorundan tərcümədir. Bütün dərsləlik yaradan tərəqqipərvər yazıçılar kimi Abdulla Şaiq də əlinə keçən nümunələri seçib-arayıb, tərcümə eləyib, işləyib. Bu sahədə onun xidməti danılmazdır.

Rus variantında şeir belədir:

Petuşok, petuşok,
Zolotoy qirbişok.
Zaçem rano vstaes?
Zaçem qromko poyoş?
Zaçem spat ne daes?

Həmin məzmunlu şeir Azərbaycan dilində belə səslənir:

Ay pipiyi qan xoruz,
Gözləri mərcan xoruz.
Sən nə tezdən durursan,
Qışqırır banlayırsan.
Qoymayırsan yatmağa,
Ay canı məstan xoruz.

Şeirdəki bəzi ifadə qüsurları göz qabağındadır. İndiki uşaq başa düşürmü ki, yaxud indiki müəllim başa sala bilirmi ki, “gözləri mərcan”, “Ay canı məstan xoruz” nə deməkdir?

Yaxud, Mirzə Ələkbər Sabirin “Yaz günləri” şeirinə nəzər salaq:

Gəl-gəl, a yaz günləri,
İlin əziz günləri.

Dağda ərıt qarları,
Bağda ərıt qarları.
Çaylar daşıb sel olsun,
Taxıllar tel-tel olsun.
Ağaclar açsın çiçək,
Yarpağı ləçək-ləçək...

Bu şeir də uzun illərdir ki, dərslıklərıımızdən düşmür. İlk beytdə “yaz” və “əziz” sözlərının həmqafiyə olmaması bir yana dursun, qar sözünə cəm şəkılçısı artırmaq dilimizin qrammatik qaydalarına uyğun deyildir. “Çaylar daşıb sel olsun” ifadəsi də qüsurludur. Çaylar daşıb sel olmur, sel gələndə çaylar daşır. Selin ayrı, çayın isə ayrı leksik mənası var ki, onları eyniləşdirmək uşağı çaşdırıb bilər, onu məsələnin mahiyyətindən uzaqlaşdırar. “Ağaclar açsın çiçək, yarpağı ləçək-ləçək” beytinin də üslubi cəhətdən nöqsanlı olduğunu sezmək o qədər də çətin deyildir.

Əlbəttə, biz bununla klassiklərımızı inkar etmək istəmirik. Onların Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının formalaşmasında çox böyük xidmətləri olub. Ancaq unutmək lazım deyil ki, indi XIX əsr deyil, XXI əsrdır. Bizi klassiklərin nə yolla olur-olsun gündəmdə qalması yox, yeni nəslin günün, əsrin tələblərinə uyğun təlim tərbiyəsi daha çox maraqlandırır. Ancaq təəssüf ki, bizdən əvvəl yaranan poetik nümunələrə doqma kimi baxır, yeni kitablar tərtib edilərkən həmin yazılar lazım oldu-olmadı dərslıklərə salınır. Müasir şairlərin isə az-çox uğurlu olan əsərləri unudulur. Belə dərslık tərtibçilərinə əsərin özündən çox xalqın qəbul elədiyi, sevib hörmət bəslədiyi klassikin adı daha önəmlidir. Bu isə ümumi işimizə ziyan gətirən bir tendensiya dır.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, başqa xalqların ədəbiyyatından, folklorundan istifadə etməklə uşaq oxusu üçün əsərlər yaratmaq, onları işləyib çap etdirmək, dərslıklərə salmaq tək cə bizim üçün yox, bütün dünya xalqları ədəbiyyatı üçün də xarakterik olmuşdur. Məsələn, görkəmli

rus yazıçısı Ley Nikolayeviç Tolstoy iri-iri romanlar yazmaqla bərabər, uşaqlar üçün dörd kitabdan ibarət oxu materialları toplamış, onları qələmə almışdır. Ədibin qızı öz xatirələrində yazır ki, atam (L.Tolstoy –R.Y.) bu kitab üzərində işləyərkən əlinə keçən bütün mənbələrdən, dünya xalqlarının ədəbiyyatından, folklorundan bəhrələnir, onları yığcam şəkildə işləyib bir yerə toplayırdı.

Lev Tolstoyun bu yığcam yazılarının əksəriyyətində didaktik əhəmiyyətə malik şərq mənbələrindən, eləcə də digər dünya xalqlarının folklorundan istifadə etməsi aydın şəkildə özünü göstərməkdədir. Bunu saysız-hesabsız yazılara istinadən sübut etmək mümkündür. Ancaq elə düşüncələr ki, fikrimizi ifadə üçün bircə nümunə də kifayətdir.

Lev Tolstoyun imzası ilə istər rus, istərsə də bizim dərsliklərimizdə özünə möhükəm yer tutan “İki yoldaş” adlı bir hekayə eyni ilə Qrimm qardaşlarının topladıqları nağıllarda da vardır. Bu süjetin haradan Qrimm qardaşlarının əsərlərinə gəlib çıxmasını araşdırmaq folklorşünasların işidir. Ancaq bizim üçün bu və ya digər əsəri kimin, hansı xalqın nümayəndəsinin yaratmasından çox, həmin yazının bugünkü tərbiyə işimizdəki praktik əhəmiyyəti maraqlandırır. Bizim uşaqlarımız insanı insan kimi formalaşdırmağa xidmət edən ən dəyərli əsərlərdən bəhrələnməyi bacarmalıdırlar.

Böyük zəhmət bahasına toplanan, işlənən bu yığcam, tərbiyəvi əhəmiyyətə malik əhvalatlardan, rəvayətlərdən, əfsanələrdən, olmuş hadisələrdən, təmsillərdən, eləcə də sənətkar fantaziyasının məhsulu olan yazılardan çoxdan bəridir ki, dünyanın əksər xalqlarının uşaq yazıçıları, daha konkret desək, dərslik tərtib edənləri bəhrələnməşlər və bu iş indi də davam etdirilir. Dərsliklər yazılarkən varislik prinsipi mütləq gözlənilir və ümumbəşər mədəniyyətinin müştərək malına çevrilmiş bu yazılardan geniş istifadə edilir ki, bu da fikrimizcə, çox təbii və qanunauyğun haldır.

Uşaq ədəbiyyatının tarixi Azərbaycan məktəbinin, Azərbaycan uşaq mətbuatının tarixi ilə ayrılmaz surətdə bağlıdır. Ötən əsrin əvvəllərində “Məktəb”, “Rəhbər”, “Dəbistan” jurnallarının nəşri uşaq ədəbiyyatımızın formalaşmasına çox böyük kömək göstərən faktorlar sırasındadır. O dövrün tanınan ədiblərinin uşaqlar üçün şeirlər, poemlar, nağıllar, hekayələr yazıb çap etdirmələri uşaq ədəbiyyatının yaradılması sahəsində atılan ilk addımlar idi.

Əlbəttə, bu əsərlərin hamısı yüksək bədii səviyyədə deyildi. Onların hamısı zamanın sınağından çıxıb bilmədi. Ancaq Firudin bəy Köçərlinin toplayıb nəşr etdirdiyi folklor nümunələri, A.S.Puşkindən tərcümə etdiyi “Torçu və balıq”, M.Y.Lermontovdan tərcümə etdiyi “Üç xurma”, Koltsovdan tərcümə etdiyi “A kişi, niyə yatıbsan?” şeirləri, Süleyman Sani Axundovun “Qorxulu nağıllar”ı, Abbas Səhhətin, Hüseyn Cavidin, Əli Nəzminin, Cəfər Cəbbarlının, İbrahim bəy Musabəyovun, Rəşid bəy Əfəndizadənin, Soltan Məcid Qənizadənin, eləcə də adları ədəbiyyat aləmində tanınmayan digər müəlliflərin yazıları xeyirxah bir məqsədlə qələmə alınmışdı. Doğrudur, bu əsərlərin hamısı indi dil və ifadə baxımından müasir uşağın tələbatını ödəmək səviyyəsində deyil. Ancaq müasir uşaq ədəbiyyatının formalaşmasında, onun istiqamətinin, ümumi axarının müəyyənəlməsində həmin əsərlərin hamısının bu və ya digər dərəcədə rolu olmuşdur.

Mahmud bəy Mahmudbəyovun, Əlimirzə Nərimanovun, Abbas Səhhətin, Fərhad Ağazadənin, Abdulla Şaiqin və başqalarının tərtib etdikləri dərsliklərin ən önəmli cəhətlərindən biri də o idi ki, müəlliflər mətnləri təkcə özləri yazmır, həm klassiklərimizin əsərlərindəki ibrətamiz hekayətləri sadələşdirib yeni şəkildə işləyir, həm də dünya ədəbiyyatının münasib bildikləri nümunələrini tərcümə və iqtibas edərək öz kitablarına salırdılar. Necə deyərlər, bu sahədə də həm milli folklor ənənələrindən, həm klassik

ədəbiyyatımızdan, həm də dünya ədəbiyyatından yaradıcı şəkildə bəhrələnmə meylı özünü göstərməkdə idi.

Sovet dövründə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdu. Bu dövrdə öz qələmlərini uşaq ədəbiyyatı sahəsində sınayan müəlliflər də Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının təməl daşlarını qoyan yazıçıların, şairlərin, pedaqoqların qabaqcıl ənənələrini davam və inkişaf etdirməyə çalışmışlar. Vaxtilə Firidun bəy Köçərli kimi maarifpərvər bir ziyalının rəhbərlik etdiyi Qori müəllimlər seminariyasının Qazax filialında təhsil alan Səməd Vurğun “Balalarımız üçün gözəl əsərlər yaradaq” adlı məşhur məqaləsində “uşaq ədəbiyyatı necə olmalıdır?” sualına cavab axtarır və doğru nəticəyə gəlirdi ki, biz uşaqla danışdığımız zaman insanla danışdığımızı, uşaqlar üçün yazdığımız zaman insan üçün yazdığımızı unutmamalıyıq.

Əslində bu fikir, bu qənaət uşaq ədəbiyyatını asan sahə hesab edənlərə müəllifin ünvanladığı sərt bir mesaj idi.

M.Müşfiqin uşaqlar üçün yazdığı əsərlərdə folklor ənənələri çox güclü idi. “Şəngül, Şüngül, Məngül”, “Kəndli və İlan” mənzum nağıllarının süjeti birbaşa xalq nağıllarından götürülmüş, mənəvi-əxlaqi problemlərin bədii həlli məsələsində də müəllif xalqın əxlaqi görüşləri mövqeyində dayanmışdı. Şairin digər mövzularda yazılmış əsərlərində də folklor ab-havası, folklor üslubu duyulmaqda idi.

Sovet dövründə uşaq ədəbiyyatı ilə daha yaxından və sistemli məşğul olan şairlərdən Mirmehdi Seyidzadənin, Mikayıl Rzaquluzadənin şeirlərində, mənzum nağıllarında da folklor motivləri, folklor üslubu açıq-aydın görünməkdə idi. Onlar təkcə xalq ədəbiyyatı və klassik ədəbiyyat süjetlərindən deyil, həm də xalq yaradıcılığı üslubundan, folklor janrlarından yaradıcı şəkildə bəhrələnərək uşaqlar üçün əsərlər yazırdılar. Bu şairlərin yaradıcılıq nümunələrindəki vətənpərvərlik, əməyə məhəbbət, xeyirxahlıq motivləri folklordan və klassik ədəbiyyatdan gəlmə idi. Xüsusən

M.Rzaquluzadənin Nizami əsərlərinin, eləcə də “Dədə Qorqud” dastanının süjetlərindən bəhrələnməklə yazdığı əsərlər maraq doğururdu. Dünya ədəbiyyatının maraqlı nümunələrini dilimizə tərcümə edən həmin yazıçıların orijinal, sənətkar təxəyyülünün məhsulu olan əsərlərində həm klassik ədəbiyyatın, həm folklorun, həm də dünya ədəbiyyatının təsiri duyulmaqda idi...

Böyüklər üçün yazan tanınmış yazıçıların, şairlərin əksəriyyəti uşaq ədəbiyyatına ehtiyacın çox böyük olduğunu dərk etdiklərindən bu sahədə də öz qələmlərini sınayırdılar. Mirzə İbrahimovun, Mehdi Hüseynin, Süleyman Rəhimovun, Əli Vəliyevin, İlyas Əfəndiyevin, Bayram Bayramovun, İsmayıl Şıxlının, Hüseyn Abbaszadənin, Anarın, Elçinin və başqalarının orta və böyük yaş dövrlü uşaqlarının oxusu üçün yararlı əsərləri az deyil. Xüsusən Elçinin bu sahədəki axtarışları diqqəti daha çox cəlb edir. Onun kiçik yaşlıların həyatından bəhs edən rəngarəng mövzulu hekayələri, nağılları daha çox maraq doğurur. Bu hekayələrin balaca qəhrəmanlarının bədii obrazı öz orijinallığı, təbiiliyi ilə seçilir, yadda qalır.

Böyüklər üçün yazıb yaradan şairlərimizdən Rəsul Rza, Məmməd Rahim, Mirvarid Dilbazi, Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Qasım Qasımxadə, Məmməd Araz, Tofiq Bayram, Əli Kərim, Nəriman Həsənzadə, Xəlil Rza Ulutürk, Fikrət Sadıq, Məmməd Aslan kimi şairlərimizin də yaradıcılıq nümunləri arasında uşaqlara ünvanlanan əsərlər az deyil... Xüsusilə Rəsul Rzanın “Balacaların təbiət ensiklopediyası” silsiləsindən yazılan şeirləri təbiəti, bitkiləri, heyvanları, quşları uşaqlara tanımaq məqsədi daşıyan didaktik əhəmiyyətə malik əsərlərdir.

Şanapipik, şanapipik,
Alabəzək, qara kirpik.
Üstü-başı zolaq-zolaq,
Balacaboy, nazik ayaq.

Daraq kimi pipiyi var,
Nazik, uzun dimdiyi var.
Gah cüt olur, gah tək olur,
Onu gəndən görmək olur.

Zaman keçdikcə hər yaş dövrünə uyğun əsərlərin yaranması uşaq ədəbiyyatının professionallaşma meylinin göstəricilərindən idi. Bütün həyatını, ömrünü uşaqlar üçün bədii əsərlər yazmağa həsr eləyən Xanımana Əlibəylinin, Teymur Elçinin Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafındakı xidmətləri xüsusi qeyd olunmalıdır. Bu şairlərin yaradıcılıq nümunələrinin əsasən kiçikyaşlı uşaqlara ünvanlanması təqdirəlayiqdir. Onların şeirlərindəki yığcamlıq, lakonizm, dil aydınlığı, uşaq təfəkkürünə uyğun bənzətmələr daha çox folklor ənənələrindən yaradıcı şəkildə bəhrələnmənin qanunauyğun yekunu kimi diqqəti cəlb edir.

Teymur Elçinin uşaq şeirlərində, poemalarında təkcə milli folklorumuzun yox, həm də dünya folklorunun, dünya uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin ruhu aydınca duyulmaqdadır. Onun ingilis, çex, fransız, yapon, yunan, rus, belorus, gürcü, latış, moldav folklorundan, eləcə də N.Zabila, A.Barto, K.Çukovski, S.Marşak, A.Tudoraş, P.Voronko, T.Hofman, N.Zəkəriyyə və başqalarından elədiyi tərcümələr həm Azərbaycan uşaqlarının oxu coğrafiyasını genişləndirmiş, həm də Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yeni istiqamətdə inkişafına təkan vermişdir.

Tofiq Mahmud, Hikmət Ziya, Tofiq Mütəllibov, Fikrət Sadıq, Məstan Günər, İlyas Tapdıq, Rəfiq Zəka Xəndan, Məmməd Aslan, Kamal İsgəndər, Məmməd Namaz, Eldar Baxış, İsmayıl İmanzadə, nisbətən sonra ədəbiyyata gələn Tofiq Mirzə, Qəşəm İsabəyli, Şahin Xəlilli, Aləmzar Əlizadə, Ələsgər Əlioğlu, Qəşəm Nəcəfzadə, Ələmdar Quluzadə, Sevinc Nuruqızı və b. yaradıcılığında da dünya uşaq ədəbiyyatından, eləcə də folklordan bəhrələnmə meyli özünü bu və ya digər şəkildə göstərməkdədir. Bu şairlər də

bədii tərcümə ilə məşğul olmuş, başqa xalqların dilində səslənən ədəbi nümunələri dilimizə çevirmişlər. Bütün bunlar isə onların öz fərdi yaradıcılıq üslublarına, eləcə də əsərlərinin mövzu və problematikasına da təsirsiz qalmamışdır.

Bu sahədə mərhum şairimiz Tofiq Mahmudun əməyini xüsusi qiymətləndirmək lazımdır. Məhz onun təşəbbüsü və cəfəkeşliyi nəticəsində Belorusiyada, Qazaxıstanda, Özbəkistanda “Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası” nəşr olunub yayılmışdır. İndi Almaniyada yaşayan, maraqlı şeirlər müəllifi Simax Şeydanın yahudi dilinə tərcümə eləyib nəşr etdirdiyi “Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası” da ədəbiyyatımızı xaricdə tanıتماq cəhdi kimi maraqlıdır.

Hazırkı mərhələdə bu işi davam etdirməyə çox böyük ehtiyac var. Qarşılıqlı bəhrələnmə uşaq ədəbiyyatının daha davamlı sütunlar üzərində qərar tutmasına yardımçı ola, türkdilli uşaqlarının müştərək ədəbi nümunələr əsasında tərbiyəsi xalqların birliyini təmin edən ən önəmli vasitəyə çevrilə bilər...

Bu tendensiyanı nəslrlə məşğul olan Xalidə Həslova, Həbibə, Ələviyyə Babayeva, Əzizə Əhmədova, Nəriman Süleymanov, Əli Səmədli, Tofiq Ağayev, Zəhid Xəlil, Fuad Tanrılı, Eyvaz Zeynalov və başqalarının yaradıcılıq nümunələrində sezmək də çətin deyildir. Adları çəkilən yazıçıların bir qismi həm də bədii tərcümə ilə məşğul olmuşlar. Bu tərcümə isə onların öz fərdi yaradıcılığına da təsirsiz qalmamışdır. Məsələn Əzizə Əhmədova məşhur isveç yazıçısı Astrid Lindgrenin “Balaca və damda yaşayan Karlson” əsərini tərcümə etdikdən sonra həmin əsərin ruhunda “Damda yaşayan Karlsonla bacada yaşayan Damdabacanın macəraları” romanını yazıb nəşr etdirmişdir.

Əgər Həbibə, Ələviyyə Babayeva, Nəriman Süleymanov, Əli Səmədli, Məmməd Namaz, Qəşəm İsabəyli

kimi uşaq yazıçılarının əsərlərində milli folklorumuzun ənənələri aydınca duyulursa, folklor süjetləri qəhrəmanların xarakterini açmaq vasitəsinə çevrilirsə, Zahid Xəlilin, Tofiq Ağayevin, Aygün Bünyadzadənin nəsrində dünya uşaq ədəbiyyatı klassiklərindən Andersenin, Coni Rodarinin, Emin Mahmudov və Namiq Abdullayevin əsərlərində isə Jül Vernin ruhu, üslubu aydınca duyulmaqdadır. Qarşılıqlı bəhrələnmə və zənginləşmə uşaq ədəbiyyatının yeni istiqamətdə inkişafına təkan verən ən əhəmiyyətli amillərdəndir. Kompüter, internet əsrində uşaq ədəbiyyatının inkişafı həm milli, həm də ümumbəşəri dəyərlər kontekstində formalaşmalıdır.

Böyük Cavidin “Azər” poemasında belə bir misra var: “Bir çarə var, ancaq yeniləşmək”... Doğrudan da, belədir. Unutmaq lazım deyil ki, biz indi XXI əsrdə yaşayırıq. Unutmaq lazım deyil ki, biz indi Müstəqil Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarıyıq. Az-çox olanlarımızla öyünməməli, onların qabaqcıl ənənələrinə istinadən müasir, kompüter, internet əsri uşağının tələblərini ödəyə biləcək yüksək bədii səviyyəli əsərlər yaratmağa çalışmalıyıq. Bu, çox çətin məsələ olsa da, əl-qolumuzu yanımıza salıb dayana, gözləmə mövqeyində dura bilmərik.

Çox təəssüf ki, istedadlı qələm sahiblərinin heç biri uşaq ədəbiyyatına gəlməyi özünə sığışdırmır, onu ikincidərəcəli bir ədəbiyyat hesab edir. Lakin unudulur ki, uşaq ədəbiyyatı strateji bir sənət sahəsidir, dövlət səviyyəli əhəmiyyətə malik bir ədəbiyyatdır. Çünki bu ədəbiyyatın qarşısında Müstəqil Azərbaycan Respublikasının gələcək yaradıcısı, qurucusu olan insanları tərbiyə etmək kimi son dərəcə mühüm, çətin və şərəfli bir vəzifə dayanır.

Uşaq ədəbiyyatında varislik prinsipi olduqca vacib məsələdir. Bizdən əvvəl müxtəlif dillərdə yazılan klassik uşaq ədəbiyyatı nümunələrindən bəhrələnmək, xarakterik nümunələri dərsliklərə salmaq çox yaxşıdır. Ancaq kim nə

deyir desin, XXI əsr uşağının tələbatını XIX əsrdə yazılan ədəbi nümunələrlə ödəmək müşkül məsələdir. İndi yeni tipli əsərlər – şeirlər, poemalar, nağıllar, hekayələr, dram əsərləri yaratmağa böyük ehtiyac vardır. Müasir anlamda klassik uşaq ədəbiyyatı nümunələrimizin əksəriyyətinin dili, mövzu və problematikası, onun bədii həlli bugünkü dövrün tələblərinə o qədər də cavab vermir.

Bizdən əvvəl yarananların ən yaxşı cəhətlərindən yarıdıcı şəkildə bəhrələnməli, ədəbiyyatımızı yeni istiqamətdə, bu günün reallığı kontekstində inkişaf etdirməyə çalışmalıyıq. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin əksəriyyəti sovetlər birliyi dövründə yaranıb və kütləvi tirajlarla nəşr edilib.

Prezident sərəncamı ilə klassik ədəbiyyatımızın, dünya xalqları ədəbiyyatının ən say-seçmə nümunələri latın qrafikası ilə nəşr edilərək yeni nəslin öhdəsinə verilib. Bu, çox böyük işdir. Ancaq təssüf ki, işin icrası zamanı bəzi nöqsanlara yer verilib. Məsələn, “Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı” antologiyasının tərtibi zamanı müasir ədəbiyyatımız tamamilə unudulub. Sovetlər birliyi dövründə nəşr olunan antologiya eyni ilə çap olunub. Yetmişinci illərdən sovetlər birliyinin dağıldığı, yeni fikrin formalaşdığı dövrə qədər, eləcə də müstəqillik illərində yaranan uşaq ədəbiyyatı nümunələri tamamilə unudulub ki, bu da müasir Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı haqqında yeni nəslin təsəvvürünü əhəmiyyətli dərəcədə daraldır.

Uşaq ədəbiyyatı keçmişin, bu günün və gələcəyin ədəbiyyatıdır. Dünyaya yeni gələn nəsil öz xalqının keçmişini bilməli, soykökümüzə, ədəbiyyatımıza, mədəniyyətimizə, incəsənətimizə məhəbbət ruhunda tərbiyə olunmalıdır. Bütün bunlar qloballaşma dövründə, kompüter-internet, ayrı-ayrı mədəniyyətlərin bir-biri ilə qaynayıb-qarışması, milliliklə bəşəriliyin arasındakı məsafənin maksimum qısalması, ədəbi meyarların müəyyən mənada itməsi döv-

ründə mənəvi bir kompas kimi yeni nəslə doğru, düzgün yol göstərməlidir.

Tarixi dövrün hadisələrini əks etdirən əsərlərlə yanaşı, uşağın bu günkü marağını təmin edən bədii əsərlərin yaranmasına böyük ehtiyac var. Əlbəttə, zamanın sınağından çıxmış bədii əsər nümunələri az deyil. Ancaq keçmiş tərbiyə, təlim metodları ilə təhsili irəli aparmaq mümkün olmadığı kimi, həmin əsərlərlə də internet əsri uşağının diqqətini cəlb etmək, ona təsir göstərmək asan məsələ deyil. Elə buna görə də müasir uşağın maraq və tələbatın ödəyə biləcək yeni ədəbi nümunələrin yaranmasına böyük ehtiyac var. Elə əsərlər yaranmalıdır ki, gələcək nəsillərin də diqqətindən kənarda qalmasın... Məhz bu baxımdan deyirik ki, uşaq ədəbiyyatı keçmişin, bu günün və gələcəyin ədəbiyyatı olmalıdır...

Bu tipli əsərlər yaratmaq üçünsə varislik prinsipinə riayət etmək olduqca vacibdir.

Çox təəssüf ki, məlum tarixi səbəblər ucbatından eyni dilə, dinə, soykökə, adət-ənənəyə, əxlaqa malik türk xalqları bir-birindən ayrı salınmış, bu isə bütün sahələrdə olduğu kimi uşaq ədəbiyyatının da qarşılıqlı mübadilə zəminində formalaşmasına, zənginləşməsinə əngəllər törətmişdir. Türkdilli xalqların bir-birinə yaxınlaşmasının çox sehrli, qüdrətli bir vasitəsi var ki, o da türk dilidir. Bu dil vasitəsi ilə bu vaxta qədər yaranan əsərlərin seçilib bir araya gətirilməsi, tərbiyə işimizin bu mənbələrdən bəhrələnməklə qurulması yeni nəslin bir-birinə yaxınlaşmasına, həm də müştərək ümumtürk uşaq ədəbiyyatının yeni istiqamətdə inkişafına təkan vermiş olardı.

Türk xalqları ədəbiyyatı (II) Beynəlxalq Uşaq Ədəbiyyatı Konqresinin materialları, Bakı, 2008, 1-ci kitab, s.177-181.

TEYMUR ELÇİNİN NAĞIL DÜNYASI

Nədənsə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Teymur Elçindən söhbət düşəndə istər-istəməz Yakov və Vilhelm Qrim qardaşlarını xatırlayıram. Höttingen, Berlin universitetlərinin professorları vəzifəsində çalışan bu zəhmətkeş alimlərin əməyi hələ sağlıqlarında layiqincə dəyərləndirilmiş, onlar Prussiya Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvləri seçilmişlər. Ancaq bu görkəmli alimlər dünya ədəbiyyatı tarixinə uzun illər xalqdan toplayıb qələmə aldıkları nağıllar vasitəsilə düşmüşlər. Qrim qardaşları deyəndə ilk növbədə onların dəyərli tədqiqat əsərləri yox, sirli-sehrli, neçə-neçə nəsillərin məhəbbətlə, maraqla oxuduğu nağıllar düşür.

Teymur Süleyman oğlu Əliyev (1924-1992) də sağlığında böyük nüfuz sahibi olan bir ziyalı, dövlət xadimi olmuşdur. Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda komsomol komitəsinin katibi (1945-1946), Azərbaycan LKGİ Bakı şəhər komitəsinin birinci katibi (1946-1948), Azərbaycan LKGİ Mərkəzi Komitəsi təbliğat və təşviqat şöbəsi müdirinin müavini (1948-1949), Azərbaycan LKGİ Bakı komitəsinin katibi (1949-1950), Azərbaycanın siyasi-ictimai ədəbiyyat şöbəsinin müdiri (1950-1952), Azərbaycan Nazirlər Soveti yanında Radio Məlumat Komitəsi sədrinin müavini (1952-1953), Azərbaycan Nazirlər Soveti nəşriyyat qrupunun rəisi, katibliyin müdiri (1953-1955), Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin elm və mədəniyyət şöbəsinin təbliğat və təşviqat bölməsi müdirinin müavini (1955-1957), Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin sədri (1957-1964), Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin təbliğat və təşviqat şöbəsinin müdiri (1964-1975), Azərbaycan mədəniyyət nazirinin müavini (1975-1988), Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi ümumi şöbəsinin

müdiri (1988-1990) vəzifələrində çalışmışdır. Hələ bu azmış kimi Azərbaycan Kommunist Partiyası XXI, XXII qurultaylarında Azərbaycan KP Təftiş Komissiyasının üzvü, Azərbaycan KP MK üzvlüyünə namizəd, XXIV, XXV, XXVI, XXVII, XXVIII qurultaylarında Azərbaycan KP MK üzvü, Azərbaycan Ali Sovetinin V, VI, VII, VIII çağırış deputatı olmuş, Sovet İttifaqı rəsmi nümayəndə heyəti tərkibində bir sıra ölkələrə səyahət etmiş, beynəlxalq folklor festivallarında Azərbaycan nümayəndə heyətinə başçılıq etmişdir. Necə deyərlər, həmişə ictimai-siyasi həyatın qaynar nöqtələrində çalışan bu vətənpərvər, zəhmətsevər insanın necə bədii yaradıcılıqla məşğul olması, özündən sonra zəngin ədəbi irs qoyub getməsi həyrətamiz bir faktdır.

“Qar qız”, “Bip-bip”, “Qulaq asın, danışım”, “Qızulduz, Yaşar və Nur nənə”, “Din-dan”, “Bahar, adlar, uşaqlar”, “Sözlər, nəğmələr, nağıllar, laylalar”, “Laylalar”, “Şəkərim, duzum”, “Xoruzbanı gedirəm”, “Torağayın nəğməsi”, “Toğrul babanın nağıl ağacı”, “Balaca Aytən”, “Balaca ulduzlar” və s. kitablarda toplanan şeirlər, poemalar, mənzum nağıllar, N.Zabiladan, A.Bartodan, K.Çukovskidən, İ.V.Turgenevdən, S.Marşakdan, A.Tudoraşdan, P.Voronkadan, T.Hofmandan, Ş.Rəşidovdan, N.Zəkəriyyədən və b. elədiyi uğurlu tərcümələr Teymur Elçinin yaradıcılıq uğurlarının, istedadının, zəhmətsevərliyinin göstəricisidir.

Uşaq ədəbiyyatına xüsusi önəm verən Teymur Elçinin əsərlərində uydurma heç nə yoxdur. Onun şeir və poemalarının balaca qəhrəmanları həyatda yaşayan, ürəkləri böyük arzularla dolu, qərribə mühakimələri ilə diqqəti cəlb edən insanlardır. Uşaqlarla sıx ünsiyyətdə olmayan insanın bu qədər dəqiq, real uşaq obrazları yarada bilməsi təsəvvürə gəlir.

Bir ziyalı, ictimai xadim kimi daim xalqının işıqlı gələcəyini düşünən Teymur Elçin yaxşı bilirdi ki, sabahın

ləyaqətli övladlarını yetişdirmək üçün uşaq ədəbiyyatına böyük ehtiyac vardır. Elə buna görə də o, ədəbiyyatımızın bu sahəsi ilə çox ciddi məşğul olurdu. Uşaqları balaca ulduzlara bənzədən şair yazırdı:

Göydə yox, yerdədir
Bizim ulduzlar,
Balaca oğlanlar,
Balaca qızlar.

Günəşin dalınca
Gedirlər hər gün
Dünyanı zülmətdən
Qurtarmaq üçün...

Bu sadə şeirdə o inam öz əksini tapıb ki, dünyanı zülmətdən uşaqlar qurtaracaqlar. Bizim gələcəyimiz məhz necə uşaq tərbiyə eləməyimizdən asılıdır. Teymur Elçin öz sadə, aydın bənzərsiz şeirlərində məhz balaca oğlanların, balaca qızların daxili dünyasını açmağa çalışır, onların arzu və düşüncələrini bədii təsvirin mərkəzinə cəkirdi. Onun balaca qəhrəmanları Fərhad, Günay, Humay, Elcan, Nərgiz, Toğrul, Aytən, Murad (Muratino), Nezzrin, Turan, Sunay, Lalə, Könül, Cəmil və b. öz maraqlı davranışları, hərəkətləri ilə diqqəti cəlb edirlər. Onların öz sehrli dünyası var. Elə bir dünya ki, ürəklərində uşaqlara sevgi olmayan insanlar bu dünyaya daxil ola, bu pak insanların dostuna çevrilə bilməzlər.

Teymur Elçin elə xoşbəxtlərdəndir ki, daim bu balaca, saf, təmiz, kövrək, həssas insanlarla üz-üzə, göz-gözə olmaqdan zövq almışdır. Bu uşaqların işlətdikləri sözlər: dəvəfil, dubalay, tənbəlistan və s. bu görkəmli uşaq şairinin poeziyasına şən, əyləncəli bir ovqat gətirə bilmişdir.

“Tənbəlistan” şeirindəki incə yumor, bu şəhərə getmək üçün “tısbağa”nın əsas nəqliyyat növü olması gülüş

doğurur, balaca oxucuda şən əhvali-ruhiyyə yaradır. Bu qərribə şəhərin mənzərələri çox lakonik cizgilərlə təsvir olunur. Küçələrdə, həyətlərdə çarpayıların qatar-qatar düzülməsi bu şəhərin sakinlərinin işi haqqında dolğun təsəvvür yaradır. Şeirdə tənbellikdən söhbət açılsa da, onun ideyası tamamilə başqadır. Bu şeiri oxuyan uşaqlar tənbellərə gülür, onlara bənzəməməyə, əksinə, qoçaq, zəhmət-sevər olmağa çalışırlar.

“Mən kiməm” adlı nəğmə-oyun uşaq psixologiyasına çox uyğundur. Mahniyə çevrilən bu əsəri uşaqlar böyük maraqla dinləyir, özləri də böyüyəndə şeirin qəhrəmanları kimi həkim, bağban, neftçi, dərzi, xarrat olmaq arzusu ilə yaşayırlar. Şair incə bir vasitə ilə uşaqlara peşə və sənətləri sevdirməyə çalışır və öz məqsədinə nail olur.

Bilirsiniz mən kiməm?
Balaca bir həkiməm.
Trubkanı qulağıma
Bax beləcə taxaram.
Xəstələrə bax beləcə,
Bax beləcə baxaram.
Mən balaca bağbanam,
Siz tanıyan bağdanam.
Ağacları cərgə-cərgə,
Bax beləcə əkərəm.
Suyunu mən bax beləcə,
Bax beləcə tökərəm...

Bu qayda ilə davam edən şeir uşaq təfəkkürünə uyğunluğu, cazibədarlığı ilə diqqəti cəlb edir.

Teymur Elçinin qəhrəmanı olan balaca uşaqlar öz hazırcavablıqları, həssas müşahidələri, qərribə mühakimələri ilə diqqəti cəlb edirlər. Elə buna görə də bu uşaqlar oxucunun sevimlisinə çevrilirlər. Onları dinləmək, hərəkət və davranışlarını müşahidə etmək çox maraqlıdır. Özü də bu

uşaqlar təkcə Cırtdanı, Divi yox, dünya uşaq ədəbiyyatının qəhrəmanlarını da tanıyır, sevirlər. Aybolit, Kaşşey, Buratino onların sevimli qəhrəmanlarıdır.

Teymur Elçinin şeirlərində uşaqları dərin məhəbbətlə sevən, onların qayğısına qalan böyüklərin də (Bahar nənə, Toğrul baba və b.) bədii obrazı yaradılır. Bu bənzərsiz uşaq yazıçısının əsərlərində vətənə, doğulduğu torpağa məhəbbətlə yanaşı, böyüklərə, nənələrə, babalara, atalara, analara məhəbbət motivləri də güclüdür. “Analar və laylalar” adlı şeirlər silsiləsi indi də öz bədii dəyərini, tərbiyəvi əhəmiyyətini itirməmişdir.

T.Elçin poeziyasının mövzu və problematikası zəngindir. O, sadə bir dillə vətəni, onun bənzərsiz təbiətini uşaqlara sevdirmək istəyir və öz məqsədinə nail olurdu. Şair dağıdaşı, bulağı, çayı, çiçəyi, gülü uşaq dili ilə danışdırır, təbiətin gözəlliklərinə uşaq gözü ilə baxmağı bacarırdı. Onun poeziyasında təbiət cisimləri bədii obraz səviyyəsinə qaldırılaraq oxuculara təqdim olunurdu. Məsələn, “Şeh” şeirinə fikir verək:

Gün çıxanda
Gözlərini açar, yumar,
Bizə baxar xumar-xumar.
Göy otların üstündə şeh
Muncuq-muncuq, düzüm-düzüm.
Gün şaxanda
Qorxub qaçar, qaçar, qaçar.
Buludların
Qucağına uçar.
Baxıb deyər:
Eh, eh!

Burada şehin canlı bir varlıq kimi təqdim olunması uşağın qəlbində onunla daha yaxından tanışlıq arzusunu gücləndirir. Şairin günəş şüaları altında bərk vuran şehi

“gözlərini açar, yumar, bizə baxar xumar-xumar” misraları ilə təqdim eləməsi, günün istisi artanda onun qorxub buludlara uçması da maraqlı detallar kimi yadda qalır.

T.Elçin fəsillərə həsr elədiyi şeirlərdə uşaq təxəyyülünə uyğun ən səciyyəvi detallar tapmağa çalışır ki, bunun vasitəsi ilə uşaqların yaddaşına iz sala bilsin.

Deyin nə vaxt
Əriyir qar,
Baş qaldırır
Yaşıl otlar?

Deyin nə vaxt
İsti olur,
Anbarlara
Taxıl dolur?

Deyin nə vaxt
Bağlar solur,
Yarpaqları
Yellər yolur?

Deyin nə vaxt
Sular donur,
Yerə ağ-ağ
Quşlar qonur?

Dilimizin incəliklərini gözəl bilən Teymur Elçin hər sözü uşaq dünyasına, uşaq anlamına uyğun şəkildə mənalandırmağı bacarır və bu yolla balalarımızda Azərbaycan dilini sevdirdi.

Azər ləki
Bağban tək
suladı.
Balaca kök
Dedi: tök,
Tö-ök, tök!

Balaca kök yekəldi,
Şişdi, şişdi, kökəldi...

Şairin söz oyunu üstündə qurulan bu tipli şeirləri çoxdur. Bu cür şeirlər uşağı sözün məna çalarını tapmağa həvəsləndirir, onda dilə qarşı maraq oyadır.

Teymur Elçinin “Qaranquş”, “Sərçə”, “Can nənəm”, “Bizim həyət”, “Gəl, bahar”, “Bip-bipin nəğməsi”, “Qış nəğməsi” və s. şeirlərini bilməyən uşaq yoxdur. Bu şeirlərə mahnı bəstələnməsi onların populyarlığını təmin edən vasitəyə çevrilmişdir. Teymur müəllim o xoşbəxtlərdəndir ki, onun sözlərinə yazılmış “Göygöl”, “Gülür ellər”, “De görüm neyləmişəm”, “Bir gül seçdim yar üçün”, “Qarabağın qızları” və s. mahnılar dillər əzbəridir.

Öz şeirlərini dialoqlar üstündə qurması Teymur Elçinin ədəbi üslubu üçün səciyyəvi bir cəhətdir. Şair qəhrəmanlarının xarakterini məhz bu yığcam söhbətlər vasitəsi ilə açmağa çalışır. Məsələn, “Vertalyotda söhbət” adlı şeirdə iki bacının Lahıca uçması təsvir olunur. Hündürdən təbiətin gözəlliyini seyr edən uşaqlar söhbət edirlər:

Günay deyir:

– Dağa bax,

Qoyubdur yaşıl papaq.

Humay deyir:

– Yaxşı bax,

Papaq deyil, meşədir.

– Sən hələ bir göyə bax,

Elə bil göy şüşədir!

– Evciklərə bax orda,

Hamısı xırda-xırda.

– Evlərdir, evcik deyil,

Görəcəksən axırda.

Bu tipli təsvirlər şairin “Qırmızı komandır”, “Mən də, mən də”, “Siçan balası”, “Üşüdüm”, “Qulaq – qulaqlıq”,

“Gözlər” və s. şeirləri üçün də səciyyəvidir. Dialoqlar həm balaca oxucuları diqqətli olmağa, həm də onları düşünməyə sövq edir ki, bu da uşaq ədəbiyyatı üçün çox vacib məsələdir.

Onun yazdığı tapmacalar uşaqları düşündürmək, nağıllar, mənzum nağıllar balacaların təxəyyülünü, fantaziyasını genişləndirmək, inkişaf etdirmək məqsədilə qələmə alınmışdır. Şairin yazdığı “Pişik və sərçə”, “Dovşan, tülkü, canavar”, “Üç qardaş, bir bacı”, “Qarğanın məktəbində”, “Qonaqlıq”, “Billurənin nağılı”, “Bip-bip”, “Qızılduz, Yaşar və Nur nənə”, “Toğrul babanın nağıl ağacı”, “Oğul Buğac” və s. əsərlərində xalq nağıllarının ritmi, ruhu vardır. Eyni zamanda bu əsərlərdə fantastika elementləri də güclüdür. Bu mənzum nağılların, poemaların dili sadə və aydındır. Kiçik ölçüdə yazıldığı üçün uşaqlar bu əsərləri çətinlik çəkmədən, asanlıqla oxuyurlar.

Teymur Elçinin bədii əsərləri həm də gör-götür dünyasının bəhrələridir. Zəngin folklorumuzu, klassik Azərbaycan və dünya ədəbiyyatını daim mütaliə edən Teymur Elçinin yaradıcılıq üslubu zəngin ədəbi əlaqələrdən qaynaqlandığı üçün istər məzmun, istərsə də bədii ifadə baxımından mükkəmməl poetik nümunələrdir. Digər tərəfdən, uşaq psixologiyasına dərinədən bələdlilik onun əsərlərinin təsir gücünü, emosionallığını, cazibədarlığını artıran əsas amillər sırasındadır.

Teymur Elçin təkcə Azərbaycan yox, bütün dünya xalqlarının folkloruna böyük maraq göstərmiş, bir çox dillərdən folklor nümunələrini ustalıqla tərcümə etmişdir. Folklora, xalq deyim tərzinə yaxından bələdlilik onun poeziyasına da xüsusi bir ahəng, rəng çaları, mənə tutumu gətirmişdir.

Nigar qara saçına
Ləçək bağladı,
O, balaca olsa da,
Qəşəng bağladı.

Evdən bağa gələndə
Birdən ləçək sürüşdü.
Bir qızılgül kolunun
Üstünə düşdü.
İlişdi ləçək,
Tikanlar ondan
Yapışdı bərk-bərk.
Kiçik Nigar gülə-gülə,
Belə dedi qızılgülə:
– Qızılgülüm, ver ləçəyi,
ləçəyimi ver!
Axı sən var ləçəyin,
ləçəyimi ver!
Ləçəklərin qıpqırmızı,
Gəl incitmə kiçik qızı...

Teymur Elçinin adı ölkəmizdə həmişə hörmətlə, məhəbbətlə çəkilir. Onu tanıyan adamlar Teymur müəllimin vətənpərvərliyini, zəhmətsevərliyini, rəhbərlik səriştəsini, insanlara qayğı və diqqətini, dəqiqliyini və s. insani keyfiyyətlərini yaxşı xatırlayırlar. Tanımayanlar isə onun şeirlərini, mənzum nağıllarını mütaliə edə-edə, mahnılarını oxuya-oxuya böyüyür, vətənin adına layiq oğullar, qızlar olmağa çalışırlar. Onları bu arzuya salanlardan biri də üzünü görməsələr də sözünü dinlədikləri Teymur müəllimdir.

Teymur Elçinin nağıllar dünyası çox zəngindir, cazibədardır. İndi bu görkəmli insanın ömrü də nağıla çevrilib, mənalı həyat nağılına. Onun həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş “Ziyalı ömrü” adlı bir film də çəkilib...

Doğrudan da, Teymur Elçin ləyaqətli bir insan, dövlət xadimi, əsl ziyalı ömrü yaşamışdır. Yaradıcılıq nümunələri bizə əbədi yadigar qalan Teymur müəllimin əsərlərinə maraq gündən-günə artır. Onun yaradıcılığına həsr olunmuş

dissertasiyaların yazılması, əsərlərinin tədqiqata cəlb olunması önəmli faktlar sırasındadır.

Teymur Elçinin – Teymur Əliyevin xatirəsi ölümündən sonra əbədləşdirilmişdir. İndi Bakımızda Teymur Əliyev adlı bir küçə var. Özü də simvolik olan bir məqam var ki, Azərbaycan Mətbuat Şurası məhz bu küçədə yerləşir. Ancaq yəqin ki, bu küçədən illər uzununu keçib gedən saysız-hesabsız insanlar heç Teymur Əliyevin kim olduğunu da bilmirlər. Onların xəbəri yoxdur ki, vaxtilə yüksək vəzifələrdə işləyən Temur Əliyev həm də Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi olan Teymur Elçindir.

Teymur Elçin Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı şəhərində adına layiq bir küçə salıb, Teymur Elçin küçəsi... Bu küçədən hər evə cığırılar uzanır. Bu cığırılarla təzə-təzə dil açan körpələrimiz şeir-sənət dünyasına doğru yol gedirlər. Hələ neçə-neçə nəsillər bu yolun yolçusu olacaqdır.

20.03.2014

“Ədəbiyyat qəzeti”, 4 aprel 2014-cü il.

MÜASİR AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATININ YARADICILIQ PROBLEMLƏRİ

(Sabahın ədəbiyyatı nə zaman yaranacaq?)

Ümumi ədəbiyyatın ən aparıcı, spesifik qollarından biri olan uşaq ədəbiyyatı birbaşa təlim-tərbiyə ilə əlaqəlidir və yeni nəslə təbiyə etmək ehtiyacından yaranmışdır. Ona görə bu məsələ ilə bağlı həmişə şair və yazıçılarla bərabər, pedaqoqlar, digər sahədə çalışan görkəmli ziyalılar, dövlət xadimləri də öz fikir və mülahizələrini söyləmiş, uşaq ədəbiyyatının strateji bir əhəmiyyətə malik olduğunu xüsusi vurğulamışlar.

Digər xalqların ədəbiyyatında olduğu kimi bizdə də bu sahədə müəyyən işlər görülmüşdür. Ötən əsrin əvvəllərində uşaqlar üçün “Dəbistan”, “Rəhbər”, “Məktəb” jurnalları nəşr olunmağa başlamış, sovetlər birliyi zamanında bu ənənə “Pioner”, “Azərbaycan pioneri”, “Göyərçin” mətbuat orqanları vasitəsilə davam etdirilmiş, sosialist ideologiyasının tələblərinə uyğun bədii əsərlər meydana gəlmişdir.

Tanınmış şair və yazıçılardan M.Müşfiq, S.Vurğun, R.Rza, M.Rahim, M.İbrahimov, S.Rəhimov, Ə.Vəliyev, M.Hüseyn, M.Dilbazi, N.Rəfibəyli, M.Gülgün, İ.Əfəndiyev, Ə.Cəmil, B.Bayramov, İ.Şıxlı, H.Abbasızadə, Q.İlkin, Y.Əzimzadə, B.Vahabzadə, N.Xəzri, Q.Qasımzadə, Ə.Abbasov, N.Həsənzadə, T.Bayram, M.Araz, Anar, Elçin, F.Qoca, F.Sadiq, Ə.Babayeva, Ə.Kərim, H.Kürdoğlu, M.Aslan, İ.İsmayılzadə, Ə.Salahzadə, Ç.Əloğlu, S.Sərxanlı, V.İbrahim, H.Əli, A.Mansurzadə və başqalarının uşaqlar üçün əsərlər yazıb çap etdirmələri təsadüfi səciyyə daşımamışdır. Rəşid bəy Əfəndiyev, Abbas Səhhət, Abdulla Şaiq ənənələrini davam və inkişaf etdirən, ən çox uşaqlar üçün yazıb-yaradan yazıçılar nəslə yetişmişdir.

M.Seyidzadə, M.Rzaquluzadə, E.Ağayev, Ə.Əmrəhov, Z.Cabbarzadə, X.Hasilova, X.Əlibəyli, T.Elçin, İ.Tapdıq, T.Mahmud, H.Ziya, M.Günər, Ə.Əhmədova, T.Mütəllibov, E.Mahmudov, N.Abdullayev, N.Süleymanov, Ə.Səmədli, Həbibə, B.Həsənov, C.Məmmədov, F.Tanrılı, S.Məmməd-zadə, Mir Sabir, T.Ağayev, Z.Xəlil, M.Quluzadə, M.Namaz, Ağasəfa, E.Baxış, A.Kəmərlı, K.İsgəndər, Q.İsabəyli, T.Mirzə, A.Əlizadə, Ə.Əlioğlu, Ş.Xəlilli və başqalarının şeir və nəsr kitabları vaxtaşırı nəşr olunub uşaqların istifadəsinə verilmişdir.

Təəssüflə qeyd etməyi lazım bilirəm ki, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafında əhəmiyyətli dərəcədə xidmətləri olan bu adamların bir qismi artıq dünyalarını dəyişiblər. Müstəqillik illərində də qismətinə yaşayıb-yaratmaq düşən İ.Tapdıq, F.Tanrılı, Mir Sabir artıq səksən, Z.Xəlil, M.Namaz yetmiş, Q.İsabəyli, A.Əlizadə, İ.İmanzadə altmış beş, Ə.Quluzadə, Ə.Əlioğlu, Ş.Xəlilli 60 yaşı arxada qoyublar. Az çox bu sahədə fəaliyyət göstərən E.Zeynalov, S.Nuruqızı, A.Bünyadzadə, R.Yusifqızı və digərlərinin də yaşı gənclik həddini çoxdan keçib. İlk qələm təcrübələri işıq üzü görən G.Almaz, Ə.Laçın, İ.Aytel və başqalarının bu yolu davam etdirib-etdirməyəcləri isə hələ bəlli deyildir. Məhz buna görə də həyatını bu çətin sahəyə həsr etməyə hazır olan, uşaq ədəbiyyatına yeni nəfəs gətirəcək gənc qələm sahiblərinə böyük ehtiyac duyulur.

Sovetlər birliyi dönməmində fəaliyyət göstərən “Gənclik” nəşriyyatı ən seçmə əsərləri tematik plana salar, kitab sahiblərinə əhəmiyyətli qonorarlar ödənilər, daha sanballı hesab olunan əsərlərə mükafatlar verilərdi. Məsələn, Məstan Günərin “Çalğıcı quşlar” kitabı Azərbaycan Dövlət mükafatına, İ.Tapdıqın, T.Mahmudun, V.İbrahimin kitabları komsomol mükafatına, Z.Xəlilin, Q.İsabəylinin və bu sətirlərin müəllifinin şeir kitabları Azərbaycan Komsomolu Mərkəzi Komitəsinin, Azərbaycan Mətbuat Komitəsinin və Azərbay-

can Yazıçılar İttifaqının birgə təsis etdiyi mükafata layiq görülmüşdü. Bütün bunlar yazıçıları həvəsləndirir, onları yazıb-yaratmağa səsləyirdi. Ancaq təəssüf ki, indi kitabları nəşr eləyib müəllifə qonorar verən nəşriyyatlar yox dərəcəsidir. Yaşlı nəsil öz vəsaitləri hesabına şəkilli, rəngarəng, günün tələblərinə cavab verən kitablar çap etdirmək iqtidarında deyil, cavanlar isə qazanc gətirməyən bu sahəyə həvəs göstərmirlər. Boşluqdan istifadə edən cızmaqaraçıların meydan sulamaları isə təəssüf hissi doğurur.

Əlbəttə, sovet dövrü ilə müqayisədə uşaq ədəbiyyatının vəziyyəti o qədər də ürəkaçan deyildir. Ancaq müəyyən işlər görüldüyünü də danmaq düzgün olmazdı. Tofiq Mahmudun və Hikmət Ziyanın üç cildlik seçilmiş əsərlərinin birinci cildinin, İlyas Tapdığın iki, Zəhid Xəlilin yeddi cildlik seçilmiş əsərlərinin, “Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı” antologiyasının, bir neçə almanaxın, imkanı, sponsoru olan müəlliflərin xeyli sayda əsərinin çap olunması təqdirəlayiq hadisədir. Ancaq qeyd eləyək ki, bu kitabların tirajı həddindən artıq az olduğundan, dəryada damlanı xatırladır və praktik şəkildə XXI əsr uşağının bütün maraq dairəsini əks etdirmək, onlara əhəmiyyətli dərəcədə təsir etmək gücündə deyildir. Digər tərəfdən görəsən bu çap olunan, ən yaxşı halda kitabxanalarda qorunub saxlanacaq həmin kitabların məzmunu və mündəricəsi, bədii sənətkarlıq məsələləri günün tələblərinə cavab verirmi?

Təbii ki, şairlərimizin seçilmiş əsərlərinə toplanan poetik nümunələr gələcəyə ünvanlansa da, bu günün ədəbi prosesinin məhsulu deyil. Yeni çap olunan almanaxlarda toplanan əsərlər də çox-çox əvvəllər yaranıb. Məsələn, “Gənclik” nəşriyyatının 2008-ci ildə nəşr etdiyi “Balalara töhfələr” kitabında toplanan əsərlərin əksəriyyəti vaxtilə “Göyərçin” jurnalında çap olunan, bir qismi yazıçıların öz kitablarına daxil edilən şeir və hekayələrdir. Burada A.Şaiqin “Göyərçin”, S.Rüstəmin “Nəvəm günəş”, R.Rzanın

“Yuxu nəğməsi”, M.Rahimin “Ağ göyərçinim”, M.Dilbazinin “Balaca qızım”, M.Seyidzadənin “Bahar xoş gəlib”, M.Rzaquluzadənin “Quşlarla nə işin var”, N.Rəfibəylinin “Lalə”, Z.Cabbarzadənin “Çox sevirəm”, N.Xəzrinin “Bənövşə”, B.Vahabzadənin “Şəfəqin arzusu”, Ə.Kərimin “Gül”, M.Gülgünün “Danışan saat”, B.Azəroğlunun “Tapmacalar”, Ə.Tudənin “Bənnə”, Ə.Ziyatayın “Kəpənək”, T.Elçinin “Günay yatır”, X.Əlibəylinin “Belə də qardaş olar” və s. şeirləri, M.Hüseynin “Əncir”, S.Rəhimovun “Ləpirlər”, M.İbrahimovun “Pələng və insan”, İ.Şıxlının “Onlar üşümürlər”, S.Vəliyevin “Həsən, Hüseyn və Sədəf”, H.Seyidbəylinin “Dağ yeli”, H.Abbaszadənin “Sübhənin dərdi” və s. əsərləri yenidən çap olunub.

Ancaq təəssüf ki, bu qədər seçmə uşaq ədəbiyyatı nümunələri daxil edilən kitabın tirajı cəmi beş yüz nüsxədir ki, onunla uşaq ədəbiyyatına olan oxucu tələbatını ödəmək sadəcə mümkün deyildir. Məsələnin digər bir tərəfi də var ki, bu beş yüz nüsxənin özünün belə ünvana çatma ehtimalı çox azdır ki, bu da günümüzün sərt reallığıdır. Görünür bütün bu məsələlər haqqında ciddi şəkildə düşünüb-düşünməyə, təcili surətdə əməli fəaliyyətə keçməyə çox böyük ehtiyac vardır. Yoxsa uşaq ədəbiyyatına olan bu diqqətsizliyin acı nəticələrini dadmaq qaçılmaz olacaqdır.

Əlbəttə, bu gün də öz əhəmiyyətini, aktuallığını itirməyən əsərlərin yeni nəslə çatdırılması çox yaxşıdır. Ancaq daha yaxşı olardı ki, hazırda yaşayıb-yaradan uşaq yazıçıların əsərlərindən ibarət almanaxlar müəlliflərin yox, maddi durumu yaxşı olan nəşriyyatların hesabına tez-tez çap olunub kitabxanalara, məktəblərə hədiyyə veriləydi, bir qismi isə satışa çıxarılaydı. Ancaq onu da etiraf etmək zorundayıq ki, bu gün nəşriyyatların bir qismi istedadlı yox, məhz istedadsız adamların əsərlərini çap eləməklə bir təhər öz fəaliyyətlərin davam etdirir. Bunu nəşirlərin özlərinin də etiraf etmələri acı bir təbəssüm doğurur.

Müstəqillik illəri ədəbiyyatımıza yeni mövzular gətirmiş, uşaq nəsrinin və poeziyasının qarşısında yeni-yeni üfüqlər açmışdır. Bu günün uşaq ədəbiyyatında müstəqil Azərbaycan, vətən, Qarabağ mövzusu ön plana keçmişdir. Məmməd Namazın dahi şəxsiyyət, ümummilli liderimiz Heydər Əliyev haqqında yazdığı hekayələr əvvəlcə mətbuatda işıq üzü görmüş, sonra ayrıca bir kitab şəklində çap olunub oxucuların istifadəsinə verilmişdir. Tanınmış uşaq yazıçısının son illərdə yazdığı bir sıra şeirlərdə vətən torpağı, Azərbaycan məhəbbətlə tərənnüm olunur. Şairin günün hadisələri ilə səsleşən Qarabağ, Şuşa mövzusunda şeirləri az deyil.

M.Namazın “Torpaq” əsərində iki qonşudan söhbət açılır. Bu şeir neçə illər bundan qabaq F.Sadıqın Mete əfsanəsi əsasında yazdığı “Vətənin əl boyda daşı” poemasını xatırladır. Əsərin məzmunu bundan ibarətdir ki, ac qalan qonşuya himayədarlıq edən, ona duz-çörək verən digər qonşu xəyanətlə üzləşir. İndi də naxələf qonşu torpaq istəyir. Şeir bu misralarla bitir:

Qılınc parladı
Onun əlində:
–Torpaq satılmır
Mənim elimdə.
Mənim yurduma
Pis baxsan əgər,
İti qılıncım
Didənə girər.

Əlbəttə, müəllifin məramı yaxşıdır, ancaq şeirin bu cür ənənəvi sonluqla bitməsi yeni deyildir.

Zahid Xəlilin “Xocalı qartalı” əsərində əfsanəvi qəhrəmanlıqlar göstərərək vətən uğrunda şəhid olan milli qəhrəmanımız Əlif Hacıyevin həyatından bəhs olunur. Yazıçının həcmcə çox kiçik “Çərpələng” əsərində də şəhid-

lərin əbədi yaşamasından, onların ruhunun vətən övladlarının başının üstündə gəzməsindən təsirli bir dillə söhbət açılır. Valideynlərini itirən qaçqın uşaqların çərpələngin üstünə “Biz burdayıq” sözünü yazaraq onu havaya uçurmaları, uşaq sadələvhlüyü ilə ata-analarının bu yazıları oxuyub mütləq övladlarını tapacaqlarına inanmaları balaca qəhrəmanların daxili dünyasını açmaq vasitəsinə çevrilir. “Balaca kəşfiyyatçı” əsərinin qəhrəmanı da qorxmazdır, vətən uğrunda mübarizədə böyükklərin köməyinə gəlmək arzusu ilə yaşayır.

Fuad Tanrılıının “Sıldırım” hekayəsi hərbi vətənpərvərlik ruhunda yazılan bir əsərdir. Hekayədə Qarabağ uğrunda gedən müharibədən maraqlı bir epizod canlandırılıb. Hekayə bu cümlələrlə bitir: “Kişi abidə qarşısında diz çökdü. Uşaqlar da. Bu, ata-anaların yolunu davam etdirəcək övladların andı idi. Sədaqət andı”. **(Fuad Tanrılı, Günçişək. Bakı, 2005, s.159).**

Şair və yazıçılarımızdan H.Ziyanın, T.Mahmudun, İ.Tapdıqın, Z.Xəlilin, Ə.Quluzadənin, İ.İmanzadənin və başqalarının bu mövzuda yazdıqları əsərlər də diqqəti cəlb edir. Ancaq etiraf edək ki, bu sahədə müəyyən uğurlar qazanılsa da, hələ Azərbaycanın, ulu öndərin, vətənin azadlığı uğrunda şəhid olan onlarla milli qəhrəmanımızın adına layiq əsərlərin yazılmasına çox böyük ehtiyac vardır. Ona görə ki, yeni nəslin vətənpərvər ruhda böyüməsi üçün bu tipli əsərlərin meydana gəlməsi vacibdir.

Uşağın bədii obrazının yaradılması çox önəmli məsələlərdəndir. Bu tipli əsərlərdə ən yaxşı cəhət ondan ibarətdir ki, səciyyəvi detallar vasitəsilə balaca qəhrəmanın daxili dünyası, onun hiss və düşüncələri ön plana gətirilir. Fikrət Qocanın keçən il çap olunan “Dəcəl oğlan”, “Mən gözəl qızam” şeirləri bu baxımdan səciyyəvidir. Yaxşı cəhətdir ki, uşağın öz danışığı ilə onun bədii obrazı yaradılır:

Axı mən neyləmişəm? –
Bütün uşaqlar kimi
Bağcamıza getmişəm.
Nə etmişəm mən sizə? –
Sərçəyə daş atmışam,
Dəyib pəncərənizə.
Qız məndən qorxdı, qaçdı,
Əl atdım, hörükləri
Əllərimə dolaşdı.
Məni vurdu, ağladı.
Yox, mən dəcəl deyiləm,
Pişik məndən dəcəldi.
Özü yanıma gəldi,
Qulağını dişlədim,
Üzümü cırmaqladı.
Yenə mən günahkaram,
Amma pişik haqlıdı.
Dedilər pis oğlanam,
Yerim məktəbdə deyil!
Mən bağçada qalaram,
Qoy birinci sinifə
Pişik getsin gələn il!
“Göyərçin”, 2013, №1, s.2

Uşağın daxili dünyasının bədii əksi Məmməd Namazın, Mir Sabirin, Qəşəm İsabəylinin, Aləmzar Əlizadənin, Ələmdar Quluzadənin, Sevinc Nuruqızının, Qəşəm Nəcəfzadənin, Sərvaz Hüseynoğlunun və başqalarının uşaq şeirləri üçün daha səciyyəvidir.

Məmməd Namazın ikicə bəndlik bir şeirində sadələvh, eyni zamanda maraqlı düşüncə tərzinə malik uşağın məntiqi oxucunu düşündürür:

Bacım deyir əlimi
Buraxma ha, a Süsən.
Bu qarışıq şəhərdə
İtib aza bilərsən.

Mən baxıram şəhərdə
Gör nə qədər adam var.
Heç bu qədər adamın
İçində azmaq olar?

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. Bakı, 2014, s.145

Aləmzər Əlizadənin “Boyum uzanıb” şeirinin qəhrəmanın hərəkətləri də təbəssüm doğurur, onun təmiz, pak bədii obrazı göz önündə canlanır:

Bir səhər gəzə-gəzə
Çıxdıq çiçəkli düzə.
Sarı boyçiçəyini
Nənəm göstərdi bizə.

Söylədi: – Bu çiçəyin
Yaman gözəl ətri var.
Hər kim dərib qoxlasa,
Onun boyu uzanar.

Mən də dəstə bağladım,
Evimizdə saxladım.
Boyum uzansın deyər
Axşam-səhər qoxladım.

Biləsiz, belə yaxşı
Ətirli çiçək olmaz.
Axı deyəsən mənim
Boyum uzanıb bir az...

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. Bakı, 2014, s.94-95

Ümumiyyətlə, Aləmzər Əlizadənin əksər şeirlərindəki uşaq öz hazırcavablığı, məzəli hərəkətləri ilə yadda qalır.

Doğulub boya-başa çatdığı Xəlsə kəndinin təsvirinə Qəşəm İsabəyli poeziyasında daha çox yer verilmişdir. Bu şeirlərdə ilkinliyə, təbiiliyə, anaya məhbəbbət motivləri ön plandadır. Şairin “Çörək”, “Balaca, bapbalaca”, “Toplan və

sərçə”, “Külək”, “Anam” və s. şeirləri öz sadəliyi, dilinin aydınlığı, yumoristik bədii üslubu ilə diqqəti cəlb edir.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, yumoristik üslub uşaq ədəbiyyatı sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərən, son illərdə bir neçə şeir və nəsr kitabları çap etdirən Ələmdar Quluzadənin yaradıcılığı üçün daha səciyyəvidir. Onun “İt arısı” şeirində uşaq dünyasının yumoristik bir mənzərəsi göz önündə canlanır:

Şikarın dəcəlli
Hələ çətin bitəndi.
Yenə it arısının
Yuvasına şitəndi.
Qasım qaça bilmədi,
Yoncalığa ilişdi.
Qəzənfərin qolları,
Gərayın gözü şişdi.
İt də çölə atıldı
Həyətin barısından.
Deməginən qorxurmuş
İt də it arısından.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. Bakı, 2014, s.107-108

Goranboyda yaşayıb yaradan Ələsgər Əlioğlunun uşaq şeirləri öz yığcamlığı, uşaq təfəkkürünə uyğunluğu ilə diqqəti cəlb edir. Onun şeirlərində də uşağın lakonik cizgilərlə yaradılmış bədii obrazı ilə rastlaşırıq.

Mən atamdan hündürəm,
Mən anamdan hündürəm.
Bağda gəzib dolanan
Hər adamdan hündürəm.
Yaşım elə çox deyil,
Mən altı yaşındayam.
Hündürəm, ona görə
Ağacın başındayam.

“Göyərçin”, 2013, №1, s.2

Şairin “Boşqab sındıran oğlan”, “Sonra bildim”, “Yapışqan”, “Qurtarmayan nağıl” və s. şeirləri də uşaq təfəkkürünə uyğundur. Şeirlərinin əksəriyyəti cəmi dörd misradan ibarət olan Ə.Əlioğlu lakonik cizgilərlə balaca oxucunu düşündürə bilir:

Tənəyin üzümünü
Kal-kal yeyirmiş Mələk.
Mələkdən küsüb axır,
Ağaca çıxıb tənək.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. Bakı, 2014, s.136

Uşaqları təbiətə məhəbbət ruhunda tərbiyə etmək çox vacib məsələlərdəndir. Bədii əsərlərdə yaradılan canlı təbiət lövhələri, peyzajlar uşağın qəlbində nəcib insani duyğular oyadır.

Məlumdur ki, uşaqlığı kənddə keçən qələm adamlarının yaratdıqları təbiət lövhələri daha canlı, tərəvətli olur. Əsasən böyükələr üçün yazıb-yaradan İsmayıl İmanzadənin, Mahirə Abdullanın, Adil Cəmilin və başqalarının uşaqlar üçün yazdıqları şeirlərdə təbiət lövhələrinin, dağların, dərələrin, ətirli yamacların, gül-çiçəkli çəmənlərin, bulaqların, çayların təsviri səciyyəvi cizgilərlə əks olunur. Müəlliflərin folkloru, xalq yaradıcılığını yaxşı bilmələri onların uşaq şeirlərinə bir tərəvət, gözəllik bəxş edir.

İsmayıl İmanzadənin uşaq şeirlərində balaca qaçqının yurd həsrətinin təsviri ön planda dayanır. Bu uşaq doğulub boya-başa çatdığı kəndin dağlarını, düzlərini, gül-çiçəkli çəmənlerini, Araz sahillərini tez-tez xatırlayır. Şairin bu tipli əsərləri uşaq ədəbiyyatımızı yeni mövzularla zənginləşdirir.

Adil Cəmilin “İstisuda”, “Tərtər çayı”, “Yaylaqda”, “Yol və çay”, “Laçınqaya”, “Kəhər atım”, “Murov” və s. bu tipli şeirlərini oxuyanda göz önündə yurdumuzun gözəl təbiəti, kənd adamlarının həyat tərz, məişəti canlanır:

Çöl-çəmən ətirlənib,
Yamaca bax, yala çıx!
Qatar-qatar düzülüb,
Yan-yörəmdə alaçıq.

Biçənək biçilməyib,
Qorunur dağ ətəyi.
Sürü qayıtsın deyə
Çoban çalır tütəyi.

Yerlə, göylə əlləşir
Buxovlanmış kəhər at.
Meşədən odun gəlib,
Ocaq yanır çataçat.

Qırxbuğumun kətəsi
Sac üstündə buğlanır.
Alaçığın küncündə
Qaymaq payım saxlanır.

Şeir hələ bu təsvirlərlə də bitmir. Göz önündə nehrə
çalxayan, dili bayatılı, oxşamalı bir nənənin bədii obrazı
canlanır. Daha sonra təsvirlər bu misralarla bitir:

Axşam çökür dağlara,
Qoyun-quzu mələşir.
Bapbalaca çobanlar
Göy çəməndə güləşir.

Ürəyə qüvvət verir
Bulağın hər qurtumu.
Anam qədər sevirəm
Doğma ana yurdumu.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. Bakı, 2014, s.180-181

Uşaq ədəbiyyatı sahəsində müntəzəm çalışan, həm onun
yaranması, həm tədqiqi və həm də təbliği ilə müntəzəm

şəkildə məşğul olan Zəhid Xəlilin xidmətləri danılmazdır. Hələ 1969-cu ildə “Uçan çıraqlar” kitabının nəşri uşaq ədəbiyyatına istedadlı bir qələm sahibinin gəlməsindən xəbər verirdi. Bu kitabın ardınca “Qarışqalar”, “Mən rəngləri tanıyıram”, “Göydən üç alma düşdü”, “Quşlar, quşlar”, “Torağaylar oxuyur” adlı şeir kitabları nəşr olunan Zəhid Xəlil uşaq ədəbiyyatımızı yeni məzmunlu və bədii sənətkarlıq məziyyətləri ilə seçilən şeir və poemaları ilə zənginləşdirdi. Həmin şeirlərdən bir qisminin dərsləklərə düşməsi, bu prosesin indi də davam etməsi göstərir ki, Zəhid Xəlil müasir uşağın psixologiyasını, onun maraq dairəsini yaxşı bilir.

Maraqlı bir cəhət ondan ibarətdir ki, poeziyada nə qədər uğur qazansa belə, Zəhid Xəlil nəsr sahəsində öz qələmini sınaqda və bu sahədə daha böyük uğurlar qazandı. “Balıca”, “Cırtıdanla Azmanın nağılları”, “Çıraq nənənin nağılları” kitabları kütləvi tirajla çap olundu. Yazıcının imzası nəinki Azərbaycanda, eləcə də ümumittifaq miqyasında tanınmağa başladı. Görkəmli rus yazıçıları, tənqidçiləri mətbuatda Azərbaycan yazıcısının uğurları haqqında məqalələrlə çıxış etdilər. Görkəmli rus tənqidçisi İqor Motyaşov çox doğru qənaətə gəlirdi ki, Zəhid Xəlilin bütün hekayələri özünün rəngarəngliyi, kolliziyası ilə güclü yazıçı tənəyyülünün, fantaziyasının məhsulu olub xeyir qüvvələri şəre qarşı qoyur.

Xeyirlə şərin əbədi-əzəli mübarizəsinin uşaq nəsrində yeni məzmununda öz əksini tapması Z.Xəlil yaradıcılığı üçün çox səciyyəvidir. Azərbaycan xalq folklorunu, eləcə də dünya uşaq ədəbiyyatını çox gözəl bilməsi bu tanınmış uşaq yazıcısının ədəbi üslubunun formalaşmasında müstəsna rol oynayan amilə çevrilmişdir.

Sovetlər birliyi dövründə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı haqqında sanballı bir tədqiqat əsəri yaradıb onu Moskvada nəşr etdirən Zəhid Xəlil müstəqillik illərində də uşaq ədə-

biyyatı ilə ardıcıl məşğul olmuşdur. Lakin o, ali məktəbdə uşaq ədəbiyyatından mühazirələr oxusa da, uşaq ədəbiyyatına həsr olunan dissertasiya işlərinə rəhbərlik etsə də, vaxtilə böyük populyarlıq qazanmış “Çıraq”, “Sərbəst düşüncə” verilişlərini aparsa da, indi bu sahədəki fəaliyyəti bir qədər arxa plana keçmişdir. Digər tərəfdən, nəşriyyatların uşaq ədəbiyyatının çapına biganəliyi digər yazıçılar kimi Z.Xəlilin də populyarlığını azaltmışdır. Müstəqillik illərində yazıcının cəmi-cümlətanı bir-iki kitabı işıq üzü görmüş, onlar da müəllifin öz vəsaiti hesabına araya-ərsəyə gəldiyi üçün az tirajla nəşr edilmişdir. Elə buna görə də Azərbaycan uşaqlarının bu görkəmli uşaq yazıçısının son illərdə yazıb-yaratdığı əsərlərdən xəbəri yoxdur.

Zahid Xəlilin yubileyi münasibətilə cəmi yüz tirajla çap olunan “Yetmiş yaşı işığı” kitabında onun “Çınqı” povestini, bir sıra müasir məzmunlu hekayə və nağıllarını oxuyanda həm sevindim, həm də təəssüfləndim. Sevindim ona görə ki, Zahid Xəlil ömrünün ixtiyar çağında da gənclik eşqiylə yazıb yaratmağı bacarır, təəssüfləndim ki, bu əsərlər hələ ki kütləvi tirajla nəşr olunmayıb. Onların varlığından ən yaxşı halda yüz nəfərin xəbəri var.

“Çınqı” maraqlı süjetə və kompozisiyaya malik bir nağıl-povestdir. Əsərin qəhrəmanı real həyatdan götürülən insan yox, bir növ Buratinoya, Karlsona, elə Zahid Xəlilin özünün səksəninci illərin əvvəlində dünyaya gələn Balıcasına bənzər bir obrazdır. Əsərin qeyri-adi bir hadisə ilə – şəhərin işıqlarının gündüz də sönmək istəməməsinin təsviri ilə başlaması balaca oxucunu özünə ahənrüba kimi çəkir və hər şeyi öyrənmək istəyən uşaq bu olayın səbəbini öyrənmək üçün acgözlüklə nağılı oxumağa başlayır. Məlum olur ki, Çınqı nağıllar dünyasında yanan bir tonqaldan “çırt” eləyərək qopan bir qığılıcımdır. Çınqının nağılıcı ilə görüşü, onun yazı makinasına girməsi və “Sizin bütün nağıllarınızı yandıracam” söyləməsi təbəssüm doğurur. Onun qocaman

yazıçının yazı makinasından başlayan səyahətinin təsviri əsərin əsas məzmununu təşkil edir.

Avtobusla, meşənin içi ilə, təyyarə ilə səyahətin maraqlı təfərrüatları uşaq təxəyyülünə uyğun və cəzbedicidir. Avtobusun arxa oturacağının, pilotların cibinin yanması, qəhrəmanın limonad butulkasında yol getməsi, balaca Təranə ilə söhbəti, kimsəsiz bir qarının və qocanın nəvəsinə çevrilməsi, onun mahnı oxuması, dovşanın quyruğunu yandırması, Kürün sahillərinin təsviri, Cırtanla görüşü və s. maraqlı bir dillə təsvir olunub.

Yazıçı təxəyyülünün məhsulu olan balaca qəhrəmanın Rusiyadan, yazıçının istirahət elədiyi yaradıcılıq mərkəzindən öz böyük qardaşı Cırtanın yaşadığı Yevlax şəhərinə qədər səyahəti, onun başına gələn qəribə əhvalatlar yumoristik bir tərzdə təqdim olunur ki, bu da uşaqlar üçün yazılan əsərlərin bədii üslubu üçün son dərəcə vacib cəhətdir. Yazıçının istirahətdən qayıtması, onun nəvələri ilə görüşü nağılçını real aləmə qaytarsa da, poçtalyonun gətirdiyi məktub onu yenə də nağıllar dünyasına səsləyir: “Əzizimiz nağılçı baba! Gərək bizi bağışlayasınız. Biz bütün dünyaya yayılmışıq. Amma Sizi bir an belə unutmurduq. Sizə demək istəyirik ki, makinanızın içi təzə nağıllarla doludur. Onlar elə gözəl nağıllardır ki, ömrünüzdə beləsini yazmamısınız. Xahiş edirik, onu açasınız. Nağılların yolunu uşaqlar səbirsizliklə gözləyirlər. Sizi bərk-bərk öpürük.”

Bəli, doğrudan da, uşaqlarımız bu günümüzlə səsləşən yeni, orijinal nağılların yolunu gözləyirlər. Nağılçıların öz sehrli qutularını – makinalarını açıb işləmələri üçün isə onları həvəsləndirmək, əsərlərini günün tələblərinə uyğun şəkildə nəşr etmək lazımdır. Təəssüf ki, indi bu işin ağırlığını, xərcini çiyinə götürən nəşriyyatlarımız yox dərəcəsidədir. Hamı gözəl nağıllar istəyir və hamı da heç kəsi yox, uşaqlar üçün yazmayan yazıçıları qınayır. Qələm

adamlarını həvəsləndirmək, onlara sifarişlər vermək, nazı ilə oynamaq isə heç kəsin ağlına gəlmir.

Z.Xəlilin müxtəlif mövzularda yazdığı nağılların ən təqdirolunası cəhəti ondan ibarətdir ki, yazıçı təkcə uşaqları əyləndirmək naminə nağıl uydurmur, oxucuya ünvanlanan informasiyalar, öyrədici səciyyəli məlumatlar maraqlı süjet vasitəsilə onlara çatdırılır. Məsələn, “Sehrli bağban” nağılında albalı, badam, çaytikanı, xurma və s. bitkilərin faydası haqqında məlumat verilir. İnformasiyanın nağıl libasında təqdimi balaca oxucuları yormur, onları həm əyləndirir, həm də düşündürür.

Müasir ədəbiyyatımızda uşaqlar üçün maraqlı hekayələr, nağıllar, povestlər yazan qələm sahiblərindən biri də Fuad Tanrılıdır. Onun mətbuatda çap olunan hekayə və nağılları, eləcə də “Günçiçək” (Bakı, 2005) kitabında toplanan əsərləri müasir uşaq ədəbiyyatımızı əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşdirmişdir. Fuad müəllimin nəsr əsərləri üçün ən səciyyəvi cəhət balaca qəhrəmanların daxili dünyasını dialoqlar vasitəsilə açmaq cəhdidir. Bu tipli əsərlərdə müəllif müdaxiləsinə o qədər də ehtiyac qalmır. Müxtəlif məzmununda aparılan söhbətlər qəhrəmanların xarakterini açmaq vasitəsinə çevrilir. “Sehrli gecəyarı”, “Tək əldən səs çıxmaz”, “Çox öyünən tez döyülər”, “Xoş arzu”, “Düyməburun”, “Talada görüş”, “Zərrəcik” və s. nağıllar maraqla oxunur, uşaq təxəyyülünə uyğundur. Fuad müəllim ömrünün ixtiyar çağında da əlindən qələmi qoymur, öz maraqlı nağılları ilə tez-tez uşaq mətbuatında çıxış edir. Müəllifin uşaq psixologiyasını yaxşı bilməsi, balacaları daim müşahidə etməsi, nəvələri ilə oynaması, söhbətləşməsi onun əsərlərinə həyatilik gətirən başlıca amillərdəndir.

Taleyinə qaçqınlıq payı düşən Eyvaz Zeynalovun “Qırmızı almalar” (Bakı, 2007) kitabına toplanan hekayələr, nağıllar, rəvayətlər, povestlər uşaq oxusu üçün yararlıdır. E.Zeynalov həyat hadisələrini balacaların təfəkkürünə uy-

ğün şəkildə qələmə almağı bacarır. Hadisələri səciyyəvi detallar üstündə qurmağa çalışması Eyvazın hekayələrini oxunaqlı edən cəhət kimi yadda qalır. Məsələn, “Bahalı şokolad qutusu” adlı kiçik bir hekayədə uşağın müşahidə qabiliyyəti oxucunun diqqətindən yayınmır. Qonaq gedəndə o evdən bu evə, bu evdən o evə hədiyyə aparılan şokolad qutusunun uzun bir dövrə vurandan sonra yenə evə qaytması uşağın gözündən yayınmır. Onun “Ana, xəbərin var, bizim şokolad qutusu qayıdıb” sözləri adamın üzündə təbəssüm oyadır.

Eyvazın “Bərişdılar”, “Oyuncaq tapança”, “Sentyabrın birində”, “Qırmızı almalar”, “Ana və qız”, “Baba və nəvə”, “Balıqlar nə istəyirdi”, “Alma sayırıq”, “Duzlu su”, “Zəhmət ətri” və s. hekayələri də öz yığcamlığı ilə diqqəti cəlb edir. Bu yazıları oxuyanda onların balaca qəhərmanları göz önündə canlanır. Yaxşı cəhətdir ki, müəllif bu hekayələrinin hamısında balaca oxucuları mədəni, xeyirxah, zəhmətsevər olmağa səsləyir.

Əsasən şair kimi tanınan T.Ağayev, M.Namaz, Q.İsabəyli, A.Əlizadə, Ə.Əlioğlu və başqalarının uşaqlar üçün yazdıqları nəsr əsərləri öz yığcamlığı, lakonizmi ilə seçilir. R.Yusifqızının günümüzün reallığı ilə səsləşən kiçik hekayələri də maraq doğurur.

Uşaqlar üçün əsərlər yazılarkən onların psixologiyası, yaş səviyyəsi, qavrama imkanları mütləq nəzərə alınmalıdır. Təəssüflə diqqətə çatdırmaq istəyirəm ki, bizdə uşaq ədəbiyyatı nümunələri kimi təqdim edilən əsərlərin əksəriyyəti kiçikyaşlılar üçündür. Orta və yuxarı yaşlı uşaqlar çox zaman unudulur, onların yaş, anlam səviyyəsinə uyğun əsərlər isə yox dərəcəsindədir. Ona görə ki, balacalar üçün nəzərdə tutulan əsərlər, onlarda qoyulan mövzu və problematika artıq özlərini əhəmiyyətli dərəcədə böyük sayan 5-8, 9-11-ci sinif şagirdəri üçün o qədər də maraqlı deyildir. Gələcəkdə bütün bunlar mütləq nəzərə alınmalıdır.

Əlbəttə, kəmiyyət baxımından götürsək, uşaqlar üçün yazanların sayı o qədər də az deyildir. Lakin onların çap etdirdikləri nümunələri oxuyanda aydınca görünür ki, bu qələm sahiblərinin əksəriyyəti ümumi sözlər söyləməkdən, öyüd-nəsihət verməkdən uzağa gedə, uşaq psixologiyasına bələd olmadıqları üçün müasir oxucunun tələblərini ödəyə bilmirlər. Təəssüf ki, onların əksəriyyətinin yazıları dil və üslub baxımından qüsurludur ki, bu da uşaq ədəbiyyatı üçün çox böyük nöqsandır. Elə buna görə də uşaq ədəbiyyatına daxil olmayan cızmaqaraları təhlil etməyə belə lüzüm görmədik.

İcmaldan da göründüyü kimi, müasir uşaq ədəbiyyatının vəziyyəti o qədər də ürəkaçan deyildir. İndi uşaqlar üçün müasir məzmunlu, tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edən əsərlərin yazılmasına və nəfis şəkildə nəşrinə böyük ehtiyac duyulur. Əgər biz bu vacib işin öhdəsindən gəlmək əziyyətinə öz üzərimizə götürməsək, balalarımız digər xalqların uşaq ədəbiyyatı, cizgi filmlərinin təsiri altında böyüməli olacaqlar ki, bu da gələcəkdə bizə çox baha başa gələ bilər.

Bu gün nəşriyyatların istedadlı uşaq yazıçıları ilə birgə işinə çox böyük ehtiyac vardır. Yazıçı bilsə ki, onun əməyinə dəyər verilir, onda o, böyük həvəslə yazıb yaradar, yaradıcılıq axtarışları aparmaqdan yorulmazdı... Bütün bunlar isə öz növbəsində yeni tipli, yeni mündəricəli uşaq ədəbiyyatının yaranmasına rəvac verərdi.

Müasir uşağı dünyadan təcrid etmək mümkün deyildir. Elə buna görə də bu gün yeni tipli uşaq ədəbiyyatının da qarşılıqlı ədəbi əlaqələr zəminində formalaşmasına və yeni şəraitdə inkişafına böyük ehtiyac vardır. Vaxtilə böyük əənəsi olan rus uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərməsi danılmaz faktdır. Əlli cildlik dünya uşaq ədəbiyyatı, eləcə də SSRİ tərkibində yaşayan xalqların uşaq ədəbiyyatı antologiyalarının Azərbaycan dilində nəşri əhəmiyyətli

hadisələr sayılmalıdır. Belorus, qazax, özbək dillərində Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyalarının çap olunması, “Detskaya literatura” jurnalının 1982-ci ildə bir nömrəsini bütövlükdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına həsr etməsi, uşaqlar üçün yazan şair və yazıçılarımızın əsərlərinin rus və digər xalqların dilində nəşri ədəbiyyatımızın təbliği baxımından böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur. K.Çukovski, S.Marşak, S.Mixalkov, A.Barto, Y.Balaqinina, B.Zaxoder, V.Berestov, İ.Tokmakova, R.Sef, H.Sapgir kimi şairlərin, M.Prişvin, B.Jitkov, K.Paustovski, V.Bianki, Y.Çaruşin, A.Qaydar, L.Kasil, N.Nosov, V.Jeleznikov və başqa bu kimi nasirlərin əsərlərinin dilimizə çevrilməsi və nəşri uşaq oxusu üçün nəzərdə tutulan tərcümə ədəbiyyatımızı xeyli dərəcədə zənginləşdirmişdir. Digər tərəfdən, bu əsərlər Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına da əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir.

Ümumittifaq miqyasında uşaq ədəbiyyatı ilə bağlı keçirilən müşavirələr ədəbiyyatların qarşılıqlı zənginləşməsinə səbəb olmuşdur. Təəssüf ki, Sovetlər Birliyi dağılandan sonra bu ənənələr tamamilə unudulmuşdur. Ancaq onu da qeyd edək ki, müstəqillik illərində Azərbaycanın türk xalqları uşaq ədəbiyyatları konqreslərinə ev sahibliyi etməsi də təsadüfi səciyyə daşmamışdır. Konfranslarda Y.Akpınarın, Zəki Gürelın, N.Bekiroğlunun, T.Şimşəyin, A.Atalayın, A.Küçükavşarın, Mustafa Oğuzun, H.Vuralın, R.Altıntaşın, T.Karataşın, A.Gültekinin və b. türk, B.Nəbiyevin, Z.Xəlilin və bu sətirlərinin müəllifinin Azərbaycan, M.Karanın türkmən, L.Turdumanbetovanın, N.Süleymanovanın qırğız, R.Barakayevin, T.Adaşbayevin özbək, T.Zaripova Çetinin Kazan tatarlarının, İ.Kerimovun Krım tatarları, M.Abbasının, H.Raşidinin, B.Esedinin İran Azərbaycanı, E.Nəbiyeviçin, L.Məmmədovanın Dağıstan, F.Hocin Makedoniya türklərinin uşaq ədəbiyyatının müasir vəziyyəti ilə bağlı məruzələri faydalı olmuş, ümumtürk uşaq ədəbiyyatı

tarixlərinin yaranması ideyası meydana gəlmişdir. Şübhəsiz ki, bütün bunlar uşaq ədəbiyyatının tədqiqi və təbliğinə marağın nəticəsi kimi diqqəti cəlb edir.

Müasir uşaq ədəbiyyatının qarşısında yeni dövrün vətəndaşını hazırlamaq kimi son dərəcə mühüm bir məsələ dayanır. Bu vəzifənin öhdəsindən gəlmək üçün dünya uşaq ədəbiyyatı ənənələrindən bəhrələnməklə yeni məzmun və mündəricəli, bədii sənətkarlıq baxımından mükəmməl sənət əsərləri yaratmağa böyük ehtiyac duyulur. Bu vəzifəni yerinə yetirmək üçün potensial imkanı olan təcrübəli yazıçıları işə cəlb etmək, həmçinin yeni yazıçıların yetişdirilməsi kimi mühüm vəzifələr dayanır. Unutmayaq ki, uşaq ədəbiyyatı strateji əhəmiyyətə malik bir sahədir. Ölkəmizin gələcəyini etibar edəcəyimiz şəxslərin hələ uşaq ikən milli-mənəvi dəyərlərimizə məhəbbət ruhunda tərbiyə olunması son dərəcə vacib bir məsələdir. Ona görə məni bir yaradıcı adam, pedaqoq, nəşir kimi “sabahın ədəbiyyatı nə zaman yaranacaq?” sualı çox düşündürür.

28.12.2014

Manera.az. 01.02.2017

ANA SÖZÜ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, görkəmli dövlət xadimi, müdrik siyasətçi Heydər Əliyevin 18 iyun 2001-ci il tarixdə “Dövlət dilinin təbiiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” imzaladığı sərəncam, eləcə də onun ayrı-ayrı çıxışlarında dilimiz, ədəbiyyatımız, yeni nəslin tərbiyəsi ilə bağlı söylədiyi fikirlər bütün ziyalıları – yazıçıları, dilçiləri, ədəbiyyatşünasları, pedaqoqları bu sahədə yorulmaq bilmədən fəaliyyətə həvəsləndirmişdir. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin 04. 02. 2002-ci il tarixli 705 və 31. 07. 2002-ci il tarixli 807 sayılı əmri ilə təsdiq edilən dörd kitabdan ibarət “Ana sözü” adlı dərs vəsaitlərinin çap olunmasını (“Çaşıoğlu” nəşriyyatı, Bakı,

2002) bu sahədə atılan uğurlu addımlar hesab etmək olar. Birinci, ikinci, üçüncü və dördüncü sinif şagirdləri üçün hazırlanan bu dərsliklərə mətn seçərkən uşaqların yaş xüsusiyyəti, onların anlaq səviyyəsi nəzərə alınmışdır. Pedaqoji elmlər namizədi, dosent Bilal Həsənlı və filologiya elmləri namizədi, dosent Əsgər Quliyevin tərtib etdikləri, professor Yəhya Kərimovun redaktəsi ilə çap edilən bu kitablar olduqca faydalı dərş vəsaitləridir.

Kitabların hamısının möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyevin aşağıdakı sözləri ilə açılması da təsadüfi deyildir: “Uşaqlar bizim sevincimizdir, uşaqlar bizim gələcəyimizdir...” Ona görə ki, tərtibçilər “Ana sözü” adlı dərş vəsaitlərinə məhz millətin gələcəyi olan uşaqların hərtərəfli, vətənin adına layiq oğullar və qızlar kimi böyüməsi və tərbiyə olunması üçün yardımçı ola biləcək əsərlər daxil etmişlər. Bu hekayələrin, nağılların, şeirlərin dili sadə, oxunaqlı və aydındır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının qurulması yeni milli metodologiyanın formalaşmasını tələb edir. Bunun üçün müasir dövrümüzzlə, dövlət siyasətimizlə səsleşən, tərbiyə işimizin yeni istiqamətdə inkişafına kömək edən bədii nümunələrlə zəngin oxu kitablarına olduqca böyük ehtiyac vardır. Ona görə ki, təkcə proqram əsasında yazılmış dərsliklər hər şeyi öyrənməyə meylli müasir uşağın tələbatını tam ödəmək imkanına malik deyildir. Digər tərəfdən, uzun illər uşaqlar üçün çap edilən ən gözəl Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı nümunələrinin latın qrafikasında olmaması bu tipli dərş vəsaitlərinə ehtiyacı daha da artırır.

Bu da danılmaz həqiqətdir ki, uşaqların oxu vərdişlərinin inkişafında, eləcə də onların dünyagörüşünün formalaşmasında bədii ədəbiyyatın rolu olduqca böyükdür. Balaca məktəblilərdə ilkin poetik təfəkkür, elmi dünyagörüşü məhz uşaq vaxtında formalaşır. Con Lokun “ağ lövhə” adlandırdığı uşaq beyni hər cür informasiyaya çox həssasdır.

Bu ilkin informasiyalar, müxtəlif çeşidli məlumatlar poetik libasa bürünüb uşaq təfəkkürünə hakim kəsildikdə, onların təsir gücü, yaddaşda daimi qalma ehtimalı çox olur, yeni insanın şəxsiyyətinin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Bu baxımdan dörd kitabdan ibarət “Ana sözü” adlı oxu kitablarında toplanan bədii materiallar diqqəti cəlb edir. Uşaq mətbuatını, “Göyərçin”, “Günəş” jurnallarını, “Savalan” qəzetini, eləcə də müasir yazıçılarımızın yeni çap olunan kitablarını diqqətlə izləyən tərtibçilər didaktik, eləcə də tərbiyəvi əhəmiyyətə malik ən gözəl şeir və nəsr nümunələrini seçib bu kitabda verməklə olduqca faydalı bir iş görmüşlər.

“Azərbaycan – yurdum mənim” adlanan bölmədə vətən torpağının əsrarəngiz gözəlliklərini tərənnüm edən yığcam poetik nümunələr toplanmışdır. Doğulduğu torpağa məhəbbət hisslərinin aşılmasında bu əsərlər müəllimin yaxın köməkçisinə çevrilə biləcəkdir. Bu bölmədə verilən şeirlərdə yeni dövrün ab-havası duyulmaqdadır. Dövlət simvollarımıza, tarixi günlərə, müstəqillik yollarında daddığımız ağır-acılara həsr edilən şeirlərə kitabda geniş yer ayrılması təqdirəlayiq haldır.

Bu üç rəngli bayrağım
Gözümün işığıdı.
Azadlıq yağışından
Doğan göyqurşağıdı.

Üstündəki ay, ulduz
Gəlir mənim xoşuma.
Ay üzüyə bənzəyir,
Ulduz onun qaşına.

Üçrəngli bayraq bizə
Təsəllidi, dayaqdır,
Yolumuzun üstündə
İşıq saçan mayakdır.

“Təbiəti sevak və qoruyaq” başlığı altında şair və yazıçılarımızın hər sinfin yaş xüsusiyyətinə, anlama səviyyəsinə uyğun əsərləri verilmişdir. Fəsillərə, bitkilərə, heyvanlara və quşlara həsr edilən şeir və hekayələr öz yığcamlığı, lakonizmi ilə diqqəti cəlb edir. Yaxşı cəhətdir ki, buradakı şeirlər təkcə tərənnüm xarakteri daşımır, təbiət hadisələri, bitkilər, heyvanlar və quşlar haqqında yığcam poetik məlumatlar əsərlərin didaktik əhəmiyyətini artırır.

Kitabların hamısında məktəb həyatından bəhs edən, şərfli müəllim əməyindən poetik şəkildə söhbət açılan əsərlər verilməsi də təsadüfi deyildir.

Mən məktəbə gedirəm,
Güc gəlib qollarıma.
Mənim ilk müəllimim
Göz dikib yollarıma.

Mən məktəbə gedirəm,
Sevinir, ellər gülür.
Qanadım yoxdur uçam,
Əlimdə güllər gülür.

Mən məktəbə gedirəm,
Baxır hər yoldan ötən.
Övladların boy atır,
Gözlərin aydın, Vətən!

“Hikmət xəzinəsindən” adlı bölmədə toplanan əsərlərin hamısı didaktik əhəmiyyətə malikdir. Məhəmməd Peyğəmbərin hikmətli sözləri ilə açılan bu bölmədə toplanan əsərlərdə müxtəlif həyatı problemlərə toxunulur. Nəsirəddin Tusi, Xaqani Şirvani, A. Bakıxanov, Sədi Şirazi və başqalarının hikmət və nəsihətləri, “Kəlilə və Dimnə”, eləcə də digər şərq mənbələrindən gətirilən ibrətamiz hekayətlər

oxucunu düşündürür, onu mühakimə yürütməyə həvəsləndirir.

“Ana sözü” adlı dərs vəsaitlərində Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Məmməd Rahim, Mirmehdi Seyidzadə, Mirvarid Dilbazi, Xanımana Əlibəyli, Hüseyn Abbaszadə, Zeynal Cabbarzadə, Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Qabil, Teymur Elçin, Hikmət Ziya, Tofiq Mahmud, Tofiq Mütəllibov, Xəlil Rza Ulutürk, Əli Kərim, Fikrət Sadıq, İlyas Tapdıq, Məstan Günər, Əli Səmədli, Nəriman Süleymanov, Zahid Xəlil və başqa bu kimi görkəmli yazıçıların əsərlərindən gen-bol istifadə edilmişdir.

Yaxşı cəhətdir ki, kitabda ənənəvilik prinsipi gözlənilmiş, müasir yazıçılarımızın əsərləri ilə bərabər, uşaq ədəbiyyatının təşəkkülündə və inkişafında mühüm xidmətlər göstərmiş A.Bakıxanov, S.Ə.Şirvani, F.Köçərli, R.Əfəndiyev, A.Səhhət, M.Ə.Sabir, A.Şaiq kimi klassiklərimizin bu günümüzə səsləşən, tərbiyəvi əhəmiyyətini itirməyən əsərlərindən də istifadə olunmuşdur.

Vəsaitlərdə yeri gəldikcə L.Tolstoy, K.Uşinski, R.Həmzətov kimi digər xalqların yazıçılarının əsərlərindən istifadə olunsada, dünya uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılıq nümunələri bu kitablarda lazımi səviyyədə öz əksini tapmamışdır. İnanırıq ki, müəlliflər gələcək nəşrlərdə bunu mütləq nəzərə alacaqlar.

Dərs vəsaitlərinin hamısında folklor nümunələrindən yetərincə istifadə edilməsi təqdirəlayiqdir. Təcrübə göstərir ki, uşaq təfəkkürünün, fantaziyasının, nitqinin inkişafında xalq yaradıcılığı nümunələrinin rolu əvəzsizdir. Bu baxımdan kitablarda verilən mövsüm nəğmələri, bayatılar, sanamalar, düzgülər, tapmacalar, lətifələr, əyləncələr, oyunlar, atalar sözləri, təmsillər uşaq oxusu üçün yararlı ədəbi nümunələrdir.

Nağıllar aləminə həsr edilmiş səhifələrə daha geniş yer ayrılması da təsadüfi deyildir. Ona görə ki, uşaqlar nağılı

çox sevirlər. Yaxşı cəhətdir ki, nağıllara həsr edilmiş bölmədə Azərbaycan nağılları ilə yanaşı dünya xalqlarının nağıllarından da gen-bol istifadə edilmişdir.

Dərs vəsaitlərinin bədii tərtibatı da lazımi səviyyədədir. Rəssamlardan C.Dərbəndi, İ.Həsənov, A.Ələkbərov və başqlarının çəkdiqləri rəsmlər bədii mətnlərin daha asan qavranılmasına yardımçı olur.

Kitabların hamısının üz qabığında görkəmli alim, pedaqoq Firudun bəy Köçərlinin uşaqlar əhatəsində şəklinin verilməsi də simvolik xarakter daşıyır. Müəlliflərin – tərtibçilərin uşaqlara müraciətlə yazdıqları ön sözdə onların məqsəd və məramı açıq duyulmaqdadır: “Böyük alim, müəllim Firidun bəy Köçərli hələ keçən əsrin əvvəllərində uşaqların sinifdən xaric oxusu üçün “Balalara hədiyyə” adlı kitab hazırlayıb nəşr etmişdi. Qarşınızdakı “Ana sözü” kitabı F.Köçərlinin tutduğu yolun davamıdır.”

Yaxşı cəhətdir ki, ədəbi nümunələr seçərkən müəlliflər təkcə mövzu, məzmun arxasınca qaçmamış, bədii sənətkarlıq, dil və ifadə baxımından diqqəti cəlb edən əsərlərə üstünlük verilmişdir.

Əlbəttə, kitablar nöqşanlardan da xali deyildir. Ancaq ümid edirik ki, müəlliflər son dərəcə vacib olan bu dərs vəsaitləri üzərində döənə-döənə işləyəcək, onları yeni-yeni mətnlərlə zənginləşdirəcəklər.

“Azərbaycan müəllimi” qəzeti,

23-29 avqust 2002-ci il.

NAĞIL VƏ RƏSM DÜNYASI

Hər bir peşə, sənət sahibinin, o cümlədən də rəssamların qəribə, sehrli bir nağıl dünyaları olur. Yaradıcı adamlar ömürləri boyu özlərini nağıllar aləmində hiss edirlər. Öz mənbəyini uşaqlıq illərindən, doğulub boya-başa çatdığı torpaqdan, kənddən götürən bu nağıl dünyası insanın ömrünün sonuna qədər davam eləyir. Əslində hər insanın özü elə bir nağıl qəhrəmanıdır.

Əziz balalar, əlinizdəki bu kitabda çoxlu adamlardan, onların başına gələn hadisələrdən söhbət açılsa da, əslində bu nağılların, hekayələrin baş qəhrəmanı elə müəllifin özüdür – Bulud Əlişoğludur. Bulud peşəkar rəssamdır. Uzun illərdir ki, mətbuatda işləyir, müxtəlif mövzulu, ayrı-ayrı janrlarda çəkilən rəsm əsərlərinin müəllifidir.

Azərbaycanın dilbər guşələrindən birində – Gədəbəydə doğulan Bulud Əlişoğlu uşaqda görüb duyduqlarını öz təxəyyül süzɡəcindən keçirərək onları kağız üzərində əbədiləşdirməyə çalışır. Lakin uşaqlıq xatirələrinin elə məqamları var ki, onların hamısını rəsmlərlə ifadə etmək olmur. Elə buna görə də Bulud arabir fırçanı yerə qoyub qələmi əlinə almağa ehtiyac hiss eləyir. Məhz bu kitabda toplanan yığcam hekayələr, nağıllar Bulud Əlişoğlunun rəsmlə ifadə eləyə bilməyib sözlə əks etdirməyə çalışdığı məqamlardır. Yığcamlıq bu hekayələrin, nağılların başlıca məziyyətini təşkil edir.

Buludun nağıllarının bir qismi zəngin xalq yaradıcılığından, folklordan qaynaqlanır. Uşaqlıqda eşitdiyi rəvayətləri, nağılları yeni şəkildə qələmə almaq cəhdi pis təsir bağışlamır. Bu baxımdan "Səməni", "Qarının borcu", "Bulaq və sel", "Bəxt və ağıl" yazılarını misal gətirmək olar. Mövzusu müasir həyatdan götürülən bəzi hekayələrdə də xalq hikmətlərindən istifadə edilir. Bəzi hekayələrin, nağılların ideyası "Özü yıxılan ağlamaz", "Böyüyün sözünə

baxmayan böyürə-böyürə qalar”, “İtlə dostluq elə, çomağı əlindən yerə qoyma” tipli kəlamlarla ifadə olunur.

Uşaqlığı kənddə keçən bütün insanlar kimi Bulud da xalq yaradıcılığını, təbiət hadisələrini yaxşı bilir, otu, çiçəyi, böcəyi, quşları, heyvanları tanıyır, gözəlliklərdən zövq almağı bacarır. Bunlar isə onun hekayələrinə, nağıllarına həyatilik gətirir. Bu baxımdan Buludun “Torpaq niyə çatlayır”, “İldırım”, “Qarısqalar”, “Sərxanın dovşanları”, “Barsız ağac”, “Ev ilanı” hekayələri diqqəti cəlb edir.

Hekayələrin böyük bir qismi uşaqların həyatına həsr olunub. Bulud Əlişoğlunun hekayələrinin balaca qəhrəmanları – Firuz (“Tənbeh”), Orxan (“Özü yıxılan ağlamaz”, “Bir dolça su”), Fərid (“Afərin, Fərid”), Samir (“Xanım xalanın oğlu”), Polad (“Balıq”, “Dəmirçixana”), Həsən (“Parkda gəzinti”), Aysel (“Dayaq”), Rəna, Könül (“Analar”), Rauf (“Göy alça”), Ləman (“Bir parça çörək”), Aqil (“Yançı yumurta”) müxtlif məqamlarda oxuculara təqdim olunur. Yığcam, fərqli hadisələr, bir-birinə bənzəməyən situasiyalar bu uşaqların xarakterlərinin müəyyən cizgilərini açmağa yardımçı olur. Hiss olunur ki, bu insanların əksəriyyəti müəllif təxəyyülünün məhsulu deyil, onun həyatda gördüyü, ünsiyyətdə olub müşahidə etdiyi uşaqlardır. Buludun günümüzün problemləri ilə səsleşən mövzulara müraciəti də təqdirəlayiqdir. Onun “Qanlı torpaq”, “Qaçqınlar”, “Çomağı əlindən yerə qoyma”, “Erməni xisləti”, “Azadın fərasəti” yazılarının başlıca leytmotivi azgın düşmənlərə qarşı nifrət hissi oymaqla ibarətdir.

Bulud Əlişoğlunun bu kitabını digər kitablardan fərqləndirən ən başlıca cəhət ondan ibarətdir ki, rəsmlərin də, nağılların, hekayələrin də müəllifi elə onun özüdür. Bu hekayələri, nağılları oxusanız, rəsmlərə diqqətlə baxsanız Bulud Əlişoğlunun nağıllar, rənglər dünyası haqqında müəyyən təsəvvürə malik olacaqsınız. Son söz, əlbəttə ki, tükü-tükdən seçməyi bacaran həssas oxucunundur.

25 avqust 2007-ci il.

DİSSERTASIYALAR, ONLARIN MƏZİYYƏT VƏ NÖQSANLARI

“Səməd Vurğun yaradıcılığında insan: millilik və ümumbəşərilik”

Dövrün, zamanın dəyişməsi, Azərbaycanın müstəqillik qazanması milli mədəniyyətimizin aynası olan ədəbiyyat tariximizi yenidən araşdırmaq zərurətini ortaya qoymuşdur. Xüsusilə, yetmiş illik sovet dövründə yaranmış zəngin ədəbi irsimizin yeni milli metodologiya baxımından tədqiqinə, o vaxt üçün səciyyəvi hesab edilən əsərlərə, çoxsaylı monoqrafiyalara, dissertasiyalara, məqalə və resenziyalara istinadən fikir və mülahizələr yürütməyə, sənət əsərlərinin məziyyət və nöqsanlarını müasir ədəbiyyatşünaslıq elminin tələbləri baxımından daha obyektiv meyarlarla dəyərləndirməyə böyük ehtiyac vardır.

Məhz bu baxımdan Adilxan Hüseynəli oğlu Bayramovun görkəmli Azərbaycan şairi Səməd Vurğunun həyatı, şəxsiyyəti və yaradıcılıq yolunu tədqiqat obyektinə seçməsi faktının özü təqdirəlayiqdir. Çünki sovet dövrü klassiklərinin ən görkəmli, öncül, ədəbi hadisələrə təsir etmək gücünə qadir nümayəndələrindən biri olan Səməd Vurğunun həyatı və mübarizəsi, müxtəlif çeşidli, rəngarəng mövzu və problematikaya, yüksək bədii sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə malik əsərləri tədqiqatçı üçün zəngin material verir. Səməd Vurğundan danışmaq sovet dövrü ədəbiyyatının ümumi mənzərəsi haqqında dolğun təsəvvürə imkan yaradır.

Bir faktı da xüsusi qeyd etməyi lazım bilirəm ki, dissertasiyanın yüksək səviyyədə alınması təkcə araşdırıcının istedad və qabiliyyətindən yox, eyni zamanda tədqiqat mövzusunun özündən də xeyli dərəcədə asılıdır. Məhz Adilxan Bayramovun doktorluq dissertasiyasını Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığına həsr etməsi onun tədqiqatının məziy-

yətlərini şərtləndirən aparıcı amillər sırasındadır. Ona görə ki, usta nə qədər bacarıqlı olursa-olsun, əgər onun tikinti materialı keyfiyyətsizdirsə, gözəl abidə yaratmaqdan söhbət belə gedə bilməz. Adilxan Bayramovun xoşbəxtliyi ondadır ki, Səməd Vurğun kimi qüdrətli bir sənətkarın yaradıcılıq yolunu tədqiqat obyektini seçib.

Məlumdur ki, Səməd Vurğunun həyatı və yaradıcılığı haqqında çoxlu namizədlik, doktorluq dissertasiyaları, monoqrafiyalar, məqalələr, resenziyalar yazılıb. Sovet dövrü poeziyası barədə yazılan elə bir problematik məqalə yoxdur ki, orada bu görkəmli şairin yaradıcılığına istinad edilməsin. Adamı düşündürən budur ki, əsərləri, şəxsiyyəti barədə çox deyilmiş, çox yazılmış bir sənətkar haqqında tədqiqatçı yeni bir söz deyə biləcəkmi?

Cavab müsbətdir və bu yeniliyi şərtləndirən ən başlıca amil isə zamanın dəyişməsi ilə bağlı ədəbiyyat tariximizi tədqiqatçının yeni meyarlarla araşdırmaq, saf-çürük etmək, o dövrün hadisələrinə, ədəbi faktlarına bu günümüzün reallığı prizmasından baxmaq meyli ilə əlaqədardır.

Təhlillərin zəngin, səciyyəvi ədəbi faktlar, ayrı-ayrı vaxtlarda yazılmış dissertasiyalar, monoqrafiyalar, müxtəlif mündəricəli məqalələr, indiyə qədər istifadə olunmamış arxiv materiallarına, şairin ayrı-ayrı problemlərlə bağlı çıxışlarının mətnlərinə, eləcə də onu yaxından tanıyan, daim ünsiyyətdə olan insanların xatirələrinə istinadən aparılması göstərir ki, iddiaçı Səməd Vurğunun həyatı və yaradıcılığı, şəxsiyyəti ilə bağlı məsələlərin hamısını dərinlən öyrənmiş, önəmli, şairin şəxsiyyətini, onun mübarizələrlə dolu ömür yolunu işıqlandırmğa yardımçı olan heç bir xarakterik detallı gözədən qaçırmamağa çalışmışdır.

Həm araşdırmalar süzgəcindən keçirdiyi ədəbi materialları, həm də onlar haqqında yazılmış saysız-hesabsız məqalələri oxuyub analiz etməsi göstərir ki, Adilxan Bayramovun tədqiqat işi uzunmüddətli axtarışların qanunauyğun

yekunu kimi meydana gəlmişdir. Dissertasiyanın strukturu, təhlillərin bir-birini tamamlayan səciyyəvi problemlər işığında araşdırmaya cəlb edilməsi bunu deməyə əsas verir.

Tədqiqatın əsas məzmunu giriş, dörd fəsil və nəticədə öz əksini tapmışdır. Dissertasiyanın girişi AAK-ın müvafiq təlimatına uyğun şəkildə tərtib olunmuşdur. İddiaçı mövzunun aktuallığını inandırıcı arqumentlərlə əsaslandırmağa çalışmış və məqsədinə nail ola bilmişdir. Giriş dissertasiyanın əsas məzmunu haqqında ilkin elmi təsəvvür yaradır. Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri bölməsində məntiqi ardıcılıqla sadalanan problemlər dissertasiya boyu öz elmi şərhini tapmışdır.

“Səməd Vurğun və tarixi şəxsiyyət problemi” adlanan birinci fəsildə görkəmli şairin 1940-cı ildə “Bakinskiy raboçi” qəzetində gedən bir cümləsini (“Azərbaycanın elmi tarixini yaradaq”) ön plana gətirən Adilxan Bayramov bu məsələ ilə bağlı şairin öz elmi qənaətlərini bədii əsərlərində reallaşdırmaq cəhdini izləməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Doğrudan da, xalqımızın taleyində mühüm rol oynayan ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin bədii obrazlarını yaratmağa çalışan Səməd Vurğun onların həyatını tarixi mənbələrə istinadən öyrənməyə cəhd göstərmiş, arzu elədiklərini tapmayanda qəhrəmanların ömür yolunun qaranlıq məqamlarına öz istedadının, təxəyyülünün, poetik fəhminin gücü ilə işıq salmağa çalışmış və bir sıra maraqlı bədii obrazlar yarada bilmişdir. İddiaçı da öz araşdırmalarını məhz bu cəhəti nəzərə almaqla aparmağa çalışmışdır.

Dissertasiyada təkcə tarixi şəxsiyyətlərin bədii obrazının təhlili aparılmamış, həm də yeri gəldikcə şairin yaradıcılıq prosesini, yazı manerasını, əsər üzərində necə işləmək üslubunu işıqlandırmaq baxımından maraqlı informasiyalar da verilmişdir. Məsələn, S.Vurğunun arxivindəki albomun titul vərəqindəki məlumatın (s.12) dissertasiya səhifələrində öz əksini tapması şairin yaradıcılıq planlarının genişliyi,

onun Azərbaycanın tarixi keçmişini sistemli bədii təsvirə cəlb etmək arzusu, iş prinsipi, təxəyyülü, fərdi yaradıcılıq üslubu haqqında müəyyən təsəvvür yaradır. Dissertasiya boyu bu və ya buna bənzər digər arxiv sənədlərindən istifadə həm əsərdəki informasiya tutumunu artırır, onu zənginləşdirir, həm də dissertasiyanın elmi yeniliyini şərtləndirən amillər silsiləsi kimi maraq doğurur.

Adilxan Bayramov apardığı araşdırmalardan məntiqi nəticə çıxarmağa çalışarkən doğru qənaətə gəlir ki, S.Vurğunun tarixi mövzuda yazılan bir sıra əsərləri həm də müasirlik baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Tarixi keçmişdə baş verən hadisələrlə şairin yaşadığı dövrdə cərəyan edən hadisələr arasında paralellər axtarmaq cəhdi də maraqlıdır.

“Mənzum roman və insan xarakterləri” bölməsində şairin poemaları tədqiqat obyektinə seçilir. Dissertant fikirlərini əsaslandırmaq üçün bütün poemalara deyil, əsasən “Komsomol poeması”na və “Aygün”ə istinad edir. Şairin həyatdan götürdüyü hadisə və obrazları öz sənətkarlıq təxəyyülü ilə daha da zənginləşdirməsi, hər bir hadisə və obraza dövrün tələbləri baxımından yanaşma prinsipi onun əsərlərinin həyatiliyini artıran amillər kimi dəyərləndirilir.

Dissertasiyanın müharibə və insan probleminə həsr olunmuş üçüncü fəslində şairin həmin mövzuda yazılmış şeirləri, eləcə də “İnsan” pyesi təhlil süzgəcindən keçirilir. S.Vurğunun “Cəbhədə”, “Vətən ordusu”, “Qızıl əsgər”, “Vətənin keşiyində”, “Səhər-səhər”, “Ananın öyüdü”, “Şəfqət bacısı”, “Mənə belə söylədilər”, “Tarla nəğməsi”, “Ukrayna partizanları”, “Adsız qəhrəman”, “Bayraqdar”, “Partizan Babaş”, “Sovqat”, “Yanğın” və onlarca bu tipli şeirlərinin təhlili zamanı iddiaçı fikirlərini əsaslandırmaq, şairin müharibəyə münasibətini şərh etmək, onun ön cəbhədə əsgərlərlə şəxsi görüşlərinin təsir gücünü göstərmək üçün bu qüdrətli söz ustasının çıxışlarının mətnlərindən, döyüşçülərin xatirələrindən də istifadə edir.

Yeri gəldikcə onu da qeyd edək ki, S.Vurğunun siyasi rəhbər Kamal Qasimovla, təyyarəçi Məzahir Abbasovla, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı İsrail Məmmədovla, partizan Babəş Dadaşovla və başqaları ilə şəxsi tanışlığı onun əsərlərində döyüşçü obrazlarının daha dolğun, dinamik çıxmasına zəmin yaratmışdır. Həyat qəhrəmanlarını ədəbiyyat qəhrəmanlarına çevirmək S.Vurğunun yaradıcılıq üslubu üçün xarakterik bir cəhət olmuşdur. Əmək qəhrəmanlarından Sarvanın, Manyanın, Bəstinin bədii obrazlarının yaradılması da təsadüfi xarakter daşımır, şairin yaradıcılıq yolunun istiqamətini müəyyənləşdirməyə yardımçı olur. Tədqiqatçı doğru qənaətə gəlir ki, S.Vurğun öz qəhrəmanlarının əksəriyyətini məhz həyatdan ədəbiyyata gətirmiş, zəngin insan xarakterləri yarada bilmişdir.

“Pravda”, “İzvestiya”, “Krasnaya zvezda” qəzetlərində görkəmli rus şairlərinin müharibə mövzusunda əsərləri çap olunan gün “Kommunist” qəzetində Səməd Vurğunun eyni mövzulu şeirlərlə çıxış etməsi faktından istifadə iddiaçının heç bir önəmli detallı nəzərdən qaçırmamasından xəbər verir. Bu maraqlı fakt, müqayisə Sovetlər Birliyində Vurğun sözünə, Vurğun sənətinə nə dərəcədə ehtiyac olduğunu göstərmək baxımından maraqlıdır. Müəllifin bu faktı başqa ədəbiyyatşünasın əsərindən götürməsi də onun fikirlərinin dəyərini azaltmır, əksinə, dissertantın Vurğun haqqında yazılan heç bir tədqiqatı nəzərdən qaçırmamaq cəhdindən xəbər verir.

“İnsan” pyesinin təhlilinə həsr olunmuş səhifələrdə araşdırıcı həm də şairin əsər üzərində necə işləməsindən, “İnsan”a və onun müəllifinə olan hücumlardan söhbət açmaq fikri və mülahizələrinin əhatə dairəsini genişləndirir.

Dissertasiyanın aparıcı fəsillərindən biri də bədii obraz yaradıcılığında millilik və ümumbəşəriiliyin vəhdəti məsələsinə həsr olunmuşdur. Problemə şairin elmi-nəzəri münasibətinin lazımı səviyyədə şərhli dissertasiyanın uğurlu hissə-

lərindəndir. Hiss olunur ki, iddiaçı S.Vurğunun ədəbiyyatın müxtəlif problemləri ilə bağlı fikir və mülahizələrini dərin-dən öyrənmişdir. Yaxşı cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, S.Vurğunun əsərləri həm də onun öz ədəbi görüşləri işığında şərh olunmuşdur.

Dissertantın öz mülahizələrini əsaslandırmağa çalışarkən Səməd Vurğun haqqında fikir söyləyən, əsərlərini tədqiq edən ədəbiyyatşünaslardan M.K.Ələkbərlinin, A.Musa-xanlının, Məmməd Arifin, Məmməd Cəfərin, Mirzə İbrahimovun, Mehdi Hüseynin, Kamal Talıbzadənin, Qasım Qasımzadənin, Bəkir Nəbiyevin, Qulu Xəlilovun, Yaşar Qarayevin, Cəlal Abdullayevin, Atif Zeynallının, Həbib Babayevin və başqalarının tədqiqatlarına müraciət etməsi, bu zəmin əsasında öz fikir və mülahizələrini söyləməsi yaxşı cəhətdir. S.Vurğunun ədəbi irsinin öyrənilməsi tarixi haqqında müəyyən təsəvvür yaradır. İddiaçının yeri gəldikcə rus ədəbiyyatşünaslarının əsərlərinə, bir sıra tarixi mənbələrə, eləcə də arxiv materiallarına istinadı onun dissertasiyasının elmi aparaturasını gücləndirir.

Adilxan Bayramov öz tədqiqatında S.Vurğunu yaxından tanıyan, onunla tez-tez ünsiyyətdə olan Mehdiqan Vəkilovun, Süleyman Rüstəmin, Osman Sarıvəllinin, Adil Babayevin, Aybəniz Vəkilovanın, Vaqif Səmədoğlunun, Sadıq Şükürovun, Abdul Vahab Yurdseverin, Süleyman Vəliyevin, Zeynal Xəlilin, Rəsul Rzanın, Həbib Quliyevin, Abuzər Hüseynovun, Vera Şiryenin, M.Niftəliyevin və başqalarının xatirələrindən də istifadə edir, gen-bol sitatlar gətirir.

Müəllifin öz fikirlərini izah edərkən müqayisələr aparmaq, paralellər gətirmək cəhdi yaxşıdır. Məsələn, o, Gəray bəylə ("Komsomol poeması") Cahandar ağanı ("Dəli Kür"), Kərbəlayı İsmayılı ("Qarlı aşırım") müqayisə etməklə həm S.Vurğun qəhrəmanının xarakterinin hərtərəfli açılmasına çalışır, həm də ədəbiyyatda S.Vurğun ənənələrinin bu və ya digər şəkildə davamını və inkişafını xatırladır.

Yeri gəldikcə tədqiqatda Vurğunun əsərlərinin ayrı-ayrı parçalarının variantlarının müqayisəli şəkildə verilməsi cəhdi də təqdirəlayiqdir, fikir və mülahizə yürütməyə, müqayisə aparıb məntiqi nəticə çıxarmağa zəmin yaradır. Məsələn, “Vaqif” pyesinin C.Cabbarlı adına Azərbaycan Dövlət Teatr Muzeyində saxlanılan ilk nüsxəsindən parçaların verilməsi maraq doğurur. Bir-birindən fərqli olan bu misralar, bədii parçalar S.Vurğunun əsər üzərində necə işləməsindən xəbər verən önəmli faktlardır. Dissertasiyada “İnsan” pyesinin mətnlərinin müqayisəsi də uğurludur, tutarlı argumentlərlə fikir yürütməyə yardımçı olur.

Arxiv materiallarına istinadən tədqiqatçının verdiyi informasiyalar, məsələn, S.Vurğunun “Dəli şair”, “Tacir qızı” adlı poemalar yazmağa başlaması, ancaq onları tamamlaya bilməməsi, “Azərbaycan” adı altında birləşdiriləcək silsilə poemalar haqqında məlumatlar və s. bu kimi informasiyalar şairin gələcək tədqiqatçılarna yardımçı ola bilər.

Adilxan Bayramovun “Səməd Vurğun yaradıcılığında insan: millilik və ümumbəşəriyyət” mövzusunda dissertasiya işinin məziyyətləri olduğu kimi, onun nöqsanları da vardır ki, bu da təbiidir. Fikrimizcə, dissertasiyada olan nöqsanları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Dissertasiyanın müəyyən fəsillərində sənətkarlıq problemlərinin şərhə arxa, təsvirçilik, məzmun danışıma meyli və sosioloji təhlillər ön plana keçir. Başqa sözlə desək, bəzən məzmun danışımaq meyli bədii təhlilləri üstələyir. S.Vurğun kimi nəhəng sənətkarın yaradıcılıq yolu haqqında dolğun təsəvvür yaratmaq üçün bədii təhlillərə də ehtiyac duyulur.

2. Xatirələrdən həddindən artıq istifadə dissertasiyanın elmi üslubunu zəiflədir, təsvirlərə publisistik bir ahəng verir.

3. Şairin yaradıcılığında əmək mövzusu, əməkçi insan obrazının yaradılması qırmızı bir xətt kimi keçir. Təəssüf ki,

dissertasiyada bu mövzuda yazılan şeirlər, poemalar təhlillərdən kənarda qalır. Bu isə böyük şairin yaradıcılıq diapozonunun nə qədər geniş olması haqqında təsəvvürə az da olsa kölgə salır.

4. Bəzən gətirilən sitatlar, mülahizələr havadan asılı şəkildə qalır, müəllif onlara öz münasibətini ya heç bildirmir, ya da bir-iki cümlə ilə fikrini tamamlamağa çalışıb yeni məsələlərin şərhinə tələsir. Məsələn, dissertasiyanın 66-cı səhifəsində Cəlal Abdullayevdən Səməd Vurğun poemalarının tipologiyası ilə bağlı geniş bir sitat gətirilir. Müəllif bu məsələyə bir cümlə ilə də olsa öz münasibətini bildirmədən “Komsomol poeması” haqqında söhbət açmağa başlayır. Başqa sözlə desək, sitatdan şərhə keçid yoxdur.

5. S.Vurğunun yaradıcılıq yolu neçə-neçə dissertasiyanın mövzudur. Onun müxtəlif janrlı əsərlərində rəngarəng insan obrazları, lirik, epik, dramatik xarakterlər silsiləsi yaradılmışdır. Bir doktorluq dissertasiyasında bütün bu, eləcə də digər məsələləri əks etdirmək imkan xaricində olduğundan, fikrimizcə, konkret bir problemə, janrla bağlı araşdırmalar aparmaq təhlillərin dərinliyinə zəmin yarırdı. Haqqında söhbət gedən dissertasiyada isə Səməd Vurğunun həm poeziyasından, həm poemalarından, həm dramaturgiyasından, həm də ədəbi görüşlərindən, məqalə və çıxışlarından söhbət açılır ki, bu da təhlilləri istər-istəməz elmi dərinlikdən uzaqlaşdırır. Məsələn, fəsillərdən biri xarakter probleminə həsr olunsada, çoxsaylı nəzəri ədəbiyyata, eləcə də problemin şərhinə üçün zəngin material verən bədii parçalara lazımi səviyyədə qiymət verilmir.

6. Bəzən əsərlərin özlərinin təhlilindən çox onlar haqqında gedən söz-söhbət, diskusiyaların, müzakirələrin, mübahisələrin şərhinə daha geniş yer verilir. Məsələn, “Aygün” poemasının təhlilinə həsr olunan səhifələr qənaətimizdə yanılmadığımızı göstərən faktdır.

7. 80-ci səhifədə Lomidzedən Ç.Aytmatovun “Cəmilə” povestinin təhlili ilə bağlı bir sitat gətirilir (“Mənə aydın deyildir ki, nəyə görə eyni zamanda həm insan, həm də millətin nümayəndəsi sayılmaq olmaz?”). Bu məsələ ilə bağlı məhz həmin yerdə S.Vurğunun öz mülahizələri (“Bir rus kommunist olmuşsa, öz rusluğundan çıxırmı?”) verilsə, daha yaxşı olardı. Görünərdi ki, S.Vurğun bu qənaətə Lomidzedən çox-çox əvvəl gəlib.

Bu tədqiqat əsərini vurğunşünaslıq elmimizə gözəl bir töhfə kimi də qiymətləndirmək olar. Ümid edirik ki, Səməd Vurğunun əsərlərinin gələcək tədqiqatçıları bu dissertasiyadan faktlarla zəngin bir mənbə kimi bəhrələyə biləcəklər.

Avtoreferat dissertasiyanın məzmunu haqqında təsəvvür yaradır. Müəllifin çap olunan kitabları və məqalələri dissertasiyanın məzmununu bütünlüklə əhatə edir. Ancaq iddiaçının elmi xarakter daşımayan, S.Vurğunun “Muğan” poemasının motivləri əsasında yazılan ssenarisini də elmi ədəbiyyat siyahısına daxil etməsi bir qədər qərribə görünür. Əgər müəllifin dissertasiya mövzusu ilə bağlı yetərincə kitabları, məqalələri çap olunubsa, buna nə ehtiyac var idi?

10.09.2007

“Azərbaycan ədəbiyyatında Avropa məşəli lirik janrlar”

Ədəbiyyat siyahısı da daxil edilməklə 330 səhifəlik tədqiqat işini oxuyub qurtarandan sonra məndə yaranan ilkin təəssürat bundan ibarət oldu ki, aktual mövzuda yazılmış bu doktorluq dissertasiyası təkcə həcminə görə yox, həm əhatə dairəsinə, həm də elmi-nəzəri tutumuna, səviyyəsinə görə müasir ədəbiyyatşünaslıq elmimizin tələblərinə tamamilə cavab verir.

Əsərin strukturu, eləcə də ondakı elmi-nəzəri informasiya bolluğu ondan xəbər verir ki, iddiaçı Hüseyn Məmmədov

məd oğlu Həşimli tədqiq elədiyi problemlə bağlı bir nəzəri qaynağı, dissertasiya mövzusunun şərhinə yardımçı ola biləcək ən adi ədəbi faktı, qeydi belə diqqətdən qaçırmamağa çalışmış, nəticədə sanballı, elmi qənaətləri gələcək araşdırmalara kömək edə biləcək dəyərli bir tədqiqat işi meydana gəlmişdir. Ən yaxşı cəhət ondan ibarətdir ki, iddiaçı Azərbaycan ədəbiyyatında Avropa ədəbiyyatının təsiri ilə formalaşan və illər keçdikcə vətəndaşlıq hüququ qazanan himn, marş, elegiya, sonet, mənsur şeir və balladaları ümumdünya elmi-nəzəri fikri kontekstində dəyərləndirməyə səy göstərmişdir. Bu cür yanaşmanın isə elmi arqumentlərin inandırıcılığına əhəmiyyətli dərəcədə təsiri olmuşdur.

Müəllifin istinad etdiyi həm elmi-nəzəri, həm də ədəbi mənbələrin coğrafiyası çox genişdir. Burada kimlərin adına rast gəlmirik? T.Qrey, E.Yunq, İ.V.Höte, A.Lamartin, V.A.Jukovski, K.N.Batyuşkov, N.A.Qulyayev, İ.P.Bexer, İ.A.Bisko, Seyd Kamal Karaalioğlu, Səid Səlməsi, Ş.Rustaveli, P.Ronsar, Novalis, A.P.Sumarkov, İ.İ.Dmitriyev, E.Potye, P.Deqeyter, Vala Nurəddin, B.Brext, V.V.Mayakovski, E.Üngörün, Ş.M.Xiyabani, S.C.Pişəvəri, Namiq Kamal, M.E.Yurdaqul, M.Akif, M.L.Qasparov, Yakopu da Lentini, Qvido Kavalkanti, V.A.Solouxin, A.Dante, F.Petrarka, Sonnadzaro Yakovo, Bembo Petro, L.Aristo, T.Tasso, C.Marino, U.Foskolo, C.Belli, T.Obinye, A.Barbye, B.Vensan, Ş.Bodler, J.Eredia, P.Verlen və i.ə. Özü də bu adlar elə-belə çəkilmir, nəzəri problemin şərh zamanı iddiaçının köməyinə gəlir, arqumentlərini, eləcə də elmi aparaturanı əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirir. İddiaçının problemlə bağlı bu qədər informasiya toplayıb onu sistemləşdirməsi, fikir və mülahizələrini söyləyərkən mötəbər qaynaqlara istinadı onun zəhmətkeşliyindən, eləcə də faktdan istifadə bacarığından xəbər verir.

Dissertasiyada Azərbaycan şairlərindən Hüseyn Cavid, Məhəmməd Hadi, M.Ə.Sabir, A.Şaiq, Ə.Cavad, M.Müşfiq, S.Vurğun, M.Şəhriyar, S.Rüstəm, B.Vahabzadə, Q.Qasımzadə, N.Xəzri, Ə.Kürçaylı, A.Babayev, Qabil, M.Ş.Məchul, C.Novruz, F.Qoca, F.Sadiq, V.Babanlı, R.Zəka Xəndan, Ş.Əkbərzadə, Ş.Aslan, Abbasəğa və başqalarının yaradıcılıq nümunələri tədqiqat obyektini seçilmişdir. Hətta imzası ədəbi aləmdə az tanınan müəlliflərin şeirləri də diqqətdən kənarda qalmamışdır.

Dissertasiya boyu himn, marş, elegiya, sonet, katren, terset, tersina, kontaminasiya, anjambeman, ballada kimi onlarla terminin şərhinin həm nəzəri mənbələrə: monoqrafiya və dərsliklərə, məqalələrə, lüğət kitablarına, həm də ədəbi faktlara istinadən verilməsi, iddiaçının yeri gəldikcə fikirlərindən bəhrələndiyi görkəmli filosofların, ədəbiyyatşünas alimlərin, şair və yazıçıların adlarının qarşısında onların doğum və ölüm tarixlərini qeyd etməsi ilk nəzərdə adi görünə belə, məqsədəuyğundur, əsərin informasiya tutumunu xeyli dərəcədə gücləndirir.

Dissertasiyanın strukturu ənənəvidir; giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Girişdə mövzunun aktuallığı tutarlı arqumentlərlə əsaslandırılır, Ali Attestasiya Komissiyasının tələblərinə uyğun şəkildə tədqiqatın obyektindən, məqsəd və vəzifələrindən, mövzunun araşdırılma tarixindən, dissertasiyanın elmi yeniliyindən, nəzəri-praktik əhəmiyyətindən söhbət açılır. Dissertasiyanın aprobeiasiyasında ənənəvi qaydada təkcə iddaçının çap olunan monoqrafiya və məqalələrindən yox, eyni zamanda mövzunun nə zaman və harada, hansı elmi şurada təsdiqindən, işin harada yerinə yetirilməsindən bəhs olunur. Hətta mövzunun təsdiqi tarixinin, protokol nömrəsinin göstərilməsi belə fikrimizcə düzgündür. Etiraf edirəm ki, indiyə qədər oxuduğum dissertasiyalarda bu tipli qeydlərlə rastlaşmamışam.

Birinci fəsildə ədəbiyyatımızın tarixi təcrübəsi əsasında poeziyamızda Avropa mənşəli janrların təşəkkülü və təkamülünü şərtləndirən amillər diqqət mərkəzinə çəkilir. İddiaçı ədəbi nümunələr əsasında Şərq mərsiyəsi ilə Avropa elegiyasının oxşar və fərqli cəhətlərini göstərməyə çalışır. Avropa mənşəli janrların Şərq poeziyasınının tələblərinə və ruhuna uyğun şəkildə ədəbiyyatımızda vətəndaşlıq hüququ qazanması, xaricdən gətirilən bədii formanın milli zəmində novator cizgilər kəsb elməsi ilə bağlı arqumentlər inandırıcı təsir bağışlayır.

Sonet və tersetə həsr olunmuş ikinci fəsil daha əhatəlidir. Burada sonetin janr özəlliklərindən, onun müxtəlif növlərindən, bir çox xalqların ədəbiyyatında vətəndaşlıq hüququ qazanan bu janrın təşəkkül, inkişaf və eləcə də tədqiqat tarixindən söhbət açılması dissertasiyanın elmi dəyərini daha da artırır. Azərbaycan sonetinin təşəkkülü, inkişaf mərhələləri, mövzu və problematikası, məziyyət və nöqsanlarının ümumdünya ədəbiyyatşünaslığı kontekstində araşdırılması da müsbət, təqdirolunası cəhətdir. Sonetin dünya ədəbiyyatı təcrübəsində rast gəlinən rəngarəng növlərinə Azərbaycan poeziyasından nümunələr seçməyin özü belə iynə ilə gör qazmaq kimi çətin bir işdir və ədalət naminə deməliyə ki, iddiaçı bu çətin işin öhdəsindən xüsusi zəhmətkeşliklə gələ bilmişdir. Bədi quruluşu, qafiyələnməsi dünya poeziyasına uyğun gəlsə də, bəzən poetik cəhətdən qeyri kamil nümunələrə istinad müəllifin ədəbiyyatımızda sonet janrına haqq qazandırmaq arzusundan irəli gəlmişdir.

Dissertasiyanın üçüncü fəsli mənsur şeir və balladaya həsr olunmuşdur. Doktorantın mənsur şeir və balladanın janr xüsusiyyətləri ilə bağlı söylədiyi fikir və mülahizələr maraq doğurur. Ədəbi materialların bədii cəhətdən mükəmməlliyi təhlillərin də səviyyəsinə təsirsiz qalmamışdır. Müəllifin mənsur şeirin, balladanın dünya, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatında yaranma, inkişaf tarixi ilə bağlı üzə çıxardığı

yeni faktlar, yürütdüyü mülahizələr də elmi baxımdan maraqlıdır. Hüseyn Həşimlinin fikrincə, ədəbiyyatımızda mənsur şeirin ilk nümunəsini M.Hadi yaratmışdır. Doktorantın bundan sonra A.Sur, T.Ş.Simurq, S.Hüseyn, N.Nərimanov kimi əbiblərimizin ötən əsrin əvvəllərində yaratdıqları əsərləri tədqiqata cəlb etməsi janrın inkişaf tarixinin dəqiqləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Bir çox müəlliflər bu sahədə maraqlı əsərlər yaratsalar da, ədəbiyyatımızda mənsur şeir deyəndə Güllüsen Hüseynoğlu və onun bənzərsiz yaradıcılıq nümunələri göz önünə gəlir. Tədqiqatçının bunu xüsusi vurğulaması da razılıq doğurur.

Üç fəsildə, eləcə də onların hər bir bölməsində qoyulan elmi-nəzəri problemlərin həm elmi qaynaqlara, həm də ədəbi materiala istinadən məntiqi ardıcılıqla şərhli bir-birini, eləcə də dissertasiyanın ümumi strukturunu tamamlayır. Müəllifin ədəbi faktlara istinadən gəldiyi elmi nəticələr inandırıcı təsir bağışlayır.

Hüseyn Məmməd oğlu Həşimlinin müdafiəyə təqdim etdiyi dissertasiya həm elmi-nəzəri səviyyəsi, həm informasiya bolluğu, əhatə dairəsinin genişliyi, həm də ədəbi faktların sistemli şəkildə təqdimatı baxımından diqqəti cəlb edən sanballı bir tədqiqat işidir. Ədəbiyyatımızda Avropa mənşəli lirik janrların ümumi mənzərsinin sosial-nəzəri aspektdə yaradılması dissertasiyanın ən təqdirəlayiq cəhətlərindən biridir. Ancaq dissertasiya nöqsanlardan da xali deyildir.

1. Məlumdur ki, ədəbi eksperimentlər həmişə uğurla nəticələnmir, onun müsbət cəhətləri ilə birlikdə bəzi fəsadların, nöqsanların da mövcudluğu təbii haldır. İddiaçı ədəbiyyatımızdakı Avropa mənşəli lirik janr nümunələrini təhlil edərkən əsasən onların müsbət cəhətlərini ön plana gətirir, nədənsə tənqidi qeydlər söyləməyə o qədər də meyl etmir. Əsas məsələ paltarın necə, hansı dəbdə tikilməsində yox, onun bədənə necə yaraşır yaraşmamasındadır. Şeirin

bədii siqlətindən söhbət açanda onun hansı ədəbi janrda yazılması önəmli deyil, əsas fikirdi və həmin fikrin yeni bədii forma libasında necə görünməsi daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan Avropadan gətirilən bədii formanın milli düşüncə tərzimizə nə dərəcədə uyğun gəlib-gəlməməsi məsələsinin şərhinə daha geniş yer ayrılması tədqiqatın sanbalını xeyli dərəcədə artırır. Dissertasiyada polemik, tənqidi ruh bir qədər zəif təsir bağışlayır.

2. İkinci iradımız da elə birinci iradın məntiqi davamıdır. Müəllif Avropa mənşəli janrların, məsələn, dünya sonetinin rəngarəng sxemlərinə, daha doğrusu, bədii formasına uyğun Azərbaycan soneti tapanda elə bil ki, məmnunluq hissi keçirir, “təki tüstüsü düz çıxsın.” Gətirilən nümunələrin bir şeir kimi zəifliyini, poetik baxımdan solğunluğunu görəndə nəzəri cəhətcə çox hazırlıqlı tədqiqatçının halına acıyır, ancaq digər bir atalar sözü ilə təskinlik tapırıq: “Yoxun üzü qara olsun.” Məhz bu yoxluğun nəticəsidir ki, müəllif bu qədər sanballı əsərində imzaları ədəbi aləmdə o qədər də tanınmayan adamların dünya sonetinin sxemlərinə uyğun qondardıqları (məhz qondardıqları) sonetlərinin təhlilinə də yer ayırmaq məcburiyyətində qalıb.

3. Dissertasiyada Avropa mənşəli janrlarda əsərlər yazan müəlliflərin adları ardıcılıqla çəkilir, onların sonet yaradıcılığından söhbət açılır. Biri qurtarır, o birisi başlayır. Əlbəttə, bu ədəbiyyat tarixi, müəlliflərin hər birinin yaradıcılığı haqqında məlumat vermək baxımından məqbuldur. Ancaq yaxşı olardı ki, müxtəlif ədəbi üsluba malik şairlərin qələmindən çıxan ədəbi nümunələr janr üçün daha səciyyəvi hansısa bir problem işığında tədqiqata cəlb edilə, müqayisələr aparılmaqla elmi nəticələr çıxarılaydı. Belə olsa, təsvirçilik istər-istəməz öz yerini elmi mühakimələrə verə bilərdi.

4. Dissertasiyada Azərbaycan sonetinə həsr olunan səhifələr dünya sonetinə, onun təhlilinə ayrılan səhifələrlə mü-

qayisədə təkcə həcm baxımından yox, həm də sanbal baxımından zəif görünür. Bu fikirlər təkcə ədəbi nümunələrə yox, elə tədqiqat əsərlərinə, Avropa məşəli janrlardan bəhs edən məqalələrin təhlilinə də aiddir.

5. Dissertasiyanın informasiya tutumu çox əhatəlidir. Doktorant hətta tədqiq etdiyi janrla bağlı ən adi informasiyanı, nəinki ədəbi, elmi mətbuatda, hətta sahə qəzet və jurnallarının səhifələrində gedən məqalələri belə diqqətdən qaçırmamağa çalışmışdır. Ancaq bəzən unudulan məqamlar da olmuşdur. Məsələn, qələm dostumuz, filologiya elmləri doktoru Bədirxan Əhmədovun birbaşa Hüseyn Həşimlinin dissertasiya mövzusu ilə bağlı tərtib etdiyi, hətta ön söz yazdığı “Hərbi marşlar, döyüş nəğmələri, qəhrəmanlıq şeirləri” (Hərbi nəşriyyat, Bakı 1998) kitabının adına heç ədəbiyyat siyahısında da rast gəlmədim.

6. Ədəbiyyat siyahısı həddindən artıq böyükdür. Burada bəzi göstəricilər nöqsanlıdır. Məsələn Yusifoğlu R.Ə. yazılması məncə doğru deyildir. Belə çıxır ki, Yusifoğlu soyad, Rafiq ad, Əli isə ata adıdır. Əslində isə belədir: Rafiq Yusif oğlu Əliyev. Yeri gəlmişkən mənəm də bəzi kitablarıma istinad elədiyinə görə Hüseyn müəllimə öz təşəkkürümü bildirirəm.

7. Dissertasiyanın dili səlistdir. Əsər aydın elmi üslubda yazılmışdır. Ancaq bəzi ifadələr mübahisə doğurur. Məsələn, “Yeni zaman özünün yeni janrlarını da ədəbi *dövriyyə*ə (?) gətirirdi” (s.5). *Dövriyyə* valyuta, manatla bağlı işlədilən termindir. Ona görə “ədəbi dövriyyə” ifadəsi bir qədər qəribə səslənir. Elə cümlələr də vardır ki, orada söz təkrarına yol verilmişdir. Məsələn, “...müəllif *təbiət* və *insanı* vəhdətdə götürür, *təbiətin* gözəl qoynunda yaşayan *insanları* bu *saflığa*, *təmizliyə*, *füsunkarlığa* *layiq olmağa* *səsləyir*.” (s.145); “Burada şair böhtançılara üz tutaraq onları *düzliyə*, *halallığa*, *paklığa* *səsləyir*.” (s.145). Göründüyü kimi eyni

cümlədə, yanaşı cümlələrdə sözlərin, ifadələrin təkrarı yaxşı təsir bağışlamır.

Müəllifin dissertasiya mövzusunda yazıb çap etdirdiyi bir neçə sanballı monoqrafiyası, istər ölkəmizdə, istərsə də onun hüdudlarından kənarda işıq üzü görən yüzə yaxın elmi məqaləsi, nüfuzlu elmi konfranslarda çıxışları onu deməyə əsas verir ki, Hüseyn Məmməd oğlu Həşimli çox zəhmətkeş, işgüzar bir tədqiqatçıdır. Onun doktorluq dissertasiyası mövzusunda nəşr edilmiş kitabları haqqında nüfuzlu elm adamlarının mətbuatda iyirmiyə yaxın məqaləsinin çap edilməsi də önəmli faktlar sırasındadır.

05.06.2011

“Müasir Azərbaycan poeziyası: mövzu, janr və üslub problemləri (1991-2005)”

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası bütün sahələrdə olduğu kimi ədəbiyyatımızın və ədəbiyyatşünaslıq elmimizin də yeni istiqamətdə inkişafına zəmin yaratdı. Həyatdakı sosial dönüşlər, sovet imperiyasının süqutu, azadlıq və suverenlik uğrunda aparılan mübarizələr, 20 Yanvar hadisələri, Qarabağ müharibəsi, soydaşlarımızın payına düşən qaçqınlıq və köçkünlük taleyi, yeni milli-mənəvi dəyərlərin bərpası ədəbiyyatımızda, onun aparıcı və çevik bir qolu olan poeziyamızda da bu və ya digər şəkildə öz bədii inikasını tapmağa başladı. Hələ sovet imperiyası dövründə xalqın azadlığını istəyən tərəqipərvər ziyalıların arzuları çin oldu, lakin heç nə hamar yolla getmədi, şəhid qanları töküldü, təkcə paytaxtımızın baş şəhəri Bakıda deyil, ayrı-ayrı bölgələrimizdə də salınan şəhidlər xiyabanları, çadır şəhərcikləri günün reallığına, gerçəkliyinə çevrildi, insanların taleyinə, onların həyat və düşüncə tərzinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdi. Taleyüklü hadisələr ədəbi prosesin istiqamətini, ədəbiyyatımızın mövzu və prob-

lematikasını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdi, onu yeni məcraya yönəltdi. Hadisələrin qızğın izi ilə yazılan şeir və poemalar günün reallığının bədii salnaməsinə çevrildi.

Tofiq Əbdüləziz oğlu Əbdülhəsənovun “Müasir Azərbaycan poeziyası: mövzu, janr və üslub problemləri (1991-2005)” adlı dissertasiya işində məhz müstəqilliyimizin ilk on beş ilində yaranan poetik nümunələrin tədqiqat obyekti seçməsi, ədəbiyyat tariximizin yeni mərhələsinin elmi mənzərəsinin yaradılması cəhdi təqdirəlayiq bir hadisədir və bu sahədə atılan ilk addımlardan biri kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onu da xüsusi vurğulamaq lazım gəlir ki, ilk on beş ilin ədəbi prosesinin ümumi mənzərəsini yaratmaq, saysız-hesabsız poetik nümunələri toplayıb sistemləşdirmək, onları problematik təhlil süzgəcindən keçirmək o qədər də asan məsələ deyildir və razılıq hissi doğuran önəmli cəhət budur ki, doktorant bu ağır işin öhdəsindən öz imkanı, elmi potensialı dairəsində gəlməyi bacarmış, maraqlı, faktlarla zəngin, gələcək tədqiqatçılara yardımçı ola biləcək əhatəli bir dissertasiya işi yazmağa nail olmuşdur.

Tədqiqat işinin strukturu müstəqillik illəri poeziyasının mövzu və problematikası, janr xüsusiyyətləri, üslub məsələləri haqqında əhatəli təsəvvür yaratmağa imkan verir. İddiaçı 1991-2005-ci illərdə yaranan Azərbaycan poeziyasının ideya-məzmun baxımından təsnifatını verməyi, yeni mövzular və janrlarla zənginləşən şeirimizin inkişaf yolunu izləməyi, onun məziyyət və nöqsanlarını araşdırmağı qarşısına məqsəd qoymuş, zəngin ədəbi faktlar əsasında təhlillər apararaq müəyyən elmi qənaətlərə gəlməyə nail olmuşdur. Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Hüseyn Arif, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, Nəriman Həsənzadə, Fikrət Qoca, Fikrət Sadıq, Məmməd Aslan, Məmməd İsmayıl, Musa Yaqub, Sabir Rüstəmxanlı, Vəqif Səmədoğlu, Çingiz Əlioğlu, Ələkbər Salahzadə, Zəlimxan Yaqub, Əli Tudə, Söhrab Tahir, Ramiz Rövşən, Eldar Baxış, Vəqif Bayatlı

Önər, Rüstəm Behrudı kimi tanınmış Azərbaycan şairlərinin rəngarəng mövzularda, ayrı-arı poetik üslubda yazılmış yaradıcılıq nümunələri müvafiq bölmələrdə bədii təhlil süzgəcindən keçirilmişdir. İddiaçının səciyyəvi poetik mətnləri seçmə və onları dəyərləndirmə meyarları əsasən qənaətbəxşdir. Təhlillər zamanı ədəbi tənqid materiallarından bəhrələnmə, ədəbiyyatşünas alimlərimizdən Azadə Rüstəmov, Bəkir Nəbiyev, Yaşar Qarayev, Cəlal Abdullayev, Tofiq Hüseynoğlu, Vaqif Sultanlı, Elçin Mehraliyev və başqalarının ədəbiyyat, eləcə də onun aparıcı qollarından biri olan poeziya haqqında fikir və mülahizələrinə istinad dissertasiyanın elmi dəyərini artırır.

Birinci fəsildə dövrün, zamanın tələbi ilə, həyat hadisələrinin diqtəsi ilə yaranan bədii əsərlər təhlil obyektı seçilir. Müstəqillik dövrünün ilk illərində yaranan poetik əsərlərin mövzu və problematikası zəngin ədəbi nümunələr, poetik faktlar əsasında geniş şərh olunur. Vətənpərvərlik və milli özünəqayıdış amalını, istiqlal məfkurəsini, Qarabağ hadisələrini, Güney Azərbaycanının problemlərini özündə əks etdirən şeirlərin qruplaşdırılaraq ayrı-ayrı müvafiq bölmələrdə təhlili müstəqillik dövrü poeziyamızın inkişaf perspektivləri, eləcə də yaradıcılıq problemləri haqqında müəyyən elmi təsəvvür yaradır. Əgər birinci fəsildə qoyulan problemlər ədəbiyyatımız üçün tamam yeni hadisədirsə, İkinci fəsildə məhəbbət, təbiət, mənəvi-əxlaqi problemlər mövzusunda qələmə alınan poetik nümunələr tədqiqat obyektı seçilir. Bu fəsil zəngin ənənəyə malik mövzuların yeni şəraitdə necə əks olunmasını izləmək, əvvəlki illərin poeziyası ilə müqayisələr aparıb elmi nəticələr çıxarmaq baxımından maraq doğurur.

Əgər birinci və ikinci fəsillər üçün sosioloji təhlillər səciyyəvidirsə, üçüncü fəsildə janr və üslub problemlərinin araşdırılması ön plana gətirilir. Yeni mərhələdə istər klassik, istər folklor, istərsə də dünya poeziyasından ədəbi-

yatımza keçərək vətəndaşlıq hüququ qazanan janrlarda yaranan əsərlər təhlil obyektinə seçilir. Müxtəlif strukturlu saysız-hesabsız şeirlərin seçilib qruplaşdırılması, onlar haqqında fikir və mülahizələr irəli sürülməsi, yeni ədəbi faktlar və nəzəri müddəalar əsasında hər janrın özünəməxsus strukturundan və ifadə imkanlarından söhbət açılması həm işin elmi səviyyəsi, həm də iddiaçının zəhmətsevərliyi, eləcə də nəzəri hazırlığı haqqında müəyyən təsəvvür yaradır. Ədəbi materialların şərh zamanı doktorantın yeri gəldikcə Azərbaycan, rus və türk ədəbiyyatşünaslarının əsərlərinə istinad etməsi dissertasiyanın nəzəri aparaturasını xeyli dərəcədə zənginləşdirən amillər sırasındadır.

Doktorantın gəldiyi elmi qənaətlər inandırıcı təsir bağışlayır. Onun bu fikri şübhə doğurmur ki, Azərbaycan poeziyasının inkişafı yalnız ədəbi-kulturoloji amillərlə deyil, eyni zamanda sıx surətdə sosial-siyasi təmayüllərlə əlaqədardır. Elə buna görə də istiqlal dövrü poeziyasında dövlət müstəqilliyi, ölkənin ərazi bütövlüyü uğrunda aparılan mübarizənin, ikiyə bölünmüş xalqın bütövlüyü problemlərinin, 20 Yanvar, Qarabağ hadisələrinin, yeni dövr insanının xarakterinə, psixologiyasına birbaşa təsir edən sosial amillərin bədii əksi məsələləri təsadüfi xarakter daşımır. Ənənəvi vətənpərvərlik, təbiət, sevgi mövzularına yeni çalarların əlavə olunması da, unudulmuş, lakin poetik imkanları hələ də tükənməyən klassik, eləcə də Avropa mənşəli janrlara müraciət, postmodernizmə meyl, dünya ədəbiyyatının yeni yaradıcılıq təmayüllərindən bəhrələnmə istəyi də müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasının ümumi mənzərəsi, onun yaradıcılıq problemləri, məziyyət və nöqsanları haqqında müəyyən təsəvvür yaradır.

Tofiq Əbdülhəsənovun bu gün müzakirə olunan tədqiqat işi müstəqillik dövrü poeziyamızın ilk 15 ilinin ümumi elmi-nəzəri mənzərəsinin yaradılması baxımından atılan ilk addımlardandır. Elə buna görə də əsərin ümumi məziyyətləri

ilə bərabər, onda bəzi nöqsanların olması da təbiidir. Fikrimizcə, tədqiqat işindəki əsas nöqsanlar bunlardır:

1. Dissertasiyada bəzən sosioloji təhlillər bədii təhlilləri, publisistik üslub elmi üslubu üstələyir. Çox güman ki, bunların bir qismi müəllifin uzun müddət mətbuatda işləməsi ilə əlaqədar meydana gələn məsələdir.

2. Dissertasiyanın polemik ruhu güclü deyildir. Müəllif elə bil ki, şairləri, eləcə də onların miyanə əsərləri haqqında şişirdilmiş təriflər yazan ədəbiyyatşünasları tənqid etməkdən çəkinir, hər şeyin yaxşı tərəfindən söhbət açmağa üstünlük verir.

3. Bəzən tezislər havadan asıla qalır, dissertant bədii faktlar əsasında gəldiyi qənaətlərin elmi şərhinə elə bil ki, ehtiyac duymur. Nümunələrə müraciət edək: “Fikrət Sadıq “20 yanvar səkkiz ildən sonra” adlı şeirində 1990-cı ildə baş verən faciəli hadisələrə *yeni prizmadan yanaşmışdır.*”

Bu tezisdən sonra nümunə gətirilən misralar “Ha çalış, ha əlləş, ha say, iki vur iki dörd eləyir” qənaətinin məntiqi aydınca göstərir ki, burada heç bir yeni prizma, yeni yanaşma tərzii yoxdur.

Başqa nümunələrə fikir verək: “Musa Yaqubun 20 yanvar şəhidlərinə ithaf olaraq qələmə aldığı “Şəhidlərə bahar salami” adlı poetik nümunə baş vermiş hadisələrə *fərdi yanaşma tərzii ilə* seçilməkdədir.” (s.24); “İstedadlı şair Məmməd İsmayılın “Bu qan yerdə qalan deyil” adlı şeirində iyirmi yanvar faciəsi *orijinal ifadə şəkli ilə* təqdim olunmaqdadır.” (s.25); “İstedadlı şair Rüstəm Behrudinin “Yanvarın iyirmisində” şeirində İyirmi Yanvar faciəsi *özünəməxsus şəkildə* təqdim edilməkdədir.” (s.29); “İstiqlal mövzusu Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında *özünəməxsus şəkildə poetik təcəssümünü tapmışdır.*” (s.30); “İstiqlal məfkurəsinin bədii dərki Azərbaycanın xalq şairi Fikrət Qocanın yaradıcılığında da *özünəməxsus şəkildə poetik təcəssümünü tapmışdır.*” (s.36) və i.ə.

Fikrimizcə, eyni mövzuda əsər yazan bu şairin özünəməxsusluğu ilə digər şairlərin özünəməxsusları arasındakı fərqi araşdırılıb ortaya qoyulması onların hər birinin fərdi yaradıcılıq üslubunun mahiyyətinin aşkarlanmasına zəmin yaradardı. “Nədir bu fərdi yanaşma tərz, nədir bu yeni prizma, nədir bu özünəməxsusluq” suallarının bədii faktlara istinadən cavablarının tapılması dissertasiyanın elmi dəyərini qat-qat artırır bilərdi.

4. Dissertasiyanın 23-cü səhifəsində Nüsrət Kəsəmənlinin “Qar yağır şəhidlər xiyabanına” şeirindən bir bənd nümunə gətirən tədqiqatçı yazır: “Göründüyü kimi, şeirdə “dən düşür torpağın saçına sanki” *epiteti* ilə şair dərindən köhnəldiyinə işarə etmiş, bununla bağlı duyduğu narahatlığı dilə gətirmişdir.” Nümunədən aydınca görünür ki, bu misrada epitet yox, bənzətmədən istifadə olunub.

5. Fikrimizcə, bəzi şeirlərin janrı düzgün müəyyənləşdirilməyib. Dissertasiyanın 164-cü səhifəsində oxuyuruq: “Fikrət Sadığın “Ağ-qara şeirlər” kitabına daxil edilən “Layla” adlı şeir janrın poetikasını zənginləşdirmək baxımından diqqəti cəlb etməkdədir.” Bu da “janrın poetikasını zənginləşdirmək baxımından diqqəti cəlb edən” şeir:

Adam yatırmağa
Hər cürə laylamız var.
Görəsən,
bu dünyada
Elə bir layla varmı ola,
Yuxuya gedəni ayılda,
Yatmışı oyada.

Bu şeirin adı “Layla” olsa da, haqqında söhbət gedən janra heç bir aidiyyəti yoxdur. Həmin sözləri Zəlimxan Yaqubun “Layla, Xocalım, Layla” şeirinə də şamil edə bilərik.

6. Dissertasiyanın tədqiqat obyekti çox genişdir. Elə buna görə də o illərdə yazıb-yaradan bütün sənətkarların əsər-

lərini təhlil etmək imkan xaricindədir. Elə buna görə də tədqiqatçıyı başa düşürəm. Ancaq tutalım təmsil və satirik üsluba həsr olunan bölmələrdə Mərkəz Qacarın yazılarından yeri düşdü-düşmədi gen-bol söhbət açan dissertantın görkəmli təmsil ustası Hikmət Ziyanın adını belə çəkməməsi hansı ədəbi, elmi, mədəni meyara uyğundur? O Hikmət Ziyaya ki, Sergey Mixalkov onu “Azərbaycan təmsilinin Krılovu” adlandırmışdı? Qoşmaya həsr olunan səhifələrdə Məstan Günərin nəinki əsərlərinin təhlilinə, hətta qoşma yazanlar siyahısında adına belə rast gəlməməyimiz də bizi təəssüfləndirdi. Müstəqillik illərində ədəbi mətbuatda imzaları tez-tez görünən Səyəvüş Sərxanlı, Ağasəfa, Qaçay Köçərli, Mətləb Misir, İsmayıl İmanzadə, Vəqif Bəhmənli, Adil Cəmil, Əlizadə Nuri, Ramiz Qusarçaylı, Maarif Soltan, Əlisəmid Kür, Əbülfət Mədətoğlu və b. bu kimi şairlərin əsərlərindən də müvafiq bölmələrdə söhbət açılsaydı, ya da heç olmasa ümumi siyahıda onların da adına rast gələydik, o dövr poeziyasının ümumi mənzərəsi, onun müsbət və mənfi cəhətləri daha dolğun görünə bilərdi.

Yeri gəlmişkən, təvazökarlıqdan kənar görünə belə, bir məsələni xatırlatmaqdan özümü saxlaya bilmirəm. Əvvəlcədən hamıdan üzr istəyir və bütün həyatını, ömrünü ədəbiyyata, poeziyaya, onun tədqiqi və təbliğinə həsr edən insanı başa düşmələrini xahiş edirəm. Bir dəfə xalq şairi Fikrət Qoca mənim “Söz çəmənisi” kitabımı çox təriflədi. Soruşdu ki, bu kitab haqqında məqalələr yazılıbmı? Gülüb dedim ki, Fikrət müəllim, o qədər kitablarım çıxıb ki, onları qələm dostlarıma təqdim edərsəm də, özlərini elə aparırlar ki, guya heç bunları görmürlər. Fikrət müəllim özünəməxsus bir tərzdə dedi ki, görmürlər yox, görmək istəmirlər. Məni uzun illərdən bəri tanıyan Tofiq Əbdülhəsənin dissertasiyasını oxuyandan sonra öz-özümə belə bir sual verdim ki, görəsən o da məni görmək istəməyənlərin siyahısındadır? Görəsən Tofiq müəllim mənim 1992-ci ildə çap olunan 256 səhifəlik

“Aylı cığır”, 1997-ci ildə çap olunan 180 səhifəlik “Qəm karvanı”, 1998-ci ildə çap olunan 260 səhifəlik “Həsərət köçü”, 2000-ci ildə çap olunan 320 səhifəlik “Çiçək yağışı”, 2002-ci ildə çap olunan 320 səhifəlik “Ayrılığın qəm hasarı”, 2005-ci ildə çap olunan 368 səhifəlik “Həsərət sazağı” kitablarımın üzünü görməyibmi, dövlət televiziya-sında şeirlərim əsasında hazırlanıb dəfələrlə nümayiş etdirilən “Bütün Azərbaycan əsgər olmalı”, “Qəm karvanı” tamaşalarına baxmayıbmı? “Azərbaycan”, “Ulduz” jurnal-larında, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində çap olunan silsilə şeirlərim, poeziya ilə, ədəbi proseslə bağlı çap olunan məqalələrim nə üçün qələm dostumun diqqətindən kənarda qalıb? Xatırladım ki, bu kitablar, tamaşalar haqqında, eləcə də adını çəkmədiyim monoqrafiya və ədəbiyyatşünaslıqla bağlı nəşr olunan dərsliklərim haqqında 2005-ci ilədək irili-xırdalı 70-dən artıq məqalə çap olunub. Bu illərdə yaradıcılığım haqqında xoş söz deyən yazıçı və ədəbiyyatşünas-lardan bir neçəsinin adını da dərin minnətdarlıq duyğusu ilə çəkmək istəyirəm. Q.Qasımzadə, N.Həsənzadə, H.Ziya, T.Mahmud, Anar, H.Abbasızadə, Qabil, Fikrət Sadıq, Məmməd Aslan, Ə.Əhmədova, Zəhid Xəlil, Y.Qarayev, N.Xudiyev, Z.Əsgərli, V.Yusifli, T.Əlişanoğlu, Ş. Xəlilli, A.Mansurzadə, V.Qurbanlı, A.Eminov və i.ə. Bu kitablarda istər mövzu və problematika, istərsə də janr, bədii sənətkar-lıq baxımından tədqiqatçıya material verən yetərinəcə xarakterik ədəbi nümunələr vardır. Tofiq müəllim sağ olsun ki, heç olmasa “Təzə sevdalara doğru” adlı kitabımdan 20 Yanvarla bağlı bir şeirimi təhlil edib. Xahiş edirəm dissertasiya şurasının üzvləri məni qeyri təvazökarlıqda günahlandırmasınlar, iddiaçı mənim bu son iradələrimi irad kimi yox, “uman yerdən küsən”in ərkyana gileyi kimi qəbul etsin.

11.07.2011

**“Nəbi Xəzrinin yaradıcılığında
fərdi üslub və poetika problemləri”**

XX əsr Azərbaycan, eləcə də ümumsovet ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri, o dövrün ən ali mükafatlarına layiq görülmə Nəbi Xəzrinin əsərləri hələ sağlığında ədəbi tənqiddin, nəzəri fikrin diqqət mərkəzində olmuşdur. Şairin o zaman nəinki Azərbaycanda, eləcə də bütün sovetlər birliyində məşhur olması onun yaradıcılığına diqqətin coğrafi dairəsini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Müstəqillik illərində formalaşan yeni milli metodologiya nəinki sovet dövrünün ən ali mükafatlarına layiq görülmə şairin əsərlərinə marağı azaltmış, əksinə, onları dövrün, zamanın, yeni dünyagörüşünün, ümumdünya ədəbiyyatşünaslıq elminin nəzəri-estetik prinsipləri baxımından yenedən araşdırıb dəyərləndirmək, saf-çürük etmək zərurətini ortaya qoymuşdur.

Uzun illərdən bəri Nəbi Xəzrinin əsərlərini tədqiq edən, araşdıran, onun yaradıcılığının ayrı-ayrı problemləri haqqında dövrün tələblərinə uyğun məqalələr yazıb həm respublikamızın, həm də Rusiya və Türkiyənin nüfuzlu elmi mətbuatlarında çap etdirən, “Nəbi Xəzri sənətkarlığı” adlı monoqrafiyanı araya-ərsəyə gətirməklə ədəbiyyatşünaslıq elmimizə dəyərli bir töhfə verən Fəridə Ramiz qızı Səfiyeva öz axtarışlarının yekunu kimi “Nəbi Xəzrinin yaradıcılığında fərdi üslub və poetika problemləri” mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müdafiə şurasına təqdim etmişdir. Bu tədqiqat işinin ən əsas uğuru Nəbi Xəzrinin zəngin, çoxşaxəli yaradıcılıq yolu haqqında dolğun elmi təsəvvür yaratmasıdır. Əsər boyu Nəbi Xəzri yaradıcılığının mərhələ-mərhələ inkişafı, ədəbi üslubunun zəngin Azərbaycan və rus ədəbiyyatının səciyyəvi nümunələri əsasında formalaşması elmi şəkildə izlənilmişdir. Şairin ən kiçik şeirindən tutmuş poemasına, məqaləsindən tutmuş publisistikasına, nəsr əsər-

lərindən tutmuş dramaturgiyasına qədər heç bir yaradıcılıq nümunəsini unutmamağa çalışan tədqiqatçı eyni zamanda bu yaradıcılıq nümunələri haqqında istər respublikamızda, istərsə də onun hüdudlarından kənarda yazılan məqalələrin, monoqrafiyaların heç birini diqqətdən qaçırmamağa, onların hamısını tədqiqata cəlb etməyə çalışır və bu işin öhdəsindən yüksək peşəkarlıqla gəlməyi bacarır. Materialların çoxluğu bəzən icmalçılığa aparsa belə, müəllif Nəbi Xəzrinin yaradıcılıq yolu, poeziyası, nəsr, dramaturgiyası, publisistikası, ədəbi düşüncələri, habelə onun əsərlərinin tədqiqat tarixi haqqında dolğun elmi təsəvvür yarada bilir. Fikrimizcə, bu, dissertantın ən böyük uğuru sayılmalıdır. Bu qədər müxtəlif janrlı, müxtəlif mövzu və problematikalı əsərləri yeni milli metodologiyanın, ədəbiyyatşünaslıq elminin müasir tələbləri baxımından qruplaşdırmağın, onların hər birinə ayrı-ayrılıqda münasibət bildirməyin, əsərləri bədii təhlil süzgəcindən keçirib elmi mülahizələr söyləməyin özü belə çox ağır və məsuliyyətli bir işdir. İnsafən demək lazımdır ki, iddiaçı bu ağır işin öhdəsindən gəlməyi bacarmış, Nəbi Xəzrinin yaradıcılıq yolu, onun əsərlərinin məziyyət və nöqsanları, sənətkarlıq xüsusiyyətləri haqqında dolğun təsəvvür yaradan sanballı bir tədqiqat əsəri yazmağa nail olmuşdur. Tədqiqatın nəticələrinin dörd fəsil və on yeddi yarım-fəsildə öz əksini tapması dissertasiyanın ümumi strukturu, araşdırmanın istiqaməti haqqında dolğun təsəvvür yaradır. Yarım-fəsilər fəslin, fəsilər isə dissertasiyanın əsas mövzusunun global miqyaslı şərhinə yardımçı olur.

Dissertasiya işi Fəridə Ramiz qızı Səfiyevanın həm Nəbi Xəzrinin müxtəlif strukturlu, ayrı-ayrı ədəbi növlərdə, janrlarda yazılmış yaradıcılıq nümunələrini, həm də bu görkəmli şairin əsərləri haqqında çap edilən məqalələri, monoqrafiyaları mükəmməl bilməsindən xəbər verir. İddiaçı bədii əsərlər haqqında arqumentlərini şərh edərkən görkəmli, yetərinə nüfuzlu yazıçı və ədəbiyyatşünaslardan

Mehdi Hüseynin, Mirzə İbrahimovun, Məmməd Arif Dadaşzadənin, Əziz Mirəhmədovun, Məmməd Cəfərin, Qasım Qasımzadənin, Bəkir Nəbiyevin, Bəxtiyar Vahabzadənin, Kamal Talıbzadənin, Əkbər Ağayevin, Ağamusa Axundovun, Şamil Salmanovun, Arif Abdullazadənin, eləcə də Yeqor İsəyevin, Yuri İdaşkinin, Boris Leonovun, Rəmz Babacanın, Rəsul Həməzətovun, Sergey Vasilyevin, Boris Dubrovinin, Y.Akpınarın, M.Durmuşun, A.Kabaklının və onlarca digər qələm sahiblərinin məqalə və kitablarına istinad edir, yeri gəldikcə onların qənaətləri haqqında öz fikir və mülahizələrini söyləməkdən belə çəkinmir. Nəbi Xəzri poeziyasına yaxından bələdlilik onun elmi argumentlərinin inandırıcılığının təminatçısına çevrilir. Şairin istər lirik şeirləri, istər poemaları, istərsə də dramatik əsərləri ətraflı şəkildə təhlil olunur.

Dissertasiyanın elmi informasiya tutumu çox əhatəlidir. Bu, Fəridə Səfiyevanın zəhmətsevərliyindən, materialı toplayıb ümumiləşdirmək, sistemləşdirib təqdim etmək bacarığından xəbər verir. İddiaçı Azərbaycan, Rus, türk alimlərinin Nəbi Xəzri yaradıcılığı ilə bağlı çoxsaylı tədqiqatlarının ümumi mənzərsini yaratmaq kimi ağır, böyük zəhmət tələb edən bir işin öhdəsindən məharətlə gələ bilmişdir.

Tədqiqat əsərində Nəbi Xəzri yaradıcılığı haqqında yazılmış məqalələrdən çoxlu sitatlar gətirilir, ona münasibət bildirilir. Bu fikirlərin bir qismi indi də aktual səslənir. Ancaq elə fikirlər də var ki, bu günün reallığı prizmasından baxanda mübahisəli görünür. Məsələn: “Nəbi Xəzrinin kitablarının tirajı həm ana dilində, həm rus, həm də qardaş xalqların dillərində çoxmilyonludur. Bu, xalqın Nəbi Xəzri poeziyasına tələbatından, rəğbətindən, məhəbbətindən irəli gəlir” (s.8) fikri iddiaçıya aid deyil, şairin əsərləri haqqında yazılan məqalələrin birindən götürülüb. İddiaçının bu fikrə münasibət bildirməməsi isə istər-istəməz onunla razılaşması

anlamına gəlir. Əgər belədirsə, niyə indi Nəbi Xəzri də daxil olmaqla ən görkəmli şairlərin, yazıçıların əsərlərinin tirajı 500 nüsxədən yuxarı qalxmır? Deməli, məsələ təkcə şairin, yazıçının istedadının dərəcəsindən asılı deyil, dövrün yaratdığı problemlərin qanunauyğun nəticəsidir. Acı da olsa bu faktı qəbul etmək zorundayıq ki, kitabların tirajının çoxluğu-nun təminatçısı indi bizim bəyənmədiyimiz sovetlər birliyi, onun qüdrətli təbliğat maşını imiş...

Bir məsələni xüsusi vurğulamaq istəyirəm ki, dissertasiyanın tədqiqat obyektı olduqca genişdir. Nəbi Xəzrinin istər lirikası, istər poemaları, istərsə də dramaturgiyası haqqında ayrı-ayrı dissertasiya işləri yazmaq mümkün idi. Bir dissertasiyada bütün bu məsələlərin hamısını elmi dərinliklə şərh etmək çox çətin məsələdir. Lakin Fəridə Ramiz qızı Səfiyeva mövzunun doğurduğu problemlərin öhdəsindən gələ, Nəbi Xəzrinin gələcək tədqiqatçılarına zəngin material verən bir əsər yarada bilmişdir.

Haqqında söhbət açdığımız bu tədqiqat işinin məziyyətləri haqqında çox danışmaq, onun hər bir fəslini, bölməsini geniş təhlil etmək mümkündür. Ancaq mən istəyirəm ki, bu sanballı tədqiqat əsəri haqqında bəzi tənqidi qeydlərimi də söyləyim. Çünki inanıram ki, Fəridə Səfiyeva tənqiddən qorxmayan, hər bir kiçik iraddan belə nəticə çıxarmağı bacaran ədəbiyyatşünas alimlərimizdən biridir.

1. Tədqiqatçının şairin qələmindən çıxan ən minüatür poetik parçanı, onun haqqında yazılan ən kiçik məqaləni belə diqqətdən kənarda qoymamağa çalışması bəzən nəzəri fikri üstələyir, elmi proporsiyı qismən də olsa pozur. Əlbəttə, burada müəllifi o qədər qınamaq da olmaz. Çünki o, nəzəriyyə yox, ədəbiyyat tarixi üzrə elmi dərəcə almaq iddiasındadır. Ancaq hər halda dissertasiyanın adı ("Nəbi Xəzrinin yaradıcılığında fərdi üslub və poetika problemləri") müəyyən tənasübdə olsa belə nəzəri fikirlər söyləməyi tələb edir. Əks təqdirdə nə şairin fərdi yaradıcılıq üslubunu,

nə də onun əsərlərindəki poetika problemlərini dolğun şəkildə əks etdirmək mümkün deyildir.

2. Nəbi Xəzrinin əsərlərinə, eləcə də onlar haqqında yazılan məqalələrə yaxından bələd olan iddiaçı çox dolğun elmi qənaətlərə gələ bilər, ancaq bəzən irəli sürdüyü nəzəri arqumentin şərhinə o qədər də lüzum görmür. Məsələn, bu qənaət doğrudur ki, “fərdi üsluba yazıçının bədii-fəlsəfi mahiyyətini şərtləndirən bütün komponentlər daxil edilir.” Əsas vəzifələrdən birinin şairin fərdi yaradıcılıq üslubunu müəyyənləşdirmək olduğundan, tədqiqat boyu bu tezisnin şərhinə müəyyən tənəsübdə yer ayrılması, müqayisəli təhlillər vasitəsi ilə “bu şairin üslubu o birindən nə ilə fərqlənir?”, “şairin yaradıcılığının ilkin dövründə vəziyyət necə idi, indi necədi?”, “ayrı-ayrı janrlarda fərdi yaradıcılıq üslubunun təzahürü nə şəkildədir?” suallarının cavabının axtarılması işin elmi dəyərini xeyli dərəcədə artırmış olardı.

3. Dissertasiyada iddiaçının müəllimliyindən irəli gəlmə icmalçılıq, hər şeyi söyləmək meyli özünü göstərir. Məsələn, Rüstəm Əzizovun “Poemanın genişlənən üfüqləri” (s.41), Nərimin Hacıyevanın “Mən insan övladı, torpaq oğluyam” (s.47), Budaq Budaqovun “Nəbi Xəzri kəhkəşanı” (s.48), Arif Abdullazadənin “Şairlər və yollar” (s.53), türk ədəbiyyatşünası Midhad Durmuşun “Nəbi Xəzri. Həyatı, əsərləri və şeirlərinin tematik baxımdan incələnməsi” (s.66) monoqrafiya və kitablarının hər fəsli, bölməsi haqqında məlumat verməyə o qədər də ehtiyac yoxdur. Ona görə ki, iddiaçının müzakirəyə təqdim elədiyi dərslik yox, tədqiqat əsəridir. Bunlara ayrılan səhifələrin yerinə Nəbi Xəzrinin fərdi yaradıcılıq üslubu, əsərlərinin janr xüsusiyyətləri ilə bağlı mülahizələri dərinləşdirmək daha məqsədəuyğun ola bilərdi. Həmin müəlliflərin əsərlərindən yalnız o sitatlar gətirilməli idi ki, birbaşa dissertasiyanın əsas problemi ilə, janr və üslubla bağlı olsun.

4. Dissertasiyanın 32-ci səhifəsində Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəşr elədiyi “Ədəbi proses” kitablarındakı icmallarda Nəbi Xəzrinin yaradıcılığından geniş bəhs olunduğundan söhbət açan Fəridə Səfiyeva ədəbiyyatşünas dostumuz Rəhim Əliyevdən sitat gətirəndə onu belə təqdim edir: “1976-cı ilin poeziya icmalının müəllifi, filologiya elmləri doktoru, tənqidçi Rəhim Əliyev”. Məlumat üçün xatırladıram ki, 1976-cı ildə Rəhim Əliyev nəinki elmlər doktoru, heç elmlər namizədi də deyildi. Ona görə həmin konkret ildən söhbət açılarkən təkcə “tənqidçi”, yaxud “ədəbiyyatşünas” sözü ilə kifayətlənmək daha doğru olardı.

5. İddiaçının yeri gəldikcə ayrı-ayrı ədəbiyyatşünaslarla polemikaya girişməsi, öz fikir və mülahizələrini əsaslandırmağa çalışması çox yaxşıdır. Ancaq bəzən o, fikrini, müəlliflərə etirazını elmi şərhə yox, adicə bir cümlə ilə verməklə kifayətlənir. Məsələn, Fəridə Səfiyeva şair-ədəbiyyatşünas Arif Abdullazadənin “Nəbi Xəzri yaradıcılığında romantikanın S.Vurğunda olduğu qədər qabarıq və ardıcıl mahiyyətdə deyildir” fikrinə münasibətini təkcə bu cümlə ilə bildirir: “Nəbi Xəzrinin demək olar ki, başdan-başa arzu və xəyallarla, qanadlı romantika ilə aşılانmış lirikasında romantikanı “epizodik şəkildə, yəni ayrı-ayrı məqamlarda görmək”, bizcə, ən azı insafsızlıqdır” (s.55). Bizə elə gəlir ki, iddiaçı bu cümlə ilə kifayətlənməməli, şair-ədəbiyyatşünasın “insafsızlığını” tutarlı elmi dəlillərlə, N.Xəzrinin poetik əsərlərindən gətirilən səciyyəvi nümunələrlə sübut etməyə çalışmalı idi.

6. Məlumdur ki, ədəbiyyat siyahısının kodlaşdırılması müəyyən problemlər yaradır. Əvvələn oxuduğun sitatın kimə məxsus olduğunu bilmək üçün tez-tez dissertasiyanın ədəbiyyat siyahısına baxmalı olursan. Bu əziyyətə bir təhər dözmək olar, ancaq vay o gündən ki, texniki səbəb üzündən sürüşmələr əmələ gələ, onda bir növ krassvord həll etmək zorunda qalırsan. Təəssüf ki, Fəridə xanımın dissertasiya-

sında da bu tipli texniki qüsurla üzləşməli olduq. Məsələn, dissertasiyanın 61-ci səhifəsində L.Juxovski adlı (yeri gəlmişkən, bu ad ədəbiyyat siyahısında L.Juxovitski kimi göstərilib) bir müəllifin əsərindən gətirilən sitatının qarşısında mötərizədə göstərilən rəqəm, sıra nömrəsi 369-dur. Ədəbiyyat siyahısında isə 369 rəqəminin qarşısında L.Juxovitskinin yox, E.Juravlyovun adı yazılıb. Dissertasiyanın 62-ci səhifəsində 336-cı nömrə altında Anri Adalisdən, 351-ci nömrə altında isə Sergey Vasilyevdən sitat gətirilir. Ədəbiyyat siyahısına baxanda isə məlum olur ki, Adalislə Kamal Abdullayevin, Sergey Vasilyevlə isə Y.Boryevin adlarının yeri dəyişik düşüb. Bu və ya buna bənzər başqa qüsurlar da vardır ki, onların yanında müəllifə kömək məqsədilə karandaşla işarələr qoymuşuq. İnanırıq ki, bu texniki qüsurları Fəridə xanım asanlıqla düzəldəcək, əsərin təkmilləşdirilmiş monoqrafiya variantını nəşrə hazırlayanda ağına batan digər tənqidi fikir və mülahizələri də nəzərə alacaqdır.

Bizə elə gəlir ki, göstərilən iradlar Fəridə Səfiyevanın görkəmli Azərbaycan şairi Nəbi Xəzrinin yaradıcılıq yolunun dolğun mənzərəsini əks etdirən dissertasiya işinin elmi dəyərini, praktik əhəmiyyətini qətiyyənlə azaltmır. Müəllifin gəldiyi elmi nəticələr inandırıcıdır. Əsərin dili səliqəli və rəvandır. Burada dolaşq, üslubi cəhətdən nöqsanlı cümlələr yox dərəcəsidir.

28.03.2012

“Azərbaycan ədəbiyyatında satirik poeziyanın təşəkkülü və inkişafı”

Həyatdakı yaramazlıqları, sosial bəlaları, insanların hərəkət və davranışlarındakı anormallığı, mənəvi eybəcərlikləri tənqid və ifşa yolu ilə islah etmək, aradan qaldırmaq cəhdləri bütün dünya, eləcə də onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Azərbaycan ədəbiyyatında satiranın yaranması və inki-

şafı zərurətini ortaya qoymuşdur. İstər folklor nümunələrində, istərsə də klassiklərimizin yaradıcılığında insanlığa yaraşmayan mənəvi naqisliklər həmişə tənqid hədəfinə çevrilmişdir. O da məlumdur ki, satiranın təşəkkülü dövründə onun stabil janrları da olmamışdır. Zaman-zaman görkəmli qələm ustaları öz tənqidi, ifşaedici fikirlərini ayrı-ayrı bədii formalarda: istər məsnəvi, istər qəzəl-qəsidə, istər qitə, istər müxəmməs, istər qoşma, istərsə də digər janrlarda ifadə etməyə çalışmış və beləliklə də satiranın ilkin nümunələri meydana gəlmişdir. Bu məsələlər haqqında ədəbiyyatşünaslıq elmimizdə yetərinə maraqlı, sanballı tədqiqat əsərləri meydana gəlmiş və bu proses indi də davam etməkdədir. Bu gün öz fikir və mülahizələrini, elmi arqumentlərini Dissertasiya Şurasında müdafiə etmək qərarına gələn Yədulla Bəbir oğlu Ağazadə çox aktual bir mövzuda apardığı araşdırmaları ümumiləşdirərək Azərbaycan ədəbiyyatında satira, onun mənşəyi, təşəkkülü, inkişaf problemləri haqqında sanballı bir tədqiqat əsəri yarada bilmişdir. Fikrimizcə, tədqiqat əsərinin başlıca uğuru ondadır ki, ədəbiyyatımızda yaranan satirik əsərlərdən, eləcə də onun haqqında yazılan xeyli sayda məqalələrdən, monoqrafiyalardan, dissertasiyalardan xəbərdar olmayanlar belə Yədulla müəllimin “Azərbaycan ədəbiyyatında satirik poeziyanın təşəkkülü və inkişafı” adlı tədqiqatını oxusalar, onlarda bu məsələ ilə bağlı dolğun bir elmi təsəvvür formalaşa bilər. Lap qədim dövrdən tutmuş bu günümüzdə qədər tənqidi fikrin təşəkkülünü, satiranın keçdiyi inkişaf yolunu, onun məziyyət və nöqsanlarını yeni milli metodologiya və müasir ədəbiyyatşünaslıq elminin tələbləri prizmasından araşdırmaya cəlb edən iddiaçı dəyərli bir tədqiqat əsəri yarada bilmişdir. Bu qədər çoxlu ədəbi materialları, onların özündən az olmayan məqalələri, monoqrafiyaları, araşdırmaları oxuyub saf-çürük etmək, nəzəri fikirləri sistemləşdirmək, ümumiləşdirmək, onlara münasibət bildirmək, dəfələrlə haq-

qında söz söylənilmiş əsərləri yenidən təhlilə cəlb edib, təzə elmi qənaətlər irəli sürmək cəhdi çətin və məsuliyyətli bir işdir. Bu baxımdan iddiaçının cəsarəti, zəhmətsevərliyi, ədəbi zövqü və saysız-hesabsız, müxtəlif səviyyəli bədii faktları günün reallığı prizmasından dəyərləndirmək bacarığı açıq-aydın hiss olunmaqdadır. Özü də ən önəmli, nəzərə alınası cəhətlərdən biri də odur ki, Yədulla müəllim paytaxtda yox, əyalətdə yaşayıb-yaradır, kitabxanalardan istifadə etmək imkanı bir qədər məhduddur. Bütün bunlara baxmayaraq onun mövzu ilə bağlı xeyli sayda nəzəri ədəbiyyatla tanışlığı, fikir və mülahizələrini irəli sürərkən bu dəyərli elmi qaynaqlara istinadı dissertasiyanın uğurunu təmin edən ən əsas amillər sırasındadır. Bir əsas, nəzərə alınası cəhət də ondan ibarətdir ki, uzun illərdən bəri ədəbiyyatın tədrisi ilə məşğul olan Yədulla Ağazadə predmetin tarixini yaxşı bilir və elə buna görə də fikir və mülahizələrini ən səciyyəvi ədəbi faktlar üzərində qurmağı bacarır. Onun tədqiqat əsəri elmi informasiya ilə zəngindir.

Dissertasiyanın strukturu, tədqiqatın istiqaməti, aparılan təhlillər, ümumiləşdirmələr, həm bədii, həm də elmi ədəbiyyata münasibət, çıxarılan qənaətlər onu deməyə əsas verir ki, iddiaçı həm mövzu ilə bağlı saysız-hesabsız ədəbi nümunələri, həm onlar haqqında yazılan çoxlu sayda tədqiqat əsərlərini, həm də nəzəri ədəbiyyatı lazımı səviyyədə əxz edə, mənimsəyə, onlardan bəhrələnə bilmişdir.

Hamıya məlumdur ki, bədii fikir tariximizdə satiranın, satirik janrların mühüm yeri olmuş və bu haqda xeyli sanballı tədqiqat əsərləri meydana gəlmişdir. Yədulla Ağazadənin barəsində söhbət açdığımız tədqiqatı da həmin əsərlərlə bir sırada durmağa layiqdir. Onun dissertasiyasının bir fərqli cəhəti də ondan ibarətdir ki, bu tədqiqatda təkcə satiramızın qızıl dövrünün – XIX-XX yüzilliyin ədəbi faktlarına deyil, daha əvvəl və sonra yazılmış satirik məzmunlu

əsərlərə də istinad olunmuşdur. Ancaq dissertasiya ilə bağlı bəzi qeydlərimizi də iddiaçının nəzərinə çatdırmaq istəyirik.

1. Bizə belə gəlir ki, mövzunun adı “Azərbaycan satirasının təşəkkülü və inkişafı” yox, “Azərbaycan satirasının təşəkkülü və inkişaf problemləri” olsa daha yaxşı olardı. Yoxsa belə təsir bağışlaya bilər ki, guya ümumi ünvanlı xalq, konkret ünvanlı aşıq yaradıcılığında, klassiklərimizin əsərlərində ilkin nümunələri yaranan, XIX-XX əsrlərdə qızıl dövrünü yaşayan satira inkişaf eləyə-eləyə gəlib Mərkəz Quliyev, İsgəndər Etibar, Baba Pünhan və b. səviyyəsinə “qalxıb”.

2. Dünya, eləcə də Azərbaycan satirası, onun inkişaf problemləri ilə bağlı çox mötəbər alimlər, estetiklər, ədəbiyyatşünaslar fikir və mülahizələr irəli sürmüş, ayrı-ayrı vaxtlarda sanballı tədqiqat əsərləri meydana gəlmişdir. Satiranın təşəkkülü və inkişafının səbəbləri, satirik janrların nəzəri problemləri ilə bağlı maraqlı elmi qənaətlərin mövcudluğu iddiaçını istər-istəməz yeni söz demək çətinliyi ilə üz-üzə qoymuşdur. Mövzu ilə bağlı nəzəri ədəbiyyatın xülasəsini verən iddiaçı bu əsərlərdə satiranın “ədəbi növ, janr, bədii ifadə vasitəsi, bədii üslub, bədii forma, bədii prinsip” hesab edildiyini söyləyir və elə buradaca etiraf edir ki, satira haqqında söylənilən bu fikir və mülahizələrin hər birində həqiqət yox deyildir. Qeyd edilən elmi qənaətlər mümkün elmi açıqlamalar nəticəsində ortaya qoyulmuşdur. Satira haqqında təriflərin bir çoxunda birtərəflilik, natamamlıq olduğunu söyləyən iddiaçı yazır: “Yekun qənaətimiz budur ki, satira ictimai-publisistik üslubda bədii ədəbiyyatın bütün növlərində bu və ya digər dərəcədə öz əksini tapan bədii yaradıcılıq üslubudur (Dissertasiya, s.43).

Müəllifin bu qənaəti ilə biz də razıyıq, ancaq bu yeni fikir deyil axı, ondan çox-çox əvvəl araşdırma aparan ədəbiyyatşünaslar arasında satiranı “bədii üslub” adlandıranların olduğunu iddiaçının özü də etiraf edir. Nəzəri ədəbiy-

yata istinadən çıxarılan qənaətlərdən biri məhz budur: “Satira bədii üslubdur.” (Dissertasiya, s.41). Buradan aydınca görünür ki, iddiaçının yeni mülahizə kimi təqdim etdiyi fikir əslində yeni deyildir.

3. Dissertantın zəngin elmi mənbələrə istinadən satira, yumor, təmsil, həcv və s. haqqında mülahizələri maraqlıdır. Müəllifin yeri gəldikcə deyilən fikirlərə tənqidi münasibət bildirməsi də yaxşıdır. Ancaq bəzən iddiaçının özünün mülahizələri əvvəl bu problemlə bağlı irəli sürülən nəzəri müddəalardan o qədər də uzağa gedə bilmir. Ancaq onu qeyd edək ki, iddiaçının dissertasiyası nəzəriyyə yox, ədəbiyyat tarixi indeksi ilə müdafiəyə buraxılıb və elə buna görə də ondan nəzəri problemin konkret həllini tələb etmək fikrindən uzağıq. İndiki halda nəzəri fikir yetərlidir.

4. Dissertasiya dörd fəsildən və 9 bölmədən ibarətdir. İddiaçı ayrı-ayrı problemlər üzrə tədqiqat aparır ki, bu, yaxşı cəhətdir. Ancaq hər fəslin özünə müxtəsər giriş və nəticə yazılmadığından, fəsillərin adı bir növ havadan asıla qalır. Məsələn, “Azərbaycan ədəbiyyatında satirik poeziyanın formalaşması və tədqiqi tarixi” adlı ümumi sərlövhədən sonra müəllif birbaşa “Satirik poeziyada folklor qaynaqları” mövzusunun şərhinə keçir. Digər fəsillər də bu qayda ilə qurulub.

5. Fikrimizcə, dissertasiyanın birinci fəslinin ikinci bölməsi – “Satirik poeziyanın nəzəri dərk” əvvəldə verilə daha yaxşı olardı. Satirik poeziyanın mahiyyəti açılandan sonra həmin elmi-nəzəri prinsiplərə istinadən ədəbi faktların təhlil süzgəcindən keçirilməsi daha məqbul variant ola bilərdi.

6. Dissertasiyanın tədqiqat obyekti çox böyük olduğundan, müəllifin hamıdan danışmaq istəyi bəzi hallarda icmalçılığa gətirib çıxarmışdır.

7. Avtoreferatda müəlliflərin, onların əsərlərinin adı bütövlükdə veriləndən sonra yenidən həmin adların eyni ilə

çıxarışda göstərilməsinə ehtiyac yoxdur. Avtoreferatın 6-cı səhifəsində K.Məmmədovun “Azərbaycan şeirində satira”, “Qasım bəy Zakir”, “XX əsr Azərbaycan gülüşü” kitablarından tutmuş B.Babayevin “Azərbaycan realist nəsrində satira” kitablarına qədər 20 adda tədqiqat əsərinin adının yenidən eyni ilə çıxarışda verilməsi artıqdır.

Avtoreferat dissertasiyanın məzmunu haqqında dolğun elmi təsəvvür yaradır. Müəllifin çap olunan kitabları və məqalələri dissertasiyanın məzmununa uyğundur. 2003-cü ildən bu günə kimi elmi mətbuatda çap olunan məqalələr və onların çoxluğu iddiaçının uzun illərdən bəri bu sahədə çalışmasının əsas göstəricilərindən biridir.

Bir məsələni də qeyd etmək istəyirəm ki, Yədulla Ağazadənin bu sanballı tədqiqat əsərinin elmi məsləhətçisi hamımızın dostu və müəllimi, mərhum akademikimiz Bəkir Nəbiyev olmuşdur. Dissertasiyanın Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı” şöbəsində yerinə yetirilməsi də nəzərə alınası faktlar sırasındadır.

03.04.2013

“Azərbaycan aşiq yaradıcılığı və klassik poeziya (XX əsrə qədərki qarşılıqlı əlaqə və təsir məsələsi)”

Məlumdur ki, ədəbi prosesdə varislik prinsipinin, qarşılıqlı əlaqə və təsir məsələlərinin zəngin bədii faktlara istinadən öyrənilməsi ədəbiyyatşünaslıq elminin ən aktual problemlərindən biridir. İddiaçı Nizami Qasım oğlu Xəlilovun dissertasiya işi də son dərəcə aktual bir mövzuya – aşiq yaradıcılığı ilə klassik ədəbiyyatın qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsi məsələlərinə həsr olunmuşdur. Həm aşiq yaradıcılığının, həm də klassik ədəbiyyatımızın əhatə dairəsinin genişliyi, bədii sanbalca diqqəti cəlb edən, ədəbiyyat tariximizi zənginləşdirən müxtəlif çeşidli, rəngarəng məzmun və formalı əsərlərin bolluğu bir tərəfdən dissertasiya

işinə zəngin material verirsə, digər tərəfdən alimdən, tədqiqatçıdan xüsusi ümumiləşdirmə aparmaq, ən səciyyəvi nümunələrə istinadən nəzəri mülahizələr söyləmək bacarığı tələb edir. “Yazılı ədəbiyyat aşiq yaradıcılığından nə götürüb və onu necə inkişaf etdirib?” sualının cavabını tapmaq, səciyyəvi bədii faktlara istinadən müqayisələr, ümumiləşdirmələr aparmaq, yekun bir nəticəyə gəlmək son dərəcə ağır, analitik düşüncə tələb edən bir işdir. Əsəri oxuyanda ilkin yaranan təəssürat bundan ibarət olur ki, iddiaçı çətin və əhatəli bir işin öhdəsindən gəlməyi bacarmış, ədəbiyyatşünaslıq elmimizi, onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan folklorşünaslığımızı dəyərli bir tədqiqat əsəri ilə zənginləşdirə bilmişdir.

Müəllifin fikir və mülahizələrini irəli sürərkən, elmi arqumentlərini əsaslandırmağa çalışarkən həm ədəbi materiala, həm də məsələ ilə bağlı bütün tədqiqat əsərlərinə, nəzəri ədəbiyyata istinad etməyə çalışması dissertasiyanın elmi dəyərini, eləcə də onun informasiya tutumunu, sanbalını qat-qat artırır, əsərin elmi aparaturasını gücləndirir. Dissertasiyanı oxuyanda tədqiq olunan dövrün əhatəli elmi mənzərəsi göz önündə canlanır. Hiss olunur ki, bu qədər bədii və nəzəri ədəbiyyatı oxuyub sistemləşdirmək üçün tədqiqatçıya axtarışlarda keçən uzun bir vaxt lazım olmuşdur.

Məlumdur ki, həm aşiq yaradıcılığı, həm də klassik ədəbiyyatımız, onun ayrı-ayrı görkəmli nümayəndələrinin həyatı və yaradıcılığı haqqında xeyli tədqiqat əsərləri yaranmışdır. Lakin ilk dəfədir ki, aşiq yaradıcılığı ilə klassik ədəbiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi daha masştablı şəkildə tədqiqat obyektinə çevrilir. Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Amani, Molla Pənah Vaqif, Qasım bəy Zakir, M.F.Axundov, M.Aciz, Ə.Qaracadaği, S.Ə.Nabati kimi ədəbiyyat tariximizdə özlərinəməxsus yeri və rolu olan sənətkarların yaradıcılıq nümunələrini aşiq yaradıcılığının görkəmli nümayəndələrinin əsərləri ilə istər mövzu və prob-

lematika, istərsə də janr, digər sənətkarlıq məsələləri baxımından müqayisəli şəkildə təhlil edərək elmi qənaətə gəlmək, fikir və mülahizələri əsaslandırmaq o qədər də asan məsələ deyildir. Üstəlik yazılı ədəbiyyatda dastan yaradıcılığının özünəməxsus şəkildə davamı və inkişafını izləmək, İsanın “Mehri və Vəfa”, müəllifi məlum olmayan “Dastani-Əhməd Harami”, Əlinin “Qisseyi-Yusif”, Suli Fəqihinin “Yusif və Züleyxa”, Məhcur Şirvaninin “Qisseyi Şirzad”, Məhəmmədin “Şəhriyar” əsərlərini müqayisəli şəkildə təhlil edərək aşiq yaradıcılığı ilə yazılı ədəbiyyat abidələrinin oxşar və fərqli cəhətlərini üzə çıxarmaq cəhdi çox böyük zəhmət və elmi səriştə tələb edən bir işdir. Təqdirolunası cəhətdir ki, Nizami Qasım oğlu Xəlilov bu ağır işin öhdəsindən gəlməyi bacarmış, sanballı bir tədqiqat əsəri yarada bilmişdir. Ədəbi faktlara bu günün reallığı, yeni milli metodologiyanın prinsipləri, müasir ədəbiyyatşünaslıq elminin tələbləri baxımından yanaşmaq istəyi və bacarığı dissertasiyanın elmi dəyərini xeyli dərəcədə artırmışdır. Dissertasiyanın tədqiqat obyektinin XIII -XIX əsri əhatə etməsi elmi araşdırmanın əhatə dairəsinin nə qədər geniş olmasından xəbər verir. Hər əsrin özünəməxsus problemlərinin, ədəbi meyarlarının olması faktı da tədqiqatçının işini xeyli dərəcədə çətinləşdirir, onun ayrı-ayrı zamanlarda, ayrı-ayrı ədəbi üsluba, dünyagörüşünə malik sənətkarların yaratdığı əsərlərə, ədəbi faktlara daha həssas, dəqiq yanaşmasını tələb edir.

Dissertasiyanın beş fəsildən, 24 bölümdən ibarət olması həm müəllifin yeddi əsrdə yaranmış ədəbi faktlara müxtəlif prizmalardan yanaşmaq istəyinin, həm də tədqiqatın məşşatabının genişliyinin göstəricisidir. İddiaçının aşiq yaradıcılığının mənşəyi və inkişaf tarixinə müasir ədəbiyyatşünaslıq elminin tələbləri baxımından nəzər salmağa, qopuz-saz, ozan-aşiq sənətinin ilkin kökləri haqqında elmi mülahizələr irəli sürməyə çalışması bu məşşatı bir az da genişləndirir.

Dissertasiyanı oxuyanda görürük ki, Nizami Xəlilov qarşısına bir vəzifə kimi qoyduğu aşiq şeirinin yaranma və inkişaf tarixini, təkamülünü, onun yazılı ədəbiyyata təsirini öyrənmək, elmi mülahizələr irəli sürmək kimi çətin bir işin öhdəsindən gəlməyi bacarmış, “ədəbiyyatımızın mühüm bir qolunun ağ qalmış səhifələrini bərpa edərək milli şeirimizin, poeziyamızın mahiyyətini açmağa” nail olmuş, folklorşünaslıq elmimizi sanballı bir tədqiqat əsəri ilə zənginləşdirmişdir. Müəllifin bu fikri şübhə doğurmur ki, istər aşiq yaradıcılığının, istərsə də anadilli yazılı ədəbiyyatımızın genezisinin araşdırılması təkcə filoloji maraqlarla bitmir, həm də xalqımızın mənəşəsinin, həyatının bütün mərhələlərinə, tərəflərinə işıq salır.

Məlumdur ki, çox zaman aşiq yaradıcılığı folklorun aparıcı bir qolu kimi dəyərləndirilmişdir. Lakin əslində aşiq yaradıcılığı folklor nümunəsi deyildir. Çünki aşiq yaradıcılığı nümunələrinin konkret müəllifləri vardır. Aşiq yaradıcılığı müəyyən mənada folklorla yazılı ədəbiyyatın aralıq mərhələsidir, obrazlı şəkildə ifadə etsək, folklorla yazılı ədəbiyyat arasında mənəvi körpüdür aşiq yaradıcılığı. Ancaq bu faktı da mütləq nəzərə almaq lazımdır ki, istər aşiq yaradıcılığının, istərsə də yazılı ədəbiyyatın qaynağı folklorlardır. Folklor mühitində formalaşan sənətkar şəxsiyyəti hansı zamanda yaşamasından asılı olmayaraq estetik əxlaq, poetik düşüncə varisidir. Aşiq da, klassik, müasir ədəbiyyat nümunələrini yaradan şair və yazıçı da xalqın övlədidir, xalqın mənəviyyatının, həyat tərzinin, əxlaqi və bədii meyarlarının gələcək nəsillərə ötürücüsüdür. Nizami Xəlilovun gəldiyi elmi qənaətlər məhz bu haqda düşünməyə zəmin yaradır. Əgər belə olmasaydı, aşiq yaradıcılığı ilə klassik ədəbiyyatının qarşılıqlı əlaqələrinin müqayisəli şəkildə öyrənilməsinə heç lüzum da qalmazdı. Müəllifin özünün də vurğuladığı kimi görkəmli sənətkarların yaradıcılıq nümunələri: yeni məzmunlu bayatılar, tuyuqlar, gəray-

lılar, qoşmalar, təcislər, poemalar folklorun, aşiq yaradıcılığının yazılı ədəbiyyata istər mövzu və problematika, istərsə də janr, poetik ifadə, bədii sənətkarlıq cəhətdən təsir səviyyəsini öyrənmək baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Yeri gəlmişkən əsər haqqında bəzi irad və təkliflərimizi də həm iddaçının, həm də elmi şura üzvlərinin diqqətinə çatdırmaq istəyirəm.

1. Dissertasiyanın əhatə dairəsi çox genişdir. Bu mövzuda nəinki bir, hətta bir neçə sanballı tədqiqat əsəri yaratmaq mümkün idi. Müəllifin yeddi əsrin ədəbi materiallarına, həm aşiq yaradıcılığı, həm də yazılı ədəbiyyat nümunələrinə, eləcə də bu mövzuda yazılmış tədqiqat əsərlərinə istinadən fikir və mülahizələrini irəli sürməsi bir tərəfdən əsərin informasiya tutumunu artırırsa, digər tərəfdən istəməz tədqiqatı elmi dərinlikdən uzaqlaşdırır. Təsəvvür eləyin ki, nəinki fəsillərin, hətta yarım fəsillərin də adlarının hər biri ayrıca tədqiqat mövzusu ola bilərdi: “Aşiq yaradıcılığının mənşəyi və inkişafı”, “Aşiq poeziyası və Azərbaycan klassik lirikası”, “Dastan yaradıcılığı yazılı ədəbiyyatda”, “Aşiq yaradıcılığının XIX əsr yazılı poeziyasına təsiri”, “Cənubi Azərbaycan yazılı poeziyası və aşiq yaradıcılığı”. – Bu hələ fəsillərin adıdır. Bəzi bölmə adlarını da diqqətinizə çatdırmaqla haqlı olduğumu sübut etmək istəyirəm: “Aşiq sənətinin inkişafında Molla Qasımın yeri”, “XIII-XV əsrlərdə aşiq şeirinin poetik ənənələri”, “Nəsimi və aşiq poeziyası”, “Aşiq poeziyası və yazılı ədəbiyyat əlaqəsinin Xətai mərhələsi”, “Məhəmməd Əmani və aşiq poeziyası”, “XVIII əsr klassik ədəbiyyatı və aşiq şeirinin poetik ənənələri”, “Heca vəzninin Vaqif yaradıcılığında yeni mərhələsi”, “İsanın “Mehri və Vəfa” əsəri və dastan ənənəsi”, “Dastani-Əhməd Hərəmi” və xalq dastan yaradıcılığı”, “Suli Fəqihinin “Yusif və Züleyxa” poeması və dastançılıq ənənəsi”, “Əlinin “Qisseyi-Yusif” poeması və

dastan yaradıcılığı”, “Xalq epik təhkiyəsi və yazılı ədəbiyyat”, “Aşıq yaradıcılığı və yeni dövr poeziyası”, “XIX əsr Cənubi Azərbaycan poeziyasına aşıq şeirinin təsiri” və s. Fikrimizcə, nəinki bu mövzuların hər biri, hətta dissertasiyada əsərləri təhlil olunan hər bir şairin (Vaqifin, Zakirin, Nəbatinin və s.) yaradıcılığı və aşıq poeziyası da ayrı-ayrılıqda bir tədqiqat əsərinin mövzusu ola bilərdi. Mövzunun konkretliyi isə istər-istəməz yayğınlığa yox, elmi dərinliyə rəvac verərdi. Ümid edirik ki, Nizami Xəlilov öz gələcək doktorantlarına bu mövzuları təklif edəcək, başladığı şərəfli bir işi onlarla birlikdə davam etdirəcəkdir.

2. Əsərin girişində mövzunun aktuallığı normal şəkildə şərh olunub. Birinci fəslin əvvəlində, konkret desək, 17-ci səhifədə yenidən mövzunun aktuallığından söhbət açmağa ehtiyac yox idi. Müəllif yazır: “Aşıq yaradıcılığı klassik şairlərimizin bədii düşüncələrinə istiqamət vermiş, poetik kəşflərində yardımçı olmuşdur. Buna görə də aşıq ədəbiyyatının klassik irsimizə təsirini dərinlənən araşdırmaq ədəbiyyatşünaslıq və folklorşünaslığımızın qarşısında duran aktual problemlərdəndir.” (Dissertasiya, s.18).

3. Girişin “Tədqiqatın obyektı və predmeti” bölməsində dissertasiyanın mövzusu ilə birbaşa bağlılığı olsa belə, bu bölmədə yerinə düşməyən tezislərə, şərhələrə ehtiyac yox idi. İddiaçı bir neçə səhifə ilə yox, bir neçə cümlə ilə tədqiqatın obyektı və predmeti haqqında konkret məlumat versə daha yaxşı olardı.

4. Fikrimizcə, birinci fəsildə qoyulan problemin (“Aşıq yaradıcılığının inkişaf tarixindən”) şərhinə, həmin məsələyə ayrıca fəsil ayrılmasına o qədər də ehtiyac yox idi. Çünki bu, birbaşa mövzu ilə bağlı olan problem deyil. Aşıq yaradıcılığının inkişaf tarixindən, qopuz-saz, ozan-aşıq sənətinin ilkin köklərindən yığcam şəkildə başqa münasib bölmədə danışılarsa, əvəzində əsas problemin, aşıq yaradı-

cılığı ilə klassik poeziyanın müqayisəli şəkildə şərhinə geniş yer ayrılsa, daha yaxşı olardı.

5. Dissertasiyanın dili səlist və aydındır. Ancaq bəzi yerlərdə söz təkrarına, bəzən nəzərdən qaçan orfoqrafik səhvlərə, hətta sətirdən-sətrə keçirmə qaydalarının pozulmasına təsadüf etmək olur. İstəməzdik ki, sanballı bir dissertasiyada bu tipli kiçik qüsurlarla üzləşək. Müəllifə kömək məqsədilə bu tipli sözlərin altından karandaşla xətt çəkmişik.

Ancaq bu deyilənlər dissertasiyanın sanbalı ilə müqayisədə o qədər də əhəmiyyət kəsb etmir. Müəllifin ötən əsrin mövzu ilə bağlı nəşr olunan monoqrafiyaları, Azərbaycanda və xaricdə çap edilən çoxsaylı məqalələri, iştirak etdiyi beynəlxalq və elmi konfranslarda çıxışları əsasında işıq üzü görən tezisləri müəllifin zəhmətsevərliyindən, uzun illərdən bəri bu mövzu üstündə işləməsindən xəbər verir.

8. 06. 2014

“Mirzə Fətəli Axundzadə və müasirlik”

Görkəmli sənətkar, mütəfəkkir, Azərbaycan dramaturgiyasının, ədəbi tənqidinin banisi, nəinki bizim, eləcə də Şərq ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, fəlsəfi fikir tarixinin yeni istiqamətdə inkişafında müstəsna rolunu oynayan Mirzə Fətəli Axundzadənin ədəbi irsi həmişə tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Bu da təsadüfi deyildir. Ona görə ki, ədibin dram əsərləri, nəsr, poeziyası, ədəbi-nəzəri görüşləri, cəmiyyət, həyat, din, mədəniyyət, əlifba, ədəbi tənqid və sair haqqında düşüncələri yarandığı gündən proqram səciyyəli olmuş, qəflət yuxusunda yatan Şərq dünyasında bir mənəvi zəlzələ yaratmışdır. Elə buna görə də Axundzadənin zəngin, çoxşaxəli ədəbi irsi zaman-zaman müxtəlif istiqamətlərdən tədqiq olunmuş, araşdırılmışdır. Başqa sözlə desək, Mirzə Fətəli Axundzadənin nəinki hər hansı bir əsəri, hətta ən adi bir cümləsi, mülahizəsi belə diqqətdən kənarda qalmamışdır.

Bütün bunlar Leyla Kamran qızı Məmmədovanın “Mirzə Fətəli Axundzadə və müasirlik” mövzusunda yazdığı dissertasiyasına da təsirsiz qalmamış, həm onun işini asanlaşdırmış, həm də əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirmişdir. Asanlaşdırmışdır ona görə ki, müəllif haqqında yetərinə tədqiqatlar aparılmış, dissertasiyalar, monoqrafiyalar, məqalələr yazılmış, bir informasiya bolluğu yaranmışdır, çətinləşdirmişdir ona görə ki, deyilənləri bu və ya digər şəkildə təkrarlamaq müasir ədəbiyyatşünaslıq elminin tələblərinə uyğun deyildir. Bu çətinliyi dərk eləyən iddiaçı Leyla Məmmədova Mirzə Fətəli Axundzadənin yaradıcılığını bu günün reallığı, müasirlik baxımından tədqiqata cəlb etmişdir ki, bu da onun əsərinin aktuallığını artıran, elmi yeniliyini şərtləndirən ən əsas amilə çevrilmişdir.

Əslində on doqquzuncu əsrdə yaşayıb-yaradan Mirzə Fətəli Axundzadənin ədəbi irsi iyirmi birinci əsrdə də müasirdir və öz təsir gücünü saxlamaqdadır. Əgər XIX əsrdə M.F.Axundzadənin qoyduğu kimyagərlik problemini XXI əsrdə dünyanın ən məşhur, çox oxunan yazıçısı Paulo Koeliyo “Alximik” əsərində bu və ya digər şəkildə təkrarlayırsa, yaxud, yumşaq şəkildə desək, problemin başqa şəkildə dərkini qoyursa, bu faktın özü belə Axundovun düşüncə tərzinin köhnəlmədiyindən, müasirliyindən xəbər vermirmi?

Bu baxımdan Məmmədovanın dissertasiya işinin mövzusu aktualdır. Necə deyirlər, iyirmi birinci əsrin ziyalıları on doqquzuncu əsrdə yaşayıb yaradan sənətkardan nəsə öyrənmək təmənnasındadırsa, bu, araşdırmanın, faktlara istinadən gəlinən elmi qənaətlərin təsir gücünü birə on artırır. Sənətkarın böyüklüyü, uzaqgörənliyi, əsərlərinin strateji əhəmiyyəti həm də onda öz təsdiqini tapır ki, iyirmi birinci əsrin ədəbi-nəzəri fikir meyarları elə bil ki, Mirzə Fətəli ədəbi irsinin boyuna biçilib... Ədibin əsərləri haqqında ayrı-ayrı vaxtlarda, ayrı-ayrı məqsədlərlə nə qədər tədqiq-

qatlar aparılsa belə, deyilməyən sözlərin, ortaya çıxarılması məqamların bolluğu həmin məsələlərə bir də qayıtmaq zərurətini ortaya qoyur.

İlkin qənaətimiz bundan ibarətdir ki, ağır zəhmət bəhasına yaranan “Mirzə Fətəli Axundzadə və müasirlik” adlı tədqiqat işi görkəmli dramaturqun, yazıçının, filosofun çoxşaxəli, zəngin ədəbi irsi haqqında dolğun elmi təsəvvür yaradır. İddiaçı nəinki Azərbaycan, eləcə də bütün Şərq ədəbiyyatının yeni istiqamətdə inkişafına təkan verən bu görkəmli şəxsiyyət haqqında yazılan heç bir əsəri, hətta kiçik məqaləni belə diqqətdən qaçırmır, onlara, eləcə də ədibin öz əsərlərinə istinadən mövzunun diqtə elədiyi şəkildə araşdırmalar aparır, yeni elmi nəticələr çıxarmağa çalışır və əsasən öz məqsədinə nail olur. Əsərin nəzəri aparaturası zəngindir və axundovşünaslıq elminin dolğun mənzərəsini göz önündə canlandırmaq gücündədir.

Dissertasiyanın strukturu mükəmməldir və görkəmli sənətkarın çoxşaxəli ədəbi irsini hərtərəfli nəzərdən keçirmək imkanı verir. Tədqiqat işi ənənəvi giriş, dörd fəsil (“M.F.Axundzadə şəxsiyyətinə və yaradıcılığına müasir baxış”; “M.F.Axundzadə yaradıcılığının formalaşmasına təsir edən amillər”; “M.F.Axundzadə ideyalarının müasirliyi”; “Xalq ədəbiyyatı “M.F.Axundzadə müasirliyinin meyarı kimi”) və on doqquz yarımfəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Hələ bəzi yarımfəsil daxilində də ayrı-ayrı problemlərin qoyuluşu da işin “arxitektura” mükəmməlliyindən, çoxşaxəliliyindən xəbər verir. Çıxarılan elmi nəticələr əsərin strukturuna uyğundur və əsasən qənaətbəxşdir. Dissertasiya işi Mirzə Fətəli Axundzadənin çoxşaxəli ədəbi-nəzəri irsi, fəaliyyəti, əsərlərinin tədqiqi, tamaşaya qoyulması, nəşri və sair haqqında dolğun elmi təsəvvür yaradır. Əsər bu görkəmli mütəfəkkirin həyatı, fəaliyyəti, ədəbi-nəzəri görüşləri, müxtəlif janrlı əsərləri haqqında faktlarla, elmi informasiyalarla

zəngindir. Müəllifin yaradıcılığına həsr olunmuş heç bir tədqiqat, monoqrafiya, məqalə, elmi konfrans, yubiley tədbirləri və sair diqqətdən kənarda qalmamışdır. İnamla demək olar ki, Leyla Kamran qızı Məmmədovanın “Mirzə Fətəli Axundzadə və müasirlik” adlı dissertasiya işi görkəmli şəxsiyyət, filosof, nəzəriyyəçi alim, tənqidçi, dramaturq, şair, publisist haqqında yazılan ən sanballı əsərlərdən biridir.

Dissertasiyanın hər fəslində, hər bölməsində Mirzə Fətəli Axundzadə şəxsiyyətinə, onun zəngin ədəbi irsinə, proqram səciyyəli fikir və düşüncələrinə məhəbbət hiss olunur ki, bu da çox vacib məsələdir və Leyla xanımın ədəbiyyatşünas ailəsində, özü də bir az da konkretləşdirsək, həyatını XIX əsr ədəbiyyatının tədqiqinə həsr edən professor Kamran Məmmədovun ailəsində böyüməsinin də təsiri az olmamışdır. Dialektik inkar istər-istəməz bu və ya digər şəkildə burada da özünü göstərir. Valideynləri XIX əsrin nəhəng simalarının əsərlərini sosialist ideologiyası, sosialist realizminin prinsipləri əsasında dəyərləndirirdilərsə, Leyla Məmmədova həmin ədəbi materialı müstəqillik dövrünün təmsilçisi kimi araşdırmaya cəlb edir.

M.F.Axundzadənin ədəbi irsində müasir dövrümüzlə səsleşən hansı məqamlar var, onun fikirləri iyirmi birinci əsrdə nə dərəcədə öz aktuallığını saxlayır, yaxud saxlamır, ədəbi irsi yalnız ədəbiyyat tariximiz üçün mü maraqlıdır, yoxsa onun fikir və mülahizələri, əsərlərinin ideyası günümüz üçün nə şəkildə əhəmiyyətlidir və i.a kimi suallara cavab axtarılması işin məziyyətini artıran vasitəyə çevrilir. Müəllifin M.F. Axundzadə yaradıcılığına təsir edən amillər sırasına ədəbi mühiti, folkloru və dünya ədəbiyyatından nə şəkildə bəhrələnməni daxil etməsi də təhlillərin düzgün istiqamətdə aparılmasının göstəricilərindəndir. Ümumiyyətlə, dissertasiya işində Axundovşünaslığın ətraflı elmi mənzərəsi vardır ki, bu da iddiaçının Mirzə Fətəli Axundzadə yaradıcılığını hərtərəfli bilməsi, görkəmli şəxsiyyət haqqında yazı-

lan bütün mənbələrdən bu və ya digər şəkildə bəhrələnməsi ilə əlaqəlidir. Bu baxımdan tədqiqatın praktik əhəmiyyəti də böyükdür.

Bütün dissertasiyalar kimi Leyla Məmmədovanın tədqiqat işi də qüsursuz, nöqsansız deyildir. Bizə mübahisəli görünən bəzi məqamları, çatışmazlıqları nəzərə çatdırmaq istəyirəm.

1. Hər şeydən əvvəl, materialın bolluğu, çoxşaxəli yaradıcılığa malik Mirzə Fətəli Axundzadənin ədəbi-fəlsəfi irsi haqqında heç nəyi kənarda qoymamaq cəhdi, tədqiqat işində xeyli problemlərin qoyulması və onların hamısını əhatə etmək istəyi iddiaçını istər-istəməz elmi dərinlikdən uzaqlaşdırıb. Fikrimizcə, bu qədər çoxlu yarımfəsillərə, hətta onların ayrı-ayrı bölmələrdən ibarət olmasına elə də ehtiyac yox idi. Bunları birləşdirmək, ümumiləşmələr aparmaq dissertasiyanın elmi sanbalına yardımçı ola bilərdi.

2. İş əsasən qənaətbəxşdir, Mirzə Fətəli Axundzadənin ədəbi-nəzəri irsi yeni milli ideologiya, ədəbiyyatşünaslıq elmimizin, dünya ədəbi-nəzəri fikrinin meyarları baxımından yeni ədəbi meyarlarla dəyərləndirilir, ancaq ədib haqqında məlum fikirlərin bu və ya digər şəkildə təkrarlanması yeni elmi qənaətləri bəzən arxa planda qoyur...

3. Müasirlik məsələsi bütün fəsillərdə və bölmələrdə diqqət mərkəzində saxlanılmalı və dəyərləndirmə zamanı əsas meyara çevrilməli idi. Ümumiyyətlə, müasirlik anlayışının geniş elmi şərhinə ehtiyac duyulur. Ona görə ki, tədqiqat işinin əsas problemi, dəyərləndirmə meyarı budur. Təəssüf ki, bəzi fəsillərdə “müasirlik” təhlillərin cövhərindən çox, onun zahiri tərəfindədir. O alimlər necə dəyərləndirmişdilər, biz necə dəyərləndiririk, dövrün tələbi ilə onlar hansı səhv mülahizələr irəli sürmüşlər, bu günün reallığı və müasirlik prizmasından biz nəyi dəqiqləşdirməyə, yeni söz söyləməyə, elmi qənaətlərə gəlməyə çalışmışıq və nəyə nail olmuşuq məsələsinin şərhinə geniş yer verilsə, daha yaxşı

olardı. Bəzi bölmələrdə problemlə bağlı axundovşunas alimlərin fikir və mülahizələrinə gen-bol yer verilir, müəllifin məsələ ilə bağlı elmi şərhı isə epizodik təsir bağışlayır. Məsələn, “Əsərlərinin bədii xüsusiyyətlərinə dair”, “Xarici ölkələrdə M.F. Axundzadə yaradıcılığına münasibət” və s. hissələrdə alimlərin fikirləri ilə müqayisədə müəllifin öz mülahizələri sanballı təsir bağışlamır. İnformasiyalar bir yerə toplanılır, lakin onlara lazımı səviyyədə münasibət bildirilmir, polemika nəzərçarpacaq səviyyədə deyildir.

4. Fikrimizcə, dissertasiyanın ənənəvi girişində “Mövzunun tədqiq tarixi”ndən söhbət açılırsa, bu məsələni ayrıca bir bölmə kimi yenidən verməyə lüzum yox idi. Xatırladıraq ki, dissertasiyanın birinci fəslinin birinci bölümü belə adlanır: “M.F.Axundzadə yaradıcılığının tədqiq tarixinə ümumi baxış.”

5. Bəzi cümlələr üslubi səhətdən nöqsanlıdır. Məsələn: “Dissertasiya işinin əsas tədqiqat obyektı M.F.Axundzadənin böyük ictimai-təbriyəvi rolunu düşünərək (Axundzadənin yox, onun əsərlərinin – R.Y.) yaradıcılığı üçün ədəbi növ seçdiyi komediyaları, zəngin ictimai-mədəni həyatımızın müxtəlif sahələrinə işıq saçan zəngin yaradıcılıqdır.” (Avtoreferat, s.4).

Göründüyü kimi burada üslubi nöqsan, cümlənin artıq sözlərlə yüklənməsi elmi dəqiqlikdə belə nöqsan yaradır. Belə ki, komediya ədəbi növ deyil, dramaturgiyanın janrıdır. “İşıq saçan zəngin yaradıcılıq” ifadəsi də elmi üsluba uyğun deyildir.

Lakin bu qeyd olunanlar ağır zəhmət bahasına yaranan sanballı, tarixi faktlarla zəngin tədqiqat işinin elmi dəyərini azaltmır, bu nöqsanları düzəltmək o qədər də çətin deyildir.

15.05.2018

“Hüseyn Cavid ədəbi irsinin poetikası”

Görkəmli mütəfəkkir, şair-dramaturq, əqidəsinə görə sürgün olunan, bir müddət əsərlərinin nəşri və təbliği qadağan edilən, 1956-cı ildə – Sov.İKP-nin XX qurultayından sonra mənəvi bəraət qazanan Hüseyn Cavidin ədəbi irsi ötən əsrin altmışıncı illərindən tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmiş, onun şəxsiyyəti, həyatı, yaradıcılığı haqqında bir-birinin ardınca tədqiqat əsərləri, monoqrafiyalar, məqalələr yazılmağa başlanılmış, nəşinin doğrulduğu torpağa qovuşmasından, xüsusən Azərbaycan müstəqillik qazanandan sonra isə bu iş daha böyük bir vüsətlə davam etdirilmişdir. Bu gün dissertasiya şurasının iclasında müzakirəyə çıxarılan “Hüseyn Cavid ədəbi irsinin poetikası” adlı yeni tədqiqat işində ədibin əsərlərinin poetik özəllikləri, janr xüsusiyyətləri, ümumən onun yaradıcılığındakı bədii sənətkarlıq məsələləri tədqiqat predmeti seçilmişdir.

Mövzu yetərinə aktualdır və fikrimizcə, işin ən uğurlu cəhəti Hüseyn Cavid yaradıcılığında ədəbi janrlarının nə şəkildə təkamülünün izlənməsi, lirikada özünü ötürən şəkildə göstərən dramaturji ünsürlərin getdikcə genişlənərək birbaşa dramaturgiyaya keçidin vəsiləsi, hazırlıq mərhələsi olmasının tutarlı arqumentlərlə əsaslandırılmasıdır. Bu baxımdan təhlil, araşdırmanın ümumi istiqaməti qənaətbəxşdir.

Dissertasiyanı oxuyanda ağıma gələn ilk fikir bu oldu ki, sovet rejiminin qılıncının dalı da, qabağı da kəsdiyi bir vaxtda Səməd Vurğunun dövrün diqtəsi ilə verdiyi “Nədən şeirimizin baş qəhrəmanı Gah İrandan gəlir, gah da Turandan?” sualının doğru-düzgün cavabını axtarmağın vaxtı məhz indidir, yatsaq yuxumuza belə girməyən milli müstəqillik dövrünün bərqərar olması ilə birbaşa əlaqəlidir.

Tükü tükdən seçməyi bacaran sovet ideologiya maşını Cavidə səbəbsizmi həbs edib sürgünə göndərmişdi? Doğru-

danmı, onlar “İblis”, “Uçurum”, “Şeyx Sənan”, “Topal Teymur”, “Peyğəmbər”, “Xəyyam” əsərlərini yazan Hüseyn Cavidin əsas məramının nədən ibarət olduğunu anlamırdılar? Altmış, yetmiş, səksəninci illər ədəbiyyatşünaslığının Cavidin günahsızlığını sübut cəhdi də bu günün reallığı prizmasından baxılanda məqbul görünür. Çünki Cavid və onun qəhrəmanları nöqsansız olmasalar belə, iman sahibi idilər, azadlıq, istiqlal təşnəsi idilər, islamçılıq, türkçülük ideyalarının təbliğçisi idilər... Bu cür adamlar isə sosializm, onun ideya və prinsipləri üçün potensial təhlükə mənbəyi idilər. Müstəqillik dövrü isə digər sənətkarlar kimi keşmə-keşli, ziqzaqlı həyat yolu keçən sənətkarların şəxsiyyətinə və onların düşüncələrinin saxlanacağı yeri olan əsərlərinə yeni meyarlarla baxmaq, məziyyət və nöqsanları yeni milli ideologiyanın tələbləri əsasında araşdırmaq imkanı yaratmışdır. Sona Məhəmməd qızı Vəliyevanın tədqiqat işinin elmi və tarixi dəyərini artıran əsas səbəb məhz buradan qaynaqlanır. Əslində “Mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir” qənaətinin sətirləti mənasında kül altında köz kimi işaran bir iman nuru parlamaqda idi... Hüseyn Cavid kimi nüfuzlu, insanların əqidəsinə, inancına təsir etmək gücündə olan şəxsiyyətin sürgünə göndərilməsi, təcrid edilməsi bu közdən yeni-yeni ocaqlar yaranmasının qarşısını almaq cəhdi idi əslində... Sona Vəliyevanın tədqiqatlarının məzmunu məhz bu məsələlərin şərh baxımından mənə maraqlı göründü... Hüseyn Cavidin əsərlərinin mövzusu, problematikası təkcə İrandan, Turandan gəlmirdi, daha bəşəri mahiyyət kəsb edirdi. “Bir çarə var, ancaq yeniləşmək” söyləyən Cavid əslində bütün bəşər tarixinin önəmli hadisələrini diqqətdə saxlayırdı. Bu görkəmli sənətkar həm ibrətamiz tarixi keçmişə müraciət edir, soykökümüzün hardan gəlməsini dolayısı ilə xatırladır, həm də böyük tarixi şəxsiyyətlərin heç də Pyotrdan geri qalmadıqlarını sətirləti mənalara nəzərə çarpdırırdı... Öz qəhrəmanı Azərlə bütün dünyanı gəzib dolaşan, Almani-

yaya, kömür mədənlərinə gedib çıxan, oradakı sosial bərabərsizlikləri əks etdirən Hüseyn Cavidin həm əsərlərinin mündəricəsində, həm də bədii formasında dünya nəzəri-estetik fikrinin, fəlsəfi düşüncəsini izlərini görmək o qədər də çətin deyildir. Ona görə ki, Cavid bir dünyagörmüş ziyalı kimi dünyada gedən proseslərdən xəbərdar idi. Bu mütəfəkkirin bütün yaradıcılıq nümunələrinin mövzu və problematikası Şərqdən, Qərbdən yazmasından asılı olmayaraq bəşəri mahiyyət daşıdığı kimi, onun əsərlərinin bədii forması, janrları da çoxçeşidli idi... İddiaçının təhlillər zamanı bu məsələlərin şərhinə xüsusi diqqət yetirməsi dissertasiyanın elmi dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə artıran amillər sırasındadır.

Dissertasiyanın strukturu mükəmməldir, ayrı-ayrı fəsil-lər, eləcə də yarım-fəsillər bir-birini məntiqi ardıcılıqla tamamlayır. Elə buna görə də Hüseyn Cavidin müxtəlif çeşidli ədəbi janrlarda yazılan əsərlərinin poetikası sistemli şəkildə tədqiqata cəlb olunur və bu əsərin elmi mənzərəsinin tamlı-ğını təmin edən vasitəyə çevrilir. 5 fəsil, səkkiz yarım-fəsil, 17 yarım-fəsil bölməsində nəzərdə tutulan istiqamətdə aparılan təhlillər qənaətbəxşdir. Müəllifin romantizm, onun nəzəri-estetik prinsipləri, sufizm, onun mahiyyəti və konkret əsərlərdə izləri ilə bağlı fikirləri də hər iki indeksin tələb-lərinə uyğun şəkildə əsaslandırılmışdır.

Dissertasiyanın elmi aparaturası zəngindir. Müəllif həm nəzəri ədəbiyyatdan yetərincə bəhrələnmiş, həm də təhlil-lər zamanı Cavid haqqında yazılan tədqiqat əsərlərindən, monoqrafiyalardan tutmuş məqalələrə kimi heç nəyi diqqət-dən qaçırmamağa çalışmışdır ki, bunun da nəticəsində əsəri oxuduqda digər məsələlərlə yanaşı cavidşünaslığın ümumi mənzərəsi də göz önündə canlanır. Mövzunun işlənmə dərəcə-sindən söhbət açılan hissədə Cavid haqda aparılan tədqiqatların səciyyəsinə görə qruplaşdırılması, beş istiqamətin

müəyyənləşdirilməsi elmi baxımdan qənaətbəxşdir və iddiaçının ümumiləşdirmə qabiliyyətindən xəbər verir.

Ümumiyyətlə, cavidşünaslığımızı əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşdirən, yeni yanaşma tərzilə seçilən bu dissertasiya işində də müəyyən mübahisəli, unudulan, yaxud mövzu ilə bağlı o qədər də gərəkli hesab edilməyən məsələlər var ki, onu iddiaçının və eləcə də dissertasiya şurasının üzvlərinin diqqətinə çatdırmaq istəyirəm.

1. Əslində əsərin kiçik çatışmazlıqlarının özü belə onun məziyyətlərindən qaynaqlanır. Hüseyn Cavidin bir əsərini belə diqqətdən kənarda qoymamaq cəhdi istər-istəməz ən səciyyəvi əsərin təhlil meydanını bir qədər daraldır. Bizə belə gəlir ki, hər bir əsərdən ayrı-ayrılıqda danışmaqdan, birini qurtarandan sonra digərinə keçməkdənsə, problemlər üzrə təhlillər həm müəllifin işini asanlaşdırar, həm də elmi mənzərəni daha da zənginləşdirə bilər. Doğrudur, hər bir əsər müəyyən elmi istiqamət üzrə təhlil edilir. Ancaq hər hansı nəzəri problemi təkcə bir əsərdə yox, bütün əsərlərdə axtarmaq daha yaxşı olardı.

2. Müəllif ədəb-ərkan dairəsində Cavid haqqında yazılanları nəzərdən keçirir, bəzən nüfuzlu alimlərin “xətrinə dəyməmək”, “ruhunu incitməmək” istəyi sezilir... Fikrimizcə, tutarlı elmi arqumentlərlə polemikanı bir az da dərinləşdirmək işin xeyrinə olardı.

3. Hüseyn Cavidin əsərləri həm say, kəmiyyət, həm də bədii səntkarlıq baxımından tədqiqata zəngin material verir. Elə buna görə də nəzəri qənaətlərini əsaslandırmaq üçün iddiaçının ikinci fəslin birinci yarımfəslini iki yerə bölüb, birini bütünlükdə Nizami Gəncəvinin, digərini Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsərlərinə həsr etməsinə o qədər də ehtiyac yox idi. Bu bölmələr “tədqiqat içində tədqiqat” təsiri bağışlayır. Bir neçə səhifəlik yığcam elmi şərhdən sonra birbaşa Hüseyn Cavid yaradıcılığının problemlə bağlı təhlilinə keçilsə, daha yaxşı olardı.

4. Hüseyn Cavidin yaradıcılıq üslubunun formalaşmasında türk ədəbi mühitinin təsiri danılmazdır və bu, ayrıca bir tədqiqatın mövzusu ola bilər. Fikrimizcə, həmin məsələnin şərhinə, ümumiyyətlə, Cavid yaradıcılığında ənənə və novatorluq məsələsinə heç olmasa, bir bölmə ayrılsa, çox yaxşı elmi nəticələrə gəlmək mümkün olardı. Məsələn, Tofiq Fikrətin bu misraları ilə “Qız məktəbində” şeirinin müqayisəsi, müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olan digər müasirləri, konkret olaraq Abdulla Şaiq kimi onun da digər xalqların ədəbiyyatından nə məqsədlə iqtibas etməsinin məhiyyəti açılardı:

Ninem sordu: “Şermin, kimi
Çok sevirsin?” “O, ninemi!”
“Başka?” “Babamı şüpheşiz”,
“Daha?” “İzin verirsiniz
Sayayım: Muhallebimi,
Sütlacını, şekerimi,
Hep şekerlemelerimi:
Bir az da gevrek severim,
Fakat en çok mektebimi,
Mektebimi pek severim.”

Ancaq nəzərə alınmalıdır ki, bu deyilənlər əsasən arzu və tövsiyə səciyyəlidir. İddiyanın Cavid sənətinə sonsuz məhəbbətinə, təhlil mədəniyyətinə, zəhmətsevərliyinə güvəndiyimiz üçün bu məsələləri onun diqqətə çatdırmaq istədik. Ümid edirik, böyük Cavid sənətinə məhəbbət Sona Vəliyevanı öz araşdırmalarını zaman-zaman təkmilləşdirməyə sövq edəcəkdir.

08.11.2018

**“Mirzə Fətəli Axundzadə: mühiti, müasirləri ilə əlaqələri
və yeni tipli ədəbiyyat yaradıcılığı”**

Mövzu olduqca aktualdır. O baxımdan ki, ədəbiyyatımızın, nəzəri-fəlsəfi fikir tariximizin yeni istiqamətdə inkişafına təkan verən, ədəbi proses nəhrinin ənənəvi məcrasını dəyişən, ədəbiyyat tariximizdə yetərincə ilklərə imza atan M.F.Axundzadə kimi bir mütəfəkkirin şəxsiyyətini formalaşdıran mühitin real mənzərəsinin öyrənilməsi olduqca vacib bir məsələdir. Şahbaz Şamı oğlu Musayev doğru qənaətə gəlir ki, M.F.Axundzadənin bioqrafiyasının ən mühüm məqamlarını, bir şəxsiyyət kimi yetişib formalaşması prosesini, geniş ictimai-mədəni fəaliyyətini, nəhayət, yeni tipli ədəbiyyat yaradıcılığını, ədəbi-nəzəri görüşlərini yazıcının mühiti və müasirləri ilə əlaqələri çərçivəsindən kənarda öyrənmək, obyektiv qiymət vermək birmənalı şəkildə mümkünsüzdür.

Dissertasiyanı oxuyanda böyük mütəfəkkir Mirzə Fətəli haqqında nəse bilmədiyim bir şey tapa biləcəyəmmi sualı məni Şahbaz müəllimin tədqiqatını məhz həmin prizmadan dəyərləndirmək istiqamətinə yönəltdi... Təbii ki, Şahbaz Şamioğlunun sənətkarın keşməkeşli ömür yoluna müasir ədəbiyyatşünaslıq elminin tələbləri, eləcə də yeni formalaşan milli ideologiya baxımından yanaşması tədqiqat işinin başlıca hərəkətverici amili kimi diqqəti cəlb edir. Sovet dövründə, sosialist ideologiyasının çərçivəli meyarlarının mövcudluğu mühitində tarixi faktlara, olaylara daha global prizmadan yanaşmaq mümkün deyildi. Müstəqillik dövrü müstəqil düşüncəyə də rəvac verən mühüm amil kimi axundzadəşünaslığı da öz milli-mənəvi dəyərlərimiz istiqamətində araşdırmağa zəmin yaradıb. Dissertasiyanın əsas elmi yeniliyi məhz buradan qaynaqlanır.

Necə deyərlər, bizdən əvvəlki mühitin doğru elmi mənzərəsini yaratmaq, tarixi şəxsiyyətin, yaradıcı insanın hərəkət və davranışlarının, fikir və mülahizələrinin obyektiv, həm də milli maraqlar istiqamətində dəyərləndirilməsi üçün tədqiqatın aparıldığı mühitin özünün də rolu böyükdür. O mənada ki, bu cür əsəri sosialist ideologiyasının hakim olduğu bir mühitdə yox, məhz Müstəqil Azərbaycan Respublikasının, milli, Azərbaycançılıq, Türkcülük, İslamçılıq ideologiyalarının bərqərar olduğu bir mühitdə yaratmaq olardı...

Fikrimizcə, giriş, dörd fəsil, on bir bölmə (hələ bəzi bölmədaxili bölmələr də var), nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarət dissertasiya işinin strukturu qənaətbəxşdir. Ona görə ki, tədqiqat işinin mövzusunı tam əhatə eləməyə, problemə müxtəlif rəqurslardan baxmağa imkanı verir. Digər tərəfdən, Mirzə Fətəlinin keşməkeşli, ziddiyyətlərlə, mübahisəli, tam araşdırılmamış məqamlarla dolu ömür yoluna, yaradıcılıq nümunələrinə bu günün reallığı, yeni milli ideologiya, müasir ədəbiyyatşünaslıq elminin tələbləri baxımından dəyər vermək üçün axtarış istiqaməti düzgün müəyyənləşdirilmişdir. Bu, həm də iddiaçının araşdırdığı ədəbi mühitə, Mirzə Fətəlinin müasirləri ilə əlaqələrinə, eləcə də rəngarəng janrlı əsərlərinə tam bələdliliyindən xəbər verir. Necə deyərlər, əsərin “proyekti”, “layihəsi” əldə olan “tikinti materialı” nəzərə alınmaqla hazırlanmışdır.

Mirzə Fətəli Axundzadə dövrünün ictimai-mədəni və ədəbi mənzərəsinin verilməsi, müəllifin bioqrafiyasında əldə edilən yeni sənədlər əsasında dəqiqləşmələr aparılması, ədəbin dünyagörüşünün formalaşmasını şərtləndirən əsas amillərin səciyyələndirilməsi dissertasiyanın ədəbiyyat tarixçiliyi baxımından elmi dəyərini artırır. Mirzə Fətəlinin türkiyəli, iranlı, azərbaycanlı müasirləri ilə ədəbi əlaqələri, yeni əlifba uğrunda mübarizəsi, ideyalarını reallaşdırmaq, əsərlərini çap etdirmək uğrunda mücadilələri, onun Paris, Peterburq, Tehranla məktublaşmaları ilə bağlı məqamların

dissertasiyada öz əksini tapması əsərin elmi-informativ sanbalını artırır. Bu, həm də ədibin yaradıcılıq nümunələrini dəyərləndirməkdə tədqiqatçının köməyinə gəlir, ayrı-ayrı cümlələrin sətirləti mənalərini açmağa yardımçı olur. Mirzə Fətəli Axundzadənin Mirzə Yusif xanla, A.A.Bestujev-Marlinskini ilə əlaqələri, Tiflis ədəbi mühitinin onun ədəbi zövqünün formalaşmasında istiqamətverici rolunu faktlara istinadən lazımı səviyyədə şərh olunur.

Dissertasiyanın Mirzə Fətəli Axundzadənin yeni tipli ədəbiyyat uğrunda mübarizəsindən, onun ədəbiyyatımıza yeni mövzular, yeni janrlar gətirməsindən, iddiaçının təbiri ilə desək “yeni tipli ədəbiyyat modeli” yaratmasından bəhs edən fəslə (IV fəsil) mənə daha maraqlı göründü. Burada tədqiqatçı ədibin Şərq ənənələrindən öz məramına, ədəbi-nəzəri prinsiplərinə uyğun şəkildə imtina etməsini, yeni tipli milli ədəbiyyat uğrunda mübarizəsinin vacibliyi zərurətini anlamasını maraqlı arqumentlərlə əsaslandırmağa çalışır. Modern ədəbiyyatın vəzifələri, ədəbiyyat və zaman, ədəbiyyat və cəmiyyət kontekstində araşdırılması cəhdi də təqdirəlayiqdir. Mirzə Fətəlinin müxtəlif janrlı əsərləri, bu əsərlərin o dövr üçün yeni olan mövzu və problematikası tədqiqat istiqamətini müəyyənləşdirən amilə çevrilir. İddiaçının Mirzə Fətəlinin əsərlərini elə Mirzə Fətəlinin öz ədəbi-nəzəri görüşləri əsasında təhlil etməyə üstünlük verməsi doğru elmi qənaətlərə gəlməyə zəmin yaradır. O mənada ki, tənqidçi, nəzəriyyəçi Mirzə Fətəli ilə dramaturq, nasir Mirzə Fətəli sözü və əməli bir tarixi şəxsiyyət kimi göz önündə canlanır.

Ədəbi mühit prizmasından ənənə və novatorluq məsələsinə diqqət yetirəndə M.F.Axundzadənin iki ənənədən – Şərq və Qərb ənənəsindən bəhrələndiyi danılmazdır. Birinci ənənədə moizə və nəsihət, ikincidə isə istehza, gülüş və məsxərə əsasdır. Ancaq Şərq mühitində yaşayan ədib nə qədər Qərbə meyilli olsa belə, o, şərqlidir, qərbli yox. O, öz

əsərlərində Şərqi problemlərini həll etmək istəyir, Qərbi yox. Ancaq Şərqi xəstəliyini Şərq yox, Qərb üsulu ilə müalicə etməyə çalışır ki, Mirzə Fətəlinin yaradıcılığında novatorluq, yeni istiqamət məhz bununla əlaqəlidir.

Axundzadəyə görə ədəbiyyatın idraki və tərbiyəvi əhəmiyyəti, cəmiyyətin mənəvi-əxlaqi tərəqqisində rol oynaması mühüm məsələ idi. Ayrı-ayrı janrlarda yazılan gözəl sənət əsərləri nə qədər dəyərli, mükəmməl, fəlsəfi tutumu güclü, bədii sənətkarlığı yüksək olsa belə, ən qiymətli inci kimi sandıqda, muzeydə qorunursa heç bir əhəmiyyət, dəyər kəsb etmir. Füzulinin şair yox, nəzm ustası adlandırılması qənaəti də elə bu düşüncəni əsaslandırmaq üçün ədibə lazım idi. Məgər Mirzə Fətəli Füzulinin “Padşahi-mülk”ündən, “Şikayətnamə”sindən, əsərlər keçsə də, ictimai formasiyalar dəyişsə də öz məntiqi gücünü saxlayan “Salam verdim, rüsvət deyildi deyə almadılar” kəlamından xəbərsiz idimi? Axundzadə öz ədəbi məramını təsdiqləməyə imkan verən faktlara daha çox istinad edirdi ki, bu da tamamilə qanunauyğun idi... Heç Mirzə Fətəli öz fikirlərini Füzuli kimi bu şəkildə açıq desəydi, onun çapına, tirajlanmasına senzura imkan verərdimi?

Dissertasiyada Mirzə Fətəli Axundzadənin klassik ədəbi irsə münasibəti məsələsi də lazımı şəkildə əsaslandırılmışdır. Müəllifin istər şeir, istər nəsr, istərsə də dramaturgiya yaradıcılığı ilə bağlı fikir və mülahizələrini də əsasən qənaətbəxş hesab etmək olar.

Şahbaz Şamioğlunun dissertasiya işində Mirzə Fətəli Axundzadənin keşməkeşli həyat yolu, ictimai-mədəni fəaliyyəti, zəngin ədəbi-bədii irsi, rəngarəng janrlı əsərləri, elmi-fəlsəfi yaradıcılığı, nəzəri görüşləri, publisistikası yeni milli ideologiya və müasir ədəbiyyatşünaslıq elminin nəzəri-estetik prinsipləri baxımından tədqiq olunur. Əslində doktorluq dissertasiyasının düzgün tədqiqat istiqaməti əsərin

dəyərini qat-qat artıran, elmi yeniliyini şərtləndirən aparıcı amil kimi diqqəti cəlb edir.

İstər dissertasiyanın strukturu, istərsə də istifadə etdiyi nəzəri ədəbiyyat aydınca göstərir ki, müəllif həm ədəbi, həm də onun haqqında yazılan saysız-hesabsız materialı yaxşı mənimsəyib. Obrazlı şəkildə desək, material bolluğu, ədibin əsərlərindəki mövzu və problematika zənginliyi, janr rəngarəngliyi tədqiqatçının düşüncələr dəyirmanını susuz qoymayıb, onu müqayisələr aparmağa, faktlara, həm də nəzəri ədəbiyyata istinadən düşünüb-daşınmağa, inandırıcı elmi qənaətlərə gəlməyə istiqamətləndirib. Nəticədə axundzadəşünaslıq elmimizi sanballı, inandırıcı arqumentləri ilə, yeni faktlarla zənginləşdirən bir əsər meydana gəlib.

Əlbəttə, hər bir dissertasiya işində mübahisə doğuran məqamların olması da təbiidir. Bu baxımdan bəzi fikir və mülahizələrimi həm iddiaçının, həm də dissertasiya şurası üzvlərinin diqqətinə çatdırmaq istəyirəm.

1. Mənim fikrimcə, mühitin özünü də şərti mənada iki yerə bölmək olar. Bir şəxsiyyətin yaşadığı məkan, tanış olduğu, bu və ya digər dərəcədə ünsiyyətdə olduğu, fikir mübadiləsi etdiyi mühit, bir də var konkret mühitdən istər məkan, istər zaman baxımından tamam fərqli bir mühit, şərti mənada, oxunan əsərlər vasitəsilə düşüncə, ədəbi zövq formalaşdırən mühit. Mirzə Fətəlinin yaradıcılıq istiqamətini təkcə yaşadığı mühit yox, məhz şərti olaraq düşüncələr mühiti adlandırdığımız mühit də formalaşdırmışdır. Təbii ki, M.F.Axundzadə nə Firdovsinin, nə Nizaminin, nə Füzulinin, nə də özündən əvvəl yaşamış başqa Şərq və Qərb klassiklərinin, filosoflarının mühitində yaşamamışdır. Lakin onların əsərləri də ədibin ədəbi zövqünü formalaşdırən bir mühitdir... Çox istərdim ki, dissertasiyada bu məsələlərin şərhinə də geniş yer ayrılardı... Məsələn, onun istifadə elədiyi janrlar özündən əvvəl hansı mühiddə formalaşmış və i.ə.

2. Konkret olaraq mühit deyəndə Mirzə Fətəli Axundzadənin yaşayıb işlədiyi Tiflis mühiti, daha da dəqiqləşdirsək, çarizm dəftərxanası, orada işləyən adamlar göz önünə gəlir. Tərəqqipərvər rus ziyalıları ilə ünsiyyəti məhz bu mühit təmin eləyirdi. Sözsüz ki, müasir rus ədəbiyyatşünaslığında bu məsələlərlə bağlı nəşə olmamış deyil. Çox gözləyirdim ki, dissertasiyada həmin məsələlərlə bağlı nəşə görüm. Öz ədəbiyyatşünaslarımızın anoloji tədqiqatları ilə yanaşı, həmin məsələyə müasir rus alimlərinin də münasibətini öyrənmək, tədqiqata cəlb etmək, müqayisələr aparmaq işin elmi sanbalını qat-qat artırmağa bilərdi...

3. Disertasiyada əsərlərin təhlilindən çox müəllifin bioqrafiyasındakı gizli məqamların üzə çıxarılmasına üstünlük verilir. Ədəbi əsərlərin yeri gəldikcə, mühitin konkret bədii əsərə necə təsirini konkretləşdirmək məqsədilə təhlilinə bir az geniş yer verilsə, işin sanbalı qat-qat artmış olardı. Təbii ki, "Aldanmış kəvakib" povestində xalq və hakimiyyət probleminin, eləcə də digər problemlərin qoyuluşu və təhlili ədəbiyyatşünaslıq elmimizdə yeni deyil. Elmi yeniliyin üzə çıxması üçün konkret məsələ ilə bağlı ədəbiyyatşünaslarımızın söylədikləri səciyyəvi fikirlər sitat gətirilməli, ona münasibət bildirilməli idi. Məhz bu zaman eyni faktı yeni münasibətin nədən ibarət olması aydınlaşardı... Mirzə Fətəli Axundzadənin ədəbi yaradıcılığının təhlilinə az yer verilib. Həm də təhlillər bir qədər icmal səciyyəlidir.

4. Mövzunun işlənmə dərəcəsinə təkcə "axundzadəşünaslıq"ın əsasını qoyan F.Köçərlinin adı çəkilir (Xüsusən avtoreferatda). Yaxşı olardı ki, sonra yaranan digər tədqiqat işləri də qədirşünaslıqla xatırlanaydı, heç olmasa snoskada. Anoloji mövzuda digər yazıçılar haqqında yazılan tədqiqatlar Axundzadənin özü haqqında yazılan ciddi tədqiqatları arxa plana keçirir. Təbii ki, M.F.Axundzadə ilə bağlı ilk fundamental, informasiyalarla zəngin tədqiqat əsəri yazan Feyzulla Qasımzadənin adının Mirzə Fətəli haqqında bir-iki

məqalə yazan, ya bir fikir söyləyən, ya da müəlliflə bağlı yox, başqa mövzu ilə bağlı anoloji tədqiqat əsərləri yaradan ədəbiyyatşünasların adı ilə bir sırada, hətta bir az aşağı, ikinci dərəcəli statusda çəkilməsi ədalət prinsipinə uyğun gəlmir. Axundzadə haqqında yaranan tədqiqat əsərlərinin adı təkcə ədəbiyyat siyahısında yox, əsərin özündə olsa, onlarla polemikaya daha çox yer verilsə, bu mühitdə tədqiqat aparmaqla o mühitdə tədqiqat aparmağın mahiyyəti açılmış olardı... Tutaım, Mirzə Fətəli ədəbi irsinə sovet dövrünün tədqiqatçısı olan Feyzulla Qasımzadə, Mikayıl Rəfilə ilə müstəqillik dövrü tədqiqatçısı Şahbaz Şamioğlunun münasibətləri arasında nə fərq var? Onlar nəyi səhv deyirdi, Siz nəyi düz deyirsiniz?

5. Dissertasiyanın “M.F.Axundzadə – Azərbaycan realist nəsrinin banisi” adlı bölməsi bu cümlə ilə başlayır: “Dram yaradıcılığı bütün komponentləri ilə M.F.Axundzadəyə onu düşündürən ən aktual məsələləri yenə də təzə janrda – nəsrə ortaya qoymağa imkan yaratmışdır.” Burada kiçik bir dəqiqləşmə aparmağa ehtiyac var. Nəsr janr deyil, epik əsərin növüdür. Hekayə, novella, povest, roman isə janrdır.

6. Dissertasiyanın strukturu əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi qənaətbəxşdir. Ancaq fəslin adından sonra birbaşa bölmələr, bölmələrin adından sonra isə birbaşa yarım bölmələr başlayır. Məsələn: dördüncü fəsil “Mirzə Fətəli Axundzadənin yeni tipli ədəbiyyat modeli” adlanır. Fəslin adından sonra birbaşa yarım fəslin (4.1. “Ənənəvi Şərq ədəbiyyatından modern milli ədəbiyyata keçid”), yarım fəslin adından sonra isə yarım bölmənin (4.1.1. Modern ədəbiyyatın vəzifələri: ədəbiyyat və cəmiyyət, ədəbiyyat və zaman kontekstində) adı gəlir. Bizə elə gəlir ki, fəslə və yarım fəslə yığcam giriş və nəticə yazmaq daha yaxşı olardı...

21.02.2021

**“Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində
gerçəkliyin əksi”**

Müstəqillik illəri xalqımızın ən önəmli, ağrılar və əzablarla, itkilər və qazanclarla, məğlubiyyət və qələbələrlə, mübarizələr və zəfərlərlə dolu bir dövrüdür. Bu illərdə yazılan əsərlərdə o dövrün hadisələri bu və ya digər şəkildə öz əksini tapmışdır. Nəzərə alınası ən mühüm cəhətlərdən biri ondan ibarətdir ki, o illərdə poetik əsərlər yaradan qələm sahibləri hadisələrin seyrçisi yox, həm də sözün həqiqi mənasında iştirakçısı olublar. Bütün bunlar isə yaradıcılıq porosesinə, onun mövzu və problematikasına əhəmiyyətli dərəcədə öz təsirini göstərüb. Xalqın tale yüklü problemlərinin, insanların ağrı və əzablarının, mübarizə əzminin, qəhrəmanlığının, xalqın böyükdən kiçiyə bütün nümayəndələrinin eyni amal, məqsəd uğrunda birliyi qələbinin əsas təminatçısına çevrilib. Xeyir və şərin əsrlər boyu davam edən mübarizəsi yeni tarixi şəraitdə yeni çalarlarla zənginləşib. Müstəqilliyə gedən ağırılı-əzablı, qanlı-qadalı mübarizələr yolu 20 Yanvar hadisələri, birinci və ikinci Qarabağ müharibələri, soydaşlarımızın taleyinə düşən qaçqınlıq və köçkünlük payı dövrün səciyyəvi cəhətləri kimi tarixin yaddaşında qalıb. Həyat həqiqətlərini bədii həqiqətə çevirməyə çalışan qələm sahibləri təkcə soydaşlarımızın yox, öz talelərinin də bədii inikasını verən əsərlər yazmağa meyl etmişlər ki, bu da ədəbiyyat tariximizi yeni mövzularla zəngilləşdirən aparıcı amilə çevrilmişdir. Həmin dövrdə yaranan bədii əsərlərin lirik qəhrəmanları elə hadisələrin iştirakçısına çevrilən yaradıcı insanların özləri olmuşlar. O dövrün ədəbi prosesi ədəbiyyat tariximizi yeni mövzu və problematikalı, fərqli səntkarlıq məziyyətləri ilə diqqəti cəlb edən əsərlərlə zənginləşdirmişdir.

İddiaçı Bahar Məmmədovanın dissertasiya işində məhz həmin dövrdə yaranan poetik əsərlər tədqiqat predmeti se-

çilmişdir. Doğrudur, müəllif öz araşdırmalarını o dövrdə yaşayıb yaradan bütün sənətkarların yox, konkret müəlliflərin – Qabilin, Sabir Rüstəmxanlının, Nurəngiz Günün, Elçin İsgəndərzadənin və Əbülfət Mədətoğlunun əsərlərinə istinadən aparmışdır, ancaq bütün bunlara baxmayaraq, həmin dövr poeziyasının səciyyəvi cəhətləri, mövzu və problematikası əsasən düzgün şəkildə ümumiləşdirilmiş, müstəqillik dövründə yaranan Azərbaycan poeziyasında gerçəkliyin nə şəkildə öz bədii əksini tapması izlənilmiş və elmi qənaətlər çıxarılmışdır.

Müstəqillik illərində təkcə ölkəmizin özündə yox, yeni ictimai-siyasi zəmində formalaşan insan xarakterinin mə-nəvi dünyasında, düşüncə tərzində, həyat şəraitində belə ciddi dəyişikliklər yaranmışdır. Bütün bunların poeziyada bədii əksi həm dövrün ab-havasını, həm insanların mə-nəvi dünyasını əks etdirmək zərurəti yaratmışdır. Belə bir dövrün ədəbiyyatını yeni milli ideologiya, müasir ədəbiyyatşünaslıq elminin tələbləri baxımından araşdırmaq, məziyyət və nöqsanları müəyyənləşdirmək, ümumiləşdirmək araşdırıcıdan böyük zəhmət, bədii mətni yeni prizmadan dəyərləndirmək ustalığı tələb edir. İddiaçı bu ağır işin öhdəsindən gəlməyi bacarmış, sanballı bir tədqiqat əsəri araya-ərsəyə gətirə bilmişdir. Necə deyərlər, bədii mətnin və onu araşdırma meyarlarının yeniliyi işin əsas məziyyətlərini şərtləndirən amilə çevrilmişdir. Qabilin də, Sabir Rüstəmxanlının da, qismən Nurəngiz Günün də əsərləri bu və ya digər şəkildə əvvəlki tədqiqat əsərlərində də araşdırmaya cəlb edilmişdir. Son dövrün ədəbi prosesində öz fəallıqları ilə seçilən Elçin İsgəndərzadə və Əbülfət Mədətoğlunun çoxsaylı, müxtəlif problematikalı, müxtəlif janrlı əsərləri isə ilk dəfə elmi dövriyyəyə gətirilir ki, bu da başqa şairlərin əsərlərinin də tədqiqata cəlb olunma ehtimalını artırır.

Dissertasiya işinin strukturu normaldır. Belə ki, “Müstəqillik illərində mübarizənin poetik təəcəssümü” adlanan bi-

řinci fəsildə milli azadlıq hərəkatının, habelə birinci və ikinci Qarabağ müharibəsinin poeziyamızda bədii əksi konkret ədəbi nümunələr əsasında araşdırılır. İkinci fəsildə şairlərin həmin illərdə yazdıqları poemalar təhlil olunur. Sonrakı fəsillərdə isə şairlərin fəlsəfi düşüncələrini əks etdirən şeirləri, təbiət, məhəbbət mövzusunda yazdıqları əsərlər bədii təhlil süzgəcindən keçirilir, əsərlərin məziyyəti və nöqsanları ümumiləşdirilir. Başqa sözlə desək, o dövrdə yaranan müxtəlif mövzulu bə problematikalı əsərlərin heç biri diqqətdən kənarda qalmır. Bütün bunlar isə həmin dövrdəki gerçəkliklərin nə şəkildə poeziyada öz əksini tapmasını ümumiləşdirməyə imkan yaradır.

Hər fəsildən sonra, bu mövzuda görülən işlərin, məqalələrin, konfrans materiallarının verilməsinə ilk dəfədir ki, rast gəlirəm. Görünür bu, AAK-n yeni tələblərindəndir və görülən işlərin mənzərəsini yaratmaq baxımından əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumiyyətlə, hiss olunur ki, dissertasiya işi uzun müddətli ağır zəhmət, araşdırmalar nəticəsində tamamlanmışdır. Əsərdə yeni elmi informasiyalar az deyil. Bu baxımdan işin praktik əhəmiyyəti danılmazdır. Lakin tədqiqat işində bizim fikrimizcə bəzi çatışmayan cəhətlər, mübahisəli məqamlar var ki, onu iddiaçının, eləcə də dissertasiya şurasının üzvlərinin diqqətinə çatdırmaq istəyirəm.

1. Hər hansı bir problemin elmi şərhı zamanı konkret yaradıcı insanların əsərlərinə istinad hətta sovet dövründə yazılan dissertasiyalarda da olmuşdur. Bu mənada iddiaçının konkret şairlərin əsərlərinə istinadən tədqiqat işi aparmasında heç bir qəbahət yoxdur. Lakin mütləq inandırıcı elmi arqumentlərlə əsaslandırılmalıdır ki, niyə məhz bu şairlərin əsərləri tədqiqata cəlb olunub. Bədii yaradıcılıqda subyektivizmin ön planda olması məqbuldur. Ancaq elmi tədqiqatlar zamanı obyektiv amillər əsas götürülməlidir.

2. İddiaçının əsərlərini tədqiqata cəlb elədiyi şairlər istər ədəbi təcrübə, istər ülub cəhətdən bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənən qələm adamlarıdır. Ona görə bizə elə gəlir ki, fərdi yaradıcılıq üslubunun araşdırılmasına heç olmasa kiçik bir bölmə ayrılsa, yaxşı olardı. Eyni mövzuya müxtəlif fərdi yaradıcılıq üslublu şairlərin yanaşma tərz, həyat hadisələrini mənalandırma fərdiyyətinin müəyyənəşdirilməsi işin elmi dəyərini xeyli dərəcədə artırırmış olardı.

3. Əsərləri tədqiqata cəlb edilən şairlərin əsərləri ümumi poeziyamız kontekstində tədqiqata cəlb olunmalı idi. Doğrudur, belə bir cəhd var, ancaq bu məsləhin geniş şərh elmi baxımdan daha çox əhəmiyyət kəsb edə bilərdi. Tutaq ki, hələ 20 Yanvar hadisələrindən çox-çox əvvəl Qarabağ mövzusunda yazılan əsərlər, tutalım Tofiq Bayramın “Qarabağı vermərəm”, Eldar Baxışın “Zori Balayana məktub” və s. əsərlər xatırlansa pis olmazdı.

4. Hər bir şairin fəlsəfi mövzuda, məhəbbət mövzusunda yazdıqları əsərlərin təhlilinə ayrıca yer verilib. Bizə elə gəlir ki, bunları ayırmağa ehtiyac yox idi. Ümumi problem altında bütün əsərlər birlikdə tədqiqata cəlb olunsaydı, müqayisələr aparılarsaydı, aydın olardı ki, o necə yazıb, bu necə yazıb.

5. Poetik əsərləri araşdırarkən, onların məziyyət və nöqsanlarını dəyərləndirərkən təkcə mövzu və problematikadan bəhs etmək yetərli deyil, bədii sənətkarlıq məsələlərinin şərhinə də xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Təəssüf ki, bu mühüm sənətkarlıq məsələlərinin şərhinə dissertasiyada lazımi səviyyədə yer ayrılmayıb. Ədəbiyyat siyahısında bir neçə nəzəri ədəbiyyatın adı olsa da, əslində onların heç birindən istifadə olunmayıb. Adı var, özü yox qaynaqlar diqqətdən kənarda qalan qonaq təsiri bağışlayır.

6. Dissertasiyada müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirindən söhbət gedirsə, burada sovet dövründə yazılıb dəyərləndirilən əsərlərin yenidən təhlilinə ehtiyac yox idi. Tutaq ki, Qabilin “Nəsimi” poeması sovet dövründə yazılıb, sovet

dövründə dövlət mükafatı alıbsa, onu təzədən Müstəqillik dövründə yaranan əsər kimi təhlil etməyə nə ehtiyac var idi? Şairin müvafiq bölmədə təhlil olunan poemaları da: “Dostlar” (1949), “Bağça” (1951), “Mehparə” (1954), “Birinci addım, birinci sevinc” (1960), “Yanardağ” (1976) “Ağ libasda” (1978) müstəqillik illərinin məhsulu deyil axı. Müəllif dissertasiyada yazır: “Qabil müstəqillik dövründə poema yazmasa da, onun hər bir şeirini tarixi hadisələri, faktları təsvir, tərənnüm etmək baxımından, öz siqlətinə, mövzu dairəsinə, fikir yükünə görə kiçik həcmli poema da adlandırmaq olar. Qabil əqidə şairidir. O, bütün əsərlərində insan faktorunu, şəxsiyyəti bəlli bir zaman içində önə çəkərək tərənnüm edir. Hansı cəmiyyətdə, ictimai-siyasi quruluşda yaşamasından asılı olmayaraq insan azad, müstəqil, kamil, şəxsiyyəti bütöv olmalıdır. Əks halda, yarımçıq, cahil, qul xislətli, kölə niyyətli insan cəmiyyəti də, insanı, insanlığı da, gələcəyi də məhvə aparar.”

Yaxud S. Rüstəmخانlının “İşiq ömrü” (1973), “Didərginlər” (1981), “Hər kəs günəşi sevsə” (1983), “Vətənsiz” (1985), “Cavad xan” (1985) müstəqillik dövrünün ədəbi nümunələri deyil axı? Bunları xatırlatmaq olardı, ancaq əgər söhbət müstəqillik dövründə yazılan əsərlərin araşdırılmasından gedirsə, əsas tədqiq olunmalı əsərlər o illərdə yaranan poemalar olmalı idi. Əlbəttə, müstəqillik illərində yaranan əsərlərin də təhlili var, ancaq tənəsüb köhnənin xeyrinədi.

7. Təəssüf ki, dissertasiyada icmalçılıq elmi təhlilləri üstələyir, polemika, elmi mübahisələr yox dərəcəsinədir.

Ümid eləyirik ki, iddiaçı deyilənləri gələcək tədqiqatlarında, əsərin monoqrafiya varintı nəşrə hazırlananda nəzərə alınacaqdır.

11.01.2024

“Müasir Azərbaycan uşaq poeziyası” (1980-90-cı illər)”

Azərbaycan ədəbiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı zəngin, keşməkeşli bir inkişaf yolu keçmişdir. Klassiklərimizin əsərlərində uşaq oxusu üçün yararlı olan ədəbi parçalar göstərdi ki, yeni insanın mə-nəvi, əxlaqi tərbiyəsində, onun dünyagörüşünün inkişafında uşaq ədəbiyyatının yeri və rolu danılmazdır. Sonrakı illərdə, əsrlərdə uşaq ədəbiyyatı maarifçilik hərəkatının qanunauy-ğun yekunu kimi meydana gəlməyə və formalaşmağa baş-ladı. A.Bakıxanov, Q.Zakir, S.Ə.Şirvani kimi görkəmli maarifpərvər insanların yolunu davam və inkişaf etdirən M.Ə.Sabir, A.Səhhət Sultan Məcid Qənizadə kimi qələm sahibləri uşaq ədəbiyyatının insanların dünyagörüşünün inkişafında misilsiz rolunu dərk edərək bu sahədə qələm-lərini sınaq etdilər və Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının o dövr üçün maraqlı nümunələrini yaratdılar.

XX əsrin birinci yarısında Azərbaycanın tərəqqipərvər ziyalıları dərk etdilər ki, xalqı maarifləndirmək üçün mək-təblərin açılması çox zəruridir. “Dəbistan”, “Rəhbər”, “Məktəb” jurnalları da dövrün tələbi ilə meydana gəldi və onların səhifələrində Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının ma-raqlı nümunələri yarandı. Məktəbdə müəllimlik edən, balalarımızın təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olan Süleyman Sani Axundov, Rəşid bəy Əfəndiyev, Abdulla Şaiq kimi görkəm-li insanlar uşaqlar üçün maraqlı əsərlər yazıb nəşr elətdir-dilər. İlk fundamental Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yaradıcısı Firudin bəy Köçərlinin “Balalara hədiyyə” ki-tabını yazıb çap etdirməsi də uşaq ədəbiyyatına diqqətin vacibli-yini göstərən əhəmiyyətli faktlar sırasındadır.

Danılmaz bir həqiqətdir ki, bəzi ideoloji nöqsanlarına baxmayaraq sovet dövründə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı özünün yüksək inkişaf mərhələsinə qalxdı. Bu ədəbiyyatın formalaşmasında “Pioner”, “Göyərçin” jurnallarının və

“Azərbaycan pioneri” qəzetlərinin rolu danılmazdır. “Uşaq-gənclik”, sonradan “Gənclik” kimi fəaliyyət göstərən nəşriyyat Azərbaycan, eləcə də dünya uşaq ədəbiyyatının nümunələrini nəşr etməklə müəyyən mənada bu sahədə olan boşluğu doldurmağa nail oldu. Əlli cildlik dünya uşaq ədəbiyyatı dəstinin hazırlanıb nəşr edilməsi uşaq ədəbiyyatı xəzinəmizi əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşdirdi.

Səksəninci illərdə dövrün tələbi ilə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı yeni bir mərhələyə qədəm qoydu. Uşaq ədəbiyyatının mövzu və problematikası əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdi. Səksən, doxsanıncı illərdə Azərbaycan uşaq mətbuatında yeni ruhlu bədii əsərlər meydana gəlməyə başladı. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının ən aparıcı qolu olan uşaq poeziyası nəsrə və dramaturgiyaya nisbətən daha çox uğurlar qazandı. Səksən və doxsanıncı illərdə yaranan Azərbaycan uşaq poeziyasının tədqiqat obyekti seçilməsinin özü də o zaman uşaq ədəbiyyatının hansı səviyyədə olmasını göstərən əhəmiyyətli fakt kimi maraq doğurur.

Aygün Şükür qızı Əhmədovanın Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı haqqında ilk dərslərin müəllifi, filologiya elmləri doktoru Qara Namazovun elmi rəhbərliyi ilə yazdığı dissertasiya işi mövzusunun aktuallığı ilə seçilir. Müəllif çox doğru qənaətə gəlir ki, uşaqların və yeniyetmələrin inkişafında, maraq dairəsinin genişlənməsində, əxlaq və mədəni tərbiyəsində, xarakterin mətinləşməsində və ən nəhayət, bədii zövqün cəlalanmasında bu ədəbiyyatın, o cümlədən uşaq poeziyasının rolu inkar edilməzdir.

Dissertant tədqiqat mənbəyi kimi əsasən “Göyərçin”, “Pioner” (bu jurnal sonra “Günəş” adı ilə öz fəaliyyətini davam etdirib) jurnallarına, “Azərbaycan pioneri” (sonra “Savalan” adı ilə nəşr olunub) və “Tumurcuq” qəzetlərində çap olunan poeziya nümunələrinə istinad edib. Bundan başqa Azərbaycan şairlərinin 80-90-cı illərdə nəşr olunan kitablarının bir qismindən, əlinə keçənlərdən bəhrələnib.

Təhlillər zamanı Azərbaycan yazıçılarının X qurultayının materiallarına, uşaq ədəbiyyatı haqqında Bəkir Nəbiyevin, Qara Namazovun, Aydın Hacıyevin, Zəhid Xəlilin araşdırmalarına, mətbuatda gedən yazılarına da istinad olunması yaxşı cəhətdir. Hiss olunur ki, müəllif təkcə tədqiq etdiyi dövrün poeziya nümunələri ilə deyil, həm də uşaq ədəbiyyatı, eləcə də onun aparıcı qolu olan uşaq poeziyası haqqında yazılmış məqalələrdən də xəbərdardır.

İddiaçı öz tədqiqatının girişində namizədlik dissertasiyasına qoyulan tələblərə uyğun şəkildə mövzunun aktuallığını, tədqiqatın predmetini, məqsəd və vəzifələrini şərh etməyə çalışır. Bu zaman onun qurultay materiallarına, uşaq ədəbiyyatşünaslığı sahəsində fəaliyyət göstərən müəlliflərin tədqiqat əsərlərinə, eləcə də xarakterik bədii əsərlərə istinad etməsi göstərir ki, iddiaçı tədqiq etdiyi sahəni yaxşı öyrənmiş, heç bir şeyi nəzərdən qaçırmamağa çalışmışdır.

Dissertasiyanın birinci fəslı “Müasir uşaq şeirinin əsas problemləri” adlanır və müəllif imkanı daxilində, həmin dövrdə yazılıb nəşr edilən bədii əsərlərə istinadən öz fikirlərini əsaslandırmağa çalışır, yeni dövrün uşaq mətbuatında əmələ gələn əhəmiyyətli dəyişikliklərdən söhbət açır. Doğru qənaətə gəlir ki, bu illərin uşaq mətbuatı köhnə zamanın deyil, bilavasitə yeni dövrün mətbuatı olub, yeni ədəbiyyatın, yeni estetik təfəkkürün formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Dissertasiya boyu müəllifin müasir uşaq poeziyasının varislik prinsipi əsasında yarandığını vurğulaması, tədqiqatlarını bu istiqamətdə aparmağa çalışması onun yazdığı elmi işin məziyyətlərini şərtləndirən ən başlıca amil kimi diqqəti cəlb edir. Tədqiqatçının “ümumbəşəri sərvət milli sərvət zəminində yaranmışdır” qənaəti də göydəndüşmə deyildir, ədəbi faktlar əsasında meydana gəlmişdir. Müəllif xalq ədəbiyyatına və folklor motivlərinə qayıdışı, ifrat sovet ideoloji düşüncə tərzinin səviyyəsinə uyğun mövzulardan bu

və ya digər şəkildə imtinanı, milli dəyərlərə əsaslanan mövzuların xüsusi şəkildə ön plana çəkilməsini müasir Azərbaycan uşaq poeziyasının əhəmiyyətli inkişaf istiqamətləri kimi müəyyən edir. Bu zaman tədqiqatçının elmi qənaətləri qətiyyənlə şübhə doğurmur.

Birinci fəslin “Vətən və vətənpərvərlik motivləri” adlanan birinci bölümündə müəllif doğru qənaətə gəlir ki, yeni anlamda vətənpərvərlik mövzusunun tərənnümü ölkənin ictimai-siyasi həyatında, cəmiyyətin yeniləşməsində özünü göstərən, əsaslı milli dəyişikliklər yaradan hərəkətlə əlaqədardır. Müəllif öz qənaətlərinin doğruluğunu sübut etmək üçün yeni ruhlu ədəbi nümunələr üzərində dayanır, təhlillərini bu istiqamətdə aparmağa çalışır. Qeyd edir ki, yeni ruhlu şeirlərin gənc nəslin vətənpərvərlik tərbiyəsində, onların estetik zövqünün inkişafında olduqca böyük əhəmiyyəti vardır.

Uşaq ədəbiyyatında təbiət təsvirlərinə həsr olunan şeirlərin çoxluğunu nəzərə alan dissertant birinci fəslin ikinci bölümünü həmin məsələyə həsr edir. Həmin dövrdə yazıb-yaradan şairlərin əsərlərinə istinadən doğru qənaətə gəlir ki, təbiətin ecəzkar gözəlliyi barədə zəngin estetik informasiya verilməsi müasir Azərbaycan uşaq poeziyası üçün olduqca xarakterikdir. Tədqiqatçının “bir sıra təbiət mövzulu şeirlərdə təsnifat aparmaq nəinki çətin, bəzən heç mümkün deyildir” qənaəti təbiət mövzusunun rəngarəngliyi ilə əlaqələndirilir və təsnifatın şərti xarakter daşdığı vurğulanır.

“Mənəvi-əxlaqi dəyərlər və tərbiyə” adlanan bölmədə əməy məhəbbət, dostluğa sdaqət, ata-anaya hörmət, ağsaqqallara qayğı, humanizm, insanpərvərlik, mərdlik, doğruluq, dəyanət, əxlaqi təmizlik və s. bu kimi mövzularda yazılmış poeziya nümunələri bədii təhlil süzgəcindən keçirilir. Müəllif bu mövzuların da ümumən Azərbaycan uşaq

poeziyası üçün xarakterik mövzu olduğunu və xalqımızın milli mentaliteti ilə bağlılığını sübut eləməyə çalışır.

Dissertasiyanın ikinci fəslı Azərbaycan uşaq poeziyasında yeni poetik forma axtarırlarına həsr olunmuşdur. Müəllif fəslin birinci bölümündə müasir uşaq poeziyasının bədii forma axtarırlarının əsas istiqamətlərini müəyyənleşdir-məyə çalışmış və bu qənaətə gəlmişdir ki, bir tərəfdən yeni süjet, orijinal kompozisiya, dövrün ideya-estetik zövqünə uyğun obraz, bədii təsvir vasitələri axtarırları geniş vüsət alır, digər tərəfdən köhnəlmiş, uşaq təfəkküründə heç bir emosiya oyatmayan ədəbi priyomlar, vasitələr işlənməkdə davam edir. Müəllif gəldiyi qənaətlər istiqamətində poetik nümunələri təhlil edir, öz fikirlərini əsaslandırmağa çalışır və əsasən buna nail olur. Günümüzzlə səsleşən mövzuda yazılan əsərlərin, eləcə də birbaşa xalqımızın ağırlı Qarabağ probleminə bəhs edən şeirlərin həm sosioloji, həm də bədii sənətkarlıq baxımından təhlili maraqlı doğurur.

Müəllifin digər bir bölümündə müasir uşaq poeziyasının janr xüsusiyyətlərini müəyyənleşdirmək cəhdi də təqdirəlayiqdir. Müəllif müşahidə və araşdırmalar nəticəsində bu qərara gəlir ki, dialoql, mükəlimə formasında yazılmış müasir uşaq şeirlərinin əksəriyyəti həcmcə kiçik, formaca mükəmməldir. Mükəlimənin uşaqqla yaşca ondan böyük adam arasında gətməsi, uşaqlın öz hazırcaavablığı ilə böyüyü heyrləndirməsi mükəlimə formasında yazılmış şeirlərin başlıca məziyyətləri kimi yadda qalır. Bundan başqa tədqiqat işində uşaqlın öz dilindən, valideynin, böyüklərin dilindən, cansız əşyaların dilindən deyilən şeirlər müasir uşaq ədəbiyyatının sənətkarlıql, bədii üslub axtarırlarının maraqlı cəhətləri kimi dəyərləndirilir. Daha sonra müəllif uşaq şeirində süjetin təzahüründən, şeirlərin bədii formasından söhbət açır, fikrini əsaslandırmaq üçün bədii faktlara müraciət edir. Müəllifin müasir uşaq poeziyasının dil və üslub məsələlərindən söhbət açması da təqdirəlayiqdir.

Təhlillərdən sonra iddiaçının gəldiyi nəticələr pis təsir bağışlamır. Hiss olunur ki, o, istinad etdiyi ədəbi faktlara yaxşı bələddir, onların üzərində çox düşünmüş, ümumiləşdirmələr aparmışdır.

Dissertasiyanın məziyyətləri ilə bərabər bəzi nöqsanları da vardır. 80-90-cı illərdə yaranan bütün xarakterik şəirlər bədii təhlilə cəlb edilmədiyindən, həmin dövrün poeziyası haqqında təsəvvür tam, bitkin, dolğun deyil. Dissertantın özünün də etiraf etdiyi kimi müasir uşaq poeziyasının mövzu, ideya-məzmun axtarışları, sənətkarlıq problemləri o qədər zəngin, çoxşaxəli, çoxplanlıdır ki, həmin məsələlərin hamısını bir namizədlik dissertasiyasında əhatə etmək imkan xaricindədir. İnanmaq istərdik ki, tədqiqatçı gələcək araşdırmalarında bir uşaq ədəbiyyatı mütəxəssisi kimi bədii təhlillərin əhatə dairəsini genişləndirəcəkdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi müəllif hər fəslə, hər bölümə aid yaxşı ümumiləşmələr aparır, məqbul, inandırıcı qənaətlərə gəlir. Lakin onun bəzən bu tezislərə uyğun tutarlı ədəbi materiallar seçməkdə çətinlik çəkdiyini görəndə adama elə gəlir ki, dissertantın elmi qənaətləri ədəbi materialdan qaynaqlanmayıb.

İddiaçının təhlillər zamanı varislik prinsipini gözləməsi yaxşıdır. Ancaq fikrimizcə, tədqiq olunan dövrdə yazılan əsərləri, məsələn Bəxtiyar Vahabzadənin, İlyas Tapdığın, Zəhid Xəlilin bəzi şəirlərini təhlil etməyə lüzum yoxdur. Çünki həmin mövzuda yazılan, haqqında söz deyilməyən yeni əsərləri təhlil etmək daha yaxşı olardı. Məhz bu zaman müqayisəli şəkildə əvvəlki illərdə yazılanlarla sonra qələmə alınanların müqayisəsi yeni elmi qənaətlərə gəlməyə zəmin yarada bilərdi.

Tədqiqatçı bəzən təhlillər zamanı uşaq ədəbiyyatına dəxli olmayan təsadüfi müəlliflərin (Nəsim Nəbioğlu, Məryəm Rəhimova, İlqar Əliyeva, Ayaz Nəsirov, Hamlet Kazımoğlu və b.) olduqca zəif, primitiv əsərləri üstündə

dayanır. Yaxşı olardı ki, bunların əvəzində dissertant poetik siqlətli uşaq şeirlərinə istinadən öz fikirlərini söyləyəydi. Halbuki, 80-90-cı illərdə Hikmət Ziya, Məmməd Aslan, Eldar Baxış, Kamal İsgəndər, Aləməzər Əlizadə, Tofiq Mirzə, Mir Sabir, Ələmdar Quluzadə və b. maraqlı, tədqiqatçıya söz demək üçün zəngin material verən uşaq şeirləri ilə mətbuatda çıxış etmişlər.

Bəzən müəlliflərin adı düzgün yazılmır. Məsələn, dissertasiyanın 23-cü səhifəsində nümunə gətirilən “Azərbaycan deyirəm” şeiri Ələmdar Fərzəlinin yox, Əjdər Fərzəlinindir. Səhifə 36-da Məstan Günər əvəzinə Məstan Hünər getmişdir. Yusif Həsənbəy sözündə bəy ayrı yazılmışdır və s.

Yeri gəlmişkən dissertasiyada bəzi üslubi cəhətdən nöqsanlı cümlələrə də rast gəldik ki, karandaşla onların yanında işarələr etmişik. Dissertasiyanın girişindəki elə ilk cümlənin redaktəyə ehtiyacı vardır: “Bədii ədəbiyyat dünyanın obrazlı idrakın gözəllik qanunları əsasında estetik qavrayışın spesifik forması olub, böyük ideya və mənəvi tərbiyə vasitəsidir.”

Uşaq ədəbiyyatına az diqqət yetirildiyi bir zamanda barmaqla sayılacaq ədəbi müzakirələrin heç biri gərək həmin dövrün uşaq ədəbiyyatını tədqiqat obyektinə seçən araşdırıcının nəzərindən qaçmayaydı. Mən 1 aprel 1988-ci ilə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində “Uşaq ədəbiyyatının problemləri” adlı dəyirmi stol söhbətini nəzərdə tuturam. Xatırladıram ki, bu müzakirədə Teymur Elçin, Camal Əhmədov, Tofiq Mahmud, Nəriman Süleymanov, Xanımana Əlibəyli, İlyas Tapdıq, Zəhid Xəlil və başqaları iştirak etmişdilər. Məhərrəm Qasımlının (“Uşaq şeir istəyir”) və Şirindil Alışanovun (“Əyanilik və konkretlik”) uşaq poeziyasının problemləri ilə bağlı “Azərbaycan” jurnalında çap olunan məqalələrinin də unudulması yaxşı hal deyildir.

Əgər uşaq ədəbiyyatı ilə bağlı məqalələr çox olsaydı, heç bunları xatırlatmağa lüzum da qalmazdı.

72-79 sayılı ədəbiyyat göstəricisində “Pioner” qəzeti yazılıb. Halbuki bu adda jurnal olub, qəzet yox. Ədəbiyyat siyahısında “Pioner”in varisi və davamçısı “Günəş” jurnalının, “Azərbaycan pioneri” qəzetinin varisi “Savalan” qəzetinin adının olmaması da təəccüb doğurur.

Ümid edirik ki, dissertant gələcək tədqiqatlarında bu deyilənləri mütləq nəzərə alacaqdır.

2006

“Müasir peyzaj lirikası”

Bədii əsərin strukturunda, kompozisiyasında, qəhrəmanın xarakterinin, onunun daxili dünyasının, düşdüyü psixoloji vəziyyətin açılmasında poetik gücə malik təbiət lövhəsinin – peyzajın özünəməxsus yeri və rolu vardır. Təbiət bütün dövrlərdə öz ecazkar, təkrarsız gözəllikləri ilə insan qəlbini ehtizaza gətirmiş, onu həyəcanlandırmiş, duyğulandırmış, düşündürmüş, sənət əsərləri yaratmağa – musiqi bəstələməyə, rəsmlər çəkməyə, abidələr ucaltmağa, bədii əsərlər yazmağa həvəsləndirmiş, yaradıcı insanın ilham mənbəyinə çevrilmişdir. Bütün dövrlərdə təbiətin gözəlliyi, sirləri, mükəmməl bir harmoniyaya əsaslanan qanunauyğunluqları qarşısında heyretə gələn yaradıcı insan onun əsrarəngiz lövhələrini bədii sözün gücü ilə canlandırmaqdan xüsusi zövq almışdır. İstər folklorumuzda, istər klassiklərimizin əsərlərində yaradılan peyzajlar könül açan, insana zövq verən təbiət lövhəsi olmaqdan başqa, həm də qəhrəmanların psixoloji durumunu, hiss və həyəcanlarını işıqlandıran, sənətkarın ədəbi məramını, əsərin ideyasını daha bariz şəkildə çatdırmağa yardımçı olan, şairin istedadının dərəcəsini müəyyənləşdirməyə kömək edən əvəzsiz bir vasitəyə çevrilmişdir. Bu ənənələr müasir poeziyamızda da davam və inkişaf etdirilmişdir. Ayrı-ayrı dövrlərdə yaşayan,

ayrı-ayrı ədəbi nəsiləri təmsil edən, müxtəlif ədəbi zövqə və fərqi yaradıcılıq üslubuna malik şairlərin poetik nümunələri peyzajsız təsəvvürə gəlmir. Hətta tamam başqa mövzuda yazılmış əsərlərdə belə peyzaj cizgilərinin, elementlərinin varlığı bu istiqamətdə araşdırmalar aparmaq zərurətini ortaya qoyur. Elə buna görə də bədii əsərin strukturunda çox mühüm sənətkarlıq komponentlərindən biri olan peyzajın konkret bədii faktlara istinadən araşdırılması olduqca maraqlı və aktual təsir bağışlayır.

Günay Ağaməhəmməd qızı Qarayeva “Müasir peyzaj lirikası” adlı namizədlik dissertasiyasında Azərbaycan poeziyasını məhz bu istiqamətdən tədqiqatə cəlb edir, araşdırmalar aparır, fikir və mülahizələrini həm nəzəri ədəbiyyata, həm də ədəbi materiala istinadən əsaslandırmağa çalışır. Dissertasiyanın strukturu, tədqiqatın istiqaməti, çıxarılan elmi nəticələr, istifadə edilən ədəbiyyat siyahısı iddiaçının həm mövzu ilə bağlı nəzəri ədəbiyyata, həm də ədəbi materiala yaxından bələdliyiindən xəbər verir.

Tədqiqat boyu varislik prinsipi gözlənilir, folklor, klassik Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının ənənələri zəminində müasir peyzaj lirikasının formalaşmasından, onun məziyyət və nöqsanlarından söhbət açılır. Müəllif fikirlərini əsaslandırmaq üçün müqayisələr aparır, elmi ədəbiyyatdan sitatlar gətirir. Arabir, məqamı gələndə folklordan, klassik ədəbiyyatdan, rus ədəbiyyatından, eləcə də digər ədəbi janrlardan gətirilən peyzaj nümunələrinin müasir şairlərin əsərləri ilə müqayisəsi tədqiqatın elmi dəyərini artırır. Bütün bunlar isə dissertantın öz qənaətlərini, tezislərini, elmi arqumentlərini əsaslandırmaq istəyindən qaynaqlanır.

Müəllif təhlillər apararkən mövzu ilə bağlı analogi tədqiqatlardan, rus, belorus və qırğız ədəbiyyatı üzrə yazılan namizədlik dissertasiyalarından, monoqrafiyalardan, çoxsaylı məqalələrdən istifadə edir, araşdırmalarını da məhz bu istiqamətdə aparır. Elə buna görə də onun dissertasiyası mü-

kəmməl strukturlu bir tədqiqat əsəri təsiri bağışlayır. “Peyzaj lirikasının ənənələri”, “Təbiətin bədii təcəssümündə xalq şeiri ənənələri”, “Klassik poeziyada peyzaj poetik vasitə kimi”, “XX əsrin əvvəllərində insan-təbiət münasibətlərinin poeziyada inikası”, “Peyzaj lirikasında insan, təbiət, sosial mühit”, “Lirik “mən”in təbiətə yönümündə psixoloji təmayüllər”, “İnsanın təbiətlə əxlaqi-estetik harmoniyası”, “Təbiət – zaman və cəmiyyətə dair fəlsəfi düşüncə mənbəyi kimi”, “Peyzaj lirikasında vətəndaşlığın təzahürü”, “Poeziyada peyzajın bədii-estetik tutumu”, “Peyzajın bədii inikasında psixoloji yönümlər”... Dissertasiyada öz elmi şərhini gözləyən problemlərin bu cür məntiqi ardıcılıqla düzülüşü, ədəbi materialın məhz bu istiqamətdə tədqiqata cəlb edilməsi, uğur və nöqsanların sınaqdan çıxmış ədəbi meyarlara istinadən qiymətləndirməsi cəhdi Günay Qarayevanın namizədlik dissertasiyasının elmi dəyərini şərtləndirən başlıca amil kimi özünü göstərir.

Adından göründüyü kimi tədqiqat işi ümumiyyətlə müasir Azərbaycan poeziyası haqqındadır. Lakin əsərin məzmunu ilə tanış olduqda aydın olur ki, iddiaçı peyzaj lirikasının maraqlı nümunələrini yaradan bütün Azərbaycan şairlərinin əsərlərinə istinad etmir, öz elmi qənaətlərini 60-cı illərdən sonra yaranan poetik nümunələrə əsasən aparmağa çalışır. Daha konkret desək, Rəsul Rzanın, Bəxtiyar Vahabzadənin, Nəbi Xəzrinin, Qasım Qasımzadənin, Atif Zeynallının, Məmməd Arazın, Musa Yaqubun, Məmməd Aslanın, Hüseyn Kürdoğlunun, Məmməd İsmayılın, Tofiq Mahmudun adları ayrı-ayrı səhifələrdə siyahı ilə verilir, bəzilərinin əsərlərindən daha çox nümunələr gətirilsə də, bəzi müəlliflərin adı siyahıda çəkilməkdən uzağa getməsə də, diSSERTANTIN bir-birinə uyğun poetik nümunələri qruplaşdırması, onları daha münasib bildiyi ayrı-ayrı problemlər üzrə araşdırmaya cəlb etməsi, ümumiləşdirmə aparmaq ba-

carığı onun tədqiqat işinin uğurunu təmin edən amillər sırasındadır.

Günay Qarayevanın təhlilə zamanı bəzən folklor nümunələrinə, bəzən klassik ədəbiyyata (Qətran Təbrizinin, Nizami Gəncəvinin, Məhəmməd Füzulinin, Ş.İ.Xətəinin, M.P.Vaqifin, X.Natəvanın, A.Səhhətin əsərlərinə), bəzən isə XX əsrin 20-30, 40-50-ci illərində yazıb yaradan şairlərin – Abdulla Şaiqin, Əhməd Cavadın, Mikayıl Müşfiqin, Səməd Vurğunun qələmindən çıxan poetik peyzaj nümunələrinə, peyzaj ünsürlərinə müraciəti də, arabir yazıçılardan Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin, Süleyman Rəhimovun, Ənvər Məmmədخانlının, İsi Məlikzadənin adlarını xatırlatması da, bəzən “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Komsomol”, “Muğan”, “Aydın əfsanəsi”, “Hörmüz və Əhrimən”, “Günəşin bacısı”, “Üç oğul anası”, “Qayalara yazılan səs”, “Babadagın ağ dumanı” kimi poemalardan söhbət açması da, bəzən rus poeziyasından uzun-uzadı sitatlar gətirməsi, hətta orijinala birlikdə onların sətri tərcüməsinin verməsi də problemi daha ətraflı şərh etmək arzusundan, məsələ ilə bağlı bütün problemlərdən xəbərdar olduğunu göstərmək istəyindən doğmuşdur. Bu bir tərəfdən yaxşıdır, ancaq digər tərəfdən tədqiqatı dərinlikdən çox yayğınlığa istiqamətləndirir. Başqa sözlə desək, dissertasiya işinin başlıca nöqsanı öz mənbəyini onun məziyyətindən götürür...

Yeri gəlmişkən öz strukturu, elmi yeniliyi, əhatə dairəsi etibarilə seçilən, əsasən qənaətbəxş hesab etdiyimiz “Müasir peyzaj lirikası” adlı tədqiqat işi ilə bağlı bəzi iradlarımızı, arzu və təkliflərimizi də bildirmək istəyirik.

1. Fikrimizcə, dissertasiyanın adı “Müasir peyzaj lirikası” yox, “Müasir poeziyada peyzaj” olmalı idi. Tədqiqat əsərinin ümumi məzmunu da, təhlil olunan poetik nümunələr də bunu deməyə əsas verir. Doğrudur, sırf peyzajdan ibarət şeirlər, ədəbi parçalar az deyil, ancaq tədqiqata cəlb edilən əsərlərin əksəriyyətində peyzajlar, onun elementləri, təbiət

obrazları olsa belə, onları bütövlükdə peyzaj lirikası adlandırmaz düzgün deyildir.

2. Ədəbi prosesdə varislik prinsipini nəzərə almaq çox vacibdir. İddiaçının birinci fəslə bu məsələyə həsr etməsi, peyzaj lirikasının əənəələrindən söhbət açması yaxşıdır. Ancaq elə yarımşərləvhələr var ki, onları dəqiqləşdirməyə ehtiyac vardır. Məsələn, birinci fəslin ikinci bölməsi belə adlanır: “Klassik poeziyada peyzaj poetik vasitə kimi.” Belə çıxır ki, tədqiqatın obyektə müasir ədəbiyyat yox, klassik ədəbiyyatdır. Əslində həmin bölmədə söhbət müasir poeziyada klassik ədəbiyyatımızın peyzaj yaratma əənəələrinin davam və inkişafından gedir. Şərləvhə isə tamam başqa söz deyir.

3. Dissertant fikrini, mülahizələrini, elmi qənaətlərini əsaslandırmaq üçün müqayisəli təhlildən istifadə edir, hətta rus şairlərinin şeirlərini də tədqiqata cəlb etməkdən çəkinmir. Bu, yaxşıdır, elmi araşdırma baxımından məqbul bir prinsipdir. Ancaq bu, əsas bədii materialın təhlilini bir qədər arxa plana keçirir. Əgər konkret bir dövrün ədəbi materialına istinad olunsaydı, tutalım, 60-cı illərdən sonrakı ədəbi məhsulları araşdırmaya cəlb edilsəydi, onda tədqiqatçıya söz demək imkanı verən Əhməd Cəmil, Mirvarid Dilbazi, Adil Babayev, Əliə Kürçaylı, Əli Kərim, Fikrət Sadıq, Səyəvüş Şərxanlı, Ağa Laçınlı kimi (hələ mən sonrakı ədəbi nəslin nümayəndələrini demirəm) şairlərin də yaradıcılıq nümunələri xatırlanar, təhlilə cəlb edilər, həmin dövr peyzaj lirikasının daha dolğun mənzərəsi yaranardı... Hazırkı halda isə hətta dissertasiyada adları çəkilən Nəriman Həsənzadənin, Tofiq Mahmudun, Cabir Novruzun, Fikrət Qocanın, İlyas Tapdıqın poetik nümunələri əslində tədqiqatdan kənarda qalmışdır.

4. Nəzəri müddəalar, tezislər əsasən uğurludur, ağılabatandır. Ancaq onların ədəbi materiala tətbiqi zamanı iddiaçının bəzən çətinlik çəkdiyi hiss olunur. Bədii əsərlərdən

peyzaja aid daha xarakterik, daha poetik nümunələr misal gətirmək olardı.

5. Bəzən üslubi cəhətdən nöqsanlı, uzun, məzmunu çətin başa düşülən çoxmərtəbəli cümlələrə, orfoqrafik səhvlərə də rast gəlmək olur ki, bunları asanlıqla aradan qaldırmaq mümkündür. Lap sadə bir misal, dissertasiyanın, hətta avtoreferatın da eyni səhifələrində söz bəzən “şer”, bəzən isə “şeir” kimi, Göy göl bəzən defislə, bəzən ayrı, bəzən hətta göl sözü də böyük hərflə yazılıb və i.ə. Gənc tədqiqatçıya gələcəkdə kömək məqsədilə dissertasiyada karandaşla bəzi qeydlər etmişik. Ağına batsa, düşünər, düzəldər, ağına batmasa, onları asanlıqla pozmaq mümkündür.

Və nəhayət, Ədəbiyyat İnstitutu mənə doğma yer olduğundan, vaxtilə bu institutun aspirantı olduğumdan, burada namizədlik və doktorluq dissertasiyası müdafiə etdiyimdən, mənə qeyri-təvazökarlıqda qınamayacağınıza əminliyimdən, iradəmi yox, bir gileyimi də çatırmaq istəyirəm. Səksəninci ildən üzü bəri peyzajla bağlı elmi və ədəbi jurnallarda xeyli məqaləm çap olunub. Namizədlik dissertasiyamın da, doktorluq dissertasiyamın da aparıcı bölmələrindən biri peyzaja həsr edilib. Mərhum Yaşar Qarayevin redaktorluğu altında, Ədəbiyyat İnstitutunun elmi şurasının qərarı ilə 1998-ci ildə “Elm” nəşriyyatında çap olunan “Azərbaycan poeması: problemlər perspektivlər” adlı monoqrafiyamın bir bölməsi, 2001-ci ildə “Sabah”, 2005-ci ilə “Şirvanəşr”də Təhsil nazirliyinin qərarı ilə çap olunan “Ədəbiyatşünaslığın əsasları” kitablarımda da peyzaja əhəmiyyətli dərəcədə geniş yer ayrılmışdır. Təssüf ki, hətta “Ədalət” qəzetində çap olunan məqalələrə belə istinad etməyi unutmayan dissertantın ya bunlardan xəbəri yoxdur, ya da... Təki birinci olsun...

Əlbəttə, müəllifinin kimliyindən asılı olmayaraq, ideal, nöqsansız tədqiqat əsəri yaratmaq mümkün deyildir. Sadə,

təvazökar, tərbiyəli bir qız kimi tanıdığım Günay Qarayevanın “Müasir peyzaj lirikası” adlı tədqiqat işində də bəzi nöqsanlar, müqayisəli məqamlar, təkmilləşdirməyə ehtiyacı olan yerlər vardır. Lakin bütün bunlar ağır zəhmət hesabına yaranan bu dissertasiyanın dəyərini qətiyyənlə azaltmır.

23.03.2008

“Anar dramaturgiyasında psixologizm”

Son dövrdə ədəbiyyatşünaslıq elmimizdə ayrı-ayrı yazıçılardan yaranmış psixologizm kontekstində öyrənmək meylinin güclənməsi qəhrəmanların xarakterinin dərin qatlarına nüfuz etmək, onların arzu və düşüncələrini, hərəkət və davranışlarını daha dəqiq meyarla dəyərləndirmək istəyindən irəli gəlmişdir. Çünki qəhrəmanın daxili dünyası sıx şəkildə onların psixoloji durumu ilə əlaqədardır. Ayrı-ayrı situasiyalarda bu psixikanın rəngarəng çalılarda təzahürü obrazın mənəvi dünyasını, sosial durumunu, fərdi düşüncə, həyat hadisələrinə münasibət tərzini öyrənmək baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Psixologizmi Anar yaradıcılığının “başlıca keyfiyyət göstəricisi” hesab edən iddiaçı Təranə Məhəmməd qızı Əzimova da öz namizədlik dissertasiyasında Anarın dramaturgiyası üçün səciyyəvi hesab etdiyi məsələləri, sənətkarlıq xüsusiyyətlərini, obrazların xarakterindəki milli və bəşəri, sosial və fərdi cəhətləri bədii təhlilin mərkəzinə çəkməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. O, ayrı-ayrı fəsillərdə, bölmələrdə Anarın müxtəlif mövzu və problematikalı, fərqli süjet və kompozisiya quruluşuna malik “Keçən ilin son gecəsi”, “Qaravəlli”, “Adamın adamı”, “Yaşıl maşın”, “Şəhərin yay günləri”, “Səhra yuxuları”, “Evləri köndələn yar”, “Sizi deyib gəlmişəm”, “Təhminə və Zaur” əsərlərini təhlil etməyə, öz elmi qənaətlərini psixologizm kontekstində şərh etməyə çalışır və əsasən məqsədinə nail olur. Tədqiqat işini

oxuduqda hiss olunur ki, dissertant həm təhlil etdiyi ədəbi materialı, həm də onun haqqında müxtəlif təhlil, araşdırma, tədqiqat mövqeyindən yazılıb çap olunan məqalələri diqqətlə oxumuş, bu işə tədqiqat zamanı onun köməyinə gəlmiş, müəllifin elmi arqumentlərini gücləndirməyə yardımçı olmuşdur.

Dissertasiyanın girişi Ali Attestasiya Komissiyasının tələblərinə istinadən tərtib edilmiş, mövzunun aktuallığı, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, əsərin elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti yığcam şəkildə şərh olunmuşdur. Dissertasiyanın əsas məzmunu “Anar dramaturgiyasında psixoloji əksətdirmə və özünütəhlil məqamları”, “Anar dramaturgiyasında fərdin psixologiyası. Millilik və müasirlik keyfiyyətləri”, “Anarın dramaturji poetikasında psixologizm keyfiyyətlərinin inkişafı. Bədii gülüş. Qəhrəmanların davranış və xarakterləri psixologizm kontekstində” adlanan fəsillərdə öz elmi şərhini tapmışdır. Nəinki problemin birbaşa qoyulduğu sonuncu fəsildə, eləcə də bütün fəsillərdə və bölmələrdə bədii təhlillər psixologizm kontekstində aparılır. Müəllif doğru nəticəyə gəlir ki, Anarın nəsr yaradıcılığında özünü göstərən psixologizm onun dramaturji yaradıcılığında nisbətən fərqli çalarda təzahür edir ki, bu da dramaturgiyanın janr xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Ayrı-ayrı həyat hadisələrinin, süjetlərin nüvəsində olan bədii konfliktlər, eləcə də qəhrəmanların düşüncələri vasitəsilə özünü büruzə verən daxili münaqişələr psixologizmin mahiyyətini daha dərinlən anlamağa, bədii obrazların xarakterindəki mənfi və müsbət cəhətləri, onları doğuran psixoloji məqamları daha dərinlən şərh etməyə, qəhrəmanların hərəkət və davranışlarını daha dəqiq meyarlarla müəyyənləşdirməyə zəmin yaradır.

Ümumiyyətlə, psixologizm qəhrəmanın fərdi dünyası, şəxsi həyatı ilə sıx bağlı olduğundan, bu meyllərin şərhinə Anarın da mənsub olduğu 60-cı illər ədəbiyyatı daha zəngin

material verir. Çünki 1956-cı ildə Sov.İKP-nin məlum XX qurultayından sonra ədəbiyyat öz sənət proyektorunu məşhurlardan, seçilmişlərdən uzaqlaşdırıb sadə, sırayı adamların daxili dünyasına yönəlmişdi. Anarın da mənsub olduğu 60-cılar nəslinin – Əkrəm Əylislinin, Elçinin, İsi Məlikzadənin, Yusif Səmədoğlunun xoşbəxtliyi onda idi ki, belə bir zamanda bədii yaradıcılığa başlamışdılar və onların qəhrəmanlarının sıraviliyi, fərdi dünyalarının, məişətlərinin, sevgilələrinin, sevinclərinin təsviri obrazların daxilindəki fərdi-psixoloji məqamların ön plana keçməsinə zəmin yaradırdı.

Dissertasiya boyu müəllifin gəldiyi qənaətlər – “Anar görkəmli nasir və dramaturqdur. Onun nəsr əsərləri kimi dramaturgiyasının da özünəməxsus problemləri var” (s.15); “Anar surəti, xarakteri öz biçimində təqdim etməyi bacaran sənətkardır” (s.17); “Anar obrazı təbii şakərləri, vərdisləri qurulan məclislərin öz təbii xüsusiyyətləri ilə vəhdətdə təqdim etməyi bacarır” (s.20); “Anarın psixologizmi nə qədər təbiidirsə, bir o qədər fəlsəfidir. Bu prosesdə hadisələri, məqam və şəraiti izlədikcə psixoloji izahlar, şərhlər birbirini əvəzləyir” (s.25); “Anar həyatı oxucuya öyrədir, təbii, həssas psixologizmdə təqdim etməyi bacarır, insanı öz təbiətində, boyasız təqdim etməyə üstünlük verir” (s.35); “Anar psixoloji vəziyyətə uyğun olaraq “dekorları”, kölgə-ışığı priyomlarını tez-tez dəyişir” (36); “Anar momentlərin yerini bilən yazıçıdır, həssasdır” (s.38); “Anarın bədii nəsrində olduğu kimi dramaturgiyasında da sentimentallıq xüsusiyyətləri güclüdür” (s.44); “Anar cəmiyyətin ümumi səviyyəsinə uyğun olaraq ziyalı obrazları yaradır” (s.45); “Anar milli sənətkardır”, “Anarda eyhamdan istifadə güclü bədii effektdir” (s.52); “Anar dramaturgiyasında sətiraltı eyhamlar, işarələr güclüdür” (s.53); “Anar eyhamı təkcə hadisə, vəziyyət, fakt vasitəsilə deyil, hətta söz, ifadə vasitəsilə də təzahür etdirir” (s.54); “Anar informasiya-məlumatı sətiraltı, mətnarası yollarla ötürməyi bacarır”

(s.58); “Anarın acı iztehzə və ironiyasında, sarkazmlarında yerliçilik, tayfabazlıq psixologiyasına etiraz da yer alıb” (s.75); “Anarda bir hədəfi, obyektı ikili bucaq altından nişan almaq xüsusiyyəti var” (s.85-86); “Anar vəziyyətdən, kolliziyalardan istifadə edib insanların şüuruna, zövqünə də münasibət bildirir, insanlar arasında hökm sürən mənəvi-psixoloji səviyyəni göstərir” (s.88); “Anar hər bir obrazı yaradarkən fərdiyyətə daha çox diqqət yetirmiş, onların adlarını xasiyyətləri ilə uyğunlaşdırmağa çalışmışdır” (s.94); “Anarın psixologizmi mətnarası, sətiraltı işarələrdə, eyhamlarda daha güclü üzə çıxır” (s.96) və sair bu kimi mülahizələr göydəndüşmə deyildir, ədəbi materialı mükəmməl oxuyub öyrənən müəllifin axtarışlarının, araşdırmalarının nəticəsində gəldiyi nəticələr – tezlərdir. Tədqiqat əsərinin müxtəlif səhifələrinə səpələnmiş bu tezlər, arqumentlər təhlillər zamanı bu və ya digər dərəcədə öz elmi şərhini tapır. Bəzi mübahisəli məqamlar olsa belə, müəllifin gəldiyi qənaətlər, elmi arqumentlər əsərlərdən gətirilən nümunələrə istinadən şərh edildiyindən, havadan asıla qalmır, inandırıcı təsir bağışlayır.

Dissertasiyada Anarın demək olar ki, bütün dramatik əsərləri elmi araşdırmaya cəlb olunur. Təhlillər göstərir ki, dissertant ədəbi materiala istinadən ümumiləşdirmələr aparmağı, fikir və mülahizələr irəli sürməyi, yeri gəldikdə polemikaya girməyi, öz elmi qənaətlərini əsaslandırmağı bacarır. Ayrı-ayrı fəsillərdə qoyulan problemlərin ardıcıl şərhə Anar dramaturgiyasının ümumi mənzərəsi, məziyyət və nöqsanları haqqında müəyyən təsəvvür yaradır.

Əlbəttə, haqqında söhbət gedən dissertasiya işi nöqsansız da deyildir. Yeri gəlmişkən həmin əsər haqqında bəzi irad və təkliflərimizi də bildirmək istəyirik.

1. Psixologizm əsas tədqiqat istiqaməti seçildiyindən, yaxşı olardı ki, dissertant bu mövzuda aparılmış bütün araşdırmalar, yazılmış məqalələr haqqında ümumi məlumat

verməklə bərabər, özündən əvvəl bu mövzuda söylənilən fikirlərə münasibətini də bildirə, ümumiləşdirmələr apara, müəyyən bir elmi qənaətə gələndən sonra təhlillərini məhz bu istiqamətdə davam etdirəydi. Dissertasiyada psixologizmin mahiyyətinin, onun bədii ədəbiyyatda yeri və rolunun nəzəri ədəbiyyata istinadən geniş şərhinə ehtiyac duyulur. Digər tərəfdən, psixologizmdən söhbət gedirsə, təkcə filoloji ədəbiyyata deyil, psixoloji ədəbiyyata da əsas, istiqamətverici bir mənbə kimi istinad edilsə, pis olmazdı. Problemlə bağlı nəzəri ədəbiyyatın bolluğu işin elmi aparaturasını gücləndirə bilərdi.

Doğrudur, əsərlər pis təhlil edilməyib, ancaq bizə elə gəlir ki, psixologizm bu gün müdafiəyə təqdim edilən əsərdə zahiri bir fon təsiri başlayır...

2. Anarın əsərləri bu və ya digər şəkildə bir neçə dissertasiyanın tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Yaxşı olardı ki, iddiaçı yeri gəldikcə həmin əsərlərə də istinad edəydi. Bu, həm Anarın ümumi yaradıcılıq yolu haqqında dolğun təsəvvür yaradar, həm də yazıçının ümumi yaradıcılığında dramatik əsərlərinin yerini, çəkisini müəyyənləşdirməyə kömək edərdi.

3. Anarın dramaturgiyası təcrid edilmiş şəkildə öyrənilməməli, ümumi Azərbaycan, eləcə də bir az dərinə getdikdə ümumsovet ədəbiyyatı kontekstində təhlil edilsə, daha yaxşı olardı. Bu, ictimai mühitlə ədəbi prosesin, fərdi yaradıcılıq üslubunun qarşılıqlı dialektikasını öyrənməyə zəmin yarada bilər, təhlilləri dərinləşdirər, daha obyektiv elmi nəticələrə gəlmək üçün zəmin yaradardı.

4. Fikrimizcə, hər fəslin özünün də girişi, nəticəsi olmalıdır. Təranə Əzimovanın dissertasiyasında isə fəslin adından sonra dərhal fəsildaxili problemlərdən söhbət açılır. Başqa sözlə desək, ümumi məsələlərdən konkretə keçid yoxdur. Konkret problemlərin şərhindən sonra isə onlar fəslin adı ilə əlaqələndirilmir.

5. Sitatlardan istifadə nöqsanlıdır. Sitatdan sonra ədəbiyyatın şifrəsi göstərilməsə bilinmir ki, bu müəllifin sözüdür, yoxsa sitatdır. Sitatların bəzilərində nəzəri fikirdən, elmi qənaətdən, ümumiləşdirmədən çox hədisəçilik, məzmun danışma meyli özünü göstərir. Bu, müəllifin fikri ilə elə qarışır ki, bəzən lap montaj təsiri bağışlayır.

6. Bəzi cümlələr üslubi cəhətdən nöqsanlı təsir bağışlayır. Dissertasiyada orfoqrafik səhvlər də gözdən qaçırılıb. Əsəri oxuyarkən qüsurlu cümlələrin yanında karandaşla işarələr qoymuşuq. Sənədlər AAK-a göndərilməmişdən əvvəl, bu səhvlər mütləq düzəldilməlidir. “Kompüter xətaləri” bəzən lap kobud səhvə gətirib çıxarır. Məsələn, 30 sayılı ədəbiyyat göstəricisində Əhmədov B. əvəzinə, Əhmədov V. yazılıb. Səhv etmirəmsə, “Azərbaycan satirasının inkişaf problemləri” adlı monoqrafiyanın müəllifi dostumuz Bədixan Əhmədovdur.

İnanırıq ki, gənc tədqiqatçı, həyatını ədəbiyyatımızın tədrisinə, təbliğinə həsr edən Təranə Əzimova əsərin yeni monoqrafiya variantını çapa hazırlayarkən bizim arzu və təkliflərimizi də nəzərə alacaqdır.

01.11. 2008

“Əhməd Cavadın yaradıcılıq yolu”

Ölkəmizin müstəqillik, suverenlik qazanması, imzalar içində imzamızın görünməsi, bayraqlar içində bayrağımızın dalğalanması, təzə ədəbi prinsiplərin, metodologiyanın formalaşmağa başlaması istər ədəbiyyat, istərsə də mədəniyyət tariximizə yenidən nəzər salmağı şərtləndirən ən başlıca amillə çevrilmişdir. Ziddiyyətli bir ömür yolu keçən, əsərlərində dövrün bütün ziqzaqları, sosial-siyasi, mənəvi-əxlaqi problemləri dərin iz buraxan, yaradıcılığı və şəxsiyyəti məlum səbəblər ucbatından birtərəfli şəkildə öyrənilən, birtərəfli şəkildə dəyərləndirilən istiqlal şairimiz Əhməd Cavadın yaradıcılıq yolunun yeni milli metodologiya,

xalqımızın, ölkəmizin çağdaş maraqları nöqtəyi-nəzərindən tədqiqi, araşdırılması olduqca vacib məsələlərdən biridir. Rəhman Salman oğlu Həsənovun bu gün müzakirəyə çıxarılan dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığı da, onun elmi yeniliyi də, nəzəri-praktik əhəmiyyəti də məhz buradan qaynaqlanır.

Əhməd Cavad elə bir şairdir ki, o, Azərbaycanın himnindən, “Çırpınırdı Qara dəniz” şeirindən başqa heç nə yazmasaydı belə, adı ədəbiyyat tariximizdə əbədi qalmağa layiq bir şair, şəxsiyyət kimi həmişə xatırlanacaqdı. Ancaq nə yaxşı ki, Əhməd Cavad yaşadığı qısa ömürdə zəngin ədəbi irs yaratmağa nail olmuşdur. Bu günün reallığı, dünya ədəbiyyatının nəzəri-estetik prinsipləri baxamından yanaşdıqda onun yaradıcılıq nümunələri zəif təsir bağışlasa belə, milli-mənəvi əxlaqın formalaşmasında, ədəbiyyat tariximizin yeni istiqamətdə inkişafında Əhməd Cavadın rolu danılmazdır. Onun istər istiqlal təranələri, istər sevgi duyğularını, təbiət mənzərələrini əks etdirən poetik düşüncələri, istərsə də ürəyi istəmədiyi mövzularda yazdığı şeirlər, poemalar tədqiqatçıya fikir söyləmək üçün geniş material verir. Əhməd Cavad şeirlərinin lirik qəhrəmanı qəlbi istiqlal eşqi ilə döyünən, keşməkeşli, ağırlı-acılı bir ömür yolu yaşayan, həyatın gözlənilməz zərbələrini dadsa da ruhdan düşməyən bir insandır.

İddiaçı Rəhman Salman oğlu Həsənov məhz elmi fikir söyləmək, müqayisəli təhlillər aparmaq üçün geniş meydan verən bir mövzunu – “Əhməd Cavadın həyat və yaradıcılıq yolu”nu öz dissertasiyası üçün mövzu seçmişdir. Özü də bir cəhəti xüsusi vurğulamaq istəyirəm ki, Rəhman Həsənov elmi dərəcə almaq üçün Əhməd Cavadın yaradıcılığına müraciət etməmişdir. İstiqlal şairinin mənəvi övladı kimi onun haqqında silsilə məqalələr yazıb ayrı-ayrı vaxtlarda mətbuatda çap etdirən, əsərlərinin tərtibi və nəşri ilə məşğul olan Rəhman dost-tanışın məsləhəti ilə öz qənaətlərini,

düşüncələrini dissertasiya şəklinə salmağa təşəbbüs göstərmiş və beləliklə də maraqlı, Əhməd Cavadın keşməkeşli ömür və yaradıcılıq yolu haqqında dolğun təsəvvür yaradan bir tədqiqat əsəri meydana çıxmışdır.

Dissertasiyada Əhməd Cavadın yaradıcılıq yolunun bu günün reallığı kontekstində araşdırılması tədqiqatın istiqamətinin düzgünlüyünə, çıxarılan nəticələrin obyektivliyinə zəmin yaratmışdır.

Dissertasiyanın strukturu namizədlik dissertasiyasına verilən tələblərə uyğun şəkildədir. Əsər giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə işin ümumi səciyyəsinə verməyə çalışan iddiaçı mövzunun aktuallığı, tədqiqat tarixi, dissertasiyanın məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi haqqında yığcam şəkildə söhbət açır, fikirlərini əsaslandırmağı bacarır.

“Əhməd Cavadın həyatı” adlanan birinci fəsildə dissertant şair haqqında yazılmış tədqiqat əsərlərinə, xatirələrə, sənədlərə, müəllifin şeir və poemalarına istinadən onun tərcümeyi-halındakı mübahisəli məqamları dəqiqləşdirir, yanlışlıqları təshih etməyə çalışır. Əhməd Cavadın ömür yolunun onun yaşadığı ictimai mühit zəminində izlənilməsi o dövrün Əhməd Cavad taleyli digər vətənpərvər ziyalıları-nın da amal və qayəsini, həyata baxışını, dünyagörüşünü öyrənmək baxımından maraq doğurur.

Sovet dövründə Əhməd Cavadı müdafiə edən ilkin bəraət sənədlərində, məqalələrdə onun haqsız yerə həbs edilməsindən, güllələnməsindən söhbət açılırdı. Lakin əslində bu fikir düzgün deyildir. Bu fikir öz gündəlik həyatında, əsərlərində türkçülüyü, islamçılığı, öz ölkəsinin suverenliyini, xalqının azadlığını təbliğ edən müsəvat liderinin, istiqlal şairinin ruhunu təhqir etmək kimi bir şeydir. Çünki Əhməd Cavad məhz bu amal uğrunda mübarizə aparmış, yazıb-yaratmış və bu amal uğrunda da həbs edilmiş, güllələnmiş və şəhidlik zirvəsinə ucalmışdır. Bun-

ları nəzərə almadan nə şairin şəxsiyyətini düzgün dəyərləndirmək, nə də onun yaradıcılıq nümunələrindəki rəmzlərlə ifadə olunmuş sətiraltı mənaları qavramaq mümkün deyildir.

Yaxşı cəhətdir ki, tədqiqatçı öz araşdırmalarını məhz bu istiqamətdə aparmağa səy göstərmiş və əsasən öz məqsədinə nail olmuşdur. Əhməd Cavadın yaradıcılığının həm ictimai mühit, siyasi hadisələr, həm də şairin şəxsi həyatındakı önəmli məqamlar fonunda araşdırmaya cəlb edilməsi, məqalələrdən, elmi qaynaqlardan bəhrələnmə, sənədlərə istinad tədqiqat işindəki elmi arqumentləri gücləndirmişdir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı “Əhməd Cavad yaradıcılığının ideya yönümü adlanır” və tədqiqatçı bu fəsilə şairin yaradıcılığındakı milli müstəqillik və azadlıq duyğularından, eləcə də sovet siyasi mühitində yaratdığı əsərlərdən söhbət açır. Başqa sözlə desək, yarım bölmələrin birində Əhməd Cavadın sovet hakimiyyətinə qədərki yaradıcılıq yolu, ikincisində isə siyasi mərhumiyyətlər dövründə yazdığı əsərlər tədqiqat obyektı seçilir. Yaradıcılığının birinci dövründə şair çəkinmədən öz arzularını, milli müstəqillik, suverenlik ideyalarını açıq şəkildə bədii təsvirin mərkəzinə çəkirdisə, böyük bir yangı və ehtırasla türkçülüğü təbliğ və tərənnüm edirdisə, yaradıcılığının ikinci dövründə rəmzlərlə danışmağa, əsas fikrini misraların sətiraltı qatında vermək məcburiyyətində idi. Dissertant öz təhlillərini məhz bu istiqamətdə aparır və beləliklə də Əhməd Cavad yaradıcılığının bir-birinə daban-dabana zidd iki dövrü araşdırılmaya cəlb edilir. Hiss olunur ki, müəllif tədqiq etdiyi ədəbi nümunələri, eləcə də onlar haqqında yazılan məqalələri dönə-dönə oxumuşdur. Ədəbi materiala yaxından bələdlik tədqiqatçının ümumiləşmələr aparmasına, hər hansı bir elmi qənaətə gəlməsinə yardımçı olmuşdur. Bu fəsilə sosioloji təhlillərə daha geniş yer ayırılmışdır ki, bu da təsadüfi deyildir. Cövhərində sosioloji problemlər aparıcı yer tutan bir şairin

yaradıcılıq yolunu qiymətləndirərkən bu cür təhlil məqbul sayıla bilər.

Dissertasiyanın üçüncü fəslə Əhməd Cavad yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə həsr edilmişdir. Müəllif bu fəsildə şairin poeziyasının özəlliklərindən, onun üslubı məqamlarından, yaradıcılığındakı ənənə və novatorluqdan, əsərlərinin janrından, vəznindən, qafiyə sistemindən söhbət açmış, fikirlərini ədəbi nümunələrə istinadən əsaslandırmağa çalışmış və əsasən öz məqsədinə nail olmuşdur. Dissertasiyanın bu fəslə digər fəsillərə nisbətən daha əhatəli, elmi cəhətdən daha tutumlu, daha qənaətbəxşdir.

İddiyanın gəldiyi elmi nəticələr göydəndüşmə deyildir. Bu qənaətlərin hamısı araşdırma, tədqiqat nəticəsində meydana gəlmişdir. Araşdırıcının bu fikri qətiyyənlə şübhə doğurmur ki, Əhməd Cavadın bədii-publisistik yaradıcılığının ideya yönümünü müəyyənləşdirən başlıca amil türkcülük, turançılıq və bunların fonunda formalaşan islamçılıq idi. Tədqiqatçı doğru qənaətə gəlir ki, Əhməd Cavadın zəngin obrazlar sistemi bir-biri ilə sıx bağlı olub, biri digərini tamamlayır. Bu baxımdan şairin yaradıcılığındakı mərkəzi obrazlar kimi Vətən, Azərbaycan, türk, əsgər, Bakı, İstanbul və sair obrazları nəzərdən keçirmək olar və bütün qalan obrazlar bu aparıcı obrazların açılmasına, tamamlanmasına, dolğun şəkildə təqdim və tərənnümünə xidmət göstərir.

Dissertant öz elmi arqumentlərini əsaslandırmaq üçün 141 elmi və bədii mənbəyə istinad edir. Rəhman Həsənov Əhməd Cavad haqqında yazılmış kiçik tənqidi məqalədən tutmuş elmi monoqrafiyaya, tədqiqat əsərinə qədər heç nəyi nəzərdən qaçırmamağa çalışmış, fikirlərini əsaslandırmaq üçün həm ədəbi faktlara, şairin əsərlərinə, həm də müxtəlif mövqedən yazılmış məqalələrə, ədəbi qaynaqlara istinad etmişdir ki, bu da dissertasiyanın elmi aparaturasını xeyli dərəcədə zənginləşdirmişdir.

Müəllifin çap etdirdiyi monoqrafiya və məqalələr dissertasiyanın məzmununu əhatə edir. Avtoreferat dissertasiya, onun tədqiqat istiqaməti haqqında dolğun təsəvvür yaradır.

Lakin bütün bu deyilənlərə baxmayaraq, dissertasiya işi nöqsansız da deyildir. Fikrimizcə dissertasiyanın əsas nöqsanları bunlardır:

1. Bizə elə gəlir ki, dissertasiyanın uğuru da, onun başlıca qüsuru da eyni mənbədən qaynaqlanır. Rəhman Həsənov mətbuat işçisi, qələm adamı olduğundan, fikrini səliş şəkildə, ardıcılıqla ifadə etməyi bacarır. Ancaq bu, eyni zamanda dissertasiyanı elmi üslubdan uzaqlaşdırıb ona bir publisistik ahəng gətirmişdir. Əsər maraqla oxunur, ancaq gen-bol xətirə tipli yazılardan, fikirlərdən istifadə ədəbiyyatşünas alim araşdırması yox, tədqiqatçı jurnalist araşdırması təsiri bağışlayır.

2. Rəhman Həsənov Əhməd Cavadın müasiri olan şairlərin, yazıçıların həyat yolundakı xarakterik məqamları, onların əsərlərindəki oxşar motivləri ön plana gətirsə, yeri gəldikcə müqayisələr aparıb nəticə çıxarmağa çalışsa, elmi arqumentləri daha tutarlı olardı. Bu isə öz növbəsində XX əsrin əvvəllərində, eləcə də sovet dövrü ədəbiyyatında Əhməd Cavadın yeri və rolunu, onun poetik üslubunu daha dəqiq meyarlarla qiymətləndirməyə zəmin yarada bilərdi.

3. Əhməd Cavadın müxtəlif janrlı, müxtəlif poetik siqletli yaradıcılıq nümunələri bədii sənətkarlıq baxımından araşdırıcıya zəngin material verir. Lakin təəssüf ki, iddiaçı şairin yaradıcılığındakı bütün sənətkarlıq komponentlərini izləyə bilməmişdir. Bəzi məsələlərdən, məsələn, bədii təsvir vasitələrindən, söhbət açılsa da, müəllif bir qədər üzdən getmiş, mükəmməl bədii təhlillər aparmamışdır.

4. Birinci fəslin ikinci bölümü “Lirik mən və ictimai-tarixi proses” adlandırılır. Əhməd Cavadın müxtəlif ovqatlarda yazılmış əsərləri bu mövzunun geniş elmi şərhinə

imkan verdiyi halda, nədənsə tədqiqatçı onun poeziyasındakı lirik qəhrəmandan yox, elə müəllifin özünün həyatının konkret məqamlarından söhbət açır. Əlbəttə, bütün poetik əsərlərdə “lirik qəhrəman” elə müəllifin özüdür. Lakin bu problemin elmi şərhə şairin öz həyatına yox, onun yaratdığı poetik əsərlərə istinadən aparılmalıdır.

5. Mənbələrdən, qaynaqlardan istifadə elmi əsər üçün vacibdir. Lakin dissertant bəzən mənbələrə çox aludə olur. Məsələn, dissertasiyanın müəyyən səhifələrini oxuyanda elə təsir bağışlayır ki, iddiaçı hörmətli akadekimiz Bəkir Nəbiyevin monoqrafiyasının geniş icmalını verməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Əslində isə tədqiqatçı istinad etdiyi mənbələrə yox, öz elmi arqumentlərinə daha çox yer verməlidir.

6. Qeyd etdiyimiz kimi müəllif qələm adamıdır, fikrini ifadə etməyi bacarır. Lakin bəzən dissertasiyada, avtoreferatda üslubi cəhətdən nöqsanlı, fikri qeyri dəqiq ifadə edən cümlələrə rast gələndə adam təəccüblənir. İlk nəzərdə bu məsələlərdən söhbət açmamaq da olardı. Lakin məsələ bundadır ki, üslubi nöqsan bəzən fikir yanlışlığına, onun qeyri-dəqiq ifadəsinə gətirib çıxarır. Məsələn, avtoreferat bu cümlə ilə başlayır: “XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində məlum ictimai-siyasi proseslər nəticəsində bütün dünyada baş vermiş global hadisələrin təsiri altında bəşər həyatında müşahidə *olunan* (kursiv bizimdir – R.Y.) obyektiv dəyişikliklər, millətlərin öz müqəddəratlarını istəklərinə uyğun *olaraq* (kursiv bizimdir – R.Y.) müəyyən etməsi *yolunda* (kursiv bizimdir – R.Y.) irəliyə doğru atılmış böyük addımlar Azərbaycan xalqının da yüzilliklər boyunca azadlığı, *yolunda* (kursiv bizimdir – R.Y.) mübarizə apardığı, neçə-neçə qurbanlar, şəhidlər verdiyi dövlət müstəqilliyinin əldə edilməsinə imkan yaratdı.” (Bax: Avtoreferat, s.3). Cümlənin üslubi cəhətdən ağırlığı, onda artıq sözlərdən istifadə, bir cümlədə “*olunan*”, “*olaraq*”, iki

dəfə “yolunda” sözünün işlənməsi, “mübarizə apardığı, neçə-neçə qurbanlar, şəhidlər verdiyi dövlət müstəqilliyi” ifadəsinin ağırlığı bir yana, fikirdə bir məntiqsizlik də vardır. Məlumdur ki, Azərbaycanda SSRİ-nin dağılması ilə əlaqədar Dövlət Müstəqilliyi 1991-ci ildə bərpa edilmişdir. Əgər belədirsə, XXI əsrin əvvəlində gedən proseslər XX əsrin sonuna necə təsir edə, “dövlət müstəqilliyinin əldə edilməsinə” necə “imkan yarada” bilərdi? Tarixin müasir dövrə təsiri ola bilər, ancaq bugünkü hadisənin keçmişə təsiri absurddur.

Bu və ya buna bənzər cümlələri düzəltmək qələm adamı üçün o qədər də çətin deyildir. Bu tipli nöqsanların aradan qaldırması yalnız işin xeyirinə olardı.

Əlbəttə, Əhməd Cavad kimi keşməkeşli, mübarizələrlə dolu şərəfli bir ömür yolu keçən şəxsiyyətin, rəngarəng mövzu və problematikalı, müxtəlif janrlı zəngin ədəbi irs sahibinin həyat və yaradıcılıq yolunu bir namizədlik dissertasiyasında dolğun şəkildə əhatə etmək imkan xaricindədir. Güman edirik ki, Əhməd Cavadın şəxsiyyətinə və yaradıcılığına dərin məhəbbət bəsləyən, uzun illərdən bəri onun poeziyası ilə nəfəs alan Rəhman Həsənov bu sahədə olan axtarışlarını dayandırmayacaq, öz mənəvi oğulluq borcunu yerinə yetirəcəkdir.

18 noyabr 2008-ci il.

“Mirvarid Dilbazi və uşaq ədəbiyyatı”

Son illərdə ədəbiyyatımızın aparıcı qollarından biri olan uşaq ədəbiyyatına, onun tədqiqinə marağın yüksəlməsi təqdirəlayiqdir. Çünki müasir dövrü, həyatı, yeniləşməkdə olan nəslə uşaq ədəbiyyatı olmadan təsəvvürə gətirmək qeyri mümkündür. Zəngin folkloru, uşaq ədəbiyyatı olmayan xalqın övladlarının xarakterinin milli zəmində formalaşmasından söhbət belə gedə bilməz.

Şöhrət Nüsrət qızı Nəsirova öz namizədlik dissertasiyasında XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında xüsusi xidmətlər göstərən Mirvarid Dilbazinin uşaqlar üçün yazdığı əsərləri – onun şeir və poemalarını, nəsrini, eləcə də dramaturgiyasını tədqiqat obyektinə seçmişdir. Əsərin girişində Ali Attestasiya Komissiyasının tələblərinə uyğun şəkildə mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın obyektinə, məqsəd və vəzifələri, əsərdəki elmi yenilik haqqında yığcam məlumat verilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu, onun məzmunu, əhatəliliyi, problemlərin məntiqi ardıcılıqla düzülüşü göstərir ki, tədqiqat əsəri uzunmüddətli elmi axtarışların nəticəsi kimi meydana gəlmişdir. Mirvarid Dilbazinin uşaq ədəbiyyatı sahəsində yazılan müxtəlif janrlı elə bir əsəri yoxdur ki, tədqiqatçının diqqətindən kənarda qalsın.

İddiaçının həm uşaq ədəbiyyatı haqqında nəzəri ədəbiyyatdan, həm qurultay və plenum materiallarından, həm də Mirvarid xanımın yaradıcılıq nümunələri haqqında yazılan tədqiqat əsərlərindən, məqalələrdən bəhrələnməsi, yeri gəldikcə orada söylənilən fikir və mülahizələrə öz münasibətini bildirməsi, ədəbi nümunələrə istinadən fikrini əsaslandırmağa çalışması dissertasiyanın məzmununu zənginləşdirir, onun elmi aparaturasını xeyli dərəcədə gücləndirir.

Əsəri oxuduqda Mirvarid Dilbazinin uşaq ədəbiyyatı sahəsində fəaliyyətinin dolğun elmi mənzərəsi göz önündə canlanır. İddiaçı şairin uşaqlar üçün qələmə aldığı yaradıcılıq nümunələrini müxtəlif problemlər kontekstində, müxtəlif yön və istiqamətdən araşdırmaya cəlb etməyə çalışır və əsasən öz məqsədinə nail olur.

Dissertasiyanın dörd fəsil (“Mirvarid Dilbazi və uşaq ədəbiyyatının nəzəri məsələləri”; “Folklor və klassik poeziya M.Dilbazi yaradıcılığında uşaq ədəbiyyatının inkişafına təkan verən mühüm amillər kimi”; “M.Dilbazinin uşaq əsərlərinin mövzu dairəsi, ideya-məzmun xüsusiyyətləri və

obrazlar aləmi”; “M.Dilbazinin uşaq əsərlərinin sənətkarlıq xüsusiyyətləri”) və on bir bölmədən (“M.Dilbazini uşaq sənətkarı kimi formalaşdıran ədəbi mühit”; “M.Dilbazinin uşaq ədəbiyyatı ilə bağlı nəzəri görüşləri”; “Xalq nağıllarından bəhrələnmə”; “Folklorun digər janr, üslubi imkan və elementlərindən istifadə”; “Klassik ədəbiyyatın M.Dilbazinin uşaq əsərlərinə təsiri”; “Poeziyası”; “M.Dilbazinin uşaq poeziyasında vətənə məhəbbət, müharibə, sülh, uşaqlara qayğı və azadlıq mövzuları”; “Əxlaqi-didaktik şeirlər. Əməy, məktəb, maarif və elmə çağırış. Valideyn və övlad məhəbbəti”; “Təbiət və alleqorik mövzulu əsərlər”; “Nəsr”; “Uşaq pyesləri”; “Mövzu seçmək, süjet və kompozisiya qurmaq, ideyanı çatdırmaq bacarığı, janr və bədii forma, qafiyə, nitq hissələrindən, dialoq və monoloqdan istifadə, peyzaj lirikası”; “Dil və üslub. Bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə”) ibarət olması iddiaçının tədqiqat obyektinə müxtəlif prizmalardan baxmaq cəhdi kimi maraqlı görünür.

Mirvarid Dilbazinin uşaqlar üçün yazdığı əsərləri bədii təhlilə cəlb etməmişdən əvvəl tədqiqatçının şairin məqalələrinə, məruzə və çıxışlarına istinadən onun nəzəri görüşlərini araşdırmağa çalışması yaxşı cəhətdir. Çünki belədə aydın olur ki, şairin uşaqlar üçün yazdığı əsərlərdə qoyulan problemlər təsadüfi xarakter daşımır, Mirvarid xanımın nəzəri görüşlərindən qaynaqlanır. Bu əsərlərin mövzu və problematikası da, bədii sənətkarlıq xüsusiyyətləri də yeni nəslin təlim və tərbiyəsinə xüsusi önəm verən bir qadının, ananın, ziyalının düşüncələrinin, axtarışlarının, estetik görüşlərinin nəticəsi kimi meydana çıxır.

Yaxşı cəhətdir ki, tədqiqatçı Mirvarid Dilbazinin əsərlərini ədəbi prosesdən təcrid edilmiş şəkildə təhlil etmir. Bədii yaradıcılıqda varislik prinsipinin son dərəcə vacib bir amil olduğunu bilən Şöhrət Nəsirova doğru nəticəyə gəlir ki, Mirvarid xanımın poeziyası həm xalq yaradıcılığından, həm

klassik, həm də dünya ədəbiyyatından bəhrələnmə zəminində formalaşmışdır. Ədəbi ənənədən yaradıcı şəkildə istifadənin Mirvarid xanımın əsərlərinin bədii dəyərini artıran vasitəyə çevrilməsini dissertant öz təhlillərində lazımi şəkildə əsaslandırma bilmişdir.

Şöhrət Nəsirovanın dissertasiyada ümumi tezislər irəli sürməklə kifayətlənməməsi, konkret əsərlərə – nağıllara, laylalara, oxşamalara, bayatılara, qoşmalara, gəraylılara, digər folklor janrlarına, klassik ədəbiyyat nümunələrinə istinadən öz fikirlərini əsaslandırmağa çalışması da yaxşı cəhətdir. Təhlillər zamanı xarakterik ədəbi nümunələrə istinad edildiyindən, müqayisələr aparıldığından, dissertantın gəldiyi qənaətlər inandırıcı təsir bağışlayır və bu da öz növbəsində Mirvarid Dilbazinin yaradıcılığında ənənə və novatorluğun mahiyyətini, qarşılıqlı dialektikasını müəyyənləşdirməyə zəmin yaradır.

Dissertasiyada Mirvarid Dilbazi yaradıcılığının, xüsusən onun ən aparıcı qolu olan poeziyasının mövzu və problematikasının şərhinə geniş yer verilməsi də yaxşı cəhətdir. Ədəbi materialla yaxından tanışlıq müəllifin ümumiləşdirmələr aparmasına zəmin yaratmışdır. Əsərlərin mövzular üzrə qruplaşdırılıb təhlil edilməsi də elmi araşdırma üçün məqbul variant hesab edilə bilər. Çünki belədə aydın olur ki, Mirvarid Dilbazinin uşaq poeziyasının əhatə dairəsi çox genişdir. Onun vətən, müharibə, sülh, azadlıq, təbiət, əmək, məktəb, rəngarəng mənəvi-əxlaqi problemlər mövzusunda yazdığı şeirlərin təhlili pis təsir bağışlamır, Mirvarid Dilbazi poeziyasının mövzu və problematikası haqqında müəyyən təsəvvür yaradır.

Dissertasiyada Mirvarid Dilbazinin uşaqlar üçün yazıb nəşr etdirdiyi nəsr əsərləri, eləcə də onun uşaq pyesləri də tədqiqatçının diqqətindən kənarda qalmır. İddiaçı təhlil etdiyi əsərlərə istinadən doğru nəticəyə gəlir ki, Mirvarid Dilbazinin istər nəsr, istərsə də dramatik əsərlərini onun poezi-

yası ilə birləşdirən ümumi bir cəhət vardır. Poeziyasında olduğu kimi, Mirvarid xanımın nəsrində və dramaturgiyasında da nəcib insani keyfiyyətlər təbliğ olunur.

Dissertant Şöhrət Nəsirova təkcə Mirvarid Dilbazinin əsərlərinin mövzu və problematikasından, ideya, məzmun və qayəsindən söhbət açmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda bədii sənətkarlıq məsələlərini də araşdırmaya cəlb edir ki, bu da tədqiqat işinin elmi dəyərini artırır.

“Mirvarid Dilbazinin uşaq əsərlərinin sənətkarlıq xüsusiyyətləri” adlanan fəsildə tədqiqatçı şairin mövzu seçmək ustalığından, süjet və kompozisiya qurmaq bacarığından, onun əsərlərinin bədii formasından, janr xüsusiyyətlərindən söhbət açır, fikirlərini əsaslandırmaq üçün həm ədəbi materiala, həm də nəzəri qaynaqlara istinad edir.

Mirvarid Dilbazi əsərlərinin dili, onun folklor, klassik poeziya və müasir dünya ədəbiyyatı zəminində formalaşan bənzərsiz poetik üslubu, əsərlərindəki bədii təsvir və ifadə vasitələri haqqında söylənilən elmi qənaətlər inandırıcı təsir bağışlayır. Dissertant nəzəri fikri konkret bədii parçalara tətbiq etməyi, nəzəri fikrin şərhinə zəmin yaradan xarakterik nümunələr seçməyi bacarar.

Dissertantın təhlillər əsasında gəldiyi elmi nəticələr maraqlı təsir bağışlayır. Şöhrət Nəsirova Mirvarid xanımın uşaq ədəbiyyatı sahəsində qazandığı uğurların obyektiv və subyektiv cəhətlərinin elmi şərhini verməyə çalışır. Yaxşı cəhətdir ki, tədqiqatçının gəldiyi elmi nəticələr də göyüdəndüşmə deyildir; ayrı-ayrı fəsillərdə, bölmələrdə öz elmi şərhini tapan nəzəri problemlərin qanunauyğun nəticəsi kimi meydana gəlmişdir. Başqa sözlə desək, nəticədə dissertasiyanın ümumi strukturundan qaynaqlanan fikirlər, elmi qənaətlər tezislər şəkildə öz əksini tapmışdır.

Təbii ki, bütün məziyyətlərinə baxmayaraq, dissertasiya nöqsanlardan da xali deyildir. Qoyulan problemlərin hamısının eyni dolğunluqla əhatə edilməməsində də qeyri-adi heç

nə yoxdur. Bizə elə gəlir ki, dissertasiyanın əsas nöqsanı elə məhz onun məziyyətindən qaynaqlanır. Tədqiqatın obyektı o qədər genişdir ki, bu mövzuda bir neçə namizədlik, hətta doktorluq dissertasiyası yazmaq olardı.

1. İddiaçı öz dissertasiyasında hər şey haqqında yazmağa, Mirvarid Dilbazinin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı heç nəyi nəzərdən qaçırmamağa çalışıb. Bir namizədlik dissertasiyasında həm Mirvarid Dilbazinin nəzəri görüşlərini, həm onun poeziyasını, həm nəsrini, həm də dramaturgiyasını müxtəlif problemlər istiqamətində araşdırmaya cəlb etmək cəhdi istər-istəməz əsəri bir qədər elmi dərinlikdən uzaqlaşdırmışdır.

2. Tədqiqat obyektı çox böyükdür, bədii təhlillərə, elmi qənaətlər çıxarmağa kifayət qədər material verir. Lakin dissertant Mirvarid Dilbazinin yaradıcılığı haqqında daha çox söz demək istədiyindən, bəzən onun böyüklər üçün yazılan əsərlərini də (məsələn, “Əlcəzairli qız” poemasını) təhlilə cəlb edir. Bunların əvəzinə uşaqlar üçün yazılan əsərlərin təhlilinə daha çox yer vermək faydalı olardı.

3. Dissertant təhlilləri mövzular üzrə apardığından, Mirvarid Dilbazinin şeirləri, poemaları eyni yerdə araşdırmaya cəlb olunub. Poemanın elə janr spesifikasiyası vardır ki, onu kiçik poetik nümunələrlə eyni tərəziyə qoymaq, eyni meyarla, eyni mizanla qiymətləndirmək cəhdi dolğun elmi qənaətlərə gəlməyə imkan vermir.

4. İddiaçı təhlillər zamanı ən çox 40, 50, 60 və 70-ci illərdə yazılıb çap edilən məqalələrə, kitablara istinad edib. Ədəbiyyat göstəricisində son illərdə çap olunan məqalələrin, kitabların hamısı öz əksini tapmayıb.

5. Dissertasiyada üslubi cəhətdən nöqsanlı cümlələrə, orfoqrafik səhvlərə də rast gəlmək mümkündür. Bu tipli cümlələrin, sözlərin yanında karandaşla işarələr etmişik. Əsər AAK-a göndərilməmişdən əvvəl mütləq bu səhvlər düzəldilməlidir.

19 may 2009-cu il.

“Azərbaycan ədəbiyyatında yeni yaradıcılıq meyllərinin təşəkkülü (XX əsrin 80-90-cı illəri)”

Sevinc Çərkəz qızı Məmmədovanın “Azərbaycan ədəbiyyatında yeni yaradıcılıq meyllərinin təşəkkülü (XX əsrin 80-90-cı illəri)” mövzusunda namizədlik dissertasiyası sovetlər birliyinin son, müstəqillik illərinin isə ilk onilliyinin ədəbi materiallarına istinadən yazılmışdır. Keçid dövrünün əhvali-ruhiyyəsi, bir ictimai-siyasi quruluşun süqutu, yeni bir cəmiyyətin, müstəqil Azərbaycan Respublikasının bərqərar olması həmin illərdə meydana gələn bədii əsərlərin də mövzu və problematikasında əhəmiyyətli bir dəyişikliyin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bir tərəfdən yazıçıların sosialist realizmi prinsiplərindən hələ tamamilə yaxa qurtara bilməməsi, digər tərəfdən isə yeni nəzəri-estetik prinsiplərin, metodologiyanın tam formalaşmaması keçid dövrü ədəbiyyatına da bu və ya digər dərəcədə öz təsirini göstərmişdir. İddiaçının araşdırmalar zamanı bu məsələləri nəzərdən qaçırmamağa çalışması, həmin amili nəzərə alması tədqiqat əsərinə, uzun illərin gərgin zəhməti, axtarışları nəticəsində meydana gələn namizədlik dissertasiyasına bir obyektivlik çaları gətirmişdir.

Dissertasiyanın strukturu, tədqiqatın istiqaməti, ədəbi, nəzəri ədəbiyyata istinadən aparılan elmi təhlillər, ümumiləşdirmələr, irəli sürülən mülahizələr göstərir ki, Sevinc Məmmədova tədqiq etdiyi dövrün həm ədəbi, həm də nəzəri ədəbiyyatına yaxından bələddir. Hiss olunur ki, bu gün müdafiəyə təqdim edilən dissertasiya işi uzun illərin zəhməti, axtarışları bahasına araya-ərsəyə gəlmişdir. Dissertasiyanın mənə təqdim edilən nüsxəsinin titulunda 2007-ci il tarixinin 2009-cu il tarixi ilə əvəzlənməsi də müəllifin intizarla müdafiə gününü gözləməsindən, bu arzusun nəzərdə tutulandan iki il sonra reallaşmasından xəbər verən maraqlı ştrixlərdəndir. Ancaq Sevinc xanım heç də rəncidə olmasın,

nəzərə alsın ki, bu ağrılı-əzablı, daş-kəsəkli, keşməkeşli elm yolunun çətinliklərini bizim hamımız bu və ya digər dərəcədə dadmışıq. Əsas məsələ çəkilən zəhmətin bəhrəsindədir. Heç kim də olmasa, bu ziqzaqlı yolu keçən alimlər yaxşı bilirlər ki, böyük əziyyətlər, gərgin axtarışlar bahasına yaranan tədqiqat əsərinin mərhələli müzakirələrdən keçib müdafiəyə buraxılmasının özü iddiaçının uğurunun göstəricilərindəndir.

Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş Ali Attestasiya Komissiyasının tələblərinə uyğun şəkildə tərtib olunmuşdur. Dissertant yığcam şəkildə mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektini və predmeti, araşdırmanın məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın elmi yeniliyi, mövzunun tədqiqat tarixi, araşdırmanın nəzəri metodoloji əsasları, əsərin nəzəri-praktik əhəmiyyəti haqqında məlumat vermiş, tədqiqatın istiqaməti haqqında ilkin elmi təsəvvür yarada bilmişdir.

Tədqiqat işinin strukturu da əsasən qənaətbəxşdir. Dissertasiyanın birinci fəslində ədəbi nəzəri-fikirdə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının dövrəşməsi kimi mühüm, aktual bir məsələyə həsr edilmişdir. Hiss olunur ki, iddiaçı həmin problemlə bağlı əksər elmi mənbələrdən xəbərdardır. Bu məsələ ilə bağlı nəzəri ədəbiyyatın xülasəsi, mötəbər elmi qaynaqlara istinadən müəllifin irəli sürdüyü fikir və mülahizələr həmin problem haqqında müəyyən elmi təsəvvür yarada bilər.

Dissertasiyanın “80-ci illər ədəbiyyatında yeni yaradıcılıq meyilləri” adlanan ikinci fəslində Sevinc Məmmədova ədəbi bədii fikirdə demokratikləşmə və yeni təfəkkürün formalaşması məsələlərini ön plana gətirir, sosialist realizminin dövrün, zamanın tələbləri ilə yavaş-yavaş öz yerini dünya ədəbiyyatının yeni nəzəri-estetik prinsiplərinə verməsindən söhbət açır, fikrini əsaslandırmaq üçün həmin illərdə yaranan poeziya, nəsr və dram əsərlərini ədəbi təhlil

süzgəcindən keçirməyə çalışır və maraqlı elmi qənaətlərə gəlir. İddiaçı haqlı olaraq Dağlıq Qarabağda baş verən hadisələri ədəbi-bədii fikrin yeni istiqamətdə formalaşmasına təkan verən amil hesab edir. Dövrün, zamanın tələbi və ictimai-siyasi hadisələrin təsiri ilə ədəbiyyatın da mövzu və problematikasında əhəmiyyətli dəyişikliklərin yaranmasını tədqiqatçı ədəbi faktlara, Yusif Səmədoğlunun “Qətl günü”, İsa Hüseynovun “İdeal”, “Ədəbiyyət”, Çingiz Hüseynovun “Fətəli fəthi”, “Ailə gizlinləri”, Əkrəm Əylislinin “Dəhnə”, Sabir Əhmədovun “Yasaq edilmiş oyun”, Mövlud Süleymanlının “Köç”, İsi Məlikzadənin “Dədə palıd”, Seyran Səxavətin “Qızıl test”, Elçinin “Ölüm hökmü”, “Mahmud və Məryəm” romanlarına, İlyas Əfəndiyevin “Natəvan”, Anarın “Səhra yuxuları”, Rüstəm İbrahimbəyovun “Kaliforniyada dəfn mərasimi”, “İstintaq”, Maqşud İbrahimbəyovun “Mezəzoy əhvalatı” pyeslərinə, o dövrdə şairlərimizin yaratdıqları xarakterik poetik nümunələrə istinadən şərh etməyə çalışır və əsasən məqsədinə nail olur.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində isə müstəqilliyimizin ilk onilliyində yaranan bədii əsərlər təhlil edilir. Fəslin birinci bölməsi “Milli müstəqillik və ədəbi proses”, ikinci bölməsi isə “Sovet ədəbiyyatı prinsiplərinin tənəzzülü və ədəbi prosesin yeni meylləri” adlanır. Bu bölmələrdə tədqiqatçı dövrün tələbi ilə yaranan yeni əsərlərə onu maraqlandıran mövzular prizmasından baxır və yeni ədəbi meyllərin xarakterik cizgilərini ön plana gətirməyə çalışır. Əsərlərin mövzu və problematikasına görə qruplaşdırılması tədqiqat işinin elmi tutumunu artırır.

Dissertasiyanı oxuyub qurtarandan sonra girişdə verilən yığcam məlumatın göydəndüşmə olmaması qənaətinə gəldik. Aydın oldu ki, iddiaçı əsasən qarşısına qoyduğu məqsəd və vəzifələrin öhdəsindən gələ bilmiş, namizədlik dissertasiyasının tələblərinə cavab verən bir tədqiqat əsəri yazıb müdafiəyə təqdim etmişdir. Nəticədə tədqiqat boyu

şərh edilən problemlərə istinadən yazıldığından inandırıcı təsir bağışlayır. İşin elmi aparaturası da qənaətbəxş səviyyədədir. Müəllif mövzu ilə bağlı məqalələrdən, elmi-nəzəri ədəbiyyatdan, tədqiqat əsərlərindən yetərincə bəhrələnmə bilmişdir.

Dissertasiya işi 80-90-cı illər Azərbaycan ədəbiyyatı, onun məziyyət və nöqsanları, yaradıcılıq meylləri, yeni ədəbi istiqamətlər haqqında müəyyən elmi təsəvvür yaradır. Lakin tədqiqat işi nöqsansız da deyildir.

Fikrimizcə, dissertasiyada aşağıdakı nöqsanlar vardır:

1. İddiaçı öz elmi qənaətlərini əsaslandırmaq üçün XX əsrin son iki onilliyində yaranan ədəbi materialların hamısını: poeziyanı, nəsr, dramaturgiyanı, hətta publisistikani araşdırmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Ədəbi materialların çoxluğu təhlillər zamanı müəyyən problemlər yaratmışdır. Fikrimizcə, konkret olaraq hər hansı bir janr tədqiqat obyektini seçilsəydi, daha dərin elmi təhlillər aparmaq imkanı yaranardı.

2. Birinci fəsil bütövlükdə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının dövrləşməsi məsələsinə həsr edilmişdir. Bu fəsil elmi baxımdan nə qədər qənaətbəxş olsa belə, mövzuya birbaşa aidiyyəti yoxdur. Bizə elə gəlir ki, dövrləşmə ayrıca bir tədqiqat işinin mövzusudur. Həmin problemin şərhinə ayrılan səhifələrin əvəzində xarakterik əsərlərin təhlilinə geniş yer verilsəydi, iddiaçının elmi arqumentləri daha inandırıcı təsir bağışlayardı. Dissertasiyanın həcm məhdudluğu araşdırıcını sadalamalar aparmaq, əsərlərin adlarını çəkməklə fikir söyləmək məcburiyyətində qoymuşdur.

3. Dissertant ədəbiyyat tariximizi yaxşı bilir, tədqiqat boyu əvvəlki illərə səyahət edir, daha çox məsələlərdən söhbət açmağa çalışır. Bu isə onun diqqətini əsas məsələlərin şərhindən bir qədər uzaqlaşdırır.

4. Dissertasiyada Kamal Abdullanın, Firuz Mustafanın, Hüseynbala Mirələmovun və başqalarının pyesləri tədqdir

olunur (eləcə də digər yazıçı və şairlərin əsərləri), onların yaradıcılıq nümunələri ədəbi prosesdə əhəmiyyətli əsərlər kimi dəyərləndirilir. Ancaq bu pyeslər təhlil edilmədiyindən tezis havadan asılı qalır, elmi təsəvvür tamamlanmış, iddiaçının qənaətinin doğruluğu və ya yanlışlığı əyani şəkildə görünmür.

5. Dissertasiyada bəzi orfoqrafik və üslubi səhvlər, texniki qüsurlar da vardır. Bizə verilən variantda karandaşla bu səhvlərin bəziləri düzəldilib. Gözdən qaçan kiçik qüsurların yanında biz də müəllifə kömək məqsədilə işarələr etmişik. İddiaçının təqdim etdiyi yeni ədəbiyyat siyahısında 66-cı nömrə altında İsmayıl Hikmətin, köhnə siyahıda və dissertasiyada isə Asif Hacıyevin məqaləsinin adı verilib. Bu kiçik qüsurlar düzəldilsə, işin xeyrinə olardı.

Göründüyü kimi sadaladığımız nöqsanların əksəriyyəti bir-biri ilə bağlıdır. Bu deyilənlər bu gün müzakirəyə çıxarılan tədqiqat işinin elmi dəyərini, nəzəri səviyyəsini, onun sanbalını, praktik əhəmiyyətini azaltmır.

03.11.2009-cu il.

“Azərbaycan – ingilis ədəbi əlaqələrinin inkişafında bədiî tərcümənin rolu”

Məlumdur ki, ədəbi əlaqələrin tədqiqi müasir ədəbiyyatşünaslıq elminin ən aktual problemlərindəndir. Ona görə ki, ədəbi prosesin inkişafında, onun ümumbəşəri mahiyyət kəsb etməsində, ədəbiyyatın yeni-yeni janrlarla zənginləşməsində bədiî tərcümə əsərlərinin rolu böyükdür. Hələ on səkkiz, on doqquzuncu əsrlərdən Azərbaycan folkloruna və onun zəngin bədiî ədəbiyyatına Avropada, xüsusən İngiltərədə marağın güclənməsi təsadüfi xarakter daşıyırdı. Folklorumuzdan bəzi nümunələrin, Nizaminin, Füzulinin, Şah İsmayıl Xətəinin, Mahmud Şəbüstərinin, Qazi Bührəhəddinin və başqalarının əsərlərinin ingilis dilinə tərcüməsi və tədqiqi son dərəcə önəmli faktlardır. Eyni zamanda

ingilis dilində yazılmış xeyli nağılın, nəsr, dramatik və poetik əsərlərin dilimizə tərcüməsi, nəşri, tamaşaya qoyulması, bəzi nümunələrin dərsləklərə salınması, onlar haqqında tədqiqat əsərlərinin yaranması da ingilis – Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin təsadüfi xarakter daşmadığından xəbər verir.

Dissertant Sevinc Səyyad qızı Həmzəyeva elmi əsər üçün zəngin material verən Azərbaycan – ingilis ədəbi əlaqələrinin araşdırılmasını qarşıya məqsəd qoymuşdur. Əslində bir namizədlik dissertasiyasında bu qədər zəngin materialı elmi təhlil süzgəcindən keçirmək, müqayisələr zəminində bədii sənətkarlıq xüsusiyyətlərini araşdırmaq o qədər də asan məsələ deyildir. Bu baxımdan çox gərgin zəhmət bahasına yaranmış bu tədqiqat əsərinin uğurları da, nöqsanları da məhz eyni mənbədən qaynaqlanır. Azərbaycan – ingilis ədəbi əlaqələrinin zənginliyi, ədəbi faktların, materialların bolluğu bir tərəfdən tədqiqatçı üçün söz demək imkanını artırır, digər tərəfdən isə onu ümumiləşdirmələr aparmağa, hər şey haqqında yox, ən önəmli faktlar üstündə dayanmağa məcbur edir.

Dissertasiyanı oxuyanda Azərbaycan – ingilis ədəbi əlaqələrinin elmi mənzərəsi göz önündə canlanır ki, bunu tədqiqat işinin ən aparıcı məziyyəti saymaq lazımdır. Hiss olunur ki, iddiaçı həm tədqiq etdiyi dövrün ədəbi materiallarını yaxşı bilir, həm də onlar haqqında yazılmış tədqiqat əsərlərinin, irili-xırdalı məqalələrin hamısından xəbərdardır. Məlumat, informasiya bolluğu dissertasiyanın elmi dəyərini xeyli dərəcədə artırır, əsərin maraqla oxunmasına zəmin yaradır.

Dissertasiyanın girişi AAK-ın tələblərinə uyğun şəkildə yazılmışdır. Burada yığcam şəkildə mövzunun aktuallığından, tədqiqatın məqsəd və vəzifələrindən, elmi yeniliyindən, əsərin nəzəri və praktik əhəmiyyətindən, tədqiqat obyektindən, istifadə olunan mühüm, önəmli qaynaqlardan söhbət

açılır. Bu hissələri oxuyanda dissertasiyanın strukturu, onun tədqiqat istiqaməti haqqında ilkin təsəvvür yaranır.

Dissertasiyanın birinci fəslı elmi informasiyalarla zəngindir. Burada ingilis ədəbiyyatı nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi tarixindən söhbət açılır. Müəllif heç bir əsəri, ədəbi faktı, tərcümə nəzəriyyəsi ilə bağlı məqaləni, tədqiqatı nəzərdən qaçırmamağa çalışır və beləliklə də Azərbaycan – ingilis ədəbi əlaqələrinin önəmli faktlarını ön plana gətirməyə nail olur. Bədii əsərlərin təhlili zamanı ədəbi-nəzəri təcrübənin ənənələrinə istinad edilir ki, bu da təhlillərə elmi fon yaratmaq missiyasını yerinə yetirir, işin elmi aparaturasını xeyli dərəcədə gücləndirir. Hiss olunur ki, dissertant tərcümənin nəzəri problemləri ilə bağlı yazılan tədqiqatları əxz etməyi bacarmış, onlardan səmərəli şəkildə bəhrələnmə bilmişdir. Müəllifin bədii tərcümə ilə bağlı öz fikirlərini söyləmək cəhdi də təqdirəlayiqdir, onun mövzuya sərbəst yanaşma meylinin təzahürü kimi diqqəti cəlb edir.

Kimin fikri olduğunu unutmuşam, ancaq bədii tərcümə ilə bağlı maraqlı bir mülahizəni xatırlayıram. Tərcümənin məhəbbət əsasında qurulan nikahə bənzədilməsi çox maraqlıdır (“Perevod – eto brak po lyubvi”) və bədii tərcümənin mahiyyətini anlamaqda bizə yardımçı olur. Bu məqamda istər-istəməz yadıma bir el məsəli düşür: “Bablı babın tapmasa, günü ah-vayla keçər”. Doğrudan da, belədir, tərcümə edilən əsər mütərcimin ruhuna, üslubuna, elmi-nəzəri səviyyəsinə, poetik təfəkkürünə uyğun gəlməyəndə, onun elədiyi tərcümənin uğurundan söhbət açmaq qeyri mümkündür. Fikrimizcə, bədii tərcümə qanköçürmə əməliyyatına bənzəyir. Əgər qan qrupları uyğun olmasa, müalicənin effektindən söhbət belə gedə bilməz. Zəif tərcüməçinin ən güclü əsəri öz səviyyəsinə endirməsi, əksinə güclü tərcüməçinin zəif əsəri öz səviyyəsinə qaldırması danılmaz faktlardır.

Bədii tərcümə sahəsində, ədəbiyyatımızın uğurları böyükdür, ancaq təəssüf ki, zəif tərcümə əsərləri də az deyil. Məsələn, əsərləri ingilis və digər dünya dillərinə çevrilib uğur qazanan Nizaminin qəzəlləri dilimizə bərbad şəkildə tərcümə edilib. Onun ən məşhur qəzəllərindən birinin bircə beytinə nəzər salsaq, hər şey aydın olar. “Hüsnün gözəl ayətləri ey sevgili canan, Olmuş bütün aləmdə sənin şəninə şayan”...

Təəssüf ki, ingilis ədəbiyyatı nümunələrinin də hamısı dilimizə yüksək səviyyədə tərcümə edilməyib. Bu, xüsusən, poetik əsərlərə aiddir. İddiaçı imkanı daxilində bu cür tərcümələri təhlil edir, onların məziyyəti və nöqsanlarını göstərməyə çalışır. Eyni bədii əsərin həm originalının, həm rus, həm də dilimizə tərcümə variantlarının müqayisəsi maraqlı elmi arqumentlər irəli sürməyə zəmin yaradır. Dissertasiyada digər ədəbi janrlarla müqayisədə poetik əsərlərin təhlilinə daha çox yer verilmişdir.

Həmişə eyni dərəcədə uğurlu olmasa belə, dissertantın yeri gəldikcə ingilis yazıçılarının əsərləri ilə Azərbaycan yazıçılarının əsərlərini müqayisə eləyərək elmi fikir irəli sürmək cəhdi də təqdirəlayiqdir.

İkinci fəsildə ingilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilən əsərlər tədqiqat obyekti seçilir. Dissertant həm originaldan, həm də rus dilindən tərcümə edilən əsərlərin elmi şərhini verməyə çalışır. Təhlilər ədəbi materiala istinadən aparıldığından, iddiaçının elmi arqumentləri əsasən inandırıcı təsir bağışlayır. Dissertantın Azərbaycan ingilis ədəbi əlaqələrinin iki mərhələsini (XIX əsrdən XX əsrin 50-ci illərinə və XX əsrin 50-ci illərindən XXI əsrin bugününə qədər) fərqləndirməsi və hər mərhələni də dövrlərə ayırması onun ədəbi materialı yaxşı mənimsəməsindən xəbər verir. İstər originaldan, istərsə də rus dilindən tərcümə edilən əsərlərin təhlili əsasən qənaətbəxşdir, müəllifin ədəbi materiala yanaşma, öz mülahizələrini söyləmə bacarığından

xəbər verir. Gənc tədqiqatçının həm ingilis, həm də rus dillərini bilməsi onun imkanlarını genişləndirən aparıcı vasitələrdən birinə çevrilir. İddiaçı eyni bədii parçanı hər üç dildə nümunə gətirir, müqayisələr aparmaqla tərcümənin məziyyət və nöqsanlarını şərh etməyə çalışır.

Nəticə bir qədər yığcam olsa da, göydəndüşmə deyildir, fəsilərdəki elmi arqumentlərdən qaynaqlanır. Müəllifin tədqiqat zamanı üç dildə yazılmış 311 elmi mənbədən bəhrələnməsi də dissertasiya işinin uğurlarını şərtləndirən amillər sırasındadır.

Dissertasiya son illərdə yazılan, elmi və praktik əhəmiyyətə malik maraqlı tədqiqat əsərlərindən biridir. Şübhəsiz ki, bütün məziyyətlərinə baxmayaraq, əsərin bəzi qüsurları da vardır ki, onları gənc tədqiqatçının və eləcə də elmi şura üzvlərinin diqqətinə çatdırmaq istəyirəm.

1. Tədqiqat obyektı çox əhatəli olduğundan müəllif bütün əsərləri lazımi şəkildə elmi təhlilə cəlb edə bilməyib. Çoxlu tərcümə əsərlərinin adı çəkilir, ancaq nə onların məziyyət və nöqsanları haqqında, nə də tərcümənin səviyyəsi barədə söhbət açılır. Məsələn, 55-ci səhifədə Conatan Sviftin “Qulliverin səyahəti”, Daniel Defonun “Robinzon Kruzo”, Uels Cemsin “Yeraltı dünya”, Mayn Ridin “Başsız atlı”, Stivensonun “Dəfinələr adası”, 71-ci səhifədə Dikkensin “Oliver Tvistin macəraları”, Redyard Kiplinqin “Mauqli”, 72-ci səhifədə Luis Kerellun “Alisa möcüzələr ölkəsində”, Lorens Sternin “Fransaya və İtalyaya sentimental səyahət”, Riçard Oldinqtonun “Əlvida xatirələr”, Bernard Şounun “Avqust iş başındadır” və s. əsərlərin adları çəkilir, onları kimlərin tərcümə etməsindən danışılır, vəssalam. Göründüyü kimi, tərcümə əsərləri həddindən artıq çoxdur və bunların hamısını bir namizədlik dissertasiyası çərçivəsində ətraflı təhlil etmək imkan xaricindədir. Bizə elə gəlir ki, Azərbaycan – ingilis ədəbi əlaqələrinin öyrənilməsi bir namizədlik dissertasiyasının çərçivəsinə sığmır. Bu

mövzu bir neçə namizədlik və doktorluq dissertasiyası üçün material verə bilərdi.

2. Fikrimizcə, tədqiqat ayrı-ayrı janrlar (poeziya, nəsr, dramaturgiya) üzrə aparılsaydı, daha mükəmməl elmi qənaətlərə gəlmək mümkün olardı. Eyni fəsildə gah poetik nümunələrdən, gah nəsr, gah da dramatik əsərlərdən söhbət açmaq, tədqiqat işini istər-istəməz elmi dərinlikdən, mükəmməl elmi strukturdan uzaqlaşdırır. Poeziyanın, nəsr və dramatik əsərlərin hərəsinin özünəməxsus nəzəri-estetik prinsipləri, qiymətləndirmə meyarları var ki, bunu mütləq nəzərə almaq lazımdır. Başqa sözlə desək, hər mövzunun özünəməxsus daş-tərəzisi mövcuddur ki, təhlillər zamanı bunlar mütləq nəzərə alınmalıdır.

3. Dissertasiyada sitatlardan, daha doğrusu, bədii mətnlərdən çox istifadə olunub. Eyni bədii mətnin həm ingilis, həm rus, həm də Azərbaycan variantının verilməsi bir tərəfdən elmi araşdırmaya kömək edirsə, digər tərəfdən bədii təhlillərlə mətnin tənasübünü ikincilərin xeyrinə pozur.

4. Dissertasiyanın dili qənaətbəxş olsa da, bəzən üslubi cəhətdən nöqsanlı cümlələrə də rast gəlmək mümkündür. Eyni cümlədə eyni sözdən iki və daha çox dəfə istifadə üslubi ağırlıq yaradır. Məsələn, “Mövzunun aktuallığı” bölməsindəki ikinci cümlədə “ölkə” sözü üç dəfə, səhifə 54-də dramaturq sözü iki dəfə və s. təkrarlanıb. Bəzən də unudulan, yaxud artıq yazılan şəkilçilər üslubi nöqsan yaradıb ki, bunları asanlıqla düzəltmək mümkündür.

5. Diqqətsizlikdən, bəzi orfoqrafik, durğu işarəsi səhvlərinə də yol verilmişdir. Məsələn, Müşfiq sözü “Müşviq”, sanbal sözü “sambal” kimi yazılmışdır. Nədənsə “Ədəbiyyat qəzeti” bütünlükdə dırnaq içində yazılmayıb (Bax: s.49, 54 və s.). Digər xarakterli orfoqrafik səhvlər də var ki, yanlarında karandaşla işarələr qoymuşuq. Əsər AAK-a göndərilməmişdən əvvəl bu səhvlər mütləq düzəldilməlidir.

Lakin bütün bu deyilənlər tədqiqat işinin elmi dəyərini, nəzəri səviyyəsini, onun sanbalını, praktik əhəmiyyətini azaltmır. Sevinc Həməyəva Dünya ədəbiyyatı (ingilis ədəbiyyatı) ixtisası üzrə filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almağa layiqdir.

09.06.2009-cu il.

**“Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrində və tənqidində
uşaq ədəbiyyatı məsələləri”**

Ümumi ədəbiyyatımızın ayrılmaz tərkib hissəsi, spesifik, özünəməxsus mövzu və problematikaya, xüsusi ədəbi missiyaya malik uşaq ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri həmişə ədəbi tənqidin, nəzəri fikrin diqqət mərkəzində olmuşdur. Maraqlı cəhətdir ki, uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin özündən əvvəl onu yaratmaq haqqında elmi-pedaqoji fikir formalamağa başlamış, sonra bu ədəbiyyatın konkret nümunələrinə istinadən nəzəri mülahizələr daha da dərinləşmişdir. Qabaqcıl maarif xadimləri tərbiyə işində uşaq oxusu üçün əhəmiyyət kəsb edən, onun dünyagörüşünün formalaşmasına yardımçı ola biləcək əsərlərin yaranmasına xüsusi ehtiyac olduğunu duymuş, bu sahədə ilk addımlar atmağa təşəbbüs göstərmişlər. Başqa sözlə desək, uşaq ədəbiyyatı maarifçilik hərəkətinin qanunauyğun yekunu kimi təşəkkül tapmış, dövrün-zamanın tələbi ilə yavaş-yavaş formalaşmağa başlamışdır.

Bu baxımdan iddiaçı Xanım Bayram qızı Mustafayevanın “Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrində və tənqidində uşaq ədəbiyyatı məsələləri” adlı dissertasiya işi mövzusunun aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir. Tədqiqatçı uşaq ədəbiyyatının inkişaf yolunu ədəbi faktlar, tanınmış dövlət və maarif xadimlərinin, pedaqoq və yazıçıların fikir və mülahizələrinə, mühüm partiya və dövlət sənədlərinə istinadən izləməyə cəhd göstərmiş, nəticədə istər elmi-nəzəri, istərsə də praktik

baxımdan əhəmiyyət kəsb edən maraqlı bir tədqiqat əsəri meydana gəlmişdir.

Ayrı-ayrı fəsillərdəki, bölmələrdəki problematik təhlillər həm o dövrün ümumittifaq ədəbiyyatı, həm də ümumi Azərbaycan ədəbiyyatı kontekstində nəzərdən keçirilərək tədqiqata cəlb edilmişdir ki, bu da işin elmi dəyərini, çıxarılan elmi nəticələrin inandırıcılığını şərtləndirən əsas amilə çevrilə bilmişdir.

Uşaq ədəbiyyatı, onun yaradıcılıq problemləri ilə bağlı sənədlərdən, eləcə də statistik məlumatlardan, faktlardan istifadə işin elmi dəyərini xeyli dərəcədə artırmışdır. Bu, uşaq ədəbiyyatının inkişaf yolunun elmi mənzərəsinin daha da dolğunlaşdırılmasına zəmin yarada bilmişdir.

Dissertasiya Ali Attestasiya Komissiyasının tələblərinə uyğun şəkildə hazırlanmışdır. Əsərin girişində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektı, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri və təcrübəvi əhəmiyyəti yığcam şəkildə şərh edilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu mövzuya uyğun şəkildə tərtib edilmişdir. İddiaçı birinci fəsildə faktlara istinadən uşaq ədəbiyyatının spesifikasiyası, vəzifələri haqqında mülahizələrini söyləmiş, milli uşaq ədəbiyyatının inkişaf mərhələlərini müəyyənləşdirməyə çalışmış və əsasən doğru elmi qənaətlərə gələ bilmişdir. Doğru qeyd olunmuşdur ki, XX əsr milli ədəbi-nəzəri fikrimizdə uşaq ədəbiyyatı bədii yaradıcılığın xüsusi bir sahəsi olaraq meydana çıxmış, milli maarifçilik düşüncəsinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq təşəkkül tapmışdır. Uşaq ədəbiyyatının formalaşmasında uşaq mətbuatının, maarifçi ziyalılarımızın rolu xüsusi vurğulanmışdır. Dövrün, zamanın tələbi ilə uşaq ədəbiyyatının mövzu və problematikasında olan dəyişiklik xronoloji ardıcılıqla, uşaq ədəbiyyatı ilə bağlı mühüm partiya və dövlət sənədlərinə istinadən izlənilmiş, tədqiqatçı 20-30, eləcə də 40-50-ci illər uşaq ədəbiyyatının məziyyət və nöqsanlarını şərh etməyə çalışmışdır.

“Uşaq ədəbiyyatının yeni mərhələləri və tənqiddə onun nəzəri dərki” adlanan ikinci fəsildə uşaq ədəbiyyatında yeni insan konsepsiyandan söhbət açılmışdır. Fəslin ikinci bölməsi birbaşa mövzu ilə bağlı problemlərin təhlilinə, elmi şərhinə həsr edilmişdir. Tədqiqatçı bu bölmədə uşaq ədəbiyyatımızdakı janr və üslub axtarışlarından, sənətkarlıq məsələlərindən bəhs etmişdir. Nəzəri tutumu etibarilə bu bölmə daha çox diqqəti cəlb edir.

Fəslin üçüncü bölməsi də çox mühüm bir məsələyə – uşaq ədəbiyyatının tədqiqi məsələlərinə həsr edilmişdir. Tədqiqatçı fikirlərini əsaslandırmaq üçün tez-tez yazıçıların qurultay və müşavirələrinin sənədlərinə, eləcə də uşaq ədəbiyyatı ilə bağlı yazılmış tədqiqat əsərlərinə, dərsliklərə, monoqrafiyalara, məqalələrə istinad etmişdir. Beləliklə də iddiaçı uşaq ədəbiyyatının tədqiqat tarixinin əsas məqamlarını üzə çıxara bilmişdir.

İstər dissertasiyanın əsas məzmununa istinadən hazırlanmış nəticə, istərsə də ədəbiyyat siyahısı göstərir ki, müəllif problemlə bağlı nəzəri-elmi ədəbiyyatın əksəriyyətindən xəbərdardır. Son dövrdə uşaq ədəbiyyatına həsr edilən bəzi tədqiqatların adları çəkilməsə də, dissertasiya işi öz əhatəliliyi ilə diqqəti cəlb edir və bu sahədə aparılacaq yeni tədqiqatlar üçün zəmin hazırlayır.

Əlbəttə, bütün tədqiqat əsərləri kimi Xanım Mustafayevanın dissertasiyasında da mübahisəli məqamlar, nöqsanlar və çatışmazlıqlar vardır. Fikrimizcə, dissertasiyadakı başlıca nöqsanlar aşağıdakılardır.

1. Tədqiqat işindəki çatışmamazlıqlar birinci növbədə mövzunun genişliyi ilə əlaqədardır. İddiaçı konkret bir dövrün, konkret bir janrın deyil, ümumən Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişaf yolundan söhbət açmağa cəhd edir ki, bu da təhlillər zamanı müəyyən problemlər yaradır. İstər-istəməz icmalçılıq, tarixi aspektdə şərhlər elmi-nəzəri təhlilləri üstələyir.

2. Əsərdə ədəbi faktlara, qurultay materiallarına, mühüm partiya və dövlət sənədlərinə, görkəmli adamların fikir və mülahizələrinə yeni milli metodologiya baxımından qiymət verilsə də, müasir, xüsusən müstəqillik dövrünün uşaq ədəbiyyatının təhlili ümumi araşdırmalarla müqayisədə zəif görünür.

3. Rus uşaq yazıçılarının adlarına gen-bol yer verilsə də, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən olan Teymur Elçin, Xanımana Əlibəyli, Eynulla Ağayev, Yusif Əzimzadə, Nəriman Süleymanov, Tofiq Mahmud, Tofiq Ağayev kimi yazıçıların əsərlərinin nəinki təhlildən kənarda qalması, hətta adlarının belə çəkilməməsi təəssüf doğurur.

4. Uşaq ədəbiyyatının formalaşmasında uşaq mətbuatının rolu danılmazdır. Tədqiqatda daha çox ötən əsrin əvvəllərində yaranan uşaq mətbuatından söhbət açılır. Təhlillər zamanı balalarımızın sevimli jurnalı “Göyərçin”in adının belə çəkilməməsi təəssüf doğurur. Xatırladıram ki, “Göyərçin” 1958-ci ildən nəşr olunur və bu jurnalın səhifələrində çox görkəmli dünya və Azərbaycan yazıçılarının əsərləri çap olunub. İbtidai siniflər üçün dərsliklər, əlavə oxu kitabları yaradılarkən “Göyərçin”də çap olunan materiallardan gen-bol istifadə təsadüfi xarakter daşımır. Necə deyərlər, son 52 ildə “Göyərçin” jurnalı uşaq ədəbiyyatının başlıca təsərrüfat sahəsi olmuşdur. Müasir Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yaranmasında, yeni-yeni tərcümə əsərlərinin üzə çıxmasında bu jurnalın əvəzsiz xidmətləri xatırlanmalı idi.

5. Dissertasiyanın adından da göründüyü kimi onun əsas tədqiqat obyekti ədəbi faktlarla yanaşı elmi-nəzəri, tənqidi fikir materiallarıdır. Təəssüf ki, burada da bəzi faktlar diqqətdən kənarda qalıb. Məsələn, 1982-ci ildə “Detskaya literatura”nın bir nömrəsinin bütövlükdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına həsr olunması, Belarusiyada, Öz-

bəkistanda, Qazaxıstanda nəşr olunan Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyaları haqqında məlumat verilməsi, səksəninci illərdən sonra Moskvada uşaq ədəbiyyatı ilə bağlı keçirilən ümumittifaq seminarlarının, Qazaxıstanda keçirilən beynəlxalq uşaq ədəbiyyatı günlərinin, respublikamızda uşaq ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri ilə bağlı bir sıra tədbirlərin materiallarından istifadə tədqiqatın elmi dəyərini xeyli dərəcədə artırma bilərdi.

6. Dissertasiya dil və üslub baxımından qənaətbəxşdir. Ancaq bəzi “kompüter xətalrı”na və orfoqrafiya səhvlərinə də rast gəlmək mümkündür ki, onların yanında tədqiqatçıya kömək məqsədilə işarələr qoymuşuq. Əlbəttə, bu haqda danışmağa heç o qədər lüzüm də yoxdur. Ancaq bu “orfoqrafik səhvlər” bəzən müəllif adlarının təhrifinə gətirib çıxarır ki, bunlar mütləq düzəldilməlidir. Məsələn, Ayaz Fəfalı (s.81), “Mola Nəssrəddin” (s.104-105), Anderson (s.105), Müşviq (s.116) və s. 42-ci ədəbiyyat göstəricisində müəllifin adı A.Əhmədov göstərilir, halbı ki, həmin müəllif kişi yox, qadındır. Söhbət Aygün Əhmədovadan gedir. Yeri gəlmişkən, həmin ədəbiyyat göstəricisində “Müasir Azərbaycan uşaq poeziyası (1980-1990)” kitabının nəşr tarixini göstərmək də unudulub. Əlbəttə, bu tipli nəzərdən qaçan səhvləri asanlıqla düzəltmək mümkündür.

Bütün bu deyilənlər bu gün müzakirəyə çıxarılan tədqiqat işinin elmi dəyərini, nəzəri səviyyəsini, onun sanbalını, praktik əhəmiyyətini azaltmır.

10. 03. 2010-cu il.

“Çağdaş nəsrımızdə xalq mənəviyyatının bədii təəcəssümü (Əfqanın yaradıcılığı əsasında)”

Xalq mənəviyyatının bədii əksi məsələsi bütün dövrlərin ədəbiyyatının – folklor nümunələrinin, klassik və müasir poeziyanın, nəsrin, dramaturgiyanın başlıca mövzusu olmuş və indi də olmaqdadır. Digər bir tərəfdən mənəviyyat

elə bir geniş anlayışdır ki, onun hüdudlarını, “coğrafi ərazisini” müəyyənləşdirməyin özü belə xüsusi bir tədqiqatın mövzudur. Çünki insan həyatının bütün sahələrinin, onun ictimai-siyasi fəaliyyətinin, məişətinin, əxlaqi görüşlərinin, yaşayış və düşüncə tərzinin birbaşa mənəviyyatla bağlılığı vardır. Tamara Ramazan qızı Donoçova bu baxımdan çox çətin, əhatə dairəsi geniş olan bir problemlə tədqiqat obyektini seçmişdir. Çox güman ki, “Çağdaş nəsrimizdə xalq mənəviyyatının bədii təəcəssümü” mövzusunun bir dissertasiyaya sığışdırmağın mümkünsüzlüyünü dərk edən iddiaçı əsərin tədqiqat obyektinin hüdudlarını müəyyənləşdirmək ehtiyacı duymuş, təhlilləri bütün dövrün ədəbiyyatına yox, problemin şərhinə daha çox material verən yazıçı Əfqanın yaradıcılığına istinadən aparmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Onu da qeyd etməyi lazım bilir ki, uzun müddət o dövrün ən nüfuzlu qəzeti sayılan “Kommunist”də ədəbiyyat şöbəsinə rəhbərlik edən, yazıçıların əsərlərinin çapına yaşıl işıq yandıran Əfqan özü də ədəbi prosesdən kənarda qalmayan, onu daim izləyən, ədəbi məhsulları saf-çürük etməyi və dəyərləndirməyi bacaran bir qələm sahibi kimi nəsrin mövzu və problematikasından, o dövrün oxucularının maraq dairəsindən xəbərdar olmuş, dövrün tələbi ilə o da nəsrin ayrı-ayrı janrlarında qələm dostlarının əsərləri ilə səsleşən bir sıra hekayələr, povestlər, romanlar yaratmışdır. Bu əsərlər haqqında o dövrün nüfuzlu ədəbiyyatşünasları, yazıçıları tərəfindən məqalələr yazılıb mətbuatda çap edilsə də, təəssüf ki, indiyə qədər Əfqanın yaradıcılığı ayrıca bir tədqiqatın predmetinə çevrilməmişdir. Elə buna görə də iddiaçının məhz Əfqanın yaradıcılıq nümunələrinə istinadən təhlillər aparmaq, öz elmi qənaətlərini şərh etmək istəyi təqdirəlayiqdir. Tədqiqatın elmi yeniliyi də elə buradan – indiyədək araşdırıcıların diqqətindən kənarda qalan bir yazıçının əsərlərinin məziyyət və nöqsanlarını şərh etmək istəyindən qaynaqlanmışdır. İddiaçı Əfqanın demək olar ki, bütün janr-

larda yazılmış əsərlərini tədqiq etdiyi problem prizmasından saf-çürük etməyə, dəyərləndirməyə, yazıçının yaradıcılıq yolunun ümumi mənzərəsini canlandırmağa cəhd etmiş, elmi-praktik cəhətdən faydalı bir tədqiqat əsəri yaratmışdır.

Dissertasiyanın başlıca məzmunu üç fəsil və 11 yarım-bölmədə öz əksini tapmışdır. Müəllif tədqiqat zamanı problemlə bağlı nəzəri ədəbiyyatdan bəhrələnməyə çalışmış, Əfqanın hekayə, povest və romanlarını təhlil edərkən onlar haqqında R.Rzanın, M.Cəfərin, Y.Qarayevin, B.Nəbiyevin, Y.Seyidovun, T.Mütəllibovun, X.Əlimirzəyevin, A.Hüseynlinin, V.Nəsiboğlunun, Z.Ağayevin, İ.Əbilovun, V.Yusiflinin və başqalarının ayrı-ayrı vaxtlarda yazılıb mətbuatda çap edilən məqalələrinə istinad etmişdir. Bütün bunlar göstərir ki, Tamara Donoçova təkcə Əfqanın əsərlərini deyil, onun haqqında yazılan məqalələri də diqqətdən kənarda qoymamış, fikirlərini əsaslandırmaq üçün bəzən polemi-kaya girişməkdən belə çəkinməmişdir.

Təhlillər Əfqanın yaradıcılıq nümunələri haqqında müəyyən elmi təsəvvür yarada bilir. İddiaçının “Bəy İnal”, “Dünya gözəlliyindir”, “Gülyanaq”, “Şahlar şahı”, “Qartal əfsanəsi”, “Məhəbbət ətirli qərənfilim”, “İnsan daş deyilmiş”, “Qozbel”, “Vəfa”, “Ata” və s. əsərlərini özünəməxsus bir tərzdə təhlil edir. Fikir və mülahizələrini əsaslandırmaq üçün problemlə bağlı digər yazıçıların – C.Məmmədquluzadənin, Y.V.Çəmənzəminlinin, Ə.Haqverdiyevin, S.Rəhimovun, M.İbrahimovun, İ.Əfəndiyevin, İ.Hüseynovun, İ.Şıxlının, Ə.Əylislinin, Anarın, Elçinin, Y. Səmədoğlunun, İ.Məlikzadənin, S.Azərinin, R.İbrahimbəyovun, V.Babanlının, M.Süleymanlının və başqalarının əsərlərini də diqqətdən qaçırmır, onları da bədii təhlil süzgəcindən keçirir, müqayisələr aparıb elmi nəticələr çıxarmağa çalışır və əsasən öz məqsədinə nail olur. Digər yazıçıların əsərlərinə müraciət həmin dövrün ədəbi mühiti haqqında təsəvvürü zənginləşdirir və bu mühitdə Əfqanın özünəməxsus yeri və

rolunu göstərmək missiyasını yerinə yetirir. Ancaq fikrimizcə, iddiaçı dəfələrlə təhlil olunmuş digər yazıçıların məşhur, elmi-bədii dəyərini alan əsərlərinin şərhindən daha çox müasirlərinə nisbətən az tədqiq olunan Əfqanın hekayə, roman və povestlərinin geniş təhlili üzərində dayansaydı, onları ayrı-ayrı nəzəri problemlər istiqamətində, müxtəlif rakurslardan bədii araşdırmaya cəlb etsəydi, işin elmi dəyərini xeyli dərəcədə artır, yazıçının yaradıcılıq yolu, onun əsərlərinin məziyyət və nöqsanları, ədəbi üslubunun özünəməxsusluğu haqqında daha dolğun elmi təsəvvür yarada bilərdi.

İddiaçı sosioloji və bədii təhlilləri paralel şəkildə aparmağa çalışır. Əfqanın əsərlərindəki bədii obrazların mənəvi dünyasını, onların ümumi və fərdi cəhətlərini açmağa cəhd göstərən Tamara Donoçova fikirlərini əsaslandırmaq üçün Əfqanın roman və povestlərindəki qəhrəmanların xarakterlərindəki səciyyəvi cəhətləri sosial mühiti nəzərə almaqla şərh edir.

Fikrimizcə, dissertasiyanın üçüncü fəslə elmi səviyyəyə digər fəsillərdən seçilir. Ona görə ki, burada bədii əsərin strukturundan, onun kospozisiya və süjetindən, digər sənətkarlıq məsələlərindən söhbət açılır. İddiaçı bədii əsərləri nəzəri problemlər baxımından dəyərləndirməyi bacarır.

Təbii ki, dissertasiya nöqsanlardan da xali deyildir. Bu məsələ ilə bağlı bəzi qeydlərimi, fikir və mülahizələrimi də elmi şura üzvlərinin diqqətinə çatırmaq istəyirəm.

1. Hər hansı bir yazıçının əsərlərinin ümumi ədəbiyyat kontekstində öyrənilməsi, həmin qələm sahibinin ədəbi prosesdə yerinin müəyyənləşdirilməsi çox vacib bir məsələdir. İddiaçı Tamara Donoçova da məhz bu yolla getməyə çalışmışdır. Lakin təhlillər zamanı elmi tənəsübün pozulması aydınca hiss olunur. Elə bil ki, iddiaçı əsas tədqiqat obyektinin Əfqanın yaradıcılıq nümunələri olduğunu unudur, onun əsərlərindən çox digər yazıçıların, C.Məm-

mədquluzadənin “Poçt qutusu”, “Usta Zeynal”, “Danabaş kəndinin əhvalatları”, S.Rəhimovun “Şamo”, M.İbrahimovun “Böyük dayaq”, İ.Hüseynovun “Saz” və s. əsərlərinin təhlilinə meydan verir. Hər şeydən, bütün əsərlərdən danışmaq, fikir söyləmək meyli dissertasiyanın informasiya tutumunu artırsa da, istər-istəməz tədqiqat işini elmi dərinlikdən uzaqlaşdırır. Əfqandan əvvəl, eləcə də onunla eyni vaxtda yazıb yaradan müəlliflərin əsərlərindən söhbət açmaq istəyinə müəyyən mənada haqq qazandırmaq mümkündür. Ancaq H.Mirələmovla Əfqanın əsərlərinin müqayisəsi yerinə düşmür, yamaq təsiri bağışlayır.

2. Fikrimizcə, mövzunun aktuallığı lazımı səviyyədə əsaslandırılmayıb. İddiaçı onu maraqlandıran problemin şərhini üçün niyə digər yazıçıların yox, məhz Əfqanın yaradıcılıq nümunələrini tədqiqat obyektini seçməsinə səciyyəvi faktlara istinadən əsaslandırılmalı idi. Ancaq nə dissertasiyada, nə də avtoreferatda son dərəcə vacib olan bu məsələnin şərhini epizodik xarakter daşıyır.

3. Əsərin birinci fəslində “Problemin nəzəri şərhini” adlandırılarsa da, nəzəri şərh ən çox bədii əsərlərə istinadən aparıldığından zəif təsir bağışlayır. Hiss olunur ki, müəllif nəsrin mövzu və problematikası ilə bağlı nəzəri ədəbiyyatdan yetərinə bəhrələnməyə səy göstərməmiş, həmin problemin ədəbiyyatımızda bədii təcəssümü tarixinə ümumi nəzər salmaqla kifayətlənmişdir.

4. Millilik və bəşəriyyətlə bağlı problemin şərhini zamanı iddiaçı şair, alim Qasım Qasımzadənin Azərbaycan Dövlət Mükafatına layiq görülməsinə “Ədəbiyyatda millilik və beynəlmillilik” monoqrafiyasına istinad etsə pismi olardı? Bu monoqrafiyada problemlə bağlı o qədər zəngin faktlar var ki, onlardan istifadə dissertasiyanın nəzəri tutumunu xeyli dərəcədə artırmağa bilirdi.

5. Bəzən filosoflardan, ədəbiyyatşünaslardan sitat gətirilsə də, mənbə göstərilmir. Məsələn, səh.17-də belə bir

dolaşığı fikrin Hegelə məxsus olub olmaması, yaxud tərcümənin nə dərəcədə dəqiqliyi şübhəsi mənbə göstərilmədiyi üçün bir az da artır. “Hegel belə hesab edir ki, antik dövrdə mənəviyyat əxlaqa keçir. Hər şeyin insanın ruhunda olduğunu söyləyən Hegel adəti seçmənin olmadığı, hamının davrandığı bir sahə kimi səciyyələndirir.” Yaxud “Fransız şairi Qulvikin sözünə desək, sənətkar əvvəlcə öz xalqının, sonra bəşəriyyətin həyatı ilə yaşamasa dünya miqyasına çıxma bilməz” (s.45) cümləsindən sonra da mənbə göstərilməmişdir.

6. Təəssüf ki, bəzi cümlələrdə üslubi nöqsanlar, orfoqrafik və kompüter “səhvləri” – texniki qüsurlar da diqqəti cəlb edir. İddiaçıya kömək məqsədilə asanlıqla təsis oluna biləcək bu səhvlərin altından karandaşla lazımı qeydlər etmişik.

10.05.2012

“XX əsr Azərbaycan poeziyasında təmsil”

Ədəbiyyat tariximizin ayrı-ayrı janrlar üzrə öyrənilməsi ənənəsi bu gün də davam etməkdədir. Necə deyirlər, eyni ədəbi janrdakı yaranan əsərlərin mövzu və problematikasının, sənətkarlıq, janr xüsusiyyətlərinin araşdırılması, tədqiqatı cəlb edilməsi işin elmi dəyərini artıran ilkin amil sayıla bilər. Rinqə eyni çəkili idmançıların çağırılması ədalət prinsipinə rəvac verdiyi kimi, eyni bədii formada yaranan əsərlərin də janra uyğun ədəbi meyarlar prizmasından dəyərləndirilməsinə, onun müsbət və mənfi cəhətlərinin daha dəqiq meyarlarla təhlilinə imkan verir.

Dissertasiya işinin elmi strukturu, əsərin tədqiqat istiqamətləri onu deməyə əsas verir ki, iddiaçı nəinki araşdırdığı dövrün ədəbi materialları, eləcə də təmsil janrı, dünya ədəbiyyatında onun təşəkkülü, formalaşması və inkişafı haqqında dolğun elmi təsəvvürə malikdir. Məhz bu elmi təsəvvür XX əsrdə yaranan Azərbaycan təmsilini dünya

ədəbiyyatı kontekstində tədqiq etməyə istiqamət vermişdir. Mailə Allahverdiyevanın müasir təmsilin qaynaqlarını həm dünya ədəbiyyatında, həm folklorda, həm də klassik ədəbi irsimizdə axtarması işin elmi dəyərini xeyli dərəcədə artırmışdır. Təmsilin janr xüsusiyyətləri haqqında iddiaçının gəl-di-yi elmi qənaət, onun tezislər şəklində ifadə edilmiş fikir və mülahizələri də elmi-nəzəri ədəbiyyatdan qaynaqlanır.

Təqdirəlayiq cəhətlərdən biri də budur ki, dissertasiya işində ən qədim tarixə malik təmsil haqqında zəngin elmi informasiya toplanmışdır. Yunan ədəbiyyatında xüsusi bir məktəb yaradan, təmsili janr səviyyəsinə qaldırıb onun yeni istiqamətdə inkişafına təkan verən Ezopun, bu tanınmış ədəbi simanın yaradıcılığından bəhrələnməklə yeni eranın birinci əsrində B.Fedrin ilk mənzum təmsil yazması, Hesiodun “Bülbül və Çalağan” əsərinin elm aləminə bölli ilk təmsil olması və s. bu kimi informasiyaların dissertasiyanın elmi dəyərinə müsbət mənada təsiri vardır.

Tədqiqat əsərində təmsilin qaynaqları və janr xüsusiyyətləri əsasən düzgün müəyyənləşdirilmişdir. İddiaçının “Qabusnamə”, “Kəlilə və Dimnə” kimi ədəbi abidələrə, onlar haqqında yazılan tədqiqatlara istinadən Şərq düşüncə tərz-i haqqında mülahizələri, Şumer və Babil-Assuriya dastanlarındakı təmsilvari hekayətlərin yaşının Ezop təmsillərinin yaşından qat-qat çox olması qənaəti ilə şərikliyi, Azərbaycan ədəbiyyatında təmsilin köklərini folklor nümunələrində axtarılması, klassiklərimizdən Xaqani, Nizami, Füzuli və başqalarının əsərlərindəki təmsilvari hekayətlərin təhlili janrın inkişafında varislik prinsipini əsaslandırmaq missiyasını yerinə yetirir. İddiaçı Şərq təmsilinin tarixinə nəzər saldığı kimi, Avropa ədəbiyyatında da bu janrın yerini və rolunu xatırladır. İntibah dövründə latın, alman, fransız, ingilis, çex, polyak, rus və sair dillərdə meydana gələn əsərlərdən, onları yaradan müəlliflərdən söhbət açması göstərir ki, tədqiqatçı janrın inkişaf tarixini mükəmməl bilir və bu

zəngin informasiya ədəbi materialları seçib qruplaşdırarkən, onları bədii təhlil süzgəcindən keçirərkən onun köməyinə gəlir.

Ən yaxşı cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, iddiaçı janrın tarixini yaxşı bildiyi kimi, onun haqqında yazılan saysız-hesabsız nəzəri ədəbiyyatın da xeyli bir hissəsi ilə tanışdır. Müəllifin sitat gətirmək xətrinə yox, fikir və mülahizələrini əsaslandırmaq üçün bu mənbələrə istinadı təqdirəlayiqdir, razılıq hissi doğurur. Bütün bunlar həm də iddiaçının zəhmətsevərliyindən xəbər verir. Dissertasiyanın elmi aparaturası qənaətbəxş səviyyədədir. Məilə Allahverdiyevanın birbaşa istinad etdiyi, sitat gətirdiyi mənbələrə, eləcə də ədəbiyyat siyahısına nəzər saldıqda aydın olur ki, tədqiqatçı fikir və mülahizələrini əsaslandırmaq üçün təkcə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığından deyil, rus və dünya ədəbiyyatşünaslığından da səmərəli şəkildə bəhrələnməyi bacarmışdır.

Dissertasiyanın əsas dəyəri həm də ondan ibarətdir ki, əsəri oxuyanda nəinki Azərbaycan, eləcə də dünya ədəbiyyatında təmsil janrının təşəkkülü, inkişafı haqqında ümumi bir elmi mənzərə göz önündə canlanır. Bu isə işin praktik əhəmiyyətini şərtləndirən əsas amillərdən birinə çevrilir. Məilə Allahverdiyeva təkcə ədəbi faktlardan söhbət açmır, iddiaçının həm də dünya ədəbiyyatşünaslığında təmsil janrının mövzu və problematikasına, janr xüsusiyyətlərinə həsr edilən elmi mənbələrə istinadı, onlara münasibət bildirməsi işin dəyərini xeyli dərəcədə artırır.

Dissertasiyanın tədqiqat obyekti XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatıdır. Lakin müəllif XX yüzillikdə yaranan əsərlərin hansı zəmində formalaşdığını göstərmək məqsədilə həm folkloru, həm qədim və orta əsrlər ədəbiyyatını, həm də təmsilin bir janr kimi daha mükəmməl bir formaya düşdüyü XIX əsr ədəbiyyatını da diqqətdən qaçırmır. Təmsil janrının görkəmli yaradıcılarından olan Qasım bəy Zakir, Abbasqulu

ağa Bakıxanov, Seyid Əzim Şirvani və başqalarının əsərlərinə istinadən fikir və mülahizələrini irəli sürməyə çalışan iddiaçının elmi qənaətləri inandırıcı təsir bağışlayır.

Azərbaycanda ilk dərsliklər yaradılarkən təmsildən geniş şəkildə istifadə faktına istinadən müəllif bu fikrə gəlir ki, uşaq ədəbiyyatımızın formalaşmasında da bu janrın rolu və yeri danılmazdır. Bu qənaətlərdən sonra iddiaçı uşaq ədəbiyyatı, onun təşəkkülü, məqsəd və vəzifələri haqqında da söhbət açır. XX əsrin əvvəllərində M.Ə.Sabirin, A.Səh-hətin, A.Şaiqin, S.S.Axundovun, R.Əfəndiyevin və başqalarının bu sahədə xidmətlərini xatırladır, təmsilin bir janr kimi inkişafında uşaq mətbuatının rolunu da xüsusi vurğulayır.

Əlbəttə, hadisələrin obrazlar vasitəsilə, allegorik şəkildə çatdırılması uşaq təfəkkürünə çox uyğundur, ancaq ədəbiyyat tariximizdə özünəməxsus yer tutan təmsillərin məzmun etibarilə daha ciddi, sosial mahiyyət kəsb etməsi danılmaz faktlardır. Ona görə də bizə elə gəlir ki, təmsildən bir janr kimi danışmaq daha məqsədəuyğun olardı. Janrı uşaq təmsili, böyük təmsili deyərək iki yerə bölməyə o qədər də lüzüm yoxdur. Əslində bu bölgü şərti səciyyə daşıyır.

Digər xalqların ədəbiyyatından tərcümə edilərək çap olunan əsərlərin Azərbaycan təmsilinin yeni tarixi şəraitdə inkişafına rəvac verən amil kimi qiymətləndirməsi də doğru qənaətdir. Ümumiyyətlə, ədəbi əlaqələr, gör-götür dünyasının qanunauyğunluqları ədəbi prosesə birbaşa təsir edən amillər sırasındadır.

Dissertasiyanın ayrı-ayrı fəsilləri və bölmələrində Azərbaycan təmsilinin təkamül özəlliklərindən söhbət açılır. “Azərbaycan təmsili və onun təmsilçiləri” adlı bölmədə sovet dövründə Azərbaycan təmsilinin ədəbiyyatımızda yeri və rolu məsələlərinə aydınlıq gətirilir. Müəllif ədəbi faktlara istinadən doğru qənaətə gəlir ki, sovet dövründə təmsilə bir janr kimi əllinci illərdən sonra daha çox müraciət olunmuş-

dur. “Kirpi” jurnalının nəşri həm satirik poeziyanın inkişafına, həm də təmsil janrına diqqətin artmasına zəmin yaratmışdır. Bu dövrdə Hikmət Ziyanın qısa, mənalı, aydın təmsillərinin diqqəti daha çox cəlb etməsi vurğulanmış və şairin əsərləri bədii təhlilə cəlb edilmişdir. Dissertantın nəinki Sergey Mixalkovun “Azərbaycan təmsilinin Krılovu” adlandırdığı Hikmət Ziyanın yaradıcılığına müraciəti, hətta bir neçə təmsil yazan, imzası unudulan və az tanınan müəlliflərin əsərlərini belə diqqətdən kənarda qoymaması yaxşı cəhətdir.

Dissertasiyanın girişi AAK-ın tələblərinə uyğun şəkildə tərtib olunub. İşin əsas məzmunu üç fəsildə və yeddi bölmədə öz əksini tapıb. Dissertantın gəldiyi elmi nəticələri də əsasən qənaətbəxş hesab etmək olar. Avtoreferat dissertasiyanın məzmunu haqqında dolğun təsəvvür yaradır. Müəllifin çap olunan məqalələri tədqiqat işinin məzmununa uyğundur.

Ümumilikdə müsbət təsir bağışlayan, təmsil janrı, onun yaranması, təşəkkülü, inkişaf problemləri haqqında söhbət açılan, elmi informasiya ilə zəngin bu dissertasiya işində, şübhəsiz ki, nöqsanlar, mübahisəli məqamlar da yox deyildir.

1. Müəllifin bu fikri şübhə doğurmur ki, təmsilin janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək mühüm əhəmiyyətə malikdir. O, daha sonra bəzi sənətkarların təmsil adı altında alleqoriyaya müraciət etməsindən söhbət açaraq bu qənaətə gəlir ki, təmsillə alleqoriya arasında kəskin fərq yoxdur. Onların birinci ortaq xüsusiyyəti bəşəri problemləri bitki və heyvan obrazları, ümumən başqa cizgilərlə verməkdirsə, digər bir xüsusiyyəti onların süjetli poeziyaya aid olmasıdır. Bu elmi qənaətlərlə biz də razılaşıırıq, ancaq fikrimizcə, nəzəri ədəbiyyata, eləcə də ədəbi faktlara istinadən bu məsələlərin geniş elmi şərhinə, təmsillə alleqoriyanın hü-

dudlarını dəqiqləşdirməyə ehtiyac var idi. Belə olsa, işin elmi dəyəri xeyli dərəcədə artmış olardı.

2. Nəzəri məlumatlarla müqayisədə təhlilə bir qədər zəif təsir bağışlayır.

3. Dissertasiyanın tədqiqat obyekti XX əsr Azərbaycan poeziyasında yaranan təmsildir. Deməli, söhbət poeziyadan getməlidir, ancaq müəllif mövzu baxımından o qədər də əhəmiyyət kəsb etməyən nəsr əsərlərini də tədqiqata cəlb edir ki, fikrimizcə, buna lüzüm yox idi.

4. Diqqətsizlik üzündən bəzi fikirlər, hətta cümlələr təkrarlanır. Məsələn, dissertasiyanın 119-cu səhifəsində oxuyuruq: “Zahid Xəlilin “Uçan çıraqlar” (1969), “Ballıca” (1981) və s. kitablarındakı mənzum nağılın janr tələblərinə əsasən cavab versələr də, bu şeirlərdə allegoriya və təmsil ünsürlərinə təsadüf olunur.

Azərbaycan ədəbiyyatında dəyərli tədqiqatçılardan biri də Zahid Xəlildir. Onun “Uçan çıraqlar”, “Ballıca” və s. kitablarındakı uşaq şeirləri mənzum nağılın janr tələblərinə əsasən cavab versələr də bu şeirlərdə allegoriya və təmsil ünsürlərinə də təsadüf olunur.”

5. Dissertasiyada bəzi qeyri-dəqiq informasiyalara rast gəlirik ki, bunları da düzəltməyə ehtiyac var. Məsələn, səhifə 125-də oxuyuruq: “Uşaq ədəbiyyatının zənginləşməsində öz təmsilləri ilə uşaqların qəlbinə yol tapanlardan biri də “Göyərçin” jurnalının baş redaktoru olan Həbibə xanım Zeynalova idi.” Həbibə Zeynalova “Göyərçin”də baş redaktor yox, ədəbi işçi vəzifəsində çalışıb. Məlumat üçün xatırladım ki, “Göyərçin”-in baş redaktorları bu yazıçılar olub: Yusif Əzimzadə, Hüseyn Abbaszadə, Xəlidə Həslova, Tofiq Mahmud. 1997-ci ildən isə həmin jurnalın baş redaktoru vəzifəsində mən çalışıram.

6. Həm dissertasiyada, həm də avtoreferatda üslubi cəhətdən nöqsanlı cümlələrə, orfoqrafik, durğu işarələri səhvlərinə rast gəlmək mümkündür. Əlbəttə, bunları asan-

lıqla düzəltmək olar. Bəlkə də işin ümumi dəyəri müqabilində bu məsələlərdən söhbət açmağa o qədər də lüzum yox idi. Ancaq məsələnin başqa bir tərəfi var. Bəzən kiçik, o qədər də əhəmiyyət vermədiyimiz bir qüsurlu yanlış təsəvvür oyada bilir. Məsələn, avtoreferatın 9-cu səhifəsində oxuyuruq: “Təmsil süjetlərinə Xaqani, Şirvani, Nizami Gəncəvi, Fəridəddin Əttar, Cəlaləddin Rumi, Əlişir Nəvai və b. görkəmli sənətkarların yaradıcılığında da rast gəlinir.” Kiçik bir qüsurlu, Xaqani və Şirvani sözlərinin arasında qoyulan vergül oxucunu çaşdırır, Xaqaninin ayrı, Şirvaninin ayrı sənətkar olması fikrinə rəvac verir. Halbu ki, müəllif Xaqani Şirvanidən söhbət açır.

10.10.2013

“Vaqif Səmədoğlu yaradıcılığında poetik bütövlük”

Hər hansı sənətkarın yaradıcılıq yolunun, onun əsərlərindəki məzmun və forma vəhdətinin, poetik bütövlüyün, fərdi üslubunun dolğun elmi mənzərəsini yaratmaq üçün həmin müəllifin yaradıcılıq nümunələrindəki irili-xırdalı ən səciyyəvi sənətkarlıq komponentlərini araşdırmaq zərurətini meydana çıxarır. Dissertasiyanı oxuyanda hiss olunur ki, iddiaçı Nəzmiyyə Ağəli qızı Yigitoğlu məhz bu yolla getməyə çalışmış, görkəmli şair, dramaturq Vaqif Səmədoğlunun əsərlərini dəyərləndirmək üçün onun müxtəlif çeşidli, ayrı-ayrı janrlarda, ayrı-ayrı dövrlərdə yazılmış yaradıcılıq nümunələrinə dünya və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında formalaşan nəzəri-estetik prinsiplər nöqtəyi-nəzərindən yanaşmış, görkəmli şair-dramaturqun əsərlərinin məziyyət və nöqsanlarını məhz bu prizmadan dəyərləndirməyə çalışmışdır. Bu çətin vəzifənin öhdəsindən gəlmək üçün doktorant istər Azərbaycan, istərsə də rus dilində çap olunmuş xeyli sayda nəzəri ədəbiyyatla tanış olmuş, tarixi-müqayisəli, tipoloji təhlil metodlarından bəhrələnməklə öz qarşısına qoyduğu məqsədə – Vaqif Səmədoğlunun şəxsiyyəti, poezi-

yası və dramaturgiyası haqqında elmi təsəvvür formalaşdırmağa, onun ədəbiyyat tarixindəki yerini müəyyənləşdirməyə, əsərlərinin janr və sənətkarlıq xüsusiyyətlərini, fərdi yaradıcılıq üslubunun səciyyəvi cəhətlərini, şeir, poema və dramalarının aparıcı mövzu və problematikasını öyrənilib ümumiləşdirməyə, poetik bütövlük təəssüratı yaratmağa nail olmuşdur. Nəinki Vaqif Səmədoğlunun yaradıcılıq nümunələri haqda yazılan bütün kitablara, məqalələrə, müəllifin öz fikir və mülahizələrinə, ayrı-ayrı vaxtlarda verdiyi müsahibələrə istinadla onun bədii əsərlərini təhlil etmək cəhdi dissertasiyadakı elmi qənaətlərin inandırıcılığına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Şübhəsiz ki, Vaqif Səmədoğlunun məşhur sənətkar ailəsində doğulub boya-başa çatması, çox görkəmli elm, ədəbiyyat, sənət adamları ilə daimi ünsiyyəti, müntəzəm mütaliəsi, Moskvada təhsil alması onun şəxsiyyətinin, düşüncə tərzinin, poetik üslubunun formalaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Elə buna görə də ilk əsərləri çap olunan gündən şairin yaradıcılığı diqqət hədəfinə çevrilmişdir. Sonrakı illərdə yaşayıb yaratdığı dövrün ictimai həyatında, ədəbi prosesində aparıcı simalarından biri olması bu zərurəti ortaya qoyur ki, onu yetişdirən mühit, dövr haqqında da müəyyən elmi söhbət açılsın. O mənada ki, Vaqif Səmədoğlu təkcə özünü deyil, yaşadığı dövrün ictimai həyatının, ədəbi mühitinin də təmsilçisidir. Məhz bunu nəzərə almağın vacibliyini hiss edən Nəzmiyyə Ağəli qızı Yigitoğlu Vaqif Səmədoğlunun yaradıcılığına təkcə Azərbaycan yox, o dövrün ümumittifaq ədəbiyyatı kontekstində nəzər salmağa çalışır ki, bu da istərisizməz onun elmi arqumentlərinin, fikir və mülahizələrinin inandırıcılığına zəmin yaradır.

Dissertasiyanın informasiya tutumu da zəngindir. İddiaçının yeri gəldikcə öz fikir və mülahizələrini əsaslandırmaq üçün Xuan Roman Ximens, A.Kamyu, N.Hikmət, Orxan Vəli, Pasternak, Heminquey, Puşkin, Dostoyevski, Volter

kimi görkəmli şəxsiyyətlərin adlarını çəkməsi, onlara istinad etməsi göstərir ki, o, V.Səmədoğlu üslubunun formalaşmasında dünyanın görkəmli şəxsiyyətlərinin əsərlərinə bələdliyi amilini nəzərə çarpdırmaq istəyir. V.Səmədoğlu novatorluğunun digər bir zəngin ənənədən – klassik ədəbiyyatımızdan bəhrələnməsi amili də diqqətdən qaçmır. Yeri gəldikcə klassik ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələrindən Nizami, Nəsimi, Füzuli yaradıcılığı ilə Vaqif Səmədoğlu yaradıcılığında paralellər axtarmaq cəhdi də həmin məqsəddən qaynaqlanır. Ə. Kürçaylı, H. Arif, Ə. Kərim, M.Araz, G. Hüseynoğlu kimi qələm sahiblərinin yaradıcılıq nümunələrindən sitatlar gətirib müqayisələr aparmaq Vaqif Səmədoğlunun yetişdiyi ədəbi mühit, həmin dövr ədiblərinin düşüncə tərzı haqqında təsəvvür yaratmaq baxımından səciyyəvi sayıla bilər.

Dissertasiyada həm Vaqif Səmədoğlunun poetik əsərlərinin: şeirlərin, poemaların, həm də dramatik əsərlərinin təhlili göstərir ki, iddiaçı özünəməxsus tərzdə müqayisələr aparmaq, təhlil etmək, ümumi nəzəri qənaətə gəlmək bacarığına malikdir. Dissertant mövzu, məzmun, bədii düşüncə, üslub məsələləri ilə yanaşı digər bədii sənətkarlıq məsələləri haqqında da bu və ya digər dərəcədə söhbət açmışdır. Ancaq daha çox poetik əsərlərin dil-ifadə vasitələrinin təhlilinə geniş yer ayrılmışdır. Burada bəzən nəzəri problemlərin dilçilik yönümü ədəbiyyatşünaslıq yönümünü üstələsə belə, mülahizələr, yürüdüln fikirlər razılıq hissi doğurur. Alınan nəticələr əsasında sxemlərin qurulması daha maraqlı təsir bağışlayır.

Onu da qeyd eləyım ki, Nəzmiyyə xanımın iki fəsildən ibarət olan dissertasiyanın ikinci fəslı mənə daha çox xoş gəldi. Çünki əvvəlki fəsilə müqayisədə burada nəzəri problemlərin şərhinə daha çox yer verilib. “Vaqif Səmədoğlu yaradıcılığının estetik və poetik xüsusiyyətləri” adlanan fəsildə təhlilə iki istiqamətdə aparılır. “Vaqif Səmədoğlu

poeziyasında səciyyəvi ideya-məzmun və poetexnika”, “Vaqif Səmədoğlu dramaturgiyasında müəllif qayəsinin bədii həlli formaları” adlanan bölmələrdə məsələnin düzgün elmi qoyuluşu düzgün də elmi qənaətlərə gəlmək imkanı yaradır. Müəllifin heca və sərbəst şeirlərinin bədii forma, vəzn, qafiyyə məsələləri konkret nümunələrə istinadən bu və ya digər dərəcədə təhlil olunur. Şairin üslubi məcazlaşma texnologiyasının şərhilə bağlı hissələr də elmi tutumu ilə diqqəti cəlb edir.

Ümumiyyətlə, Nəzmiyyə Ağəli qızı Yigitoğlunun “Vaqif Səmədoğlunun yaradıcılığında poetik bütövlük” adlı tədqiqat işi maraqlı təsir bağışlayır. Hiss olunur ki, iddiaçı tədqiq etdiyi şairin yaradıcılığına, problemlə bağlı nəzəri ədəbiyyata yaxından bələddir. Onun ümumiləşdirmə qabiliyyəti, nəzəri fikir söyləmə, təhlil səriştəsi qənaətbəxş hesab oluna bilər.

Bütün bunlara baxmayaraq bəzi mübahisəli məqamları həm iddiaçının, həm də dissertasiya şurasının üzvlərinin nəzərinə çatdırmaq istəyirəm. Bəri başdan qeyd edirəm ki, bu iradların bir hissəsi tövsiyə xarakterlidir.

1. Mövzunun adı (“Vaqif Səmədoğlu yaradıcılığında poetik bütövlük”) konkret deyil, ümumi səciyyəlidir və təəssüf ki, bu, dissertasiyanın məzmununa da təsirsiz qalmamışdır.

2. Dissertasiyanın birinci fəslində əsərlərin mövzu və problematika baxımından (1.Asketik-fəlsəfi şeirlər 2. Məhəbbət-həsərət şeirləri 3. Allahla söhbət 4. İctimai-analitik şeirlər) tədqiqatla cəlb olunması istər-istəməz nəzəri problemləri arxa plana keçirmişdir.

3. Fikrimizcə, dissertasiyada “altmışıncılar” ədəbi nəslinə xüsusi bölmə ayrılmasına ehtiyac yox idi. Ona görə ki, bu məsələ haqqında ədəbiyyatşünaslıqda çox söhbət açılmışdır. Digər tərəfdən imzalar, əsərlər bolluğu içərisində V.Səmədoğlu bu bölmədə adı var, özü yox təsiri bağışlayır.

Yeri gəlmişkən, bu məsələyə münasibətimizi bildirmək istəyirik. Mənə elə gəlir ki, bu gün az qala ədəbi-nəzəri terminə çevrilməkdə olan “altmışıncılar ədəbi nəsl” ifadəsi, xüsusən, onun bir neçə yazıçıya aid edilməsi elmi baxımdan düzgün deyildir. O mənada ki, totalim sovet ədəbiyyatının yaradıcılarından biri olan Mehdi Hüseyn 60-cı illərin məlum ab-havasının təsiri ilə tamam yeni məzmun və mündəricəli “Yeraltı çaylar dənizə axır”ı yazmışdı, “Lenin” poemasını yaradan Rəsul Rza “Qızıl gül olmayaydı” poemasını, “Rənglər” poetik silsiləsini ədəbi müzakirəyə təqdim etməmişdi. İsa Hüseynovun hekayə və povestləri, “Yanar ürək”i, İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür”ü 60-cı illərdə yaranmışdı. Bu məsələ ilə bağlı söhbət düşəndə İsmayıl müəllimin özünəməxsus bir təbəssümlə dediyi bu sözü indi də xatırlayıram: “Ay balam, görəsən biz hansı ədəbi nəslin nümayəndəsiyik?” Bu siyahını istədiyimiz qədər uzada, yazıçıların əsərlərindən nümunələr gətirə bilərik. Deməli, hər hansı bir dövrü konkret yazıçıların adı ilə bağlamaq ədalət prinsipinə o qədər də uyğun gəlmir.

Dissertasiyada “altmışıncılar” ədəbi nəslindən gen-bol söhbət açılır, Vaqif Səmədoğlunun əsərləri “altmışıncılar” ədəbi nəslinin uğuru kimi təqdim olunur. Ancaq tədqiqat işində aydınca görünür ki, V.Səmədoğlunun elmi araşdırma-ya cəlb olunan şeirlərinin böyük bir qismi 80-90-cı illərdə qələmə alınıb. Dram əsərləri – “Bəxt üzüyü”, “Qışda qartopu oyunu”, “Yaşıl eynəkli adam”ın birinci hissəsi 1987-ci, ikinci hissəsi 1999-cu ildə yazılıb. “İntihar” 1995-ci, “Generalın son əmri” isə 1998-ci ilin ədəbi məhsuludur. İndi biz Vafqi Səmədoğlunu “altmışıncılar”, “yetmişincilər”, “səksəncilər”, yoxsa “doxsanıncılar” ədəbi nəslinə aid etməliyik?

Hər dövrün, epoxanın özünəməxsus ab-havası var. 60-cı illərdə ədəbiyyatın təkə bizdə yox, o dövrün ümumittifaq miqyasında yeni istiqamətdə inkişafı Sov.İKP-nin 20-ci

qurultayındakı şəxsiyyətəpərəstiş haqqında məlum qərarından sonra mümkün olmuşdu. Bu ab-hava isə təkcə 60-cı illərdə fəalliyətə başlayan insanların yox, o dövrdə yaşayan bütün ədəbi nəsillərinin təmsilçilərinin də yaradıcılığına təsirsiz qalmamışdır. Ədəbiyyat tariximizdən az-çox xəbəri olanlar bu qənaətlərin doğruluğunu təsdiqləyə bilərlər.

4. Vəqif Səmədoğlunun əsərləri dissertasiyada ayrı-ayrılıqda qənaətbəxş təhlil olunur. Ancaq fikrimizcə, konkret nəzəri problemlər (vəzn, janr, süjet və kompozisiya, lirik qəhrəman, komik qəhrəman və s.) qoyulsaydı, daha dolğun elmi nəticələr əldə etmək olar, bu isə işin nəzəri tutumunu artırır, strukturunu daha da mükəmməlləşdirə bilərdi.

5. İddiaçı fikirlərini əsaslandırmaq üçün həm müəllifin özündən, həm də digər dünya və müasir Azərbaycan şairlərinin, eləcə də klassiklərimizin əsərlərindən çoxlu bədii parçalar nümunə gətirir, müqayisələr aparır. Bu, elmi baxımdan məqbuldur, ancaq dissertasiyanın həcmiini əhəmiyyətli dərəcədə artırdığı üçün, istər-istəməz nəzəri fikir meydanını daraldır. Sitatların, daha doğrusu, bədii nümunələrin bolluğunu özü də hiss edən iddiaçının misraların bir qismini mətn daxili qara şriftlərlə verməsi də nəzərdən qaçmır.

6. Bizə elə gəlir ki, nəticədə nə sitatlardan, nə də bədii parçalardan istifadə məqbul deyildir. Hələ onu da xatırladım ki, dissertasiyanın 105-ci səhifəsində təhlil olunan bədii parçanın yenidən nəticədə də eyni ilə verilməsinə heç lüzum yox idi.

Dissertasiyada bəzi texniki qüsurlar, orfoqrafik səhvlər, üslubi nöqsanlara da rast gəldik ki, bunlar haqqında ayrıca danışmağa ehtiyac görmürük. Rast gəldiyimiz bu tipli çatışmazlıqların yanında müəllifə kömək məqsədilə karandaşla işarələr qoymuşuq və ümid edirik ki, nəzərdən qaçan bu kiçik qüsurlar asanlıqla aradan qaldırılacaqdır.

14.11.2014

“Əli Tudənin yaradıcılıq yolu”

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında əslən Cənubi Azərbaycandan olan, lakin məlum səbəblərə görə Şimali Azərbaycanda yaşayıb yaradan Balaş Azəroğlu, Mədinə Gülgün, Əli Tudə, Hökumə Billuri, Söhrab Tahir, İsmayıl Cəfərpur və başqaları böyük xidmətlər göstərmiş, onlar ədəbiyyatımızı yeni mövzularla zənginləşdirmişlər. Bu adlar həm də ona görə xüsusi hörmətlə yad edilir ki, onlar müəyyən mənada bir xalqın bölünməzliyi, zəngin Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, incəsənətinin vahidliyi, birliyi simvoluna çevrilmişdir. Həmin mənada bu gün Azərbaycan Yazıçılar Birliyində Güney Azərbaycanı ədəbiyyatı bölməsinin fəaliyyət göstərməsi, adları çəkilən yazıçı və şairlərin əsərlərinin tədqiqata, elmi araşdırmaya cəlb olunması əhəmiyyətli faktlar hesab oluna bilər. Bu gün həmin görkəmli qələm sahiblərindən birinin, bütün varlığı ilə Azərbaycanın vahidliyini, birliyini arzulayan, ömrü boyu bu amal uğrunda mübarizə aparan, yazıb-yaradan Əli Tudənin yaradıcılıq yolunun tədqiqinə həsr olunan bir əsərin mötəbər bir dissertasiya şurasında müzakirəyə çıxarılması da əhəmiyyətli hadisə hesab oluna bilər.

Ağahüseyn Məmmədhusəyn oğlu Şükürovun “Əli Tudənin yaradıcılıq yolu” adlı tədqiqat işinin mövzusu çox aktualdır. Özündən sonra ədəbiyyat tariximiz üçün əhəmiyyətli ədəbi irs qoyub gedən Əli Tudənin ayrı-ayrı janrlarda yaratdığı əsərlər, onun rəngarəng mövzu və problematikalı şeirləri, poemaları, nəsr əsərləri, elmi-publisistik məqalələri tədqiqat üçün zəngin material verir. Əsəri bütünlükdə oxuyandan sonra bu qənaətə gəlirik ki, iddiaçı çətin bir işin öhdəsindən gələ bilmişdir. Hiss olunur ki, tədqiqatçının Əli Tudə yaradıcılığına böyük ehtiramı və sevgisi vardır. Məhz bu sevgi və ehtiramın nəticəsidir ki, Ağahüseyn Şükürov

şairin həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı bütün önəmli faktlara diqqət yetirmiş, yeri gəldikcə onlara münasibət bildirmiş, önəmli poetik nümunələrə istinadən maraqlı fikir və mülahizələr irəli sürməyi bacarmışdır.

Təhlil üçün şairin əsərlərindən seçilən səciyyəvi poetik nümunələr göstərir ki, tədqiqatçı normal poetik duyuma malik bir araşdırıcıdır və öz elmi qənaətlərini bədii mətnə istinadən əsaslandırmağı bacarır. Şairin əsərlərinin mövzu və problematikasının şərhinə xüsusi diqqət yetirilməsi yaxşı cəhətdir. Tədqiqatçı Əli Tudənin yaradıcılığında onun azadlıq duyğularını, vətənə olan sonsuz məhəbbətini əks etdirən şeirlərin çoxluq təşkil etməsini xüsusi vurğulayır, ayrılıq, həsrət motivli poetik nümunələrin təhlilinə daha geniş yer ayırır. İddiaçı şairin poemalarını bədii təhlil süzgəcindən keçirir, onun əsərlərinin dilindən danışarkən poetik nümunələrə istinadən doğru nəticəyə gəlir ki, Əli Tudə şirin dili, doğma ləhcəsi ilə oxucuda bir mərhəmətli duyğuları yarada bilir, onun şeirlərinin dili səmimi və rəvan, elə buna görə də koloritlidir.

Dissertasiyada Əli Tudənin şəxsiyyətini formalaşdıran ədəbi-ictimai mühit, şairin zəngin mövzu və mündəricəyə malik poetik əsərləri, poemaları, povest və hekayələri, eləcə də onun ədəbi-tənqidi məqalələrinin sistemli şəkildə araşdırmağa cəlb olunması şəxsiyyəti ilə ədəbi düşüncələri, bədii əsərlərinin vəhdət təşkil edən bir sənət adamının yaradıcılıq yolu haqqında dolğun elmi təsəvvür yaradır. İddiaçının müəllif haqqında ən kiçik faktı belə nəzərdən qaçırmamağa çalışması, şairin şəxsi arxivindən istifadə etməsi işin elmi-informativ tutumunu əhəmiyyətli dərəcədə artıran vasitəyə çevrilmişdir. Əli Tudənin bənzərsiz poetik üslubunu açmaq, onun əsərlərinin ideya-bədii xüsusiyyətlərini hərtərəfli şəkildə öyrənmək üçün iddiaçının həm şairin ayrı-ayrı zaman və məkanda, ayrı-ayrı poetik ovqatda yazdığı bədii əsərlərinə, həm tərcümeyi-hal faktlarına, həm də bu istedadlı, əqidə-

sindən heç zaman dönməyən, namuslu, ləyaqətli qələm sahibinin yaradıcılığı haqqında yazılan məqalələrə, tədqiqatlara istinadı öz bəhrəsini vermiş, nəticədə maraqlı bir tədqiqat əsəri meydana gəlmişdir. Dissertasiyanın strukturu, elmi aparaturası normal təsir bağışlayır. Ayrı-ayrı fəsillərdə aparılan təhlillərə istinadən çıxarılan elmi nəticəni də qənaətbəxş hesab etmək olar. Müəllifin Əli Tudə yaradıcılığının ideya-bədii xüsusiyyətlərinin açılmasına daha çox yer verməsi də təqdirolunası cəhətdir.

Əlbəttə, hər bir tədqiqat əsərinin məziyyətləri ilə bərabər, onda bəzi çatışmazlıqların, mübahisəli məqamların olması da təbiidir. Bu baxımdan Ağahüseyn Şükürovun dissertasiya işi də nöqsansız deyildir. Fikrimizcə, tədqiqat işində irad tutulası, mübahisəli məsələlər bunlardır:

1. Tədqiqat işində bəzən publisistik üslub elmi üslubu üstələyir, adama elə gəlir ki, Əli Tudə haqqında dissertasiya yox, tətəlim L.Qrossmanın Dostoyevski, G.Berdnikovun Çexov, Muravyovanın, A.Moruanın Viktor Hüqo haqqında yazdığı əsərlərə bənzər maraqlı bir kitab oxuyursan.

2. Hər bir şairin, yazıcının yaşadığı ictimai mühit, tərcümeyi-halının müəyyən məqamları, şübhəsiz ki, onun yaradıcılığına təsirsiz qalmır. Bu mənada keçməkeşli bir ömür yolu sürən, o tayla bu tay arasında qalan Əli Tudənin ömür yolu da istisna təşkil etmir. Ancaq bizə elə gəlir ki, 130 səhifəlik bir tədqiqat işində şairin həyatına otuz səhifəlik ayrıca bir fəsil həsr etməyə, üç bölmədə Əli müəllimin həm uşaqlıq illəri, həm həyatının Təbriz dövrü, həm Bakı həyatı haqqında bu qədər geniş şəkildə danışmağa ehtiyac yox idi. Uzağı bir bölmədə bu məsələlər haqqında yığcam məlumat verməklə kifayətlənmək olardı. Bunun əvəzində əsas fikir şairin rəngarəng bədii struktura malik əsərlərinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin daha geniş şəkildə şərhinə verilsəydi, daha inandırıcı elmi nəticələrə gəlmək mümkün olardı.

3. Fikrimizcə, mövzunun aktuallığı daha sanballı argumentlərlə əsaslandırıla bilər. Burada da şairin tərciməyihalı ilə bağlı məqamlara çox yer verilmişdir. Yaradıcılığı haqqında isə cəmi bir-cümlə var: “Əminliklə deyə bilərik ki, bu gün onun bizə əbədi yadigar qoyub getdiyi ədəbi irsi, həyat fəlsəfəsi, azadlıq arzuları neçə-neçə tədqiqat işində öz əksini tapacaqdır” (Dissertasiya, s.5). Bu tezis ümumi söz təsiri bağışlayır, havadan asılı qalır. Mövzunun aktuallığını təkcə şairin şəxsiyyəti yox, onun əsərlərində qoyulan mövzu və problematika, sənətkarlıq məsələləri şərtləndirir.

4. Dissertasiyada problematik təhlillər aparılısaydı, əsərin elmi tutumu, sanballı əhəmiyyətli dərəcədə arta bilərdi. Şairin müxtəlif janrlı, müxtəlif bədii strukturlu əsərləri ayrı-ayrı səcyyəvi sənətkarlıq problemləri baxımından tədqiqata cəlb edilsə, daha yaxşı nəticə əldə etmək mümkün olardı.

5. İstinad olunan mənbələrin göstərilməsi ilə bağlı da qüsurlar vardır. Adətən bədii nümunələr gətiriləndən sonra onun sonluğunda mənbə göstərilir. Ağahüseyn müəllimin tədqiqatında isə bəzən adı çəkilən əsərin yanında (məsələn, s.11,12 və s.) mənbənin kodu, səhifəsi yazılır, bəzən isə bu tamamilə unudulur, yəni istinad olunan mənbə göstərilmir (s.15, 16, 17, 19 və s.).

Əlbəttə, bütün bu deyilənlər işin elmi dəyərini azaltmır və iradlarımızın bir qismi tövsiyə xarakterlidir. Fakt odur ki, görkəmli Azərbaycan şairi, o taylı, bu taylı bütöv Azərbaycanımızın simvoluna çevrilər Əli Tudənin yaradıcılıq yolu haqqında onun adına layiq bir tədqiqat əsəri yaranmışdır. Ümid edirik ki, müəllif bu sahədəki axtarışlarını davam etdirərək şair haqqında sanballı bir monoqrafiya ilə ədəbiyyatşünaslıq elmimizi zənginləşdirəcəkdir.

28.11. 2014

“Çağdaş Azərbaycan bədii nəsrində Füzuli təsirləri”

Ənənə və ondan yaradıcı şəkildə bəhrələnmənin öyrənilməsi ədəbiyyatşünaslıq elmimiz üçün həmişə aktual problemlərdən biri olmuşdur. Ona görə ki, çağdaş dövrün görkəmli sənətkarları istər-istəməz, bu və ya digər şəkildə zəngin folklor nümunələrini, eləcə də özlərindən əvvəl yaşayıb-yaratmış yazıçı və şairlərin əsərlərini mütləq etmiş, onların ədəbi zövqlərinin formalaşmasında oxuduqları kitablar əhəmiyyətli rol oynamışdır. Poeziyamızın illər, əsrlər boyu Füzuli cazibəsindən çıxma bilməməsi danılmaz faktdır və bu barədə elmi ədəbiyyatda yetərincə məlumat vardır. Həmin məsələlərlə bağlı mübahisələr bu günün özündə də öz aktuallığını saxlamaqdadır. Lakin böyük şairimizin təkcə bədii forma baxımından deyil, ideya-məzmun baxımından da ədəbiyyatımıza təsiri faktının öyrənilməsinə cəhd təqdirəlayiqdir. Füzulinin dərin mənalı, mükəmməl bədii sənətkarlıq xüsusiyyətləri, sətiraltı mənalı ilə oxucunu heyratləndirən yaradıcılıq nümunələrinin təsir arealı təkcə poeziya ilə məhdudlaşmamışdır. Görkəmli nasirlərimizin əksəriyyəti öz əsərlərində insani münasibətlərin, sevgi əlaqələrinin təsviri zamanı istər-istəməz Füzuli ruhunun, Füzuli müdrikliyinin təsiri altında olmuşlar və bu təsir onların hekayələrinə, povestlərinə, romanlarına lirik-psixoloji ovqat bəxş etmişdir. İddiaçı Lalə Nadir qızı Məmmədova öz tədqiqat işində məhz bu məsələlərin araşdırılmasını qarşısına məqsəd qoymuşdur. Lalə Məmmədova çox doğru qeyd edir ki, Füzulinin ecazkar sənətinin özündən sonrakı poeziyaya kifayət qədər təsirindən danışılsa da, bütövlükdə ədəbiyyata, o sıradan nəsrə təsiri məsələləri diqqətdən kənarda qalmışdır. İddiaçı məhz həmin sahədəki boşluğu doldurmaq iddiası ilə araşdırmalar aparmış, Azərbaycanda lirik-psixoloji nəsrin klassik poetik irsdən, xüsusən Füzuli yaradıcılı-

ğından qaynaqlanması iddiasını irəli sürmüş, çağdaş nəsrimizdəki özəllikləri məhz bu prizmadan araşdırmağa cəhd göstərmiş və nəticədə, maraqlı, faktlarla zəngin bir tədqiqat əsəri yarada bilmişdir.

Giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olan bu dissertasiyada müəllif klassik Azərbaycan poeziyası və Füzuli yaradıcılığının lirik-psixoloji nəsrin əsas qaynaqlarından biri olması fikrini elmi cəhətdən əsaslandırmağa çalışmış, təhlilləri həmin istiqamətdə aparmış, elmi qənaətlərinin doğruluğunu sübut etmək üçün ədəbi faktlara istinad etmiş, müqayisələr aparmışdır. Çağdaş nərsdə məhəbbət mövzusunun şərh zamanı da Füzuli irsindən bir ədəbi meyar kimi istifadə edən Lalə Məmmədova İsa Muğannanın “Saz”, “Faciə”, “Ömür karvanı” əsərlərini bədii təhlilə cəlb edir, həmin əsərlərdəki əsas obrazları (Heybət, Zəlimxan, Zümrüd və b.) Füzuli qəhrəmanları ilə müqayisə edərək onların daxili dünyasını açmağa çalışır və əsasən buna nail olur.

Anarın lirik ovqatlı nəsr əsərlərinin, xüsusən “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” romanının təhlili zamanı da Füzuli irsi ilə paralellər aparılır və tədqiqatçı bu qənaətə gəlir ki, bu əsərin əksər qəhrəmanları məhz “Məhəmməd Füzulinin lirik qəhrəmanları ruhunda tərbiyə alan” insanlardır. Lalə Məmmədova təhlillər zamanı fikirlərini əsaslandırmaq üçün Məhəmməd Füzuli qələminin məhsulu olan poetik nümunələrə tez-tez müraciət edir, bu vasitə ilə qəhrəmanların daxili dünyasının, poetik ovqatının mahiyyətini açmağa çalışır və əsasən öz məqsədinə nail olur. Müəllif müqayisəli təhlillərdən sonra bu qənaətə gəlir ki, “Füzuli mətni üzərində iş aparıb, onun dərin və gizli fikirlərini üzə çıxarmaq estetik fəaliyyət baxımından oxucuya nə qədər böyük həzz verirsə, Anarın məhəbbət romanının dərin fəlsəfi-psixoloji qatlarında Füzuli təsirini üzə çıxarmaq, ilk baxışda görünməyən bağları aşkarlamaq, bilməzlikdən bilgi-

yə doğru gedən yolda özünü sınamaq və uğur qazanmaq eyni ləzzəti bağışlayır.”

Dissertasiyanın üçüncü fəslı “Çağdaş nəsrđə Füzuli kədərı” adlanır. Əslində Füzuli sevgisi ilə Füzuli kədərini ayırmaq düzgün deyildir. Çünki Füzuli kədərı ilə Füzuli sevgisi bir-birinə o qədər qaynayıb-qarışıb ki, onları bir-birindən ayırmaq mümkün deyildir. Füzulinin kədərı sevgi ilə, sevgisi isə kədərı ilə dialektik vəhdətdədir. Əslində Füzulini Füzuli eləyən də elə budur.

Müəllif Füzuli kədərinin mahiyyətini açmaq üçün İlyas Əfəndiyevin “Geriyə baxma, qoca” romanını tədqiqat predmeti seçir. Bu istək isə “Məhəmməd Füzuli kimi İlyas Əfəndiyevin də əsərlərinin baş qəhrəmanı məhz özüdür” arqumentidir. Əsərin əsas qəhrəmanlarının – Leyli-Məcnun varisləri kimi təqdim olunan Gülməmməd-Səkinə, Bayram-Fatma, Abdulla-Yaqut obrazlarının səciyyələndirilməsi zamanı da “Füzuli mexanizmi” ədəbi meyara çevrilir. Ümumiyyətlə yaxşı təsir bağışlayan təhlillərdən sonra Lalə Məmmədovanın gəldiyi bu qənaət inandırıcı təsir bağışlayır ki, İlyas Əfəndiyev yaradıcılığının Füzuli ilə bağlılığı çoxplanlı, çoxaspektli və rəngarəngdir.

Üçüncü fəslin sonuncu bölməsində Kamal Abdullanın esseləri təhlil olunur. Lalə xanım Kamal müəllimin “Kədərli seçmələr”ini “Füzuli kədərı” ilə əlaqələndirməyə çalışır. Ayrı-ayrı esselərdə, hətta tutalım Zərbəli Səmədova həsr olunan yazıda belə Füzuli izləri axtarır və tapır.

Dissertasiyanın strukturu mövzuya uyğundur və tədqiqat istiqamətinin düzgünlüyündən xəbər verir. Nəticə öz yığcamlığı, konkretliyi, işin ümumi səciyyəsi haqqında müəyyən təsəvvür yaratmaq baxımından məqbul sayıla bilər. Avtoreferat dissertasiya işinin məzmununa uyğundur və əsər haqqında bitkin təsəvvür yarada bilər. İddiaçının çap olunan məqalələri də birbaşa mövzu ilə əlaqəlidir.

Dissertasiya işi haqqında bəzi tövsiyyə səciyyəli iradlarım da vardır.

1. Fikrimizcə, tədqiqat işinin adını bir qədər dəqiqləşdirməyə ehtiyac var idi. “Çağdaş Azərbaycan bədii nəsrində Füzuli təsirləri” yox, tutalım “Çağdaş Azərbaycan bədii nəsrində Füzuli ənənələri” daha elmi səslənə bilərdi.

2. Əsəri oxuyanda aydın olur ki, iddiaçı bədii mətnə dəyər verməyi, onu mənalandıрмаğı bacaran incə ruhlu bir insandır. Ancaq nə qədər nəsrədən danışsa da, bir tərəfdən Füzuli şeirlərininə müraciət, digər tərəfdən müəllifin öz lirik əhvali-ruhiyyəsi təhlillərə təsirsiz qalmır, onu təmkinli düşüncə ilə emosional ovqat arasında sərgərdan qoyur. Lalə xanımın təhlillərində bəzən lirik-psixoloji, poetik üslub elmi üslubu üstələyir.

3. İşin ümumi səciyyəsinə AAK-ın tələblərinə uyğun şəkildə mövzunun aktuallığından, işlənmə dərəcəsindən, tədqiqatın elmi yeniliyindən, məqsəd və vəzifələrindən, nəzəri-təcrübi əhəmiyyətindən və s. bəhs olunsə da, nədənsə dissertasiya işinin obyektı və predmetindən söhbət açılmamışdır. Tədqiqat prosesində metodologiya son dərəcə əhəmiyyətli bir məsələ olduğundan, mövzunun aktuallığından, obyekt və predmetindən sonra məhz araşdırmada təhlillərin hansı metodoloji prinsiplərlə aparılmasının yığcam şərhinə ehtiyac duyulur. Lalə xanımın dissertasiyasında isə bu məsələdən lap sona yaxın, aprobasıyadan əvvəl söhbət açılır. Heydər Əliyevin “çağdaş ədəbiyyatşünaslığımızın uyğun sahəsi üçün metodoloji baza rolu oynayan” fikir və mülahizələri “Mövzunun aktuallığı” bölməsində yox, “Tədqiqatın metodoloji əsası” hissəsində verilsə, daha yaxşı olardı.

4. Dissertasiya üç fəsildən ibarətdir. İkinci və üçüncü fəsilin hər birinin iki bölməsi vardır. “Klassik Azərbaycan poeziyası və Füzuli yaradıcılığı çağdaş lirik-psixoloji nəsrin qaynaqlarından biri kimi” adlanan birinci fəsildə isə bölmə

yoxdur. Belə hesab edirik ki, həmin hissəni ilk fəslin birinci bölməsi kimi vermək daha yaxşı olardı.

5. Fikrimizcə, Kamal Abdullanın “Füzuli ruhlu” esse-lərinin bu əsərdə şərhinə ehtiyac yox idi. Ən azı ona görə ki, esse bədii nəsr deyil. Dissertasiyanın mövzusu isə “Çağdaş Azərbaycan bədii nəsrində Füzuli təsirləri” adlanır. Həmin meyarla yanaşsaq, onda gərək ən azı Məmməd Cəfərin “Füzuli düşündür” tədqiqatına da müraciət olunaydı, digər ədəbiyyatşünasların, yazıçı və şairlərin Füzuli haqqında dəyərli, obrazlı fikir və mülahizələrinin şərhinə də yer ayrılıydı. Füzuli haqqında maraqlı ədəbi-nəzəri mülahizələr irəli sürən təkcə Kamal Abdulla deyil axı?! Bunun əvəzində lirik psixoloji üslubda yazan Ənvər Məmmədخانlı, İsi Məlikzadə, Salam Qədirzadə, Gülhüseyn Hüseynoğlu, Mövlud Süleymanlı və başqalarının əsərlərinin cövhərində Füzuli təsirləri axtarmaq, bu və ya buna bənzər yazıçıların əsərlərini tədqiqata cəlb etmək əsəri daha da dolğunlaşdır-a bilərdi.

6. Dissertasiya işində elmi aparatura bir qədər zəif təsir bağışlayır. Mövzunun şərhə üçün nəzəri ədəbiyyatlara az istinad olunur (cəmi 78 adda ədəbiyyatdan istifadə edilib).

4 aprel 2016-cı il.

“Səməd Mənsurun yaradıcılıq yolu”

Milli müstəqilliyimizin yaranması istər ədəbiyyat, istər mədəniyyət tariximizə yenidən baxmaq, onu milli idealogi-yanın tələbləri baxımından araşdırıb dəyərləndirmək ehtiyacı yaratmışdır. Bu baxımdan Yadigar Tofiq qızı Əsgə-rovanın “Səməd Mənsurun yaradıcılıq yolu” adlı tədqiqat işi mövzusunun aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir. İyirminci yüzilliyin əvvəllərində yaşayıb yaranan, şair, publisist, dramaturq, aktyor kimi səmərəli fəaliyyət göstərsə də “xalq düşməni” elan edildiyi üçün Səməd Mənsurun həyatı və

fəaliyyəti, zəngin ədəbi irsi diqqətdən kənarda qalmış, əsl elmi dəyərini almamış, müstəqil Azərbaycan Respublikası yaranana qədər sosialist ideologiyasının qatı kölgəsi altında saralıb-solmuş, unudulmuşdur.

Müstəqillik illərinin ab-havasının təzəcə yarandığı bir vaxtdan Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda əmək fəaliyyətinə başlayan Yadigar Tofiq qızı Əsgərova Səməd Mənsurun həyat və yaradıcılıq yolunu araşdırmaq, onun əsl elmi dəyərini vermək, bu görkəmli şəxsiyyətin ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizdəki yerini müəyyənləşdirmək istəyi ilə axtarırlara başlamış, bu mövzuda ilk elmi məqaləsini 1994-cü ildə çap etdirmişdir. Uzun illər bu sahədə axtarırlar aparən, məqalələr çap etdirən, elmi-nəzəri konfranslarda çıxış edən iddiaçı yalnız 2016-cı ildə tədqiqat işini müdafiəyə hazır bilmişdir. Əlbəttə, bu gecikmənin müxtəlif səbəbləri olmuşdur. Ancaq fikrimizcə, ən əsas səbəblərdən biri də Yadigar xanımın mövzunu mükəmməl araşdırmaq, sanballı bir tədqiqat işi yaratmaq istəyi ilə əlaqədar olmuş və bu gec də olsa öz səmərəli bəhrəsini vermişdir.

Bu gün inamla demək olar ki, uzun müddət adı ideologiya dumanları arasında görünməz olan bir qələm adamının həyatı və yaradıcılığı haqqında yaranan tədqiqat işi Səməd Mənsurun adını ədəbiyyat tariximizdə öz halal-hümbət yerinə qaytara bilmişdir ki, bunu tədqiqatçının ən əsas uğuru və xidməti kimi dəyərləndirmək mümkündür. Dissertasiyada iddiaçı Səməd Mənsur haqqında arxiv materiallarına, yazıçının əsərləri ilə bağlı çap olunan məqalələrə və ən əsası onun öz yaradıcılıq nümunələrinə istinadən fikir və mülahizələr söyləmiş, elmi qənaətlərini yetərincə əsaslandırmağı bacarmışdır. Yadigar Əsgərova tədqiqat boyu istər şairin lirik, istərsə də satirik əsərlərinin məziyyət və nöqsanlarını üzə çıxarmağa çalışmış, əsasən öz məqsədinə nail olmuşdur. Şairin satirik əsərlərinin ideya-məzmun istiqamətlərini müəyyənləşdirərkən iddiaçının Səməd Mənsuru “Molla

Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin davamçısı hesab etməsi inandırıcı təsir bağışlayır və bu tezis faktlara istinadən yetərinəcə əsaslandırılır.

Ən yaxşı cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, Yadigar Əsgərova Səməd Mənsur yaradıcılığının elmi mənzərəsini yaratmaqla bərabər, onun əsərlərindəki bədii sənətkarlıq məsələlərinin şərhini də yaddan çıxarmamışdır. Şairin satirik əsərlərinin, xüsusən “Həpsi rəngdir” şeirinin təhlili göstərir ki, iddiaçı bədii materialı müasir ədəbiyyatşünaslıq elminin tələbləri baxımından təhlil etməyi, dəyərləndirməyi bacarır.

Sovet dövründə ədəbi tənqidin Səməd Mənsur yaradıcılığına qeyri-obyektiv, qərəzli münasibəti tədqiqat işində müasir dövrün tələbləri baxımından şərh olunur. Müəllif öz fikirlərini əsaslandırmaq üçün Səməd Mənsur qələminin məhsulu olan poetik nümunələrə istinad edir, eyni zamanda o dövrün ədəbi prosesində ileologiyanın təsiri ilə sənətkar tənqidçi münasibətlərinin ibrətamiz mənzərəsini göstərməyə nail olur. Bu baxımdan Yadigar Əsgərovanın dissertasiyasını Səməd Mənsur haqqında gecikmiş, lakin yetərinəcə əsaslandırılmış bəraət sənədi kimi də dəyərləndirmək olar.

Giriş, üç fəsil (“Səməd Mənsurun həyatı və ictimai mühiti”, “Səməd Mənsurun bədii yaradıcılığı”, “Səməd Mənsurun publisistikası”), altı bölüm (“Səməd Mənsurun həyatı”, “Ədəbi-ictimai mühiti”, “İrsinin tədqiq tarixindən”, “Lirikasının qaynaqları və ideya-bədii xüsusiyyətləri”, “Satiralarında sosial mühitin tənqidi”, “Dramaturji yaradıcılığı”), nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarət olan dissertasiya işi yazıçının həyatı, mühiti, şəxsiyyəti, yaradıcılığının məziyyət və nöqsanları haqqında dolğun elmi təsəvvür yaradır. Çıxarılan elmi nəticə işin ümumi strukturundan qaynaqlanır və inandırıcı təsir bağışlayır.

Dissertasiyanın ən əsas məziyyəti adı qara siyahıya salınan, elə buna görə də unudulan bir sənətkarın yaradıcı-

lıq yolunun geniş elmi mənzərəsinin yaradılması ilə əlaqəlidir. Belə ki, biz əsəri oxuyanda həm Səməd Mənsurun həyatı, fəaliyyəti, həm lirik və satirik şeirləri, həm dramaturgiyası, həm də publisistikası haqqında dolğun, sistemli məlumat əldə edə bilirik. Məsələnin digər bir tərəfi də var ki, Səməd Mənsurun adının qara siyahıya salınması heç də təsadüfi səciyyə daşımamış, onun sosialist ideologiyasına zidd düşüncələri ilə birbaşa əlaqəli olmuşdur. Əsərdə həmin məsələlərin şərhinə ayrılan hissələr maraqlı təsir bağışlayır. Tədqiqat işi adı elm aləminə lazımi səviyyədə bəlli olmayan sənətkar haqqında dolğun təsəvvür yaradan informasiya bolluğu ilə diqqəti cəlb edir.

Ümumyyətlə qənaətimiz belədir ki, arxiv materiallarına, dövrü mətbuatda çap olunan məqalələrə, yazıcının öz əsərlərinə istinadən Yədigar Tofiq qızı Əsgərova Səməd Mənsurun həyatı, mühiti, şeir yaradıcılığı, dramaturgiyası, publisistikası haqqında dolğun məlumat verən, gələcək tədqiqatçılara yardımçı ola biləcək dəyərli bir dissertasiya işi yazmışdır. Elmi-nəzəri baxımdan normal təsir bağışlayan bu tədqiqat işində Səməd Mənsurun şəxsiyyətinə və yaradıcılığına yeni milli ideologiyanın tələbləri prizmasından baxıldığı üçün uzun müddət adı unudulan bir sənətkarın ədəbiyyat tariximizdəki yeri və rolu əsasən dəqiq meyarlarla müəyyənləşdirilmişdir. Bu baxımdan dissertasiyanın elmi yenilikləri, müəllifin araşdırmalara istinadən gəldiyi qənaətlər, çıxardığı nəticələr inandırıcı təsir bağışlayır. Lakin fikrimizcə tədqiqat işi bəzi nöqsanlardan da xali deyildir. Bəzi mübahisəli məqamları həm iddiaçının, həm də dissertasiya şurasının üzvlərinin nəzərinə çatdırmaq istəyirəm.

1. Girişdə mövzunun öyrənmə səviyyəsi adlanan ənənəvi hissədən sonra birinci fəslin üçüncü bölümündə Səməd Mənsur irsinin tədqiqat tarixinə ayrıca yer ayrılması istəristəməz təkrarçılığa gətirib çıxarır. Belə ki, müəllif eyni məsələdən həm girişdə, həm də birinci fəsildə söhbət açmalı

olur. Məsələ ilə bağlı elmi informasiyanın bir az orda, bir az burda verilməsi bir qədər elmi strukturu mükəmməllikdən uzaqlaşdırır.

2. Dissertasiyanın 34-cü səhifəsində belə bir cümlə var: “Şairin istedadı, yaradıcılığının fərdi üslubi keyfiyyətləri lirikasında açılmış, dünyagörüşü, fəlsəfi ümumiləşdirmələri, həyat haqqında düşüncələri bu janrda daha müvəffəqiyyətlə işlənmişdir.” İlk nəzərdə hər şey yerli yerindədir. Ancaq bir qədər diqqət yetirsək görərik ki, burada kiçik bir dəqiqləşmə aparmağa ehtiyac var idi. Xatırladıyıq ki, lirika janr deyil, ədəbi növüdür. Onun özünün isə xeyli janrları vardır. Bu cümlədən isə belə məntiqi nəticə çıxır ki, guya lirika janrdır.

3. “Səməd Mənsurun publisistikası” adlanan üçüncü fəsilə bölmələr yoxdur. Bu fəsil heç olmasa iki yarım fəsildən ibarət olsaydı, dissertasiyanın strukturu daha mükəmməl görünə bilərdi. Həmin fəslə oxuyanda aydınca görünür ki, mövzu və problematika baxımından Səməd Mənsurun publisistikasını ən azı iki bölmədə şərh etmək olardı.

4. Dissertasiyanın ayrı-ayrı fəsilələrində doğruluğuna heç bir şübhə olmayan tezislərin şərhinə bəzən müəllif o qədər də əhəmiyyət vermir. Məsələn, “Zəngin bədii xüsusiyyətlərə malik publisist əsərlərində S.Mənsur dialoji mühakimələrə, monoloqlara tez-tez müraciət edir, surətlərin münasibətində səhnə detalları işlədir” (dissertasiya, s.118). Bu tezisdən sonra iddiaçı fikrini əsaslandırmaq üçün bir ədəbi fakta belə müraciət etməyə lüzüm görmür, elə onun ardınca başqa bir tezis irəli sürür: “Səməd Mənsur da publisistikasında Cəlil Məmmədquluzadənin yaratdığı tənqidi-satirik üslubdan faydalanmış, böyük klassikin ənənələrini davam etdirmişdir” (Yenə orda, s.118).

Gərək burada faktlara istinadən əsaslandırılırdı ki, nədir “C.Məmmədquluzadənin yaratdığı tənqidi-satirik üslub” və S.Mənsur bu ənənəni necə davam etdirir? Belə olsa işin elmi dəyəri xeyli dərəcədə arta bilərdi.

5. Bəzi cümlələrdə dəqiqləşmələr aparmağa ehtiyac vardır. Məsələn, bu cümlələrə fikir verək: “Burada bütün söhbətlər eyni adamlar – Əliağa Murədəliyeviçin və Hüseyinqulu Daşdəmiroviçin adından aparılır (?). Yarırus, yarıtürkcə danışan bu iki “ziyalının” mükəliməsində müxtəlif problemlər öz həllini tapmışdır” (dissertasiya, s.118). Mükəlimə ilə problem həll olunmur, problemin mahiyyəti üzə çıxır.

Bəzi kiçik qüsurlar, üslubi nöqsanlar istisna olunmaqla dissertasiya aydın elmi dildə yazılmış, burada heç bir mühakimə dolaşığına yer verilməmişdir.

2 may 2016-cı il.

**“XX əsr Qazax nəsrində mifologizm
(O.Bukeyevin nəsri əsasında)”**

Yeni dövrün, müstəqillik illərinin prizmasından bir sıra nəzəri, yaradıcılıq problemlərinin öyrənilməsi, o cümlədən də mifologizmin mahiyyətinin açılmasına cəhd, ayrı-ayrı böyük sənətkarların əsərlərinə istinadən bu problemin elmi araşdırmaya cəlb olunması olduqca vacib və aktualdır. Bu gün açıq müdafiəyə çıxarılan dissertasiya işinin məhz bu problemə həsr olunması da təqdirəlayiq hesab oluna bilər. Nərmən Azad qızı Azadgilin “XX əsr Qazax nəsrində mifologizm (O.Bukeyevin nəsri əsasında)” mövzusunda dissertasiya işi öz əhatəliliyi, elmi tutumu, struktur dolğunluğu ilə diqqəti cəlb edir. Hiss olunur ki, iddiaçı həm tədqiq etdiyi yazıçının yaradıcılığı, həm onun haqqında yazılan məqalələr, monoqrafiyalar, həm də mifologizm haqqında nəzəri mülahizələrlə yaxından tanışdır və bütün bunlar onun dissertasiyasının elmi tutumunu şərtləndirən əsas amil kimi diqqəti cəlb edir.

Gənc tədqiqatçı Nərmən Azadgil mifik təfəkkürün cəmiyyətin həyatına, insanların təbiət və cəmiyyətlə əlaqəsinə nə şəkildə təsirini öyrənməyə, mifoloji inamın və inancın

davranış normalarına təsirinin dərəcəsini müəyyənləşdirməyə, mifoloji düşüncənin etnik-milli psixologiyaya uyğun şəkildə ifadəsini şərh etməyə çalışmış və əsasən bu çətin işin öhdəsindən gəlməyi bacarmış, XX əsr qazax nəsrinin aparıcı simalarından biri olan Oralxan Bukeyevin yaradıcılığı, onun nəsr əsərlərində mifologizmin bu və ya digər şəkildə təzahürü haqqında ümumi elmi təsəvvür yarada bilmişdir.

Məlumdur ki, hər bir dissertasiya işinin uğuru mövzuya uyğun, tədqiqatın mahiyyətini açmağa xidmət edən problemlərin qoyuluşu, onun elmi şərhə ilə birbaşa əlaqəlidir. Bu baxımdan yanaşdıqda Nərmin Azad qızı Azadgilin tədqiqat əsərini uğurlu hesab etmək olar. Belə ki, ənənəvi giriş, iki fəsil (“Mifoloji düşüncə və qazax etnik-milli təfəkkürü”, “Mifoloji inam və obrazların psixoloji yaşantıları”), yeddi yarım bölmə (“Qazax etnik-milli təfəkküründə türk mifoloji inanclar sisteminin yeri”, “Mifologizm və yazılı ədəbiyyatda obrazlararası münasibətlər”, “Mifoloji inam və qorxu psixoloji yaşantı hissi kimi”, “Mifoloji inam və obrazların mənəvi aləmi”, “O.Bukeyev yaradıcılığında yuxugörmə və ildırım mötəvi”, “Mifologizm bədii əsərlərdə personajların davranış normaları, ev mifologemi və doğma qəbirlik motivləri”, “O.Bukeyev nəsrinin mifoloji xronotopları”), nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olan dissertasiyanın strukturu elmi araşdırmanın əhatə dərəcəsi, tədqiqat istiqaməti haqqında ilkin təsəvvür yaradır. Təəssürat bundan ibarətdir ki, araşdırma istiqaməti əsasən düzgün və mövzuya uyğundur. Bu isə onun göstəricisidir ki, iddiaçının qoyulan problemlərlə bağlı elmi təsəvvürləri və qənaətləri dolğundur, əhatəlidir. Müəllif doğru nəticəyə gəlir ki, qazax etnik-milli psixologiyasının köklərini və əsasını qədim türk mifoloji inanclar sistemi təşkil edir, bütün dövrlərdə mifologizm qazax etnik-epik düşüncəsinin əsası kimi özünü göstərir. İddiaçının bu qənaəti də şübhə doğurmur ki, məkan müəllifin (O.Bukeyevin – R.Y.) yaratdıqları əsərlərin strukturuna

uyğun olaraq müəyyən dünya modeli kimi formalaşır, situasiyadan asılı olaraq yadlıq-doğmalığ modelinə daxil olan bütün keyfiyyətləri ehtiva edir.

Ümumiyyətlə, iddiaçının təhlilləri də, gəldiyi elmi qənaətlər də razılıq hissi doğurur və onun timsalında ədəbiyyatşünaslıq elmimizə istedadlı bir gəncin gəlməsindən xəbər verir. Lakin hər bir tədqiqat əsərində mübahisəli məqamların, çatışmazlıqların olması da təəccüblü deyil və bunu Nərimin Azadgilin əsərinə də şamil etmək mümkündür. Həmin müstəvidən yanaşdıqda mən iddiaçının, eləcə də elmi şura üzvlərinin diqqətini bəzi məsələlərə yönəltmək istəyirəm.

1. Dissertasiyanı oxuyanda istər-istəməz xəyalımdan belə bir sual keçdi. Görəsən qazax ədəbiyyatşünasları eyni məhəbbətlə Azərbaycan ədəbiyyatını, onun görkəmli nümayəndələrinin əsərlərini tədqiq eləyiblərmə, yaxud eləyirlərmi? Mövzunun tədqiqat tarixini oxuyarkən aydın olmadı ki, Qazax ədəbiyyatşünaslığında konkret bu mövzu olmasa da, Oralxan Bukeyevin yaradıcılığı başqa şəkildə, başqa prizmalardan tədqiq olunubmu, ya yox? Əvəzində aydın oldu ki, mərhum ədəbiyyatşünas dostumuz Arif Əmrahoğlu “Müasir Azərbaycan və Qazax nəsrində mifologizm” mövzusunda tədqiqat işində O.Bukeyvin yaradıcılığını M.Süleymanlının yaradıcılığı ilə müqayisəli şəkildə, tipoloji planda araşdır-maya cəlb edib. Belə çıxır ki, indiyəcən qazax ədəbiyyatının tədqiqi ilə qazaxlar yox, Azərbaycan ədəbiyyatşünasları məşğul olublar və bu iş indi də davam etməkdədir. Mövzunun tədqiqat tarixində qazax ədəbiyyatşünaslığında O.Bukeyvin yaradıcılığının nə səviyyədə tədqiqi haqqında yığcam məlumat verilsə, yaxşı olardı.

2. Dissertasiyanın sərlövhəsində məşşab çox böyükdür: “XX əsr qazax nəsrində mifologizm”. Ancaq əsəri oxuyanda aydın olur ki, XX əsrdəki qazax nəsrindən yox, konkret bir yazıçının yaradıcılığından söhbət gedir. Fikrimizcə, mifolo-

gizm təkcə Oralxan Bukeyevin nəsrində əsasında öyrənilirdisə, ümumi qazax nəsrini ifadəsini sərlövhəyə çıxarmağa o qədər də ehtiyac yox idi. Məsələn, mövzunun adı belə ola bilərdi: “Qazax ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi O.Bukeyevin nəsrində mifologizm.”

3. Tədqiqat işi Azərbaycan alimi tərəfindən aparıldığı üçün qazax və Azərbaycan mifoloji düşüncə, dünyagörüşü arasında ortaq və fərqli cəhətlərin daha geniş şərhinə ehtiyac duyulur.

4. Dissertasiyanın dili aydındır. Hiss olunur ki, müəllif elmi şərhlər zamanı çətinlik çəkmir. Ancaq bəzən üslubi cəhətdən nöqsanlı cümlələrə nəinki dissertasiyada, hətta döndə-döndə oxunulan avtoreferatda belə rast gələndə təəssüflənirsen. Məsələn: “*Azərbaycanda O.Bukeyevin özü və yaradıcılığı haqqında* (məhdud sayda məqalələri çıxmaq şərti ilə) *ayrıca tədqiqat obyektini kimi çıxış etməmiş, əsərlərinin milli ədəbiyyatşünaslığımızda bu formatda araşdırılması işin aktuallığını bir daha sübut etməkdədir (?)*. (Avtoreferat, s.4). Yaxud, “Mifologiyanın belə çeşidli istiqamətləri tədqiqat obyektini kimi götürdüyümüz mövzunun bütün tələblərini ödəyə bilməsə də (?), *biz mifologiyanın bədii əsərin yaranmasına, onun ideya, mövzu, obrazlar sisteminə özünəməxsus şəkildə təsirini ədəbiyyatşünaslıqda mifologizmlərlə əlaqəli şəkildə tədqiq etməklə faydalıdır*» (Avtoreferat, s.4). Göründüyü kimi, bu və buna bənzər cümlələrin redaktəsinə ehtiyac vardır.

Bəlkə də heç bu məsələyə toxunmağa da dəyməzdi. Ancaq bizə elə gəlir ki, müdafiəyə, nüfuzlu elmi şura üzvlərinin müzakirəsinə verilən əsərdə hər şey yerli-yerində olmalıdır. Elmi mülahizələrdə razılaşılıb, razılaşılmayan məqamlar olsa belə, filologiya üzrə elmi dərəcə almağa iddialı şəxsin əsərinin dilində ifadə nöqsanları olmamalıdır.

5. Dissertasiyada 178 adda Azərbaycan, türk və rus dilində olan elmi ədəbiyyatdan istifadə olunması iddiaçının

zəhmətkeşliyindən, problemi daha dərinlən dəyərləndirmək istəyindən irəli gəlir və bu çox yaxşıdır. Ancaq nəzərə alsaq ki, dissertasiyanın mövzusu XX əsr qazax ədəbiyyatına, daha dəqiq desək, onun görkəmli nümayəndələrindən birinin yaradıcılığına həsr olunub, əsərdə elmi qaynaq kimi qazax dilində bircə ədəbiyyata belə istinad olunmaması bir qədər təəccüb doğurur. Doğrudanmı qazax ədəbiyyatşünaslığında bu problemlə bağlı heç nə yazılmamışdır?

Belə hesab edirik ki, iddiaçı çətin, əhatəli bir mövzunu elmi məzmunə çevirmək missiyasının öhdəsindən gəlməyi bacarmış, nəzəri və praktik əhəmiyyət kəsb edən maraqlı bir tədqiqat əsəri yarada bilmişdir. Bu əsər qazax – Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin daha da inkişafına yardımçı ola biləcək bir tədqiqat işi kimi də əhəmiyyət kəsb edir.

19 sentyabr 2016-cı il.

“Q.Q.Markes yaradıcılığı və 1960-80-ci illər Azərbaycan nəsrində poetika məsələləri”

Məlumdur ki, mühit və oxuduğu bədii kitablar yaradıcı şəxsiyyətin formalaşmasında çox mühüm amillər sırasındadır. Ötən yüzilliyin 60-80-ci illərində ədəbiyyata gələn Azərbaycan yazıçılarının üstün cəhəti onların dünya ədəbiyyatından xəbərdar olmaları ilə birbaşa əlaqəli idi. Yaradıcı şəxsiyyətlərin ən çox diqqətini cəlb edən dünya yazıçıları arasında Kolumbiya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Q.Q.Markesin özünəməxsus nüfuzu, yeri və rolu var idi. Onun 1967-ci ildə nəşr olunan “Yüz ilin tənhalığı” romanı “möcüzəli realizm”, “fantasmaqorik nəsr”, “mifoloji realizm” epitetləri ilə dünya ədəbiyyatşünaslığında təhlil və təqdir olunur, yeni ədəbi-estetik nəsrin istiqamətini müəyyənləşdirən bir əsər kimi dəyərləndirilirdi. Bütün dünya yazıçıları kimi Azərbaycan ədəbiyyatında da Markes sənətkarlığının incəliklərindən bəhrələnmək meyli bu və ya digər

dərəcədə özünü göstərməkdə idi ki, bu da özlüyündə Azərbaycanca nəsrin yeni estetik meyarlarla, poetik fiqurlarla, ədəbi priyomlarla zənginləşməsinə zəmin yaradırdı. Bu, bir tərəfdən yaxşı, digər tərəfdən pis idi. Ona görə yaxşı idi ki, gör-götür dünyası həyatı yeni ədəbi meyarlarla əks etdirmək həvəsi oyadır, o mənada pis idi ki, ədəbiyyata həyatdan yox, ədəbiyyatdan gəlmək meyli ön plana keçir, yazıçı ilə oxucu arasında istər-istəməz müəyyən sədlər yaranırdı. Ancaq hər halda bu, dövrün, ədəbi prosesin reallığı idi...

Məhz həmin məsələlərin araşdırılması, ümumiləşdirilməsi, müasir bədii nəsrimizin məziyyət və nöqsanlarının üzə çıxarılması Nigar Ramiz qızı Əliyevanın “Q.Q.Markes yaradıcılığı və 1960-80-ci illər Azərbaycan nəsrində poetika məsələləri” mövzusunda dissertasiya işinin aktuallığını şərtləndirən ən başlıca amillərdəndir. Dissertasiyanın əsas məziyyəti ondan ibarətdir ki, qoyulan problemlə: həm dünya şöhrətli Markes yaradıcılığının özəllikləri, onun nəsrinin mövzu və problematikası, bədii sənətkarlığı, həm də ondan bu və ya digər şəkildə bəhrələnməklə yaranan 60-80-ci illər Azərbaycan nəsrində müəyyən elmi təsəvvür yarada bilir.

Dissertantın mövzu ilə bağlı nəzəri ədəbiyyatdan yetərincə bəhrələnmə bilməsi əsərin elmi dəyərini qat-qat artıran amilə çevrilmişdir. Bu baxımdan tədqiqatçının magik realizm haqqında fikir və mülahizələri diqqəti cəlb edir. Dünya şöhrətli görkəmli yazıçının “Yüz ilin tənhalığı”, “Patriarxın payızı”, “Polkovnikə məktub yoxdur” kimi əsərlərini bədii təhlil süzgəcindən keçirən, bu əsərlərdəki obrazlar sistemi, onların poetik xüsusiyyətləri, müəllifin bənzərsiz üslubu, obraz yaratmaq ustalığı və s. haqqında maraqlı mülahizələr irəli sürən iddiaçı fikirlərini əsaslandırmaq üçün Azərbaycan nəsrində Markesin “izlərini” axtarmış, müqayisələr aparmaqla elmi qənaətlərə gəlməyi bacarmış, elmi informasiya ilə zəngin, praktik əhəmiyyət kəsb edən bir

tədqiqat əsəri yarada bilmişdir. Azərbaycan ədəbiyyat-şünaslığında 60-80-ci illərdə yaranan nəsr əsərlərimizi Markes ədəbi meyarları prizmasından ilk dəfə dəyərləndirmək cəhdi işin əsas elmi yeniliyi kimi diqqəti cəlb edir.

Əsərin informasiya tutumu iddiaçının – Nigar Ramiz qızı Əliyevanın bilik və mütaliə dairəsinin genişliyindən xəbər verir. Belə ki, hər hansı problemin şərhə zamanı dünyanın tanınmış filosoflarının, yazıçı və şairlərinin, eləcə də onların əsərlərinin adlarının çəkilməsi, məsələnin şərhinə uyğun sitatlar gətirilməsi işin elmi dəyərini artırır. Müəllif fikirlərini əsaslandırmağı bacarır, təhlilləri əsasən qənaətbəxşdir. Hiss olunur ki, uzun illərdir ki, Markesin yaradıcılığını, eləcə də tədqiq etdiyi dövrün ədəbiyyatını tədqiqatçı gözü ilə izləyir, araşdırır. Müəllifin nəzəri ədəbiyyatdan yetərincə bəhrələnməsi, təhlillər zamanı maraqlı fikirlər söyləməsinə zəmin yaradır. “Bədii söz ilk növbədə azadlıq deməkdir” (Dissertasiya, s.11); “Yazıçı təcrid olunmasa, yalqızlaşmasa, öz dünyasını yarada bilməz” (Dissertasiya, s.13); “Yazıçı müşahidəsi hər kəsin baxdığını görməkdir, gördükləri ilə görmədikləri arasında əlaqə qurmaqdır və nəhayət, metafora deyilən söz möcüzəsiylə öz dünyasını yaratmaqdır” (Dissertasiya, s.14) və s. bu kimi qənaətlər maraqlıdır və onun müəllifinin səviyyəsi, düşüncə tərzə haqqında müəyyən təsəvvür yaratmaq gücündədir.

Dissertasiyanın giriş AAK-ın tələblərinə uyğun şəkildə yazılmışdır və əsər haqqında ilkin təsəvvür yaradır.

Ümumiyyətlə müsbət təsir bağışlayan, səlist bir dildə yazılan bu tədqiqat işində bəzi çatışmazlıqların, mübahisəli məqamların olması da təbidir. Elə buna görə də müşahidə etdiyim bəzi məsələləri dissertantın və elmi şura üzvlərinin diqqətinə çatdırmaq istəyirik.

1. Birinci fəsil belə adlanır: “XX əsr 1960-1980-ci illər Azərbaycan nəsrə dünya ədəbiyyatı kontekstində.” Söhbət Markesin Azərbaycan ədəbiyyatına təsirindən gedirsə, birin-

ci fəsil Azərbaycan ədəbiyyatına yox, Markesin yaradıcılığına həsr olunmalı idi. Birinci fəslin birinci bölümü də məlum dövr Azərbaycan ədəbi prosesinə həsr olunub. Digər tərəfdən fəslin adında 1960-1980-ci illər yazılıbsa, onun əvvəlinə “XX əsr” sözünü əlavə etməyə ehtiyac yox idi.

2. Dissertasiya dörd fəsildən və on bölümdən ibarətdir. İlk nəzərdə bu heç də pis deyil. Ancaq əsəri oxuyanda aydınca görünür ki, uyğun problemlər bir neçə bölümə verilsə, əsərin strukturu daha mükəmməl təsir bağışlaya bilərdi. Ona görə ki, yarımfəsillərdə problemlər təkrarlanır. Məsələn, birinci fəslin ikinci yarım bölümü “Qabriel Qarsia Markesin “Yüz ilin tənhalığı” romanının 1970-1980-ci illər Azərbaycan ədəbi (bədi – R.Y.) nəsrinə təsiri”, dördüncü fəslin birinci bölümü “1960-80-ci illər Azərbaycan nəsrinin formalaşmasına Qabriel Qarsia Markes yaradıcılığının təsiri”, ikinci bölümü “Qabriel Qarsia Markes yaradıcılığının Yusif Səmədoğlu və Mövlud Süleymanlı yaradıcılığına təsiri” adlanır. Özü də yarım fəsil üçün səhifə azlığı da bir az yaxşı təsir bağışlamır. Məsələn, birinci fəslin birinci yarım bölümü cəmi – 4, ikinci fəslin birinci bölümü (“Magik realizm cərəyanına nəzəri baxış”) – 6, ikinci bölümü (“Yüz ilin tənhalığı” romanında magik realizm ünsürləri”) – 5 yarım, üçüncü bölümü (“Patriarxın payızı” romanında magik realizm ünsürləri”) – 4, üçüncü fəslin birinci bölümü (“Polkovnikə məktub yoxdur” povestində obrazlar sistemi və onların poetik xüsusiyyətləri”) – 3 səhifədən ibarətdir. Fikrimizcə, bu məsələlər eyni problem altında şərh olunsaydı, bu qədər səpəlilik nəzərə çarpmaz, struktur daha mükəmməl təsir bağışlayardı.

3. Dissertasiyada Markeslə, eləcə də digər dünya yazıçıları ilə müqayisədə Azərbaycan yazıçılarına və onların əsərlərinin təhlilinə az yer verilib. Müqayisəli təhlil nəzəri problemlərlə müqayisədə zəif təsir bağışlayır.

4. Bəzi tezislər müsbət, inandırıcı təsir bağışlasa da, onlar bədii əsərlərə, ədəbi faktlara istinadən lazımi səviyyədə şərh olunmayıb. Məsələn: “Bu mənada yazıçının istifadə etdiyi üslubi-poetik fiqurlar, ədəbi priyomlar diqqəti cəlb edir” (Dissertasiya, s.13) tezisi havadan asılı qalır və məlum olmur ki, müəllifin istifadə etdiyi “üslubi-poetik fiqur”, “ədəbi priyom” nədir. Həmin tezisdən sonra birbaşa başqa problemdən söhbət açılır, təhlilin istiqaməti dəyişir.

5. Beşinci iradımız istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı ilə əlaqəlidir. O yaxşıdır ki, dissertasiyada doğma dilimizdən əlavə rus, türk, ispan mənbələrinə istinad olunub. Azərbaycan dilində isə cəmi-cümlətanı iyirmi ədəbiyyatdan bəhrələnmə, fikrimizcə, çox azdır. Axı söhbət Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqindən gedir. İnternet resurslarından isə ümumiyyətlə istifadə olunmayıb. Kitabların böyük bir qisminin neçə səhifədən ibarət olması AAK-n tələblərinə uyğun şəkildə göstərilir.

Ancaq fikrimizcə, bütün bu deyilənlər əsərin elmi dəyərini azaltmır. Hiss olunur ki, müəllif Qabriel Qarsia Markesin yaradıcılığına, eləcə də 70-80-ci illər Azərbaycan nəsrinə, problemlə bağlı nəzəri ədəbiyyata yaxından bələddir, fikir və mülahizələrini əsaslandırmağı, ümumi elmi qənaətlər çıxarmağı bacarır. Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsi də bunu deməyə əsas verir.

07 dekabr 2016-cı il.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Uşaq ədəbiyyatının mahiyyəti, xüsusiyyətləri, məqsəd və vəzifələri 3

FOLKLOR

Şifahi xalq ədəbiyyatı və onun xüsusiyyətləri.....	11
Lirik folklor və onun növləri	15
Nağıllar, atalar sözləri, məsəllər və lətifələr	20
Dastanlar, xalq oyunları, xalq dramları.....	23

**AZƏRBAYCAN KLASSİKLƏRİNİN YARADICILIĞINDA
UŞAQ ƏDƏBİYYATI**

Xaqani.....	26
Nizami Gəncəvi	31
Məhəmməd Füzuli	36

XIX ƏSRDƏ UŞAQ ƏDƏBİYYATI

Abbasqulu ağa Bakıxanov.....	40
Qasım bəy Zakir	44
Seyid Əzim Şirvani	48

**XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN
UŞAQ ƏDƏBİYYATI**

Uşaq mətbuatı.....	56
Mirzə Ələkbər Sabir.....	59
Cəlil Məmmədquluzadə	62
Abbas Səhhət.....	70
Süleyman Sani Axundov.....	77

XX ƏSRİN BİİRİNCİ YARISINDA UŞAQ ƏDƏBİYYATI

Abdulla Şaiq.....	81
Əli Vəliyev	91
Mir Mehdi Seyidzadə.....	93
Səməd Vurğun	101
Mikayıl Müşfiq.....	105
Mikayıl Rzaquluzadə	107
Müasir uşaq mətbuatı.....	114

XX ƏSRİN ORTALARINDA UŞAQ ƏDƏBİYYATI

Rəsul Rza	115
Mirvarid Dilbazi	119
Qılman İlkin	122
Yusif Əzimzadə	126
Həbibə	128
Zeynal Cabbarzadə	130
Xanımana Əlibəyli	134
Xalidə Həslova	137
Ələviyyə Babayeva	139
Hüseyn Abbaszadə	141
Əmrah Əmrahov	144

MÜASİR UŞAQ ƏDƏBİYYATI

Teymur Elçin	147
Emin Mahmudov	150
Namiq Abdullayev	153
Hikmət Ziya	154
Tofiq Mütəllibov	157
Nəriman Süleymanov	160
Əli Səmədli	162
Fikrət Sadıq	166
Əli Kərim	169
Tofiq Mahmud	173
Əzizə Əhmədova	176
Fuad Tanrıli	179
Tofiq Ağayev	181
İlyas Tapdıq	184
Məstan Günər	187
Cahangir Məmmədov	191
Mir Sabir	192
Mobil Quluzadə	196
Məmməd Aslan	197
Səməd Behrəngi	201
Ağəddin Mansurzadə	202
Məmməd Namaz	204
Zahid Xəlil	200
Elçin	211
Aslan Kəmərlili	213

Ağasəfa	216
Vaqif İbrahim	218
Kamal İsgəndər.....	223
Eldar Baxış	224
Tofiq Mirzə	227
Qəşəm İsabəyli	229
Aləmzər Əlizadə.....	232
Son söz əvəzi.....	235

RUS VƏ DÜNYA UŞAQ ƏDƏBİYYATI

A. S. Puşkinin həyatı və yaradıcılığı.....	239
Lev Nikolayeviç Tolstoy.....	241
Korney İvanoviç Çukovski.....	244
Samuil Yakovleviç Marşak	246
Sergey Vladimiroviç Mixalkov	248
Aqniya Lvovna Barto.....	250
Müasir rus uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri	251
Şarl Perro.....	254
Daniel Defo	255
Grimm qardaşları	258
Hans Xristian Andersen	262
Jül Vern.....	265
Mark Tven.....	268
Canni Rodari.....	261
Federiko Qarsia Lorka.....	274
Dünya uşaq ədəbiyyatının digər görkəmli nümayəndələri haqqında qısa məlumat.....	276

MƏQALƏLƏR

Müasir Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının ümumi mənzərəsi.....	278
Ədəbiyyatımızın sabahı naminə.....	292
Ustad qələmində uşaq dünyası.....	302
Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yaranmasında varislik prinsipi.....	312
Teymur Elçinin nağıl dünyası.....	325
Müasir Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri.....	335
Ana sözü.....	353
Nağıl və rəsm dünyası.....	360

DİSSERTASIYALAR, ONLARIN MƏZİYYƏT VƏ NÖQSANLARI

“Səməd Vurğun yaradıcılığında insan: millilik və ümumbəşəriyyət”	361
“Azərbaycan ədəbiyyatında Avropa mənşəli lirik janrlar”	369
“Müasir Azərbaycan poeziyası: mövzu, janr və üslub problemləri”	376
“Nəbi Xəzrinin yaradıcılığında fərdi üslub və poetika problemləri”	384
“Azərbaycan ədəbiyyatında satirik poeziyanın təşəkkülü və inkişafı”	390
“Azərbaycan aşiq yaradıcılığı və klassik poeziya (XX əsrə qədərki qarşılıqlı əlaqə və təsir məsələsi)”	395
“Mirzə Fətəli Axundzadə və müasirlik”	401
“Hüseyn Cavid ədəbi irsinin poetikası”	407
“Mirzə Fətəli Axundzadə: mühiti, müasirləri ilə əlaqələri və yeni tipli ədəbiyyat yaradıcılığı”	412
“Müstəqillik dövrü Azərbaycan şeirində gerçəkliyin əksi”	419
“Müasir Azərbaycan uşaq poeziyası” (1980-90-cı illər)”	424
“Müasir peyzaj lirikası”	431
“Anar dramaturgiyasında psixologizm”	437
“Əhməd Cavadın yaradıcılıq yolu”	442
“Mirvarid Dilbazi və uşaq ədəbiyyatı”	449
“Azərbaycan ədəbiyyatında yeni yaradıcılıq meyillərinin təşəkkülü (XX əsrin 80-90-cı illəri)”	455
“Azərbaycan – ingilis ədəbi əlaqələrinin inkişafında bədiî tərcümənin rolu”	459
“Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrində və tənqidində uşaq ədəbiyyatı məsələləri”	465
“Çağdaş nəsrimizdə xalq mənəviyyatının bədiî təəcəssümü (Əfqanın yaradıcılığı əsasında)”	469
“XX əsr Azərbaycan poeziyasında təmsil”	474
“Vaqif Səmədoğlu yaradıcılığında poetik bütövlük”	480
“Əli Tudənin yaradıcılıq yolu”	486
“Çağdaş Azərbaycan bədiî nəsrində Füzuli təsirləri”	490
“Səməd Mənsurun yaradıcılıq yolu”	494
“XX əsr Qazax nəsrində mifologizm (O.Bukeyevin nəsr əsasında)”	499
“Q.Q.Markes yaradıcılığı və 1960-80-ci illər Azərbaycan nəsrində poetika məsələləri”	503

Rafiq Yusifoglu

(Əliyev Rafiq Yusif oğlu)

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

XIX cild

Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2024

Rəssamlar: İlqar Tofiqoğlu
Kübra Əkbərova
Korrektor: F.Əliyeva

Arzu və təkliflərinizi bu ünvana göndərməyi xahiş edirik:

rafig_yusifoglu@mail.ru

***Çapa imzalanmış 02.09.2024-cü il
Kağız formatı 60x84^{1/16}, çap vərəqi 32
Sifariş 255, sayı 200***

***ADPU-nun nəşriyyatı
Bakı, Ü.Hacıbəyli küçəsi, 68
Tel: (+99412) 493-74-10
E-mail: poliqrafiya@mail.ru***